

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**ПОДЕЉЕНА НЕМАЧКА И
ЈУГОСЛАВИЈА (1945–1966):
ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ У ХЛАДНОМ
РАТУ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор 1:

Проф. др Ђорђе Ђурић

Ментор 2:

Др Драган Богетић, дописни члан САНУ

Кандидат:

мр Наталија Димић Ломпар

Нови Сад, 2023. године

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА¹

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Наталија Димић Ломпар
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	Ментор 1: проф. др Ђорђе Ђурић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду Ментор 2: др Драган Богетић, дописни члан САНУ
Наслов рада:	Подељена Немачка и Југославија (1945–1966): Политички односи у Хладном рату
Језик публикације (писмо):	Српски (ћирилица)
Физички опис рада:	Унети број: Страница 553 Поглавља 9 Референци 1776 Табела / Слика / Графикона / Прилога /
Научна област:	Историја
Ужа научна област (научна дисциплина):	Историја модерног доба, савремена историја, историја Хладног рата
Кључне речи / предметна одредница:	Подељена Немачка, Југославија, Хладни рат, Источна Немачка, Западна Немачка, немачко-југословенски односи

¹ Аутор докторске дисертације потписао је и приложио следеће Обрасце:

5б – Изјава о ауторству;

5в – Изјава о истоветности штампане и електронске верзије и о личним подацима;

5г – Изјава о коришћењу.

Ове Изјаве се чувају на факултету у штампаном и електронском облику и не кориче се са тезом.

<p>Резиме на језику рада:</p>	<p>Докторска дисертација <i>Подељена Немачка и Југославија (1945–1966): политички односи у Хладном рату</i> посвећена је истраживању односа између Савезне Републике Немачке, Немачке Демократске Републике и Југославије, посматраних кроз призму немачко-немачког ривалства с једне стране и југословенског односа према немачком питању с друге стране. Хронолошки оквир истраживања обухвата период највеће заострености у међунемачким односима, током ког је Западна Немачка тежила дипломатској изолацији Источне Немачке, која је пак настојала да се избори за међународно признање изван Источног лагера. Током посматраног периода, Југославија је прешла пут од једног од највернијих савезника СССР-а, преко сукоба са Москвом и краће фазе везивања за Запад до формулисања ванблоковске политичке позиције. У погледу односа са два немачким државама, Југославија је од 1951. одржавала дипломатске односе само са Боном, да би их 1957. жртвовала дипломатским признањем Источне Немачке. Полазећи од претпоставке да је историја и политика двеју немачких држава била међусобно зависна, као и да Југославија у односима са једном никада из вида није губила другу немачку државу, односе трију страна посматрали смо превасходно у светлу оних питања и проблема у којима су се њихове политике пресецале, било да је реч о тачкама међусобног додира или раздора. У анализи немачко-немачко-југословенских односа настојали смо да укажемо на испреплетаност историјског наслеђа међусобних односа, идеолошких мотивација различитих актера чији су контакти творили политичке односе трију страна, међусобне зависности политике и привреде и доминантних вектора Хладног рата. Посебну пажњу посветили смо улози коју је југословенска политика несврстаности имала у контексту политичког ривалства двеју немачких држава и формулисања њихових политика према СФРЈ. У изради докторске дисертације ослонили смо се на истраживања необјављене архивске грађе у архивима у Немачкој и Србији, као и на објављена документа, оновремену штампу, мемоаре и литературу на српском, немачком, енглеском и руском језику.</p>
<p>Датум прихватања теме од стране надлежног већа:</p>	<p>25. фебруара 2022.</p>
<p>Датум одбране: (Попуњава одговарајућа служба)</p>	
<p>Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)</p>	<p>Председник: проф. др Биљана Шимуновић-Бешлин, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду</p> <p>Члан: проф. др Слободан Бјелица, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду</p> <p>Члан: др Миле Бјелајац, научни саветник, Институт за новију историју Србије</p> <p>Члан (ментор 1): проф. др Ђорђе Ђурић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду</p>

Напомена:	

KEY WORD DOCUMENTATION²

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Natalija Dimić Lompar
Supervisor (title, first name, last name, position, institution)	Supervisor 1: Prof. Dr. Đorđe Đurić, Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad Supervisor 2: Dr. Dragan Bogetić, Corresponding Member of the Serbian Academy of Sciences and Arts
Thesis title:	Divided Germany and Yugoslavia (1945–1966): Political Relations in the Cold War
Language of text (script):	Serbian language (cyrillic)
Physical description:	Number of: Pages 553 Chapters 9 References 1776 Tables / Illustrations / Graphs / Appendices /
Scientific field:	History
Scientific subfield (scientific discipline):	Modern History, Contemporary History, Cold War History
Subject, Key words:	Divided Germany, Yugoslavia, Cold War, East Germany, West Germany, German-Yugoslav Relations

² The author of doctoral dissertation has signed the following Statements:

56 – Statement on the authority,

5B – Statement that the printed and e-version of doctoral dissertation are identical and about personal data,

5r – Statement on copyright licenses.

The paper and e-versions of Statements are held at the faculty and are not included into the printed thesis.

Abstract in English language:	
Accepted on Scientific Board on:	25 February 2022
Defended: (Filled by the faculty service)	<p>Doctoral Dissertation entitled <i>Divided Germany and Yugoslavia (1945–1966): Political Relations in the Cold War</i> deals with the relations between the Federal Republic of Germany, German Democratic Republic and Yugoslavia through the lense of the German-German competition on one hand, and on the other through the Yugoslav stance towards the German question. The chronological scope of the research encompasses the period of utmost turbulence within inter-German relations, during which West Germany strove to achieve diplomatic isolation of East German state, which on the other hand aimed to secure international recognition outside of the Eastern Bloc. During the period in question, Yugoslavia went from being one of the closest Soviet allies to articulating its own nonaligned foreign political position, following a brief phase of close cooperation with the West. Regarding its relations with the two German states, Yugoslavia went from only maintaining diplomatic relations with Bonn since 1951, to sacrificing them for a diplomatic recognition of East Germany in 1957. Recognising that the history and politics of two German states were interdependent and that Yugoslavia never lost sight of one German state while dealing with other, the trilateral relations were seen through issues within which politics of all three sides intertwined. Those issues could either be points of contact or confrontation. While analyzing German-German-Yugoslav relations, I aimed at highlighting the entanglement between the complex ballance sheet of mutual relations, ideological motivations of various policy-making actors, the relationship between politics and economy, and the dominant Cold War developments. Special emphasis was paid to the role of Yugoslav non-aligned policy in shaping the attitudes of both German states towards the SFRY. This research is based on archival sources from Germany and Serbia, as well as on published sources, contemporary press, memoires and literature in Serbian, German, English and Russian.</p>
Thesis Defend Board: (title, first name, last name, position, institution)	<p>President: Prof. Dr. Biljana Šimunović-Bešlin, Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad</p> <p>Member: Prof. Dr. Slobodan Bjelica, Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad</p> <p>Member: Dr. Mile Bjelajac, Principal Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia</p> <p>Member (Supervisor 1): Prof. Dr. Đorđe Đurić, Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad</p>
Note:	

Велику захвалност за указано поверење и подршку приликом израде докторске дисертације дугујем менторима проф. др Ђорђу Ђурићу и др Драгану Богетићу, професорима са Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду др Биљани Шимуновић-Бешлин, др Драгици Кољанин, др Бранку Бешлину и др Слободану Бјелици, колегама из Института за новију историју Србије, посебно директору др Милету Бјелајцу, као и пријатељима и колегама запосленим у архивским и библиотечким институцијама у којима сам истраживала. Неизмерну захвалност дугујем својој породици.

САДРЖАЈ

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА	12
ПРЕДГОВОР	14
УВОД	28
Велике силе и подела Немачке	28
Политички пејзаж подељене Немачке	43
Југославија на крају Другог светског рата	56
Наслеђе немачко-југословенских односа	65
I ПОДЕЉЕНА НЕМАЧКА И ЈУГОСЛАВИЈА У РАНОМ ХЛАДНОМ РАТУ (1945–1955)	76
I.1 ПОЗИЦИОНИРАЊЕ (1945–1953)	82
I.1.1 Од комуниста до социјалдемократа	82
I.1.2 Почети државне сарадње бивших непријатеља	110
I.1.3 Формирање југословенске политике према немачком питању	123
I.2 НАГОВЕШТАЈИ ПРОМЕНЕ (1953–1955)	133
I.2.1 Прве назнаке политичких промена	133
I.2.2 „Коректно-хладни курс“ према Бону	138
I.2.3 Узајамне наде – западнонемачка опозиција и Југославија	144
I.2.4 Источнонемачко „сондирање терена“	149
I.2.5 Промена југословенског става 1955. године	156
I.2.6 Тито као посредник у немачком питању између Запада и Истока	160
II НЕМАЧКИ ХЛАДНИ РАТ ЗА ЈУГОСЛАВИЈУ (1955–1957)	169
II.1 БОРБА ИСТОЧНОГ БЕРЛИНА И БОНА ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКИ СТАВ (1955–1956)	169
II.1.1 Почети источнонемачке борбе за Југославију	169

II.1.2	Почеци западнонемачког зауздавања Југославије	178
II.1.3	Партијска и идеолошка кретања: Југославија и немачко питање између Москве, Источног Берлина и социјалдемократа	186
II.1.4	Југославија и немачко питање пред Титово путовање у Совјетски Савез јуна 1956.	197
II.1.5	„Данас постоје двије државе, Западна и Источна Њемачка“: Титова посета Совјетском Савезу јуна 1956. године	209
II.1.6	Удружени притисак Москве и Источног Берлина на Југославију лета 1956. године	216
II.1.7	Нестанак обзира према Западној Немачкој	220
II.2	ПРВА ЖРТВА ХАЛШТАЈНОВЕ ДОКТРИНЕ (1956–1957)	224
II.2.1	Последице мађарске кризе и погоршање односа између Београда и Источног Берлина	227
II.2.2	Последице кризе на Блиском Истоку и југословенска подозривост према политици Бона	232
II.2.3	Алтернативне „немачке политике“ у Савезној Републици Немачкој и југословенска „немачка политика“	239
II.2.4	Преломно лето 1957. године	249
II.2.5	Припреме за успоставу односа Београд–Источни Берлин	258
II.2.6	Југословенско признање Источне Немачке и прекид дипломатских односа Београда и Бона 1957. године	263
III	ГЛОБАЛИЗАЦИЈА НЕМАЧКО-НЕМАЧКОГ РИВАЛСТВА И ЈУГОСЛАВИЈА (1955–1961)	273
III.1	НЕМАЧКО ПИТАЊЕ, ЈУГОСЛАВИЈА И ТРЕЋИ СВЕТ (1955–1960)	273
III.1.1	Почеци југословенске политике несврстаности и немачко питање ...	273
III.1.2	Југословенско признање Источне Немачке и ваневропски свет	278
III.1.3	Посланство Источне Немачке у Београду – осматрачница према Трећем свету	283
III.1.4	Берлинска криза, Југославија и немачко питање	289

III.1.5	„Југославија има неоспорно право да учествује у решавању немачког питања“	298
III.2	НЕМАЧКИ ХЛАДНИ РАТ У ТРЕЋЕМ СВЕТУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ПОЛИТИКА НЕСВРСТАНОСТИ (1960–1961)	308
III.2.1	Афрички континент у центру пажње Београда, Бона и Источног Берлина	308
III.2.2	Југославија и немачко питање лета 1961.	318
III.2.3	„Операција Ружа“ и последње немачке припреме за Београдску конференцију	323
III.2.4	Немачко питање на Београдској конференцији	330
III.2.5	Искуство Београдске конференције	336
IV	ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ СА БОНОМ И ИСТОЧНИМ БЕРЛИНОМ И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА НЕМАЧКОГ ПИТАЊА (1961–1964)	342
IV.1	ОПТИМИЗАМ ДОЛАЗИ СА ИСТОКА (1961–1964)	342
IV.1.1	У сенци Београдске конференције	342
IV.1.2	Обнављање контаката са социјалдемократима	351
IV.1.3	Југословенска потраживања и немачко питање	356
IV.1.4	Препреке на путу побољшања југословенско-источнонемачких односа	373
IV.2	ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА НЕМАЧКОГ ПИТАЊА 1964. ГОДИНЕ...379	
IV.2.1	Међународни притисци на Бон	379
IV.2.2	Припреме за нови самит несврстаних – претконференција у Коломбу	392
IV.2.3	Интернационализација и сигнали добре воље из Бона	399
IV.2.4	Предвечерје новог самита несврстаних	410
IV.2.5	Лар и Улбрихт у Београду, Тито у Каиру	414

V	ПРИВИДНА ПОБЕДА ИСТОЧНОГ БЕРЛИНА У НЕМАЧКО-НЕМАЧКОЈ БОРБИ ЗА ЈУГОСЛАВИЈУ (1965–1966)	425
V.1	ЈОСИП БРОЗ ТИТО У ИСТОЧНОЈ НЕМАЧКОЈ 1965. ГОДИНЕ	425
V.1.1	Најава Титове посете Источној Немачкој	425
V.1.2	Припреме за посету југословенског председника Источној Немачкој	436
V.1.3	Јосип Броз Тито у Немачкој Демократској Републици и оштре реакције Бона	442
V.1.4	Југословенско-западнемачки односи у сенци Титове посете Немачкој Демократској Републици	453
V.2	ЕВРОПСКА БЕЗБЕДНОСТ, ЈУГОСЛАВИЈА И ДВЕ НЕМАЧКЕ ДРЖАВЕ (1965–1966)	457
V.2.1	Југославија и немачко питање у контексту европске безбедности...457	
V.2.2	Промене у Социјалдемократској партији Немачке и Југославија ...467	
V.2.3	Резервисана блискост – Источни Берлин и Београд	473
V.2.4	Припреме за Улбрихтову посету Југославији	479
V.2.5	Валтер Улбрихт у Југославији 1966. године	485
V.2.6	Јесен 1966: нова преломница	491
	ЕПИЛОГ	497
	ЗАКЉУЧАК	509
	СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	523

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

JEIA – Joint Export Import Agency
АВНОЈ – Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије
БНД – Савезна обавештајна служба Савезне Републике Немачке
ГАТТ – Општи споразум о тарифама и трговини
ДЕФА – Немачко филмско акционарско друштво
ДСИП – Државни секретаријат иностраних послова
ДФЈ – Демократске Федеративне Југославије
ЕЕЗ – Европска економска заједница
ЕОЗ – Европска одбрамбена заједница
ИБ – Комунистички информациони биро, Информбиро
ЈНА – Југословенска народна армија
ЈСПН – Јединствену социјалистичку партију Немачке
КГБ – Комитет државне безбедности Совјетског Савеза
КПЈ – Комунистичка партија Југославије
КПН – Комунистичка Партија Немачке
КПСС – Комунистичка партија Совјетског Савеза
ЛДПД – Либерално-демократска партија Немачке
МИД – Министарство иностраних дела
МИП – Министарство иностраних послова
МЛФ – Мултилатералне снаге
МСП – Министарство спољних послова
НАТО – Северноатлантски пакт
НДР – Немачка Демократска Република, ДР Немачка
НР – Народна Република
ОЕЦД – Организација за економску сарадњу и развој
ОУН – Организација Уједињених нација

САД – Сједињене Америчке Државе
СВА – Совјетска војна администрација
СЕВ – Савез за узајамну економску помоћ
СИВ – Савезно извршно веће
СКЈ – Савез комуниста Југославије
СОЗ – Совјетска окупациона зона
СПД – Социјалдемократска партија Немачке
СРН – Савезна Република Немачка, СР Немачка
ССРНЈ – Социјалистички савез радног народа Југославије
СССР – Савез Совјетских Социјалистичких Република, Совјетски Савез
СФИО – Француска секција радничке интернационале
УАПД – Независна радничка партија Немачке
УАР – Уједињена Арапска Република
УНЕСКО – Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу
ФДП – Партија слободних демократа
ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија
ЦДУ – Хришћанско-демократска унија
ЦИА – Централна обавештајна агенција Сједињених Америчких Држава
ЦК – Централни комитет
Штази – Државна безбедност Немачке Демократске Републике

ПРЕДГОВОР

Контакти Немаца и Јужних Словена имају дугу, вишевековну историју. Културне везе, привредна комплементарност, географска блискост, геостратешка упућеност утицали су на то да у последња два века односи српског и југословенског становништва са Немцима имају изузетно велику, а у појединим тренуцима и пресудну важност. Наше истраживање посвећено је једном „исечку“ из историје немачко-југословенских односа у двадесетом веку, периоду од краја Другог светског рата до друге половине 60-их година. У питању је био период немачке подељености, испрва на окупационе зоне, а затим, од 1949, и на две државе, Немачку Демократску Републику на истоку и Савезну Републику Немачку на западу.³ Истовремено, реч је била о периоду у ком је немачко питање представљало централно политичко и безбедносно питање у Европи, али и у глобалној хладноратовској подели.

Док је подела Немачке на окупационе зоне била последица ратног пораза, подела на две државе је, по речима Хорста Мелера, била директни плод Хладног рата.⁴ На крају Другог светског рата, југословенско-немачке односе одликовале су улоге победника и пораженог, жртве и починитеља. Са заостравањем Хладног рата, биполарно ривалство постајало је оквир постојања двеју немачких држава, а динамика односа између суперсила одређивала је како немачко-немачки однос тако и везе обе немачке државе са спољашњим светом, па тако и са Југославијом. Однос Сједињених Америчких Држава (САД) и Совјетског Савеза (СССР) је немачко-немачком надметању додао димензију сукоба два модела развоја, што се огледало на политичком, идеолошком, економском, и културном плану, а с друге стране, од надметања за Немачку усмерио их је ка борби за остатак света, што је немачко-немачко ривалство учинило глобалним.⁵

³ У даљем тексту равноправно ћемо користити како званичне називе држава, Немачка Демократска Република (НДР или ДР Немачка) и Савезна Република Немачка (СРН или СР Немачка), тако и њихове устаљене неформалне називе, Источна и Западна Немачка.

⁴ Horst Möller, „Zwei deutsche Staaten, eine Nation? Zum nationalen Selbstverständnis in den Verfassungen der Bundesrepublik Deutschland und der DDR“, in: Udo Wengst und Hermann Wentker (Hrsg.), *Das doppelte Deutschland: 40 Jahre Systemkonkurrenz*, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2008.

⁵ О разумевању хладног рата као глобалног сукоба модела развоја, у ком се суперсиле боре за свет између себе, видети: Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat: Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd: Arhipelag, 2008; О идеолошкој страни хладноратовског сукоба и улози идеологије као генератора хладног рата, видети: Mark Kramer, „Ideology and the Cold War“, *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 4 (Oct 1999),

У литератури о међународним односима о немачко-немачким односима у Хладном рату најчешће се пише као о глобалном дипломатском ривалству Источне и Западне Немачке.⁶ Од оснивања па до позних 60-их и „нове источне политике“ Бона⁷, Западна Немачка је настојала да низом правних, политичких и економских механизма дипломатски изолује Немачку Демократску Републику. Паралелно са тим, Источна Немачка, која се, осим у земљама Источног блока са којима је имала редовне дипломатске односе, налазила увек „корак иза“ Бона, водила је борбу за дипломатско признање. У том циљу, настојала је да путем економске, културне, партијске, синдикалне сарадње и размене, као и присуства у медијима, на сајмовима, конференцијама, фестивалима и др., обезбеди макар *de facto* признање, ако је *de iure*, услед успешне политике изолације од стране СРН, било недостижно.⁸

Борба за изолацију, или њено пробијање, била је окосница политике обе Немачке, политички императив који је подстицао дипломатске представнике две немачке државе на постојану „будност“, а министарства иностраних послова у Бону и Источном Берлину на динамичну, активну и разгранату спољнополитичку делатност. Две немачке државе такмичиле су се на различитим плановима: државном, дипломатском, у међународним форумима, на економском, културном, спортском плану, плану свакодневног живота,

539–576; О идеологији, идентитету, економији у хладном рату, видети прилоге објављене у првом и другом тому: Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War, Vol I: Origins*, Cambridge University Press, 2010; Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War, Vol II: Crises and Detente*, Cambridge University Press, 2010.

⁶ О немачко-немачком дипломатском ривалству, видети: William Glenn Gray, *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany 1949–1969*, Chapel Hill-London: The University of North Carolina Press, 2003; Werner Kilian, *Die Hallstein-Doktrin: Der diplomatische Krieg zwischen der BRD und der DDR 1955–1973: Aus den Akten der beiden deutschen Außenministerien*, Berlin: Duncker&Humblot, 2008.

⁷ Сам појам *источна политика* (Ostpolitik), како сама реч упућује, означава немачку политику према истоку. У контексту хладног рата, под тим појмом подразумева се политика СРН према Истоку, односно према источноевропским социјалистичким земљама, међу којима је централно место заузимала НДР. Стога се може рећи да су све западнонемачке владе имале одређену политику према истоку, а у сржи сваке била је немачка политика и решавање немачког питања. Међутим, стратегије су се разликовале. Коалиција на челу са Вилијем Брантом усвојила је драстично различиту политичку стратегију од претходних влада Аденуера, Ерхарда, па чак и Кизингера. Стога се често источна политика В. Бранта назива *новом источном политиком*. Више о томе, видети: Dušan Nečak, *Ostpolitik Willija Brandta i Jugoslavija (1963.–1969.)*, Zagreb: Srednja Europa/Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2015; Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung*, München: DTV, 1995; Julia Dannenberg, *The Foundations of Ostpolitik: The Making of the Moscow Treaty between West Germany and the USSR*, Oxford: Oxford University Press, 2008; Kristina Spohr Readman, *Germany and the Baltic Problem after the Cold War: the Development of a New Ostpolitik 1989–2000*, London: Routledge, 2004; Gregor Schöllgen, *Deutsche Außenpolitik von 1945 bis zur Gegenwart*, München: C.H.Beck, 2013.

⁸ Alexander Troche, *Ulbricht und die Dritte Welt: Ost-Berlins „Kampf“ gegen die Bonner „Alleinvertretungsanmaßung“*, Erlangen: Paul&Emke, 1996; William Glenn Gray, *Germany's Cold War*.

животног стандарда, односа према прошлости и др. У питању је била борба за носиоца свега што је немачко, за превазилажење негативног и непожељног немачког наслеђа и за наследника позитивних немачких традиција, за промену слике о Немцима, за стицање легитимитета на унутрашњем и на међународном плану.⁹

Специфична позиција Југославије у Хладном рату чинила ју је једним од „попришта“ немачко-немачког ривалства. Првих година по окончању Другог светског рата једна од највернијих савезница Москве, од раскида са СССР-ом 1948/1949. Југославија је у стратегији Запада постајала истовремено и пропагандни излог и својеврсна „показна вежба“ политике према Истоку, а овакав „привилеговани“ спољнополитички положај обезбеђивао је међународну политичку и економску помоћ њеном унутрашњем јединству и стабилности. Током посматраног периода југословенска спољнополитичка позиција добила је још једну димензију у виду опредељења за ванблоковски положај и лидерства у покрету несврстаних. Растући углед Југославије на челу са Јосипом Брозом Титом међу афро-азијским државама чинио је од ње све значајнијег потенцијалног савезника за обе немачке државе и оба супротстављена блока.

У односе две Немачке и Југославије уткано је било слојевито наслеђе претходног периода, карактерисано позитивним традицијама с једне стране, али и оптерећено тешким и веома „живим“ искуством и сећањем на два светска рата.¹⁰ Као што су се према традицијама и наслеђу на унутрашњем плану две Немачке односиле на другачије начине, тако су се и у спољнополитичким односима и представљању, с једне стране бориле око присвајања позитивних традиција међусобних немачко-југословенских односа, а са друге око превазилажења негативног наслеђа, неретко пребацујући одговорност са себе на другу Немачку. Југословенска држава била је „егзистенцијално“ заинтересована за судбину подељене Немачке, настојећи да заузме активну улогу у решавању немачког питања. У немачко-југословенским односима након Другог светског рата „такмичили“ се, допуњавали

⁹ Видети, на пример, радове у зборнику: *Das doppelte Deutschland: 40 Jahre Systemkonkurrenz*.

¹⁰ О међусобним перцепцијама Срба и Немаца, видети: Gabriella Schubert, Zoran Konstantinović, Ulrich Zwiener (ur.), *Serben und Deutsche: Traditionen der Gemeinsamkeit gegen Feindbilder*, Jena–Erlangen: Kollegium Europaer Jenense, 2003; Andrej Mitrović, *Kultura i istorija*, Beograd: Arhipelag, 2008; Aleksandra Salamurović, *Wie viele Gesichter hat Deutschland? Das Deutschlandbild in der serbischen Presse 1990–2006*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2013; Милорад Софронијевић (прир.), *Срби о знаменитим Немцима*, Београд: Евро, 1998; Nikola Živković, *Kako nas vide drugi: slika Srba u nemačkim medijima 1990–2000*, Novi Sad: Prometej, 2003.

и преплитали међународни оквир и однос снага, специфичан немачко-немачки однос и сложено наслеђе немачко-југословенских односа, које је у новонасталим околностима добијало нова значења, слојеве и улоге.

Предмет нашег истраживања представљају односи између Бона, Источног Берлина и Београда, посматрани кроз призму немачко-немачког ривалства с једне стране, и југословенског односа према немачком питању с друге стране. Полазећи од претпоставке да је историја и политика двеју немачких држава била међусобно зависна, као и да Југославија у односима са једном никада из вида није губила другу немачку државу, односе трију страна посматрали смо превасходно у светлу оних питања и проблема у којима су се њихове политике пресецале, било да је реч о тачкама међусобног додира или раздора.

Циљ наше докторске дисертације био је да одговоримо на питање у којој је мери немачко-немачка зависност, односно речима Вилија Бранта „посебна природа“ односа између две Немачке,¹¹ утицала на политику једне и друге немачке државе према Југославији. Посматрано у контексту глобалног Хладног рата, циљ нам је био и да преиспитамо утицаје великих сила, превасходно Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза, на обликовање „југословенске политике“ Бона и Источног Берлина. С друге стране, у политици Југославије према двама немачким државама у фокусу нашег истраживања налазио се однос југословенског државног и партијског врха према немачком питању као једном од кључних проблема Хладног рата, али и питању од чијег је решавања зависила безбедност југословенске државе. Југословенски однос према немачком питању није увек био у корелацији са билатералним односима са двама немачким државама. Он је извирао из искустава двају светских ратова, из идеолошке представе о фашистичком непријатељу и из страха од поновног јачања Немачке, а дискурзивно је уобличаван у складу са оним принципима који су југословенској држави гарантовали независност и безбедност.

Тако постављен предмет истраживања утицао је на одлуку да одређеним питањима од изузетног значаја за билатералне односе Југославије са једном или другом немачком државом (као што је питање гастарбајтера, немачких туриста у Југославији, политичке

¹¹ Видети први говор канцелара Вилија Бранта у Бундестагу 28. октобра 1969: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Willy Brandt vor dem Deutschen Bundestag in Bonn am 28. Oktober 1969* (https://www.willy-brandt.de/fileadmin/brandt/Downloads/Regierungserklaerung_Willy_Brandt_1969.pdf), приступ 13. 10. 2017).

емиграције и сл.) не буде посвећено превише истраживачког простора, већ да тежиште анализе буде на оним питањима у којима се укрштао немачко-немачки однос, контекст Хладног рата и југословенски став према немачком питању. У анализи овог проблемског комплекса пошли смо од претпоставке о изузетном, неретко и пресудном значају идеологије у обликовању политике трију страна. Не испуштајући из вида ни реалполитичке и привредне интересе који су усмеравали политику Бона, Источног Берлина и Београда, настојали смо да одговоримо на питање о улози коју су идеолошки обликоване представе и уверења играли у доношењу политичких одлука. Вођени тиме, посебну пажњу посветили смо не само владајућим круговима, већ и другим политичким актерима, превасходно западнемачким социјалдемократима и према влади у Бону опозиционо настројеним слободним демократима, чије су везе са југословенским представницима, према нашем мишљењу, биле значајне за формирање југословенског става према немачком питању.

Хронолошки оквир нашег истраживања представља период од завршетка Другог светског рата 1945. године до краја 1966 године. Иако није била „нулти час“ (*Stunde Null*), 1945. година јесте била прекретница у историји Немачке, Југославије, као и у међусобним односима.¹² Посматрани период представљао је фазу најзаоштренијег сукоба двеју немачких држава, током ког је Западна Немачка стремилa дипломатској и политичкој изолацији источнемачке државе, која је настојала да се избори за међународно признање изван граница Источног блока. Југославија је током ових година прешла пут од једног од највернијих савезника Москве, преко сукоба са СССР-ом и краће фазе везивања за Запад, до коначног формулисања ванблоковске политичке позиције. У погледу односа са двама немачким државама, Југославија је дипломатске односе испрва одржавала само са Боном, да би их 1957. жртвовала дипломатским признањем Источне Немачке. Позиционирањем у ваневропском свету, Југославија је осигурала да од надметања за дипломатско признање, две немачке поведу „борбу“ за југословенски став у Трећем свету. Горњу хронолошку границу нашег истраживања представља 1966. година, када је уласком социјалдемократа у Западнемачку владу најављена драстична пормена у спољној политици Западне Немачке, а тиме и у немачко-немачким и немачко-југословенским односима.

¹² О појму „нулти час“ у немачкој култури, видети: Stephen Brockmann, Frank Trommler (eds.), *Revisiting Zero-Hour 1945: The Emergence of Postwar German Culture*, Washington: American Institute for Contemporary German Studies, 1996.

С обзиром на то да хронолошки оквир дисертације обухвата период немачке подељености како на окупационе зоне тако и на две државе, одлучили смо да она носи наслов *Подељена Немачка и Југославија*, којим су обухваћене обе фазе немачке подељености. Истовремено, синтагма *подељена Немачка* изабрана је и због двојног значења које је у њој садржано. С једне стране упућује на постојање више политичких ентитета, а с друге на постојање *немачке целине*, или макар свести о њој, која је опстајала упркос вишедеценијској подељености. Оваквим избором настојали смо да већ самим насловом назначимо предмет нашег истраживања и да укажемо на дијалектички однос између немачке подељености и супротстављености с једне и заједништва и међусобне упућености с друге стране.¹³

Услед немачке подељености након Другог светског рата, немачко-југословенски односи у овом периоду нису били билатералне природе. Управо то представљало је један од кључних методолошких изазова у писању ове дисертације. Компаративни приступ, односно паралелно посматрање југословенско-западннемачких и југословенско-источннемачких односа, само је делимично могао да одговори на постављене циљеве. Значајан путоказ и „методолошку потпору“ нашем истраживању пружила је теоријска литература, али и емпиријска истраживања о послератној немачкој историји, која су настојала да укажу на овај сложени однос заједништва и подељености, супротстављености и међусобне испреплетаности.

Литература о историји Источне и Западне Немачке, али и о њиховој повезаности, пролазила је кроз више фаза које су неретко биле одраз савремених збивања. Током трајања Хладног рата, учврстила се пракса писања засебних историја Источне, односно Западне Немачке. У Немачкој Демократској Републици, дипломатски изолованој од стране Запада, историографија је све до почетка 70-их била и у функцији легитимисања источннемачког режима и теорије о постојању две немачке државе,¹⁴ да би од осме деценије, као одговор на

¹³ О појмовима „подељена историја“ и „заједничка историја“ у контексту послератне немачке прошлости, видети: Frank Bösch, „Geteilt und verbunden“, In: Frank Bösch (Hrsg.), *Geteilte Geschichte. Ost- und Westdeutschland 1970–2000*, Bonn: BpB, 2015, 7–8.

¹⁴ Georg G. Iggers, „New Directions in Historical Studies in the German Democratic Republic“, *History and Theory*, 1/1989, 63–65; Christoph Klessmann, „Die DDR-Geschichtswissenschaft aus der Sicht der Bundesrepublik“, In: Konrad H. Jarausch (Ed.), *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität: Bilanz der Geschichtswissenschaft der DDR*, Berlin: Akademie Verlag, 1991; Christoph Kleßmann, „Verflechtung und Abgrenzung. Aspekte der geteilten und

нормализацију односа са Боном, на делу била изградња посебне социјалистичке немачке нације, односно развијање теорије о постојању две немачке нације које се ослањају на различите традиције, али имају исто историјско наслеђе са којим се морају суочити.¹⁵ У Западној Немачкој прве синтезе савремене немачке прошлости, иако номинално о подељеној Немачкој, суштински су акценат стављале на Савезну Републику, као магистрални ток немачке историје.¹⁶ У последњој деценији немачке подељености свенемачка перспектива губила је на актуелности и у Западној Немачкој, где су се све чвршће афирмисале историја Источне, односно Западне Немачке као засебне историографске поддисциплине.¹⁷

Пад Берлинског зида и пораз комунистичких режима у Европи за последицу су имали „револуцију“ и на историографском плану – како архивску тако и интерпретативну.¹⁸

zusammengehörigen deutschen Nachkriegsgeschichte“, *ApuZ*, 1993, B29–30, 31; Hermann Weber, „Weiße Flecken und die DDR-Geschichtswissenschaft“, in: *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität*, 139–154.

¹⁵ Georg G. Iggers, „New Directions in Historical Studies in the German Democratic Republic“, 66–67.

¹⁶ Видети: Elmar Krautkrämer, *Deutsche Geschichte nach dem Zweiten Weltkrieg. Eine Darstellung der Entwicklung mit Dokumenten*, Hildheim: August Lax Verlag, 1962; Thilo Vogelsang, *Das geteilte Deutschland. Dtv-Weltgeschichte des zwanzigsten Jahrhunderts*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1966.

¹⁷ Diethelm Prowe, „The New Nachkriegsgeschichte (1945–49): West Germans in Search of Their Historical Origins“, *Central European History*, 4/1977, 312–328; Christoph Kleßmann, „Verflechtung und Abgrenzung. Aspekte der geteilten und zusammengehörigen deutschen Nachkriegsgeschichte“, 31–32.

80-их година настају вишетомне, капиталне монографије у СРН које покривају само историју Западне Немачке. Видети: Wolfgang Benz, *Die Bundesrepublik Deutschland. Geschichte in drei Bänden*, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 1983; Werner Conze, Mario Rainer Lepsius (Eds.), *Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland, Beiträge zum Kontinuitätsproblem*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1983; *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, 5 Bände, Stuttgart: DVA, 1981–1986.

¹⁸ Пре 1989. године малобројне су биле студије о историји Немачке Демократске Републике на Западу и у Западној Немачкој. Изузетке су представљали радови Хермана Вебера и Кристофа Клесмана: Hermann Weber, *Ulbricht fälscht Geschichte: ein Kommentar mit Dokumenten zum "Grundriss der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung"*, Berlin: Neuer Deutscher Verlag, 1964; Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945–1955*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982; *Zwei Staaten, eine Nation. Deutsche Geschichte 1955–1970*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. Отварање источнонемачких архива непосредно по уједињењу омогућило је историчарима заинтересованим за историју НДР, немачку историју, историју хладног рата или комунизма приступ грађи која је покривала период од настанка НДР до њеног нестанка и поновног уједињења. Пионирски рад на пољу друштвене историје НДР представља обимна књига: Hartmut Kaelble, Jürgen Kocka, Hartmut Zwahr (Hrsg.), *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1994. Биланс прве деценије истраживања НДР-а видети у: Rainer Eppelmann, Bernd Faulenbach, Ulrich Mählert (Hrsg.), *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung*, Paderborn: Schöningh, 2003. За кратке прегледе историографије о НДР видети: Thomas Lindenberger, „Ist die DDR ausgeforscht? Unsere Zeitgeschichte zwischen nationalem Boom und Globalisierung“, in: *ZeitRäume: Potsdamer Almanach des Zentrums für zeithistorische Forschung*, 2015, 100–116; Etienne Francois, „An Archive’s Revolution and the Rewriting of History: East Germany“, in: Henry Rousso (ed.), *Stalinism and Nazism: History and Memory Compared*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2004, 262–282; Georg G. Iggers, „New Directions in Historical Studies in the German Democratic Republic“, 59–77; Catherine Epstein, „East Germany and its History since 1989“, *The Journal of Modern History*, Vol. 75, No. 3 (September 2003), 634–661.

Наративи о неумитној пропасти комунизма, Источне Немачке и о немачком уједињењу постали су сами по себи телеолошка објашњења историје претходних деценија.¹⁹ Ренесансу је доживела и теорија о тоталитаризму, а неретко су нацизам и комунизам тумачени као својеврсне аберације доминантног тока немачке историје, оличеног после 1945. године у историји Западне Немачке.²⁰ Насупрот томе, оживели су и покушаји интегрисања прошлости Источне и Западне Немачке у јединствену националну историју.²¹ Такве интерпретације биле су у складу и са политичким тренутком.²² Међутим, колико год покушаји интегрисања немачке послератне историје у јединствен наративни ток били у складу са друштвено-политичким потребама после уједињења, толико су и одвојене историје Источне, односно Западне Немачке биле продукт времена немачке подељености.

Уместо тражења разлика и контраста између демократије и диктатуре (*Kontrastgeschichte*), или наметања наратива националног јединства (*Nationalgeschichte*), Кристоф Клесман, један од ретких историчара који је и пре пада Берлинског зида настојао да у оквиру писања немачке историје обухвати савремену историју СРН и НДР,²³ предлаже разумевање немачко-немачког односа као *асиметрично испреплетане паралелне историје* (*asymmetrisch verflochtene Parallellgeschichte*), односно као историје константног *преплитања и разграничавања* (*Verflechtung und Abgrenzung*).²⁴ Његова концепција, која је имала знатан

¹⁹ Martin Sabrow, „A Myth of Unity? German Unification as a Challenge in Contemporary History“, *German Historical Institute London Bulletin*, Vol 38, No. 2 (November 2016), 46–62.

²⁰ Видети, на пример: Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen. Bd. 1: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik, Bd. 2: Deutsche Geschichte vom 'Dritten Reich' bis zur Wiedervereinigung*, München: C.H. Beck Verlag, 2000.

²¹ Укратко о томе видети: Christhard Hoffmann, „Introduction: One Nation—Which Past? Historiography and German Identities in the 1990s“, *German Politics and Society* 15, No. 2 (1997), 1–8.

²² Уједињење Немачке поставило је питање сећања и прошлости на дневни ред политике. Стога је у Немачкој „политика сећања“ и „политика историје“ фактички институционализована оснивањем више тела и институција задужених за управљање прошлошћу. Више о томе: Thomas Lindenberger, „Governing Conflicted Memories: Some Remarks about the Regulation of History Politics in Unified Germany“, in: Muriel Blaive, Christian Gerbel, Thomas Lindenberger (eds.), *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust*, Innsbruck: Studien Verlag, 2011, 73–87; Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanies*, Cambridge–London: Harvard University Press, 1997; Andrew H. Beattie, „The Politics of Remembering the GDR: Official and State-Mandated Memory since 1990“, in: David Clarke and Ute Wölfel (eds.), *Remembering the German Democratic Republic: Divided Memory in a United Germany*, London: Palgrave Macmillan, 2011, 23–34.

²³ Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945–1955*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982; Christoph Kleßmann, *Zwei Staaten, eine Nation. Deutsche Geschichte 1955–1970*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.

²⁴ Christoph Kleßmann, „Spaltung und Verflechtung – Ein Konzept zur integrierten Nachkriegsgeschichte 1945 bis 1990“, in: Christoph Kleßmann, Peter Lautzas (Hrsg.), *Teilung und Integration: Die doppelte deutsche Nachkriegsgeschichte als wissenschaftliches und didaktisches Problem*, Bonn: BpB, 2005, 20–37

утицај на потоње дискусије о начину писања послератне немачке историје и разумевању односа између СРН и НДР,²⁵ веома је блиска нашем поимању немачко-немачког односа и немачко-југословенских односа у послератном периоду.

Политике и Бона и Источног Берлина према Југославији биле су у великој мери *испреплетане*. Обе стране су реаговале на потезе друге, као и на југословенски став према немачком питању и односе које је Београд имао са другом Немачком. С друге стране, у настојању да себе прикажу као бољу и „исправнију“ Немачку која се налази „на правој страни историје“, обе државе су градиле свој спољнополитички идентитет као антипод оне друге – „антифашистичка“ Источна Немачка нападала је режим у Бону као фашистички, нацистички, као слугу „западних империјалиста“, док су из „слободне“ Западне Немачке на рачун Источног Берлина стизале оптужбе за неслободу, комунистичку диктатуру сличну оној фашистичког типа, зависност од Москве и, у крајњој линији, „не-немачки“ карактер власти без демократског легитимитета.²⁶ Другим речима, обе државе своју политичку позицију, легитимитет и идентитет базирале су на *разграничењу* у односу на другу, истовремено остајући неумитно повезане историјски, економски и културно.

Немачко-југословенски односи током Хладног делом су обрађивани у историографији.²⁷ Пажњу историчара привлачила су питања везана за дипломатско признање Источне Немачке од стране Југославије и последични прекид односа између Београда и Бона 1957. године. Овом питању које превазилази значај билатералних односа, будући да је Југославија била прва држава изван источног лагера која је успоставила дипломатске односе са Источном Немачком, поставши тиме прва жртва Халштајнове доктрине, посвећене су две монографије, које из перспективе Бона и Источног Берлина

²⁵ Одличан преглед историографских радова о немачко-немачкој историји пружа Фрнук Волф, видети: Frank Wolf, „In der Teilung vereint. Neue Ansätze der deutsch-deutschen Zeitgeschichte“, *Archiv für Sozialgeschichte*, 58, 2018, 353–391.

²⁶ О спољнополитичком представљању две немачке државе, видети: Anita M. Mallinckrodt, *Die Selbstdarstellung der beiden deutschen Staaten im Ausland: „Image-Building“ als Instrument der Außenpolitik*, Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1980; Lorn Hillaker, „Representing a ‘Better Germany’: Competing Images of State and Society in the Early Cultural Diplomacy of the FRG and GDR“, *Central European History*, 53(2), 372–392.

²⁷ У предговору навешћемо само најзначајније студије посвећене историји немачко-југословенских односа у послератном периоду. Појединим питањима међусобних односа посвећен је и низ чланака и радова у зборницима, које детаљније наводимо у наредним поглављима.

осветљавају ову тему. У питању су студије Марије Анић де Осоне и Душана Нећака.²⁸ Такође на основу немачке грађе и из источно-, односно западнонемачке перспективе, о немачко-немачко-југословенским односима у деценији између прве примене Халштајнове доктрине 1957. и поновне успоставе односа између Западне Немачке и Југославије писао је у својој објављеној докторској дисертацији немачки историчар Марк Кристијан Тојрер.²⁹ О обнављању дипломатских односа између Бона и Београда 1968. и решавању у спорних билатералних питања за време владе Вилија Бранта писао је на основу југословенске грађе Владимир Ивановић.³⁰ Источнонемачко-југословенски односи привлачили су мању пажњу истраживача. О политици Источне Немачке према Југославији између 1946. и 1968. писала је немачка историчарка Фридерике Баер.³¹ О односима Источног Берлина, Бона и Београда у периоду 1955–1968. недавно је одбрањена и докторска дисертација Алана Маричића на Универзитету Ватерлу.³²

Поједини аспекти немачко-југословенских односа привлачили су више истраживачке пажње, попут југословенске емиграције у Западној Немачкој. О феномену економске емиграције, тзв. гастарбајтера, писали су, између осталих, Владимир Ивановић и Петар Драгишић.³³ Веома значајну тему западнонемачко-југословенских односа, питање обештећења жртава нацизма, обрадио је Зоран Јањетовић.³⁴ Словеначки историчар Душан Нећак бавио се местом Југославије у „новој источној полтици“ Вилија Бранта у периоду пре него што је Брант изабран за западнонемачког канцелара.³⁵ Појединим аспектима западнонемачко-југословенских односа, превасходно уговорним, економским, али и

²⁸ Maria Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR: der Bruch der deutsch-jugoslawischen Beziehungen 1957*, Baden-Baden: Nomos Verlag, 1990; Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*, Zagreb: Srednja Europa, 2004.

²⁹ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin: Die Beziehungen der beiden deutschen Staaten zu Jugoslawien im Vergleich 1957 – 1968*, Berlin: Logos Verlag, 2007.

³⁰ Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka 1967–1973: između ideologije i pragmatizma*, Beograd: ISI, 2009.

³¹ Friederike Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung. Die Jugoslawienpolitik der DDR 1946 bis 1968*, Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2009.

³² Alan Maričić, „Luckey that East Germany also exists“: Yugoslavia between the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic (1955-1968)“, PhD thesis, University of Waterloo, 2019.

³³ Vladimir Ivanović, *Geburstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965–1973*, Beograd: ISI, 2012; Петар Драгишић, *Зидару туђе среће. Београдска штампа о економском емигрирању из Југославије у Западну Европу крајем шездесетих и почетком седамдесетих година*, Београд: ИНИС, 2019.

³⁴ Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*, Zagreb: Srednja Europa, 2007.

³⁵ Dušan Nećak, „Ostpolitik“ Willyja Brandta i Jugoslavija.

културним и политичким односима, бавио се и политиколог Бранко Павлица.³⁶ Сазнања стечена досадашњим истраживањима представљају добру полазишну основу за израду наше докторске дисертације.

У циљу пружања одговора на питања постављена темом докторске дисертације нужно је било истражити примарну грађу југословенске, источнемачке и западнемачке провенијенције. У Немачкој смо истраживали у Политичком архиву Министарства спољних послова у Берлину (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), Савезном архиву Берлин-Лихтерфелде (Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde), Савезном архиву у Кобленцу (Bundesarchiv Koblenz), у Архиву Социјалдемократије при Задужбини Фридрих Еберт у Бону (Archiv der sozialen Demokratie), Архиву Министарства државне безбедности Немачке Демократске Републике у Берлину (Stasi-Unterlagen Archiv), као и у Главном државном архиву Баварске у Минхену (Bayerisches Hauptstaatsarchiv). Од прворазредног значаја, с обзиром на нашу тему, били су фондови Политичког архива Министарства спољних послова у Берлину, у којима се налази дипломатска грађа како Министарства спољних послова Савезне Републике Немачке (фондови В 2, В 11, В 12, В 26, В 40, В 42, В 130), тако и грађа Министарства иностраних послова Немачке Демократске Републике (фонд М1). Извори сачувани у оквиру ових фондова представљали су окосницу нашег тумачења спољне политике две немачке државе током посматраног периода.

Међутим, како је било потребно сагледати спољну политику обе немачке државе у што свеобухватнијем виду, користили смо и грађу унутрашњих органа, како државних тако и партијских институција. У Савезном архиву Берлин-Лихтерфелде сачувана је за наше истраживање ванредно важна грађа Јединствене социјалистичке партије Немачке и друштвених организација Немачке Демократске Републике (Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen). Она нам је била од вишеструке користи. С једне стране, за реконструкцију односа између југословенске и источнемачке партије, а с друге,

³⁶ Бранко Павлица објавио је низ студија о немачко-југословенским односима. Међу најзначајнијим истичу се: Branko Pavlica, *Jugoslovensko-nemački odnosi 1951–2004*, Beograd: 2005; Бранко Павлица, *Југословенско-немачки културни односи (1951–1990)*, Нови Сад: Матица Српска, 2001; Бранко Павлица, *Југословенско-немачки привредни односи 1949–1990*, Смедерево: Историјски архив, 1999; Branko Pavlica, *Jugoslovensko-nemački ugovorni odnosi 1949–1990*, Beograd, 1998; Branko K. Pavlica, *Sporna pitanja jugoslovensko-nemačkih odnosa 1945–1990*, Beograd: 1998; Branko K. Pavlica *Jugoslovensko nemački privredni odnosi 1949–1990*, Smederevo: Istorijски архив u Smederevu, 1999.

сраслости државних и партијских институција у Источној Немачкој, за разумевања процеса формирања политике према Југославији у НДР. Такође, грађа Јединствене Социјалистичке Партије Немачке пружала је увид и у односе на релацији Москва – Источни Берлин – Београд.

У циљу разумевања унутрашњеполитичких мотива који су утицали на формирање западнонемачке политике према Југославији, истраживали смо и у Савезном архиву у Кобленцу, у којем се чува грађа унутрашњих органа Савезне Републике Немачке. Ту нам је од превасходног значаја био фонд Савезног министарства привреде (В 102), због значаја која су привредна и финансијска питања имала у југословенско-западнонемачким односима, али и због испреплетаности привредних и спољнополитичких механизма у политици Бона према Југославији. Уз фонд Савезног министарства привреде, користили смо и фондове других институција, попут Кабинета председника (В 122), Службе за штампу и информације Савезне владе (В 145), Савезне обавештајне службе (В 206) и др. Због постојања паралелног крака југословенске спољне политике, усмереног на остваривање сарадње са, током посматраног периода, опозиционом Социјалдемократском партијом Немачке, истраживали смо и у Архиву социјалне демократије у Бону. У овој институцији користили смо грађу Партијског председништва (фондове Курта Шумахера и Ериха Оленхауера), као и личне фондове и заоставштине социјалдемократских првака који су имали контакте са Југославијом (попут Херберта Венера и Зигија Нојмана). Од нешто мањег значаја од наведених архивских институција била је грађа архива Министарства државне безбедности Немачке Демократске Републике, као и грађа похрањена у Главном државном архиву Баварске, у ком смо истраживали грађу Института за Југоисток.

Од српских архивских институција значајем се издваја Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије, у оквиру којег смо консултовали грађу везану за односе Југославије са Савезном Републиком Немачком и са Немачком Демократском Републиком у фондовима Политичка архива и Строго поверљива архива. У питању је грађа настала радом југословенских дипломатско-конзуларних представника у окупационим зонама Немачке и касније у два немачким државама, грађа настала радом различитих одељења и комисија Државног секретаријата за иностране послове, као и грађа

других дипломатско-конзуларних представништава Југославије у свету која се тичала односа са два немачким државама.

У Архиву Југославије консултовали је широк спектар грађе настале радом партијских тела (фонд Савеза комуниста Југославије), друштвених организација (Социјалистички савез радног народа Југославије, Савез синдиката Југославије) и државних институција (Савезно извршно веће, Министарство спољне трговине Владе ФНРЈ, ТАНЈУГ, Кабинет Председника Републике). Значајем се посебно издваја грађа Комисије за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије, у којој смо истраживали грађу о односима са источнотемачком Јединственом социјалистичком партијом Немачке, Социјалдемократском партијом Немачке, али и, нешто мање значајним контактима са Комунистичком партијом Немачке и Независном радничком партијом Немачке. Ова грађа пружила је изузетно значајан увид не само у контакте са појединим партијама левичарске оријентације на простору Немачке, већ и у идеолошку димензију југословенске спољне политике. Изузетно значајна за наше истраживање била је и грађа фонда Кабинета Председника Југославије, будући да су све кључне одлуке у сфери спољне политике биле у рукама Јосипа Броза Тита. У оквиру овог фонда превасходно су за наше истраживање била значајна документа о сусретима југословенског председника са представницима Источне и Западне Немачке, грађа о односима Југославије са НДР и СРН, али и документа о сусретима Јосипа Броза са лидерима других земаља, посебно ваневропског света, током којих је било речи и о немачком питању. У изради докторске дисертације користили смо и грађу војних и обавештајних структура СФРЈ, која се чува у Војном архиву (фонд ЈНА) и Историјском архиву Београда (фонд БИА).

Поред необјављених извора похрањених у архивима у Немачкој и Србији, користили смо и дигитализоване колекције грађе, пре свега протоколе са састанака Кабинета Савезне владе СРН, пленарне протоколе Бундестага, део декласификоване грађе Централне обавештајне агенције Сједињених Америчких Држава, дигитализовану грађу Уједињених нација и др. Такође, значајан ослонац у нашем истраживању представљале су збирке докумената, попут вишетомне серије грађе о спољној политици Савезне Републике Немачке (Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland), објављених говора и чланака Јосипа Броза Тита, грађе о југословенско-совјетским односима, објављених докумената са

седница Централног комитета КПЈ, објављених докумената о месту Источне и Западне Немачке у међународним односима и др. У циљу бољег разумевања, али и „уживљавања“ у догађаје и процесе о којима смо писали, ослањали смо се и на објављена сећања савременика и учесника, попут Ханса Крола, Конрада Аденауера, Херберта Венера, Ханса-Дитриха Геншера, али и Вељка Влаховића, Коче Поповића, Мирка Тепавца, Вељка Мићуновића, Ивана Ивањија, Милована Ћиласа. Значајан извор за наше истраживање представљала је и оновремена штампа и периодика на српском и немачком језику.

Надамо се да ће ова докторска дисертација допунити наша знања о немачко-југословенским односима у Хладном рату и представљати ослонац за будућа истраживања немачко-југословенских односа.

УВОД

Велике силе и подела Немачке

Као питање националног идентитета и јединства, културне и културног простора, нерешених граница и полицентричне државности, немачко питање по мало чему се разликовало од других националних питања у Европи.³⁷ Међутим, покушаји решавања немачког питања у два наврата током прве половине 20. века изазвали су сукобе светских размера и последица, што је од њега начинило питање без преседана у европској историји.³⁸ Рушевине, физичке и моралне, у којима се свет нашао по окончању Другог светског рата, „претвориле су немачко питање у свачије питање“.³⁹ Немачка је била једина сила Осовине против које су се све четири ратне савезнице – Совјетски Савез, Сједињене Америчке Државе, Француска и Велика Британија – заједнички бориле. Упркос различитим политичким концепцијама и визијама пожељне послератне судбине Немачке, постојала је начелна сагласност да треба спречити да Немачка у будућности поново представља претњу за мир у свету. По речима немачког историчара Грегора Шелгена, то је био најмањи, ако не и једини заједнички именоватељ око ког су се чланови антихитлеровске коалиције могли усагласити,⁴⁰ а судбина Немачке постала је један од кључних фактора у стварању послератног међународног поретка.⁴¹

Основе послератне судбине Немачке постављене су током Другог светског рата. О послератном уређењу Европе било је речи на Атлантској конференцији (1941), на конференцијама у Казабланки (јануар 1943) и у Техерану (новембар/децембар 1943), састанку Черчила и Стаљина у Москви (октобар 1944), конференцијама у Јалти (фебруар

³⁷ О немачком питању видети: David Schoenbaum, Elisabeth Pond, *The German Question and Other German Questions*, Palgrave Macmillan, 1996; Nicolas Lewkowicz, *The German Question and the International Order, 1943–48*, Palgrave Macmillan, 2010; Karl Cordell, *Germany, Poland and the Czech Republic since Reunification: The German Question Continued*, Routledge, 2005;

³⁸ Karl Cordell, *Germany, Poland and the Czech Republic since Reunification*, 3.

³⁹ David Schoenbaum, Elisabeth Pond, *The German Question and Other German Questions*, 5.

⁴⁰ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik von Hitler bis Gorbatschow 1941–1991*, München: Verlag C.H. Beck, 1996, 20.

⁴¹ Nicolas Lewkowicz, *The German Question and the International Order*, 1–8.

1945) и Потсдаму (јул–август 1945), као и на састанцима министара спољних послова и у оквиру Европске саветодавне комисије, основане октобра 1943. године са циљем да, у ишчекивању ратне победе, припреми предлоге о уређењу послератне Европе и о односу према пораженим противницима.⁴²

Смернице за превазилажење „милитаризма и нацизма“ заједничког противника детаљније су расправљане од стране „велике тројце“ тек фебруара 1945. године у Јалти.⁴³ Том приликом утврђено је да ће свака од трију сила окупирати посебну зону Немачке, као и да ће Француској по окончању рата бити понуђена посебна зона. У циљу координације окупационих политика био би формиран Контролни савет као централни управни орган са седиштем у Берлину. Договорено је разоружавање и распуштање немачке војске, уклањање војне опреме, уништавање или контрола војне индустрије, кажњавање ратних злочинаца, забрана нацистичке партије, укидање нацистичког законодавства, организација и институција, уклањање нацистичке идеологије из јавне и културне сфере. Начелно је постигнут договор о репарацијама, али је о висини требало да одлучи посебна комисија која би била основана. У вези са Пољском, а индиректно и са Немачком, постигнут је споразум да источна граница прати у основи Курзон линију⁴⁴, док је о западној граници Пољске требало да се донесе одлука на мировној конференцији.⁴⁵

⁴² Европска саветодавна комисија разрадила је, између осталог, предлог документа о безусловној капитулацији Немачке, предлог о границама између окупационих зона Немачке, предлог о савезничкој окупационој управи у Немачкој и др. Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 22–28.

⁴³ William R. Smyser, *From Yalta to Berlin. The Cold War Struggle over Germany*, New York, St. Martin's Press, 1999, 8–10.

⁴⁴ Тзв. Курзон линија била је предложена демаркациона линија између Пољске и Совјетске Русије 1919–1920. као потенцијална граница у међусобном примирју, коју ниједна страна није прихватила. Мировним уговором из 1921, након убедљиве пољске победе, граница је померена 135.000 м² на исток. Курзон линија „оживела“ је 1939. у пакту Рибентроп–Молотов 1939, на основу ког је, по немачком нападу на Пољску, СССР окупирао територије источно од линије Курзон. Ове области су заузеле немачке трупе приликом напада на Совјетски Савез две године касније, да би до краја 1944. Црвена Армија повратила контролу над њима. Почетком 1945. у Јалти западне савезнице прихватиле су да у основи Курзон линија представља будућу совјетско-пољску границу, што је и легализовано мировним уговором између Пољске и Совјетског Савеза по окончању Другог светског рата.

⁴⁵ “Crimea (Yalta) Conference. February 11, 1945. Report on the Crimea Conference”, in: Günther Doeker, Jens A. Brückner (eds.), *The Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic in International Relations. Vol. 1. Confrontation and Co-operation*, Dobbs Ferry, NY, Oceana Publications, 1979, 13–20; Fraser J. Harbutt, *Yalta 1945. Europe and America at the Crossroads*, Cambridge University Press, 2010; „Erklärungen und Vereinbarungen von Jalta (vom 12. Februar 1945)“, in: Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945-1955*, Bonn: ВрВ, 1991, 345–347.

Готово месец дана по безусловној капитулацији немачких трупа било је својеврсно стање интеррегнума, са постојећом владом адмирала и по самоубиству Адолфа Хитлера последњег председника Трећег Рајха Карла Деница у Фленсбургу. Одлуком савезника, представници Деницеве владе су ухапшени, чиме је и фактички уништена последња преостала институција централне немачке власти. „Не постоји централна влада нити власт у Немачкој способна да прими одговорност очувања реда, управљања земљом и усклађивања са захтевима победничких сила. (...) Владе Сједињених Америчких Држава, Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Уједињеног Краљевства, као и Провизорне владе Француске, овим путем преузимају врховну власт у Немачкој, укључујући све прерогативе моћи које је поседовала немачка влада, Врховна команда, као и било која државна, општинска или локална влада или власт“, истакнуто је 5. јуна 1945. године у савезничкој декларацији, којом је врховна власт у Немачкој званично прешла у руке победничких сила.⁴⁶

Иако је постојала сагласност ратних савезника да треба спречити агресију Немачке у будућности, да је потребна привремена (али не и краткорочна) подела Немачке и контрола политичког, привредног и културног живота земље, кажњавање одговорних за злочине, као и наметање одређених репарација, после Јалте било је доста отворених и истовремено контроверзних питања, попут питања поделе, граница и репарација, које је требало решити новим „сусретом на врху“. На конференцији у Потсдаму, која је трајала од 17. јула до 1. августа 1945. године, постигнута је сагласност око више важних питања, од којих су поједина била подложна каснијем различитом тумачењу од стране окупационих сила. Договорено је да се оснује Савет министара спољних послова, који би радио на припреми мировних уговора са Немачком и њеним ратним савезницима. Договорено је да Немачку треба посматрати као целовиту економску јединицу и обезбедити правичну дистрибуцију добара у свим окупационим областима, као и да треба декартелизovati немачку привреду, уништити ратну индустрију и пружити подршку мирнодопским привредним гранама. Споразумно је решено да неће бити трајне поделе Немачке. Одобрена је депортација

⁴⁶ “Declaration Regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority with Respect to Germany by the Government of the United States of America, the Union of the Soviet Socialist Republics and the United Kingdom, and the Provisional Government of the French Republic, Berlin, June 5, 1945”, in: *The Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic in International Relations. Vol. 1. Confrontation and Co-operation*, 28–34; William R. Smyser, *From Yalta to Berlin*, 18.

Немаца из Чехословачке, Мађарске и Пољске. По питању репарација, начелно је договорено да ће СССР репарације наплаћивати у својој, а западне силе у својим окупационим зонама.⁴⁷ Југославија се нашла у групи од 17 држава које су по питању репарација упућене на западне окупационе зоне.⁴⁸ Питање западне границе Пољске, односно источне границе Немачке, такође је расправљано на конференцији, а постигнута формулација представљала је један од извора несугласица и различитих тумачења наредних деценија. Наиме, иако је истакнуто да ће питање немачко-пољске границе званично бити решено мировним споразумом, у Потсдаму је постигнут договор да део немачке територије источно од Одре и Нисе не буде у саставу Совјетске окупационе зоне, већ да буде под управом Пољске до доношења мировног уговора.⁴⁹

Значајне одлуке тичале су се управе на простору Немачке. Поред локалних самоуправних немачких органа, предвиђено је и оснивање немачких органа на зоналном нивоу, као и оснивање политичких партија и синдиката, што је заправо значило кодификовање већ упражњиване праксе. Контролни савет требало је да буде врховни орган управе у Немачкој, али су велике ингеренције у сфери доношења одлука и извршне власти остављене управницима појединих зона, што је у пракси отворило простор за самосталну политику окупационих власти.⁵⁰ Тако су Јалта и Потсдам истовремено били „исходишта сарадње и конфликта“⁵¹, односно форуми у којима је „борба *против* Немачке завршена, а борба *око* Немачке отпочела.“⁵² Последња конференција „велике тројице“ је, по речима

⁴⁷ Уз то је предвиђено да СССР добије 15% индустријског капитала из западних зона у замену за прехранбене производе и сировине у истој вредности, а 10% индустријског капитала из западних зона припало би Москви без икаквих надокнада.

⁴⁸ Током 60-их година, у контексту захтева за обештећење жртава нацизма, Југославија се позивала управо на ове одредбе из Потсдама. Подразумевајући обештећење саставним делом репарација, истицали су да је према Потсдамском споразуму само Западна Немачка одговорна за исплаћивање репарација, па тиме и обештећења Југославији. С друге стране, Влада СРН ће се позивати на Лондонски споразум из 1953, којим је постигнуто решење да је до даљњег СРН у обавези да враћа само комерцијална потраживања, док је обештећење жртава у другом плану, аргументујући да има само моралну, али не и правну обавезу да обештети југословенске жртве. Видети: Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna*, 12–18.

⁴⁹ “Report on the Tripartite Conference of Berlin (Potsdam Conference), Official Gazette of the Control Council for Germany (1946) Suppl. No. 1, p. 13 ff., in: *The Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic in International Relations. Vol. 1. Confrontation and Co-operation*, 40–48.

⁵⁰ “Report on the Tripartite Conference of Berlin (Potsdam Conference), Official Gazette of the Control Council for Germany (1946) Suppl. No. 1, p. 13 ff., in: *The Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic in International Relations. Vol. 1. Confrontation and Co-operation*, 40–48; William R. Smyser, *From Yalta to Berlin*, 18–26; Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung*, 28–35.

⁵¹ Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung*, 28.

⁵² William R. Smyser, *From Yalta to Berlin*, 25.

америчког дипломате и историчара хладноратовске Немачке Вилијама Смајсера, прокламујући сарадњу, суштински одражавала подељеност савезника, који су, пројектујући јединствену Немачку, реализовали подељену земљу.⁵³

Несугласице, неповерење и неразумевање савезника обликовало је политички, економски, културни и институционални пејзаж Немачке после 1945. године. Тиме је немачко питање на изванредан начин постало полигон за тестирање могућности послератне сарадње ратних савезника. Између 1945. и 1949. организовано је пет сусрета министара спољних послова четири силе победнице, током којих је централно место имало немачко питање.⁵⁴ Питања која су изазивала несугласице како током сусрета министара тако и на седницама Контролног савета тичала су се, између осталог, совјетских захтева за репарацијама, совјетских и француских настојања за контролом Рурске области, изградње централних немачких органа управе, граничних питања и др. Док је један од фактора који су обликовали совјетску политику према немачком питању био страх, вођен неповерењем према западним силама, од удруживања америчког и немачког капитала, западне силе биле су неповерљиве према совјетским предлозима о јединственој, неутралној Немачкој, страхујући од совјетског утицаја на целокупну територију Немачке.⁵⁵

Француска политика према немачком питању, као и према идеји (западно)европске интеграције, у првим годинама по окончању Другог светског рата била је усмерена на обезбеђивање од немачке агресије у будућности и ограничавање, односно распарчавање немачке територије, и посебно на корекцију западне границе према Француској. Захтеви за контролом Рурске и Сарске области имале су двоструку сврху, с једне стране експлоатацију рудно богатих и индустријски развијених области за обнову француске привреде, а с друге онемогућавање успона немачке индустрије, која би могла послужити за ратне припреме у

⁵³ William R. Smyser, *From Yalta to Berlin*, 26.

⁵⁴ Конференција у Паризу 25.4–12.7. 1946, у Њујорку 4.11–11.12. 1946, Москви 10.3–24.4. 1947, Лондону 15.11–15.12. 1947. и Паризу 23.5–20.6. 1949. Уз то, током 1945. године дошло је до два сусрета министара спољних послова, у Лондону и Москви, али без присуства француске стране. У септембру 1948. министри спољних послова заседали су у Паризу, али тема разговора није било немачко питање, већ је у средишту пажње била Италија. Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 30–31.

⁵⁵ Вилфрид Лот идентификује неколико императива совјетске политике према Немачкој током и по окончању Другог светског рата – питање безбедности, односно осигуравање од немачке агресије, наметање репарација као истовременог доприноса совјетској привреди и мере против поновног јачања Немачке и страх од удруживања капиталистичке Немачке и Америке. Wilfried Loth, *Stalin's Unwanted Child. The Soviet Union, the German Question and the Founding of the GDR*, Macmillan Press, 1998, 1–4.

будућности. Стога је и француска стратегија у Контролном савету била усмерена на блокирање изградње централних управних органа Немачке, односно везивање свог вета за уступке по питању Сара, Рура и граничних питања. У целини, исход ове стратегије била је блокада рада Савезничког контролног савета, чиме је француска политика била један од битних фактора који су спречавали сваки корак ка изградњи централизованих немачких институција управе.⁵⁶ Разлог који је мотивисао француске дипломате да опструишу формирање централних немачких органа управе није лежао само у страху од јаке Немачке, већ превасходно у страху од јединствене Немачке под совјетском контролом.⁵⁷

У прво време, више него Сједињене Америчке Државе, страх од појачаног совјетског утицаја у Европи бринуо је британску владу, увек заинтересовану за одржавање баланса на континенту. Марта 1946. године, Винстон Черчил, тада на челу опозиционе партије, упозоравао је у Фултону на експанзионизам Москве, употребивши чувену фразу о „гвозденој завеси“ која се спушта од Северног мора до Трста. У питању је био говор који је недвосмислено назначио да је Хладни рат на помолу. У септембру исте године у Цириху истакао је план за уједињене државе Европе, које би обухватале и Немачку. Сједињене Америчке Државе убрзо су одустале од Моргентауовог плана о потпуној деиндустријализацији Немачке.⁵⁸ Јачала је свест да је за привредни опоравак Европе неопходно променити окупациону политику у Немачкој, односно створити јединствену

⁵⁶ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 30–34.

⁵⁷ Michael Creswell, Marc Trachtenberg, “France and the German Question, 1945–1955”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 3, Summer 2003, 5–28.

⁵⁸ У питању је био план за послератну судбину Немачке, који је 1944. године изложио тадашњи секретар финансија Хенри Моргентау. План је подразумевао демилитаризацију послератне Немачке кроз потпуно уништење индустријских постројења везаних за војну индустрију и свођење Немачке на аграрно друштво. У својој иницијалној верзији, Моргентауов план предвиђао је и распарчавање немачке територије, као и не само деиндустријализацију већ и депопулацију Рурске области, као кључне индустријске области Немачке. Амерички председник Рузвелт испрва је подржао Моргентауов план, за који је постигнута и начелна сагласност британске стране приликом састанка Рузвелта, Черчила и представника удружене војне команде у Квебеку септембра 1944. Међутим, план је био контроверзан како у оквиру америчке администрације тако и међу западним савезницима. Критичари плана упозоравали су да би насилно свођење Немачке на аграрну земљу значило сигурну смрт за 40% њених становника, као и да његово објављивање слаби антинацистички отпор у самој Немачкој. Иако план никада није у потпуности примењен, начелна идеја да треба предупредити да Немачка поново у будућности представља претњу за светски мир била је водила америчке политике према Немачкој, посебно у првим послератним годинама. Убрзо ће се, међутим, политика САД-а према Немачкој окренути економском снажењу њеног западног дела. О Моргентауовом плану видети: Bernd Greiner, *Die Morgenthau-Legende: Zur Geschichte eines umstrittenen Plans*, Hamburg: Peter Lang, 1995.

економску и финансијску област и драстично смањити демонтаже индустријских постројења.⁵⁹

Иако то испрва није подразумевало одустајање од немачког јединства, убрзо је и Вашингтон почео преиспитивати свој однос према немачком питању. Поред британских „упозорења“, велику важност имали су извештаји Џорџа Кенана из Москве. Док је тзв. „дуги телеграм“ из фебруара 1946. био окидач Труманове политике „зауздавања“, Кенанов телеграм о немачкој полтици СССР-а написан две недеље после „дугог“, сугерисао је да Москва ради на изградњи „антифашистичке немачке републике“, а дугорочно у плану има стварање социјалистичке Немачке по совјетском узору. У телеграму је истицано да се у свом експанзионизму СССР води идеологијом, те да САД убудуће, услед „совјетизације“ источне зоне, треба да се концентришу на западне зоне и да одустану од јединствене Немачке, макар као од непосредног циља.⁶⁰

Ова и сличне процене биле су један од фактора који су убрзали усаглашавање америчке са британском политиком и подстакли преговоре о интеграцији западних окупационих зона. Јула 1946. САД су предложиле спајање Америчке окупационе зоне са једном или више окупационих зона, позивајући се на закључак Потсдамске конференције, по ком би Немачку требало третирати као јединствену економску област. Почетком септембра састали су се представници савезних земаља Америчке и Британске окупационе зоне, договоривши се о оснивању управних органа задужених за економију, саобраћај, пољопривреду, пошту и радио везе, као и финансије. Том приликом, државни секретар САД-а Џејмс Бирнс одржао је у Штутгарту говор, који је, позивајући се на Потсдам и критикујући посредно француску и совјетску политику према Немачкој, најавио стварање уједињене привредне области од Америчке и Британске зоне Немачке. Бирнсов говор означио је суштинску промену америчке политике према немачком питању. Званично, споразум о спајању британске и америчке зоне потписали су у Њујорку министри спољних

⁵⁹ Џон Л. Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Београд: Клио, 2003, 176. Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 34–35, 44–46.

⁶⁰ Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 2. Auflage, Darmstadt, WBG, 2007, 4; Б. Найсс, „Германская стратегия Запада в 1948 г.: историческая ретроспектива“, у: Б. Бонвеч, А. Ю. Ватлин, Л. П. Шмидт (ред.), *1948 год в германской истории: Материалы конференции российских и немецких историков 19-20 июня 2008*, Москва: РОССПЭН, 2009.

послова Џејмс Бирнс и Ернест Бевин, а Уједињена привредна област, позната као Бизонија, заживела је 1. јануара 1947. године.⁶¹

Уједињена привредна област представљала је истовремено организациони и институционални темељ за будућу западнонемачку државу, са немачком управном структуром на федералној основи и Привредним саветом, прототелом будућег Бундестага.⁶² Иако је током 1946. године политика Сједињених Америчких Држава према немачком питању била усмерена на јединствену неутралну Немачку, оног тренутка када је званично формулисана у Стејт Департменту (септембар 1946), већ је постала неостварива, с једне стране због одбијања СССР-а, а с друге услед супротстављених мишљења у самој Америци и јачања струје која се залагала за „зауздавање“ Москве на свим фронтовима, па и немачком.⁶³

Чак и у Француској, најнепомирљивијој према Немачкој као свом директном суседу, дошло је до промене у односу према немачком питању. С једне стране, на промену француског става дошло је услед притиска Вашингтона, кључног финансијског извора за обнову послератне Француске, а с друге, услед страха од ширења совјетског утицаја у Европи и перспективе стварања уједињене Немачке под совјетском контролом. Тако је, свега две године по окончању Другог светског рата, у очима западних савезника немачка опасност замењена совјетском.⁶⁴

Међутим, док су политички представници западних земаља били уверени да је циљ совјетске политике у Европи територијална и идеолошка експанзија на запад, мишљење које је било уврежено и код првих историчара Хладног рата, историографска тумачења настала на основу увида у совјетску грађу пружају нијансиранију, ако не и потпуно другачију слику о совјетским циљевима, намерама и потезима.⁶⁵ Упркос разговорима са

⁶¹ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 47–49.

⁶² Jürgen Weber, *Germany 1945-1949. A Parallel History*, Budapest/New York, CEU Press, 2004, 21.

⁶³ Andreas Hillgruber, *Alliierte Pläne für eine „Neutralisierung“ Deutschlands 1945–1955*, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge, G 286, Oplader, Westdeutscher Verlag, 1987, 7–10.

⁶⁴ Татьяна Александровна Некрасова, „Французская политика в Германии: отход от «третьефо пути»?“, у: *1948 год в германской истории: Материалы конференции российских и немецких историков 19–20 июня 2008*, Москва: РОССПЭН, 2009.

⁶⁵ Видети на пример: Vladimir K. Volkov, *Staljin je hteo drugačiju Evropu*, Beograd: Narodna knjiga/Alfa, 2007; Н.И.Егорова, А.О. Чубарьян (ред.), *Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сборник статей*, Москва, ОЛМА-Пресс, 2003; Wilfried Loth, *Stalin's Unwanted Child*; Wilfried Loth, “The German

западним савезницима о кажњавању и трајном парчању Немачке, ова истраживања истичу да је совјетска стратегија према немачком питању током и по окончању Другог светског рата рачунала на наставак антихитлеровске коалиције, на ликвидацију нацистичког режима и на успостављање „демократске“ власти у јединственој Немачкој. Изградња социјализма у Немачкој, као ни стаљинизација њене половине, није била непосредни циљ совјетских власти. Иако наизглед парадоксално, изградња социјалистичке Источне Немачке и пропагирање јединствене неутралне Немачке нису се међусобно искључивали. Напротив, социјалистичка Источна Немачка била је својеврсни улог у будућност уједињене Немачке, а залагањем за њену успешност, просперитетност, економску снагу и стабилност, улог СССР-а у преговорима са Западом бивао је већи. Уз то, Стаљин је био уверен да ће национално осећање Немаца, њихова жеља за уједињењем, однети превагу над економском и социјалном стабилношћу које је обећавао Запад.⁶⁶ Међутим, понашање војника Црвене армије, хапшења, притисци на потенцијалне противнике и неистомишљенике, притисци у циљу извршења аграрне реформе, конфискације и др., иако су олакшавали успоставу контроле, трајно су у очима западних савезника, али и многих Немаца, нарушили кредибилитет СССР-а и веру у могућност формирања плуралистичке, демократске Немачке у сарадњи са Москвом.⁶⁷

Америчка политика према европском континенту и немачком питању није била изолована од дешавања на другим „фронтовима“. Совјетска политика у Источној и Централној Европи, у Ирану, Грчкој и Турској, паралелно са немогућношћу постизања договора око централних немачких органа управе и разилажење по питању репарација, утицали су на говор председника Харија Труманов пред америчким Конгресом 12. марта 1947. Овим говором инаугурисана је тзв. Труманова доктрина која ће постати окосница америчке спољнополитичке стратегије, а која је подразумевала помоћ „слободним народима“ и „демократијама“ у циљу одупирања „ауторитарним“ претњама. Циљ Труманове доктрине било је зауздавање експанзије совјетског утицаја у свету и она ће

Question from Stalin to Khrushchev: the Meaning of New Documents”, *Cold War History*, Vol. 10, No. 2 (2010), 229–245.

⁶⁶ А. М. Филитов, „СССР и германский вопрос: поворотные пункты, 1941–1961 гг.“, у: *Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива*, Москва: Олма-Пресс, 2003; Vladimir K. Volkov, *Staljin je hteo drugačiju Evropu*, 168–178; Wilfried Loth, *Stalin's Unwanted Child*, 5–6.

⁶⁷ Wilfried Loth, *Stalin's Unwanted Child*, 14–35.

послужити као основа америчког интервенционизма током Хладног рата. Део исте политике био је и план економског опоравка Европе, који је у свом говору 5. јуна исте године на Универзитету Харвард најавио нови државни секретар САД-а Џорџ Маршал. У економски разореној послератној Европи, помоћ коју су Сједињене Америчке Државе пружале кроз Маршалов план такође је за циљ имала стишавање социјалног незадовољства и самим тиме сузбијање „опасности“ која је претила од ширења комунизма. Труманова доктрина и Маршалов план били су део истог процеса, који је водио стварању западног блока.⁶⁸ Део тог процеса, подстицаног страхом од експанзије совјетске моћи, представљала је и економска и политичка интеграција трију западних зона, оснивање Организације за европску економску сарадњу, спровођење монетарне реформе у западним зонама Немачке, успостављање ваздушног моста током совјетске блокаде Берлина, формирање западнонемачке државе, као и потоњи процеси њене економске, политичке и војне интеграције у западни блок.

Послератно неповерење и неразумевање савезника кулминирало је током 1948. и 1949. године. Тема конференције трију западних сила и земаља Бенелукса марта 1948. године у Лондону било је оснивање западнонемачке државе. Економски стабилна западна половина Немачке захтевала је монетарну реформу, а њено спровођење изазвало је оштру совјетску реакцију. Иницијално дефанзиван потез Совјета претворио се у једанаестомесечну копнену блокаду западних сектора Берлина, коју западне савезнице, а пре свега САД, нису пропустиле да искористе за до тада највеће успехе у придобијању наклоности немачког становништва.⁶⁹ Са девет аеродрома у западним зонама Немачке амерички и британски авиони слетали су на берлински аеродром Темпелхоф у размаку од пет минута. „Ваздушни мост“ постао је симбол западне спремности да брани „слободу“ и

⁶⁸ Скоро годину дана после Маршаловог говора на Харварду основана је Организација за европску економску сарадњу (16. априла 1948), којој је као седамнаеста чланица прикључена Савезна Република Немачка 31. октобра 1949. године. Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 49.

⁶⁹ Corina Defrance, Bettina Greiner, Ulrich Pfeil (Hg.), *Die Berliner Luftbrücke. Erinnerungsort des Kalten Krieges*, Berlin: Ch. Links Verlag, 2018; Roger G. Miller, *To Save a City: The Berlin Airlift, 1948–1949*, Air Force Historical Foundation, 1998.

„демократију“ и истовремено један од најубедљивијих совјетских пропагандних и политичких пораза у Хладном рату.⁷⁰

У међувремену, војни представници САД-а, Велике Британије и Француске предали су немачким представницима у западним зонама (једанаесторици председника земаљских влада) упутства за састављање устава будуће државе – тзв. *Франкфуртске документе*. На тим основама је Парламентарни савет, који је заседао од септембра 1948. године, израдио Основни закон Савезне Републике Немачке, који је од стране трију сила одобрен 12. маја 1949. године.⁷¹ Истовремено, западне силе саставиле су током пролећа 1949. Окупациони статут, који је на снагу ступио по конституисању прве владе СРН септембра исте године.⁷² Епилог прве берлинске кризе било је стварање Савезне Републике Немачке 23. маја и Немачке Демократске Републике 7. октобра 1949. године. Берлин је попут остатка Немачке подељен на источни део града, који је постао престоница Немачке Демократске Републике, и западне секторе, формално до уједињења Немачке под савезничком окупацијом, али де факто политички везани за СРН. Управо статус Западног Берлина биће један од извора несугласица између две немачке државе, између Истока и Запада и повод за другу берлинску кризу 1960/1961.

Тако се од Немачке, подељене на окупационе зоне као последице ратног пораза, дошло до две немачке државе, као директних плодова Хладног рата.⁷³ Међутим, формирање Источне и Западне Немачке није значило и да је тим чином немачко питање решено. У питању притом није телеолошки поглед на немачку подељеност вођен сазнањем о поновном немачком уједињењу 1990. године. У тренутку када су две немачке државе настале, мировни уговор са Немачком није био потписан, свест о припадности јединственој немачкој

⁷⁰ Werner Breunig, „Berlin-Blockade“, In: Wolfgang Benz (Hg.), *Deutschland unter alliierter Besatzung 1945–1949/55*, Berlin: Akademie Verlag, 1999, 330–333; Ernst-Otto Czempel, Carl Christoph Schweitzer, *Weltpolitik der USA nach 1945. Einführung und Dokumente*, Bonn: Vpb, 1989, 92–96.

⁷¹ Основни закон (Grundgesetz) био је устав СР Немачке, замишљен као статут „државног провизоријума“ СРН до уједињења. Њиме су гарантована основна права, парламентаризам, федерализам, овлашћења државних органа, и др. Основни закон претрпео је неколико измена, али је у основи остао на снази и по уједињењу Немачке 1990. „Grundgesetz“, in: Axel Schildt (Hrsg.) *Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert. Ein Lexikon*, München: C.H. Beck Verlag, 2005, 191.

⁷² Окупациони статут регулисао је односе између Владе СРН и три окупационе силе – питања спољних послова, спољне трговине, контроле демилитаризације, Рурске области, репарација, реституција, кажњавања нацистичких злочинаца. Уз одређене измене, Окупациони статут био је на снази до потписивања Париских уговора 5. 5. 1955. године. „Besatzungsstatut“, in: Axel Schildt (Hrsg.) *Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert. Ein Lexikon*, 64–65; Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 7–10.

⁷³ Horst Möller, „Zwei deutsche Staaten, eine Nation?“, 19.

нацији била је и даље чврсто присутна у немачком становништву, у спољнополитичким и немачкополитичким концепцијама свих политичких субјеката на простору подељене Немачке као императив постављано је достизање немачког јединства, а велике силе низале су у наредним годинама иницијативе усмерене, макар номинално, ка истом циљу. Другим речима, 1949. године савременици су две немачке државе видели пре као привремено него као трајно решење немачког питања. Међутим, вектори Хладног рата, који су и довели до стварања двеју држава на немачком тлу, утицаће током наредних година не само на унутрашњу изградњу и учвршћивање идеолошки супротстављених друштвено-политичких поредака источно и западно од Елбе већ и на економску, политичку, а затим и војну интеграцију двеју немачких држава у два супротстављена војно-политичка и привредна блока.

Процеси економске, политичке и војне интеграције Западног блока текли су паралелно. Заостравање Хладног рата на дневни ред поставило је питање безбедности Западне Европе, доведши до потписивања Бриселског споразума 1948, а затим и Северноатлантског пакта (НАТО) наредне године.⁷⁴ Готово истовремено текао је процес економске и политичке интеграције Западне Европе. На основу предлога француског министра спољних послова Роберта Шумана, који је предвиђао сарадњу Француске и Западне Немачке на плану производње угља и челика, основана је 1951. године Европска заједница за угаљ и челик којој су поред ове две земље приступиле и државе Бенелукса и Италија. Један од циљева укључивања Западне Немачке у наднационалне структуре за западне силе био је и обезбеђивање њеног контролисаног успона. Из перспективе Бона пак западна интеграција био је пут за постепено достизање суверенитета.⁷⁵ Успешна совјетска детонација атомске бомбе 1949. и избијање Корејског рата 1950. године отворили су питање одбране Западне Европе у далеко акутнијем облику него до тада, што је значило и постављање веома осетљивог питања ремилитаризације Западне Немачке.⁷⁶

⁷⁴ Бриселски споразум потписале су државе Бенелукса, Француска и Велика Британија. Северноатлантски споразум су поред потписница Бриселског споразума потписале и Сједињене Америчке Државе, Канада, Данска, Исланд, Италија, Норвешка и Португал. Године 1952. НАТО-у ће се прикључити и Грчка и Турска. О оснивању НАТО-а видети: Timothy Andrews Sayle, *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*, Cornell University Press, 2019, 11–25.

⁷⁵ William I. Hitchcock, *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe, 1944–1954*, University of North Carolina Press, 1998, 126–132.

⁷⁶ Timothy Andrews Sayle, *Enduring Alliance*, 18–19; Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 69–73.

На амерички позив за поновно наоружавање Западне Немачке, француски премијер Рене Плевен одговорио је иницијативом за стварање паневропске армије. Као што је и Европска заједница за угаљ и челик као један од циљева имала контролу успона западнонемачке индустријске моћи, тако је и Плевенов план стварања Европске одбрамбене заједнице (ЕОЗ) у основи представљао алтернативу директном укључивању СРН у НАТО. Иако је споразум о оснивању ЕОЗ-а потписао 1952. године у Паризу шест европских земаља (државе Бенелукса, Француска, Италија и СР Немачка), он никада није ступио на снагу. Споразум је био контроверзан и у Западној Немачкој, где га је социјалдемократска опозиција нападала као механизам ограничавања суверенитета СРН, али и кочницу поновном немачком уједињењу. Споразум о ЕОЗ-у је ипак ратификован у Бундестагу 1953, али је наредне године наишао на препреку у Парламенту Француске.⁷⁷ Решење је убрзо нађено. Суочена са неуспехом формирања Европске одбрамбене заједнице, Француска је на Конференцији девет сила септембра 1954. у Лондону и споразумом постигнутим у Паризу наредног месеца пристала на формирање посебне западнонемачке армије и њено укључивање у НАТО, уз америчке и британске гаранције да ће задржати трупе на континенту и Аденауерово одрицање од западнонемачког права на производњу атомског, биолошког и хемијског оружја.⁷⁸ На основу споразума постигнутог у Лондону и Паризу, Савезна Република Немачка постала је 6. маја 1955. чланица НАТО пакта, стекла формално пуни суверенитет укидањем Окупационог статута, право на сопствену војску – Бундесвер, а стране трупе на њеној територији су од окупационих постале савезничке.⁷⁹

Паралелно са интеграцијом западног света текли су и процеси обликовања Источног блока, који су се одвијали на два колосека, државном и партијском. Док су војници Црвене армије већ 1945. године оцртали границе совјетске сфере утицаја, током наредне три године у источноевропским државама одвијао се процес преузимања власти од стране

⁷⁷ William I. Hitchcock, *France Restored*, 133–202; Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 74–80.

⁷⁸ Жорж-Анри Суту, *Неузнатан савез: историја европске заједнице*, Београд: Клио, 2001, 26–43. На Конференцији девет сила учествовале су Белгија, Канада, Француска, Савезна Република Немачка, Италија, Луксембург, Холандија, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе. Текст споразума видети у: Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952–1954, Western European Security, Volume V, Part 2, Document 135, “Final Act of the Nine-Power Conference Held in London Between the Twenty-Eighth of September and the Third of October, Nineteenth Hundred and Fifty-Four”, London, October 3, 1954. (доступно онлајн: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v05p2/d135>, приступљено 18. 3. 2023).

⁷⁹ О ремилитаризацији Западне Немачке, видети: David Clay Large, *Germans to the Front: West German Rearmament in the Adenauer Era*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996; Ernst-Otto Czempiel, Carl Christoph Schweitzer, *Weltpolitik der USA nach 1945*, 115–121.

комунистичких партија, а затим и њихове друштвено-политичке трансформације у складу са совјетским узором. Основе послератне безбедности и сарадње међу државама Источне Европе постављене су у низу билатералних споразума о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, који су између осталог били усмерени на осигуравање од потенцијалног немачког напада у будућности. Заоштравање Хладног рата утицало је на потребу чвршће сарадње, али и контроле у оквиру Источног блока у настајању. У том циљу, основан је 1947. године Комунистички информациони биро (Информбиро, ИБ), као информативно тело задужено за координацију партијских политика комунистичких партија Источне и Западне Европе. Две године касније, као одговор на Маршалов план и Организацију за европску економску сарадњу, формиран је 1949. у Москви Савет за узајамну економску помоћ (СЕВ).⁸⁰

Амерички позив на ремилитаризацију Западне Немачке актуелизовао је питање европске безбедности не само у оквиру западноевропских држава већ и на Истоку Европе. Веома живи страх од немачког милитаризма слио се у хладноратовском контексту у страх да би Европска одбрамбена заједница, ојачана западнемачким трупама, могла бити у будућности усмерена против Совјетског Савеза и источноевропских држава. Војна интеграција Западне Немачке у одбрамбене структуре Запада била је у супротности са Стаљиновом визијом јединствене неутралне Немачке, подстакавши почетком 50-их совјетску страну на низ иницијатива усмерених на спречавање западнемачке ремилитаризације. Тако је од марта до августа 1952. совјетско руководство упутило владама трију западних сила четири документа, познатих као „Стаљинове ноте“, у којима је предлагано потписивање мировног уговора са Немачком, стварање јединствене неутралне немачке државе на основама Потсдамског споразума, повлачење окупационих трупа, гарантовање будућој Немачкој демократских слобода и права на сопствену армију. Западни одговор полазио је од познатог става да су слободни избори предуслов за немачко уједињење, али и од за СССР неприхватљивог непризнавања границе на Одри и Ниси као коначне немачко-пољске границе. „Стаљинове ноте“ нису спречиле потписивање споразума о Европској одбрамбеној заједници, али нису представљале ни крај совјетских настојања да спречи њену реализацију.⁸¹ На Берлинској конференцији министара спољних

⁸⁰ Међу државама оснивачима СЕВ-а биле су СССР, Пољска, Мађарска, Чехословачка, Румунија и Бугарска. Убрзо се прикључила и Албанија, а наредне 1950. године и Немачка Демократска Република.

⁸¹ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 83–86.

послова четири велике силе 25. јануара–18. фебруара 1954. године совјетски министар иностраних послова Вјачеслав Молотов изнео предлог о европској безбедности, који је подразумевао распуштање НАТО-а, повлачење америчких трупа из Европе и неутрализацију јединствене Немачке. Споразум ни овог пута није постигнут.⁸² Иако је доминантни курс совјетске спољне политике и даље био усмерен на постизање споразума са Западом о јединственој неутралној Немачкој, како је ремилитаризација и западна интеграција СР Немачке бивала све извеснија, и у Москви се постепено долазило до промене стратегије према немачком питању. Паралелно са тиме, након немира у Источном Берлину јуна 1953, који су демонстрирали да опстанак Источне Немачке зависи од совјетског војног присуства, Москва је променила курс према НДР. Мировни уговор и спречавање наоружања и војне интеграције СРН у западни одбрамбени савез остали су прокламовани циљеви Москве, али је након 17. јуна најпреча била источнонемачка стабилност.⁸³

Са тим циљем, лета 1954. Немачкој Демократској Републици дат је формално пун суверенитет. Споразум западних држава о уласку СРН у НАТО био је преломни тренутак и за промену совјетског односа према немачком питању и питању европске безбедности. Свега осам дана по званичном приступању Савезне Републике Немачке НАТО-у (6. маја 1955), у Варшави је 14. маја склопљен Споразум о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи – споразум о колективној безбедности познатији као Варшавски пакт. Поред СССР-а, Пољске, Мађарске, Румуније, Бугарске, Чехословачке и Албаније, међу чланицама-оснивачима Варшавског пакта била је и Немачка Демократска Република.⁸⁴ Током лета 1955. дошло је и до званичне промене совјетске политике према немачком питању, која се окренула тези о постојању двеју немачких држава и ставу да пут до немачког уједињења води кроз признавање ових „реалности“ и међусобног споразумевања Источне и Западне Немачке. Совјетско руководство на челу са Хрушчовим формулисало је нову политичку

⁸² Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 96–98.

⁸³ Wilfried Loth, „The Crucial Issues of the Early Cold War. The German question from Stalin to Khrushchev“, 239–240.

⁸⁴ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 103–105.

линију према немачком питању и европској безбедности, која се уклапала у шире оквире политике мирољубиве коегзистенције.⁸⁵

Формалним стицањем суверенитета и интеграцијом у супротне војно-политичке блокове постојање двеју држава на немачком тлу било је зацементирано за дужи низ година. Иако су све велике силе номинално задржавале уједињење Немачке као свој циљ, не желећи да понесу одговорност за њену поделу, ниједна од њих није била спремна да ризикује повлачење својих трупа и потенцијално препуштање утицаја у јединственој Немачкој супротној страни. У Европи подељеној на два табора није било места за неутралну Немачку у њеном срцу. Напротив, подела Немачке обезбеђивала је током друге половине 20. века политичку равнотежу на европском континенту и показале се да је за њено поновно уједињење предуслов била промена међународног поретка и глобалног односа снага.

Политички пејзаж подељене Немачке

Устаљено називани „нулти час“ (*Stunde Null*) мали број Немаца доживео је као ослобођење. За многе је 8. мај био тренутак пораза, почетка стране окупације и продужавања патњи. Укупно 131 немачки град страдао је од савезничких бомбардовања, значајне комуникационе и инфраструктурне мреже биле су уништене, проблем неухрањености и зараза чинио се нерешив, цветала је црна берза и криминал. Милиони Немаца остали су без крова над главом, а решавање стамбеног питања отежавао је и масовни прилив становништва са истока. Око 12 милиона Немаца протерано је из Пољске, Чехословачке, Југославије, Румуније и других европских земаља, на простору Немачке налазило се између 8 и 10 милиона расељених лица, које је привремено требало збринути, а убрзо по окончању рата отпочела су и политички мотивисана пресељења из Совјетске окупацине зоне Немачке на Запад. У таквој ситуацији, већина Немаца је у положају свог народа видела позицију жртве, а немачки политички представници нашли су се растрзани

⁸⁵ Alexandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War: The Inside Story of an American Adversary*, New York: W. W. Norton & Company, 2006, 33–54.

између интереса, политика и циљева окупационих власти и расположења и потреба сопственог становништва.⁸⁶

Присуство окупационих сила на простору Немачке, њихове визије немачке будућности, супротстављени планови и интереси, били су фактори који су пресудно утицали на обликовање политичког, економског и културног пејзажа Немачке у периоду после Другог светског рата, на исцртавање граница, спољних и унутрашњих, на формирање институција, усмеравање унутрашње и спољне политике, на „даривање“ одређених слобода и повлачења граница дозвољеног. Иако је Немачка у савезничким плановима била објекат њихових договора и политичких пројекција, оне се нису могле реализовати у вакууму, већ су зависиле у много чему од немачког становништва и немачких политичких представника. Стога, иако осмишљавана у Москви, Вашингтону, Лондону и Паризу, немачка будућност обликована је сталном интеракцијом између окупатора и окупираних. Паралелно са супротстављеним интересима, политикама и перцепцијама великих сила, које су имале кључну улогу у подели Немачке на две државе, одиграло се и унутарнемачко цепање на источни и западни део. На немачкој политичкој сцени 1945. године у први план избили су људи сличне генерацијске доби, али различитих политичких убеђења. Иако није било политичке опције у Немачкој која се није залагала за јединство земље, различита виђења њене будућности, у склопу са супротстављеним интересима, потребама и политичким концепцијама савезника, усмеравали су послератну немачку историју у дивергентним правцима.⁸⁷

Политички живот у пораженој Немачкој испрва је почивао на кружоцима немачког покрета отпора, који су се по слому нацистичког режима окупљали око различитих антифашистичких одбора и комитета широм земље. Међутим, већина тзв. антифа одбора поживела је свега неколико месеци, да би већ током 1945. године била интегрисана у политичке партије или синдикате. Самоорганизовање Немаца, макар и доказаних антифашиста, није било ни пожељно ни дозвољено.⁸⁸ Настајање првих политичких партија

⁸⁶ Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung*, 37–53.

⁸⁷ Исто, 66–67.

⁸⁸ Број „антифа“ удружења тешко је утврдити, јер многи нису оставили трагове о свом постојању. У историографији се спекулише о између 130 и 500 антифашистичких одбора. Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung*, 121–126; Juliane Wetzel, „Antifa-Ausschüsse“, In: Wolfgang Benz (Hg.), *Deutschland unter alliierter Besatzung 1945–1949/55*, 234–235.

имало је у различитим окупационим зонама другачије динамике – у Совјетској окупационој зони прве странке формиране су већ лета 1945, а у западним окупационим зонама до краја исте године.⁸⁹

Једина политичка партија која је 1945. године имала свенемачку организацију била је Комунистичка Партија Немачке (КПН). Руководство КПН-а чинили су предратни немачки комунисти, који су се по окончању рата из совјетске емиграције вратили у Совјетску окупациону зону – Вилхелм Пик, Валтер Улбрихт, Франц Далем, Антон Акерман и др.⁹⁰ Током лета 1945. године, поред Комунистичке партије Немачке, у Свјетској окупационој зони основане су и друге политичке странке – Социјалдемократска, Хришћанско-демократска и Либерална партија.⁹¹ Социјалдемократску партију у Совјетској окупационој зони такође су махом чиниле предратне социјалдемократе, окупљене око Ота Гротеволла, Макса Фехнера, Густава Дарендорфа и Ериха Гнифкеа.⁹² Упркос томе што су совјетске окупационе власти истицале жељу за сарадњом са свим политичким партијама, а КПН основана уз проглас да ће се залагати за парламентарну и демократску Немачку, у пракси су, међутим, само комунисти уживали подршку Совјетске војне управе, која им је обезбеђивала кључне позиције у управним органима, полицији и правосуђу.⁹³

За разлику од КПН-а, Социјалдемократска партија није током 1945. године успела да се уједини у свенемачку странку. Социјалдемократе из западних окупационих зона предвођене Куртом Шумахером, предратним социјалдемократом, доказаним антифашистом и убеђеним антикомунистом, одбиле су руководећу улогу берлинске организације, превасходно због њихове наклоности ка сарадњи са комунистима, што је већ 1945. резултирало у подели СПД-а дуж граница будућих немачких држава. Суочени са лошим изборним резултатима комуниста у Мађарској и Аустрији, са растућим угледом социјалдемократа у СОЗ-у и са перспективом скорашњих избора, уз подршку Совјета комунисти из Совјетске окупационе зоне ујединили су се априла 1946. са Социјалдемократском партијом у Јединствену социјалистичку партију Немачке (ЈСПН),

⁸⁹ Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung*, 136; Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED: Von der Gründung bis zur Linkspartei*, Bonn: BpB, 2009, 21.

⁹⁰ Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 21.

⁹¹ Hermann Weber, *DDR: Grundriß der Geschichte 1945–1990*, Hannover: Fackelträger, 1991, 21–30.

⁹² Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 22–23.

⁹³ Hermann Weber, *DDR. Grundriß der Geschichte 1945–1990*, 19–41.

која ће суштински, у симбиотичком односу са совјетским властима, остваривати политички монопол на простору Совјетске окупационе зоне. По формирању источнонемачке државе, представници ЈСПН-а постајали су уз совјетску подршку и контролу и носиоци државне власти у земљи формираној по угледу на совјетски модел.⁹⁴

Док су у Совјетској окупационој зони институционалне и политичке темеље полагале совјетске окупационе власти у сарадњи са немачким комунистима, на простору западних окупационих зона не само политички пејзаж, већ и политички систем будуће западнонемачке државе оформиле су западне силе. Политички систем успостављен Основним законом у СРН у литератури се назива и „канцеларска демократија“ (Kanzlerdemokratie).⁹⁵ Политичка фигура са најширим овлашћењима била је оличена у канцелару, који је имао права да именује и смењује министре, одређује правце унутрашње и спољне политике, одлучује у случају несагласја министарских ресора, представља место „укрштања“ министарстава. Врло рано, као кључна фигура у западним окупационим зонама позиционирао се Конрад Аденауер. Бивши градоначелник Келна нашао се на челу Парламентарног савета, што му је омогућило да се позиционира као кључни представник у контактима са војним и цивилним органима окупационих сила и да представља западнонемачку државу у настајању према спољним факторима.⁹⁶

На првим парламентарним изборима у СРН Хришћанско-демократска унија освојила је тесну већину.⁹⁷ Иако није био једини кандидат за канцелара, Конрад Аденауер убрзо се наметнуо као будући председник владе, иступајући против коалиције са социјалдемократима. Упркос нужним уступцима у формирању кабинета, Аденауер је оформио свој „лични штаб“, који су чинили људи од највећег поверења, између осталих Херберт Бланкенхорн, Валтер Халштајн, Феликс фон Екерт, Хајнрих Кроне, Ханс Глобке.⁹⁸

⁹⁴ Hermann Weber, *DDR. Grundriß der Geschichte 1945–1990*, 19–41; Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 26–37.

⁹⁵ Karlheinz Nicolauß, *Kanzlerdemokratie. Regierungsführung von Konrad Adenauer bis Angela Merkel*, 3., aktualisierte und erweiterte Auflage, Wiesbaden: Springer VS, 2015.

⁹⁶ Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 13–16.

⁹⁷ На изборима 14. августа 1949. године ЦДУ освојила је 31% гласова (139 мандата), СПД 29,3% гласова (131 мандат), ФДП 52 мандата, ДП 17 мандата, КПД 15 мандата, Баварска партија 17 мандата, Центрум 10 мандата, ДРП 5 мандата. Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 17; Volker Hetterich, *Von Adenauer zu Schröder – der Kampf um Stimmen. Eine Längsschnittanalyse der Wahlkampagnen von CDU und SPD bei den Bundestagswahlen 1949 bis 1998*, Opladen: Leske + Budrich, 2000, 60.

⁹⁸ Kay Müller, Franz Walter, *Graue Eminenzen der Macht. Küchenkabinette in der deutschen Kanzlerdemokratie. Von Adenauer bis Schröder*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004, 13–49.

Услед хетерогености партије на чијем челу је био, хетерогености саме владајуће коалиције, тесне већине у Бундестагу и чињенице да су окупационе силе све до 1955. номинално представљале врховну власт у земљи, Аденауер је, упркос томе што је позиција канцелара била изузетно јака у новоформираној држави, био приморан на бројне уступке и темељно сондирање терена пре доношења било каквих одлука.⁹⁹

Представници Западнонемачке владе на челу са Конрадом Аденауером имали су три кључна политичка циља: западну интеграцију, постизање равноправности у односима са суседима и савезницима и осигуравање безбедности ове „најистуреније“ европске државе без права на сопствену армију и са фрагилном и још увек недефинисаном источном границом. Кључно питање које се наметало западнонемачким државницима било је да ли су ови циљеви компатибилни, или су пак у колизији са немачким националним императивном – постизањем немачког јединства. Пред западнонемачким канцеларом био је изузетно тежак задатак. Требало је помирити међународну ситуацију, још увек недовољно изграђено поверење западних савезника, немачке националне аспирације, унутрашњеполитички отпор, превасходно од стране социјалдемократске опозиције, и реалност постојања совјетских трупа на територији (бивше) Совјетске окупационе зоне, у којој је де факто изграђиван друштвени и политички поредак по совјетском моделу.¹⁰⁰

Кључна опозициона партија у СРН била је Социјалдемократска партија Немачке на челу са Куртом Шумахером. Иако се Шумахер доследно залагао за немачко јединство, одбијање сваке сарадње са Комунистичком партијом допринело је подели Социјалдемократске партије на источну и западну већ 1945. године, а самим тиме, посредно, и унутарнемачком цепању на Исток и Запад. Курт Шумахер је сматрао да СПД има морални и историјски легитимитет да се нађе на челу послератне Немачке, морални као „друга Немачка“ (*das andere Deutschland*) која је пружила отпор нацизму, а историјски као најстарија политичка партија. Међутим, у тренутку првих западнонемачких парламентарних избора 1949. године, већ су се почеле осећати позитивне последице привредне реформе по животни стандард у западним зонама, а са заоштравањем Хладног рата, упркос Шумахеровом антикомунизму, социјалистичко усмерење партије било је за

⁹⁹ Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 16–22.

¹⁰⁰ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 58–65.

многе превише блиско режиму у Совјетској окупационој зони. За западне савезнике конзервативна странка Аденауера била је поузданија гаранција отпора против СССР-а и немачких комуниста од социјалдемократске опције. Међутим, значај СПД-а за политички и парламентарни живот СР Немачке лежао је између осталог у чињеници да је она означила настанак парламентарне опозиције каква пре тога није постојала у немачкој историји.¹⁰¹

Иако је током изборне кампање 1949. у основи постојао консензус кључних политичких фактора у Западној Немачкој да је једини начин одбране од „совјетске опасности“ путем економске и политичке интеграције у Запад, нису сви политички актери у Западној Немачкој имали подударне визије о правцу који би немачка спољна политика требало да заузме. Кључ Аденауерове политике западне интеграције било је постепено постизање суверенитета кроз сарадњу са окупационим силама. Свестан немачке немоћи након безусловне капитулације, у сукобу Истока и Запада видео је шансу за побољшање немачке позиције у сарадњи са западним савезницима. Уједињење јесте био крајњи циљ Аденауерове политике, али је, по његовом мишљењу, он био остварив само са позиција моћи.¹⁰² Иако је трпео критике чак и од стране левог крила сопствене партије да цену западне интеграције СРН плаћају Немци источно од Елбе, политичка формула „слобода пре јединства“ (*Freiheit vor Einheit*) имала је упориште у западнонемачком бирачком телу, а самим тиме и легитимитет.¹⁰³ Уверен да би везивање СР Немачке за Запад кроз наднационалне организације могло задовољити безбедносне потребе савезника, пре свега Француске, Аденаур је покушавао да помири немачке потребе и међународну ситуацију, истичући с једне стране да је (уједињена) Немачка, чврсто везана за Запад, а самим тиме и ограничена и контролисана савезничким обавезама, за Запад, а потенцијално и за Москву, прихватљивија од самосталне, ничим спутане Немачке. С друге стране, сматрао је да би Западна Немачка, која би у савезу са западним силама просперирала, имала привлачну снагу према источномемачкој републици и њеном становништву.¹⁰⁴

Међутим, међу западнонемачким политичарима могла су се чути и другачија мишљења о путу којим би послератна Немачка требало да крене. Једна од опција била је

¹⁰¹ Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung*, 136–139; Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 28–31.

¹⁰² Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 37–38.

¹⁰³ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik. Internationale Dimensionen des innerdeutschen Konflikts 1949–1972*, Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1973, 21.

¹⁰⁴ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 58–65.

јединствена Немачка као посредник између Истока и Запада. Јакоб Кајзер, до 1948. представник ЦДУ-а у Совјетској окупационој зони када је, приморан да напусти функцију председника странке, прешао на Запад, још 1946. године говорио је о улози Немачке као политичког и културног „моста“, истичући да однос Немаца према два пола не сме бити „или Исток или Запад“, већ „и Исток и Запад“.¹⁰⁵ Кајзер није био усамљен у свом виђењу „трећег пута“ за Немачку, које се уклапало са представама о јединственој Европи као „трећој сили“ између Истока и Запада. Међутим, не само што су такве концепције са заостравањем сукоба на релацији Исток–Запад постајале све теже оствариве, већ нису имале ни благонаклоност западних савезника.¹⁰⁶

Остварење идеје о јединственој неутралној Немачкој између два блока подразумевала је и споразум са Совјетским Савезом, који је Курт Шумахер, као председник СПД-а, сматрао немогућим, услед хегемонистичке политике Москве. Стога су се његове визије немачке будућности везивале за социјалистичку Немачку интегрисану у антисовјетски блок социјалистичких држава средње и западне Европе. Међутим, услед притиска САД-а, опадања јединства социјалистичких партија Европе и лоших односа које је Курт Шумахер имао са савезничким окупационим силама, идеја о социјалистичкој Европи није била остварива. Иако начелно није била против западне интеграције и ремилитаризације Немачке, Социјалдемократска партија на челу са Шумахером противила се начину на који је Конрад Аденауер, у складу са савезничким жељама, долазио до прокламованог циља, сматрајући његове методе „конзервативним, клерикалним, капиталистичким, картелистичким“. Шумахер је сматрао да западне силе морају поштовати немачку равноправност и право на самоопредељење, пре него што би било речи о међусобној сарадњи и западној интеграцији. Уз то, сматрао је да би свако нарушавање

¹⁰⁵ Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 33; Alexander Gallus, *Die Neutralisten. Verfechter eines vereinten Deutschland zwischen Ost und West 1945–1990*, Düsseldorf: Droste Verlag, 2001, 57–64.

¹⁰⁶ На пример, Алфред Андерш и Ханс Вернер Рихтер, уредници часописа *Дер руф*, антифашистичког листа у Америчкој окупационој зони, услед више текстова који су критиковали политику окупационих власти и изражавали залагање за социјалистичку Немачку између Истока и Запада, након априлског броја у ком је изложена критици Труманова доктрина, приморани су од стране америчких окупационих власти да се повуку са уредничког положаја, након чега је популарност часописа опала, а недуго затим је лист престао да излази. Hermann Glaser, *Kleine deutsche Kulturgeschichte von 1945 bis heute*, Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag, 2007, 52–54; Thorsten Hinz, *Literatur aus der Schuldkolonie. Schreiben in Deutschland nach 1945*, Schnellroda, Edition Antaios, 2010, 21–30.

провизорног карактера Западне Немачке било у директној супротности са циљем немачког уједињења.¹⁰⁷

Полагање права на то да буде искључиви представник немачког народа (*Alleinvertretungsanspruch*) и непризнавање легитимитета Немачке Демократске Републике представљали су од оснивања двеју немачких држава 1949. године окосницу спољне и унутрашње политике Западнонемачке владе, за коју је постојала спољнополитичка сагласност савезника и унутарполитички консензус свих парламентарних странака осим КП Немачке. На међународном плану, политика непризнавања ДР Немачке била је регионални западнонемачки допринос америчкој стратегији „зауздавања“ СССР-а. Истовремено, она је служила влади у Бону да макар на симболичком плану одржи представу о немачком јединству. На унутрашњем плану, осуда „тоталитарног“ система ДР Немачке и дистанцирање од „тоталитарне“ нацистичке прошлости били су у функцији учвршћивања западнонемачке самосвести као јединог легитимног политичког представника немачког народа, из чега је проистицала и „обавеза“ према немачком становништву источно од Елбе, додајући западнонемачкој политичкој доктрини моралну димензију. Политика непризнавања НДР била је и од значаја за националну самосвест Немаца, јер се уклапала у наратив о континуитету СР Немачке и немачког Рајха, на чему је засниван историјски легитимитет западнонемачке државе и полагање права на заступање јединствене Немачке у границама из 1937. године.¹⁰⁸

Насупрот западнонемачкој доктрини о искључивом праву да представља немачки народ и последиčnoј дипломатској изолацији Немачке Демократске Републике, борба за међународно признање (*Anerkennungspolitik*) била је срж источњонемачке спољне политике практично од оснивања ДР Немачке све до почетка седамдесетих година. Непуне три недеље по проглашењу Немачке Демократске Републике 1949. године, тадашњи министар спољних послова Георг Дертингер позвао је све државе света да успоставе нормалне дипломатске, привредне и друге односе са новооснованом немачком државом.¹⁰⁹ Позиву су се одазвале само државе Источног блока. Од самог почетка, источњонемачка борба за

¹⁰⁷ Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 34–36.

¹⁰⁸ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 24–26.

¹⁰⁹ У питању је изјава Дертингера од 24. октобра 1949. Carel Horstmeier, „*Stiefkind der Staatengemeinschaft: Die Anerkennungspolitik der DDR in Westeuropa 1949–1973*“. Doktorska disertacija, Groningen: University of Groningen, 2014, 65.

признање била је двоструко зависна – од Савезне Републике Немачке и од Совјетског Савеза.¹¹⁰ „Политика признања“ била је одговор на западну и западнонемачку „политику непризнавања“ НДР (*Nichtanerkennungspolitik*), формулисана и оперативно разрађена одмах по оснивању Источне Немачке. Истовремено, у свом спољнополитичком наступу, НДР зависила је од совјетске политике према немачком питању, али и од подршке коју је СССР био спреман да пружи источњонемачким напорима да до међународног признања дође.

Све до средине шесте деценије Немачка Демократска Република у спољној политици заступала је максималистичке циљеве. На политичком плану у односима са другим државама то је значило – дипломатско признање, или ништа.¹¹¹ Тако је Источни Берлин 1950. године одбио понуду Северног Вијетнама да успоставе дипломатске односе, надајући се успостави односа са Француском.¹¹² Након неуспелих преговора, почетком 1953. године швајцарска делегација избачена је из НДР, услед одбијања швајцарске стране да односе са Источном Немачком постави на међудржавни ниво.¹¹³ Парафирани трговински споразум са Финском из 1949. ступио је на снагу тек годину дана касније, јер је Источни Берлин у међувремену настојао да од Финске изнуди дипломатско признање.¹¹⁴ Године 1954. НДР одбила је шведску понуду да у Стокхолму постави службеника који би се бавио издавањем

¹¹⁰ О зависности источњонемачке спољне политике од Москве, видети: Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen: Die DDR im internationalen System (1949–1989)*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2007.

¹¹¹ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 19–20.

Првих година по оснивању, СРН није била једина немачка држава која је полагала право на искључиво представљање немачког народа. Источна Немачка себе је представљала као прву и једину праву мирољубиву и демократску Немачку, одричући Савезној Републици легитимитет. Међутим, иако је ову аргументацију све до позних шездесетих користила у пропаганди, ДР Немачка свој *Alleinvertretungsanspruch* није претворила у операционализовану спољнополитичку доктрину, за разлику од СРН.

¹¹² Дипломатски односи са Северним Вијетнамом НДР је успоставила тек 1956. године.

¹¹³ Први трговински преговори између Швајцарске и НДР неуспешно су окончани 1950. године, јер Швајцарска није пристајала на услов НДР да споразум буде потписан између двеју влада. Нови преговори водили су се 1952. године око питања национализоване швајцарске имовине у НДР, чије је решавање НДР условила дипломатским признањем. Преговори нису успели. Therese Steffen Gerber, „Die Schweiz und die DDR (1949–1972)“, in: Ulrich Pfeil (Hg.), *Die DDR und der Westen. Transnationale Beziehungen 1949–1989*, Berlin: Ch. Links Verlag, 2001, 331–335; Therese Steffen Gerber, „Die Schweiz und das andere Deutschland. Schwizerische Entschädigungswünsche vor dem Hintergrund diplomatischer Nichtanerkennung der DDR (1949–1953)“, in: *Die Schweiz und Deutschland 1945–1961*, München: Oldenbourg Verlag, 2004, 51–68.

¹¹⁴ Seppo Hentilä, *Neutral zwischen den beiden deutschen Staaten. Finnland und Deutschland im Kalten Krieg*, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006, 22–29; Olivia Griese, „Ein Prüfstein für die Neutralität: Finnland und die beiden deutschen Staaten. Der schwierige Umgang mit einer Politik der Gleichbehandlung“, in: Jan Hecker-Stampehl (Hg.), *Nordeuropa und die beiden deutschen Staaten 1949–1989. Aspekte einer Beziehungsgeschichte im Zeichen des Kalten Krieges*, Leipzig-Berlin: Edition Kirchhof&Franke, 2007, 122–123.

виза, а који би имао право на шифру, али не и дипломатски статус.¹¹⁵ Другим речима, до средине педесетих Источни Берлин одбијао је у име дипломатског признања оне „међукораке“, који ће од средине шесте деценије бити слављени као спољнополитички успеси на путу ка пуној успостави дипломатских односа. Међутим, већ од 1952. године, вођена привредним разлозима и потребама, НДР морала је да напусти дотадашњу праксу везивања питања дипломатског признања са регулисањем трговинске сарадње, посебно у односу са западним земљама.

Након 1953, удаљавање од ортодоксно стаљинистичког бинарног посматрања догађаја у ваневропском свету, заједно са настојањем да се и на међународном плану Источна Немачка представи као равноправни партнер Западној, утицала је на то да источнонемачка влада од стратегије „признање-или-ништа“, пређе на постепено разбијање дипломатске изолације и став да је макар и ограничена међународна активност видљивија, односно боља од никакве.¹¹⁶ Тако је током 1953. године ДР Немачка склопила трговинске споразуме са Египтом и Либаном, 1954. са Индијом и Индонезијом, а 1955. са Бурмом и Суданом.¹¹⁷

За разлику од СРН, становиште источнонемачког руководства било је да је немачки рајх поражен, да не постоји континуитет са претходним режимом, те да обе немачке државе имају истоветно право на немачко наслеђе. Иако је декларативно политички императив било постизање немачког јединства, у пракси се тежило унутарполитичкој консолидацији и спољнополитичком признању. Сопствени легитимитет НДР заснивала је делом на идеологизованом тумачењу испуњења „историјске мисије“ отелотворења прве државе радника на немачком тлу, на основу чега је полагала право да буде представник целокупне немачке радничке класе. Поред идеолошке аргументације засноване на историјском детерминизму, легитимитет ДР Немачке засниван је на одредбама Потсдамског споразума, који је тумачен као темљни документ послератне Немачке, о демилитаризацији,

¹¹⁵ Alexander Muschik, *Die beiden deutschen Staaten und das neutrale Schweden. Eine Dreieckbeziehung im Schatten der offenen Deutschlandfrage 1949–1972*, Münster: LIT Verlag, 2005, 80–107.

¹¹⁶ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 19–20.

¹¹⁷ Hans-Joachim Spanger, Lothar Brock, *Die beiden deutschen Staaten in der Dritten Welt. Die Entwicklungspolitik der DDR – eine Herausforderung für die Bundesrepublik Deutschland?*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987, 161; Alexander Troche, *Ulbricht und die Dritte Welt*, 33–35; Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin. Die deutsche Südasienpolitik unter Adenauer und Erhard 1949–1966*, Husum: Matthiesen Verlag, 2004, 112–114; Amit Das Gupta, „Ulbricht am Nil. Die deutsch-deutsche Rivalität in der Dritten Welt“, in: *Das doppelte Deutschland*, 118.

денацификацији и демократизацији, које је могао испунити само истински „демократски“, социјалистички режим. У складу са тиме била су настојања НДР да делегитимизује режим у СР Немачкој са класних и идеолошких позиција, као мање вредан, империјалистички, неонацистички режим класних непријатеља, иако није негирано његово политичко и правно постојање.¹¹⁸

Кључни спољнополитички циљеви двеју немачких држава од њиховог настанка били су међусобно супротстављени. Док је СР Немачка стремилa да се наметне као једини легитимни представник немачког народа, истовремено настојећи да изолује НДР, Источна Немачка је за циљ имала пробијање блокаде наметнуте од стране Бона. У почетку је спољна политика обе Немачке суштински била једнака њиховој немачкој политици, тј. у функцији немачко-немачког односа.¹¹⁹

Савезна Република Немачка је у спољнополитичким и спољнотрговинским питањима све до стицања суверенитета 1955. године била и званично ограничена у свом деловању. Према Окупационом статуту, спољна политика била је у рукама Високих комесара, у чијој надлежности је била и акредитација иностраних изаслаништава. Читаве две године по оснивању, СР Немачка није имала засебно министарство спољних послова, већ је делокруг немачких власти у спољнополитичким питањима био ограничен на Уред за спољне послове при Кабинету канцелара. У спољнотрговинским питањима СРН имала је овлашћено министарство (укинута је Joint Export Import Agency JEIA), али су сваки трговински уговор склопљен са иностранством, као и именовање делегата за међународне организације, или трговина са СОЗ/НДР морали бити одобрени од стране Високих комесара. Петерсбершки споразум из новембра 1949. донео је СР Немачкој проширење спољнополитичких прерогатива.¹²⁰ Њиме је СРН добила право успостављања трговинских

¹¹⁸ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 28–30.

¹¹⁹ Исто, 11.

¹²⁰ Потписивањем Петерсбершког споразума (по Петерсбергу крај Бона, где је било седиште високих комесара) 22. новембра 1949. године начињен је истовремено корак ка политичкој и привредној интеграцији СР Немачке у западни свет и ка стицању суверенитета и равноправности западнонемачке државе са западним савезницима. Споразум је предвиђао смањивање демонтажа, приступање СРН међународним организацијама, Западној Немачкој дозвољено је успостављање самосталних трговинских и конзуларних односа са другим државама. Такође, споразум је предвиђао чланство западнонемачке делегације у Рурској управи, чиме је СРН добила право гласа у овој међународној институцији, али и истовремено признала трима западним силама и државама Бенелукса право контроле над западнонемачком тешком индустријом. У питању је било компромисно решење, договорено у кабинету канцелара, без парламентарне дискусије. Петерсбершки споразум отворио је пут даљој привредној интеграцији Западне Европе и оснивању Европске заједнице за

и конзуларних односа са иностранством и оснивања првих западнонемачких представништава, што је водило и првој ревизији Окупационог статута марта 1951, када је основано Министарство спољних послова СРН. Формално је Западна Немачка пуна овлашћења у спољној политици добила са стицањем суверенитета 5. маја 1955. године.¹²¹ Упркос ограниченом суверенитету, ограничавање спољнополитичке делатности имало је за Западнонемачку владу функцију у контексту решавања немачког питања, јер је сваки корак на путу стицања суверенитета могао бити тумачен као продубљивање немачке подељености, проузрукујући истовремено аналогну реакцију источњонемачке, односно совјетске стране.¹²²

С друге стране, већ у првој влади НДР-а образовано је и засебно Министарство иностраних дела на челу са Георгом Дертингером (политичар ЦДУ-а у СОЗ-у), у чијој је надлежности макар формално било успостављање политичких и привредних односа са иностранством, иако се Совјетска контролна комисија није одрицала врховне контроле у оквиру НДР-а.¹²³ Кључни циљеви спољне политике НДР-а били су везани за стицање међународног признања, али је НДР у првим година свог постојања политичке односе (на нивоу представништава, не и амбасада) успоставила искључиво са комунистичким земљама Источног блока, са изузетком Југославије. Слабији међународни положај НДР у односу на друге источноевропске земље био је и последица совјетске политике према немачком питању, те источњонемачка партија није била ни чланица Коминформа. До промене је дошло тек после Стаљинове смрти, немира у Источном Берлину 1953. и неуспеха у постизању споразума четири силе.¹²⁴ Промену је најавила изјава СССР-а из марта 1954,¹²⁵ у којој је истицано да ће СССР са Источном Немачком успоставити равноправне односе, као са било којом другом сувереном земљом. Ова изјава најавила је не само промену у

угаљ и челик (18.4.1951), чиме је и Рурска управа угашена, као и приступању СРН Европском савету (2.5.1951). Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 39; Christoph Kleßmann, *Die doppelte Staatsgründung*, 208–210; Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 65–69.

¹²¹ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 32.

¹²² Исто.

¹²³ Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen*, 36–51.

¹²⁴ Elke Scherstjanoi, „Die sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953. Neue Dokumente aus dem Archiv des Moskauer Außenministeriums“, *VfZ*, Vol. 46, No. 3, 1998, 497–549.

¹²⁵ “Statement by the Soviet Government on the Relations between the Soviet Union and the German Democratic Republic, Berlin, March 26, 1954”, in: *The Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic in International Relations*, Vol. I, 160–161.

совјетској немачкој полтици, већ и почетак замашне кампање за међународно признање ДР Немачке, односно суштински почетак немачко-немачког дипломатског ривалства.¹²⁶

У западнонемачком Министарству спољних послова сматрало се да „Московска декларација“, међајући положај НДР, неминовно утиче и на позиције СРН и на питање немачког јединства, односно да је „московска узурпација“, односно успостављање суверенитета ДР Немачке, потврдила државно цепање Совјетске окупационе зоне од трију западних зона, што ни СР Немачка ни западне силе не могу прихватити као *status quo*. Истицало се да НДР не може бити призната као легитимна држава, да чињеница да врховну власт у њој има партија потчињена Москви од њене владе чини само орган Москве, да је СРН једина слободна и правна немачка држава и као таква полаже право на представљање целокупног немачког народа, што је подржавано и од стране западних сила, али имплицитно и свих држава које са СРН негују дипломатске односе, те да би свако дипломатско признавање ДР Немачке од стране СРН било тумачено као „непријатељски чин“.¹²⁷ У питању су били обриси спољнополитичке доктрине Западне Немачке, која ће годину дана касније бити формулисана као „Халштајнова доктрина“.¹²⁸

Иако је право на заступање целог немачког народа истицано од оснивања СР Немачке, од проглашавања суверенитета НДР почело је формулисање њене спољнополитичке изолације у политичку доктрину. С једне стране, успех такве политике зависио је од консеквентности и веродостојности западнонемачког наступања и подршке западних сила политици СРН, а с друге од способности Источног Берлина да се наметне као незаобилазни међународни фактор. Временом ће, међутим, немачко-немачко дипломатско ривалство све више зависити од ставова трећих држава, посебно оних које, попут Индије, Египта и Индонезије, или Швајцарске, Шведске и Финске, нису биле чврсто сврстане ни у један од постојећих блокова.¹²⁹ Од средине 50-их година све значајније место у овој групи земаља заузимала је и Југославија, а са убрзаним процесом деколонизације и

¹²⁶ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 32–34.

¹²⁷ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 34–35.

¹²⁸ О Халштајновој доктрини и дипломатском ривалству две немачке државе, видети: Werner Kilian, *Die Hallstein-Doktrin*; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*.

¹²⁹ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 36.

померањем тежишта Хладног рата на ваневропски свет, дипломатско надметање две немачке државе досегнуће глобалне размере.¹³⁰

Док је подела Немачке на окупационе зоне била последица ратног пораза, подела на две државе била је директни плод Хладног рата. Иако се корени немачких политика двеју немачких држава могу пратити од самог краја Другог светског рата, а конкретније од настанка Савезне Републике Немачке 23. маја и Немачке Демократске Републике 7. октобра 1949. године, све до средине 50-их година, односно уласка СР Немачке у НАТО и ДР Немачке у Варшавски пакт маја 1955, званичног стицања суверенитета и промене официјелне совјетске политике према немачком питању од борбе за уједињење до теорије о две немачке државе, упркос фактичком постојању Источне и Западне Немачке, питање уједињења и даље је било актуелно и подложно решавању у оквиру договора четири велике силе. Другим речима, 1955. година означила је прекретницу у формулисању спољнополитичких доктрина обе немачке државе, а самим тиме и њихових немачких политика. Истовремено, у питању је био и тренутак када су сви политички актери на простору Немачке, укључујући и оне који су се, попут социјалдемократа, противили западној интеграцији, постали свесни чињенице да великим силама није у интересу решавање немачког питања, те да се немачко уједињење не може очекивати у скорој будућности. У пуном обиму немачко-немачко ривалство се распламсало тек у другој половини шесте деценије, односно према речима Амита Дас Гупте, од средине 1950-их Савезна Република Немачка и Немачка Демократска Република повеле су свој немачко-немачки хладни рат.¹³¹

Југославија на крају Другог светског рата

Из Другог светског рата Југославија је изашла на страни победница. За разлику од Немачке, која је по окончању рата подељена, Југославија је након четири године

¹³⁰ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*.

¹³¹ Amit Das Gupta, "The non-aligned and the German question", u: Nataša Mišković, Harald Fischer-Tiné, Nada Boškovića (eds), *The Non-Aligned Movement and the Cold War: Delhi–Bandung–Belgrade*, London: Routledge, 2014, 143.

подељености поново уједињена. Међутим, цена коју је југословенско становништво платило била је изузетно висока. Иако је формално – политички, административно и међународноправно – Југославија поново била јединствена држава, веома дубоке унутрашње поделе политичке, идеолошке, националне и верске природе оптерећивале су југословенско друштво. Поделе су се исказивале како између југословенских народа, тако и унутар сваког од њих.

Демографска и привредна слика Југославије на крају рата била је поражавајућа. Последице економске политике окупатора током рата, стављање привреде у функцију немачке ратне производње и обезбеђивања армије, оставиле су дугорочне последице у виду пада животног стандарда, националног дохотка, привредног раста, као и пораста социјалне несигурности.¹³² Између милион и два милиона становника Југославије је у рату изгубило живот,¹³³ а преко три милиона остало је без крова над главом.¹³⁴ Према подацима Државне комисије за ратну штету, у земљи је остало преко 400.000 ратних инвалида и скоро 200.000 деце без једног или оба родитеља. У рату је уништено преко једне четвртине предратне југословенске индустрије, преко половине сточног фонда и четвртина воћњака, петина стамбених објеката спаљена је, срушена или теже оштећена, непланском сечом шума поједини крајеви су огољени, огромне штете нанете су рударским окнима, саобраћајна инфраструктура је разорена, уништено је 65% путева, 78% мостова и 66% телефонских централа, тек 10% болница и 25% домова здравља било је у функцији, а велике штете претрпеле су и области образовања, науке и уметности.¹³⁵

Из Другог светског рата на југословенском тлу као победничка страна изашао је партизански покрет предвођен Комунистичком партијом Југославије. Иако је у рат ушла са невеликим бројем чланова, одликовала ју је чврста дисциплина и организација, искуство илегалног рада и Шпанског грађанског рата, упориште у светском комунистичком покрету и подршка Совјетског Савеза. За Комунистичку партију, рат у коме су учествовали био је

¹³² Драган Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд: ИНИС, 2002; Dragan Aleksić, „Posledice ekonomske eksploatacije Srbije u Drugom svetskom ratu“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Београд: ISI, 1996, 319–325.

¹³³ Званични податак је 1.706.000 лица.

¹³⁴ Саша Илић, *Страници „гастарбајтери“: Страна стручна радна снага у привреди Југославије*, Београд: Архив Југославије, 2020, 38–43.

¹³⁵ Nikola Živković, „Stanje u jugoslovenskoj privredi neposredno po završetku Drugog svetskog rata“, u: *Balkan posle Drugog svetskog rata*, 51.

истовремено антифашистички и револуционарни. Рат је представљао „револуционарну ситуацију“. Борба против окупатора привукла је бројне присталице партизанском покрету, али се иза народноослободилачке реторике прикривала друштвена и политичка револуција.¹³⁶

Антијугословенска линија Комунистичке партије Југославије из 20-их година напуштена је средином наредне деценије. У светлу доласка нациста на власт у Немачкој и јачања деснице у Европи, у Москви се процењивало да је свет подељен по линији фашизам—антифашизам. Политика колективне безбедности и подршке народном фронту комуниста и других антифашистичких политичких опција у борби против фашизма представљала је значајан заокрет у односу на претходно вођену политику класне борбе. У том контексту, измењена је и партијска политика према Југославији.¹³⁷

Основе политичког уређења послератне југословенске државе постављене су током трајања Другог светског рата. На Другом заседању АВНОЈ-а проглашено је устројство будуће југословенске државе. Будућа федерација требало је да буде централизована, ослоњена на доминантну улогу партије у политичком, привредном и друштвеном животу, идеолошку основу југословенства и крилатицу „братства и јединства“. У облик будуће југословенске федерације уткан је предратни однос југословенских комуниста према националном питању, што се огледало у посебним федералним јединицама Македонији и Црној Гори, као и у ограничавању српског фактора унутар ње. Социјалистичка Југославија била је компромисна држава, „федерација равнотеже“ успостављене на штету српских националних интереса и под прећутним условом непотезања питања геноцида почињеног на територији Независне Државе Хрватске у име братства и јединства југословенских народа. Српски национални корпус поцепан је унутрашњим границама на више федералних јединица, а оно што је требало да буду само административне границе, „жиле у мермеру“, постаће пола века касније државне границе бивших југословенских република.¹³⁸

¹³⁶ Janko Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Beograd: Komunist, 1985, 377–477; Pero Morača, „Elaboration of the Political Platform of the CPY“, in: *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945*, Belgrade: Socialist thought and practice, 1985, 18–44; Коста Николић, „Ратни циљеви Комунистичке партије Југославије у Другом светском рату“, у: *Срби и рат у Југославију 1941. године*, Београд: ИНИС/МЖГ/ИСПАН, 2014, 477–498.

¹³⁷ Dušan Živković, *Narodni front Jugoslavije 1935–1945*, Beograd: ISI/Narodna knjiga, 1978.

¹³⁸ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd: Vojnoizdavački novinski centar, 1992, 520–536.

Истовремено са Другим заседањем АВНОЈ-а новембра 1943. дошло је до састанка „велике тројице“ (Јосиф В. Стаљин, Френклин Д. Рузвелт и Винстон Черчил) у Техерану, прекретном тренутку у погледу односа сила антифашистичке коалиције према партизанској борби у Југославији. У име споразума са Совјетима, са циљем победе над заједничким непријатељем, Велика Британија прешла је пут од подршке Југословенској војсци у отаџбини, преко „политике еквидистанце“ према покретима отпора у Југославији, до „политике компромиса“. Ослоњене на обавештајна сазнања, на извештаје предводника мисија при штабовима врховних команди четничких и партизанских снага, а вођене нужношћу сарадње са Совјетским Савезом, западне савезнице прекинуле су подршку коју су до тада пружале покрету на челу са Драгољубом Михаиловићем, окренувши се искључивој подршци партизанском покрету. У питању је била политика срачунатог ризика, вођена надом да ће ипак дугорочно гледано утицај на Јосипа Броза и југословенску политику у правцу приближавања Западу, а дистанцирања од Москве, бити остварив. Ова нада била је додатно учвршћена споразумом Черчила и Стаљина из Москве 1944. године о подели интересних сфера, према ком је утицај у Југославији требало да буде 50:50.¹³⁹

Међутим, ни споразум са Совјетима, ни у том духу вођени преговори Тита и Шубашића нису успели да ограниче власт Комунистичке партије, у чијим се рукама чврсто налазило кормило југословенске политике на крају Другог светског рата. Разлог притом није лежао само у чињеници да се Црвена армија налазила на југословенској територији. За разлику од других држава Источне и Југоисточне Европе које су потпале под совјетску сферу утицаја, иза југословенских комуниста стајало је искуство ратних борби, победе у грађанском и рату против окупатора, аутентично револуционарно искуство и присталицама и учесницима бројан народноослободилачки покрет. Управо та револуционарна самосвест и самопоуздање југословенских комуниста чинило их је првих послератних година најчвршћим савезником Москве, представљајући истовремено и један од узрока потоњег сукоба Тита и Стаљина 1948. године.

¹³⁹ Већ у другој половини 1942. године приметно је све веће окретање Велике Британије ка партизанима, које је доводило до протеста југословенске избегличке владе. Види: Dokumenta broj 242, 246–248, 250, 251, у: Bogdan Krizman (ur.), *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*, Београд/Загреб: Архив Југославије/Globus, 1981, 483–484, 495–498, 505–509; Коста Николић, *Владе Краљевине Југославије у Другом светском рату*, Београд: ИСИ, 2008, 122–164.

Привремена влада Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ), настала као резултат политике компромиса кроз коју су западне савезнице, представници Југословенске владе у егзилу и краљ Петар II настојали да осигурају извесни утицај у Југославији, а представници Националног комитета ослобођења Југославије да стекну међународни легитимитет, суштински се почела распадати већ лета 1945. У новој Југославији сужавана су права и слобода, доношено је револуционарно законодавство, спровођена је „у име народа“ репресија над политичким неистомишљеницима, долазило је до срастања партијских и државних функција, а државна власт све је више посматрана као извршилац партијске политике. На изборима новембра 1945. кандидована је само једна листа Народног фронта, чиме је суштински легализована једнопартијска власт у Демократској Федеративној Југославији, која ће са доношењем Устава почетком 1946. и променити назив у Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ).¹⁴⁰

На међународном плану, иако су истовремено са совјетским и британским и амерички амбасадор стигли у Југославију још пре званичног краја рата 1945, југословенска спољна политика била је недвосмислено просовјетска. Како је средином марта у писму Политбироа ЦК КПЈ Стаљину и Молотову истицано, „за Југославију постоји само један пут: ићи само са Совјетским Савезом и под његовим руководством“.¹⁴¹ Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи, склопљен између Југославије и Совјетског Савеза већ 11. априла приликом Титовог боравка у Москви, представљао је темељни уговор југословенске спољне и безбедносне политике.¹⁴² Током наредне две године биће склопљен низ билатералних споразума са другим земљама Источне Европе, чиме ће суштински Југославија бити интегрисана у Источни блок чији су обриси били све видљивији.¹⁴³

¹⁴⁰ Branko Petranović, Sava Dautović, *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje 1945–1948. (Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države)*, Beograd: Istorijski institut Crne Gore, 1994; Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam: Obnova i zatiranje posleratne opozicije*, Beograd: Privredno pravni priručnik, 1990; Љубодраг Димић, *Историја српске државности, Књига III Србија у Југославији*, Нови Сад: САНУ/Беседа/Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001, 320–337.

¹⁴¹ Цитирано према: Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада: Југославија, велике силе и питање безбедности у Европи (1945–1975)*, Београд: Филип Вишњић, 2022, 36–37.

¹⁴² „Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji Jugoslavije i SSSR, Moskva, 11. aprila 1945“, u: Branko Petranović, Momčilo Zečević (prir.), *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1988, 790–791.

¹⁴³ Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 42–43.

Политика вођена уз ослонац и по узору на Москву огледала се на плану изградње институција, друштвеног и државног устројства, војне и партијске организације. У свим сферама прихватан је совјетски модел изградње новог друштва. У Југославији су боравили совјетски инструктори и стручњаци, формирана су мешовита друштва, у обнови привреде ФНРЈ се ослањала на економску и финансијску подршку СССР-а, техничку помоћ, робне кредите и др. На међународном плану југословенска дипломатија подржавала је совјетске иницијативе, без задршке одбивши помоћ Запада у оквиру Маршаловог плана. Сваки корак ка политичком, економском, културном, војном, партијском и идеолошком приближавању Совјетском Савезу значио је и истовремено удаљавање од Запада.¹⁴⁴

Блискост југословенске и совјетске партије била је видљива и приликом формирања Информационог бироа, који је суштински био одговор на Труманову доктрину и Маршалов план, представљајући корак у све видљивијој подели света на два пола. Изградња социјализма у Југославији текла је бржим темпом него у другим земљама, што је југословенски државу и партију чинило „водећим“ међу земљама „народне демократије“. На оснивачком састанку Информбироа (ИБ) у Пољској донета је одлука да седиште нове организације буде Београд, а у згради *Борбе* налазила се централа часописа *За чврсти мир и народну демократију*.¹⁴⁵ Међутим, свега три месеца касније биће јасно видљиви обриси иминентног сукоба.

У контексту заоштравања Хладног рата, а уз свест да Запад располаже нуклеарним наоружањем, совјетско руководство било је приморано да чврсто контролише спољнополитичке потезе земаља „народне демократије“, у циљу превенције било каквих „испада“, који би могли фатално угрозити односе са Западом и изазвати нови сукоб. У том светлу посебно је „опасно“ било понашање југословенског руководства, које је, ношено револуционарним ентузијазмом и самосвешћу, било склоно повлачењу спољнополитичких потеза без претходних консултација са Москвом. У односима Београда и Москве било је

¹⁴⁴ Đoko Tripković, *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija*, Beograd: ISI, 1990, 213–245; Đoko Tripković, „Jugoslavija i Maršalov plan“, *Istorija 20. veka 1–2/1990*, 59–76; Ljubodrag Dimić, Aleksandar Životić, „Predgovor – Jugoslovensko-sovjetski odnosi“, u: *Napukli monolit: Jugoslavija i svet 1942–1948*, Beograd: Arhipelag/Službeni glasnik, 2012, 5–56; Емилија З. Цветковић, „Два плана и два Маршала у светлу југословенско-америчких односа (1947–1951)“, *Баумина*, св. 57, 2022, 253–270.

¹⁴⁵ Giuliano Procacci, *The Cominform: Minutes of the Three Conferences 1947/1947/1949*, Milano: Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1994, 3–34.

ситних, или наизглед ситних питања око којих су постојали спорови – понашање војника Црвене армије, рад мешовитих друштава, однос према совјетским стручњацима, природа југословенске револуције – а који ће 1948. послужити у аргументацији совјетских оптужби против КПЈ. Суштински проблеми лежали су међутим у спољнополитичкој сфери, у договорима Тита и Димитрова око Балканске федерације без укључивања Москве, у југословенској намери да у Албанију упути две дивизије у циљу помоћи грчким комунистима, у сукобу са албанским руководством, ставу око слободне пловидбе Дунавом супротном совјетском ставу.¹⁴⁶ Ова спољнополитичка питања била су за Москву опасна утолико што би „погрешни“ југословенски потези на Западу били тумачени као политика СССР-а, што би последично могло довести до озбиљног затезања, па и отвореног сукоба, што Москва није била спремна да ризикује.

Све је то пролећа 1948. довело до критика совјетског руководства на рачун политике КПЈ, испрва изражене у интерној преписци, да би у 28. јуна, на другом заседању Информбироа у Букурешту, на ком су југословенски делегати одбили да присуствују, сукоб постао јаван објављивањем „Резолуције о стању у Комунистичкој партији Југославије“. Југословенско руководство било је спремно да побија оптужбе изношене од стране Совјетског Савеза и других комунистичких партија и држава „народне демократије“, али лета 1948. још увек не и на дефинитивни раскид са Москвом, који ће постати очигледан и неповратан наредне године. С једне стране, југословенски комунисти доказивали су своју „правоверност“, оданост марксизму-лењинизму, „Првој земљи социјализма“ и Стаљину, што је најочигледније било на Петом конгресу КПЈ лета 1948, али с друге стране, у самој земљи отпочео је период најоштрије репресије према свим стварним и потенцијалним пре свега унутарпартијским подржаваоцима Резолуције ИБ-а.¹⁴⁷

Сукоб Београда и Москве отварао је врата Западу за вршење утицаја у Југославији. Након иницијалне сумњичавости према карактеру југословенско-совјетског сукоба, Лондон

¹⁴⁶ Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948*, Šabac: Zaslona, 1991; Slavoljub Cvetković, „Balkanska federacija i Kominform“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine : zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd: ISI, 1999, 59–65; Branko Petranović, „Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije“, u: *Srbi i Albanci u XX веку*, Beograd: САНУ, 1991, 375–398.

¹⁴⁷ Ljubodrag Dimić, Aleksandar Životić, *Napukli monolit: Jugoslavija i svet 1942–1948; 1948 – Jugoslavija i Kominform: pedeset godina kasnije*, Beograd: Međunarodna politika, 1998; Petar Kačavenda (ur.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine : zbornik radova sa naučnog skupa*; Vladimir Dedijer, *Dokumenti 1948, Knj. 1-3*, Beograd: Rad, 1979.

и Вашингтон осмислили су стратегију „одржавања Тита на површини“, што је резултирало у испрва економској, а касније и војној помоћи Запада Југославији, са циљем очувања независности југословенског режима у односу на Москву.¹⁴⁸ У биполарном свету, ни за југословенско руководство није постојао други излаз из економске и политичке блокаде наметнуте са Истока, до окретања сарадњи са дојучерашњим политичким и идеолошким противницима. Одлука о новом спољнополитичком курсу донета је током 1949, да би крајем године он био и озваничен, а сукоб са Москвом интернационализован излагањем југословенске делегације у Генералној скупштини ОУН-а и Кардељевим говором у Народној скупштини децембра 1949.¹⁴⁹

Окретање сарадњи са Западом било је за југословенски режим вишеструко корисно и уносно. Иако је цена плаћана извесним политичким уступцима, па чак и посредним везивањем своје одбрамбене политике за НАТО кроз Балкански пакт, односно одбрамбени савез са Грчком и Турском, Титов режим не само што је преживео сукоб са Информбироом, већ је захваљујући обимној финансијској, економској, војној и помоћи у храни консолидовано стање у привреди, покривен недостатак пшенице и других прехранбених производа, модернизована армија.¹⁵⁰ У идеолошком погледу, сукоб са СССР-ом довео је до реафирмисања сопственог револуционарног искуства, на чијим је основама изграђиван „југословенски пут у социјализам“. Као неизоставни део „југословенског модела“ почетком 50-их година је осмишљен, теоријски уобличен и у пракси примењен принцип самоуправљања.¹⁵¹ Сукоб са СССР-ом и последични прекид односа са комунистичким партијама довео је и до трагања за новим идеолошким савезницима, који су почетком шесте деценије проналажени у окриљу западноевропских социјалиста и социјалдемократа.¹⁵² Сарадња са Западом довела је и до веће „пропустљивости“ југословенског друштва за западне културне утицаје, и отворености југословенског режима за савремене уметничке правце. Све је ово суштински одређивало правце југословенског развоја, друштвених и

¹⁴⁸ Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene države, Jugoslavija i hladni rat*, Beograd: BMG, 2003

¹⁴⁹ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Organizaciji ujedinjenih nacija (1945–1953)*, Beograd: ISI, 1985, 43–44.

¹⁵⁰ Tvrтко Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici 1948-1963*, Zagreb: Matica hrvatska, 2002; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad: 1952–1955: jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd: Službeni list, 2000; Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb: Globus, 1988.

¹⁵¹ Љубодраг Димић, *Историја српске државности: Србије у Југославију*, 355–367.

¹⁵² *Sednice Centralnog komiteta KPJ: (1948–1952)*, Beograd: Komunist, 1985, 469–482; Александар Милетић, *Преломна времена : Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица (1950–1954)*, Beograd: ИНИС, 2019.

културних образаца, без обзира на тренутне политичке односе са Истоком и Западом који ће у наредним деценијама варирати.¹⁵³

Међутим, без обзира на економску исплативост, у Југославији је ипак постојао страх да искључива сарадња са Западом дугорочно угрожава социјалистичке основе југословенског друштва. Промене које су се одвијале у Совјетском Савезу након Стаљинове смрти отвориле су простор средином 50-их и за поновну југословенску сарадњу са Истоком.¹⁵⁴ Иако односи са Москвом никада неће бити блиски као првих послератних година, а Југославија неће пристати на интеграцију у политичке, економске, партијске и војне структуре Источног блока, односи са СССР-ом и социјалистичким земљама Источне Европе омогућавали су југословенском режиму политичку и економску равнотежу према Западу. Упркос свим сукобима, Совјетски Савез као матица социјализма био је од средине 50-их поново идеолошки савезник југословенских комуниста и на плану остваривања европске безбедности.¹⁵⁵

Трагајући за политичким савезницима у првој половини 50-их година југословенска дипломатија „откривала“ је Трећи свет. Титово путовање у Индију и Бурму у зиму 1954/55, на повратку са ког се задржао у Египту, и Тројни састанак Тита, Насера и Нехруа на Брионима наредне године пресудно су утицали на формирање политичке осовине ове три ванблоковске државе, око које ће се наредних година, а пресудно са масовном деколонизацијом у Африци, окупити покрет несврстаних.¹⁵⁶ Растући углед у ваневропском свету постајао је и политички адут на који је Југославија могла да рачуна у својим односима

¹⁵³ Aleksandar Raković, *Rokenrol u Jugoslaviji 1956–1968. Izazov socijalističkom društvu*, Beograd: Arhipelag, 2011; Предраг Ј. Марковић, *Београд између Истока и Запада (1948–1956)*, Београд: Службени лист СРЈ, 1996; Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру: формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, Београд: ИНИС, 2008, 340–430; Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd: Službeni glasnik, 2012; Lidija Merenik, *Ideološki modeli: Srpsko slikarstvo 1945–1968*, Beograd: Beopolis, 2001; Ljubodrag Dimić, „Ideology and Culture in Yugoslavia (1945–1955)“, In: Ljubodrag Dimić (ed.), *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945–1955*, Beograd: Katedra za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta u Beogradu/Arhiv Srbije i Crne Gore/INIS/LSE, 2005, 318–319; Ljubomir Petrović, „Kulturni sukob blokova tokom Hladnog rata u jugoslovenskoj prestonici 1945–1955. godine“, u: *Velike sile i male države u Hladnom ratu*, 336–341.

¹⁵⁴ Андрей Б. Едемский, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*, Москва: Наука, 2008.

¹⁵⁵ Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*.

¹⁵⁶ Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd: ISI, 1990, 211–237; Aleksandar Životić, Jovan Čavoški, „On the Road to Belgrade: Yugoslavia, Third World Neutrals, and the Evolution of Global Non-Alignment, 1954–1961“, *Journal of Cold War Studies* (2016) 18 (4): 79–97.

са великим силама. Специфична спољнополитичка позиција Југославије као комунистичке земље изван Источног блока која у појединим тренуцима далеко ближе сарађује са Западом него са Истоком, као европске земље са политичким упориштем у ваневропском свету, чинило ју је и поприштем дипломатског надметања двеју немачких држава и фактором на који ће и Бон и Источни Берлин морати да рачунају у својој политици према Трећем свету.

Наслеђе немачко-југословенских односа

Наслеђе немачко-југословенских односа било је сложено, испуњено позитивним и негативним искуствима и слојевитим међусобним представама. Узајамно виђење бивало је комплексно, неретко и амбивалентно – од добросуседских односа до осећаја угрожености, од страха до поштовања и дивљења. Везе југословенског становништва и Немаца имају дугу, вишевековну традицију. Контакти су постојали још у средњем веку. У предања је ушао сусрет Стефана Немање и Фридриха II Барбаросе, а долазак саских рудара у средњовековну српску краљевину оставио је трага како на развој рударства у Србији тако и на рударску терминологију.¹⁵⁷ Везе и међусобна културна прожимања, која су током периода османске власти постали спорадични, ограничени на поједине путописце, интелектуалце и авантуристе,¹⁵⁸ обновљени су са хабзбуршким продором у Подунавље.¹⁵⁹ Не само што је део територија насељен јужнословенским становништвом дошао под хабзбуршку управу, већ су и потоње колонизације Немаца током 18. века омогућиле чешће контакте и боље међусобно упознавање, утичући на културу, свакодневицу, али и архитектонски пејзаж насеља у којима је на простору Хабзбуршке монархије живело

¹⁵⁷ Ђорђе С. Костић, „Немачки техничари и занатлије у Србији. Трагови њиховог деловања у техничкој терминологији Срба“, у: Gabriella Schubert, Zoran Konstantinović, Ulrich Zweiner (ур.), *Срби и Немци. Традиције заједништва против предрасуда / Serben und Deutsche. Traditionen der Gemeinschaft gegen Feindbilder*, Jena: Collegium Europaeum Jenense, Palm&Enke, 2003, 153; Габријела Шуберт, „Кад се Гете срео с Вуком ... Погледи на изабране странице српско-немачких односа“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, свеска 129, 2009, 14-15.

¹⁵⁸ Габријела Шуберт, „Кад се Гете срео с Вуком ...“, 10.

¹⁵⁹ Бранко Бешлин, *Насељавање Немаца у Војводини*, Нови Сад: Платонеум, 2006.

јужнословенско становништво.¹⁶⁰ Немац је тиме престао да буде *неми* странац.¹⁶¹ Са колонизацијом немачког становништва, које је махом потицало са простора данашњег Баден-Витемберга, у српском језику усталила се и реч *Швабе*, којом су испрва означавани Немци из суседства, уочи Првог светског рата Аустријанци, да би током 20. века она постала синоним за Немце.¹⁶²

Заједнички живот, немачке школе, штампа, књиге, администрација учинили су немачки језик и културу блиским, утичући и на промену културног обрасца Срба у Хабзбуршкој монархији. Универзитетски градови на немачком говорном подручју постали су центри ка којима је будућа српска и југословенска елита гравитирала.¹⁶³ Романтичарско „откривање“ народне поезије, заједно са борбама против османске власти почетком 19. века, као и политичке потребе одвајања Срба од руског културног утицаја, утицали су на то да се за српску културу и народну поезију заинтересују велика имена немачке културе попут Гетеа, браће Грим, Хердера, Ранкеа. Са Вуком Караџићем српска народна књижевност „уведена“ је у „Европу“.¹⁶⁴

Пруска, као нуклеус будућег немачког Рајха, постала је политички релевантна за вазалну српску кнежевину најкасније од Кримског рата, када је постала једна од гарантних

¹⁶⁰ Zoran Janjetović, „Односи Срба и Немца у Војводини (XVIII–XX век), *Tokovi istorije* 1–2/1996, 55–57; Зоран Јањетовић, „Непролазна свакодневица: немачки допринос народној култури Војводине“, *Токови историје* 3–4/2008, 214–224; Teodor Octavian Gheorghiu, „The rural habitat and the Habsburg administration“, In: Victor Naumann (ed.), *The Banat of Timișoara: A European Melting Pot*, London: Scala Arts and Heritage Publishers, 2019, 149–160; Laszlo Marjanucz, „Administration, Colonization and Culture“, In: Victor Naumann (ed.), *The Banat of Timișoara: A European Melting Pot*, 77–102.

¹⁶¹ Претпоставља се да прекло речи Немац у словенским језицима потиче од речи нем, чије је друго значење било и туђ, стран. Видети: Riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1918, 173–174.

¹⁶² Искуство првог светског рата оптеретило је реч Шваба негативном конотацијом, те је Шваба означавао непријатеља, будући негативне емоције, док је Немац изазивао страхопоштовање. У Другом светском рату долази до изједначавања значења, те Шваба постаје синоним за Немца. Видети: Andrej Mitrović, „Srbi o Nemcima. Jedno „viđenje drugog“ stvoreno istorijom“, *Kultura i istorija*, Beograd: Arhipelag, 2008, 135–137; Зоран Константиновић, „Слика о Немцу у српској књижевности“, у: *Срби и Немци*, 69–79.

¹⁶³ Већ у 18. веку Хале, Лајпциг и Јена били су међу кључним центрима у којима су се школовали Срби из Угарске, да би у 19. веку предност добили модерни научни центри попут Минхена и Берлина. На простору Хабзбуршке монархије, српски студенти школовали су се у Бечу, Прагу, Пешти, Брну, Братислави и др. Немачки универзитети имали су до краја 19. века предност у односу на француске, када су у питању српски студенти. Видети: Љубинка Трговчевић, *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд: Службени гласник/Историски институт, 2003, 40–42.

¹⁶⁴ Габријела Шуберт, „Кад се Гете срео с Вуком ...“, 10–14; Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi. Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*, Beograd: ISI, 2005, 7; Ђорђе Ђурић, „Вук као историчар, узор и дело“, у: Нада Милошевић-Ђорђевић (ур.), *Вук Стефановић Караџић : (1787-1864-2014)*, Београд: САНУ/Службени гласник, 2015, 537–550.

сила њеног статуса у оквиру Османског царства. Пруски модел био је кључан за устројство професионалне војне организације Кнежевине и Краљевине Србије.¹⁶⁵ Немачки утицај био је доминантан у техничкој струци, у области грађанског права, трговачких и казних закона, као и у области образовања.¹⁶⁶ Српско виђење Немаца било је развијеније и сложеније него немачко виђење Срба.¹⁶⁷ Србија је до почетка 20. века била мало позната широј немачкој јавности.¹⁶⁸ Како је средином 19. века примећивао Димитрије Матић, који је права и филозофију студирао у Берлину, Хајделбергу и Лајпцигу, све што су млади Пруси знали о Србима потицало је од Леополда Ранкеа, његових предавања и *Српске револуције*.¹⁶⁹ Другим речима, то знање било је ограничено на уски круг студената и интелектуалаца. Од друге половине 19. века почела је бледети „необично позитивна слика о Србима“ с почетка века, са уједињењем Немачки рајх постао је велесила, јачао је осећај немачке надмоћности, а на Балкан се из Берлина све чешће гледало као на „буре барута“.¹⁷⁰ Представа о Србији и Србима у јавности Немачког рајха махом је била формирана преко Беча, за које је „српско питање“ све више постајало питање опстанка.¹⁷¹

Први светски рат довео је до првих масовних и непосредних додирова Срба и Немаца из Рајха – у борбама, заробљеништву, интернацији и током окупације.¹⁷² Иако војничко искуство Срба са Немцима из Рајха током ратних година 1914–1918. није било сасвим негативно,¹⁷³ представе о Србима у немачком јавном мњењу и даље су почивале махом на стереотипима о дивљем народу краљеубица, атентата, завера и устанака.¹⁷⁴ С друге стране, искуство Првог светског рата оптеретило је у великој мери српско виђење Немаца. Опстао

¹⁶⁵ Далибор Денда, *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*, Нови Сад: Матица српска, 2019, 43–69.

¹⁶⁶ Ђорђе С. Костић, „Немачки техничари и занатлије у Србији“, 153–162; Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi*, 7.

¹⁶⁷ Andrej Mitrović, „Srbi o Nemcima“, 133.

¹⁶⁸ Momčilo T. Selesković, *Srbija u nemačkom javnom mnjenju 1914–1918*, Beograd: Rad, 1996, 5.

¹⁶⁹ Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, 41, 75.

О одјеку Ранкеове *Српске револуције*, видети: Ђорђе Ђурић, „Леополд Ранке (1795–1886), историчар Српске револуције“, у: Владан Гавриловић (ур.), *Војвођански простор у контексту европске историје. Зборник радова*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2012, 223–230.

¹⁷⁰ Габријела Шуберт, „Кад се Гете срео с Вуком ...“, 15–16.

¹⁷¹ Momčilo T. Selesković, *Srbija u nemačkom javnom mnjenju*, 5.

¹⁷² Momčilo T. Selesković, *Srbija u nemačkom javnom mnjenju*, 5; Далибор Денда, *Шлем и шајкача*, 69.

¹⁷³ Далибор Денда, *Шлем и шајкача*, 83–84.

¹⁷⁴ Momčilo T. Selesković, *Srbija u nemačkom javnom mnjenju*, 1996, 15–19; Милан Ристовић, *Црни Петар и балкански разбојници. Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903–1918)*, Београд: Удружење за друштвену историју/Чигоја, 2003.

је амбивалентни однос дивљења и уважавања, одавања признања за радиност и ратничко умеће с једне стране, али је с друге јачао страх од немачког национализма и ревизионизма, осећај неповерења и угрожености, представа о освајачу и насилнику, потреба за надметањем и јуначењем.¹⁷⁵ Иако слика Немаца услед веома динамичних односа није била окоштала, у питању су биле, како је то Андреј Митровић истицао, „лако обновљиве“ представе,¹⁷⁶ које ће искуство 20. века у више наврата „оживљавати“.

Иако Немачка није била директно погођена стварањем југословенске државе, однос према југословенском покрету био је негативан.¹⁷⁷ Усамљени су били гласови оних који су, попут немачког социјалдемократског публицисте, историчара и доброг познаваоца јужнословенских земаља Хермана Вендела, уједињење Јужних Словена видели у позитивном светлу, као израз дугорочних аутентичних тежњи за уједињењем.¹⁷⁸ По окончању Првог светског рата, новооснована Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Немачка налазили су се у два различита групацијама земаља чија су се интереси, упркос економској, политичкој и културној сарадњи међу њима, суштински сукобљавали. За разлику од Немачке, која је, попут Италије, Мађарске и Бугарске, тежила ревизији резултата минулог рата, Краљевина СХС имала је своју улогу у оквиру „версајског поретка“. Та улога састојала се не само у спутавању „изливања“ идеја Октобарске револуције на запад и југозапад, у спутавању ревизионизма суседних земаља, већ и у функцији бедема који спречава излазак Немачке на „топло море“.

Током прве послератне деценије Краљевина СХС успешно је вршила своју „версајску“ функцију, а цезура у сарадњи са Немачком коју је донео Први светски рат трајала је и првих послератних година. Већ средином 20-их видљиви су били први знаци отопљавања у немачко-југословенским односима. Мост су, као и раније, биле

¹⁷⁵ Габријела Шуберт, „Кад се Гете срео с Вуком ...“, 17–18; Andrej Mitrović, „Srbi o Nemcima“, 137–141.

¹⁷⁶ Andrej Mitrović, „Srbi o Nemcima“, 141.

¹⁷⁷ Momčilo T. Selesković, *Srbija u nemačkom javnom mnjenju*, 39–44.

¹⁷⁸ Библиографија Венделових публицистичких, историјских и путописних радова о јужнословенском простору је богата. О југословенском уједињењу значајем се истиче његова капитална монографија *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit* објављена 1925. у Немачкој и исте године преведена на српски језик. Венделова монографија доживела је још два издања на српском језику, 1991. и 2021. године. Видети: Херман Вендел, *Борба Југословена за слободу и јединство*, Нови Сад/Београд: Прометеј/РТС, 2021; О Херману Венделу као посреднику између немачке и југословенске културе видети прегледни рад германисте Томислава Бекића: Томислав Бекић, „Херман Вендел и његова посредничка улога између нас и Немаца“, *Летопис Матице Српске*, год. 184, књ. 482, св. 1–2, јул–август 2008, 237–268.

комплементарне привреде. Међутим, и у Берлину и у Београду јављала се и политичка воља да се превлада тешко наслеђе минулог рата, упркос појединим спорним питањима попут одговорности за Први светски рат.¹⁷⁹ Постепено обнављани контакти изнова су „процветали“ током 30-их година у новом политичком контексту. Након светске економске кризе, Немачка је постајала све значајнији привредни партнер југословенске краљевине. Међутим, са економским, а затим и политичким слабљењем држава победница Великог рата, о будућности европског континента све је гласнија била реч оних земаља које су из Првог светског рата изашле на страни поражених или (попут Италије) незадовољних. Неадекватна реакција Париза и Лондона на улазак немачких трупа у Рајнску област 1936. била је знак да су силе победнице у Великом рату напуштале политички поредак успостављен у Версају.¹⁸⁰

У светлу све значајније улоге Немачке у међународним односима и југословенска држава била је приморана да редефинише своју спољну политику. Заинтересованост за побољшање односа са Немачком била је видна од почетка 30-их година XX века. Спољнополитички „заокрет“ ка Немачкој, који је започео краљ Александар I Карађорђевић био је делом подстакнут и политиком приближавања Француске Италији и проценом Београда да ти кораци могу бити чињени супротно интересима југословенске државе.¹⁸¹ С друге стране, Немачкој је у интересу било слабљење Мале антанте и француског утицаја на Југоистоку Европе. Иако је доминантни вектор спољне политике Трећег рајха ишао у правцу сарадње са Југословенском владом, паралелно са тиме Берлин је неговао контакте са хрватским емигрантима, крајње десним политичким организацијама и развијао обавештајну мрежу међу немачким становништвом у Југославији.¹⁸²

С друге стране, политика Југословенске владе, поготово од доласка Милана Стојадиновића на њено чело, била је све наклоњенија Немачкој, иако се зазирало од оних активности Трећег рајха у Југославији које су сматране субверзивним. Стојадиновић је на

¹⁷⁹ Далибор Денда, *Шлем и шајкача*, 94–96.

¹⁸⁰ Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju nemački prodor 1929-1934*, Beograd: ISI, 1987.

¹⁸¹ Jacob Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Rijeka: Otokar Keršovani, 1973, 69.

¹⁸² Petar Kačavenda, *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945*, Beograd: ISI, 1991; Rastko Lompar, “Devil at the Gates: German Intelligence Services and Propaganda in the Kingdom of Yugoslavia, 1938–1941”, In: Vojislav G. Pavlović (ed.), *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond: Proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-East European Studies (Bucharest, 2-6 September 2019)*, Brăila : Editura Istros a Muzeului Brăilei "Carol I", 2021, 91–108.

чело Југословенске владе ступио управо у тренутку када је долазило до крупних промена у Европи и када се поредак успостављен у Версају све видније урушавао. Са Аншлусом и избијањем Немачке на границе југословенске државе, Југословенска влада додатно је интензивирала односе са Берлином. Спољнополитичка оријентација Стојадиновићевог режима била је и унутрашњеполитички мотивисана. Циљ је био амортизовати подршку коју су суседне државе пружале антијугословенском сепаратизму, умирити „хрватско питање“, незадовољство Ватикана, али и акутне проблеме који су морили југословенску привреду. Као економиста, Милан Стојадиновић посебну је пажњу посвећивао трговинској размени, а комплементарност немачке и југословенске привреде била је још један од фактора који је упућивао на ближу сарадњу са Немачком, али је истовремено долазило до све веће привредне, а последично и политичке зависности од Берлина.¹⁸³

Привредну сарадњу пратило је и обнављање културне размене. Под немачким утицајем развијали су се у Југославији авангардни ликовни и музички правци, везе левичарске интелигенције биле су очигледне у издањима *Нове литературе*, а немачки утицај био је видан и у архитектури 30-их година. Културна сарадња одвијала се путем студентске и научне размене, гостовања, манифестација, учења језика, кроз филм, школовање и институционалну сарадњу.¹⁸⁴

Изузетно значајна културна спона, али и политичко питање у немачко-југословенским односима у међуратним годинама била је немачка национална мањина у Краљевини СХС/Југославији. Током првих послератних година југословенске власти процењивале су да је немачка мањина махом везана за село, без тесних веза са матицом, без

¹⁸³ О политици Милана Стојадиновића више у: Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića 1935–1937*, Beograd: ISI, 1985; Душан Лукач, „Дилеме Стојадиновићеве спољне политике у време утемељивања осовине Рим—Берлин“, *Balkanica*, Vol. 10, 1979, 211–220; Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1982; Perica Hadži-Jovančić, *Treći Rajh i Jugoslavija: ekonomija straha 1933-1941*, Beograd: Društvo za urbanu istoriju, 2022; Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији: годишњи извештаји Британског посланства у Београду 1921–1938*, књ. 2 (1931-1938), Београд – Загреб: Архив Југославије, 1986; Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918–1941*, Zagreb: Školska knjiga, 1975; Бојан Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2007; Бојан Симић, *Милан Стојадиновић и Италија: између дипломатије и пропаганде*, Београд: ИНИС, 2019; Миша Ђурковић, „Спољна политика Милана Стојадиновића“, у: Миша Ђурковић (ур.), *Милан Стојадиновић: политика у време глобалних ломова*, Београд: Завод за уџбенике, 2013, 44–74; Горан Николић, „Економска политика за време владе М. Стојадиновића 1935-1939. године“, у: Миша Ђурковић (ур.), *Милан Стојадиновић: политика у време глобалних ломова*, Београд: Завод за уџбенике, 2013, 124–141.

¹⁸⁴ Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi*, 67–73; Ранка Гашић, „Немачки културни утицај у Београду 30-их година 20. века“, *Историја 20. века* 1/2003, 31–46.

развијеног осећаја међусобне националне повезаности, те као таква, а у контексту страха од мађарског иредентизма, не представља фактор који би могао угрозити националне или државне интересе новоосноване Краљевине. Отуда и спремност југословенских власти да, посебно у Војводини, излазе у сусрет захтевима Немаца и да подрже њихову националну и културну еманципацију. У том циљу подржано је и оснивање Културбунда (Kulturbund), као културне и просветне организације немачке мањине засноване на хришћанским вредностима.¹⁸⁵

Међутим, током 30-их у редовима немачке мањине одвијао се убрзани процес нацификације, а конструктивну сарадњу са југословенским властима постепено су потискивали захтеви немачке мањине за већом политичком аутономијом. Иако се и у односу Берлина према улози немачке националне мањине донекле сукобљавао став професионалних дипломата какав је био немачки амбасадор фон Херен, са императивима партијске политике, у само предвечерје рата дошло је до груписања целокупног политичког, економског и културног живота Немаца у оквирима Културбунда, чија је делатност бивала недвосмислено националсоцијалистичка. Немачка национална мањина у Југоисточној Европи је у немачкој политици „новог поретка“ требало да представља његово „расно језгро“ и чувара интереса Трећег рајха. Током 30-их година нацистичке власти усклађивале су расположење и ставове представника немачке националне мањине са сопственим спољнополитичким концепцијама. Тако су од лојалне националне мањине са привилегованим статусом у оквиру југословенске краљевине фолксдојчери позних 30-их бивали све више непријатељски расположени према југословенским властима. У питању је био процес ком Краљевина Југославија није имала снаге да се супротстави.¹⁸⁶

¹⁸⁵ О немачкој националној мањини у Краљевини СХС/Југославији, видети: Josip Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1974; Dušan Biber, *Nacizam in Nemci u Jugoslaviji 1933–1940*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966; Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd: INIS, 2005; Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd: INIS, 2009; Branko Bešlin, „Nemci u Vojvodini 1918–1941“, *Tokovi istorije* 1–4/1999, 207–239; Petar Kačavenda, *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945*; Бранко Бешлин, *Весним трагедије: немачка штампа у Војводини 1933–1941. године*, Нови Сад: Платонеум – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.

Одличан преглед историографских радова о Немцима у Војводини видети у: Михаел Антоловић, „Српска историографија о Немцима у Војводини“, *Споменица историјског архива „Срем“*, 7, Сремска Митровица: 2008, 149–165.

¹⁸⁶ О нацификацији немачке мањине, видети: Zoran Janjetović, „O nacifikaciji vojvođanskih Švaba“, *Tokovi istorije*, 1–4/1999, 240–260; Caroline Mezger, *Forging Germans: Youth, Nation, and the National Socialist Mobilization of Ethnic Germans in Yugoslavia, 1918–1944*, Oxford University Press, 2020; О месту југословенских

Са заоштравањем Другог светског рата за Београд је све теже била одржива политика блиске сарадње са Осовином, али не и уласка у њу. Почетком 1941. југословенска држава била је окружена Немачком и Италијом на северозападу, италијанским протекторатом у Албанији на југу, суседима на северу и истоку који су један за другим током 1940. и 1941. приступали Тројном пакту (Мађарска, Румунија, Бугарска). У питању су били суседи који су из различитих разлога били непријатељски настројени према југословенској држави, што је погодновало и успону унутарјугословенских сепаратизама. У том контексту је и Југословенска влада, упркос знатној антинемачкој струји у земљи, 25. марта 1941. потписала споразум о приступању Тројном пакту. Међутим, два дана касније дошло је до војног пуча који је праћен масовним демонстрацијама. То је био чин који ће пресудно одредити судбину југословенске државе и српског народа у Другом светском рату, истовремени израз унутрашњих тежњи, антифашистичких и антигерманских сентимената присутних превасходно у српском народу, али и међународних фактора. У питању су биле тежње Велике Британије да заустави Немачку у залеђу Медитерана, али и немачка настојања да истисну британски утицај на југу Европе. У 27. марту Лондон је видео тренутак у ком је Југославија „нашла своју душу“. Поглед из Берлина био је међутим сасвим другачији.¹⁸⁷

Иако новоформирана влада на челу са генералом Душаном Симовићем није опозвала споразум од 25. марта, политичко решење у односима са Немачком било је немогуће наћи. Прагматична спољнополитичка линија коју је Немачка спроводила према Београду преко ноћи је напуштена. Одлука о нападу на Југославију донета је већ 27. марта. У немачкој пропаганди као да је оживела реторика из 1914. године. Догађаји од 27. марта упоређивани су са атентатом у Сарајеву, војни пуч сматран је „српским чином“ који треба адекватно казнити, Југославија је означавана „вештачком“ и „версајском творевином“, изједначавана са Србијом коју је требало збрисати са карте Европе. Напад на Југославију који је отпочео

фолксдојчера у немачком „новом поретку“ видети: Milan Ristiović, *Nemački „novi poredak“ i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45: planovi i praksa*, Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1991.

¹⁸⁷ О 27. марту видети: Branko Petranović, Nikola Žutić (прir.), *27. mart 1941: tematska zbirka dokumenata*, Београд: НИСОМ, 1990; Миодраг Јанковић, Вељко Лалић, *Кнез Павле – истина о 27. марту*, Београд: Уна прес, 2007; Момчило Павловић, Ивана Пантелић (ур.), *27. март 1941: седамдесет година касније : зборник радова*, Београд: ИСИ/Фонд Краљевски двор, 2012.

без објаве рата 6. априла 1941. означавао је „одбрамбеним ратом“, који је суштински вођен против Срба као њеног државног језгра.¹⁸⁸

Унутрашње „растакање“ Југославије отпочело је пре капитулације. Већ 8. априла из владе су иступили хрватски и муслимански министри, два дана касније Национални савет Словеније отказао је послушност Влади и Врховној команди, а истог дана, 10. априла, проглашена је у Загребу Независна Држава Хрватска, уз пуну подршку не само нацистичке Немачке већ и Римокатоличке цркве. Влада и монарх су напустили земљу, а преговори о закључењу мира са Трећим рајхом и немачким савезницима окончани су 17. априла 1941. године потписивањем безусловне капитулације. У једанаестодневном рату који је почео бомбардовањем 6. априла Југославија је поражена, подељена и окупирана од стране Немачке, Мађарске, Италије и Бугарске, а кључни немачки савезници на југословенском тлу постали су управо они представници југословенског политичког живота са којима су Немци одржавали контакте током претходних година упоредо са сарадњом са званичним југословенским властима.¹⁸⁹ Немци и Срби поново су се нашли на две супротстављене стране у сукобу светских размера, у улози окупатора и окупираног, починитеља и жртве.¹⁹⁰

Док се за део југословенских народа сматрало да је спреман да прихвати немачко вођство, Срби су у Берлину перципирани као „превратнички елемент“, те је српски проблем требало решавати силом. То је подразумевало распарчавање територија насељених српским народом, исељавање са простора Подунавља, „ограничено претапање“ у хрватство, физичку ликвидацију. Нацистички планови о „новој Европи“ су за народе Југоистока предвиђали ограничени суверенитет и подређеност потребама Рајха. У немачком „новом поретку“ који

¹⁸⁸ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: Uzroci i posledice poraza*, knjiga 2, Beograd/Ljubljana/Titograd: Narodna knjiga/Partizanska knjiga/Pobjeda, 1982, 30–66.

¹⁸⁹ Горењска, Доња Штајерска и део Корушке укључен је у састав Трећег Рајха. Бачка, Барања и Прекомурје припали су Мађарској. Простор Македоније дат је Бугарској, као и делови Косова и Метохије (Гњилане, ситнички крај, Качаник, Витина, Сијериничка жупа). Формирана је НДХ. Политичко уобличавање делова Босне и Херцеговине, Црне Горе и Косова и Метохије препуштено је је Италији. Немачкој окупационој зони припало је више срезова Косова и Метохије (Подујево, Вучитрн, Косовска Митровица, касније лабски крај , а 1943. године и Вучитрн и Митровица). Банат, Бор са околином и Стара Србија нашли су се под немачком војном управом. Србија је сматрана извориштем немира и центром антинемачке пропаганде. Из тих разлога, за разлику од других делова земље, постала је „простор без статуса“. У немачком заробљеништву се нашло око 370.000 војника, превасходно Срба. Под немачком окупацијом нашла се ужа Србија (51.100 км² и 3.773.000 становника), док је Банат био под директном немачком војном управом.

¹⁹⁰ Више о Априлском рату, у: *Aprilski rat 1941: zbornik dokumenata*, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd: Rad, 1988, 463–489; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, 97–111.

је оствариван војном силом Србија није имала статус самосталног субјекта међународног права. Онај део Србије који се нашао под немачком окупацијом представљао је допунски простор за немачку ратну привреду, објекат у оквиру „новог поретка“.¹⁹¹ Истовремено, управо на простору Србије већ 1941. почео се организовати највећи отпор немачкој окупацији. Казнене мере према становништву Србије започеле су јула 1941. године и до почетка наредне године у одмазама је страдало преко 20.000 цивила и око 8.000 бораца.¹⁹²

Колаборационистичка власт није била у могућности да спречи или умањи казнене мере. Иако су настојали да за Србију обезбеде повољнији положај у „новом поретку“, ови покушаји били су у супротности са немачким виђењем Југоистока Европе. Србији и простору на коме живи српски народ била је намењена другоразредна улога.¹⁹³ Залагања појединих немачких команданата, попут Хермана Нојбахера, за промену политике према Србији уследила су тек пред крај рата, када је Србија постала „кључ одбране Балкана“. Она су подразумевала „разумнију“ политику према Србима и ублажавање окупационог терора. Разлози су били војно-стратешке природе, а намера окупљање свих антикомунистичких снага на националној основи, са циљем успешног извлачења немачких трупа из Грчке, успешне одбране Балкана и пружања отпора Црвеној армији. За примену ових планова било је, међутим, касно.¹⁹⁴ Догађаји на светским ратиштима и споразумевање савезника антифашистичке коалиције ишли су у прилог партизанском покрету, за који се процењивало да је једини фактор на југословенском простору војно спреман да пружи отпор Немцима, а политички способан да буде носилац обнове југословенске државе, за

¹⁹¹ О месту Србије у нацистичким плановима и пракси „новог поретка“, видети: Milan Ristović, *Nemački „novi poredak“ i Jugoistočna Evropa*.

¹⁹² До краја рата са простора Велике Албаније исељено је 90.000 Срба, а досељено око 70.000 Албанаца. Ликвидирано је око 10.000 Срба. На простору који је окупирала Мађарска убијено је око 4.000 Срба, у бугарској окупационој зони 20.000, док је око 50.000 исељено. Целокуоно српско становништво на простору Независне Државе Хрватске било је изложено терору. У питању су биле физичке ликвидације, прекрштавања, протеривања. Процењује се да је на простору НДХ изгубило живот око 700.000 Срба.

Слободан Милошевић, *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941–1945*, Београд: ИСИ, 1981, 57-81; О албанској окупацији, видети: Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: поријекло – идеје – пракса*, Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије, 1995; Венцеслав Глишић, „Албанизација Косова и Метохије 1941–1945“, у: Андреј Митровић (ур.), *Срби и Албанци у 20. веку: циклус предавања 7-10. мај 1990. Зборник радова*, Београд: САНУ, 1991, 277–293; О бугарској окупационој политици, видети: Miroslav Stoiljković, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*, Београд: ISI, 1989; О страдању на територији НДХ, видети: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH 1941–1945*, Zagreb: Liber/Školska knjiga, 1977; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i Ustaše*, Zagreb: Globus, 1978.

¹⁹³ Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji: kvislinška uprava 1941–1944*, knj.1–2, Београд: Sloboda, 1979; Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945)*, knj. 1–2, Београд: Rad, 1983, 237–250.

¹⁹⁴ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, 608–611.

шта су се све ратне савезнице залагале. Народноослободилачки покрет Југославије изашао је као победник из рата против немачког окупатора и против супарничког покрета. Маја 1945. између Немаца и Југословена стајало је живо искуство Првог светског рата, међуратних година и посебно Другог светског рата. Људске жртве, злочини и материјална штета чинили су непосредно искуство међусобних односа веома трауматичним.

I ПОДЕЉЕНА НЕМАЧКА И ЈУГОСЛАВИЈА У РАНОМ ХЛАДНОМ РАТУ (1945–1955)

Искуство и последице Другог светског рата оптерећивали су југословенске односе са Немцима као са мало којим другим народом. Преко деценије дуга и идеолошки уобличена борба југословенских комуниста против фашизма, четири године непосредног ратовања против немачког окупатора, огромни људски и материјални губици, разорена земља утицали су на жељу за кажњавањем и осветом.

Питања репарација, реституција, репатријација, ангажовања немачких стручњака, судбине фолксдојчера и немачких заробљеника у Југославији била су конкретна питања за која је југословенска страна у односу према Немачкој после 1945. године била заинтересована. Ова конкретна питања представљала су тачке непосредног додира између Немаца и Југословена у првим послератним годинама, а увереност у подударност југословенских и совјетских интереса и светоназора, идеолошка убеђења, која су одређивала оквире у којима је југословенско руководство перципирало међународну и немачку стварност, и постојећи страх од буђења немачког „реваншизма“ давали су смернице и одређивали правац којим је у првим послератним годинама ова конкретна питања требало решавати.

Жеља за кажњавањем и осветом окупаторима прво се одразила на домаће Немце – фолксдојчере у првим месецима по преузимању власти. Према проценама, око 6.500 фолксдојчера убијено је под оптужбом за ратне злочине у том периоду. Један део, посебно из западних крајева Југославије, Славоније и Срема, евакуисао се из земље пре доласка Црвене армије и југословенских партизана. Између 160.000 и 170.000 фолксдојчерских цивила нашло се од јесени 1944. под новим југословенским властима, од чега је око 120.000 интернирано, а око 11.000 депортовано у Совјетски Савез. Преко 40.000 преминуло је од умора и болести током бекства или у самим логорима за интернацију.¹⁹⁵ Од око пола милиона Немаца у Југославији током међуратног периода, према попису из 1953. у

¹⁹⁵ Michael Portmann, „Podunavskošvapsko stanovništvo u Vojvodini: beg, internacija i politika iseljavanja (1944–1954), u: *O „nestanku“ nemačkih nacionalnih manjina: jedno teško poglavlje u istoriji Jugoslavije 1941–1955. godine*, Berlin–Ulm: Donauschwäbisches Zentralmuseum Ulm, Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung, 2016, 85–88.

Југославији је остало око 62.000, односно око 12,5% предратног броја немачког становништва.¹⁹⁶

С обзиром на то да је Немачка услед ратног пораза изгубила своју државност, све до оснивања Источне и Западне Немачке 1949. Југославија је техничке контакте и трговинску размену остваривала у сарадњи са представницима окупационих власти. Праве билатералне и политичке сарадње у таквом контексту није било. Једини политички субјекти са којима су југословенске власти остваривале политичку сарадњу током првих послератних година били су представници Комунистичке партије Немачке и Јединствене социјалистичке партије Немачке. С обзиром на сраслост државних и партијских институција у Југославији и подударни процес који ће се одвијати на простору Совјетске окупационе зоне, у односима КПЈ–ЈСПН ипак је постојао приметан спољнополитички сарадње.

Кључно питање у односима југословенске и источнонемачке партије првих послератних година било је везано за немачке ратне заробљенике у Југославији. По окончању рата, у Југославији се налазило најмање око 85.000 немачких ратних заробљеника.¹⁹⁷ Иако су југословенске војне власти настојале да поступање према заробљеницима доведу у склад са међународним правом,¹⁹⁸ током првих недеља заробљеништва неконтролисана убиства из освете, понижења, мучења, глад, недовољна

¹⁹⁶ Mathias Beer, „'Beg i proterivanje' iz Jugoslavije u uporednoj perspektivi: deset teza“, u: *O „nestanku“ nemačkih nacionalnih manjina*, 127–128.

¹⁹⁷ Према званичним југословенским подацима објављеним у *Борби* 8. 2. 1949. у Југославији је 1945. године било укупно 221.287 заробљеника, од чега 84.453 Немца и 27.398 Аустријанаца. Видети: Саопштење Министарства унутрашњих послова ФНРЈ о репатријацији ратних заробљеника, Београд, 8. Фебруара 1949, *Документи о спољној политици Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 1949*, Београд: Југословенски преглед, 1991, 12.

Непотписана анализа западнонемачког министарства спољних послова о положају немачке мањине у Југославији говори о цифри од преко 84.000 Немаца у југословенском заробљеништву, а у извештају ЈСПН-а из фебруара 1950. године истиче се да је у Југославији било око 80.000 немачких ратних заробљеника. Видети: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), B2, 63, Die Lage der deutschen Minderheit in Jugoslawien; SAPMO-Barch (Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen – Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde), DY 30/71033, LPKK Berlin, Max Wilhelm Hermann Sens, Aktennotiz betr. Hans Becker, 4.2.1950.

У немачкој историографији наводе се далеко више цифре, од око 200-240.000 немачких и аустријских заробљеника. Kurt W. Böhme, *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941–1949*, Band I/1, 2. unveränderte Auflage. Bielefeld: Verlag Ernst und Werner Giesking, 1976, 42.

¹⁹⁸ Врховни штаб донео је 6. 12. 1944. године наређење о поступању са заробљеницима. Услед оглушивања о дато наређење, 29. априла 1945. упућено је ново наређење, којим се подвлачи да поступање са заробљеницима мора бити у складу са међународним правом. Видети: Dok. br. 18, u: Zdravko Dizdar, Vladimir Gajger, et.al. (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, 1944–1946. Dokumenti*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest-Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005, 100.

здравствена заштита и исцрпљујући физички рад нису били ретка појава.¹⁹⁹ Међутим, већ током 1945. отпочело је политичко организовање ратних заробљеника у антифашистичке одборе задужене за политички, организациони, просветни и културни рад међу заробљеницима. Све до 1948. он се одвијао се уз пуну сагласност и сарадњу са Јединственом социјалистичком партијом Немачке, која је слала новине, часописе, брошуре, филмове, филмске пројекторе и друге материјале који су коришћени за потребе културног и политичког живота у логорима.²⁰⁰

Кроз идеолошко преваспитавање немачких заробљеника Југославија је пружала свој допринос денацификацији. Циљ је био створити поуздане кадрове, који ће се по повратку у Немачку укључити у рад на њеној послератној обнови и социјалистичкој изградњи. Доиста, први транспорти репатрираних заробљеника који су средином 1946. стигли у Совјетску окупациону зону Немачке били су састављени углавном од „поузданих“ антифашиста и новоформираних кадрова, а за југословенску страну су репатријације све до средине 1948. отварале могућност пропагирања југословенске стварности на простору СОЗ-а.²⁰¹

Сарадња југословенских комуниста са источнонемачком партијом и органима у СОЗ-у у периоду од краја Другог светског рата до сукоба Југославије и Информбироа није само подразумевала усклађивање политичког и просветног рада међу немачким заробљеницима у Југославији са ставовима и потребама немачких комуниста, већ ју је, у духу интернационализма, солидарности и међусобне сарадње и помоћи, увелико превазилазила. Југословенски органи помагали су (илегални) транспорт немачких емиграната, предратних антифашиста који су имали потешкоћа да добију визу, из Велике Британије, преко Југославије, затим Прага и Југословенске војне мисије у Немачкој, у Берлин. Заузврат, ови Немци проводили су више недеља у Југославији, где су били задужени за рад са групом немачких и аустријских заробљеника, са којима су репатрирани

¹⁹⁹ О тешкоћама са којима су се суочавали и ратни заробљеници, али и југословенски управни органи задужени за организовање логора, видети: Dok. br. 70, *Partizanska i komunistička represija*, 198–205; Dok. br. 72, *Partizanska i komunistička represija*, 207–210; Saša Ilić, „Vrednovanje rada i životni uslovi nemačkih ratnih zarobljenika zaposlenih u privredi Jugoslavije 1945–1949“, *Istorija 20. veka* 2/2019 157–176.

Видети накнадне изјаве бивших ратних заробљеника из Југославије: SAPMO-Barch, DY 30/71033.

²⁰⁰ АЈ, 507/IX, 86/III-14, Извештај о политичком раду међу заробљеницима на територији Југославије.

²⁰¹ Видети: Наталија Димић, „На обнови Југославије радимо за Немачку: немачки заробљеници, антифашисти, пропагандисти“, *Токови историје* 2/2020, 75–105; Friedericke Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 46–47; Саша Илић, *Странци „гастарбајтери“*, 246–250.

на полеће/лето 1946. године.²⁰² О постојећем поверењу између југословенске и немачке комунистичке партије сведочи и чињеница да су Немци током 1946–47. делили обавештајне контакте у западним окупационим зонама Немачке са представницима југословенске обавештајне службе у Немачкој.²⁰³

Блиско повезано са питањем заробљеника било је и питање немачких стручњака у Југославији. Послератна југословенска привреда имала је потребе за страном, посебно стручном, радном снагом, те се већ од пролећа 1945. настојало, испрва путем уредби и прописа, да се заробљенички рад искористи што систематичније.²⁰⁴ Поред тога, у првим послератним годинама око 10.000 стручњака са простора Немачке било је ангажовано на привременом раду у Југославији.²⁰⁵ Од 50-их година економске миграције између Југославије и (Западне) Немачке биће далеко масовније, али у другом смеру – из Југославије ка Немачкој.²⁰⁶

За разлику од економске емиграције, политичка емиграција чешће је била тачка конфликта него додира и зближавања. Један део политичких емиграната из Југославије уточиште је нашао на простору Немачке. Представници трију западних окупационих зона у прве три године по крају рата издали су око 11.000 избегличких пасоша југословенским емигрантима. У питању су махом били представници усташких и љотићевских формација, али је међу њима било и оних заробљеника југословенске војске који су одбили репатријацију у земљу.²⁰⁷ Питање политичке емиграције, која је не само прихваћена, већ јој

²⁰² Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU), Ministerium für Staatssicherheit (MfS), HA IX/11 SV 1/81 Bd. 307.

²⁰³ BStU, MfS, AU 127/52 Bd. 1–6.

²⁰⁴ О ратним заробљеницима у југословенској привреди видети: Саша Илић, *Странци „гастарбајтери“*, 218–272; Saša Ilić, „Vrednovanje rada“, 157–176.

²⁰⁵ Саша Илић, *Странци „гастарбајтери“*, 547.

²⁰⁶ О економској емиграцији видети: Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno*; Петар Драгишић, *Зудару туђе среће: економска емиграција из Југославије*, Београд: ИНИС, 2019; Ivana Dobrivojević, „U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih radnika na rad u zemlje Zapadne Evrope 1960–1976“, *Istorija 20. veka*, 1 (2008), 89–100; Слободан Селинић, „Економска емиграција из Југославије шездесетих година XX века“, у: Радмила Радић (ур.), *1968 – четрдесет година после*, Београд, 2008, 549–573.

²⁰⁷ Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka*, 177; Видети и: Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, Zagreb–Novi Sad: Birotehnika–Dnevnik, 1985, 55–62.

је и одобрено политичко организовање на простору Западне Немачке, представљаће један од важних проблема у западнонемачко-југословенским односима.²⁰⁸

Такође, поједини представници политичке емиграције постаће значајни сарадници научно-политичких институција које су се на територији Савезне Републике Немачке бавили проучавањем европског Југоистока. Кључна институција, основана 1949. на традицијама Института за Југоисток који је постојао 1930–1945, био је *Зидост-институт* (Südost-Institut, Институт за Југоисток) у Минхену на челу са Фрицом Ваљавецом. Сам Ваљавец представља парадигматски пример континуитета предратног, ратног и послератног периода, али и испреплетаности науке и политике, који су одликовали научну поддисциплину студија Југоистока у Западној Немачкој.²⁰⁹

Сарадници Института су се посебно током првих година у значајној мери ослањали на мрежу контаката изграђену пре и током Другог светског рата, а која је укључивала и сараднике некадашње обавештајне службе Рајха. Међутим, већ у првој години по обнављању рада Института, Ваљавец је указивао на потребу да се створи мрежа научника који потичу са простора Југоисточне, а који су емигрирали у Западну Немачку.²¹⁰ Тако је, на пример, међу емигрантима са простора Југоисточне Европе ангажованим на проучавању Југоисточне Европе био је и Теодор фон Узоринац Кохари, који је не само имао инкриминишућу политичку прошлост из периода Другог светског рата на простору Независне Државе Хрватске, него је и по доласку у Минхен био члан Хрватског народног одбора, емигрантске организације коју су 1950. основали бивши припадници усташког покрета.²¹¹ С друге стране, од 1955. године стално запослени сарадник Института постао је Ђоко Слијепчевић, православни теолог, један од идеолога Збора и члан зборашке

²⁰⁸ О политичкој емиграцији видети: Milo Bošković, *Šesta kolona*, 1985; Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989; Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968–1980*, Београд: ИНИС, 2019; Matthias Thaden, *Migration und Innere Sicherheit: Kroatische Exilgruppen in der Bundesrepublik Deutschland 1945–1980*, Oldenbourg: De Gruyter, 2022.

²⁰⁹ Mathias Beer, Gerhard Seewann (Hrsg.), *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches: Institutionen – Inhalte – Personen*, Oldenbourg: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2014; Norbert Spannenberger, „Südost-Forschung im Dienst der SS – Zur Biographie von Fritz Valjavec 1909–1945“, *Südosteuropa Mitteilungen*, 4/2014, 60–73; Немања Д. Андријашевић, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу (Südosteuropa Institut) у Минхену 1955–1975“, *Токови историје* 1/2019, 111–144.

²¹⁰ BayHStA, SOI, 20, Arbeitsbericht für das Rechnungsjahr 1951/1952, 3. 6. 1952.

²¹¹ Alexander Korb, „Von der Ustaša zur SOG: Die Südosteuropa-Gesellschaft und ihr Geschäftsführer Theodor von Uzorinac-Koháry (1958–1967)“, *Südosteuropa Mitteilungen*, 4/2014, 74–91.

емигрантске организације у Минхену. Заједничко овим људима био је жесток антикомунизам и непријатељски однос према новим југословенским властима или чак и према идеји југословенства као таквој.

Персонални и институционални, интерпретативни, значењски и вредносни континуитети у студијама Југоистока у Западној Немачкој значајни су и за питање политичких односа Београда и Бона, утолико што су институције за проучавање Југоисточне Европе у Минхену биле не само научни центри, већ и центри са јасном политичком функцијом. Сарадници Института били су аутори низа анализа, извештаја, експертиза за различите државне институције, пре свега за Министарство спољних послова, али и за Министарство за савезна питања, Министарство унутрашњих послова, Министарство за избеглице.²¹²

Након 1949, у односима између две немачке државе и Југославије постојала су макар три нивоа, чија је динамика често, посебно првих година, била дисонантна. С једне стране, сарадња, приближавање и удаљавање одвијали су се на партијском и идеолошком нивоу. На том плану, рефлектовао се не само актуелни сукоб Југославије и Информбироа већ и наслеђе дуготрајних веза и конфликта у оквиру међународног радничког покрета, али и глобални сукоб Истока и Запада. С друге стране, међудржавна политичка и привредна сарадња усмеравана је преваходно реалполитичким мотивима. Трећи ниво представљао је југословенски однос према немачком питању, као једном од кључних међународних проблема Хладног рата, који ће и пресудно одредити југословенску позицију у оквиру хладноратовског такмичења двеју немачких држава. За Источну Немачку и Југославију, земље у којима је постојала испреплетаност и сраслост државних и партијских институција и интереса, идеолошки план одређивао је векторе не само партијских већ и међудржавних односа. Западнонемачка влада, на чијем је челу све до 1966, односно 1969. године била Хришћанско-демократска унија, иако није директно учествовала у идеолошком сукобу

²¹² Један део ове делатности био је јавно доступан и објављиван је у *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*. У питању је био својеврстан билтен посвећен актуелним привредним и политичким процесима у Југоисточној Европи. Први број изашао је 1952, испрва је излазио два пута месечно, а затим једном месечно. Билтен је 1982. променио назив у *Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartforschung*. Од 2005. излази четири пута годишње, мења карактер и од часописа намењеног извештавању о савременим збивањима постаје часопис за објављивање истраживачких радова. Од 2014. на енглеском: *Südosteuropa. Journal of Politics and Society*. Од 2022. године: *Comparative Southeast European Studies*.

између различитих партија које су полагале право на марксистичко наслеђе, ипак, уклопљена у хладноратовски светски поредак, у односима са Југославијом, као првим дисидентом Источног блока, јесте се руководила идеолошким циљевима Запада.

Истовремено, државнополитичке потребе наметале су од 1948. југословенском руководству сарадњу са Западом, тиме и са Западном Немачком, иако у југословенском саморазумевању „идеолошким непријатељем“, као излаз из економске и политичке изолације у којој се налазило. Међутим, за разлику од сразмерно монолитне политичке сцене у Југославији и Источној Немачкој, на територији Западне Немачке било је далеко више простора за политичко деловање и појединаца и партија критички оријентисаних према политици Владе у Бону. Управо са тим критички оријентисаним политичким актерима је југословенско руководство проналазило заједнички језик и тачке додира у визији решавања немачког питања. Југословенски однос према немачком питању није увек био у корелацији са билатералним односима са двама немачким државама. Он је извирао из искустава двају светских ратова, из идеолошке представе о фашистичком непријатељу и из страха од поновног јачања Немачке, а дискурзивно је уобличаван у складу са оним принципима који су југословенској држави гарантовали независност и безбедност.

I.1 ПОЗИЦИОНИРАЊЕ (1945–1953)

I.1.1 Од комуниста до социјалдемократа

Уз Совјетски Савез, на „првој борбеној линији“ источног блока у настајању, југословенско руководство имало је до 1948. године јасну визију функције односа са различитим политичким субјектима у окупираној Немачкој и сопствене улоге у њима. На идеолошком плану, та је улога била везана за јачање „демократских“ снага унутар Немачке. У питању је била идеолошки уобличена представа пожељне будућности Немачке, која је имала утемељење и у прагматичним југословенским интересима. Југославија је свој допринос давала на различите начине. Пропагирањем југословенске „стварности“ даван је

допринос популарисању социјализма у самој Немачкој. „Преваспитавање“ немачких заробљеника у Југославији било је у функцији изградње поузданих кадрова, који би по повратку у отаџбину учествовали у њеној „демократској“ обнови. У тим настојањима Југославија се могла све до 1948. године ослонити на пуну подршку Совјетског Савеза и сарадњу са представницима Комунистичке партије Немачке, Јединствене социјалистичке партије Немачке и представницима власти у Совјетској окупационој зони Немачке.²¹³

Резолуција Информбироа прекинула је преко ноћи хармонију која је постојала у односима између југословенских и немачких комуниста, задавши истовремено снажан ударац југословенском положају на простору Немачке. Иако су се већ у мају 1948. године југословенске дипломате жалиле да су у „напредним“ немачким медијима друге земље народне демократије заступљеније од Југославије, а да је одлука Владе ФНРЈ о отпуштању немачких ратних заробљеника, која је по њиховом мишљењу заслужила „најшири публицитет“, била „једва приметно регистрована у напредној, а никако у западној штампи“²¹⁴, тек су у јулу одлагање превода југословенских књижевних остварења, необјављивање поздравног телеграма Антифашистичког фронта жена Немачком женском демократском савезу, „ћутање“ штампе у Совјетској окупационој зони поводом Титовог рођендана, иако су материјали о томе достављени редакцијама „напредних“ часописа и новина, и непојављивање делегације Слободне немачке омладине на радним акцијама у Југославији, тумачени у контексту југословенско-совјетског сукоба и претпоставке да је СССР неколико месеци уназад „кочио“ југословенске активности на простору Немачке.²¹⁵

Доношењем Резолуције Информбироа, практично преко ноћи је оно што је било добродошло и што је сматрано обостраним интересом постало забрањено и проглашено штетним. Већ од лета 1948. свако популарисање Југославије у Совјетској окупационој зони Немачке означавано је као антисовјетска делатност, новине су почеле да доносе

²¹³ О „преваспитавању“ немачких ратних заробљеника у Југославији видети: Kurt W. Böhme, *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien*, 285–370; Саша Илић, *Странци „гастарбајтери“*, 246–250; Saša Pić, „Vrednovanje rada“, 157–176; Наталија Димић, „На обнови Југославије радимо за Немачку“, 75–105.

²¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 1, док. 41590, Извештај о раду 3. Одељења у месецу мају 1948. године, јун 1948.

У кључним дневним листовима Совјетске окупационе зоне донете су само кратке вести о овој изјави Александра Ранковића: „Sie kommen wieder“, *Berliner Zeitung*, 11. 5. 1948, str. 1; „Jugoslawien entläßt die Kriegsgefangene“, *Neues Deutschland*, 11. 5. 1948, str. 1.

²¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 419452, Извештај о раду 3. Одељења у месецу јуну 1948. г., 13. јула 1948.

информативне и теоретске чланке против КПЈ, контакти са представницима власти у СОЗ-у постајали су све хладнији, вести о југословенској обнови и изградњи добијале су све мање простора, отказиване су договорене изложбе, преводилачка деланост заустављена је, а о немачким заробљеницима у Југославији пренешене су само кратке информације о транспортима који пристижу, или су у плану.²¹⁶

Обручи информативне, пропагандне и политичке изолације југословенских представника у Совјетској окупационој зони Немачке све су се чвршће стезали. Исти обручи стезали су се и око стварних и потенцијалних партијских противника у оквиру ЈСПН-а. Најаве наметања чвршће унутарпартијске дисциплине појављивале су се већ током пролећа 1947. године, на пример, објављивањем, тада недовољно запаженог текста из пера романисте Вернера Крауса у теоретском часопису ЈСПН-а *Einheit* (Јединство), под насловом „О марксистичким скретањима у прошлости и данас“. Иако „скретања“ са марксистичке линије нису били тема Друге партијске конференције ЈСПН-а септембра 1947, већ у новембру исте године Валтер Улбрихт је, такође у часопису *Einheit*, истакао да се ЈСПН налази на добром путу да прерасте у „борбену партију“ засновану на научној теорији Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина.²¹⁷ Помињање Лењина и Стаљина као идеолошких темеља, поред Маркса и Енгелса, представљало је одступање од линије пропагиране од настанка ЈСПН-а априла 1946, као марксистичке, али не и лењинистичке партије. Ове „најаве“ биле су праћене и спорадичним искључењима из партије, посебно оних чланова, који су долазили из крила социјалдемократије.

И југословенски представници су из Берлина већ током 1947. године најављивали скору унутарпартијску чистку „десно настројених непријатеља“ партије, за коју се чека „згодан политички моменат“, не слутећи да ће се он указати управо осудом Комунистичке партије Југославије од стране Коминформа.²¹⁸ Стаљинизација ЈСПН-а формално је

²¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 419452, Извештај о раду 3. Одељења у месецу јуну 1948. г., 13. јула 1948; ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 424577, Извештај о раду 3. Одељења у месецу августу 1948. године, 6. септембра 1948; ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 426746, Извештај о раду 3. Одељења у месецу септембру 1948. год., 9. октобра 1948.

²¹⁷ Hermann Weber, „Die SED und der Titoismus. Wolfgang Leonhard zum 90. Geburtstag“, <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/54018/sed-und-titoismus?p=all&rl=0.880910679633921> (приступљено 20. 5. 2020)

²¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1947, ф. 92, дос. 1, док. 415070, Извештај Шефа Војне мисије ФНРЈ у Берлину, генерал-мајора В. Хољевца, о политичкој ситуацији у Немачкој, 6. јул 1947.

отпочела Једанаестим пленумом Партијског председништва 29–30. јуна 1948. године, на ком је озваничена трансформација ЈСПН-а у „партију новог типа“, временски се готово у дан поклопивши са објављивањем Резолуције Информбироа, којом је оптужено руководство КПЈ.²¹⁹

Иако није била чланица Коминформа, Јединствена социјалистичка партија Немачке беспоговорно је прихватила нову политичку оријентацију. Централни секретаријат ЈСПН-а²²⁰ састао се 2. јула 1948. године, четири дана по објављивању Резолуције Информбироа. На овој седници усвојена је изјава, објављена два дана касније у централном партијском листу *Neues Deutschland* (Нова Немачка), у којој је јавно изражена подршка осуди Комунистичке партије Југославије од стране Коминформа. У питању је било прво јавно оглашавање званичника Јединствене социјалистичке партије Немачке поводом Резолуције, о којој су током претходних дана углавном преношене вести других новинских агенција.²²¹

Ова релативно кратка „Изјава Централног секретаријата ЈСПН-а о југословенском питању“ била је у складу са новим партијским курсом, најављеним на 11. пленуму неколико дана раније. Изражена је сагласност са Резолуцијом Информбироа и изречена осуда против југословенских представника који у Берлину растурају материјал усмерен против Коминформа, потврђена је оданост совјетском курсу у унутрашњим и спољнополитичким питањима, тесна сарадња са Совјетским Савезом у борби против „империјализма“, спремност за рад на изградњи „партије новог типа“ и упозорено на то да у Немачкој постоји „плодно тле за реваншизам“, те да функционери ЈСПН-а морају бити одлучни у борби против непријатеља партије, посебно против „Шумахерових агената“.²²² Иако номинално

²¹⁹ Harold Hurwitz (unter Mitarbeit von Ursula Böhme und Andreas Malycha), *Die Stalinisierung der SED: Zum Verlust von Freiräumen und sozialdemokratischer Identität in den Vorständen 1946–1949*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997, 422–427.

²²⁰ Централни секретаријат ЈСПН-а био је врховни орган Централног комитета, који је чинило 14 чланова. Делатност Централног секретаријата од јануара 1949. године преузео је тада формиран Политбиро Централног комитета ЈСПН-а. Иако Централни секретаријат није званично укинут, по оснивању Политбироа одржана је само још једна седница Централног секретаријата (21. фебруара 1949). Harold Hurwitz, *Die Stalinisierung der SED*, 455.

²²¹ Видети на пример: „Informationsbüro tagte“, *Berliner Zeitung*, 29. 6. 1948, s. 1; „Kritik der jugoslawischen Politik“, *Berliner Zeitung*, 30. 6. 1948, s. 1, s. 4; „Der Weg Jugoslawiens“, *Neue Zeit*, 30. 6. 1948, s.1.

²²² Курт Шумахер, предатни социјалдемократа, који је готово 12 година провео у нацистичким затворима и логорима, био је на челу Социјалдемократске партије Немачке од 1946. до своје смрти 1952. године. У оквиру унутарпартијске кампање ЈСПН-а против „социјалдемократизма“, бројни чланови партије, који су имали социјалдемократску прошлост, а који су изражавали неслагање са званичном партијском линијом, оптуживани су као „Шумахерови агенти“, сумњичени за сарадњу са западном СПД.

„о југословенском питању“, изјава се, изражавајући безрезервну спремност на сарадњу са СССР-ом, угледање на СКП(б) и будност према партијским непријатељима, суштински односила на ситуацију унутар саме Јединствене социјалистичке партије Немачке.²²³

Даља унутрашња консолидација ЈСПН-а током лета 1948. године протичала је у знаку заоштравања односа са Западом, које је свој израз добило у блокади Берлина, с једне, и осуде руководства КПЈ с друге стране. Тако је на Дванаестом пленуму Председништва ЈСПН-а усвојена одлука „За организационо учвршћивање партије и њено чишћење од непријатељских и дегенерисаних елемената“, да би већ 16. септембра на наредном, Тринаестом пленуму, било најављено оснивање Централне партијске контролне комисије, као тела одговорног за учвршћивање партијског „јединства и чистоће“, као и касније спровођење унутарпартијских чистки.²²⁴ Том приликом је Валтер Улбрихт одржао реферат о поукама осуде КПЈ од стране Информбироа, а Партијско председништво усвојило је одлуку о „Теоретском и практичном значају одлуке Информбироа о положају у КП Југославије и поукама за ЈСПН“. Резолуција Информбироа тумачена је као важан прилог теорији марксизма-лењинизма, који као такав завређује подробну анализу у ширим партијским слојевима. Штавише, Резолуција је требало да постане полазишна основа за темељан идеолошки, политички и организациони рад у партији.²²⁵

Редиговани текст одлуке Председништва усвојен је од стране Централног секретаријата партије и већ крајем месеца одлучено је да буде штампан у виду брошуре, заједно са Улбриховим говором, у тиражу од 60.000 примерака, поставши на тај начин основни материјал који ће се у наредним месецима проучавати у оквиру унутарпартијске кампање против КПЈ.²²⁶ Прве жртве партијских чистки у биле су бивше социјалдемократе у редовима ЈСПН-а, а затим су уследиле провере предратних комуниста, посебно оних који су у међуратном периоду били припадници комунистичких групација и партија које су се

²²³ SAPMO-BArch, DY 30/41920, Protokoll Nr. 92 (II) des Zentralsekretariats der SED, Sitzung am 2. Juli 1948; „Erklärung des Zentralsekretariats der SED zur jugoslawischen Frage“, *Neues Deutschland*, 4. 7. 1948, s. 2.

²²⁴ Harold Hurwitz, *Die Stalinisierung der SED*, 427–436; Andreas Malycha, Peter Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 83; Frederike Baer, *Zwischen Anhehnung und Abgrenzung*, 58–59.

²²⁵ „Entschließung der 13. Tagung des Parteivorstandes der SED. Zum Referat des Genossen Walter Ulbricht“, *Neues Deutschland*, 21. 9. 1948, s. 3.

²²⁶ SAPMO-BArch, DY 30/41942, Protokoll Nr. 116 (II) des ZK der SED, Sitzung am 27.9.1948; ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 429187, Забелешка према политичком извештају Војне мисије ФНРЈ у Берлину од 8. новембра 1948, Београд, 26. новембра 1948.

одвојиле од КПН, те су самим тиме били потенцијално сумњиви због исказивања антистаљинистичког става у прошлости. Убрзо је отпочела и интензивнија камања против „троцкизма“, појма који је од 30-их година служио за дифamacију свих „независно мислећих комуниста“.²²⁷

Осуда руководства КП Југославије, којој се ЈСПН беспоговорно приклонила, била је повод за осуду свих „антисовјетских елемената“ унутар ЈСПН-а.²²⁸ Објављивање резолуције Информбироа било је знак за отпочињање провера и чистки не само оних партијских чланова који су били пројугословенски настројени, или одржавали везе са југословенским представницима, већ и за широку кампању против свих перципираних непријатеља партије, за учвршћивање партијске линије и оданости Совјетском Савезу.²²⁹ Суштински су осуда КПЈ и „стаљинизација“ ЈСПН-а (и других комунистичких партија) биле део истог процеса наметања чвршће дисциплине и оданости Москви у оквиру комунистичких партија и источноевропских држава.

Међутим, већ у јулу 1948. године подељеност Немачке на окупационе зоне стварала је изванманеварски простор за информативну и пропагандну делатност, за коју су се у Совјетској окупационој зони врата, једна за другим, затварала. Услед јавних напада на Југославију од стране СССР-а, отварао се могућност за укључивање вести о Југославији у различите листове у западним окупационим зонама Немачке, за поделу пропагандног материјала, пласирање фотографија и др. Иако су југословенски представници у Берлину сматрали да медији у западним зонама спор КПЈ са Информбироом користе за „циљеве западне реакције“, били су ипак уверени да „корист од целе те кампање лежи у томе, што је само преко западне штампе немачка јавност била делимично обавештена о неправедним оптужбама Информбироа (подвучено у оригиналу Н. Д. Л.)“.²³⁰ Тако су и Немци из Совјетске окупационе зоне о Резолуцији Информбироа сазнавали на основу

²²⁷ Andreas Malycha, Peter Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 79–92.

²²⁸ „Entschließung der 13. Tagung des Parteivorstandes der SED. Zum Referat des Genossen Walter Ulbricht“, *Neues Deutschland*, 21. 9. 1948, s. 3; „Die Bedeutung der Entschließung des Informbüros über die Lage der KP Jugoslawiens und die Lehren für die SED“, *Neues Deutschland*, 23. 9. 1948.

David Pike, *The Politics of Culture in Soviet-Occupied Germany, 1945–1949*, Stanford: Stanford University Press, 1992, 412–413; Harold Hurwitz, *Die Stalinisierung der SED*, 422–456.

²²⁹ Andreas Malycha, Peter Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 79–92.

²³⁰ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 419452, Извештај о раду 3. Одељења у месецу јуну 1948. г., 13. јула 1948.

западнонемачких листова, а прве информације о југословенском одговору на оптужбе Информбироа добијали преко радио станица западних окупационих сила. Волганг Леонард, члан Централног комитета ЈСПН-а, који ће наредне године побећи из СОЗ-а за Југославију, сведочио је да је за Резолуцију сазнао читајући дневни лист *Telegraf* (Телеграф), близак Социјалдемократској партији Немачке, а југословенски одговор, илегално слушајући радио *Би-би-си*.²³¹

Југословенски државни и партијски врх на објављивање Резолуције реаговао је кроз штампу, радио емисије на југословенским и страним језицима, превођењем текстова и брошура, које су штампане делом у земљи, а делом у иностранству, објављивањем демантија вести, које су стизале из источноевропских престоница, текстова који су бранили југословенске позиције, а чији је избор штампан и у посебним збиркама.²³² Поред демантовања оптужби, један од циљева током првих годину и по дана било је истаћи да одбрана југословенског пута у социјализам није одбрана југословенске посебности, већ залагање за истински „пролетерски, марксистичко-лењинистички интернационализам“.²³³ Активности представника југословенске Војне мисије у Берлину и конзулата ФНРЈ на простору западних окупационих зона Немачке у основи пратиле су информативну и пропагандну линију ФНРЈ, усмерену до краја 1949. на побијање оптужби Информбироа и доказивање „правоверности“.

У складу са тиме, чланови Војне мисије ФНРЈ, смештене до децембра 1949. у совјетском сектору Берлина, као и југословенски представници у западним зонама, наставили су, као и пре јуна 1948, са издавањем билтена Танјуга на немачком језику и њиховим слањем на адресе редакција „напредних“ листова, партијских организација ЈСПН-а и КПН-а, културних и образовних институција (посебно у СОЗ-у). Иако су, према упутствима из Београда, билтени садржали теме везане за изградњу социјализма у

²³¹ Wolfgang Leonhard, *Die Revolution entlässt ihre Kinder*, Köln/Berlin: Kippenheuer & Witsch, 1955, 508–510; Wolfgang Leonhard, „Die Frühe Opposition in der DDR (1946–1949): Erinnerungen und Erfahrungen“, in: *Ein Marxist in der DDR: Für Robert Havemann*, München: Pieper Verlag, 1980, 34.

²³² *О контрареволуционарној и клеветничкој кампањи против Социјалистичке Југославије*, Књ. 1, Београд: Борба, 1949; *О контрареволуционарној и клеветничкој кампањи против Социјалистичке Југославије*, Књ. 2, (Београд: Борба, 1950); Спискове брошура превођених на енглески, француски, италијански и немачки језик видети у: АЈ, 142, 44 (Пропаганда).

²³³ Видети говор Милована Ђиласа на Другом пленуму ЦК КПЈ јануара 1949. године: Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić (прir.), *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, Beograd: Izdavački centar Komunist, 1985, 187–190.

Југославији, борбу против империјализма, културни и друштвени живот у ФНРЈ, избегавајући текстове о југословенско-совјетском спору, југословенски представници у Берлину жалили су се на то што „напредна немачка штампа“ од лета 1948. није пренела ниједну позитивну вест о ФНРЈ, упркос редовном слању билтена.²³⁴ Упоредо са јавним и „легалним“ слањем билтена Тањуга, југословенски дипломатско-конзуларни представници су преводе говора југословенских руководиоца, копије југословенског устава и петогодишњег плана, али и различите брошуре које су се директно тичале југословенско-совјетског сукоба, као и копије преписке између КПЈ и СКП(б)-а,²³⁵ слали на приватне адресе чланова ЈСПН-а и КПН-а, са којима су претходних година остварили контакт, затим бившим немачким ратним заробљеницима, посебно онима који су се по повратку из Југославије укључили у немачки партијски и друштвени живот, појединим совјетским функционерима и официрима, и делили различитим посетиоцима југословенских представништава, од којих су они из СОЗ-а углавном просторије Војне мисије посећивали у тајности.²³⁶

Међутим, овакав начин разбијања изолације наилазио је на препреке – нису све адресе прималаца биле исправне и актуелне, пошта у Совјетској окупационој зони редовно је контролисана и цензурисана, примаоци југословенских материјала морали су исте достављати партијским органима, а они код којих би југословенска литература била пронађена излагали су се великом ризику. Посебна дилема са којом су се југословенски представници, посебно у Берлину, суочавали била је везана за питање одакле слати пошиљке. Слање из Источног Берлина или Совјетске окупационе зоне излагало их је ризику да би управни органи у СОЗ-у са великом вероватноћом могли утврдити да су пошиљаоци представници Војне мисије ФНРЈ.²³⁷ А совјетске окупационе власти су већ 1948. године због дељења публикација „антисовјетског“ карактера улагали код представника Војне

²³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 426746, Извештај о раду 3. Одељења у месецу септембру 1948. год., 9. октобра 1948; ДА МСП РС, строго пов., 1949, ф. 14, дос. 16, док. 429, Извештај о посети напредних редакција, 12. 2. 1949.

²³⁵ Списак материјала, које је Војна мисија имала на располагању јуна 1949. године, у: ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25. 6. 1949.

²³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25.6.1949; ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 80, дос. 15, док. 411068, Извештај о раду 3. Одељења у месецу мају 1949. године, 10. јуна 1949.

²³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25. 6. 1949.

мисије протесте, који су се од лета 1949. интензивирали, кулминиравши у опомену аташеа за штампу Совјетске војне администрације да југословенско-совјетски сукоб није у директној вези са немачким питањем, те да ће, уколико растурање „антисовјетских“ публикација не престане, СВА бити „принуђена да изведе репресалије против Војне Мисије“.²³⁸ Међутим, како услед блокаде Берлина марке из западних сектора нису биле прихватане у Совјетској окупационој зони, писма и пакети, паковани у коверте различитих боја и облика, слати су на адресе „напредних Немаца“ неретко из неке од суседних држава, најчешће Швајцарске.²³⁹

И у западним окупационим зонама југословенски представници слали су публикације, којима су доказивали југословенску страну сукоба. Конзулат ФНРЈ у Дизелдорфу, задужен за британску и делом француску окупациону зону, током 1948. и 1949. године око трећину брошура и материјала на немачком језику (700 примерака) делио је југословенским исељеницима, док је две трећине било упућивано на адресе чланова Комунистичке партије Немачке (1400 примерака). И билтене Танјуга (око 300 примерака сваког броја), које су добијали од Војне мисије из Берлина, делили су редакцијама појединих листова у западним окупационим зонама Немачке, док је остатак слат на адресе функционера КПН-а.²⁴⁰ Како се већ од јула 1948. примећивало, са затварањем простора за пропагандни рад у Совјетској, отвара се врата редакција у западним окупационим зонама, преко којих је југословенско виђење сукоба могло допрети и до Немаца у СОЗ-у.

Југословенска пропаганда наилазила је на плодно тле посебно међу оним функционерима Комунистичке, односно Јединствене социјалистичке партије Немачке, који су из различитих личних разлога осећали „политичку мучнину“ (*politische Bauchschmerzen*),

²³⁸ ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Белешке са састанка одржаног 20. јуна 1949. године у канцеларији конзула СССР-а у Берлину између конзула Сосновског и Шефа ове Мисије, генерал-мајора Радо Пехачека. Присутан капетан Дори Данон.

ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25. 6. 1949.

ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 413857, Белешке Начелника Одељења за штампу Вилка Колара из разговора вођеног између Начелника Одељења за штампу Војне мисије ФНРЈ у Берлину са аташеом за штампу СВА, дана 28. јула 1949. године.

²³⁹ ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25. 6. 1949.

²⁴⁰ ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 80, дос. 8, док. 417451, Вице-конзул Драго Кунц Дирекцији за информације при Влади ФНРЈ, 7. 9. 1949.

односно неслагање са партијском линијом.²⁴¹ Колико год узроци тог неслагања били различити, за многе је управо „југословенско питање“ постало повод за отворени раскид са партијом. Реакција и ЈСПН-а и КПН на унутарпартијску опозицију, пројугословенски настројене партијске чланове, као и на кружење југословенских пропагандних материјала међу партијским чланством, била је подударна. Међутим, суштинска разлика лежала је у чињеници да је ЈСПН у Совјетској окупационој зони била владајућа партија, којој су, уз подршку совјетских окупационих власти, на располагању били сви механизми за сузбијање југословенског утицаја, док је КПН у западним зонама била мањинска партија, чије је осипање југословенско-совјетски сукоб само убрзао.

За југословенске представнике у Немачкој то је значило да, док се на територији СОЗ-а сужавао простор за политичко и пропагандно деловање, у западним окупационим зонама отварале су се нове могућности. Наиме, након првог таласа унутарпартијских дискусија о југословенском питању, које су уследиле након Тринаестог пленума из септембра 1948. године, заснованих на већ поменутом реферату Валтера Улбрихта и одлуци Председништва партије, 1949. година донела је оснивањем Централне партијске контролне комисије²⁴² нове механизме унутарпартијских провера. Окидач за нови талас обрачуна са присталицама КПЈ било је бекство професора на Високој партијској школи „Карл Маркс“ Волфганга Леонарда и његове веренице, функционерке Слободне немачке омладине, Илзе Штреблов, за Југославију марта 1949. године.²⁴³

Њиховом бекству из Совјетске окупационе зоне уследио је низ саслушања њихових пријатеља и познаника пред Контролном комисијом ЈСПН-а, што је довело до искључења из партије, давања отказа, или удаљавања са наставе неколицине Леонардових колега и студената, као и до читавог низа дискусија кроз које је готово цео колектив наставника и

²⁴¹ „Политичку мучнину“ (Politische Bauchschmerzen) В. Леонард је описао као осећај неслагања са званичном линијом, који већина задржава за себе, или евентуално подели са најближим пријатељима. Иако се тај осећај свакако разликовао од посла, функције, чланства у партији, политичког образовања, сматрао је да су две ствари увек присутне и свима заједничке: 1. да „политичка мучнина“ нема везе са „западним“ аргументима и погледима на свет, већ је у питању упозиција унутар система, сукоб између „учења Маркса и Енгелса с једне и стаљинистичких теорија с друге стране“; 2. „политичка мучнина“ се не дели са људима који су изван система, те у разговорима са западним представницима и колебљиви члан партије може деловати као најтврђи стаљиниста. Wolfgang Leonhard, *Die Revolution entlässt ihre Kinder*, 487–488.

²⁴² Оснивање је најављено на 13. пленуму септембра 1948, али је ЦПКК суштински основана на Партијској конференцији јануара 1949.

²⁴³ О „случају Леонард“ видети: Наталија Димић, „Обрачун са титоистима“, 133–164.

студената Високе партијске школе приморан да по питању Југославије и „случаја Леонард“ јавно искаже критички и самокритички став. Међутим, циљ није био само казнити и искључити из партијског живота оне који су доиста гајили симпатије према Југославији, или знали за Леонардову „преступничку делатност“, већ и опоменути и застрашити све потенцијалне партијске противнике и истовремено дати смисао обрачуну са КПЈ у немачком контексту. Тако је готово месец и по дана по Леонардовом бекству у партијском органу *Neues Deutschland* објављена одлука о искључењу В. Леонарда и И. Штреблов из ЈСПН-а, уз образложење да је Леонард био у контакту са Војном мисијом ФНРЈ и за њихове потребе, а у служби „америчког империјализма“ растурао „троцкистичку“ литературу, за шта је поткупљиван цигаретама и другим југословенским производима.²⁴⁴ Означавање југословенских представника као агентуре америчког империјализма с једне, а њихове делатности као троцкистичке с друге стране, за циљ је имало дискредитовање југословенских представника и свих који би с њима ступили у контакт као истовремено партијских идеолошких непријатеља и сарадника стране силе, на коју је пребацивана одговорност за поделу Немачке, за необрачунавање са нацизмом, за подривање СОЗ-а и будуће НДР.

„Случај Леонард“ скренуо је пажњу ЈСПН-а на присуство југословенске литературе у Совјетској окупационој зони, те се пред Контролном комисијом нашао задатак да провери све партијске чланове који су потенцијално били у контакту са југословенским представницима, а посебно бивше немачке заробљенике из Југославије. Систематске провере, које су отпочеле на јесен 1949. године, поред бивших заробљеника у ФНРЈ, обухватале су и оне партијске чланове, који су ратне и прве послератне године провели у емиграцији или заробљеништву у западним земљама. У питању је био обиман посао. Требало је испитати делатност бивших емиграната/заробљеника пре, током и по повратку у земљу, њихов однос према партијској линији и према СССР-у, држање у претходним партијским расцепима, контакте које су имали унутар и изван партије, а посебно евентуалне везе са иностранством и Западном Немачком. Под лупом партије налазило се и њихово породично стање, као и лични и интимни односи. На том задатку ниси могли бити они чланови Контролне комисије, који су и сами имали емигрантску прошлост, а провере је

²⁴⁴ „Ausschluß aus der Partei“, *Neues Deutschland*, 26. 4. 1949, Jahrgang 4, Ausgabe 96, s. 2.

требало почети у самој комисији, затим у владиним институцијама и у масовним организацијама, превасходно синдикатима.²⁴⁵

Партијске провере захтевале су објашњење. „Амерички империјализам“ врши припреме за трећи светски рат, сматрано је, и у том контексту настоји да у комунистичким партијама, као носиоцима власти у источноевропским земљама, направи своје „пете колоне“. Југославија се, по мишљењу руководиоца ЈСПН-а, критиком Совјетског Савеза сврстала аутоматски у непријатељски табор „империјалиста“ и „фашиста“ и као таква представља један од центара преко којих Запад покушава да продре у источноевропске партије, користећи свако противљење званичној линији, која у њима постоји.²⁴⁶ У оквиру Немачке Демократске Републике и ЈСПН-а сматрали су да посебна опасност прети од стране утицаја који долазе из СР Немачке, превасходно од Социјалдемократске партије Немачке, преко које „западни империјализам“ настоји да утиче на оне чланове ЈСПН-а који су претходно били чланови СПД-а, док преко Тита тежи да врши утицај на бивше чланове Комунистичке партије Немачке.²⁴⁷

Закључци партијске провере препоручивали су да они партијски чланови који су дошли из југословенског заробљеништва не могу заузимати одговорне положаје у држави и партији. Проблем је представљало то што су предратни антифашисти и „преваспитани“ војници Вермахта у Југославији пролазили кроз курсеве и школовање. Притом се „заборављало“ да су они све до 1948. били организовани у сагласности и уз сарадњу источне Немачке партије. Поред тога, лична писма и литература, заплениени током партијских провера и саслушања, указивали су на то да су поједини бивши заробљеници из Југославије остајали у међусобном контакту и по повратку у земљу. Кључни извор „опасности“, међутим, лежао је у сумњи да су неки од њих у међувремену постали сарадници југословенске обавештајне службе.²⁴⁸ Ангажовање немачких заробљеника за

²⁴⁵ SAPMO-Barch, DY 30/71315, Zentrale Parteikontrollkommission, Protokoll der Sitzung der Zentralen-Parteikontrollkommission mit den Vorsitzenden der KPKKs am 25. 10. 1949, Berlin, 30. 10. 1949

²⁴⁶ SAPMO-Barch, DY 30/71314, Zentrale Parteikontrollkommission, Stenographischer Bericht über die Zonenkonferenz der Zentralen Parteikontrollkommission am 3. Und 4. Sept. 1949 in Halle; SAPMO-Barch, DY 30/71315, Zentrale Parteikontrollkommission, Protokoll der Sitzung der Zentralen-Parteikontrollkommission mit den Vorsitzenden der KPKKs am 25. 10. 1949, Berlin, 30. 10. 1949.

²⁴⁷ SAPMO-Barch, DY 30/71315, Zentrale Parteikontrollkommission, Protokoll der Sitzung der Zentralen-Parteikontrollkommission mit den Vorsitzenden der KPKKs am 25. 10. 1949, Berlin, 30. 10. 1949.

²⁴⁸ SAPMO-Barch, DY 30/71315, Zentrale Parteikontrollkommission, Protokoll der Sitzung der Zentralen-Parteikontrollkommission mit den Vorsitzenden der KPKKs am 9. 3. 1950.

југословенску безбедносну агенцију често је отпочињало током самог заробљеништва. Југословенски органи безбедности надзирали су ситуацију у заробљеничким логорима, неретко преко самих немачких заробљеника, који су пристајали да пишу недељне или десетодневне извештаје о ситуацији у логору, о потенцијалним „саботерима“, као и да помажу при откривању ратних злочинаца, што је и КПН/ЈСПН здушно подржавала. Многи од њих пристајали су на сарадњу ради бенефиција које су тим путем могли остварити, или услед обећања да ће бити раније репатрирани, а појединци и из убеђења.²⁴⁹

Ова пракса, која није била југословенски спецификум, у појединим случајевима прерастала је у полагање заклетве пред одлазак из ФНРЈ и обавезивање да ће и по повратку у домовину наставити сарадњу са југословенском службом. На основу изјава бивших заробљеника из Југославије, ЦПКК дошла је до закључка да је на пролеће 1948. Удба почела да прави спискове немачких војника који су и даље у Југославији, а који су били припадници обавештајних јединица Вермахта. Према подацима из немачких извора, од октобра до децембра 1948. године уследила су саслушавања у Сарајеву, Љубљани и Београду, приликом којих је од бивших немачких војника тражено да потпишу изјаву да су спремни да по повратку у отаџбину остану у вези са југословенском обавештајном службом у циљу сузбијања „реакције“ и „светског империјализма“ и проналажења усташа и „петоколониша“, који су настањени широм Немачке.²⁵⁰ У фонду Централне партијске контролне комисије ЈСПН-а сачуване су изјаве бивших ратних заробљеника, који су по повратку у СОЗ надлежним органима пријављивали да су пред полазак из Југославије потписали изјаву о спремности на сарадњу са југословенском службом, превасходно како не би спречили повратак у домовину. Поред тога, одавали су имена својих сабораца за које

²⁴⁹ У извештају, који је бивши шеф Генералштаба Ерих Шмит-Рихберг написао по пуштању из југословенског заточеништва, истиче се да су појединци добровољно, из комунистичких убеђења, сарађивали са југословенском службом, али да су многи натерани путем претњи оптужбама за наводне ратне злочине, дуготрајним саслушавањима и затвором, ускраћивањем репатријације и др. ВАК, В 122 /552, Über den jugoslawischen „geh. Nachrichtendienst“, 1951.

О сарадњи појединих немачких заробљеника са југословенском службом видети: Историјски архив Београда (ИАБ), Безбедносно-информативна агенција (БИА), досије Алфреда Јозефа Кинзела, Karakteristika za Kinzel, Alfred-a, 19. 6. 1948; АЈ, 117 (Савез синдиката Југославије), 346, Stolz Rudi, sindikalni instruktor za nemačke i austrijske stručnjake i radnike, predlog, 20. 7. 1948.

²⁵⁰ SAPMO-Barch, DY 30/71033, Erfassung ehemaliger in jugoslawischer Kriegsgefangenschaft gewesener Angehöriger deutscher Wehrmachten-Nachrichten-Einheiten durch den jugoslawischen Geheimdienst, 27. 2. 1951.

су сматрали да су се такође обавезали на одржавање контаката са Југословенима, указујући на то да Југославија за циљ има стварање обавештајне „мреже“ на територији Немачке.²⁵¹

Постојећи извори, иако парцијални, заиста указују на то да су поједини повратници по репатријацији укључивани у обавештајну делатност у корист Југославије. Новембра 1946. године, у циркуларном писму упућеном чланству Социјалдемократске партије Немачке (у западним окупационим зонама), други човек СПД-а Ерих Оленхауер истакао је да се из Југославије вратио невелики број заробљеника, али да су почели да пристижу добро обучени и припремљени људи који су у вези са локалним ћелијама Комунистичке партије Немачке и који врше пропаганду за Југославију и КПН.²⁵² И бивши начелник Генералштаба Армијске групе Е, Ерих Шмит-Рихберг, по повратку из југословенског заробљеништва у СРН, истицао је да је по окончању рата Југославија развила озбиљну обавештајну делатност на простору Немачке, као и да су са почетком репатријација, а посебно од 1947, у Немачку пристизали „таласи агената“ из ФНРЈ.²⁵³

Међутим, док се, као што указује и Оленхауерово писмо, до јуна 1948. године делатност ових „добро обучених“ људи одвијала се у сарадњи са немачким комунистима, рад за југословенску службу након Резолуције у очима руководства КПН-а и ЈСПН-а више није био пожељна ставка у биографији бивших заробљеника. До Резолуције Информбироа, макар у Совјетској окупационој зони, оваквим настојањима није било препрека, а ни из перспективе самих бивших заробљеника није било контрадикторности између сарадње са Југословенима и служења немачкој Партији и режиму у СОЗ-у. Међутим, већину ратних заробљеника нису чинили предратни левичари и чланови партије, те чак и они, који су током заробљеништва успешно „преваспитани“ и који су се вратили у СОЗ, спремни да учествују у „обнови и изградњи демократске Немачке“, били су пре свега немачке патриоте.

²⁵¹ Видети сачуване изјаве у: SAPMO-Barch, DY 30/71033.

²⁵² Archiv der sozialen Demokratie (AdsD), Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), SPD-Parteivorstand, Bestand Kurt Schumacher, 2/KSAA000164, Memorandum Erich Ollenhauers über die Kriegsgefangene in Jugoslawien, November 1946

²⁵³ Е. Шмит-Рихберг истицао је да су до средине 1948. године у питању били углавном чланови антифашистичких одбора, да су крајем 1948. са масовним репатријацијама југословенски агенти били људи различитих политичких и социјалних профила, а да су од 1949. године то углавном били официри, од којих су неки обавезани на сарадњу током боравка у затвору у Вршцу. ВАК, В 122/552, Über den jugoslawischen „geh. Nachrichtendienst“, 1951.

За њих није било дилеме да ли ће у сукобу који су унутар комунистичког света одвија стати на страну Југославије или Коминформа, односно немачке партије.²⁵⁴

Осуде југословенских активности у јавном простору СОЗ-а и притисци који су од стране совјетских окупационих власти вршени на представнике Војне мисије ФНРЈ кулминирали су у децембру 1949. године. Након вишемесечних притисака на југословенску Војну мисију да смањи број чланова,²⁵⁵ обустави ширење пропагандног материјала,²⁵⁶ децембра 1949. године уследило је и протеривање Војне мисије ФНРЈ из источног сектора Берлина.²⁵⁷ Тиме су последњим југословенским представницима у Источној Немачкој затворена сва врата. Међутим, за разлику од ситуације у другим источноевропским земљама, за југословенске представнике у Берлину, протеривање из Немачке Демократске Републике суштински је значило селидбу неколико квартова даље, у улицу Раухштрассе у Западном Берлину, где се налазило предратно југословенско посланство.

У оквиру Комунистичке партије Немачке, која је деловала у западним зонама Немачке,²⁵⁸ одвијали су се на преласку из 40-их у 50-те године исти процеси учвршћивања унутарпартијске дисциплине, као и у ЈСПН-у, али и у другим комунистичким партијама. Као и у Јединственој социјалистичкој партији Немачке, осуда КПЈ од стране Информбироа послужила је као повод за отпочињање провера партијског чланства. Лета 1949. године, према препорукама из Берлина, партијско руководство КПН-а отпочело је и са унутарпартијским чисткама,²⁵⁹ да би децембра 1949, са скоро годину дана закашњења у

²⁵⁴ Наталија Димић, „На обнови Југославије радимо за Немачку“, 75–105.

²⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Белешке са састанка одржаног 20. јуна 1949. године у канцеларији конзула СССР-а у Берлину између конзула Сосновског и Шефа ове Мисије, генерал-мајора Радо Пехачека. Присутан капетан Дори Данон; ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 417198, Забелешка са састанка совјетски конзул Сосновски – пуковник Хотих, 7. 9. 1949.

²⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 80, дос. 14, док. 41550, Извештај о раду 3. одељења у децембру 1948. године, 3. јануара 1949; ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Белешке са састанка одржаног 20. јуна 1949. године у канцеларији конзула СССР-а у Берлину између конзула Сосновског и Шефа ове Мисије, генерал-мајора Радо Пехачека. Присутан капетан Дори Данон; ДА МСП РС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 413857, Белешке Начелника Одељења за штампу Вилка Колара из разговора вођеног између Начелника Одељења за штампу Војне мисије ФНРЈ у Берлину са аташеом за штампу СВА, дана 28. јула 1949. године.

²⁵⁷ ВА, Фонд ЈНА, к. 369, ф. 4, док. 3, Дечећа 9. XII 1949; „Dokumenat br. 67, Pismo Ministra unutrašnjih poslova Nemačke Demokratske Republike od 8. decembra 1949. godine kojim se otkazuje gostoprimstvo Vojnoj misiji FNRJ u sovjetskom sektoru Berlina“, u: *Bela knjiga o agresivnim planovima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji*, Beograd: MIP FNRJ, 1951, 166.

²⁵⁸ До јануара 1949. КПН је и званично била саставни део ЈСПН-а.

²⁵⁹ О чисткама унутар КПН: Herbert Mayer, „Parteisäuberungen in der bundesdeutschen KPN – Ein westeuropäisches Fallbeispiel“, in: *Utopie kreativ*, Sonderheft 2007, 90–97.

односу на ЈСПН, у оквиру КП Немачке била основана Контролна комисија, а на 14. седници Председништва КПН усвојена резолуција о „Идеолошко-политичком учвршћивању партије на основама марксизма-лењинизма“.²⁶⁰ Ови кораци означили су, као и у СОЗ-у годину дана раније, почетак систематских провера свих партијских чланова који су били у западној емиграцији или заробљеништву, оних који су у блиском контакту са западним окупационим властима, или су били припадници оних партија које су се 30-их година одвојиле од КП Немачке. С друге стране, руководеће позиције у партији требало је у већој мери да преузимају они кадрови, који су прошли кроз антифа-школе у Совјетском Савезу.²⁶¹ На основу одлука усвојених крајем 1949, председник КПН Макс Рајман упозоравао је партијско чланство на „издајничку делатност Титове клике“, чију су „империјалистичку“ и „агентску“ делатност на светлост изнели процеси против Ласла Рајка у Мађарској и Трајча Костова у Бугарској.²⁶² Тако су већ септембра 1949. године из партије иступили Херберт Милер и Георг Фишер, оптужени као „Титови агенти“. Под оптужбом за „титоизам“ из партије је убрзо избачен и бивши главни уредник партијског гласила *Freies Volk* (Слободни глас) Јозеф Шапе као и Министар обнове Северне Рајне Вестфалије Хуго Паул.²⁶³

Међутим, за разлику од ЈСПН-а, која је у оквиру ДР Немачке држала све полуге моћи у својим рукама, уживајући свесрдну помоћ совјетских окупационих власти, КП Немачка, иако парламентарна, била је и опозициона партија, која је од стране западних савезника, али и кључних како владајућих тако и опозиционих политичких чинилаца у СРН, посматрана као експонент интереса стране и непријатељске силе. Стога, за разлику од ЈСПН-а и других источноевропских комунистичких партија, које су за обрачун са партијским „непријатељима“ на располагању имале и механизме државне репресије, КПН је углавном могла рачунати само на политички и морални притисак и дискредитовање унутарпартијских противника, и тек у изузетним случајевима на њихово пресељење у НДР,

²⁶⁰ На 6. седници Партијског председништва КПН усвојена је одлука о значају Резолуције Информбироа и поукама за КПН.

²⁶¹ Stefan Karner, „Die Sowjetische Hauptverwaltung für Kriegsgefangene und Internierte. Ein Zwischenbericht“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 42 (1994), Nr. 3, 447-471; Andreas Hilger, „Re-educating the German Prisoners of War: Aims, Methods, Results and Memory in East and West Germany“, in: Bob Moore, Barbara Hatley-Broad (eds.), *Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II*, Oxford-New York: Berg, 2005, 67.

²⁶² MfS, HA IX 24291 Bd. 25, „Referat des Vorsitzenden der KPD, Max Reimann, auf der außerordentlichen Vorstandssitzung vom 10. Mai 1950“, s. 16-28.

²⁶³ Herbert Mayer, „Parteisäuberungen in der bundesdeutschen KPN“, 90-97.

где би били процесуирани.²⁶⁴ Истовремено, међутим, док су критички настројени чланови ЈСПН-а или приморавани на политичку мимикрију, или искључивани из партије, али оставши притом под будним оком партијских органа, или су бежали у Западну Немачку (или попут Волфганга Леонарда, у неку другу земљу), за партијске функционере искључене из КП Немачке отварао се простор за политичко организовање у СРН. Тренутак у ком су искључења партијских функционера КПН под оптужбом за „титоизам“ постала учестала поклопио се са тренутком у ком је политика КПЈ према иностранству од задобијања „симпатија“ у оквиру комунистичких партија прелазила на пружање активне организационе и финансијске помоћи „независним“ марксистичким покретима у Европи.²⁶⁵

Тај преломни тренутак, који је за Југославију значио и дефинитивни разлаз са Москвом, озваничен је иступањем тадашњег министра спољних послова Едварда Кардеља у Генералној скупштини ОУН-а септембра и његовим рефератом на Трећем пленуму КПЈ децембра 1949. године.²⁶⁶ Осврћући се на партијском пленуму на ситуацију у међународном радничком покрету, Едвард Кардељ је истакао да је Совјетски Савез изгубио утицаја на „масе“, да комунистичке партије слабе, али и да у западним земљама постоје „струје у радничком покрету“, које настоје да се пронађе нека политичка „снага“ која би била чвршће повезана са датом земљом и народом. Верујући да је подршка „маса“ одлучујућа у бици са СССР-ом, сматрао је да Југославија треба да искористи симпатије које су се у иностранству према њој јављале, те да се бори за наклоност „одоздо“ како у комунистичким тако и у

²⁶⁴ Током свог постојања, према проценама Анкетне комисије Бундестага, Штази је организовао око 700 отмица, а далеко већи број био је планиран. Историчарка Сузан Муленаводи да је до средине 1960-их успешно изведено око 400 отмица, у чијем су спровођењу учествовали Штази, КГБ и (погранична) полиција НДР-а. Од тога, најмање 100 случајева извршено је уз употребу физичког насиља или тровањем. О отмицама спроведених од стране Министарства државне безбедности НДР-а, више у: Susanne Muhle, *Auftrag: Menschenraub. Entführungen von Westberlinern und Bundesbürgern durch das Ministerium für Staatssicherheit der DDR*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015; Susanne Muhle, „Wie das MfS Menschen entführen ließ“, <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/stasi/223062/entfuehrungen>, (приступљено 14. 5. 2020); <https://www.bstu.de/mfs-lexikon/detail/entfuehrung/> (приступљено 14. 5. 2020).

²⁶⁵ Александар В. Милетић, *Преломна времена*, 196–201; Natalija Dimić, „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and the West European Left, 1948–1953“, *Acta Histriae*, 27, 1/2019, 55–74.

²⁶⁶ У свом излагању у Генералној скупштини ОУН 26. 9. 1949. Кардељ је спор са СССР-ом означио као питање које превазилази идеолошке сукобе, као последњу хегемонистичких тенденција Совјетског Савеза, поставивши питање могућности мирољубиве сарадње између држава са различитим друштвеним и политичким системима. Том говору уследила је америчка подршка југословенској кандидатури за Савет безбедности, а затим и совјетско отказивање уговора о пријатељству и сарадњи са Југославијом. (Више о томе: Jadranka Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti Organizacije ujedinjenih nacija*).

социјалдемократским партијама, али против политике оба руководства, борећи се на тај начин за јединство „напредног“ покрета.²⁶⁷

Уверен у нужност победе социјализма, као и да је управо Југославија „преузела заставу социјализма, коју је Стаљин бацио у близо“²⁶⁸, Кардељ је предвиђао и објашњавао да ће се постојећа криза у међународном радничком покрету, изазвана сукобом Југославије и ИБ-а, неминовно развијати на штету „империјалистичких“ земаља. За разлику од претходног периода, југословенски савезници на том путу, поред комунистичких, биле су и „маса“ окупљене око социјалдемократских партија. У истом реферату, међутим, Кардељ је истицао да са демократским покретима у свету треба развијати сарадњу засновану на поштовању међусобне независности и немешању. Управо противречност између захтева за равноправном демократском сарадњом и смернице да треба придобити „масе одоздо“, против партијских руководства, назначила је различите, чак и опречне методе које ће КПЈ користити у успостављању контаката са европском, па самим тиме и немачком левицом почетком 50-их година.²⁶⁹

Међу првим задацима новоосноване Комисије за међународне односе и везе КПЈ²⁷⁰ било је слање „проверених другова“ у иностранство, како би се упознали и остварили контакт са „напредним масама“ Западне Европе. Тако је марта 1950. године у СР Немачку отпутовао Владо Козак, предратни словеначки комуниста и човек од великог поверења Едварда Кардеља. Он је у извештају са путовања по Западној Немачкој истицао да у циљу стварања нове револуционарне партије у СРН, Југославија треба „дисидентима“ Комунистичке партије Немачке, међу којима је најистакнутији био Јозеф Шапе, да понуди почетни капитал за оснивање листа, око ког би се последично, у виду неког „националног фронта“, окупили комунисти незадовољни политиком КП Немачке, делови социјалдемократа и неопредељени левичари.²⁷¹ Да су закључци В. Козака били у складу са партијском политиком пролећа 1950. године, сведочи и разговор Волфганга Леонарда у

²⁶⁷ Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić (prir.), *Sednice Centralnog Komiteta KPJ (1948–1952)*, Beograd 1985, 469–482.

²⁶⁸ Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, Beograd: Prosveta, 1991, 330.

²⁶⁹ Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić (prir.), *Sednice Centralnog Komiteta KPJ (1948–1952)*, Beograd 1985, 469–482.

²⁷⁰ О оснивању комисије видети: Бранко Петрановић, Сава Даутовић, *Велика шизма: четрдесетосма*, Подгорица: ЦИД, 1999, 65.

²⁷¹ АЈ, 507/IX, 87/I-22, Извештај Влада Козака из Дизелдорфа, 25. 3. 1950.

просторијама Комисије за међународне односе и везе, где су разматрана задужења, која би, по одласку за Западну Немачку, имао на организовању листа и покрета „независних социјалиста“. Леонард, који се од марта претходне 1949. године налазио у Југославији, где је, као редактор немачких емисија Радио Београда, био директно укључен у југословенски пропагандни апарат за иностранство, заиста ће се новембра 1950. и „прикључити“ покрету „независних“ социјалиста у настајању.²⁷²

Доиста, између априла и јула 1950. године, Јозеф Шапе и Георг Фишер, обојица бивши функционери КПН оптужени за „титоизам“, почели су да, дељењем брошура и летака, придобијају присталице за оснивање новог покрета независних социјалиста. Јула 1950. године на конференцији у Ратингену, недалеко од Дизелдорфа где се налазио Генерални конзулат ФНРЈ, одржана је конференција на којој је основан Акциони одбор са задатком припреме будуће партије, али и донета одлука о издавању недељног часописа *Freie Tribüne* (Слободна говорница). Југославија је од почетка пружала финансијску подршку заметку будућег покрета, а сам Шапе је и пре искључења из партије био близак са југословенским представницима у СРН, сарађујући са њима као „информант“.²⁷³ Из покрета око листа *Freie Tribüne* основана је на Ускрс 1951. године Независна радничка партија Немачке (*Unabhängige Arbeiterpartei Deutschlands*, UAPD).²⁷⁴

Суштински, 1950. године југословенски представници су са политике придобијања присталица и повереника у окриљу комунистичких партија Европе прешли на „активирање“ контаката успостављених током претходних година. Како је Макс Баће²⁷⁵ истицао на седници Комисије за међународне односе и везе маја/јуна 1950. године, југословенска политика у иностранству, до тада усмерена на побијање оптужби Информбироа, требало је од „пасивне“, „недовољне“ и „негативне“ да постане „активна“ и „офанзивна“.²⁷⁶ Сматрао је да „отпор Југославије постоји као позив за борбу за стварни социјализам“, те да је помоћ

²⁷² АЈ, 507/IX, 87/III-1-1, Разговор са другом Леонард Волфгангом – Волођом, 25. 3. 1950.

²⁷³ АЈ, 507/IX, 87/I-22, Извештај Влада Козака из Дизелдорфа, 25. 3. 1950.

²⁷⁴ Gregor Kritidis, *Linksozialistische Opposition in der Ära Adenauer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der BRD*, Hamburg: Offizin Verlag, 2008; Peter Kulemann, *Die Linke in Westdeutschland nach 1945. Die erste Nachkriegszeit, zwischen sozialdemokratischer Integration und dem Stalinismus der KPD – das Scheitern der "Titoistischen" Unabhängigen Arbeiterpartei UAP 1950*, Hannover: SOAK Verlag, 1978.

²⁷⁵ Макс Баће био је предратни комуниста, шпански борац, а у том тренутку начелник Првог одељења Удбе (за иностранство).

²⁷⁶ АЈ, 507/IX, s/a-1, Записник са састанка Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ одржаног 27. маја 1950. године.

радничком покрету у Европи у осамостаљивању од утицаја Запада и Истока, остваривању јединства и, последично, нужном освајању власти у својим земљама – југословенска обавеза.²⁷⁷ Иако је на истој седници Едвард Кардељ, вероватно, као министар спољних послова, поред идеолошких и партијских, вођен и државнополитичким интересима, упозоравао да би стварање револуционарних партија „између два тора“ могло довести до њихове маргинализације и претварања у политичке секте, КПЈ се упустила у „авантуру“ оснивања револуционарних покрета у Западној Европи.²⁷⁸ Покрет око *Freie Tribüne* није био усамљени пример оваквог спољнополитичког ангажмана КПЈ почетком 50-их година. У истом периоду, финансијску и организациону подршку Југославије добијали су и покрети око часописа *Omnibus* и *Politica nuova*, а затим покрет који се развијао око Кукија и Мањанија у Италији, као и одређени кружоци у оквиру шпанске емиграције у Француској и Мексику, из којих ће се развити покрет *Accion socialista*.²⁷⁹

Разлози који су југословенско партијско руководство подстицали да пружа подршку овим покретима, укључујући и УАПД, били су вишеструки.²⁸⁰ С једне стране, у питању је био наставак идеолошке и политичке подршке комунистима који су се супротстављали сопственом партијском руководству због безрезервног слеђења курсу Москве, а који су у југословенском сукобу са Информбироом видели су пандан борби коју су водили са сопственим партијским руководством. С друге стране, увереност да се битка са Совјетским Савезом може добити само победом у међународном радничком покрету, уз истовремени револуционарни занос, који им је сужавао перцепцију, и суштинску необавештеност о стварним политичким приликама у СР Немачкој, водили су убеђењу да би једна „истински револуционарна партија“ имала перспективе да постане значајна политичка сила у СР Немачкој (и другим земљама). Таква политичка сила, као носилац борбе за победу социјализма у свету, била би истовремено, како је Макс Баће истицао лета 1950, борац за

²⁷⁷ АЈ, 507/IX, s/a-2, Записник са састанка Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ одржаног 12. јуна 1950. у 17 часова.

²⁷⁸ Исто.

²⁷⁹ Federico Tenca Montini, Saša Mišić, “Comunisti di un altro tipo: le simpatie filo-Jugoslave in Italia (1948–1962)”, *Acta histriae*, 25. 2017, 3, 785–812; Natalija Dimić, „In Search of an Authentic Position“, 55–74.

²⁸⁰ У питању је била партијска спољна политика, али су суштински за њено спровођење у дело углавном били задужени представници Управе државне безбедности. На простору СРН, кључну улогу у придобијању присталица, организовању покрета, и везу са Југославијом, имао је вероватно Момчило Сибиновић, који је и пре Резолуције ИБ-а био на простору Немачке, у Војној мисији ФНРЈ, да би затим био акредитован у Генералном конзулату ФНРЈ у Дизелдорфу, а касније био саветник Амбасаде ФНРЈ у Бону.

социјализам у Европи, а самим тиме и гарант очувања социјализма у Југославији.²⁸¹ На простору Немачке, таква политичка опција била би носилац борбе за социјалистичку и демократску будућност Немачке, пожељне немачке будућности којој се КПЈ надала и пре 1948. године.

Југословенска процена да се КП Немачке налази у кризи одговарала је истини. У периоду између јуна 1948. и маја 1949. године партија је изгубила скоро 23 процента чланства (око 64.500 чланова), да би до јесени 1951. спала на 120.000 чланова. Најкритичнија је била ситуација у покрајини Северна Рајна Вестфалија, где је од око 88.000 чланова из 1948. године, наредне године преко 26.000 партију напустило, или из ње било избачено.²⁸² Међутим, политичка стварност Западне Немачке била је сасвим другачија од представе коју је о њој имало руководство КПЈ крајем 1949. и почетком 1950. године. „Револуционарна ситуација“, коју су Југословени учавали у Западној Немачкој, ношени револуционарним заносом, који им је првих година попут идеолошких амова сужавао перцепцију, у стварности није постојала. Југословенске позиције, као и ставови покрета независних социјалиста у настајању, попут критике како Сједињених Америчких Држава тако и Совјетског Савеза, доиста јесу резонирали са одређеним делом западнемачке политичке сцене. У питању нису били само опозиционари у редовима КПН, већ и изван број партија, покрета и појединаца левог спектра, који су се налазили између социјалдемократије и комунизма. Међутим, југословенска иницијална процена да покрет независних социјалиста има перспективу да постане значајна политичка сила у Немачкој и капацитет да обједини раднички покрет подељен на социјалдемократију и комунизам, а у немачком контексту истовремено и на запад и исток, нису биле реалистичне.

Покрет око часописа *Freie Tribüne*, око ког је 1951. настала Независна радничка партија Немачке био је плод аутохтоних политичких аспирација ренегата КП Немачке с једне и југословенских политичких и идеолошких амбиција и финансијске подршке с друге стране. У питању је била краткотрајна, али, за разумевање еволуције југословенске спољне политике, не безначајна фаза. Међутим, паралелно са активностима југословенских партијских, дипломатских и безбедносних служби у иностранству, одвијала се и еволуција

²⁸¹ АЈ, 507/IX, s/a-1, Записник са састанка Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ одржаног 27. маја 1950. године.

²⁸² Herbert Mayer, „Parteisäuberungen in der bundesdeutschen KPN“, 93.

југословенских спољнополитичких концепција. Упркос почетном оптимизму, убрзо се показало да покрет „независних“ социјалиста у СРН нема перспективе да прерасте маргинални положај у ком се на немачкој политичкој сцени налазио. Унутар самог покрета готово од почетка долазило је до сукоба троцкистичког и „пројугословенског“ крила. Поред тога, УАПД није била у интересу, нити је имала подршку окупационих сила, које су у великој мери одређивале политички пејзаж послератне Немачке. Истовремено, контакти са британским лабуристима, пре свега, откривали су југословенским државним и партијским представницима перспективу сарадње са европским социјалистичким и социјалдемократским странкама, а самим тиме и за сарадњу са Социјалдемократском партијом Немачке. А УАПД, иако јесте привукла одређени број разочараних комуниста, није никад успела да оствари продор међу партијским чланством СПД-а.

До сукоба са СССР-ом, за југословенске комунисте социјалдемократија била је саставни део „буржоаског“ друштва. Вишедеценијско ривалство и нетрпељивост између реформистичке и револуционарне струје у међународном радничком покрету југословенски комунисти интернизовали су и из међуратног и ратног периода пренели у прве послератне године. Пут од става да је Социјалдемократска партија Немачке на челу са Куртом Шумахером „најреакционарнија партија у Немачкој“²⁸³ до спремности да се, зарад односа са њом, жртвује УАПД, био је постепен. Однос КПЈ са Лабуристичком партијом Велике Британије био је кључан за југословенску еволуцију од подршке „дисидентима“ комунистичких партија до сарадње са социјалистичким и социјалдемократским странкама Запада.²⁸⁴ Како је Милован Ђилас бележио у својим мемоарима, „лабуристи, а и остали европски социјалисти, били [су] не само прелазни ступањ у нашој сарадњи са Западом, него и делатна снага с којом нас је сарадња извлачила из изолованости и ослобађала од

²⁸³ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 429187, Забелешка према политичком извештају Војне мисије ФНРЈ у Берлину од 8. новембра 1948, Београд, 26. новембра 1948.

²⁸⁴ О односима са лабуристима почетком 50-их видети: Čedomir Štrbac, „Britanski laburisti u Jugoslaviji 1950“, у: Petar Kačavenda (ur.), *Jugoslovensko-britanski odnosi: saopštenja sa okruglog stola, održanog 23–25. septembra 1987. godine u Kragujevcu, povodom 150 godina od dolaska prvog britanskog konzula u Srbiju*, Београд: ISI, 1988, 331–344; Александар В. Милетић, „Пријем делегације британских лабуриста код маршала Тита у оквиру њихове прве посете Југославији 1950. године“, *Токови историје*, 1/2011, 137–164; Vladimir Unkovski-Korica, „The Yugoslav Communists’ Special Relationship with the British Labour Party 1950–1956“, *Cold War History*, 2014, Vol. 14, No. 1, pp. 23–46; Nikola Mijatov, „Milovan Đilas i britanski laburisti 1950–1955“, *Istorija 20. veka*, XXXIII, 2, 2014, 27–44; Mateja Režek, „Milovan Djilas and the British Labour Party, 1950–1960“, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 58, 3, 2018, 58–77.

идеолошких предрасуда о комунистима као јединим истинским представницима радничке класе и социјализма.²⁸⁵

Доиста, по повратку из Велике Британије, на седници Комисије за међународне односе и везе 28. фебруара 1951. Милован Ђилас одржао је реферат о утисцима са пута по Енглеској. Мишљење да са лабуристима треба сарађивати у целини, да се не сме заобилазити руководство странке, да је погрешно гледати на социјалистички покрет само кроз призму комунистичких партија које би се одвојиле од Информбироа, те да се треба усмерити на социјалистичке покрете и кроз дискусије јачати левицу унутар тих покрета, означавало је удаљавање од Кардељевих речи из децембра 1949. да се треба борити за „масе“ против политике партијских руководства.²⁸⁶ С једне стране, почетком 1951. године југословенско руководство спознало је да су радничке „масе“ на Западу (у СР Немачкој посебно изражено) окупљене око социјалдемократских странака. С друге стране, у том периоду, а кроз односе са лабуристима као владајућом партијом у Великој Британији, долазили су до спознаје да утицајне социјалдемократске партије Запада могу бити значајни савезници у борби за излазак из изолације наметнуте са Истока. На поменутом састанку фебруара 1951. Владимир Дедијер истицао је да је покрет независних социјалиста у Немачкој „прилично раздуван“, као и да се у тој земљи већ јавно поставља питање да ли Југославија стоји иза листа *Freie Tribüne*.²⁸⁷

Током пролећа 1951. године југословенски представници у СР Немачкој радили су на интензивирању, успостављању контаката и подробнијем информисању о Социјалдемократској партији Немачке. Југословенско постепено отварање ка сарадњи са социјалдемократијом поклопило се са ставом Комитета међународне конференције социјалиста (COMISCO), претече Социјалистичке интернационале, из марта 1951. године, да организација као таква не заузима став према југословенском развоју, али да су њене чланице слободне да успостављају односе и сарађују са југословенском партијом.²⁸⁸ Руководство Социјалдемократске партије Немачке, на челу са Куртом Шумахером, доказаним антифашистом и убеђеним антикомунистом, није имало превише поверења у

²⁸⁵ Milovan Đilas, *Vlast*, London: Naša reč, 1983, 215.

²⁸⁶ АЈ, 507/IX, s/a-4, Записник са састанка Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ одржаног 28. фебруара 1951. године.

²⁸⁷ Исто.

²⁸⁸ Александар В. Милетић, *Преломна времена*, 65–66.

могућност идеолошке блискости са КПЈ. Међутим, уздржавање од успостављања званичних контаката са југословенском партијом преваходно је било одређено опасошћу да би се, у изразито антикомунистичкој политичкој клими СР Немачке, таквим чином СПД нашла под ударом оптужби за приближавање једној комунистичкој партији, по својој бити не много различитом од владајуће странке у Источној Немачкој. Међутим, СПД, као масовна политичка партија, није била хомогена и међу њеним чланством били су и бројни појединци, који су, било из идеолошких, политичких или личних побуда, врло рано били заинтересовани за ближе упознавање са развојем догађаја у ФНРЈ.²⁸⁹

Контакти са појединим члановима СПД-а већ су постојали. У питању је пре свега био Херберт Венер, предратни немачки комуниста, који је, Јосипа Броза Тита познавао још из периода када је био „илегални партијски радник“.²⁹⁰ Према једној белешци Владимира Дедијера из марта 1952. године, Херберт Венер „одавно одржава везе са нашим људима“,²⁹¹ а већ јесени 1950, одмах након посете Моргана Филипса, предлагао је да допутује у Југославију, „али смо га ми одбили“.²⁹² Разлог одбијања из доступне грађе тешко је наслутити, али је извесно да се Венер током лета 1951. године жалио што су у Југославију позвани социјалдемократски новинари Арно Бериш и Петер Блахштајн, док за његову посету није дата сагласност.²⁹³ Херберт Венер је, као бивши члан Комунистичке партије Немачке, са искуством боравка у Москви 30-их година и рада у Коминтерни, вероватно за

²⁸⁹ У извештајима о писању штампе о Југославији истиче се да су од јесени 1950. године у штампи блиској СПД-у почели да се појављују први чланци који о југословенском развоју нису писали негативно. На пример, чланак „Тражи ли Тито нове путеве“, објављен у *Neuer Vorwärts* 24. 11. 1950. године, или чланак Хајнца Абоша (Heinz Abosch) од 19. јануара о *Савременим темама*. Писање социјалдемократске штампе о Југославији највероватније плод тога што су југословенски представници у Немачкој достављали брошуре, преводе говора и чланака, билтене и часописе појединим социјалдемократским функционерима, новинарима, синдикалцима.

²⁹⁰ Herbert Wehner, *Zeugnis. Persönliche Notizen 1929–1942*, Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1982, 391.

²⁹¹ У Архиву Херберта Венера, који се налази у оквиру Архива социјалне демократије у Бону, налазе се бројни примерци југословенских билтена и брошура на немачком језику. Најраније публикације потичу из 1949. године (билтен Тањуга из децембра 1949, једна брошура Милована Ђиласа и једна Волфганга Леонарда). Иако је могуће да су публикације, које су штампане 1949. године, у Венерове руке доспеле касније, претпостављамо да је најкасније од 1950. године он био на редовном списку прималаца југословенских материјала у СР Немачкој, с обзиром на бројне билтене Тањуга из те године, који упућују на редовно достављање. Публикације доступне у: AdSD, Herbert Wehner Archiv (HWA), 1/HWAA 50; HWA, 1/HWAA 51; HWA, 1/HWAA 52.

²⁹² АЈ, 85/II-63, Извештај Владимира Дедијера о контактима са социјалистима фебруар–март 1952, 15. 3. 1952. У више наврата током раног пролећа 1951. године југословенски представници су из СР Немачке депешама јављали заинтересованост Херберта Венера и Штефана Томаса да посете Југославију, евентуално и као чланови у једној званичној делегацији СПД-а. Видети: АЈ, 507/IX, 85/II-1-122.

²⁹³ АЈ, 507/IX, 85/II-39, Депеша из Немачке о разговору са Нојратом у Бону, 4. 7. 1951.

Југославију имао више „слуша“, али и интересовања, од већине чланова Социјалдемократске партије. Истовремено, он је био већ крајем 40-их година високо рангиран у оквиру СПД-а, био је близак сарадник Курта Шумахера, посланик у Бундестагу и председник Парламентарног одбора за свенемачка и питање Берлина. Другим речима, он је био политичка фигура, чије би мишљење имало тежину у случају доласка СПД-а на власт.

У анализи ставова социјалдемократских функционера о ФНРЈ, југословенски представници закључивали су да непријатељски став имају углавном они, који су и пре 1933. године били чланови Социјалдемократске партије Немачке, док је чланство које се након рата прикључило партији „ослобођено догматског става“.²⁹⁴ Заиста, карактеристично је да већина чланова СПД-а, која се интересовала за успостављање контаката са Југославијом почетком 50-их година, није имала ортодоксну социјалдемократску прошлост. Тако су Арно Бериш и будући амбасадор СРН у Београду (од 1968. до 1969. године) Петер Блахштајн, који су пролећа 1951. посетили Југославију као новинари и представници посланичке фракције СПД-а, обојица од почетка 30-их година били чланови Социјалистичке радничке партије (Sozialistische Arbeiterpartei, SAP), марксистичке странке, која се одвојила од СПД-а 1931. године.²⁹⁵ Арно Бериш је био близак познаник са Хербертом Венером, са којим је делио затворску ћелију у Шведској 1942–1944. године.²⁹⁶ Петер Блахштајн, чије је познанство са Беришом датирало од њихове ране младости у Дрездену, једно време током 1947. године живео је код Херберта Венера и његове супруге Грете у Хамбургу, а такође је био близак пријатељ са Вилијем Брантом.²⁹⁷ Брант, и сам члан Социјалистичке радничке партије, дочекао је Блахштајна 1935. године у Ослу, заједно су радили у оквиру омладинске организације САП-а у Норвешкој, затим сарађивали на издавању часописа у Шпанији током грађанског рата, и касније на оснивању СПД-а.²⁹⁸ Сам

²⁹⁴ АЈ, 507/IX, 85/II-1-122, Мишљење СПД функционера о Југославији, без датума.

²⁹⁵ Социјалистичка радничка партија настала је 1931. године из левог крила СПД-а. Супротстављајући се подели немачког радничког покрета, залагала се за „трећи пут“ између социјалдемократије и комунизма. Бројни преживели чланови САП-а после Другог светског рата прикључили су се Социјалдемократској партији Немачке, попут Бериша, Блахштајна и Вилија Бранта. Mario Kessler, „Zwischen Kommunismus und Sozialdemokratie, zwischen Ost und West. Die marxistischen Kleingruppen auf dem Weg in die deutschen Nachkriegsgesellschaften“, in: Arnd Bauerkämper, Martin Sabrow, Bernd Stöver (Hg.), *Doppelte Zeitgeschichte. Deutsch-deutsche Beziehungen 1945–1990*, Bonn: Dietz, 1998, 251–266.

²⁹⁶ Christoph Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2006, 274.

²⁹⁷ Исто, 115.

²⁹⁸ О Петеру Блахштајну, видети: Ludgrt Joseph Heid, *Peter Blachstein. Von der jüdischen Jugendbewegung zur Hamburger Sozialdemokratie: Biographie eines Sozialisten (1911–1977)*, Hamburg: VSA Verlag, 2014.

Вили Брант такође се веома рано интересовао за развој догађаја у Југославији. Већ јула 1948. године објавио је чланак „Криза око Тита у ЈСПН-у“,²⁹⁹ а најкасније од пролећа 1951. године био је у контакту са југословенским представницима у Немачкој. Марта 1951. године одржао је на Институту „Аугуст Бебел“ предавање на тему „Проблеми титоизма“.³⁰⁰

Тешко је могла бити случајност што су први југословенски контакти са западнонемачком социјалдемократијом успостављени преко оних партијских функционера, који непосредно пре и током нацистичке власти нису били чланови СПД-а, који су притом сви били у личним пријатељским односима, делили искуство скандинавске емиграције и припадали тзв. „левом крилу“ Социјалдемократске партије у СРН. Истовремено, поставља се и питање да ли је Ђиласова теза с почетка 1951. да треба подржавати и јачати лева крила у оквиру социјалистичких партија Западне Европе била разлог због ког су управо ови људи били први са којима су Југословени успостављали контакте. Кроз односе југословенске партије са УАПД-ом током 1951. године може се наслутити југословенска мотивација. Од стране немачких социјалдемократа, Херберта Венера посебно, током 1951. Југославија је често оптуживана да, оснивањем УАПД-а, партије која нема изгледа да успе, ствара „јаз“ унутар немачке левице.³⁰¹

Већ почетком 1951. године Милован Ђилас је саветовао представницима УАПД-а да покрет треба да сарађује са Социјалдемократском партијом Немачке. Међутим, лета исте године, у разговору са Леонардом, директно је, истичући Беванов пример критике лабуристичког вођства, а останка у партији око које су окупљене „масе“ као исправан, саветовао да би УАПД можда и као целина могла ући у СПД и унутар те масовне партије радити на јачању њеног левог крила.³⁰² Обустава финансијске помоћи УАПД-у, која је разматрана средином 1951, одложена је за неколико месеци, а разлог је, по свему судећи, лежао у претпоставци да би УАПД могла помоћи југословенским комунистима на путу приближавања немачкој социјалдемократији, можда и као посредник у успостављању

²⁹⁹ Willy Brandt, „Die Tito-Krise der SED“, *Der Sozialdemokratischer Pressedienst*, 28. 7. 1948, 1-3.

³⁰⁰ АЈ 507/IX, 85/II-1-112, к. 5, „Problemi titoizma“

³⁰¹ АЈ, , 507/IX, 85/II-1-122, Вељко Мићуновић, другу Дедијеру, 6. 6. 1951; АЈ, 507/IX, 85/II-39, Депеша из Немачке о разговору са Нојратом у Бону, 4. јула 1951.

³⁰² АЈ, 507/IX, 87/III-8, Забелешка о састанку са представницима Независне радничке партије немачке, 27. I 1951.

АЈ, 507/IX, III-1-49, Забелешка о разговору друга Ђиласа са Волфгангом Леонардом 20. вгуста 1951. године; АЈ, 507/IX, III-1-49, Питање даљег финансирања УАП.

званичних контаката, које је СПД одбијала, али и у евентуалном јачању левице у оквиру СПД-а. Ипак, овакве процене показале су се као погрешне и контрапродуктивне, па је финансирање УАПД-а обустављено децембра 1951, а покрет се убрзо распао. Тако је председник Поткомисије КПЈ за Немачку Родољуб Чолаковић јануара 1952. Момчилу Сибиновићу јавио да су односи са УАПД-ом, који су представљали препреку у сарадњи са социјалдемократијом „рашчишћени“, те да управо успостављање и продубљивање односа са социјалдемократским функционерима треба да буде његов примарни задатак у СРН, како би на тај начин створили подлогу за званичну међупартијску сарадњу.³⁰³

Међутим, чак и уколико је јачање левице у оквиру СПД-а био иницијални циљ југословенских представника током 1951. године, ни мотивација немачких социјалдемократа за сарадњу и упознавање са КПЈ није била лишена идеолошких премиса. Заједничко Брантовом предавању, и Беришовим и Блахштајновим чланцима, с једне стране било је одбијање сваке идеолошке идентификације са КПЈ, али с друге, нада да би кроз сарадњу са западном социјалдемократијом у самој КП Југославије дошло до постепене промене у правцу приближавања западном схватању социјализма и демократије. Свакако, предствници „левог крила“ СПД-а нису биле једине социјалдемократе са којима су Југословени у Немачкој били у контакту. На јесен 1951. у Југославији боравили су Фриц Зенгер, члан Социјалдемократске партије Немачке од 20-их година, и Виктор Агарц, такође предртни члан СПД-а, који је, додуше, припадао левом крилу странке.³⁰⁴ Током 1951. године разматрана је и посета Југославији Штефана Томаса, који је од 1930. године био члан Социјалдемократске партије Немачке, а током 50-их био је ближи такозваном „десном крилу“ СПД-а и важио за „америчког човека“ у странци. Као руководиоца Источног бироа СПД-а³⁰⁵ (1947-1966), Штефан Томас на располагању је имао канале путем којих су у ДР

³⁰³ АЈ, 507/IX, 85/II – 1 – 112, Родољуб Чолаковић, Сибиновићу, 9. 1. 1952.

³⁰⁴ Фриц Зенгер је у преписци са потпредседником СПД-а Ерихом Оленхауером, као и у својим чланцима по повратку из Југославије, показивао исту тенденцију као и Брант, Бериш и Блахштајн, о нади у промену КПЈ кроз контакте са западом. Видети: AdSD, SPD-Parteivorstand, Bestand Erich Ollenhauer, 2/EOAA000190, Fritz Sanger an Erich Ollenhauer, 19. 11. 1951.

³⁰⁵ Источни биро (Ostburo) био је организација унутар СПД-а директно одговорна Председништву партије, основана 1946. године. Иницијално је била задужена за питање бегунаца из Совјетске окупационе зоне, да би од настанка ЈСПН исте године проширила делокруг на бригу о контактима са социјалдемократама у СОЗ, који су невољно приморани на партијско спајање са КПН. Поред тога, Источни биро бавио се преношењем информација и вести са истока на запад, али и убацивањем социјалдемократске пропаганде са запада на исток. У питању је била институција често напада од стране источнонемачких власти као „шпијунска“ организација, а која се због природе своје, често илегалне делатности, доиста ослањала на конспиративне методе рада. О

Немачку слате различите илегалне публикације и истовремено сакупљане информације о ситуацији у „зони“. Источни биро имао је од 1948. године присну сарадњу са скандинавским социјалистима, са којима су размењиване публикације и тајни билтени са вестима из „источне зоне“, а од сукоба Југославије и земаља Информбироа, расло је и интересовање за ФНРЈ. Постоје индиције и да је Источни биро имао свог „шпијуна“ у Независној радничкој партији Немачке, преко ког је добијао информације о овој партији, али и о југословенским активностима на простору Немачке.³⁰⁶

Најкасније 1951. године успостављени су и директни контакти између Томаса и југословенских представника у Бону. Према тајној белешци Штефана Томаса, Југословени су предлагали тесну сарадњу Комунистичке партије Југославије са немачким социјалдемократима, посебно на плану размене информација, а на основама заједничке борбе против „совјетског империјализма“. У краткој југословенској белешци о Томасу истиче се да је он пристао да југословенске пропагандне материјале растура по „совјетској зони“. Договорено је да му за почетак доставе око 1000 примерака Ђиласових „Савремених тема“ и Кардељевог говора у парламенту током дебате о буџету. Тако су западнонемачке социјалдемократе постале и један од илегалних и незваничних канала путем којих је југословенска пропаганда могла доспети до читалаца у Немачкој Демократској Републици. Међутим, истовремено је за СПД Југославија постала средство којим су се служили у подривању источнонемачке партије. И почетком 1952. Штефан Томас је предлагао да југословенски аутори сарађују у планираном теоретском часопису СПД-а за пропаганду у „источној зони“, док је Владимир Дедијер Томасу и Оленхауеру нудио сарадњу на издавању међународног социјалистичког зборника „Путеви социјализма“.³⁰⁷

Иако визија пожељне немачке будћности није напуштала југословенско руководство и њене представнике на простору Немачке, те је амбасадор ФНРЈ у разговору са Куртом Шумахером лета 1952. истакао да је СПД „једина озбиљна и реална снага која се бори за

Источном бироу СПД, видети: Wolfgang Buschfort, *Das Ostbüro der SPD. Von der Gründung bis zur Berlin-Krise*, München: Oldenbourg Verlag, 1991.

³⁰⁶ Волфганг Бушфорт истиче да је је Источни биро имао „шпијуна“ у УАПД-у, не наводећи међутим извор за ову тврдњу, те је она стога непроверљива. Wolfgang Buschfort, *Das Ostbüro der SPD*, 85.

³⁰⁷ АЈ, 507/IX, 85/II – 61, Забиљешка о разговору са Венером и Томасом, одржаном 13. фебруара 1952; АЈ, 507/IX, 85/II-63, Извештај Владимира Дедијера о контактима са социјалистима фебруар-март 1952, 15. 3. 1953; Wolfgang Buschfort, *Das Ostbüro der SPD*, 86.

демократску Немачку и њену независност“, са развојем праве дипломатске службе и односа са СРН, и Југославија је сарадњу са представницима немачког политичког живота, све више гледала кроз призму државнополитичких, не само партијских и идеолошких интереса.³⁰⁸

I.1.2 Почeci државне сарадње бивших непријатеља

О немачко-југословенској државној сарадњи након Другог светског рата може се говорити тек од 1949. године и оснивања двеју немачких држава. То је била година југословенског дефинитивног дистанцирања од Истока. Први трговински преговори између југословенских и западнонемачких државних институција почели су децембра 1949. године. Међутим, иако је у много чему крај 1949. године означио нови почетак у немачко-југословенским државним односима, 1949. година није била „нулти час“. Први контакти на трговинском плану почели су пре формирања двеју држава. Мрежа југословенских представништава на простору Немачке наслеђена је из периода немачке подељености на окупационе зоне. „Дуга сенка“ минулог рата одређивала је кључна спорна питања и препреке у односима између Београда и новоформиране владе у Бону, која нису могла нестати отварањем новог поглавља у билатералним односима. Дуго уобличаване међусобне представе нису се могле променити преко ноћи. За конструктивну сарадњу била је потребна политичка воља да се наслеђе прошлости превлада, а она је настајала постепено.

Ако је југословенска сарадња са Западом, превасходно са Сједињеним Америчким Државама, Великом Британијом и Француском, била сарадња из нужде, подстакнута инстинктом за преживљавањем, то се свакако може рећи и за прве кораке на плану сарадње са Западнонемачком владом. Јер СРН за југословенско руководство није била само идеолошки противник у Хладном рату, представник империјализма и „чедо“ западних сила, већ и наследник оне, у рату поражене Немачке, од чијег се „оживљавања“ и успона и даље страховало и према којој жеља за осветом није јењавала.

³⁰⁸ АЈ, 507/IX, 85/II – 1 – 112, Забиљешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са прваком СПД Куртом Шумахером 26. 6. 1952.

На простору СР Немачке Југославија је већ 1949. године имала релативно бројна, али и разуђена представништва. Међутим, њихова бројност није била одраз жеље за политичком сарадњом са Владом у Бону, нити показатељ развијености југословенске дипломатске службе на простору СРН. Напротив, карактер тих представништава одражавао је стање из претходних година, пуно асиметрија не само на југословенско-немачкој релацији већ и у погледу односа Београда према Совјетској и западним окупационим зонама, из којих су 1949. настале две државе.³⁰⁹

Док Немачка као поражена и окупирана земља није имала сопствене управне органе, а самим тиме ни право на дипломатску службу у иностранству, Југославија је од децембра 1945. године имала је своје представништво у виду Војне мисије у Берлину.³¹⁰ Све до децембра 1949. године када је од стране полицијских органа ДР Немачке протерана у западне секторе града, Војна мисија ФНРЈ била је једина од петнаест војних мисија акредитованих при Савезничком контролном већу, која се налазила у совјетском сектору Берлина. Смештена у непосредној близини Мајаковскиринга, где су се налазиле резиденције готово свих високорангираних комуниста у Совјетској окупационој зони, „овај ред од седам наших кућица са ноћном нашом војничком стражом изгледа као нека минијатурна југословенска окупациона зона у самом Берлину“, писао је фебруара 1946. први шеф југословенске Војне мисије Јака Авшић.³¹¹ Иако подређена Министарству народне одбране (МНО), у њеном саставу су, поред представника МНО, били представници Министарства иностраних послова, као и обавештајни официри³¹², а Одељење за штампу Војне мисије директиве је примало непосредно од Министарства иностраних послова.³¹³

³⁰⁹ О представничкој мрежи ФНРЈ на простору Немачке до 1949. било је речи у уводном поглављу.

³¹⁰ Шеф југословенске Војне мисије генерал-лајтнант Јака Авшић предао је акредитивно писмо америчком главном секретару Савезничког контролног већа 5. децембра 1945. године. ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 7, док. 1250, Месечни извешта Војне мисије ФНРЈ у Берлину, 21. јануар 1946.

О првим југословенским представницима на простору Немачке, видети: Саша Илић, *Странци „гастарбајтери“*, 283–288.

³¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 8, док. 2070, Први месечни извештај Саветника Југословенске Војне мисије у Берлину Др Ранка Микачића Шефу Војне мисије Јаки Авшићу уз молбу да проследи Начелнику Политичког одељења МИП-а Жоже Брилеју, 5. фебруара 1946.

³¹² Јосип Броз Тито сматрао је лета 1945. да је потребно повећати број стручњака који би били послати у Немачку. Састав свих предложених чланова Војне мисије у: ВА, ЈНА, к. 3, ф. 3, док. 4, Предмет о саставу Војне мисије ДФЈ при Контролном већу за Немачку, Генерални секретар Председништва Министарског савета Начелнику Генералштаба Кочи Поповићу, 23. 8. 1945.

³¹³ ВА, ЈНА, к. 3, ф. 3, док. 4, Предмет о саставу Војне мисије ДФЈ при Контролном већу за Немачку, Генерални секретар Председништва Министарског савета Начелнику Генералштаба Кочи Поповићу, 23.8.1945; ДА МСП

У трима западним зонама Немачке ФНРЈ је имала секције и војне делегације подређене шефу Војне мисије. На челу сваке делегације налазио се шеф делегације, директно одговоран шефу Мисије, који је истовремено био представник пред командантом зоне у којој се налазио и заступник интереса југословенских држављана пред савезничким и локалним властима у својој зони. У дисциплинском погледу, шефу делегације било је потчињено све особље у датој зони, док су у стручном погледу репарациона секција, реституциона секција и комисија за истраживање ратних злочинаца (није постојала у француској зони) биле одговорне директно берлинској централи.³¹⁴ Војна мисија је тако првих неколико година била кључно и кровно југословенско представништво задужено за све четири окупационе зоне Немачке. Међутим, иако је неки облик југословенских представништава постојао и у трима западним зонама, у виду делегација, оне су преваходно биле посвећене решавању конкретних питања репарација, репатријација и реституција. У погледу политичке сарадње, информисања и контаката југословенски представници у Берлину били су до 1948. усмерени на Исток и Совјетску окупациону зону Немачке.

Отварање конзулата у западним зонама било је у плану и пре сукоба Југославије и Информбироа. Мотив је био преваходно практичне природе, а о отварању конзулата југословенски представници у Берлину консултовали су се са шефом Совјетске војне администрације у Немачкој, маршалом Василијем Соколовским почетком 1948. године.³¹⁵ До отварања конзулата у Минхену, Дизелдорфу и Хамбургу, планираног током целе 1948, дошло је наредне године. Оно није било условљено формирањем Савезне Републике Немачке, нити је резултирало из потребе политичке сарадње са Боном, како се у постојећој литератури наводи, већ јој је претходило.³¹⁶ При конзулату у Минхену био је именован и

РС, ПА, 1947, ф. 92, дос. 1, док. 46257, Извештај Шефа Војне мисије ФНРЈ, Министарству иностраних послова ФНРЈ, 24. марта 1947.

³¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1947, ф. 92, дос. 1, док. 46257, Извештај Шефа Војне мисије ФНРЈ, Министарству иностраних послова ФНРЈ, 24. марта 1947.

³¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 116, дос. 6, док. 43565, В. Хољевац МИП-у, 9. 2. 1948.

³¹⁶ У литератури о односима између СР Немачке и Југославије погрешно се наводи да су југословенски конзулати основани по успостављању дипломатских односа између две земље 1951. године. Ту информацију изнео је Томас Бреј у чланку из 1979. године, да би касније била преузимана у литератури о немачко-југословенским односима. Упоредити: Thomas Brey, „Bonn und Belgrad - Die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Jugoslawien seit dem Zweiten Weltkrieg“, *Osteuropa*, Vol. 29, No. 8 (1979), 634; Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 74; Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka*, 52; Marija Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR*, 13.

трговински изасланик, чије је седиште било у Франкфурту на Мајни, где је заседао и Привредни савет Уједињене привредне области. Део службеника, попут будућег генералног конзула у Минхену Андреје Милановића требало је да буду упућени из Београда, док су неки, попут свеже именованог генералног конзула Рада Радовића, упућеног у Хамбург, или Момчила Сибиновића, који је из Војне мисије прешао у Генерални конзулат у Дизелдорфу, да би касније био саветник амбасаде ФНРЈ у Бону, већ били на простору Немачке као службеници Војне мисије.³¹⁷ Међутим, сва три конзулата су током прве године била оптерећена сличним проблемима: дефицитом службеника, умножавањем административних, пропагандних и стручних послова, нередовним и спорим везама са ФНРЈ. Из Минхена и Хамбурга жалили су се МИП-у на недостатак службеника са искуством у конзуларним пословима, из Дизелдорфа на бројне персоналне промене, које дестабилишу рад конзулата.³¹⁸

С друге стране, само Министарство иностраних послова суочавало се са бројним проблемима у раду на простору СР Немачке. Од око 170 делегата и представника ФНРЈ у Немачкој током 1950. године, већина није имала готово никакву везу са Министарством иностраних послова. Само два југословенска представника у СРН у том тренутку одговарала су директно МИП-у (генерални конзули А. Милановић из Минхена и Р. Радовић из Хамбурга), док су остали чланови конзулата себе сматрали одговорним оној институцији која их је у Немачку послала. Притом, од седам југословенских представника у Дизелдорфу и петнаест у Франкфурту ниједан није био службеник Министарства иностраних послова. Без централног политичког представништва у Немачкој, са конзулатима чији су извештаји обавештавали о текућим конзуларним пословима и тек парцијално о економским и политичким кретањима у земљи, Министарство иностраних послова ФНРЈ нити је добијало озбиљне анализе и информације о политичкој и привредној ситуацији у СРН, нити је било у стању да представницима на простору Немачке поверава значајније политичке задатке.³¹⁹

³¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 116, дос. 6, док. 429931, Помоћник начелника Другог регионалног одељења М. Сарделић, Војној мисији ФНРЈ у Берлину, 25. 8. 1948.

³¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 9, док. 45133, Годишњи извештај Генералног конзулата ФНРЈ у Минхену за 1949. годину; ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 10, док. 44096, Конзуларни извештај за 1949. годину, 20. 1. 1949; ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 9, док. 44426, Извештај о раду Генералног конзулата ФНРЈ у Хамбургу у 1949, 31. 12. 1949.

³¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 10, док. 44096, Помоћник министра иностраних послова С. Прица, Генералном конзулату ФНРЈ у Дизелдорфу, 4. 3. 1950; ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 9, док. 43134,

Централизација мреже југословенских представништава у СР Немачкој отпочела је тек са оснивањем Привредне делегације у Бону крајем 1950. године, којој су сви југословенски конзулати и генерални конзулати, као и конзуларно одељење Војне мисије задужено за западне секторе Берлина (сама Мисија је по питању источног сектора Берлина и Источне Немачке остала у неизмењеном статусу, будући акредитована код представника окупационих власти) били подређени. Привредна делегација, којој је додељен статус дипломатске (не само конзуларне) мисије, са правом на шифру, радио станицу, дипломатске таблице и имунитет, постала је представничко тело задужено за контакте са Високом комисијом и Савезном владом и суштински заметак будућег Политичког представништва, а затим и амбасаде ФНРЈ у Бону.³²⁰

Привредна делегација, на чијем челу се налазио Стане Павлич, било је прво југословенско представништво у СРН, које је проистекло из потребе за *сарадњом*, и истовремено прво, које је у виду имало и реципроцитет с немачке стране. Давање дипломатског статуса југословенском привредном представништву праћено је захтевом Високе комисије да исти статус буде додељен и будућем западнонемачком представништву у Београду. Овај захтев уследио је након одлуке Високе комисије да ревидира Окупациони статут СРН давањем ширих спољнополитичких ингеренција Савезној влади, до чега ће доћи марта 1951. године, оснивањем Министарства спољних послова СРН. Роберт Улрих, предратни немачки дипломата, који је због јеврејског порекла 1935. године отпуштен из службе, након чега је емигрирао у Велику Британију, средином марта 1951. године обавестио је Павлича да је Савезна влада одобрила његово именовање за шефа привредног представништва СРН у Југославији. Међутим, након што је 13. јуна допутовао у Београд, Улрих се нашао на челу Политичког представништва СРН. Промена ранга југословенског представништва од Привредне делегације у Политичко представништво уследило је

Помоћник Министра иностраних послова С. Прица Генералном конзулату ФНРЈ у Хамбургу, 18. 2. 1950; ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 5, док. 44017, Забелешка о запажањима које је дао друг Урошев после повратка са курирског пута у Немачку у погледу наших тамошњих представништава.

³²⁰ Дипломатски статус Привредној делегацији ФНРЈ дат је уз напомену да се исто очекује и за западнонемачко представништво у Југославији. ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 12, док. 421586, Забелешка о разговору министра Павлича са замеником шефа протокола савезничке Високе Комисије за Западно Немачку 14. 11. 1950; ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 12, док. 422359, Забелешка о разговору саветника Перишића са замеником шефа протокола и в. дужности шефа Дауноном у Протоколу В.С. Комисије у Петерсбергу, 28. 11. 1950; ДА МСП РС, ПА, 1950, ф.74, дос. 12, бр. 422490, Белешка о посети друга Павлича код Високог комеса г. Мек Клоја, на дан 1. 12. 1950.

почетком јула исте године.³²¹ Ипак, до, по речима првог југословенског амбасадора у Бону Младена Ивековића, „квалитативне промене“ у међусобним односима дошло је тек разменом амбасадора.³²² Младен Ивековић у СРН је допутовао почетком 1952. године, а акредитиве је председнику СРН Теодору Хојсу предао 23. фебруара.³²³ За првог амбасадора СРН у Београду именован је децембра 1951. године дотадашњи посланик Роберт Улрих. Међутим, услед тешке болести, Улрих је преминуо крајем јануара 1952. године у Минхену. Тако је први амбасадор СР Немачке, који ће у Београд допутовати почетком наредне, 1953. године, био Ханс Крол.

Развој од привредног представништва до амбасаде пратио је промене у Окупационом статуту СРН, којима је Влада у Бону добијала шире ингеренције на спољнополитичком плану. Међутим, управо у овом периоду дошло је и до суштинске промене у односима између Југославије и СРН. Будући министар унутрашњих послова (1969–1974) и дугогодишњи министар спољних послова СРН (1974–1992) Ханс-Дитрих Геншер бележи у својим сећањима да је 1951. година означила „нови почетак“ у немачко-југословенским односима.³²⁴ Заиста, од 1951. године била је приметна обострана воља да се спорна питања из прошлости превазиђу у име дугорочније привредне и политичке сарадње. Међутим, ова политичка воља, која се рађала, није била, како је то Геншер тврдио, последица жеље да се односи поправе и неправде нанете у прошлости исправе, већ је била вођена конкретним интересима, који су на нивоу политичког одређивани југословенском позицијом дисидента Источног блока.

Немачко-југословенска сарадња на преласку из 40-их у 50-те године била је одређена сукобом Истока и Запада, који је усмеравао правце међусобне сарадње, привредним интересима, који су диктирали зближавање, и наслеђем прошлости, превасходно Другог светског рата, које је дугорочно и често испод површине оптерећивало међусобне односе. Први међудржавни преговори између СРН и Југославије водили су се децембра 1949. године, недуго након што је Западнонемачка влада према Окупационом статуту и Петерсбершком споразуму добила овлашћења да води преговоре о питањима спољне

³²¹ Thomas Brey, „Bonn und Belgrad“, 634.

³²² ДА МСП РС, ПА, 1952, ф. 61, дос. 2, док. 42426, Записник са састанка ужег колегија Амбасаде, одржаног 9. фебруара 1952, 17. 2. 1952.

³²³ ДА МСП РС, ПА, 1952, ф. 61, дос. 3, док. 43183, Амбасадор Младен Ивековић МИП-у, 3. 3. 1952.

³²⁴ Hans-Dietrich Genscher, *Erinnerungen*, Berlin: Siedler Verlag, 1995, 927.

трговине и царина, уз ограду да о току и исходу преговора мора обавестити Савезничку високу комисију, која је задржавала и право одобравања, односно одбацивања постигнутог споразума.³²⁵ Преговори, који су почели 6. децембра, завршени су парафирањем Споразума о размени робе и плаћањима за 1950. годину, 22. децембра 1949.³²⁶ За Западнонемачку владу, преговори са Југославијом, као и са другим државама крајем 1949. године, били су потврда постепеног освајања суверенитета.³²⁷ За Југославију, реализација споразума била је с привредног аспекта изузетно важна, услед блокаде са Истока, која је угрожавала остварење петогодишњег плана. Иако је ратификација постигнутог споразума деловала као рутинска ствар, те се у Министарству спољне трговине ФНРЈ јануара 1950. године сматрало да се „по овом Споразуму може радити“ и пре потписа западнонемачке Владе³²⁸, испоставило се да је већ приликом првих трговинских преговора до изражаја дошао низ фактора који су међусобне односе у великој мери оптерећивали и спутавали.

Током децембарских преговора са југословенском делегацијом западнонемачка страна је, додуше у незваничном делу преговора, успешност привредне сарадње довела у везу са југословенским ставом о судбини преосталих немачких заробљеника у Југославији. Наиме, већ током лета и јесени 1949. године на адресу Министарства привреде СРН стизале су молбе да се у оквиру предстојећих трговинских преговора са Југославијом изврши притисак у циљу побољшавања животних услова немачких заробљеника.³²⁹ Међутим, уочи самог почетка преговора интервенција је стигла од стране канцелара Аденауера, а нешто касније и од председника Теодора Хојса.³³⁰ На основу извора може се претпоставити да је на залагање како канцелара тако и председника СРН да министар привреде Лудвиг Ерхард већ током првих преговора са југословенском делегацијом повеже решавање

³²⁵ „Budnesminister Erhard an Bundeskanzler Adenauer, 25. Oktober 1949“, Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/1950*, München: R. Oldenbourg Verlag, 1997, 8–9.

³²⁶ АЈ, 9, 114, Достављање текста о размени робе и плаћањима за 1950. годину, 16. 1. 1950.

³²⁷ У истом периоду СРН је водила трговинске преговоре са Финском, Аустријом, Швајцарском, Португалом, Шпанијом, Пакистаном, Хаитијем, Мексиком. Видети: Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/1950*.

³²⁸ АЈ, 9, 114, Достављање текста о размени робе и плаћањима за 1950. годину, 16. 1. 1950.

³²⁹ ВАК, В 102/6194, Frau Gertrud Sand an Herrn Prof. Ludwig Erhard, 10.8.1949; Dr. jur. v. Waldow an Herrn Ministerialdirektor Frhr. von Maltzan, 18. 11. 1949.

³³⁰ ВАК, В 102/6194, Telefonische Durchsage an Herrn von Trütschler, 5. 12. 1949; Vermerk. Anruf der Verwaltung für Wirtschaft, 6. 12. 1949; Vermerk, 6. 12. 1949; L. Erhard an den Herrn Bundeskanzler, 7. 12. 1949; Mn. Rat Dr. C. H. Müller an Herrn Oberbergrat a. D. Keyser, 3. 1. 1950; Dr. Ludwig Erhard an den Herrn Bundeskanzler der BRD, 12. 1. 1950.

заробљеничког питања са трговинском сарадњом утицаја имао одређени круг њихових сарадника нижег ранга.

Пре свега, Хајнц Трицшлер фон Фалкенштајн, немачки дипломата од 1934. године и бивши члан Националсоцијалистичке партије Немачке, који је био предвиђен за амбасадора у Београду као наследник Ханса Крола, што је Југославија одбила уз образложење да из принципијелних разлога не може дати агреман „Рибентроповом“ дипломати.³³¹ Запослен у тренутку првих преговора са Југославијом у Кабинету канцелара, Трицшлер је био укључен у комуникацију између министра привреде и канцелара о питању повезивања трговинских преговора и судбине заробљеника у ФНРЈ. Такође, у писму министру Л. Ерхарду, у ком је саопштио да преговори са Југославијом пружају могућност решавања заробљеничког питања, председник Теодор Хојс истакао је да молбу врши на основу претходног разговора са Трицшлером и Штефаном Крафтом, представником немачке мањине у југословенском парламенту 20-их и 30-их година, државним секретаром у Министарству привреде Независне Државе Хрватске и потоњим председником удружења Немаца из Југославије у СРН.³³² Током децембарских преговора, поред Лудвига Ерхарда, питање заробљеника потенцирао је руководиоца Реферата за Источну и Југоисточну Европу Управе за провреду Карл-Херман Милер, такође бивши члан Националсоцијалистичке партије Немачке, запослен од почетка 1930-их у Министарству привреде, а затим и Министарству спољних послова нацистичке Немачке.³³³ Поред Милера, у Реферату за Источну и Југоисточну Европу задужен за питање споразума са Југославијом био је и Херберт Шелпепер, који је током Другог светског рата, између 1941. и 1943. године, био саветник немачке Војне управе у Београду за питања царине и спољне политике.³³⁴

Скица политичких профила службеника западнонемачких институција, који су били задужени за постизање споразума са ФНРЈ, показује да су у питању били људи знатно

³³¹ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, Berlin–Darmstadt–Wien: Deutsche Buch-Gemeinschaft, 1968, 281–282.

³³² ВАК, В 122/552, Bundespräsident Theodor Heuss an dem Bundesminister für Wirtschaft Herrn prof. Dr. Ludwig Erhard, 4. 1. 1950.

³³³ Карл-Херман Милер био је касније први амбасадор СРН у Аустрији. Pape, Matthias, "Müller-Graaf, Carl-Hermann" in: *Neue Deutsche Biographie 18* (1997), S. 497 f. [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd106753606.html#ndbcontent>

³³⁴ Bernhard Löffler, *Soziale Marktwirtschaft und administrative Praxis. Das Bundeswirtschaftsministerium unter Ludwig Erhard*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2002, 178.

другачијег политичког искуства, па самим тиме вероватно и погледа на социјалистичку Југославију, него што је случај био са првим југословенским саговорницима из редова социјалдемократске опозиције. Међутим, погрешно би било тврдити да је став политичког врха СРН по питању везивања заробљеничког питања и трговинског споразума био условљен само предрасудама бивших нациста. Тим пре, што је заробљеничко питање за политички живот и јавност СРН било далеко од маргиналног. У тренутку немачке капитулације, око 11 милиона војника доспело је у заробљеништво у преко 20 различитих земаља.³³⁵ Иако је по званичном крају репатријација у Француској остало око 1.000, а у СССР-у преко 30.000 Немаца под оптужбом за ратне злочине, Југославија, за разлику од Француске и Совјетског Савеза, није била велика сила, те је за Владу СРН било далеко теже да пред сопственом јавношћу оправда нерешавање овог питања, а истовремено отпочињање сарадње са једном комунистичком земљом.³³⁶ Међутим, управо чињеница да ФНРЈ није била велика сила, давала је простора Западнонемачкој влади да на ФНРЈ изврши притисак, који није могла вршити према Паризу или Москви. За канцелара Аденауера решавање овог питања отворило је могућност да пред немачком јавношћу докаже своје залагање за немачке националне интересе и побије оптужбе опозиције да је *савезнички*, а не *савезни* канцелар. С друге стране, нерешавање истог доводило би у питање подршку знатног дела бирачког тела, које се са судбином Немаца задржаних у комунистичкој Југославији могло поистоветити.

По званичном окончању репатријације, јануара 1949, у Југославији је остало око 1.400 немачких заробљеника под оптужбом за ратне злочине.³³⁷ Питање судбине немачких заробљеника/ратних злочинаца у Југославији постало је у наредним месецима не само кочница ратификацији трговинског споразума, већ и предмет бројних напада на Југославију у западнонемачкој штампи, низа протестних писама чланова породица и удружења грађана упућених Западнонемачкој влади, интерпелација посланика у парламенту, интервенција појединаца код Владе и председника, па и предмет извесног „рата“ изјава канцелара

³³⁵ Jürgen Weber, *Kleine Geschichte Deutschlands seit 1945*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2002, 10; Arthur L. Smith, Jr., „Die deutschen Kriegsgefangenen und Frankreich 1945-1949“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 32, No. 1 (1984), 105.

³³⁶ Arthur L. Smith, „Die deutschen Kriegsgefangenen“, 103–121.

³³⁷ БАК, Z 35/488, Abschrift: Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien (Ein zusammenfassender Bericht auf Grund von Heimkehreraussagen), 21. 3. 1949; БАК, Bundesministerium für Wirtschaft (B 102)/6194, Die Lage der deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien; „Саопштенје Министарства унутрашњих послова ФНРЈ о репатријацији ратних заробљеника, Београд, 8. Фебруара 1949“, *Dokumenti ...*, 12.

Аденауера у Бундестагу и званичних одговора југословенске стране. Реч је била о питању на ком је до изражаја долазило неповерење западнонемачке стране у владајуће кругове ФНРЈ, питању око ког се чинило да Влада СРН није спремна да попусти, али и питању око ког је и југословенска страна трпела притиске, не само домаће јавности већ и нападе источноевропске штампе да попуштањем према немачким злочинцима доказује прелазак на страну „фашизма“. Донекле парадоксално, међутим, управо је заробљеничко питање, и његово повезивање са наставком привредне сарадње, било један од првих импулса који је обе стране подстакао на споразумно тражење решења. Упркос још увек неизграђеном међусобном поверењу, договор је постигнут. Југословенска страна амнестирали је заробљенике осуђене на смрт, пристала да досуђене казне затвора умањи, побољша услове заробљеништва и у року од наредне две до три године све немачке заробљенике ослободи, док је западнонемачка страна пристала на званичну изјаву да се неће залагати за оне појединце који доказано носе личну одговорност за почињене ратне злочине, као и на преговоре о новом, дугорочном привредном споразуму, који би био праћен одговарајућим кредитом.³³⁸

Постизање договора било је усмеравано спајањем различитих интереса. С једне стране, западни савезници нису имали разумевања за аргументе Западнонемачке владе. Заробљеничко питање није било легитиман разлог за непотписивање трговинског уговора, посебно за Француску, која је, попут Југославије, задржала један део заробљеника под оптужбом за ратне злочине, а интереси Хладног рата, у ком је Југославију требало одвојити од Москве, а Тита кроз привредну сарадњу „одржати на површини“, утицали су на то да Висока комисија изврши притисак на Владу у Бону да отпочне преговоре са Југословенима.³³⁹ С друге стране, на одлуку Западнонемачке владе утицали су и привредни интереси СРН. Према проценама Министарства привреде СРН, западнонемачка привреда трпела је услед непотписивања трговинског споразума са Југославијом, посебно оне

³³⁸ ВАК, В 102/6194, Herrn Bundesminister für Wirtschaft über Herrn Staatssekretär vorzulegen, betr. Deutsche Kriegsgefangene in Jugoslawien, 1. 4. 1950; ВАК, В 102/6194, С.Н. Müller, Aufzeichnung, 12. 4. 1950; ВАК, В 102/6194, Entwurf. Ludwig Erhard an den Kanzler der BRD, betr. Deutsche Kriegsgefangene in Jugoslawien, Zeichnung des deutsch-jugoslawischen Handelsvertrages, 13. 4. 1950; ВАК, В 102/6194, С.Н. Müller an das Bundeskanzleramt, z.Hd. von Herrn Dr. von Trütschler, 14. 4. 1950; ДА МСП РС, ПА, 1950, ф. 74, дос. 1, док. 410574, Белешка о разговору одржаном у Министарству привреде дана 14. о. м.; ВАК, В 102/6194, Ludwig Erhard an Stanislav Korčok, 15. 4. 1950.

³³⁹ РА АА, В2/183, Besprechung des Bundeskanzlers Dr. Adenauer mit den Hohen Kommissaren auf dem Petersberg, 5. 4. 1950.

индустријске гране које су рачунале на увоз из Југославије. Поред тога, селективним давањем извозних дозвола и обуставом увоза из Југославије, СРН је доприносила пасивном салду у трговинским односима, јер југословенска страна због изостанка извоза у Немачку није била у стању да плати оно што је у међувремену из СРН увезла. Западнонемачку владу бринуле су и потенцијално озбиљније и дугорочније последице, које би застој у трговинским односима имао по немачко привредно присуство у Југославији, будући да би западне „савезнице“ искористиле прилику да потисну СРН са југословенског тржишта.³⁴⁰ Тако је спој хладноратовских и привредних интереса довео не само до потписивања трговинског споразума, већ и до првог договора двеју страна, који је поред трговинске имао и политичку димензију.

Почетком 50-их година Влада СРН бескомпромисно је ишла путем западне интеграције, а своју улогу у међународним односима видела је уклопљену у хладноратовске интересе Запада. Истовремено, немачко питање и даље је било отворено, осећај националног јединства доминантан, а свест о дугорочној подељености магловита. Извор и решење овог питања државни врх Западне Немачке није видео у Берлину, већ у Москви. Тако је и положај Југославије лета 1951. за Владу СРН био дефинисан њеним „кључним местом у антисовјетском блоку“, опасношћу која јој је потенцијално претила од стране земаља Источног блока, војним доприносом, који би била у стању да пружи у случају глобалног сукоба, политиком западних савезница према ФНРЈ, а значај представништва у Београду био је, између осталог, у положају „осматрачнице“ према СССР-у и совјетском блоку.³⁴¹ О таквом значају Југославије сведочи и први амбасадор СРН, који је у Београд допутовао почетком фебруара 1953. године. Ханс Крол био је дипломата са искуством. Службовао је у Лисабону, Мадриду, Одеси, Чикагу и Сан Франциску као дипломата Вајмарске Немачке, да би током нацистичке власти, од 1936. до 1943. године био запослен у немачкој амбасади у неутралној Турској, а затим као генерални конзул остатак рата провео у Барселони. Према сопственом сведочењу, пред одлазак у Југославију амбасадор

³⁴⁰ БАК, В 102/6194, Herrn Bundesminister für Wirtschaft über Herrn Staatssekretär vorzulegen, betr. Deutsche Kriegsgefangene in Jugoslawien, 3. 4. 1950; БАК, В 102/6194, nenaslovljena beleška, 14. 4. 1950; БАК, В 102/6194, Herrn Bundesminister für Wirtschaft über Herrn Staatssekretär vorzulegen, betr. Deutsche Kriegsgefangene in Jugoslawien, 3. 4. 1950.

³⁴¹ РА АА, В 11/123, Jugoslawien, 5. 7. 1951.

ФНРЈ Младен Ивековић рекао му је да је за одлуку Београда да одобри његово наименовање пресудно било то што није био члан нацистичке партије.³⁴²

Током свог службовања у Београду Ханс Крол је имао два задатка, проистекла на основу упутстава датих од стране канцелара и министра спољних послова Конрада Аденауера и председника СРН Теодора Хојса. С једне стране, у питању је био делокруг послова уобичајених за представника земље у иностранству, који су у случају западнонемачког представника у Југославији подразумевали и ублажавање и отклањање како практичних тако и психолошких последица Другог светског рата и стварање погодне атмосфере за дугорочну привредну и политичку сарадњу двју земаља. С друге стране, међу кључним задацима који су стајали пред Хансом Кролом било је извештавање о ситуацији у Источном блоку и Совјетском Савезу. Посланство СРН у Београду било је једино дипломатско представништво Западне Немачке у једној комунистичкој земљи све до 1955. године. У Београду су се налазили представници земаља, попут Аустрије, Канаде или Египта, који су истовремено били акредитовани и у околним комунистичким земљама (Бугарској, Румунији, Мађарској, Чехословачкој) и стога били потенцијални извор информација о дешавањима у земљама Источног блока. Као такво, представништво СР Немачке у Југославији било је први дипломатски пункт са ког је Бон могао непосредно осматрати ситуацију иза „гвоздене завесе“. Према Кроловом сведочењу, по доласку у Београд, склопио је договор, одобрен од стране Тита, са Вељком Мићуновићем, о редовној размени информација о дешавањима у Источном блоку. Мићуновић и Крол ће се неколико година касније срести у Москви, где су истовремено службовали као амбасадори својих земаља.³⁴³

Праћење развоја догађаја у Источном блоку било је за Ханса Крола тим важније, што је месец дана по његовом доласку у Београд Југославијом, по његовом сведочењу, „као бомба“ одјекнула вест о смрти Јосифа Висарионовича Стаљина.³⁴⁴ Утисак, који је оставио у мемоарима, о великој заинтересованости Југословенске владе за дешавања у СССР-у, али и уздржаности праћеној дозом „здраве неповерљивости“, доминирао је и његовим извештајима, али и писмима које је слао из Београда. Тако је у писму Манфреду Клајберу,

³⁴² Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 209.

³⁴³ Исто, 210–227.

³⁴⁴ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 232.

Шефу Кабинета Председника СРН, истицао значај Београда као осматрачког положаја за Исток, не скривајући пријатну изненађеност „реалистичношћу“ југословенских руководилаца по питању односа према Совјетском Савезу.³⁴⁵

Суштински, за Министарство спољних послова СРН почетком 50-их Југославија је била важна као противник СССР-а. Безрезервно је подржаван одбрамбени споразум са Грчком и Турском, као још један корак у везивању Југославије за Запад. Помно су праћени југословенски ставови и контакти с Москвом, али је у Бону владало уверење да смрт Стаљина није значила да ће ФНРЈ безрезервно похрлити у совјетски „загрљај“. Током 1953. године коначно су и последњи немачки заробљеници ослобођени, што је за Западнонемачку владу, посебно у контексту немачког јавног мњења, било велико олакшање. У име дугорочне политичке и привредне сарадње, постојала је сагласност Бона и Београда да се спорна и болна питања из блиске прошлости – из ратних и првих послератних година – не отварају. Ханс Крол бележио је да су препреке настојањима да се међусобни односи побољшају и нормализују неретко долазиле од стране западнонемачких институција и штампе, посебно илустрованих листова.³⁴⁶

Доиста, почетком 50-их година, у штампи СРН, посебно у листовима попут како конзервативног *Rheinischer Merkur* тако и либералног *Stern*, али и илустрованог *abz*, појављивали су се веома негативни чланци о ФНРЈ, који су изазивали реакције Југословенске амбасаде у Бону. Међутим, о томе да је негативни публицитет био последица ставова аутора и уредника, а не одраз политике западнонемачке владе, сведочи низ интервенција које је Министарство спољних послова СРН, преко Уреда Савезне владе за штампу и информисање, покушавало да упути на рачун ових листова. Уз оградну да поштују слободу штампе, представници Министарства спољних послова и Уреда за штампу и информисање изнова и изнова су истицали да Влада СРН полаже велики значај на добре односе са Југославијом, да напади на ФНРЈ наносе штету изградњи међусобне сарадње и разумевања, да је најбоља политика, о којој постоји сагласност двеју страна, да се питања ратних и првих послератних година не отварају, упозоравајући на то да би југословенска страна, уколико би покренула медијску кампању против СРН, имала више него довољно

³⁴⁵ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 232–233; ВАК, В 122/552, Hans Kroll an Herrn Ministerialdirektor Klaiber, 26. 3. 1953.

³⁴⁶ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 230.

„материјала“ о немачким злочинима и неделима у Југославији.³⁴⁷ О значају који су западнонемачки државни врх и посебно Министарство спољних послова давали информисању о Југославији и о настојањима да се југословенска страна не провоцира, сведочи и препорука Владе редакцијама широм СРН да се о „случају“ Ђиласа и Дедијера не упуштају у полемике, јер оне нису у интересу развоја западнонемачко-југословенских односа.³⁴⁸ Такав став омогућавао је западнонемачком амбасадору у Београду да пред југословенским саговорницима иступа као представник једне нове и другачије Немачке, која поштује независност и не меша се у унутрашња питања других земаља.

Настојања државних оргна СРН да утичу на извештавање западнонемачких листова о Југославији, као и негативни чланци, који су се, упркос интервенцијама, појављивали, указују на најмање две ствари. С једне стране, они су сведочанство о томе да један део западнонемачког становништва није био спреман да потисне болна питања, попут судбине ратних заробљеника, или фолксдојчера, у име измирења са социјалистичком Југославијом. С друге стране, они говоре у прилог томе да је за државни врх СРН најкасније 1953. године значај Југославије као савезника у Хладном рату постао већи од жеље за изменом унутрашњеполитичких околности у њој, или од решавања питање невеликог броја преосталих Немаца у ФНРЈ. А можда је у том тренутку већ постојало поверење у југословенску страну да ће обећање о пуштању заробљеника испунити. У сваком случају, приближавање Београда и Бона било је заснивано на спознаји заједничких и међусобно зависних интереса двеју држава, које су се налазиле на самој линији фронта Хладног рата и које је, по речима Ханса Крола, „исти зли вук желео да прождрне“.³⁴⁹

I.1.3 **Формирање југословенске политике према немачком питању**

У литератури постоји сагласност око тога да је првих година по окончању Другог светског рата став Југославије према немачком питању, које је кочило могућност споразума

³⁴⁷ Писма која су размењивана између југословенских представника у Немачкој, Министарства спољних послова СРН, Уреда за штампу и информисање, уредника листова у којима су објављивани спорни текстови и амбасадора СРН у Београду из периода 1952–1955. видети у: ВАК, В 145/7557.

³⁴⁸ ВАК, В 145/7557, Auswärtiges Amt an die Botschaft der BRD in Belgrad, 24. 1. 1955.

³⁴⁹ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 211.

четири ратне савезнице и окупационе силе, био подударан са совјетским. Иако Југославија тих година није учествовала у решавању светскополитичких питања, какво је било и немачко, то није значило да југословенско државно и партијско руководство није имало визију пожељне будућности Немачке. Уз то, постојала су конкретна питања за која је југословенска страна у односу према Немачкој била заинтересована, пре свега за питања репарација, реституција, репатријација, ангажовања немачких стручњака, судбине фолксдојчера и немачких заробљеника у Југославији. Ова конкретна питања представљала су тачке непосредног додира између Немаца и Југословена у првим послератним годинама, а увереност у подударност југословенских и совјетских интереса и светоназора, идеолошка убеђења, која су одређивала оквире у којима је југословенско руководство перципирало међународну и немачку стварност, и постојећи страх од буђења немачког „реваншизма“ давали су смернице и одређивали правац којим је конкретна питања требало решавати.

Потребу за зауздавањем поновног немачког успона, заједничку ратним савезницама, делило је и југословенско руководство. Темељни спољнополитички споразум нове југословенске државе, Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Југославије и СССР-а, потписан пре званичног окончања Другог светског рата 11. априла 1945. године у Москви, отпочињао је чланом у коме се две стране обавезују на борбу против Немачке до краја рата. Други члан споразума обавезивао је две стране на узајамну помоћ, уколико би се једна од њих по окончању рата нашла под нападом Немачке.³⁵⁰ Самим тиме, борба против Немачке, страх од поновног немачког успона и агресије и потреба за задовољавањем сопствених безбедносних интереса у случају немачке опасности представљали су не само заједнички именованитељ ратним савезницама, већ и окосницу сарадње Југославије и пријатељског Совјетског Савеза на самом крају рата.

Доминантна представа о Немцима у Југославији на крају Другог светског рата била је слика непријатеља и фашиста. Оваквим доживљајем Немаца били су импрегнирани и готово сви извештаји и анализе југословенских представника из Берлина током првих месеци, па и година по формирању Војне мисије. „Фашистичке идеје“ и „дух милитаризма“ били су у очима југословенских представника мотиви за однос немачког становништва

³⁵⁰ „Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji Jugoslavije i SSSR, Moskva, 11. aprila 1945“, u: Branko Petranović, Momčilo Zečević (prir.), *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1988, 790–791.

према окупационим властима, комунизму и, пре свега, Совјетском Савезу. Становнике Берлина видели су као „прави познати т.зв. њемачки бициклистички тип човјека (Deutscher Radfahrertypus), т.ј. према горе се сагибају, а према доле газе“, чија је „урођена бахатост“ препрека напорима савезника у спровођењу денацификације.³⁵¹

Из непријатељског односа према Немцима и страха од немачког реваншизма, укрштених са непосредним привредним интересима Југославије, проистицала је жеља за осветом, кажњавањем и потреба за наметањем што виших репарација. Испреплетаност страхова, потреба и побуда изражена је у речима шефа југословенске Војне мисије, генерал-лајтнанта Јаке Авшића, у извештају из фебруара 1946: „Савезници су окупирали Немачку, и самим тим узели и управу у своје руке. Како међутим ово управљање није по фашистичким методама, то су управе пренеле на себе и старање за становништво, и то врше по принципима хуманости. Да су Савезници само окупирали Немачку држањем гарнизона и преузели полициску службу, Немачка би се нашла у великој кризи. Одузимањем репарација у готовим инсталацијама, ова би криза постала дуготрајна и Немци би платили своје злочине. Број становништва постепено би се смањивао и свео на ону меру, која одговара способности земље. Овакво стање вероватно би упливисало на смањење немачког шпекулантског духа. У овом случају мале државе добиле би више репарација и брже.“³⁵²

У југословенском интересу је било да добије што више на име репарација.³⁵³ Како Југославија није директно учествовала у одлучивању, југословенски представници трудили су се да у разговорима са утицајним личностима истакну прилике у Југославији после Првог светског рата, патње кроз које је југословенско становништво прошло током Другог светског рата, тешкоће индустријализације, као и чињеницу да ће се Немачка, захваљујући стручњацима и ресурсима брзо подићи и ојачати. Замерајући савезницима „хуманост“ у поступању према Немцима, југословенски представници суштински су страховали од тога да ће, у циљу задобијања подршке немачког становништва, (западни) савезници бити

³⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 8, док. 2070, Први месечни извештај Саветника Југословенске Војне мисије у Берлину Др Ранка Микачића Шефу Војне мисије Јаки Авшићу уз молбу да проследи Начелнику Политичког одељења МИП-а Јоже Брилеју, 5. фебруара 1946.

³⁵² ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 7, док. 2825, Месечни извештај Шефа југословенске Војне мисије генерал-лајтнанта Ј. Авшића, 11. 2. 1946.

³⁵³ О репарацијама видети: Aleksandar Glavnik, „Jugoslavija i saveznička politika prema nemačkim reparacijama 1946–48“, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2000.

попустљивији по питању демотажа и репарационих захтева према Немачкој. Стога је и решавање питања репарација помно праћено од стране Југословена. Сматрали су да су супротстављени интереси окупационих сила кључни фактор који је кочио споразум око питања репарација, да су „империјалистичкој“ политици Велике Британије потребне сировине, да САД настоји да у Немачкој остави ону индустрију која одговара америчкој привреди, како би створила тржиште за своје производе у Европи, да се Француска води страхом од снажне Немачке, а да се Совјетски Савез „најверније“ држи Потсдамског споразума о остављању Немачкој онога што је неопходно за њене потребе.³⁵⁴

Иако свесни да политика СССР-а по питању репарација и источне границе Немачке не иде у прилог популарности КП Немачке и ЈСПН-а, као и да међу немачким становништвом влада мишљење да се западне силе труде да што више индустрије остане у Немачкој,³⁵⁵ југословенски представници полагали су наде у то да агитационим радом совјетских окупационих власти може да се „искорени шпекулативни дух код Немаца“³⁵⁶, верујући да је потребно водити активнију борбу против нацистичких ратних криваца, „одоздо“, антагонизујући народ и имућније „нацисте“, „изазивајући на тај начин класну свест пролетаријата“.³⁵⁷ Стога је и верност одредбама Потсдамског споразума, за коју се југословенско руководство залагало у односу према немачком питању, у пракси значила потребу декартелизације, демилитаризације и денацификације Немачке, која је поред „искорењавања“ нацизма обухватала задовољење привредних потреба у рату оштећених држава, у које је спадала и Југославија, обједињујући на тај начин идеолошка убеђења, привредне потребе и жељу за осветом.

Страх од немачког милитаризма, од америчких и британских претензија у Немачкој и потребе за репарацијама умиривани су вером у спољнополитичку чврстину Совјетског Савеза. Југословенске дипломате јављале су из Берлина лета 1946 да је „од првокласне важности за нашу земљу ово [совјетско, Н.Д.] одлучно заузимање става. У првом реду се

³⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 7, док. 2825, Месечни извештај Шефа југословенске Војне мисије генерал-лајтнанта Ј. Авшића, 11. 2. 1946.

³⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 64, дос. 1, док. 15028, Шеф Војне мисије генерал-лајтнант Јака Авшић, Министарству иностраних послова ФНРЈ, извештај о резултатима берлинског гласања, 9. децембра 1946.

³⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 7, док. 2825, Месечни извештај Шефа југословенске Војне мисије генерал-лајтнанта Ј. Авшића, 11. 2. 1946.

³⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 64, дос. 1, док. 15028, Шеф Војне мисије генерал-лајтнант Јака Авшић, Министарству иностраних послова ФНРЈ, извештај о резултатима берлинског гласања, 9. децембра 1946.

Немачка неће напустити да би могла послужити поново као поприште будуће агресије, од чега зависи сигурност наше земље.“³⁵⁸ Сматрали су да се питање немачког јединства не може одвојити од питања демилитаризације и денацификације, као и да, уколико би се Немачка развијала у „напредном правцу“, она „неће бити опасна ни за друге народе“.³⁵⁹ Стога је и у приликама у којима је на међународном плану имала могућност да изрази свој став, Југославија инсистирала на захтевима који су били подударни совјетским. На Претконференцији заступника министара иностраних послова у Лондону о питању Немачке почетком 1947. године Југославија је истицала непходност дугогодишње савезничке окупације и контроле Немачке, потребу заједничке савезничке политике на принципу јединствене Немачке, а на основама Потсдамског споразума, нужност решавања репарационог питања, истовремено изражавајући подршку пољским, чехословачким и француским захтевима.³⁶⁰

Годину дана касније, на састанку министара иностраних послова Југославије, Чехословачке и Пољске у Прагу³⁶¹ усвојена је Декларација о немачком питању, упућена владама четири велике силе, Савезничком контролном савету у Берлину и владама европских држава које су у рату страдале од стране Немачке.³⁶² Нота трију држава била је израз директне подршке совјетској политици према немачком питању. У њој је истицана „забринутост“ да се Немачка развија у правцу који противречи принципима усвојеним на Јалти и у Потсдаму о стварању јединствене, демократске, денацификоване и демилитаризоване Немачке, која би путем репарација обештетила оштећене народе, а својим индустријским потенцијалом била користан члан заједнице демократских народа. Истицана је узнемиреност због тога што три године касније западне савезнице „изигравају обавезе“, „стварају се неке Бизоније и Тризоније и све се више расцепкава Немачка, вероватно да би се дошло до расцепкавања и свођења на нулу како ратне одговорности тако

³⁵⁸ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 8, док. 9342, Месечни извештај Војне мисије ФНРЈ у Берлину за јуни, 15. јул 1946.

³⁵⁹ Исто.

³⁶⁰ Југословенски делегат у Лондону био је Младен Ивековић, будући амбасадор ФНРЈ у Бону.

ДА МСП РС, ПА, 1947, ф. 93, дос. 4, док. 42449, Извештај о политичкој ситуацији у Немачкој, 6. фебруар 1947; РА АА, М1 А 4570, Die Jugoslawische Haltung zur Deutschlandfrage, Berlin, den 19. Oktober 1956.

³⁶¹ Састанак је одржан 17–18. фебруара 1948, уочи конференције западних сила у Лондону. Наиме, након неуспеха конференције министара иностраних послова четири силе у Лондону новембра/децембра 1948, у Лондону су се крајем фебруара састали представници Велике Британије, САД-а, Француске и земаља Бенелукса. На овој конференцији постављене су основе за формирање Савезне Републике Немачке.

³⁶² Слободан Селинић, *Југословенско-чехословачки односи 1945-1955*, Београд: ИНИС, 2010, 375–377.

и одговорности за репарације“, што доводи до буђења фашистичких и реваншистичких идеја у Немачкој. У ноти је критикована чињеница да се немачко питање „решава се на конференцијама само извесних група земаља, обилазећи источне савезнике, који су највише допринели у рату и који су највише пострадали од рата“, указујући на могућност двају путева – или верности Јалти и Потсдаму, или издаје тих принципа, која би водила „ка новим аншлусима и Минхенима“.³⁶³

Немачка будућност била је питање за које је југословенско руководство било истински заинтересовано. Страх од немачког милитаризма и реваншизма нису биле само апстрактне и непроживљене флоскуле, нити је дипломатска подршка совјетској спољној политици била само пасивно слеђење диктата моћније савезнице. Југословенско руководство је све до сукоба са Информбироом у СССР-у доиста видело јединог гаранта „напредне“ будућности Немачке, односно једину силу „која ово може примити на себе“.³⁶⁴

Обресе новог југословенског става према немачком питању, али и према двома немачким државама, оцртао је Едвард Кардељ у експозеу пред Народном скупштином 27. децембра 1949. године. Ово Кардељево излагање у литератури о немачко-југословенским односима готово се без изузетка тумачи као прекретница у југословенском ставу према немачком питању. Кардељевим ставом да ће се Немци пре или касније ујединити у независну државу и речима да је „немогуће држати бескрајно један велики европски народ у условима окупације и подвојености“³⁶⁵ доказивано је да се Југославија већ 1949. године сасвим приближила западнемачком ставу о немачком питању.³⁶⁶ Поткрепљење истоветности југословенског и западнемачког става о начину решавања немачког питања проналажено је у Кардељевим речима са Шестог конгреса СКЈ да Немачка треба да буде уједињена на бази слободних избора у „обе зоне“, као и да треба да буде независна,

³⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1948, ф. 113, дос. 9, док. 45650, Изјава Министра иностраних послова Ст. Симића, 20. 2. 1948.

³⁶⁴ ДА МСП РС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 8, док. 9342, Месечни извештај Војне мисије ФНРЈ у Берлину за јуни, 15. јул 1946.

³⁶⁵ Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III, Borba protiv sovjetske hegemonije i naša spoljna politika*, Beograd: Kultura, 1954, 85.

³⁶⁶ Thomas Brey, „Bonn und Belgrad“, 633; Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 71; Marija Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR*, 10.

равноправна са другим државама, што би укључивало и право на наоружавање за потребе одбране сопствене независности.³⁶⁷

Иако се југословенска спољна политика по многим, па и по немачком питању, дистанцирала од совјетске, постојале су незанемарљиве разлике између ставова Београда и Бона. Пре свега, темељни принцип спољне и унутрашње политике западнонемачке владе од оснивања двеју немачких држава 1949. године био је *Alleinvertretungsanspruch*, односно непризнавање легитимитета Немачке Демократске Републике и полагање права на искључиво представљање немачког народа. Међутим, у већ помињаном говору пред Народном скупштином ФНРЈ децембра 1949. године, Едвард Кардељ недвосмислено је истакао југословенско становиште, према коме ни Источна ни Западна Немачка нису самосталне, већ окупиране државе, те следствено томе Југославија неће ступати у формалне дипломатске односе ни са једном све до укидања окупационог режима.³⁶⁸ Међутим, услед чињенице да је немачки народ значајан политички и економски фактор у Европи, Кардељ је нагласио да непостојање формалног признања не би требало да представља препреку сарадњи у областима где постоји обострани интерес, што доказују нетом завршени трговински преговори у Бону, додавши да ФНРЈ не сноси кривицу за одсуство било какве сарадње са Источном Немачком.³⁶⁹ Другим речима, југословенски став према немачком питању крајем 1949. године никако није био истоветан са политичком линијом Бона. Југославија је остала резервисана по питању признања било Источне или Западне Немачке, задржавајући неку врсту еквидистанце према обе и остављајући простор за немачко уједињење у (блиској) будућности. Трговински преговори, који су децембра 1949. године вођени са представницима Западнонемачке владе, представљали су наставак сарадње у овој области, која је претходно постојала са западним окупационим властима, с тим што су ингеренције по питању спољне трговине у међувремену прешле у руке органа новоосноване

³⁶⁷ У питању је став који је Е. Кардељ изнео у Говору на VI конгресу СКЈ 4. новембра 1952. године. Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 281.

У литератури се, међутим, овај став погрешно везује за Кардељев говор из децембра 1949. године, иако стране које аутори наводе упућују на говор из 1952. године. Thomas Brey, „Bonn und Belgrad“ 633–634; Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 71, 182 (фуснота 69).

³⁶⁸ Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 85.

У истом говору Кардељ је, говорећи о односима са САД-ом, поменуо да је југословенска авијација добила право комерцијалног спуштања на „два аеродрома окупиране Немачке“. Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 79.

³⁶⁹ Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 86.

Савезне Републике Немачке. Исто тако, југословенска одлука о укидању ратног стања са Немачком из августа 1951. године, тумачена као последица „добрих односа“ између Бона и Београда, најављена је у Кардељевом обраћању Народној скупштини 29. децембра 1950, уз истицање да је реч о укидању ратног стања са Немачком „као целином“.³⁷⁰

За разумевање југословенског става према немачком питању потребно је сагледати укупност југословенске спољне политике, као и упоредити став према немачком и другим битним међународним питањима тог времена, посебно корејском. Наиме, док је све до сукоба југословенски однос према ситуацији у Кореји био подударан са совјетским, већ октобра 1949. године у *ad hoc* комитету ОУН-а Јосип Ђерђа заложио се против мешања у унутрашње ствари корејског народа.³⁷¹ Овакав став директно је проистао из југословенског настојања да на примеру Кореје одбрани онај принцип, који је за њену спољнополитичку позицију био од суштинске важности. По избијању рата у Кореји 1950. године, представници Југославије у ОУН-у, у том тренутку чланице Савета безбедности, истицали су предлог решења корејског сукоба, који је подразумевао обуставу непријатељстава, успостављање привремене административне границе на 38. паралели, стварање услова за спровођење општих демократских избора на простору Кореје, чији би резултат било заједничко политичко представништво, које би изабрало јединствену владу, након чега би се све стране трупе и службе ОУН повукле са корејског тла. Овај предлог, који је био супротан становиштима како САД-а тако и СССР-а и Кине, проистао је из уверења да корејски, као и сви други народи, има право на уједињење, самоопредељење и независност, да узрок корејског сукоба лежи у интервенционизму великих сила, политици поделе интересних сфера, ставу да велике силе имају право да одлучују у свим међународним проблемима и недозвољавању малим народима да се питају за своју судбину. На индиректан начин, својим ставом према корејском питању, Југославија је настојала да одбрани сопствену међународну позицију и оне принципе који би јој гарантовали независност у односу на велике силе.³⁷²

³⁷⁰ Исто, 256–257.

³⁷¹ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Organizaciji ujedinjenih nacija*, 126.

³⁷² Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Organizaciji ujedinjenih nacija*, 126-135; Aleksandar Životić, „Insistiranje na principima? Jugoslavija i počeci rata u Koreji (1950–1951)“, *Annales. Ser. hist. sociol.*, Vol. 24, No. 4 (2014), 594-600; Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 124–146, 193–198.

Ти принципи, уобличени управо на преласку из 40-их у 50-те године, подразумевали су противљење сваком агресивном рату и мешању у унутрашње ствари других држава, неговање добросуседских односа, културну, економску и политичку сарадња са другим народима на бази равноправности, економску помоћ неразвијеним деловима света, споразум великих сила, али не путем подела интересних сфера, већ на основи поштовања Повеље ОУН-а, право сваког народа на самоопредељење и вођење независне спољне и унутрашње политике, сарадњу са свима без обзира на разлике у унутрашњем друштвено-политичком уређењу.³⁷³ Посматрано у контексту општих спољнополитичких ставова ФНРЈ, залагање за решење немачког питања на принципу слободних демократских избора, поштовања независности и равноправности немачког народа, који подразумевају и право на наоружање, било је у складу са принципима југословенске спољне политике, који су се у том периоду формирали, а који су били у функцији одбране сопствене независности.³⁷⁴

Међутим, за разлику од корејског, немачко питање је за Југославију, која је током претходних пола века два пута била жртва немачке агресије, по Кардељевим речима било питање за које је Југославија била „животно“ заинтересована.³⁷⁵ На VI Конгресу СКЈ 1952. године и Јосип Броз Тито у свом говору и Едвард Кардељ у дискусији дотакли су се немачког питања. И даље отворено питање судбине Немачке посматрали су као друго жариште потенцијалне ратне опасности у свету, после корејског, где је рат већ буктао. Међутим, немачко питање, по Титовом мишљењу, није било жариште само због супротстављености великих сила, већ и због незадовољства немачког народа, које је такође могло представљати извор будуће опасности. Стога, је и решење немачког питања Тито видео у уједињењу немачког народа, који би сам бирао унутрашњи поредак, али уз опаску да је југословенска жеља „да унутрашњим демократским уређењем постане један од главних стубова мира и мирне сарадње“.³⁷⁶ Том приликом и Кардељ је истакао да једини

³⁷³ Ове принципе Едвард Кардељ истакао је у Народној скупштини ФНРЈ 29. децембра 1950. године. Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 191–192.

³⁷⁴ Став ФНРЈ према немачком питању није настајао само уклапањем немачке проблематике у калуп југословенских спољнополитичких принципа. Поред редовних политичких извештаја југословенских представника са простора СРН, током лета 1952. године Министарство спољних послова захтевало је од југословенских представништва у Бону, Бечу, Паризу, Лондону и Москви темељне извештаје о политици земље у којој се налазе према немачком питању. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1952, ф. 60, док. 411012; док. 417455.

³⁷⁵ Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 280.

³⁷⁶ *Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију. VI конгрес КПЈ (Савеза комуниста Југославије)*, Београд: Култура, 1952, 18.

начин да се спречи „буђење“ немачког милитаристичког духа јесте јачање „унутрашњих демократских снага“, које се могу оснажити само ако се Немцима пружи равноправност. Утисак о неравноправном третману, страховао је Кардељ, довео би до јачања „нацистичких, милитаристичких и уопште крајње реакционарних елемената“, који би тежили експанзионизму, што би и СССР-у дало изговор за појачано наоружавање Источне Немачке.³⁷⁷ Поставља се питање, које су то „унутрашње демократске снаге“ у Немачкој, које је Кардељ имао у виду. У истом говору, осврћући се на питање немачког наоружања у оквиру Европске одбрамбене заједнице, истакао је да је „разумљиво“ што „неки демократски кругови“ у Немачкој нису задовољни таквом понудом и што траже „равноправност“ и самосталну немачку армију.³⁷⁸ Кључна „снага“ у Немачкој, која је у том тренутку водила жестоку борбу у Бундестагу против ЕОЗ-а, тражећи равноправни третман Немачке од стране западних савезница, била је Социјалдемократска партија Немачке.

Нада у јачање „демократских снага“ у Немачкој сведочи о томе да је у југословенском погледу на немачко питање опстајала идеолошка димензија, чак и онда када је на плану билатералних односа реалполитика имала примат. Односи са представницима СПД-а током 1952. године били су у успону. Почетком године Владимир Дедијер боравио је у Немачкој, где је, између осталих, имао сусрет са Ерихом Оленхауером. Од посебног значаја је, према Дедијеровом мишљењу, била Оленхауерова констатација да је заједнички интерес који усмерава Немачку и Југославију на сарадњу тежња да остану независне између Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава.³⁷⁹ У сличном правцу водио се и разговор између Младена Ивековића и Курта Шумахера јуна 1952. године. Ивековић је подвукао да је југословенски интерес самостална и независна Немачка, а да је, по њиховом мишљењу, СПД „једина озбиљна и реална снага која се бори за демократску Немачку и њену независност“.³⁸⁰ Иако је, посебно током 1951. и 1952. године, у светлу Гротеволове понуде и тзв. Стаљинових нота, постојао латентни страх југословенске стране да би СПД

³⁷⁷ Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 280; *Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију. VI конгрес КПЈ (Савеза комуниста Југославије)*, 168.

³⁷⁸ Edvard Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III*, 279; *Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију. VI конгрес КПЈ (Савеза комуниста Југославије)*, 167.

³⁷⁹ АЈ, 507/IX, 85/II – 1 – 112, Извештај Владимира Дедијера о контактима са социјалистима фебруар–март 1952, 15. 3. 1952.

³⁸⁰ АЈ, 507/IX, 85/II – 1 – 112, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са прваком СПД Куртом Шумахером, 26. 6. 1952.

својим ставом могла радити наруку Москви, или чак бити спремна на споразум,³⁸¹ немачка социјалдемократија ипак је остајала она политичка опција која је једина могла, према југословенском виђењу, осигурати уједињеној Немачкој независну позицију између Истока и Запада. Међутим, ни развој међународне ситуације, нити резултати избора у СР Немачкој, нису све до позних 60-их отворили могућност за СПД да одлучујуће утиче на судбину Немачке.

I.2 НАГОВЕШТАЈИ ПРОМЕНЕ (1953–1955)

I.2.1 Прве назнаке политичких промена

„Мислим да ове године неће бити рата, шта ви о томе мислите?“, биле су речи којима се канцелар СР Немачке Конрад Аденауер обратио југословенском амбасадору Младену Ивековићу 7. јануара 1953, додавши да у новој години треба пожелети да Стаљин што дуже поживи, јер, по свему судећи, он не планира отпочињање новог ратног сукоба.³⁸² Аденауер је сматрао да ће се у наредном периоду однос снага даље мењати у корист Запада, те да ће се самим тиме смањивати и потенцијална опасност да се СССР упусти „у ратну авантуру“.³⁸³

Почетком 1953. године Младен Ивековић са задовољством је могао да подвуче да у односима Југославије и Савезне Републике Немачке више нема отворених питања, као и да се сарадња двеју земаља посебно добро одвија на привредном плану.³⁸⁴ У том периоду, преговори о оснивању Балканског пакта ушли су у завршну фазу, а споразум је коначно и

³⁸¹ ДА МСП РС, ПА, 1951, ф. 61, дос. 15, док. 413462, Питање суверености и равноправности, наоружања и јединства Западне Немачке, 7. 11. 1951.

³⁸² ДА МСП РС, 1953, ф. 62, дос. 4, док. 4874, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са Канцеларом Аденауером 7. јануара 1953.

³⁸³ Исто.

³⁸⁴ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, Zagreb: Globus, 1988, 494.

У том тренутку, кључно питање које је са западнонемачке стране оптерећивало односе – судбина преосталих ратних заробљеника у Југославији, било је готово решено. Последњих 11 заробљеника репатрирано је у Немачку марта 1953. У Југославији су остали само још они заробљеници, који су Југославији изручени из других земаља, као и око 150 фоксдојчера. Kurt W. Böhme, *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien*, 336.

потписан 28. фебруара 1953. у Анкари.³⁸⁵ Јосип Броз Тито спремао се за посету Лондону, прво путовање у иностранство од сукоба са Информбироом.³⁸⁶ Оба догађаја била су значајни показатељи тога да је југословенско руководство успело да преброди сукоб са Информбироом, као и да на међународном плану постоје силе које би стале у његову одбрану. Амбасадор СРН у Београду Ханс Крол сматрао је потписивање Балканског пакта и Титову посету Лондону великим дипломатским успесима Југославије, који су означили крај њене спољнополитичке изолације и доказивали престиж који ФНРЈ ужива у Европи.³⁸⁷ У западнонемачкој штампи ови догађаји готово су у потпуности потискивали негативни публицитет који је Југославији претходно даван, посебно у појединим листовима блиским Римокатоличкој цркви.³⁸⁸

Са Совјетским Савезом и источноевропским земљама Југославија почетком 1953. није имала готово никакве односе. Догађаји у Југославији, посебно убрзано формирање Балканског пакта, и на Истоку су помно праћени, међутим са видном забринутошћу. Владе Мађарске и Бугарске упутиле су тим поводом протестне ноте. Штампa источноевропских земаља писала је о „агресивном“ и „империјалистичком“ карактеру споразума између Југославије, Грчке и Турске.³⁸⁹ И источнонемачка спољнополитичка служба пратила је унутрашње- и спољнополитички развој Југославије, у највећој мери преко свог представништва у Будимпешти. Шеф дипломатске мисије НДР у Мађарској, Штефан Хејман, скретао је пажњу Министарству спољних послова НДР од лета 1952. на стварање „агресивног балканског блока“,³⁹⁰ као средства САД-а за будући рат у Европи, у чему важно

³⁸⁵ О Балканском пакту више у: Nemanja Milošević (ur.), *Balkanski pakt 1954/1954, Zbornik radova*, Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008; Milan Terzić et al. (prir.), *Balkanski pakt 1953/1954. Zbornik dokumenata*, Beograd: Vojnoistorijski institut, 2005; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 36–43, 141–154; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 488–511; Милан Терзић, „Југославија и Балкански пакт 1953/1954“, у: *Југославија у Хладном рату: прилози истраживањима*, Београд: ИНИС, 2010, 111–126; Dragan Bogetić, „Iskušenja na putu stvaranja Balkanskog saveza 1952–1955“, у: *Balkan posle Drugog svetskog rata*, 117–127.

³⁸⁶ О Титовој посети Лондону, видети: Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 58–61; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 463–467; Vladimir Petrović, *Titova lična diplomatija: studije i dokumentarni prilozi*, Beograd: ISI, 2010, 27–68; Katarina Spehñjak, „Josip Broz Tito’s Visit to Great Britany in 1953“, *Review of Croatian History*, 1/2005, 27–294.

³⁸⁷ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 224–226.

³⁸⁸ ДА МСП РС, 1953, ф. 61, дос. 2, док. 45288, Извештај Амбасаде ФНРЈ у Савезној Републици Немачкој за март 1953. год; Погледати прес клипинге немачке штампе о Југославији у: ВАК, *Presseauschnittsammlung Frankfurter Presseinstitut (ZSg 120)/601*.

³⁸⁹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, 460.

³⁹⁰ РА АА, МfАА, А 15334, Reise Edens nach Jugoslawien und Österreich, 11. 10. 1952.

место има „фашистичка диктатура Тита“.³⁹¹ Источнонемачког представника, међутим, посебно је „бринуло“ економско приближавање Југославије и СР Немачке. По Хејмановој интерпретацији, оно је означавало почетак „империјалистичког извоза капитала из Западне Немачке“.³⁹² Приближавање Београда са Бонмом, с једне, и са Анкаром и Атином, с друге стране, повезивано је у контексту стварања „осовине Бон–Беч–Београд“, која би један крак имала у Западној, а други крак, који би укључивао Грчку и Турску, у Јужној Европи.³⁹³ За Источни Берлин, југословенска спољнополитичка позиција никада није посматрана само у оквирима Исток–Запад, већ је увек посебна пажња посвећивана добитима које би Западна Немачка у датим околностима могла остварити.

Година 1953. доиста није донела нови рат у Европи, али није ни испунила све Аденауерове новогодишње жеље. Непуна два месеца након његовог разговора са Ивековићем, одјекнула је вест о смрти Ј. В. Стаљина. Иако Стаљинови наследници нису покренули војну, већ „мировну офанзиву“, она није била безопасна за западнонемачког канцелара, будући да је носила потенцијалну опасност споразумевања великих сила о немачком питању, на уштрб политике западне интеграције, коју је влада у Бону сматрала гарантом безбедносних и националних интереса немачког народа. У односу према споразумевању великих сила на преласку из 40-их у 50-те године и у Београду и у Бону постојала је обазривост, иако различито мотивисана. Амбасадор Ивековић сматрао је да совјетско позивање на Потсдамски споразум, који се базирао на „принципу подјеле сфера“, не може бити нити у интересу Немачке нити „наше земље“.³⁹⁴ Поткрепљујући своје мишљење речима самог Јосипа Броза Тита,³⁹⁵ Ивековић је истицао да „ми као мала земља треба да се бојимо да се праве аранжмани на штету малих народа“.³⁹⁶ За разлику од првих

³⁹¹ РА АА, МfАА, А 15334, Heymann an das MfAA, Kampf um die Schaffung des Balkanblocks – die besondere Rolle Jugoslawiens, 16.1.1953.

³⁹² РА АА, МfАА, А 15334, Zusammenarbeit Westdeutschland-Jugoslawien, 4. 11. 1952.

³⁹³ РА АА, МfАА, А 15334, Neue Vereinbarungen zwischen Tito und Adenauer, 21. 7. 1952.

³⁹⁴ Ивековић је своја тумачења заснивао, између осталог, на разговору са Конрадом Аденауером.

ДА МСП РС, ПА, 1953, ф. 61, док. 45461, Записник о сједници колегија дне 27. априла 1953. у Амбасади ФНРЈ у Бону.

³⁹⁵ На збору у Славонском броду 21. маја 1953. Тито се осврнуо на Черчилов говор у Парламенту од 11. маја. Иако је начелно похвалио Черчилов говор, као иницијативу усмерену на очување мира, изразио је неслагање са Черчиловим предлогом о састанку представника највећих држава „иза затворених врата“, сматрајући да би „било фатално кад би се опет велики договарали на рачун малих“. „Говор на збору у Славонском Броду“, у: Јосип Броз Тито, *Тито: Говори и чланци, књ. VIII*, Загреб: Напријед, 1959, 84–85.

³⁹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1953, ф. 61, дос. 23, док. 47979, Записник са састанка Колегијума Амбасаде ФНРЈ, Бон, 21. маја 1953. год.

послератних година, када је Совјетски Савез посматран као ослонац и гарант југословенске безбедности, након раскида са Информбироом, југословенска безбедносна политика све се више окретала концепцији сарадње независних националних држава, против блокова, који су посматрани као кључни извор међународне затегнутости.

И Ханс Крол је у разговору са Кардељем објашњавао да за земље које се, попут Југославије и Немачке, налазе на фронту Хладног рата, постоје две опасности – рат и преурањени мир. Док би рат довео до неминовног уништења, преурањени мир значио би договор САД-а и СССР-а, који не би у обзир узимао интересе Немаца и Југословена. Стога је сматрао да и Београд и Бон морају радити на јачању својих политичких, дипломатских, војних и привредних позиција, како у договору великих сила њихов глас не би могао бити заобиђен.³⁹⁷ Кролове сугестије уклапале су се у спољнополитичко опредељење Владе СРН, према коме се са Истоком могло преговарати само са позиција силе.³⁹⁸ Ипак, 1953. година била је прекретна у послератној историји Европе, а последично и у спољнополитичком положају Југославије. Смрћу Стаљина, постепено је дошло до промене у совјетској спољној политици, а у Београду полако је јењавао страх од директне опасности са Истока. На глобалном плану, успешна експлозија совјетске хидрогенске бомбе значила је да би нови сукоб светских размера носио опасност уништења човечанства, што је условило почетак „дугог детанта“, који је спречавао да идеолошко, политичко, привредно, војно, културно ривалство суперсила прерасте у директни конфликт.³⁹⁹ Упоредо са слабљењем страха од Совјета, југословенско руководство све је више нагињало томе да спорна питања треба решавати кроз споразумевање Истока и Запада. „Политика снаге“ бонске владе постепено је губила југословенску подршку.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 234.

³⁹⁸ *Politik der Stärke*, или дословно „политика снаге“, на српски се преводи и као „политика јаке руке“, „политика чврсте руке“, „политика с позиција силе“.

³⁹⁹ Oliver Bange, Poul Villaume (eds.), *The Long Détente: Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s-1980s*, Budapest-New York: CEU Press, 2017.

⁴⁰⁰ О нормализацији југословенско-совјетских односа након Стаљинове смрти, видети: Андрей Борисович Едемский, *От конфликта к нормализации: Советско-югославские отношения в 1953-1956 годах*, Москва: Нука, 2008; Jan Pelikan, „Jugoslavija i Istočni blok 1953. godine“, u: *Balkan posle Drugog svetskog rata*, 98–116; Milan Terzić, „Preservation of Ideological Identity: the Normalisation of Soviet-Yugoslav Relations after Stalin’s Death“, in: *The Balkans in the Cold War*, Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2011, 233–242; Alexander Stykalin, „On Specific Historical Circumstances Leading to the Liquidation of the Cominform“, in: *The Balkans in the Cold War*, 243–264.

Једно од горућих питања које се налазило пред совјетским руководством након Стаљинове смрти било је питање односа према немачком јединству и будућности Немачке Демократске Републике. Иако су две немачке државе увелико постојале, питање склапања мировног уговора и немачког уједињења и даље је било отворено. За СССР оно је било још акутније услед чињенице да су преговори о политичкој и војној интеграцији Западне Немачке у западни блок улазили у завршну фазу. Према Немачкој постојале су две политичке линије. С једне стране, номинално није се одустајало од циља стварања јединствене неутралне Немачке, а с друге, истовремено се радило на стварању социјалистичке Источне Немачке. Иако међусобно супротстављене, ове две линије нису биле једна другу искључивале. Напротив, социјалистичка Источна Немачка била је својеврсни улог у будућност уједињене Немачке, а залагањем за њену успешност, просперитетност, економску снагу и стабилност, улог СССР-а у преговорима са Западом бивао је већи. Све до маја 1953. совјетско руководство посматрало је немачко питање као једно од питања у оквиру глобалног споразума великих сила, не обраћајући довољно пажње на напету привредну, политичку и социјалну ситуацију у самој Немачкој Демократској Републици.⁴⁰¹

Одлука из јула 1952. године да се у НДР отпочне са „убрзаном изградњом социјализма“,⁴⁰² која је подразумевала интензивирање напора на усклађивању развоја у Источној Немачкој са совјетским моделом, развлашћивање преостале приватне индустрије, форсирану колективизацију, идеолошку офанзиву, не одустајући притом од репарационих обавеза, ставила је привреду НДР под велико оптерећење, а политичко вођство земље довело у кризу, чију дубину Москва није на време препознала.⁴⁰³ Политичку ситуацију компликовало је и унутарпартијско незадовољство, а критике на рачун Валтера Улбрихта долазиле су и од највиших партијских руководилаца. Иако је током маја и почетком јуна 1953. совјетско руководство несумњиво било спремно на преговоре о немачком питању, а Министарство иностраних послова СССР-а припремало текст ноте која би била упућена западним савезницима, све алармантније вести о ситуацији у НДР условиле су да превагне потреба очувања стечених позиција. Интерне совјетске анализе указивале су на то да је

⁴⁰¹ Elke Scherstjanoi, „Die sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953“, 497–549.

⁴⁰² Одлука је донета на партијској конференцији ЈСПН-а, која је трајала од 9. до 12. јула 1952, којој је претходила одлука КПСС-а донета 8. јула.

⁴⁰³ Andreas Malycha, Peter Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 103–111.

одлука о убрзаној изградњи социјализма представљала грешку и узрок кризе у којој се земља налазила.⁴⁰⁴ На руководству ЈСПН-а било је да прихвати самокритику и да по повратку у земљу прокламује „Нови курс“.⁴⁰⁵

„Нови курс“, умеренији по питању изградње социјализма, био је истовремено прихватљивији и за Запад у контексту планираних преговора. Међутим, устанак у Источном Берлину 17. јуна 1953, који је од социјалне прерастао у политичку побуну усмерену против источнонемачког руководства, у веома експлицитној форми показао је да се режим у НДР-у могао одржати само уз совјетско војно присуство. Мировни уговор и спречавање наоружања и војне интеграције СРН у западни одбрамбени савез остали су прокламовани циљеви Москве, али је било тешко преговарати са западним силама након војне интервенције, а истовремено је нужно било стабилизovati ситуацију у Источној Немачкој. Тако је, парадоксално, устанак у Источном Берлину, који је недвосмислено компромитовао режим Валтера Улбрихта, у исто време био и догађај који је спасио његову политичку каријеру. Након 17. јуна Москви је најпреча била источнонемачка стабилност.⁴⁰⁶

1.2.2 „Коректно-хладни курс“ према Бону

Промена приоритета у совјетској политици према немачком питању огледала се у појачаним настојањима Москве да Источну Немачку представи као равноправну Западној, између осталог и на међународном плану. Као последица тога, јесени 1953. дипломатске мисије размењене између ДР Немачке и источноевропских земаља подигнуте су у ранг амбасада. Неколико месеци касније, након (неуспеле) Берлинске конференције министара иностраних послова четири велике силе (јануар–фебруар 1954), Совјетски Савез прогласио

⁴⁰⁴ Делегацији из НДР, коју су чинили Улбрихт, Гротевол и Елснер, у Москви је предочен документ „Мере за оздрављење политичког положаја у НДР“, из ког је проистицало да је потребно стабилизovati привредну ситуацију у НДР и ојачати утицај ЈСПН-а на масе, али и да је кључни задатак пропагирати међу „масама“ Источне и Западне Немачке идеју немачког јединства, закључења мировног уговора. „Мере“ су у највећој мери биле засноване на елаборату Владимира Семјонова, бившег политичког саветника СКК и новопостављеног Високог комесара СССР-а у НДР, „О положају у НДР“.

⁴⁰⁵ Andreas Malycha, Peter Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 111–119; Elke Scherstjanoi, „Die sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953“, 497–549.

⁴⁰⁶ Wilfried Loth, „The Crucial Issues of the Early Cold War. The German question from Stalin to Khrushchev“, 239–240.

је ДР Немачку сувереном (25. марта 1954), чиме је заокружена њена формална равноправност са осталим земљама Источног блока.⁴⁰⁷

Паралелно са тиме, НДР пратила је совјетску промену става у односу према ваневропском свету, када су се Стаљинови наследници од искључиве подршке социјалистичким режимима и покретима окренули сарадњи и са „буржоаским“ земљама Трећег света, попут Индије, Индонезије и Египта.⁴⁰⁸ За успоставу контаката са Југославијом такође се чекало „зелено светло“ Москве. Иако је, према речима посланика НДР у Будимпешти Штефана Хејмана, током лета 1953. године „захваљујући“ совјетској мировној иницијативи дошло до побољшања атмосфере у односима источноевропских земаља и Југославије, сматрао је да нема суштинских промена у ставу влада „мировног лагера“ према „фашистичком“ Титовом режиму.⁴⁰⁹ Упркос промени у држању представника источноевропских држава према члановима Војне мисије ФНРЈ у (Западном) Берлину⁴¹⁰ и смањеном броју негативних вести о Југославији у источнемачкој штампи током лета и јесени 1953. године,⁴¹¹ у званичним круговима НДР Тито је и даље карактерисан као једна од америчких марионета, који наставља путем интеграције у НАТО, путем припрема за рат и од кога се могу очекивати различите „провокације“.⁴¹²

Ипак, у западнемачкој штампи су се од пролећа 1953. појављивале спекулације о потенцијалном зближавању Москве и Београда.⁴¹³ Оне су биле „подгреване“ нормализацијом дипломатских односа између Југославије и земаља Источне Европе.⁴¹⁴ За

⁴⁰⁷ Екатерина Петровна Тимошенкова, *Германский вопрос во внешней политике Советского Союза (1945-1955 гг.)*, Доклады Института Европы № 217 (Москва: Институт Европы РАН, 2008), 93–95.

⁴⁰⁸ Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat*, 95.

⁴⁰⁹ РА АА, МfАА, А 15334, Heymann an das MfAA, Jugoslawien und der Atlantpakt, 26. 8. 1953.

⁴¹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1953, ф. 70, док. 410609, Примедбе и запажања са пријема код в.д. шефа полске Војне Мисије у Берлину 22. јула 1953.

⁴¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1953, ф. 70, док. 41532, Месечни извештај Војне мисије ФНРЈ за октобар, 31. 10. 1953.

⁴¹² РА АА, МfАА, А 15334, Heymann an das MfAA, Jugoslawien und der Atlantpakt, 26. 8. 1953.

⁴¹³ ДА МСП РС, ПА, 1953, ф. 61, дос. 2, док. 47967, Извештај Амбасаде ФНРЈ у Савезној Републици Немачкој за месец мај 1953, 14. јуна 1953.

⁴¹⁴ Совјетска иницијатива за размену амбасадора са Југославијом дошла је у јуну 1953. године. Совјетски пример до краја 1953. године следиле су и Мађарска, Бугарска и Албанија. Дипломатски односи са Румунијом успостављени су наредне 1954. године, као и са Чехословачком (југословенски амбасадор у Праг је стигао у фебруару 1955). Видети: Андрей Борисович Едемский, *От конфликта к нормализации*, 82–108; Vladimir Svetković, *Pogled iza gvozdenе zavese: jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu: 1953–1958*, Beograd: INIS, 2013, 36–64; Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, Beograd: INIS, 2020, 638–640; Katarina Kovačević, „Yugoslav-Hungarian Relations 1953–1956“, in: Ljubodrag Dimić (ur.), *Velike sile i male државе u Hladnom ratu 1945–1955: Slučaj Jugoslavije*, Beograd: Filozofski fakultet, 2005, 140–

дипломатију СРН то је је био аларм не само у контексту сукоба на релацији Исток–Запад већ и због потенцијалних последица које би југословенски „повратак“ на Исток могао имати по немачко питање. Тако је јесени 1953. Ханс Крол испрва незванично, а затим и званично, саопштио подсекретару ДСИП-а Алешу Беблеру да Влада СРН располаже „провереним“ информацијама да Источна Немачка већ увелико врши „сондирање терена“ у Београду, поставивши питање о перспективи успоставе односа између Београда и Источног Берлина. Беблер је негирао свако „сондирање терена“, истакавши да успостава дипломатских односа „у садашњој ситуацији њемачког проблема (...) не долази у обзир“.⁴¹⁵ Према доступним изворима, током 1953. године доиста нити је било иницијатива са источнонемачке стране за успоставу контаката са Југославијом нити су државно, партијско руководство и ДСИП разматрали реевалуацију свог става према немачком питању или према двама немачким државама.

Напротив, у интерном елаборату Државног секретаријата за иностране послове о односима ФНРЈ–НДР из јануара 1954. године истицано је да је Немачка Демократска Република „вештачка творевина Владе СССР“, коју југословенска влада сматра „нелегалном“ и не само што до сада није признала владу НДР, него „нема разлога да то у будуће чини“. Стога, југословенски представници не треба ступају у контакт са представницима Источнонемачке владе било где у свету. По питању економских односа, у елаборату ДСИП-а закључује се да они „нису потребни“, те да стога сваку иницијативу са источнонемачке стране треба одбити, јер би прихватање исте „само погоршало доносе са Боном“.⁴¹⁶ Међутим, овако категорички став југословенске стране по питању односа према двама немачким државама може се наћи само у интерним документима. Јавно се југословенски врх задржавао на ставу о потреби „мирољубивог“ и „демократског“ уједињења Немачке, које би било у складу са жељама немачког народа, и истицању добрих односа југословенске и западнонемачке владе, без прецизирања става о статусу Источне

158; Aleksandar Životić, “Soviet Factor in Yugoslav-Albanian Relations 1953–1961”, in: *The Balkans in the Cold War*, 303–3324.

⁴¹⁵ АЈ, 837, I-5-b/82-1, Забелешка о разговору држ потсекретара др Беблера са немачким амбасадором г. Кролом, дана 14. октобра 1953.

⁴¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 60, док. 17193, Односи ФНРЈ – Немачка Демократска Република/Источна Немачка, 20. 1. 1954.

Немачке.⁴¹⁷ Упркос томе, само три месеца касније, у априлу 1954, доћи ће до првих незваничних контаката између представника делегација НДР и Југославије, приликом Конференције о трговини Исток–Запад у Женеви.⁴¹⁸

Иако ни током 1954. године није дошло до промене југословенског односа према Влади у Источном Берлину, то јесте била година током које је политика еквидистанце према блоковима добијала своју форму, али и однос према Бону донекле променио тон.⁴¹⁹ Од почетка 1954. године, на више састанака у Државном секретаријату за иностране послове разматрано је питање југословенских односа са СР Немачком. Као резултат ових састанака, крајем марта 1954. Амбасади ФНРЈ у Бону упућен је материјал строго поверљивог карактера. Основна тема овог материјала био је проблем „немачке опасности“, односно унутарполитичког заокрета удесно „на великонемачким основама“, који у спољној политици води „немачком експанзионизму“. У погледу Балкана, традиционални „немачки експанзионизам“ огледао се у посетама Конрада Аденауера Грчкој и Турској (9–25. марта 1954), а према Југославији у све јачим економским притисцима. Имајући то у виду, ДСИП је предлагао усвајање „коректно-хладног курса“ према СРН у питањима економске, културне сарадње, али и односа према западнемачком амбасадору у Београду. Према мишљењу 2. одељења ДСИП-а, овакав југословенски наступ довео би до јачања југословенског угледа, позиција према СРН, до евентуалног западнемачког попуштања у економским питањима, док би „критичнији тон у оцењивању великонемачке бонске политике“ афирмисао југословенски независни положај, посебно у источноевропским земљама попут Чехословачке и Пољске, са којима су у том периоду успостављани први контакти.⁴²⁰

⁴¹⁷ Видети експозе Јосипа Броза Тита у Народној Скупштини 29. јануара 1954: ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 408164, Изјаве маршала Тита о Немачкој.

⁴¹⁸ Фридерике Баер наводи да је крајем 1953. године с југословенске стране потекла иницијатива за трговинску размену са Немачком Демократском Републиком. Међутим, за ову тврдњу, она не наводи извор, те је самим тиме она тешко проверљива. Такође, имајући у виду да су први разговори о евентуалној трговинској размени са другим источноевропским земљама вођени управо у Женеви априла 1954, као и да је предлог СССР-а да ступи у преговоре о робној размени са Југославијом уследио тек у јуну исте године, тврдња Ф. Баер не делује извесно. Видети: Friederike Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 96–97; Vladimir Cvetković, *Pogled iza gvozdene zavese*, 133–137.

⁴¹⁹ Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 167–178.

⁴²⁰ Управо у априлу 1954. са југословенске стране дошао је први званични предлог Чехословачкој за размену амбасадора. Иво Вејвода отићи ће у Праг као југословенски амбасадор у фебруару 1955. Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, 638–640.

Истовремено, међутим, та „коректно-хладна политика“ морала је бити опрезна, уз избегавање „упадљиво манифестационих антинемачких потеза“, услед знатне економске и техничке зависности од сарадње са Владом у Бону.⁴²¹ Овај нови курс, у ком се нису смеле „прећи одређене границе“, подразумевао је благи заокрет у односу према СР Немачкој, али не и промену југословенског става према Источном Берлину. Тако су југословенски представници у Берлину крајем марта 1954. примили ноту совјетског високог комесара Семјонова, којом је саопштено да је ДР Немачка постала суверена држава, истакавши том приликом да пријем ноте не прејудуцира став ФНРЈ према одлуци која је донета.⁴²²

„Даривање“ суверенитета Немачкој Демократској Републици од стране СССР-а био је и повод за прву велику спољнополитичку акцију Бона усмерену против НДР у свим државама са којима је имала дипломатске односе, укључујући и Југославију.⁴²³ По налогу Западнонемачке владе, отправник послова Амбасаде СРН у Београду Шол посетио је 6. априла 1954. подсекретара ДСИП-а Алеша Беблера, саопштивши том приликом да Влада СРН не признаје „такозвану“ Немачку Демократску Републику и поновивши одраније познат став да је Влада СРН једини легитимни представник немачког народа. Шол је пренео молбу своје Владе да ФНРЈ убудуће одбије све потенцијалне покушаје „Панкова“ да у Југославији успостави конзуларне или дипломатске мисије, као и да по могућству о таквим и сличним потезима НДР благовремено обавести Западнонемачку амбасаду. Према сведочењу Алеша Беблера, он је одговорио да ће „своју владу известити о демаршу“, али да „нема разлога да се став Југославије у том питању промени“. „Исто тако не видим разлога да његову владу не информисемо о корацима Совјетске или Источно-немачке владе по том питању“, сматрао је Беблер.⁴²⁴

Међутим, у ноти, коју је Западнонемачка амбасада у име своје Владе предала ДСИП-у 17. маја 1954. године, истицало се да је Беблер саопштио да је југословенски став „јасан и недвосмислен“ и да он подразумева неговање дипломатских односа само са владом СРН, да

⁴²¹ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 61, док. 44857, Питање наших односа са Савезном Републиком Немачком, 30. март 1954.

⁴²² ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 61, док. 46539, Забелешка у вези ноте Немачке амбасаде, 25. 5. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 45455, Забелешка о питању наших односа са Демократском Републиком Немачком (Источна Немачка) и о нашем Претставништву у Берлину.

⁴²³ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 25.

⁴²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 61, док. 46539, Забелешка у вези ноте Немачке амбасаде, 25. мај 1954.

Југославија „познаје само једну немачку државу и нема разлога да промени своје становиште“, на чему Влада СРН изражава посебну захвалност Југословенској влади. Иако није вероватно да је Југословенска влада у том тренутку разматрала промену става према Источној Немачкој, у ДСИП-у нису били задовољни „категоричким ставом“, који је својом нотом од 17. маја „сервирала“ Западнонемачка амбасада, сматрајући је „произвољним и наметнутим везивањем наше даљње политике према Источној Немачкој“. У Државном секретаријату за иностране послове сматрали су да „нема никаквог разлога да ми одступимо од овог опрезног става који нас ничим не везује за будућност – а поготово не у форми у којој нам то подмеће немачка амбасада“.⁴²⁵

Иако је југословенски однос према двома немачким државама пролећа 1954. у пракси био подударан ставу и захтевима Западнонемачке владе (са Владом СРН постојали су дипломатски односи и свестрани контакти, који су на сваком пољу изостајали са било којим органом НДР), југословенска дипломатија није била рада да прихвати диктат стране силе (а поготово не Немачке) у формулисању своје спољнополитичке линије, чак и када је она била готово истоветна. Тим пре, што је током 1954. у Југославији расла опрезност у вези са западнонемачком „политиком снаге“, јачањем „експанзионистичке“ и „великонемачке“ политике, политичким заокретом „удесно“, интеграцијом бивших нациста у државни апарат СРН, растом немачког „милитаристичког духа“, недовољном спремношћу немачких званичника да прихвате одговорност за Други светски рат, толеранцијом коју су власти у СР Немачкој исказивале према југословенској политичкој емиграцији и др.⁴²⁶

Уручивање ноте Амбасаде СРН маја 1954. године није био први повод за незадовољство југословенске стране наступом западнонемачких представника у Београду. Наиме, два месеца раније, амбасадор Ханс Крол сугерисао је Алешу Беблеру да Југословенска амбасада у Бону одржава превише блиске контакте са западнонемачким социјалдемократима, те да услед тога влада извесна резигнираност у круговима блиским Влади у Бону. Сазнавши за Кролову интервенцију, Младен Ивековић реаговао је бурно. Побивши Кролове наводе, истакао је да је његово понашање „непримерено“, „дрско“, као и

⁴²⁵ Исто.

⁴²⁶ Бројни политички извештаји током 1954. године указују на растући страх Београда од буђења „великонемачког“ „милитаристичког“ и „експанзионистичког“ духа и политике. Сумарно се ове оцене могу видети у годишњем извештају за 1954. годину. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41453, Односи ФНРЈ-Савезна Република Немачка у 1954. години, 10. 1 1954.

да узроци томе не леже у понашању представника Југословенске амбасаде, већ у страховању Владе СРН, услед чињенице да се став Југославије у оценама западнонемачке политике, Берлинске конференције, или успешности Европске одбрамбене заједнице, приближава ставу немачких социјалдемократа.⁴²⁷

Иако у званичним међупартијским односима између СКЈ/ССРНЈ и СПД-а током 1954. није дошло до помака⁴²⁸, контакти југословенских представника у Бону са руководећим људима СПД-а бивали су све блискији.⁴²⁹ Крајем октобра, дошло је и до сусрета југословенске делегације на челу са Едвардом Кардељем и Ериха Оленхауера, Херберта Венера, Вилхелма Мелијеса. На крају састанка, Кардељ је рекао да је за њега важно што је упознао руководиоце СПД-а, „јер ће извесне формулације наше политике зависити од њихових ставова“.⁴³⁰

1.2.3 Узајамне наде – западнонемачка опозиција и Југославија

Блискост југословенских погледа на немачко питање и ставова западнонемачких социјалдемократа средином 50-их није проистицала само из тога што је СПД за Југославију био политичка манифестација „унутрашњих демократских снага“ Немачке, и како гарант антикоминформовског курса тако и брана унутрашњем „заокрету удесно“. Иако је немачко уједињење остајало примарни циљ политичких концепција СПД-а, од 1951–52. године све је видљивија била промена у њиховом виђењу начина на који би до остварења тог циља

⁴²⁷ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 60, док. 43854, Амбасадор ФНРЈ у Бону ДСИП-у, 23. 3. 1954.

⁴²⁸ Дуго обећавана званична делегација СПД није била изгледна ни током 1954. године. ССРНЈ није добио позив да упути представника на конгрес СПД у Берлину лета 1954, док је позив упућен Живку Топаловићу. У том контексту, за југословенску страну било је неприхватљиво чак и да представник амбасаде присуствује конгресу СПД-а.

ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 60, док. 48149, Телеграм ДСИП-у и Вељку Влаховићу, 31. 5. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. Ф. 60, док. 48149, Телеграм ДСИП-у и Вељку Влаховићу, 16. 6. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 49371, Забиљешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону друга др Младена Ивековића са првацима СПД Оленхауером и Венером 1. јула 1954. године; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 49372, Забиљешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са Венером, прваком СПД, 2. јула 1954. године.

⁴²⁹ Југословенски представници у СР Немачкој посебно близак однос имали су са председником СПД-а Ерихом Оленхауером и са Хербертом Венером. Поред тога, сразмерно честе сусрете имали су са Штефаном Томасом, Хајнцм Пуцратом, Фрицом Хајнеом, Вилијем Братом, Карлом Шмидом, Вилијем Ајхлером и др.

⁴³⁰ АЈ, 507/IX, 87/II-126, Забелешка о разговору Е. Кардеља, В. Бакарића, М. Ивековића и Вратуше са председником СПД Оленхауером и другим функционерима, 26. 10. 1954.

требало доћи. Критикујући политику Владе у погледу западнонемачког војног доприноса у оквиру Европске одбрамбене заједнице, као непомирљиву са немачким уједињењем, представници СПД-а све су се више залагали за то да пут до немачког јединства води преко разговора са Москвом. И у Берлинској конференцији 1954. и у самитима у Женеви 1955.⁴³¹ СПД је видела потенцијалну шансу за споразумевање са Совјетским Савезом, могућност да се кроз совјетско пристајање на слободне изборе уз обећање да ће Немачка имати посебан војни статус уклопљен у европски систем колективне безбедности, дође до немачког уједињења.⁴³² С друге стране, док је у Југославији током 1952. године постојала извесна забринутост због „претеране“ спремности немачких социјалдемократа на споразумевање са Стаљином, од 1953. године, са јењавањем перципиране совјетске опасности и формулисањем југословенских ванблоковских позиција, и однос Београда према могућности споразумевања Истока и Запада мењао се.

Однос немачких социјалдемократа према Југославији разликовао се, а њихове међусобне поделе по овом питању нису ишле линијом неформалне унутарстраначке поделе на „лево“ и „десно“ крило, на присталице Оленхауера и унутарпартијску опозицију. Једну од тачака раздора у погледу става према Југославији представљао је „случај Ђилас“.⁴³³ Упркос томе што су представници југословенске амбасаде достављали немачким социјалдемократама информације и материјале о овом случају од почетка 1954, једна група „пријатеља Југославије“, како су себе сматрали, на најаву суђења Ђиласу и Дедијеру покренула је почетком 1955. акцију усмерену на пружање подршке двојци „другова“. На иницијативу Петера Блахштајна, више чланова СПД-а, укључујући Арна Бериша, Зигија Нојмана, Фрица Ерлера, и др., потписало је писмо за Јосипа Броза Тита, са молбом да допусте да Волфганг Абендрот, немачки социјалиста и правник, заступа Ђиласа и Дедијера пред југословенским судом.⁴³⁴ Блахштајн је своју мотивацију образлагао уверењем да само

⁴³¹ Током 1955. године у Женеви су се одиграла две важне конференције: „сусрет на врху“ велике четворнице (председник САД-а Двајт Ајзенхауер, премијер Велике Британије Ентони Идн, премијер Француске Едгар Фор и премијер СССР-а Николај Булгањин) 18. јула и конференција министара иностраних послова четири велике силе на јесен исте године (27. 10–16. 11).

⁴³² Rudolf Hrbek, *Die SPD – Deutschland und Europa. Die Haltung der Sozialdemokratie zum Verhältnis von Deutschland-Politik und Westintegration (1945-1957)*, Bonn: Europa Union Verlag, 1972, 293–298.

⁴³³ О одјецима „случаја Ђилас“ међу западноевропским социјалистима, видети: Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950–1958*, Beograd: ISI, 2019, 101–161.

⁴³⁴ Писмо насловљено на Јосипа Броза Тита послато је преко југословенске амбасаде у Бону. Иницијална идеја потписника била је да Титу упуте „створено писмо“, али, вероватно услед сугестије Венера, писмо није

снажна међународна интервенција може спасити како Ђиласа и Дедијера тако и макар делић слободе у Југославији.⁴³⁵ Међутим, ова иницијатива није наишла на одобравање свих представника партијског руководства СПД-а. Најоштрији у свом противљењу био је Херберт Венер, који је, упркос Блахштајновој молби, одбио да потпише писмо, сугеришући да исто не треба објављивати, и упутивши на мишљење Волфганга Леонарда.⁴³⁶

Самог Леонарда за мишљење о „случају Ђилас-Дедијер“ већ је почетком јануара питао Зиги Нојман, у том тренутку председник синдиката ИГ Метала, поред Блахштајна, такође особа веома активна у организовању подршке двојници „другова“ из Југославије. Нојман је Леонарда, као познаваоца југословенских прилика и српскохрватског језика, молио за мишљење о „случају“, као и за превод Ђиласових текстова из 1953. године. Своју подршку Ђиласу и Дедијеру Нојман је образлагао принципијелном обавезом демократских социјалиста да устану у одбрану слободе мишљења и изражавања било где у свету, како би сачували легитимитет да се против истих проблема боре и на простору Немачке, Источне и Западне. На крају писма најавио је да његово мишљење није усамљено, већ одраз ставова више „пријатеља Југославије“, који, са Леонардом или без њега, намеравају да поводом овог „случаја“ нешто предузму.⁴³⁷ Леонардов исцрпни одговор, у ком је детаљно образложио ставове СКЈ, није наишао на разумевање Нојмана и других „пријатеља Југославије“, који су 19. јануара предали писмо за Јосипа Броза Тита Југословенској амбасади у Бону.⁴³⁸

Ипак, реакција једног дела тзв. „левог крила“ СПД-а није одражавала званични нити свеукупни став немачких социјалдемократа према „случају Ђилас-Дедијер“. Чак и уколико се интимно није слагао са поступцима југословенских власти о овом питању, председник странке Ерих Оленхауер остао је суздржан.⁴³⁹ Поред пријатељских контаката са

објављивано. AdSD, 1/HWAA Korr 037, Mappe 37, Brief an Marschall Tito, 15. 11. 1955; 1/HWAA Korr 037, Mappe 37, Notitzen Herbert Wehners (Handschrift).

⁴³⁵ AdSD, 1/HWAA Korr 037, Mappe 37, Brief Peter Blachsteins an Herbert Wehner, 16. 1. 1955.

⁴³⁶ AdSD, 1/HWAA Korr 037, Mappe 37, Notitzen Herbert Wehners (Handschrift)

⁴³⁷ AdSD, Siegmund Neumann Nachlass, Mappe 8, S. Neumann an Wolfgang Leonhard, 6. 1. 1955.

⁴³⁸ AdSD, Siegmund Neumann Nachlass, Mappe 8, Leonhard an Neumann, 7. 1. 1955.

⁴³⁹ Оленхауеру су југословенски представници у Бону већ почетком 1954. достављали материјале о овом „случају“, након чега је он истакао да су му многа питања јаснија. И почетком 1955. године југословенска амбасада уложила је напоре да утиче на став председника СПД-а. Оленхауеровом ставу по овом питању несумњиво је допринело и мишљење Херберта Венера. ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42893, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са првацима СПД Оленхауером, Венером и Нојманом, 13. фебруара 1954. године; АЈ, 507/IX, 87/II-129, Забелешка о разговору амбасадора Младена Ивековића са Ерихом Оленхауером 24. јануара 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 42326, Забелешка о разговору са прваком СПД Венером на вечери код Ђура Јовића, 8. фебруара 1955.

југословенским представницима у Бону, посебно са амбасадором Ивековићем, и недвосмисленог става Херберта Венера, на чије се мишљење, када је Југославија у питању, ослањао, на став Оленхауера и других руководећих личности Социјалдемократске партије Немачке несумњиво је утицај имало и место које је у том периоду у контексту немачког питања приписивао Југославији. Управо у односу на ово питање уочавају се блискости у погледима одређених припадника „левог“ и „десног“ крила странке, посебно, за будуће односе са ФНРЈ значајних личности, попут Херберта Венера и Вилија Бранта. Упркос томе што је један припадао тзв. „левици“, а други тзв. „десници“ унутар странке, што су се разликовали по бројним питањима, укључујући и веома важно и акутно питање наоружања Западне Немачке, у односу према Југославији њихови ставови су се приближавали.

Лични односи Херберта Венера и Вилија Бранта били су коректни, иако је Венер Бранта сматрао „десним“ крилом странке, опозиционо настројеном према партијском руководству и експонентом америчких интереса. Ипак, и у њиховим погледима на немачко и на „југословенско“ питање постојале су средином 50-их блискости. И Венер и Брант залагали су се за успостављање нужних контаката по техничким питањима са органима Немачке Демократске Републике. Сматрали су да је и без политичког признавања НДР могуће и потребно сарађивати на економском, културном, спортском плану и по низу других питања, који би омогућили *de facto* приближавање немачких грађана који живе на различитим странама „гвоздене завесе“. У питању је била извесна протополитика малих корака и промене путем приближавања, која ће бити и званично формулисана наредне деценије.⁴⁴⁰ И Венер и Брант видели су југословенски „пут“ као потенцијални прелазни модел за Источну Немачку, уколико би до уједињења дошло, али и привлачни пример развоја којим би друге земље Источне Европе могле поћи.⁴⁴¹ Обојица су сматрали средином 50-их да се немачко питање не може решити без Москве. Међутим, „шуровање“ са Совјетима била је кључна карта на коју су представници Владе СРН могли дискредитовати

⁴⁴⁰ Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, in: Bernd Rother (Hg.), *Willy Brandts Außenpolitik*, Wiesbaden: Springer VS, 2014, 164–166; Wolfgang Schmidt, *Kalter Krieg, Koexistenz und kleine Schritte. Willy Brandt und die Deutschlandpolitik 1948–1963*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2001, 168–169; И приликом сусрета са југословенским представницима средином 50-их како Херберт Венер тако и Вили Брант истицали су нужност одређених контаката са НДР по практичним и техничким питањима: ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 45019, Телеграм Димитријевића ДСИП-у, 1. 5. 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 416651, Забелешка о разговору са Венером, прваком СПД, код њега на вечери 3. 12. 1955.

⁴⁴¹ Wolfgang Schmidt, *Kalter Krieg, Koexistenz und kleine Schritte*, 132; Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 167; Christoph Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, 192.

немачке социјалдемократе пред бирачким телом, као „проруски“ и „прокомунистички“ оријентисану странку. Посебно рањив на такве оптужбе био је сам Херберт Венер, као предратни високо позиционирани члан КПН и Коминтерне. Управо због тога, извесни контакти које је руководство СПД-а средином 50-их година остваривало са Совјетима, у циљу евентуалног спречавања западнонемачког војног везивања за западни блок, држани су у строгој тајности. Информације о контактима које је успоставио са совјетским представницима током 1954. и 1955. године Херберт Венер имао је поверења да подели само са Оленхауером. Међутим, када је улазак СРН у НАТО постао питање тренутка, а Никита С. Хрушчов се спремао за пут у Београд, Венер се није либио да закуца и на врата Југословенске амбасаде у Бону.

Критике на рачун источне и немачке политике канцелара нису долазиле само из редова опозиције. Док је до 1953. године коалициона Партија слободних демократа била чврсто на спољнополитичкој линији Аденауера, након тога отпочео је процес унутарпартијског раслојавања, у ком је посебно важна била промена става Томаса Делера, Министра правде у првој Западнонемачкој влади (1949–1953) и председника Партије слободних демократа (1954–1957). До отворене критике од стране Делера на рачун Аденауерове спољне политике, али и до нове спољнополитичке оријентације ФДП-а (за уједињену Немачку изван блокова, уклопљену у структуре колективне европске безбедности) доћи ће у другој половини 50-их година. Међутим, обриси ове нове спољнополитичке концепције, као и критички тонови из редова ФДП-а на рачун спољне политике Владе, могу се пратити од почетка 50-их. Идејни творац ове нове спољнополитичке концепције слободних демократа није био Делер. Карл Георг Пфлајдерер, предратни дипломата, послератни посланик ФДП-а у Бундестагу и амбасадор СРН у Југославији (1955–1957), већ 1951–52. године сматрао је да се западна интеграција и немачко уједињење међусобно искључују. Дајући предност другом, залагао се за наоружану Немачку између Истока и Запада, културно, привредно, политички и друштвено везану за Запад, али војно и блоковски невезану. Сматрао је да се са Совјетским Савезом може и мора преговарати, да се концесије морају учинити у безбедносним, иако не и у идеолошким

питањима.⁴⁴² О својим ставовима дискутовао је и са представницима Југословенске амбасаде у Бону, са којима се од 1954. године сразмерно често сретао.⁴⁴³

Ближи односи са Југославијом били су за Пфлајдерера и његове истомишљенике корак на путу вођења једне активније источне политике. Међутим, средином 50-их, југословенска спољнополитичка позиција постајала је за њих и модел на који се евентуално и Немачка могла угледати. У својим сећањима, Конрад Аденауер наводи да му је „један од руководећих људи ФДП-а“ крајем 1955. године сугерисао да би у својој спољној политици Немачка могла да примени „извесну врсту титоизма“, односно невезивања за блокове и лавирања између Истока и Запада. За Аденауера је овакво политичко усмерење било посве неприхватљиво за Немачку. Међутим, није без значаја приметити да је међу представницима готово свих политичких опција у СРН било оних, који су у југословенском примеру видели потенцијални модел за политички и војни статус Немачке, или њеног источног дела.⁴⁴⁴

1.2.4 Источнонемачко „сондирање терена“

Од средине 1953. године у Президијуму ЦК КПСС-а дискутована је могућност нормализације односа са Југославијом. Током пролећа и лета 1954. овим питањем интензивно су се бавили како КП Совјетског Савеза тако и Министарство спољних послова СССР-а, а о закључцима упознати су представници свих источноевропских земаља,

⁴⁴² Alexander Gallus, *Die Neutralisten*, 85–93; Hans-Heinrich Jansen, „Karl Georg Pfleiderers Gegenentwürfe zur Deutschlandpolitik Adenauers“, *Historisch-politische Mitteilungen*, 4/1997, 35–71.

⁴⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 43468, Забелешка о разговору Амбасадора Ивековића са министром финансија Фрицом Шефером, министрима без портфеља Штраусом и Херманом Шефером, народним послаником Пфлајдерером и другима, 16. 3. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 44862, Забелешка о разговору министра-саветника В. Цврље са др К. Г. Пфлајдерером, послаником ФДП у Бундестагу на вечери у стану код В. Цврље, 7. априла 1954. године; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 46091, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону, др Младена Ивековића, са председником Бундестага Елерсом и послаником Пфлајдерером, 8. 5. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 47591, Телеграм ДСИП-у, 6. 6. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 415445, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ Младена Ивековића са послаником ФДП Пфлајдерером, 28. 10. 1954.

⁴⁴⁴ Konrad Adenauer, *Erinnerungen 1955–1959*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1967, 78.

укључујући и Источну Немачку.⁴⁴⁵ Већ у априлу, источнонемачком амбасадору у Москви неформално је сугерисано да би убудуће Југославију требало третирати као и сваку другу капиталистичку земљу (ако којим случајем дође до међусобних контаката) – не лошије од тога, али ни боље.⁴⁴⁶ Управо у то време (20. априла–3. маја) у Женеви је организована друга по реду Конференција о трговини Исток–Запад.⁴⁴⁷ Конференција је представљала и прву прилику за иницирање обнове трговинске размене између Југославије и земаља „народне демократије“, укључујући и Немачку Демократску Републику, која је учествовала као „Совјетска окупациона зона“.⁴⁴⁸ Током трајања конференције дошло је и до првих контаката између источнонемачких и југословенских економских експерата и првих неформалних разговора о могућностима трговинске сарадње двеју земаља. Међутим, разговори су и даље били незванични и необавезујући, а источнонемачке иницијативе ничим нису одударале од држања других источноевропских делегација.⁴⁴⁹

„Зелено светло“ за успостављање контаката са Југославијом представљало је писмо Хрушчова, упућено Валтеру Улбрихту 4. јуна 1954. године, у коме је истакао да међусобна сарадња и рад на рашчишћавању спорних питања са Југославијом делују могуће.⁴⁵⁰ Свега неколико дана касније, из Москве је стигла прва иницијатива за обнову совјетско-југословенских трговинских преговора, да би током године слични предлози уследили и из других источноевропских држава.⁴⁵¹ У августу 1954. дошло је и до првих источнонемачко-југословенских трговинских преговора у Женеви. Споразум који је постигнут између трговинских комора суштински је за циљ имао регулисање нерашчишћених питања. Иако током самих преговора није било приметно настојање источнонемачке стране да се дође до

⁴⁴⁵ Андрей Борисович Едемский, *От конфликта к нормализации*; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Spoljna politika Jugoslavije u Hladnom ratu*, Beograd: Arhipelag, 2014, 188–190.

⁴⁴⁶ Michael Lemke, „Jugoslawien und Rumänien im Konzept der völkerrechtlichen Anerkennung der DDR 1949 bis 1967“, in: Heiner Timmermann (Hrsg.), *Die DDR in Deutschland. Ein Rückblick auf 50 Jahre*, Berlin: Duncker&Humblot, 2001, 70–71.

⁴⁴⁷ Конференција о трговини Исток–Запад одржана је у организацији Секретаријата Економске комисије УН-а. Први део конференције био је посвећен проблемима трговине Исток–Запад итд., док су други део чинили билатерални разговори, укупно 133. Klaus Mehnert, „Ost-West-Handelskonferenz in Genf“, *Osteuropa* 03/1954, 229–232.

⁴⁴⁸ Vladimir Cvetković, *Pogled iza gvozdene zavese*, 133–134.

⁴⁴⁹ Friederiche Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 96–97.

⁴⁵⁰ SAPMO/BArch, DY 30/3641, Brief des ZK der KpdSU an Gen. Ulbricht, Konsultation zur Jugoslawienfrage, 4.6.1954.

⁴⁵¹ Позивајући се на разговоре вођене у Женеви, совјетски амбасадор Ваљков предложио је 10. јуна 1954. Кочи Поповићу да две државе ступе у преговоре о трговинској размени. Vladimir Cvetković, *Pogled iza gvozdene zavese*, 133–137.

политичког признања од стране Југославије, у Министарству иностраних послова НДР-а сматрало се да су за бржу реализацију споразума нужна интензивнија политичка сарадња између Југославије и земаља „народне демократије“, а да је источнонемачко учешће потребно као пандан производима које Југославија увози из Западне Немачке.⁴⁵² Иако су први кораци на успостављању контаката између Источне Немачке и Југославије били у потпуности уклопљени у ширу стратегију Источног блока, док су друге источноевропске земље биле делом усмерене на парирање западном утицају у Југославији, Источни Берлин није из видокруга губио Бон.

Након што су друге источноевропске земље учиниле прве кораке на нормализацији политичких односа са Југославијом, ред је дошао и на Источни Берлин. Колегијум Министарства иностраних послова НДР закључио је 9. децембра 1954. године да је потребно испитати став Југословенске владе по питању успоставе дипломатских односа са НДР.⁴⁵³ Будући без икаквих претходних међудржавних контаката и уговора, ти први кораци морали су се одвијати на тлу „трећих“ земаља. „Треће“ земље могле су бити само источноевропске престонице, где је ДР Немачка имала своја представништва, а где истовремено Западна Немачка није имала своје „очи и уши“. У одлуци да се контакти са Југословенима успостављају на тлу трећих земаља, упркос томе што је ФНРЈ имала своје представништво у виду Војне мисије у самом Берлину (иако Западном), важну улогу имао је још један аспект. Иако би контакти са југословенским представницима у Берлину били вишеструко лакши и практичнији, Војна мисија ФНРЈ била је акредитована при Савезничком контролном савету, телу које својим постојањем ограничавало суверенитет Немачке Демократске Републике. Како је НДР од пролећа 1954. настојала да наступа као суверена и равноправна држава, источноевропске престонице нудиле су могућност да се контакти са ФНРЈ врше преко званичних и исто ранжираних представника двеју држава.⁴⁵⁴

⁴⁵² Friederiche Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 97–99.

⁴⁵³ Michael Lemke, „Jugoslawien und Rumänien im Konzept der völkerrechtlichen Anerkennung der DDR 1949 bis 1967“, 71.

⁴⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 413584, Забелешка о разговору Лукић Драгутина, аташеа Војне мисије, са г. Ностијем, замеником шефа протокола НДР на дан 28. септембра 1955 год.; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 413758, Забелешка о предлогу МИП-а Источне Немачке о успостављању редовног канала веза, 17. 10. 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 413268, Забелешка од 6. септембра 1955, сачињена у Правном савету, поводом разматрања питања активирања Војне мисије ФНРЈ у Берлину, 7. 9. 1955.

Испрва су томе послужила посланства двеју држава у Будимпешти. Већ почетком децембра 1954, нови амбасадор НДР у Мађарској Сеп Шваб добио је задатак од Министарства иностраних послова да ступи у контакт са југословенским послаником Далибором Солдатићем. Разговор је требало, наизглед спонтано, да усмери на питање дипломатских односа.⁴⁵⁵ Источнонемачки амбасадор, према инструкцијама које је добио из Источног Берлина, цитирао је речи из недавног Титовог говора у Копру⁴⁵⁶ о спремности ФНРЈ да негује односе са свим мирољубивим земљама. Титове речи послужиле су Швабу да подвуче мирољубиву природу Немачке Демократске Републике као прве социјалистичке и мирољубиве државе у немачкој историји, али и да насупротив њој скрене пажњу на милитаристички карактер Западне Немачке, у чијој влади учествују исти они појединци, који су југословенском народу познати „одраније“, а који му због учињених недела нису остали у лепој успомени. На том трагу, истакао је да Источнонемачка влада, управо због опасности која прети из Бона, тежи развоју међународне сарадње у циљу очувања мира и безбедности, покренувши на тај начин, индиректно, питање односа Југославије и ДР Немачке.⁴⁵⁷ Солдатићева реакција била је, према сведочењу источнонемачког дипломате, суздржана, али је о сарадњи са НДР истакао да тренутно одсуство дипломатских односа није препрека постојању међусобних контаката.⁴⁵⁸ Сусрети југословенских и источнонемачких представника у Будимпешти, као и Москви и Букурешту, наставили су се и током првих месеци 1955. године, али до суштинских промена у међудржавним односима није долазило.⁴⁵⁹ Државни секретаријат за иностране послове регистровао је

⁴⁵⁵ PA AA, MfAA, A 4570, Hauptabteilungsleiter Gyptner, an den Botschafter der DDR in der Ungarischen Volksrepublik Herrn Schwab, 9.12.1954. (датум тешко читљив на документу, највероватније је у питању 9. децембар)

⁴⁵⁶ У немачком документу наводи се говор из „Копела“, али је највероватније у питању говор који је Јосип Броз Тито одржао 21. новембра 1954. године у Копру, а у ком се осврнуо на међународни положај и спољну политику ФНРЈ. „Говор на збору у Копру“, у: Јосип Броз Тито, *Говори и чланци*, књ. IX, (Загреб: Напријед, 1959), 338–352.

⁴⁵⁷ PA AA, MfAA, A 4570, Hauptabteilungsleiter Gyptner, an den Botschafter der DDR in der Ungarischen Volksrepublik Herrn Schwab, 9.12.1954. (датум тешко читљив на документу, највероватније је у питању 9. децембар); PA AA, MfAA, A 4984, Aktenvermerk über eine Unterredung mit dem jug. Gesandten Soldatic am 15.12.1954. in Budapest.

⁴⁵⁸ PA AA, MfAA, A 4984, Aktenvermerk über eine Unterredung mit dem jug. Gesandten Soldatic am 15. 12. 1954. in Budapest.

⁴⁵⁹ PA AA, M1 A 4984, Vermerk über eine Unterredung mit dem 1. Sekretär der jugoslawischen Gesandtschaft, Herrn Milan Georgiewitsch, am 27.1.1955, Budapest; PA AA, M1 A 4984, Filmvorführung in der jugoslawischen Botschaft, Bukarest, 3.2.1955; PA AA, M1 A 4984, Vermerk über ein Gespräch mit dem Geschäftsträger der FVR Jugoslawien, Popovic, am Sonntag, 20.2.1955; PA AA, M1 A 4984, Vermerk über eine Unterhaltung anlässlich der Vorführung des „Beethoven“-Filmes in der Botschaft am 18.3.1955; PA AA, M1 A 4984, Auswertung des Filmabends in der sowjetischen Botschaft am 24.3.1955, 18.3.1955; PA AA, M1 A 4984, Vermerk, Bukarest, 25.3.1955; PA AA, M1 A

источнонемачка настојања да испитају југословенску спремност за успостављање „извесних односа на културном, спортском и сл. пољу“ крајем 1954. и почетком 1955. године, али су представници ФНРЈ остајали суздржани.⁴⁶⁰

Међутим, ни источнонемачка страна није била без резерви по питању односа са Југославијом. У једином сачуваном одговору Валтера Улбрихта на Хрушовљева писма, којим је обавештавао источнонемачко и друга источноевропска руководства о току преписке коју је водио са Титом, Улбрихт се осврнуо на Кардељев чланак објављен у *Борби* (1-3. јануара 1955).⁴⁶¹ На поменути чланак указао је сам Хрушчов у писму из фебруара 1955, истичући да он одише теоретским „наклапањима“, буржоаским национализмом, као и да се одриче принципа пролетерског интернационализма. Упркос томе, Хрушчов је сматрао да се, уз нужну опрезност, контакти са Југословенима морају наставити, како би се макар ослабиле, ако не и прекинуле везе између Југославије и „империјалистичког лагера“.⁴⁶² Помен Кардељевог текста био је прилика за Улбрихта да совјетском руководству укаже на „немачки аспект“ проблема, које је зближавање са Југославијом носило. Улбрихт је сматрао је да је Кардељев текст од значаја и за ЈСПН, јер исте позиције заступају и одређени утицајни синдикални функционери у СР Немачкој, као и „тзв. леве социјалдемократе“. Стога је Политбиро ЈСПН-а донео одлуку да разради мишљење о Кардељевој „лекцији“, које би било подељено члановима партијског руководства ЈСПН-а и КПН-а.⁴⁶³ У јулу исте године, чланови и кандидати за Политбиро ЈСПН-а доиста су добили превод Кардељевог текста, као и критику објављену у теоретском часопису *Einheit*, али уз напомену да овај материјал више није релевантан.⁴⁶⁴ Ипак, суздржаност према Југославији и страх од „негативних“ идеолошких утицаја нису нестајали.

4984, Abschrift. Sinngemässe Wiedergabe der Ansprache des 1. Sekretärs des ZK der KPSU N.S. Chruschtschow auf dem Empfang in der Botschaft der DDR in Moskau, 8.5.1955; PA AA, M1 A 4984, Vermerk über eine Unterhaltung mit dem 1. Sekretär der jugoslawischen Botschaft beim Empfang anlässlich des tschechoslowakischen Nationalfeiertages am 9. Mai 1955, Bukarest, 11.5.1955.

⁴⁶⁰ ДА МСПР РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 45455, Забелешка о питању наших односа са Демократском Републиком Немачком (Источна Немачка) и о нашем Претставништву у Берлину, 16. април 1955.

⁴⁶¹ Реч је била о чланку Едварда Кардеља обављеном у првом броју *Борбе* за 1955. годину (1, 2. и 3. јануар): Едвард Кардељ, „Социјалистичка демократија у југословенској пракси“, *Борба*, 1, 2. и 3. јануар 1955, с. 2–5; SAPMO/BArch, DY 30/3641, Walter Ulbricht an das ZK der KpdSU, Gen. Chruschtschow N.S., 9. 3. 1955.

⁴⁶² SAPMO/BArch, DY 30/3641, Н. Хрущев, ЦК Социалистической единой партии Германии. Товарищу Ульбрихту, 23. 2. 1955.

⁴⁶³ SAPMO/BArch, DY 30/3641, Walter Ulbricht an das ZK der KpdSU, Gen. Chruschtschow N.S., 9. 3. 1955.

⁴⁶⁴ SAPMO/BArch, DY 30/3641, Fred Olßner an die Mitglieder und Kandidaten des Politbüros, 22. 7. 1955.

Однос Москве према Југославији, који је следило источнонемачко руководство, током 1954–55. године и даље је пратио бинарну хладноратовску логику. Међутим, тактика се мењала. Од потпуног одбацивања Југославије као земље која се сукобом са ИБ-ом сврстала у империјалистички табор, прелазило се на својеврсну источну верзију „политике малих корака“. То је био период када је примат у Кремљу почео односити Хрушчов, чија се спољнополитичка концепција заснивала на мирољубивој коегзистенцији, економском и културном такмичењу, подизању совјетске репутације и „имица“ у свету.⁴⁶⁵ Као пандан Хрушчовљевим речима да кроз различите видове размене и контаката треба утицати на југословенско становништво, источнонемачко руководство закључивало је да НДР мора почети да утиче на југословенску јавност путем публикација, размене делегација, изложби, филмова и др., како би у ФНРЈ обликовали утицајне појединце, који би, када за то дође време, помогли при мирољубивом решавању немачког питања и који би могли да помогну развијање разумевања за сарадњу са Источном Немачком.⁴⁶⁶ Међутим, подозрење и обазривост, на које је Хрушчов упућивао по питању југословенског идеолошког развоја, за руководиоце ЈСПН-а имали су још једну додатну димензију. Југославија је била „опасна“, јер је њен „пут у социјализам“ превише подсећао на схватања западнонемачких социјалдемократа, који за источнонемачко руководство нису били само имагинарни идеолошки противници већ и опоненти који су се наметали као алтернативна власт у Немачкој у случају позитивног решења питања немачког јединства.⁴⁶⁷

И западнонемачко виђење Југославије било је обликовано динамиком Хладног рата и супротстављеношћу на линији Исток–Запад. Међутим, док је амбасадор Ханс Крол у осврту на 1953. годину закључивао да је чврсту основу западнонемачко-југословенских односа чинила солидарност наспрам опасности која је претила са Истока,⁴⁶⁸ током 1954. године расло је западнонемачко подозрење према корацима који су деловали као југословенско-совјетско зближавање. Паралелно са „коректно-хладним“ држањем према СР Немачкој и њеном амбасадору у Београду, расло је интересовање Ханса Крола за све

⁴⁶⁵ Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1996, 184–185.

⁴⁶⁶ РА АА, МfАА, А 3012, Zu den sowjetisch-jugoslawischen Verhandlungen in Belgrad, Berlin, den 8. Juni 1955.

⁴⁶⁷ Михаел Лемке истиче да је руководство ЈСПН југословенски развој посматрало као „опасну антисовјетску снагу“, али која у основи ипак није некомунистичка. Michael Lemke, „Jugoslawien und Rumänien“, 70.

⁴⁶⁸ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 259.

учесталије пријеме совјетског амбасадора код Тита.⁴⁶⁹ У разговору са Станетом Павличем септембра 1954. године, Ханс Крол је истакао да у вези са Југославијом у Бону постоји двоструки страх – од југословенских симпатија за политику коју према немачком питању воде Совјети и влада Мендес-Франса⁴⁷⁰, а с друге од југословенских активности на формирању треће силе.⁴⁷¹ Југословенско руководство је примећивало да се у западној јавности од Титовог сусрета са Нехруом води „кампања“, која се интензивирала током пролећа 1955, а у којој се Југославија оптужује за „неутрализам“ и посматра као једна од кључних држава у „неутралном појасу“ који би ишао од Скандинавије до Балкана.⁴⁷² И западнонемачка обавештајна служба је од свог повереника у Прагу у мају 1955. добила информацију да би Југославија требало да заузме кључно место у планираној совјетској „мировој осовини“, односно неутралној зони која би се простирала од Шведске и Норвешке до Балкана, те да је наводно у томе суштина предстојеће Хрушчовљеве посете Београду.⁴⁷³

По југословенском разумевању, међутим, ове спекулације нису могле бити даље од истине. Већ самим тиме што води политику *активне* коегзистенције, она није само била другачија од неутралности, већ и супротстављена неутрализму.⁴⁷⁴ Југословенско виђење решавања немачког питања такође се противило свакој концепцији која би подразумевала нутрализацију Немачке, или стварање неутралног појаса, који би обухватао и уједињену Немачку, јер би, по југословенском виђењу, неутрална Немачка у срцу Европе и даље била

⁴⁶⁹ АЈ, 837, I-5-b/82-1, Забелешка о разговору друга Латиновића са немачким амбасадором госп. Кролом на дан 18. августа 1954. године.

⁴⁷⁰ Мендес Франс, представник левог крила центристичке Радикалне партије, био је на челу Француске владе између јуна 1954. и фебруара 1955. године. Југословенска подршка базирала се на Мендес Франсовој посвећености француском суверенизму, на супрот проамеричкој политици претходне владе, ако и због настојања да оконча рат у Индокини, што је југословенско руководство учвршћивало у уверењу да је у питању влада посвећена учвршћивању мира у свету. Први интервју који је као председник владе дао страним новинама, Мендес Франс дао је *Политици* августа 1954. године. Видети: Katarina Todić, „A Traditional Friendship? France and Yugoslavia in the Cold War World, 1944-1969“, doktorska disertacija, McMaster University, Hamilton, Ontario, 2015, 149–151.

⁴⁷¹ АЈ, 837, I-5-b/82-1, Белешка о разговору друга Павлича са др Кролом, немачким амбасадором на пријему у Чилеанском посланству, на дан 18. септембра 1954.

⁴⁷² АЈ, 507/IX, 87/IX-83а, Неутрализам и санитарни кордон у Европи, 1955.

⁴⁷³ ВАК, В 206/3315, Grundlinien der sowjetischen Planung mit und ohne Belgrad, 16. Mai 1955.

⁴⁷⁴ АЈ, 507/IX, 87/IX-83а, Неутрализам и санитарни кордон у Европи, 1955.

О западним оптужбама за неутрализам, видети: Dragan Bogetić, *Nova strategija strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956–1961*, Beograd: ISI, 2006, 49–52.

изузетно јака сила, коју би сваки од два супротстављена блока настојао да придобије за себе.⁴⁷⁵

I.2.5 Промена југословенског става 1955. године

Иако се противила и даље званичном совјетском ставу о неутрализацији Немачке, југословенска дипломатија је пролећа 1955. године разматрала промену дотадашњег односа према немачком питању, и то у правцу супротном интересима Бона. Иако се у литератури промена југословенског става најчешће везује за 1956. годину, значајно је приметити да је до ове промене дошло годину дана раније, и то пре ступања на снагу Париских и Бонских споразума, пре оснивања Варшавског пакта, као и пре Хрушчовљеве посете Београду.⁴⁷⁶ На састанку представника неколико одељења ДСИП-а 16. априла 1955. године донет је закључак да је дотадашњи југословенски став који подразумева непризнавање постојања НДР неодржив, те да је „данас чињеница да постоје две Немачке“. Свесни „осетљивости“ Западне Немачке по питању настојања да се наметне као једини представник немачког народа, као и „потпуно негативног“ става западних сила према питању постојања НДР, представници ДСИП-а сматрали су да успостављање дипломатских односа са Источном Немачком „за сада не долази у обзир“. Ипак, требало је променити дотадашњу праксу у односима са Источном Немачком, успостављањем и проширивањем културних, спортских и економских односа, који би водили њеном *de facto* признању. Истовремено, у ДСИП-у били су најкасније пролећа 1955. свесни да питање односа са Источном Немачком отвара полигон за вршење притиска на СР Немачку. Тако се у забелешци са састанка од 16. априла експлицитно наводи да „баш та осетљивост Бонске владе може нам послужити да је користимо и као притисак на њу и њену политику јер сваки нови контакт са Источном Немачком дорпиноси њеном афирмисању као државе, што нужно има дејство на проблем

⁴⁷⁵ АЈ, 507/IX, 87/IX-82, Немачко питање и проблем јединства Немачке, 1955.

⁴⁷⁶ О интерпретацијама које промену југословенског става према немачком питању везују за 1956. годину, видети, на пример: Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 80; Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 24; Maria Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR*, 73–77; Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka*, 53.

Уједињења Немачке.⁴⁷⁷ Овако експлицитни наводи сведоче о томе да југословенски државни врх није имао илузија у вези са комплексношћу питања евентуалног признања ДР Немачке. Ипак, у Београду се сматрало да би ФНРЈ могла и требало да убудуће заузима став да НДР објективно постоји, да подржава учлањење Источне Немачке у све „техничке“ међународне организације, да по узору на друге ванблоковске земље (попут Индије, Египта, Индонезије, Финске, Швајцарске, Шведске) са ДР Немачком размени одређени вид „трговинских мисија“, као и да са представницима Источнонемачке владе успостави неслужбене контакте на плану културне, спортске, економске, информативне сарадње и др.⁴⁷⁸

Поставља се питање шта је утицало на промену југословенског става, као и зашто је до ове промене дошло у рано пролеће 1955. године. Успон у односима са Совјетским Савезом и источноевропским земљама несумњиво је био предуслов за то да до овакве промене у југословенском ставу дође. На тренутак могла је утицати и чињеница да је на пролеће (март–април) 1955. године, након четири месеца паузе, обновљена југословенско-совјетска преписка, којом је покренуто питање сусрета двају руководства.⁴⁷⁹ Такође, потписивање Париских споразума у октобру 1954, према којима је СР Немачка требало да постане чланица НАТО-а, утицало је на југословенску оцену да је уједињење Немачке тешко оствариво у блиској будућности. Међутим, на југословенску одлуку да са Источном Немачком успостави контакте на трговинском, културном и спортском плану, утицаја је могло имати и зближавање Југославије са ваневропским земљама попут Индије, Бурме и Египта, крунисано Титовим путовањем у Индију и Бурму током зиме 1954–55. године.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 45455, Забелешка о питању наших односа са Демократском Републиком немачком (Источна Немачка) и о нашем Претставништву у Берлину, 16. април 1955.

⁴⁷⁸ Исто.

⁴⁷⁹ Соня Вреск, *Советский Союз и Югославия: проблемы политического взаимодействия в 1955–1971 гг.*, докторска дисертација, Санкт Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет, 2011, стр. 41–42.

⁴⁸⁰ О Титовом путовању у Индију и Бурму, видети: Dragan Bogetić, „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–1955. i oblikovanje jugoslovenske politike nesvrstanosti“, *Istorija 20. veka* 2/2001, 65–73; Ljubodrag Dimić, „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–1955: prilog za istoriju hladnog rata“, *Tokovi istorije* 3–4/2004, 27–54; Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља 1–6. септембра 1961*, Београд: ЗУНС, 2013, 25–26, 141–142.

Током боравка у Индији, Тито се више пута сусрео са Нехруом. Макар једном, тема разговора била је и немачко питање.⁴⁸¹ И током посете Бурми јануара 1955. у разговору са председником владе У Нуом било је речи о немачком проблему.⁴⁸² У оба наврата, југословенски председник истицао је да је питање немачке будућности централни проблем Европе, да Немци имају право на уједињење, равноправност и наоружање за одбрану сопствене самосталности. Хвалио је помирљиву политику Француске владе према Немачкој, али и изражавао забринутост због немачког „експанзионистичког духа“ и укључивања СР Немачке у Атлантски пакт. Сматрао је да је НАТО имао своју функцију раних 50-их, али да у новонасталим околностима, када напетост у свету попушта, а Совјетски Савез изражава спремност на разговоре – за укључивање СРН у НАТО нема оправдања. Титови саговорници начелно су се слагали са њим, а У Ну додао је своју забринутост да би западне силе могле искористити и ојачати немачки војни потенцијал за рат против Совјетског Савеза.⁴⁸³

Да ли је о немачком питању Тито разговарао са Нехруом и У Нуом у више наврата него што то сугеришу званичне југословенске забелешке можемо само спекулисати. Југословенска грађа упућује на то да је Тито охрабрио Нехруа да се сусретне са председником немачких социјалдемократа Ерихом Оленхауером, а до сусрета је заиста и дошло приликом Нехруовог боравка у Лондону у фебруару 1955. године.⁴⁸⁴ Међутим, чак и

⁴⁸¹ АЈ, 837, I-2/4-1, Забелешка о разговору друга Председника са председником индијске Владе Нехруом 18. 12. 1954. у Њу Делхију у 12ч

⁴⁸² АЈ, 837, I-2/4-2, Забелешка о разговору Председника ФНРЈ Јосипа Броза Тита са председником бурманске Владе У Ну-ом, Брод „Миндон“, 12. 1. 1955.

⁴⁸³ АЈ, 837, I-2/4-1, Забелешка о разговору друга Председника са председником индијске Владе Нехруом 18. 12. 1954. у Њу Делхију у 12ч; АЈ, 837, I-2/4-2, Забелешка о разговору Председника ФНРЈ Јосипа Броза Тита са председником бурманске Владе У Ну-ом, Брод „Миндон“, 12. 1. 1955.

⁴⁸⁴ Титова посредничка улога у овом питању остаје неразјашњена. Оленхауер је 17. децембра Ивековића молио за информације о разговорима Тита и Нехруа, јер је, према његовим речима, са индијске стране дошла иницијатива за сусрет. Вероватно је да је сусрет Оленхауера и Нехруа био у плану и пре Титове посете Индији, али је такође могуће да је Тито доиста „охрабрио“ Нехруа да се са председником СПД и састане. До сусрета је дошло у Лондону 9. фебруара 1955. Оленхауер је након тога на седници партијског Председништва изјавио да постоји велика подударност у погледу на немачко питање између индијске Владе и СПД-а, али највероватније није инсистирао на томе да Нехру приликом предстојеће посете Москви посредује у контактима немачких социјалдемократа и Совјета. С друге стране, сам Нехру непосредно након сусрета изјавио да не види простор за сопствено посредовање у немачком питању. Ипак, значај сусрета лежи и у томе што је сусрет Нехруа са Оленхауером претходно непосредном сусрету индијског премијера са западнонемачким државним врхом. И приликом разговора са Хрушчовим у Београду, Тито је нагласио да је он Нехруу предложио сусрет са Оленхауером. О сусрету Нехруа и Оленхауера: Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 114–115; АЈ, 507/IX, 87/II-129, Забелешка о разговору амбасадора Младена Ивековића са Ерихом Оленхауером 24. јануара 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 42326, Забелешка о разговору са прваком СПД Венером на вечери код Ђура Јовића, 8. фебруара 1955; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-131, Забелешка

уколико се разговор о немачком питању ограничио на кратку размену информација, на југословенску дипломатију могао је оставити утисак индијски став о немачком проблему, али и односи које је индијска страна имала са два немачких државама. Наиме, иако је Индија више пута одбила успоставу дипломатских односа са Немачком Демократском Републиком, и у том смислу остала „верна“ Влади у Бону са којом је имала дипломатске односе од 1951. године, Нехру се нескривено противио уласку Савезне Републике Немачке у НАТО. У октобру 1954. године односи на линији Њу Делхи–Бон додатно су се заоштрили. Почетком месеца, предводник индијске делегације у УН-у Кришна Менон истакао је да је ДР Немачка суверена колико и СР Немачка, заложивши се за директне немачко-немачке преговоре као пут за решавање питања немачког јединства.⁴⁸⁵

Још већи изазов за Бон представљало је потписивање трговинског споразума између влада НДР и Индије 16. октобра 1954, што је био први споразум на нивоу влада који је Источна Немачка потписала са једном некомунистичком земљом.⁴⁸⁶ Иако нема непосредних доказа за то да је зближавање са Индијом имало пресудни утицај на промену југословенског става о немачком питању, опаска са састанка у ДСИП-у априла 1955. да се у контактима са НДР треба угледати на друге ванблоковске земље ипак упућује на то да пример Индије, Индонезије и Египта ни у овом погледу није био без значаја.⁴⁸⁷ Још један од разлога због којих је за ДСИП било важно да средином априла 1955. поново размотри и прецизира став о немачком питању вероватно је била и предстојећа посета делегације западнонемачког Бундестага Југославији.

о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са Ерихом Оленхауером код Оленхауера на вечери, 9. марта 1955; „Док. бр. 3, Стенографске белешке о разговорима југословенске и совјетске делегације за време посете Н. С. Хрушчова Југославији 26. маја до 3. јуна 1955“, у: *Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1946-1964*, Београд: Архив Југославије, 2014, 71.

⁴⁸⁵ Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 77.

⁴⁸⁶ Исто, 112–114.

⁴⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 45455, Забелешка о питању наших односа са Демократском Републиком немачком (Источна Немачка) и о нашем Претставништву у Берлину, 16. април 1955.

1.2.6 Тито као посредник у немачком питању између Запада и Истока

Парламентарна делегација СР Немачке стигла је у Југославију 16. маја, једанаест дана након ступања на снагу Бонских и Париских споразума, два дана по оснивању Варшавског пакта, дан након потписивања споразума о статусу Аустрије и десет дана пред долазак Хрушчова у Београд. У питању су биле веома бурне и политички интензивне недеље за обе стране. Посета је била дуго планирана. Иницијатива је још почетком 1954. године дошла највероватније од стране посланика Партије слободних демократа Карла Георга Пфлајдерера. До посете је требало да дође у новембру исте године, али је услед смрти председника Бундестага Хермана Елерса померена за наредно пролеће.⁴⁸⁸ Тако се на челу прве парламентарне делегације СРН која је посетила Југославију нашао нови председник Бундестага Еуген Герстенмајер. Герстенмајеру лично ово није била прва посета овим просторима. Као што ће југословенски државни врх сазнати најкасније 60-их година, када је источнонемачко Министарство иностраних послова, у оквиру кампање за дискредитовање СР Немачке, доставило југословенском ДСИП-у „компромитујући“ материјал о његовој блискости са нацистичким режимом, Еуген Герстенмајер је у више наврата боравио у Краљевини Југославији, односно окупираној Србији, као високи чиновник Службе за спољне послове Немачке евангелистичке цркве и истовремено члан нацистичке партије.⁴⁸⁹ С обзиром на то да у југословенским документима о припреми посете парламентарне делегације 1955. нема помена о Герстенмајеровој предратној и ратној

⁴⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 44862, Забелешка о разговору министра-саветника Цврље са др К. Г. Пфлајдерером, 7. априла 1954; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 46091, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са председником Бундестага Елерсом и послаником ФДП Пфлајдерером, 8. 5. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 415445, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са послаником ФДП др Пфлајдерером, 28. 10. 1954; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 418113, Посета делегације немачког Бундестага од 16. до 23. маја 1955. год.

⁴⁸⁹ Еуген Герстенмајер посетио је Краљевину Југославију у априлу, јулу, августу и октобру 1940. и јануару 1941. године, а у окупираној Србији боравио је септембра 1941. Посете Еугена Герстенмајера Краљевини Југославији биле су резултат интензивног настојања нацистичког режима да, кроз контакте Немачке евангелистичке цркве, побољша односе са Српском православном црквом и утиче на то да СПЦ заузме пронемачки став у тренутку када је Други светски рат у Европи већ био у току. Герстенмајерова посета окупираној Србији уследила је у тренутку када су немачки окупациони органи размишљали о смењивању патријарха Гаврила Дожића. Герстенмајеров предлог био је да се на чело СПЦ постави владика Николај Велимировић. О односима СПЦ и Немачке евангелистичке цркве, видети: Растко Ломпар, „Контакти Немачке евангелистичке цркве и Српске православне цркве у контексту немачке спољне политике према Балкану 1935–1941“, *Токови историје*, 2/2020, 51–73.

активности на Балкану, може се претпоставити да југословенска страна у тренутку посете о томе није имала никаквих сазнања.⁴⁹⁰

Првибитни програм боравка западнонемачке парламентарне делегације није подразумевао пријем код Јосипа Броза Тита. Сами чланови делегације, као и Амбасада СРН у Београду, уочи и током посете на више начина покушавали су да изврше притисак на југословенске званичнике, како би југословенски председник пристао да се са њима сусретне. Пријем код Тита било је питање престижа, али је у овим политички бурним недељама, лични сусрет са југословенским председником имао и додатну тежину. До пријема делегације СРН код Тита дошло је након што је сам Герстенмајер замолио да се „пренесе надлежнима“, како он носи личне поруке Аденауера за југословенског председника. Како је једна од кључних тема у западнонемачко-југословенским односима током читаве 1954. и почетком 1955. године било питање застоја у трговинским преговорима и проблем југословенских потраживања, након што је добио информацију да ће до сусрета са Титом ипак доћи, Герстенмајер послао је преко амбасаде СРН у Београду хитни телеграм западнонемачком канцелару, са молбом да одреди крајњи рок до ког ће се Западнонемачка влада изјаснити о спорним питањима међусобних привредних односа, како би на разговор са југословенским председником отишао са конкретном информацијом.⁴⁹¹

Јосип Броз Тито примио је западнонемачку делегацију 23. маја у Београду, последњег дана њиховог боравка у Југославији. Том приликом засебан разговор је одржао са председником Бундестага Герстенмајером. Разлог због ког је Герстенмајер замолио за пријем био је, како је навео, лична порука Аденауера коју је требало да пренесе. Како је истицао, Аденауер га је пред полазак делегације за Југославију, овластио да југословенском председнику пренесе да ће он као канцелар учинити све да се спорно питање југословенских потраживања, односно немачких дуговања реши. Током разговора Герстенмајер се видно потрудио да увери Тита у добре намере Западнонемачке владе, сопствену посвећеност, али

⁴⁹⁰ Иако члан НСДАП-а, Еуген Герстенмајер није био убеђени нациста. Он јесте био високи чиновник Немачке евангелистичке цркве, који је, учествујући у активностима цркве у иностранству суштински радио у функцији нацистичке спољне политике, али карактер његовог предратног и ратног ангажмана није био такав да би представљао непремостиву препреку за сарадњу са југословенским властима, чак и уколико су тога били свесни.

⁴⁹¹ Одговор који је Герстенмајер добио из Бона гласио је да, услед одсутности канцелара, не могу одредити тачан датум, али су ипак поставили рок од четири недеље, који је Герстенмајер пренео Ј. Б. Титу. ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 418113, Посета делегације немачког Бундестага од 16. до 23. маја 1955. год.

и личну заинтересованост и чврсто настојање канцелара Аденауера да се спорна питања у односима са Југославијом реше у складу са југословенским интересима.⁴⁹²

Међутим, чини се да наводна лична порука Аденауера о питању југословенских потраживања није био (једини) разлог због ког је Герстенмајер инсистирао на пријему код Тита. Честитавши Јосипу Брозу на „успеху његове политике“, на „победи југословенског става“ оличеној у предстојећој совјетској посети, Герстенмајер је, посредно, замолио југословенског председника за услугу. Образложивши став Владе СРН о немачком питању, став према Источној Немачкој, о томе да је на листи приоритета Бона безбедност на првом месту, али и посебно нагласивши да је он лично био против уласка у НАТО, Герстенмајер је истакао да је за западнонемачки државни врх изузетно важно да ступи у контакт са Совјетима, како би у непосредним разговорима утицали на промену њихове политике према Источној и Западној Немачкој. У том контексту, навео је да су тешкоће са којима се Влада у Бону суочава сумњичавост Запада према било каквом кораку СРН у том правцу, али и одбојност Москве због тога што све западнонемачке иницијативе долазе преко Вашингтона и Лондона. Иако посредно, Герстенмајер је суштински замолио Ј. Б. Тита да на неки начин посредује у односима између СССР-а и СРН приликом предстојеће совјетске посете. Тито је био суздржан, ограничивши се на то да ће о немачком питању свакако бити речи током посете совјетске делегације Југославији.⁴⁹³

Молба високог представника Савезне Републике Немачке за посредништво Југославије у односима са Совјетима била је прилично јасна, али и незванична. Из Герстенмајерових речи не може се закључити да ли је она дошла од канцелара, или од њега лично. Тим пре, што су између председника Бундестага и канцелара СРН од краја 1952. године постојале нескривене разлике у погледу политике коју је Савезна влада требало да води према Совјетском Савезу. Иако западна интеграција и непризнавање НДР нису никада биле упитне у политичком светоназору Еугена Герстенмајера, он се залагао за флексибилнију спољнополитичку активност према Истоку. Овакви ставови средином шесте деценије нису наилазили на одобравање руководства Хришћанско-демократске уније, чији

⁴⁹² АЈ, 837, I-3-a/83-6, Забелешка о разговору друга Председника с председником западнонемачког парламента Герстенмајером, 23. 5. 1955.

⁴⁹³ АЈ, 837, I-3-a/83-6, Забелешка о разговору друга Председника с председником западнонемачког парламента Герстенмајером, 23. 5. 1955.

је члан Еуген Герстенмајер био. Априла 1955. године, непосредно пред ступање на снагу Бонских и Париских уговора, Герстенмајер се јавно заложио за промену држања према Москви, како би се одмрзли преговори о немачком питању, као и за угледање на Аустрију, која би могла пружити пример уједињења на основама невезивања за блокове. Конрад Аденауер био је недвосмислено против Герстенмајерових уверења да би Москви требало послати сигнал за преговоре и споразумевање, посебно услед чињенице да су се његови ставови приближавали доминантној струји унутар коалиционе Партије слободних демократа, али и опозиционе Социјалдемократске партије.⁴⁹⁴

Имајући ова неслагања у виду, могло би се претпоставити да је Герстенмајерова индиректна молба била део његове личне дипломатије. Међутим, по ступању Париских и Бонских уговора на снагу (5. маја 1955, 11 дана пре доласка делегације Бундестага у Југославију), сматрајући да је интеграција СРН у НАТО *fait accompli*, Герстенмајер је напустио дотадашња залагања за неутрализацију Немачке, окренувши се ставу да се до немачког уједињења може доћи само кроз помирљиву политику према СССР-у и кроз споразумевање са Москвом. И код самог Аденауера, након што је улазак СРН у НАТО био свршен чин, отпочела је (краткотрајна) фаза еластичније политике према Истоку, која је резултирала у посети Москви септембра исте године. Тиме су се у овом периоду од неколико месеци ставови Герстенамејра и Аденауера у погледу потребе директних контаката са Совјетским Савезом поново приближили.⁴⁹⁵ Како је, међутим, до посете делегације Бундестага Југославији дошло између ступања на снагу Бонских и Париских споразума (5. маја) и совјетског позива Аденауеру да посети Москву (7. јуна), а у недостатку извора који би недвосмислено потврдили или одбацили тврдњу да је могућност југословенског посредовања разматрана у кабинету канцелара и министра спољних послова Аденауера, мотивација Герстенмајерове индиректне молбе југословенском председнику остаје подложна различитим тумачењима. Ипак, поводом предстојеће совјетске посете Београду несумњиво је у Бону расла забринутост у вези са спољнополитичким курсом који

⁴⁹⁴ Daniela Gniss, *Der Politiker Eugen Gerstenmaier 1906-1986. Eine Biographie*, 350–351; Rudolf Morsey, „Gerstenmaier und Adenauer“, in: Günter Buchstab (Hrsg.), *Eugen Gerstenmaier (1906–1986): Kirche – Widerstand – Politik*, Sankt Augustin: KAS, 2006, 75–76.

⁴⁹⁵ Daniela Gniss, *Der Politiker Eugen Gerstenmaier 1906-1986. Eine Biographie*, 351.

ће југословенско руководство заузети, али је истовремено тиме и југословенска позиција добијала на значају.

Еуген Герстенмајер није био једини члан делегације Бундестага који је на (ин)директан начин предлагао југословенско посредовање у односима са Совјетским Савезом. Током посете, уприличен је посебан састанак чланова делегације из редова СПД-а, Вилхелма Мелијеса и Герхарда Литкенса, са представницима ССРНЈ. Истакавши да немачки социјалдемократи до тог тренутка нису имали директних контаката са совјетским представницима,⁴⁹⁶ замолили су Југословене да приликом предстојеће совјетске посете Београду испитају који би био минимум совјетских захтева у погледу немачког уједињења. Разговарајући о тој теми, истакли су да су совјетске иницијативе неразумљиве Западу, јер постоји непремостива „менталитетска“ разлика између две стране, те да би најсрећније решење за Немце потенцијално било ако би нека трећа страна, Југославија на пример, посредовала у међусобним односима. Такође, напоменули су да је СПД рада да ступи у директне контакте са Совјетима. Одговор Вељка Влаховића, по свој прилици, задржао се на томе да Југославија подржава немачко уједињење, да сматра да се то питање не може више избегавати, те да Југославија критички посматра совјетски однос према социјалдемократији, а према СПД-у посебно. Иако се разговор Мелијеса и Литкенса са представницима ССРНЈ пре може протумачити као сигнал, него као званична молба за посредовање, иницијативе из редова СПД-а нису се на томе зауставиле.⁴⁹⁷

Док је делегација Бундестага боравила у Београду, Херберт Венер замолио је за хитан сусрет са амбасадором Младеном Ивековићем. Разлог за журбу представљала је предстојећа посета совјетске делегације Београду. Наиме, током Берлинске конференције 1954. године Херберт Венер ступио је у контакт са замеником уредника московске „Правде“ Јуријем А. Жуковым и тадашњим дописником „Правде“ за НДР Павелом А. Наумовим, који су се поводом Конференције налазили у Берлину. О овом поверљивом сусрету Венер је одмах обавестио Ериха Олленхауера, а недуго затим и амбасадора ФНРЈ Младена

⁴⁹⁶ Мелијес и Литкенс или нису имали сазнања о контактима које је врх СПД-а имао са Совјетима 1954. и 1955. године, или нису знали да је југословенска страна упозната са тиме.

⁴⁹⁷ АЈ, 837, I-3-a/83-6, Забелешка о разговору са члановима немачке парламентарне делегације у комисији за међународна питања ССРНЈ, 17. маја 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 418113, Посета делегације немачког Бундестага од 16. до 23. маја 1955. год.

Ивековића.⁴⁹⁸ Одлуци да овако поверљиву информацију подели са југословенским амбасадором сигурно је дипринело њихово лично међусобно поверење. Међутим, на пролеће 1955. то није био једини разлог.

Приликом сусрета са Ивековићем, до ког је дошло 22. маја 1955, Венер је пренео да након Берлинске конференције готово годину дана СПД није имао никакве контакте са Совјетима, све до фебруара 1955, када је Наумов, који је као новинар присуствовао дебати у Бундестагу поводом Париских уговора (24–27. фебруар), затражио контакт са њим. Приликом тог сусрета, Венер је изложио сопствено мишљење о совјетској политици, истакавши да СССР има неправилан став према социјалдемократији и посебно према СПД-у. Два месеца касније, почетком маја, Наумов, који је у међувремену постао стални дописник „Правде“ из Бона, поново је затражио сусрет, истакавши да долази „по налогу виших места из Москве (изричито нагласио да не долази по налогу совјетских места из Берлина), који желе успоставу контакта са СПДом“.⁴⁹⁹ У међувремену (7. 3. 1955) у Москви је заиста донета одлука да се успоставе контакти са немачком социјалдемократијом. Ова одлука уклапала се у спољнополитичку концепцију Хрушчова према којој је кроз мирољубиву коегзистенцију требало искористити слабости „империјалистичког“ лагера, „раскринкати“ западну политику снаге, а кроз појачану идеолошку борбу мобилисати против „агресора“ „масе“, раднике, сељаке и интелигенцију у капиталистичким и у земљама под колонијалном управом. Суштински, сарадња са СПД-ом била је за Москву један од канала за снажење постојећег незадовољства спољнополитичком концепцијом Владе СРН.⁵⁰⁰

Упркос томе што је Венер пренео Оленхауерову начелну сагласност да до сусрета са Наумовим дође, он се током наредне две недеље није огласио, што је Венеру и Оленхауеру уносило неизвесност по том питању. С обзиром на то да је, по мишљењу руководства СПД-а, наступио последњи час за евентуалне преговоре о немачком јединству, Венер је молио

⁴⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42893, Забиљешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са првацима СПД Оленхауером, Венером и Нојманом, 13. фебруара 1954. године; ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 43893, Забиљешка о разговору амбасадора др Младена Ивековића са прваком СПД Хербертом Венером 18. марта 1954. године.

⁴⁹⁹ АЈ, 507/IX, 87/II-138, Забелешка о разговору вођеним са Х. Венером, чланом председништва СПД, на вечери код саветника Јовића 22. маја 1955.

⁵⁰⁰ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958: Korrekturen an Stalins Erbe, Chruschtschows Aufstieg und der Weg zum Berlin-Ultimatum*, München: Oldenbourg Verlag, 2011, 50–53.

Ивековића да југословенски државни врх приликом посете Хрушчова и Булгањина Београду посредује у односима између Москве и СПД-а, јер „могућност контакта СПД-а са Русима оцењује као политичку нужност за СПД.“⁵⁰¹ Посетом совјетске делегације Југославији, југословенско руководство први пут се нашло у позицији посредника у важном питању какво је било немачко.

Совјетска делегација на челу са Никитом Сергејевичем Хрушчовим допутовала је у Београд 26. маја 1955. године. Међу питањима која је совјетска страна планирала да покрене у Југославији било је и немачко. У припремним материјалима за разговоре у Београду истицана је потреба за постизањем сагласности о нужности мирољубивог уједињења Немачке. Такође, совјетска страна требало је да предложи југословенској успоставу нормалних дипломатских односа са Немачком Демократском Републиком.⁵⁰² У првим званичним разговорима са југословенском делегацијом 27. маја 1955. Хрушчов је истакао да је у околностима које су наступиле после ратификације Париских споразума решавање немачког питања у циљу немачког уједињења „изузетно сложена ствар“. Не напуштајући у потпуности, у том тренутку још увек званични совјетски став, да би се немачко јединство могло постићи повлачењем страних трупа и формирањем независне свенемачке владе, Хрушчов је ипак сматрао да је приступање СР Немачке НАТО-у драстично променило изгледе за стварање јединствене Немачке која не би била интегрисана у западни одбрамбени и политички блок. Напоменуо је да до уједињења може доћи „тек у некој етапи у будућности“, а кораци на том путу били би успостављање „нормалних односа“ између Москве и Бона, као и „нормалних односа“ између Источне и Западне Немачке.⁵⁰³ Тито је такође сматрао да се немачко питање мора решавати постепено, што би подразумевало успостављање контаката између представника Источне и Западне Немачке.⁵⁰⁴ „Потпуно се слажемо. Јединствени смо, значи! Ми тако гледамо.“, одговорио је Хрушчов, додавши да је совјетска жеља да „Немци седну за један сто и да они сами, тј. две Немачке, имају своје

⁵⁰¹ АЈ, 507/IX, 87/II-138, Забелешка о разговору вођеним са Х. Венером, чланом председништва СПД, на вечери код саветника Јовића 22. маја 1955.

⁵⁰² Упутства за преговоре у Београду разрађена су у документу „Предлози о питањима државних односа између СССР-а и Југославије“ 12. маја 1955. године. Видети: Соня Вреск, *Советский Союз и Югославия: проблемы политического взаимодействия в 1955–1971 гг.*, 43–44.

⁵⁰³ „Док. бр. 3, Стенографске белешке о разговорима југословенске и совјетске делегације за време посете Н. С. Хрушчова Југославији 26. маја до 3. јуна 1955“, у: *Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР 1946–1964*, Београд: Архив Југославије, 2014, 64.

⁵⁰⁴ Исто, 70.

добре односе: дипломатске, привредне и културне“, који би постепено довели и до уједињења.⁵⁰⁵ Упркос овој привидној, можда и форсираној истоветности у ставовима, на Хрушчовљево питање о евентуалном дипломатском признању НДР од стране Југославије, Тито је одговорио: „Морам рећи да ми ту ствар уопште нисмо разматрали“, додавши да „ако хоћете са Западном Немачком неки аранжман“, дипломатско признање НДР од стране Југославије не би било корисно.⁵⁰⁶

У свом излагању о немачком питању Тито је нагласио и да „нарочито важном“ сматра улогу Социјалдемократске партије Немачке, и то како за унутрашњи развој у Западној Немачкој, тако и за евентуални процес споразумевања међу Немцима са истока и запада. У том контексту, истакао је да бројчану снагу немачке социјалдемократије не треба потцењивати, да је она далеко јача од Комунистичке партије Немачке, да је током последњих година СПД у односу према Југославији „прилично еволуирала“, те да представља „позитивне елементе“ које треба имати у виду приликом решавања немачког питања. Тито није пропустио прилику да се и током разговора о Немачкој „похвали“ својим путовањем у Индију и да нагласи своју посредничку улогу у сусрету Нехруа и Оленхауера. Истакавши да је како представницима Запада и ванблоковског света (Нехруу) тако и сада Истоку (Совјетима) сугерисао да о немачком проблему треба чути и глас немачких социјалдемократа, Тито је истовремено представљао себе као државника коме су сва врата отворена, али и недвосмислено изразио своју наклоност према СПД-у и њиховом виђењу решавања немачког питања.⁵⁰⁷

Први „сусрет на врху“ између Тита и Хрушчова крунисан је Београдском декларацијом 2. јуна 1955, у којој су се, између осталог, обе стране сложиле да је потребно „споразумно решење немачког питања на демократској основи и у складу како са жељама и интересима немачког народа, тако и са интересима опште безбедности.“⁵⁰⁸ Неколико дана касније, Министарство иностраних послова НДР у интерној анализи о совјетско-југословенским преговорима закључило је да је потребно сазнати „шта југословенска Влада и југословенска јавност подразумевају под решавањем немачког питања на демократској

⁵⁰⁵ Исто, 79.

⁵⁰⁶ Исто, 82.

⁵⁰⁷ Исто, 71.

⁵⁰⁸ Исто, 161.

основи, која одговара интересима немачког народа“.⁵⁰⁹ Дилеме је убрзо разрешио сам Хрушчов. У писму упућеном В. Улбрихту 16. јуна, у ком је образлагао ток и значење београдског сусрета, Хрушчов је истакао да је Југославија за уједињење Немачке, за наоружање уједињене Немачке, да сматра да се до уједињења моће доћи само постепено, у етапама, приближавањем двају делова Немачке, успоставом привредних, културних и других веза, а не простим утапањем Источне Немачке у СРН.⁵¹⁰ Ипак, у јуну 1955, као ни у месецима који су следили, с југословенске стране није било конкретне иницијативе која би говорила у прилог југословенској спремности да регулише односе са НДР.⁵¹¹ Источнонемачко Министарство иностраних послова сматрало је јуна 1955. да изгледи за нормализацију односа са Бурмом, Индијом и Финском у том тренутку делују далеко повољније него са Југославијом.⁵¹²

Ипак, у југословенском ставу према немачком питању у првој половини 1955. године дошло је до првог суштинског корака, који је назначио промену не само у ставу већ и у односима са двама немачким државама. У Београду се учврстило становиште да је „објективна“ чињеница да постоје две Немачке, које се „нарочито после ратификације Париских споразума и Варшавских одлука – као и после признања суверености једне и друге и формално-правно све више истичу као државе.“ Југославија је и даље дипломатске односе имала само са Западном Немачком, док је са НДР одржавала трговинске односе.⁵¹³

⁵⁰⁹ PA AA, MfAA, A 3012, Zu den sowjetisch-jugoslawischen Verhandlungen in Belgrad, Berlin, den 8. Juni 1955.

⁵¹⁰ SAPMO/BArch, DY 30/3641, Н. Хрущев, ЦК Социалистической единой партии Германии. Товарищу Улбрихту, 25. 6. 1955.

⁵¹¹ У јуну 1955. источнонемачки МИП јављао је амбасадору у Москви да је НДР преко амбасадора у Будимпешти сигнализирала Београду своју заинтересованост за успоставу дипломатских односа, али да се ФНРЈ није у том смислу заузела. Michael Lemke, „Jugoslawien und Rumänien im Konzept der völkerrechtlichen Anerkennung der DDR 1949 bis 1967“, 71.

⁵¹² PA AA, MfAA, A 4570, Hauptabteilungsleiter Gyptner, an die Botschaft der DDR in der Ungarischen Volksrepublik, z.Hd.v. Koll. Kluge, 28.6.1955.

⁵¹³ AJ, 507/IX, 86/I-18, Питање става и односа са Источном Немачком, 1955.

II НЕМАЧКИ ХЛАДНИ РАТ ЗА ЈУГОСЛАВИЈУ (1955–1957)

II.1 БОРБА ИСТОЧНОГ БЕРЛИНА И БОНА ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКИ СТАВ (1955–1956)

Година 1955. била је преломна и у немачко-немачком односу. Формалним стицањем суверенитета и интеграцијом у супротне војно-политичке блокове постојање двеју држава на немачком тлу било је зацементирано за дужи низ година. Истовремено, и за Бон и за Источни Берлин то је означило проширење ингеренција на бројним пољима, па и на спољнополитичком плану. У питању је била година у којој се совјетска политика према немачком питању дефинитивно окренула тези о постојању две немачке државе, али и година у којој је, по посети Аденауера Москви и успостављању дипломатских односа између СССР-а и СРН, коначно формулисана Халштајнова доктрина. Када је Југославија у питању, путовање Тита у Индију и Бурму и посебно посета совјетске делегације Београду, били су видљиви знаци промене у спољнополитичкој оријентацији Југославије, али за Владу у Бону и сигнали да се за Југославију и њен став о немачком питању треба појачано борити. Источнонемачки званичници такође су на преласку из 1954. у 1955, пратећи упутства из Москве, почели да испитују могућности успостављања контаката са Југославијом. Међутим, кључна је била промена југословенских позиција. Не само ставом да „објективно“ постоје две немачке државе, већ пре свега одлуком да, иако без успостављања дипломатских, треба успоставити трговинске, културне, спортске и др. односе са Немачком Демократском Републиком, Југославија је отворила врата за отпочињање немачко-немачког ривалства на свом тлу.

II.1.1 Почети источнонемачке борбе за Југославију

У почетку, Немачка Демократска Република није имала разрађену стратегију своје „југословенске политике“.⁵¹⁴ Међутим, најкасније од децембра 1954. године успостава

⁵¹⁴ Ову тврдњу износи и Ф. Баер у књизи о југословенској политици НДР: Friederike Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 113.

дипломатских односа са Југославијом била је циљ коме се тежило, што је и југословенској страни, испрва незванично, а најкасније од јуна 1955, након Хрушчовљеве посете Београду, и званично стављано до знања.⁵¹⁵ Свесни да до дипломатских односа не могу доћи „преко ноћи“, источнотрговински званичници настојали су да до циља дођу постепеним корацима, као што су то чинили и у другим земљама изван Источног блока. Већ почетком 1954. југословенске дипломате предвиђале су да ће Источна Немачка користити привредне односе „као средство за кријумчарење суверености“.⁵¹⁶ Суочени са „политиком непризнавања“, коју су водиле западне силе и Савезна Република Немачка од настанка двеју немачких држава, коришћење трговинских, спортских, економских, културних и личних контаката за „кријумчарење суверености“ био је рационалан и једини могући избор за источнотрговинско руководство.

Услед специфичности спољнополитичке позиције Немачке Демократске Републике, њени привредни контакти са спољњим (некомунистичким) светом били су у непосредној функцији спољне политике. Пошто су сви трговински и привредни продори Источне Немачке истовремено имали политички и дипломатски, а не само економски значај, између Министарства иностраних послова и Министарства за спољну и унутарнемачку трговину постојала је блиска сарадња и координација.⁵¹⁷ Спољнополитичка (и спољнотрговинска) активност Немачке Демократске Републике била је и у функцији политике Истока у глобалном хладноратовском сукобу са западним блоком, који је Источна Немачка посебно водила на „микро-плану“ супротстављања западнотрговинској држави. У том контексту, источнотрговинска политика имала је и своје идеолошке мотиве, односно оправдање. Како су

⁵¹⁵ Одлука о успостави дипломатских односа као циљу донета је 9. децембра 1954. године. Неколико дана касније, амбасадор НДР у Будимпешти добио је задатак да на неформалан начин наметне ту тему у разговору са југословенским послаником, о чему је било речи раније у овом поглављу. Лета 1955, у разговору са југословенским амбасадором Вејводом у Прагу, Државни секретар за спољну трговину и члан Владе НДР Курт Грегор саопштио је да Источна Немачка жели дипломатске односе са Југославијом, али да се, уколико то није у датом тренутку могуће, односи могу прво развијати на економском плану. Тражио је да се његова порука пренесе Београду. Видети: Michael Lemke, „Jugoslawien und Rumänien im Konzept der völkerrechtlichen Anerkennung der DDR 1949 bis 1967“, 71; PA AA, MfAA, A 4570, Hauptabteilungsleiter Gyptner, an den Botschafter der DDR in der Ungarischen Volksrepublik Herrn Schwab, 9. 12. 1954. (датум тешко читљив на документу, највероватније је у питању 9. децембар); PA AA, MfAA, A 4984, Aktenvermerk über eine Unterredung mit dem jug. Gesandten Soldatic am 15.12.1954. in Budapest; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 47582, Телеграм С. Прице Амбасади ФНРЈ у Бону, само за личну информацију М. Ивековићу, о извештају амбасадора Вејводе из Прага, 7. 6. 1955.

⁵¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 74, док. 44801, Војна мисија, Извештај за март 1954, 19. 4. 1954.

⁵¹⁷ Friederike Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 113–114.

већ 1954. југословенске дипломате у Берлину примећивале, у Источној Немачкој се „више него икад јавно испољава тенденца: Створити јаку и моћну, демократску Немачку као бедем у одбрани против реваншистичких тенденца и нове фашистичке опасности Западне Немачке“.⁵¹⁸ Иако страхујући да је југословенска спремност на трговинску сарадњу била мотивисана жељом да исту употреби као средство притиска на Бон, у Министарству иностраних послова НДР сматрали су да се не сме изгубити из вида да било која мера, која би оснажила југословенску позицију наспрам „међународних монопола“ и посебно наспрам „пљачкашког западнонемачког крупног капитала“, заслужује сваку подршку.⁵¹⁹ Другим речима, западнонемачким напорима спутана у остваривању нормалних међудржавних односа, Немачка Демократска Република користила је привредне и културне везе као заменску дипломатију за подизање сопственог унутрашње- и спољнополитичког легитимитета.

„Трговци увек иду пред дипломатама“, саопштио је представник источњемачке трговинске коморе југословенским дипломатама у Берлину, додавши да они „постављају мостове онде где то дипломатији не полази за руком“.⁵²⁰ Први корак у приближавању Београду остварен је склапањем компензационог уговора између трговинских комора двеју земаља 1954. године, да би у јуну 1955. Државни секретар за спољну трговину НДР-а Курт Грегор преко југословенског амбасадора у Прагу поручио да Источна Немачка жели „већи и шири уговор, на вишем нивоу“, односно да је спремна на већи обим трговинске размене, али и на прелазак са уговора између трговинских комора на неки вид међудржавне сарадње.⁵²¹ У питању је био тренутак када су теорија о постојању две Немачке и дипломатски немачко-немачки хладни рат већ добијали форму. Убрзо су и представници Министарства спољне трговине и Спољнотрговинске коморе НДР боравили у Београду и том приликом отворено предложили преговоре на нивоу државних делегација, као и

⁵¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 74, док. 44801, Војна мисија, Извештај за март 1954, 19. 4. 1954.

⁵¹⁹ РА АА, МfАА, А 3012, Die Entwicklung der Beziehungen Jugoslawiens zu den Ländern des Friedenslagers und die Deutsche Demokratische Republik, 1955.

⁵²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 49166, Забелешка о разговору са Волтером из СТК НДР и референтом из Министарства за спољну и унутарнемачку трговину (МАИ), Каспером, који обрађују уз остало и проблеме трговинских односа са Југославијом. Са наше стране присутни Достал и Лукић. Нашли се на вечери у И. Берлину. Разговор је имао искључиво неофицијелни карактер, што је било уопшталом и обострано наглашено. Вечера је одржана 21. маја, 23. 5. 1956.

⁵²¹ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 47582, Телеграм С. Прице Амбасади ФНРЈ у Бону, само за личну информацију М. Ивековићу, о извештају амбасадора Вејводе из Прага, 7. 6. 1955.

отварање трговинских представништава у Београду и Берлину.⁵²² О томе колико је Источним Немцима лета 1955. било стало до успеха трговинских преговора са Југославијом, сведоче и речи члана источнонемачке трговинске делегације, да су Источни Немци „спремни на најповољније услове који су они икоме и дали и који смо ми имали код других земаља по питању инвестиционих аранжмана“, позивајући се чак и на предратне трговинске традиције између немачког и југословенског тржишта.⁵²³ Питање потписивања споразума између представника двеју влада, као и отварања представништа у Београду и Источном Берлину било је и тема разговора вођених у октобру у Женеви, као и садржај двају писама, које је Хајнрих Рау, Потпредседник Владе и Министар за спољну и унутарнемачку трговину НДР, послао Кочи Поповићу у октобру и новембру исте године.⁵²⁴

Тренутак у ком је Рауово писмо послато за Београд вероватно није случајно одабран. Током јесени 1955. (крај октобра–средина новембра) Министар привреде НДР Хајнрих Рау посетио је Индију и Египат. У Њу Делхију сусрео се и са самим Нехруом, отворио је изложбу Немачке Демократске Републике на индустријском сајму, где је један од излагача била и Западна Немачка, са индијским премијером прошетао је кроз источнонемачки павиљон, а биланс посете било је отварање трећег трговинског представништва НДР у Индији – овог пута у престоници Њу Делхију.⁵²⁵ Резултат Рауове посете Египту било је склапање трговинских уговора и размена трговинских представништава са конзуларним овлашћењима.⁵²⁶ Тако су и писма источнонемачког министра Кочи Поповићу послата у тренутку када су из Југославији пријатељских земаља, Индије и Египта, стизале вести о његовој посети. Иако је у Београду донета одлука да се на писма Х. Рауа одговори усменим

⁵²² АЈ, 837, I-5-6/81-1, ДР Немачка, Забелешка саветника Саичић Владимира о разговору са Фриц Кохом, начелником Министарства спољне трговине Источне Немачке и Др. Лесингом, председником спољнотрговинске Коморе НДР, одржаном 27. 6. 1955. (економско одељење ДСИП-а).

⁵²³ Исто.

⁵²⁴ РА АА, МfАА, А 4570, Direktive für das politische Erhalten der Regierungsdelegation der DDR bei den Verhandlungen mit der Regierung der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien in einigen speziellen Fragen, Berlin, den 15. 12. 1955; ВArch, SAPMO/ВArch, DY 30/42417, Entwurf an den Staatssekretär für Auswärtige Angelegenheiten der FVRJ, Gen. Koca Popovic, 22. 10. 1955; SAPMO/ВArch, NL 182/1235, Brief von H. Rau an den Genossen Walter Ulbricht und Otto Grottewohl, 17. 11. 1955; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 420312, Белешка о питању нашег признања Демократске Републике Немачке, 23. 9. 1957.

⁵²⁵ Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 121–123.

⁵²⁶ Gareth M. Winrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, Cambridge University Press, 1990, 36–37. На притисак СРН, Индија и Египат одложиће слање својих предстацника у Источни Берлин.

путем, о форми одговора постојала су различита мишљења.⁵²⁷ Друго одељење ДСИП-а сматрало је да би Х. Рауу требало одговорити у писменом облику, јер је он истакнута личност у Немачкој Демократској Републици, али и шире, наводећи да је недавно био лично примљен од стране председника Египатске владе Насера.⁵²⁸ Пример односа других, посебно ваневропских земаља, које су имале дипломатске односе са Западном, али ипак одржавале и проширивале одређени вид економске и културне сарадње са Источном Немачком, за југословенску дипломатију често је служио као параметар дозвољеног нивоа сарадње са НДР, који би Влада у Бону била спремна да толерише. Временом ће и две немачке државе почети да користе пример трећих земаља за аргументацију својих захтева према Југославији.⁵²⁹

Ни мишљења источнонемачких дипломата о начину и темпу развоја односа са ФНРЈ нису била подељена. Док су почетком лета 1955. преговори са Министарством за спољну и унутарнемачку трговину НДР вођени у Прагу⁵³⁰, представници амбасаде у Будимпешти јављали су Министарству иностраних послова у И. Берлину да су услови за успостављање односа са Југославијом повољни, да минимум који НДР треба да тражи јесте размена представништава са конзуларним функцијама и дипломатским статусом, да у делегацији која ће преговарати о новом трговинском уговору са источнонемачке стране треба да буде и један високи представник МИП-а, да је нужно интензивирати културну сарадњу са ФНРЈ, предлажући да се убудуће сва питања у вези са односима са Југославијом, укључујући и припремне преговоре за склапање трговинског уговора, решавају преко представништава двеју земаља у Будимпешти.⁵³¹

⁵²⁷ Усмени одговор давао је начелну спремност за прихватање предлога НДР, али без прецизирања конкретних термина, што је источнонемачка страна (исправно) тумачила као намерно отезање ФНРЈ, због преговора са СРН. SAPMO/BArch, NL 182/1235, Brief von H. Rau an den Genossen Walter Ulbricht und Otto Grottewohl, 17. 11. 1955.

⁵²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 414908, Забелешка у вези доласка Волтер Вернера, директора Трговинске коморе Источне Немачке (датум тешко читљив, можда 8. 11. 1955).

⁵²⁹ НДР је сваки успех у некој земљи користича за пропагирање свог угледа у другим земљама, па и у Југославији. Међутим, у тренутку када је Југославија 1956/7. почела да „предњачи“ у контактима са НДР, и Бон ће посегнути за примером Индије и Египта, Југославији пријатељских земаља, сугеришући да су и оне одустале (одложиле) од отварања свог представништва у Источном Берлину.

⁵³⁰ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 47582, Телеграм С. Прице Амбасади ФНРЈ у Бону, само за личну информацију М. Ивековићу, о извештају амбасадора Вејводе из Прага, 7. 6. 1955.

⁵³¹ РА АА, МfАА, А 4570, Kluge, Botschaft der DDR in der UVR, an das MfAA, Koll. Streich, 17. Juni 1955; РА АА, МfАА, А 15276, Kluge an das MfAA, Koll. Gyptner, Budapest, 18. 6. 1955.

Поздрављајући иницијативе амбасаде у Мађарској и истичући да резултати Хрушчовљеве посете Београду доиста утиру пут успостави нормалних дипломатских односа са ФНРЈ, Министарство иностраних послова Немачке Демократске Републике сугерисало је дипломатама у Мађарској да се ипак не може очекивати да Југославија одмах пристане на успоставу дипломатских односа, те да не треба ситуацију процењивати само на основу „сопствених жеља“, већ у контексту целокупне међународне ситуације. У том смислу, Министарство је сматрало да односи са другим ванблоковским земљама имају више изгледа за „нормализацију“, те да у контактима са Југославијом не треба у догледном периоду давати повода југословенској страни да било који предлог НДР одбије. У писму је истицано да ће Влада НДР настојати да склопи трговински уговор са ФНРЈ, као и да размени трговинска представништва, али да конзуларна овлашћења и дипломатски статус неће бити услов који би Источни Берлин постављао.⁵³² Представници источнонемачког министарства осврнули су се и на предлог да се сва питања у односима са Југославијом решавају преко представништва двеју земаља у Мађарској. У вези с тиме је сугерисано да ће се, као и до сада, за сваки конкретни корак одлучивати преко које ће се амбасаде одређено питање решавати. Иако је акценат Источног Берлина до сада био на Будимпешти, у Министарству су примећивали да је југословенска иницијатива у последње време долазила преко Прага.⁵³³

Државни секретаријат за иностране послове ФНРЈ доиста је фаворизовао Праг. Крајем септембра 1955. преко Војне мисије ФНРЈ у Берлину упућен је званични предлог источнонемачког Министарства иностраних послова југословенској страни да се, услед непостојања дипломатских односа, сва питања на релацији Београд–Источни Берлин решавају преко амбасада двеју држава у Будимпешти.⁵³⁴ У југословенском ДСИП-у сматрали су да би источнонемачки предлог требало начелно прихватити, јер је дотадашња пракса комуницирања преко различитих источноевропских престоница (у највећој мери преко Будимпеште, Прага и Берлина), изазивала извесну конфузију, а притом се, по уверењу ДСИП-а, „њихови дипломати такмиче који ће остварити бољи контакт и боље решити

⁵³² РА АА, МfАА, А 3570, Hauptabteilungsleiter Gyptner, an die Botschaft der DDR in der UVR, z. Hd. v. Koll. Kluge, 28. 6. 1955.

⁵³³ РА АА, МfАА, А 3570, Hauptabteilungsleiter Gyptner, an die Botschaft der DDR in der UVR, z. Hd. v. Koll. Kluge, 28. 6. 1955.

⁵³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 413584, Забелешка о разговору Лукић Драгутина, аташеа Војне Мисије, са г. Ностијем, замеником шефа Протокола НДР на дан 28. септембра 1955. године.

ствар“.⁵³⁵ Као што се из описане иницијативе Амбасаде НДР у Мађарској види, источнонемачке дипломате заиста јесу настојале докажу своју активност не само југословенским колегама, већ и, превасходно, надлежнима у Министарству иностраних послова у Берлину. На поменути источнонемачку иницијативу да се за међусобне контакте одреди једна источноевропска престоница, у ДСИП-у су сматрали да би то требало да буду амбасаде двеју земаља у Чехословачкој.⁵³⁶ Средином новембра, уследио је и званични допис ДСИП-а амбасади ФНРЈ у Прагу да је југословенска страна одредила да управо Праг постане посредничко место у контактима између НДР и ФНРЈ.⁵³⁷ Југословенски амбасадор Вејвода пожурio је да првом приликом источнонемачком колеги пренесе ову информацију, истакавши да су се „односи између наших држава покренули и да ће се убудуће само даље развијати“.⁵³⁸

С југословенске стране постојала је током 1955. године јасна црта која се у односима са Немачком Демократском Републиком није у догледно време смела прећи – успостава дипломатских односа. Међутим, када су у питању „међукораци“, које је Источна Немачка настојала да направи на путу ка свом крајњем циљу, и с југословенске стране било је доста оклевања, „испипавања терена“, чак и импровизације. Југословенска страна пристајала је да разговара о будућим трговинским преговорима на нивоу влада, али је исте настојала да одложи. Током 1955. године и западнонемачке дипломате у Југославији све су активније заступале тезу о праву СР Немачке да представља целокупни немачки народ. Разлог лежао је у томе што су од 1954. године за политику непризнавања Источне Немачке надлежности са западних савезника све више прелазиле у руке Владе у Бону.⁵³⁹ Међутим, управо појачани ангажман СРН на спречавању међународног пробоја Источног Берлина, у трећим државама учвршћивао њихова руководства у уверењу да је питање односа са Источном нуди полигон за вршење притиска на Западну Немачку. Ни Југославија није била имуна. Незадовољни током преговора са СРН о југословенским потраживањима, представници

⁵³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 413758, Забелешка о предлогу МИП-а Источне Немачке о успостављању редовног канала веза, 17. 10. 1955.

⁵³⁶ Исто.

⁵³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 415676, Телеграм Мићуновића Амбасади ФНРЈ у Прагу, 15. 11. 1955.

⁵³⁸ РА АА, МfАА, А 4984, Koenen, Herrn Dr. Lothar Bolz, Staatssekretär des Ministerpräsidenten und Aussenminister der DDR, Prag, 30. 11. 1955.

⁵³⁹ Прва велика дипломатска „контрафанзива“ СРН против НДР поведена је почетком априла 1954. године, о чему је већ било речи. William Glenn Gray, *Germany's Cold War*, s. 21–25.

Савезне УДБ-е, Координационог, Економског и Одељења за информације ДСИП-а закључили су јануара 1955. године да Влади у Бону требало ставити до знања да би евентуалне контакте Београда и Источног Берлина требало да имају у виду и приликом преговора са ФНРЈ. Сматрали су да би се овај ефекат могао се постићи методом „пласирања дезинформација“. Наиме, „провереним некомпромитујућим каналима“ требало је до Бона да дође „проверена“ лажна вест о доласку представника источнонемачког Министарства спољне трговине у Београд – иако у том тренутку о било каквим контактима на том нивоу између Југославије и Источне Немачке није било говора.⁵⁴⁰

Пример на који су се у ДСИП-у позивали био је случај Египта, који је „победио својим чврстим ставом“, док је „Бон морао да одступи“.⁵⁴¹ Наиме, још почетком 1953. године у Каиру је допутовала источнонемачка трговинска делегација. Резултат боравка било је потписивање трговинског уговора – првог званичног споразума Немачке Демократске Државе са једном афричком земљом.⁵⁴² Позивање делегације НДР у Каиру био је заправо циљано усмерени одговор Египта на споразум о репарацијама између Западне Немачке и Израела. Египатске власти одбиле су економску помоћ коју је нудила Влада у Бону, прекинуле преговоре о организовању изложбе западнонемачке индустрије у Каиру и са представницима НДР-а се споразумеле о организовању изложбе источнонемачке индустрије у Египту на пролеће 1954. године.⁵⁴³ Истовремено, за саму Источну Немачку, сарадња са Египтом указивала је на то да је први велики продор на афрички континент извршен управо преко оне земље, која је у датом тренутку имала затегнуте односе са другом немачком државом. За Југославију, пример Египта указивао је на могућност манипулисања немачком подељеношћу и сукобљеношћу, којом ће се ФНРЈ често „служити“ наредних година. Тако се током лета 1955. у југословенској штампи појавила се вест да ФНРЈ

⁵⁴⁰ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 44, док. 17769, Забелешка у вези са током преговора у Бону.

⁵⁴¹ Исто.

⁵⁴² Споразум о размени робе и плаћањима потписан је 7. марта 1953. године у Каиру.

⁵⁴³ Gareth M. Winrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, 33–34; Amit Das Gupta, “Ulbricht am Nil”, 117; Catherine Pence, “Showcasing Cold War Germany in Cairo: 1954 and 1957 Industrial Exhibitions and the Competition for Arab Partners”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 47, No. 1, Special Issue: Sites of Convergence – The USSR and Communist Eastern Europe at International Fairs Abroad and at Home, January 2012, 69–95.

Значај изложбе у Каиру 1954. регистровале су и југословенске дипломате у Немачкој, истичући да је у питању била прво појављивање НДР у овом виду на страном тржишту, да су за индустријску производњу НДР интересовање показали не само египатски привредни кругови, већ и друге арапске земље, пре свега Саудијска Арабија, као и да је ова изложба изазвала забринутост западноевропских земаља. ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 74, док. 49358, Војна Мисија ФНРЈ у Берлину ДСИП-у о индустријској изложби НДР у Каиру, 2. 7. 1954.

намерава да ступи у трговинске преговоре на нивоу влада са Источном Немачком. Међутим, функција оваквог написа пре је била у испитивању реакција Западне Немачке и вршења притиска на СРН, него у истинској намери да до сарадње са НДР на нивоу влада заиста што пре дође.⁵⁴⁴

Тешкоће Немачке Демократске Републике у настојањима да прошири односе са Југославијом биле су вишеструке. Економска сарадња са Западном Немачком је за Југославију била изузетно значајна и она, стога, није била спремна на непромишљене кораке у правцу приближавања Источном Берлину, који би могли угрозити односе са СРН, без гаранција да би евентуална, пре свега материјална штета, могла бити компензована сарадњом са другом немачком државом. Сама Источна Немачка на том пољу није могла да парира Западној, а источнонемачко руководство (за разлику од СРН) није имало довољно снажне механизме за вршење притиска на југословенску страну. Један од начина притиска био је везан за (не)решавање конзуларних питања, које је Војна мисија ФНРЈ постављала пред источнонемачке институције. Војна мисија се у извештају за 1955. годину жалила да ни једну конкретну молбу (у питању су углавном били захтеви југословенских грађана са простора НДР везани за исплате пензија, потврде о радном стажу, инвалидска осигурања и др.) органи Немачке Демократске Републике нису били спремни да реше. Иако су готово на сваку молбу одговорили – у одговорима је истицано да се, нажалост, ради о питању које се мора решавати између двеју влада, а које због непостојања дипломатских односа није могуће регулисати.⁵⁴⁵ Међутим, притисци који су се одражавали на, по југословенској процени, између 2 и 3 хиљаде Југословена који су живели на простору НДР, нису могли бити довољно снажан аргумент за потенцијално угрожавање односа са Савезном Републиком. Источнонемачки представници настојали су и да приволе Југословене нападима на СРН, истицањем сопственог антифашистичког и демократског карактера, указивањем на развијене (трговинске и културне) односе са бројним државама света, чак и наглашавањем традиционално добре привредне сарадње између Југославије и Немачке.

⁵⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 414908, Забелешка у вези доласка Волтер Вернера, директора Трговинске коморе Источне Немачке (датум тешко читљив, можда 8. 11. 1955).

⁵⁴⁵ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, 4605, Војна мисија ФНРЈ у Берлину, Конзуларни извештај за 1955. годину, 4. 1. 1956.

Ипак, ови адути нису били равноправни такмаци са реалним механизмима моћи које је имала друга немачка држава.

II.1.2 Почети западнонемачког зауздавања Југославије

Иако је изворе различитих информација и дезинформација о југословенско-совјетском и југословенско-источнонемачком приближавању, које су још од 1953. године бринуле Владу Савезне Републике Немачке, готово немогуће утврдити, видна узнемиреност коју су представници СРН показивали током 1955. године није била без основа, упркос томе што југословенски државни врх још увек није у плану имао успоставу дипломатских односа са Источним Берлином. Извор западнонемачке „нервозе“ лежао је и у самом Бону. Иако доследна у политици непризнавања НДР, Савезна Република Немачка није још увек имала јасну политичку доктрину нити детаљно разрађену стратегију глобалног зауздавања Источне Немачке. Предстојећа посета Конрада Аденауера Москви додатно је отежавала позицију Министарства спољних послова и Владе СРН у том погледу, јер је успостава односа са Совјетским Савезом могла бити пример бројним европским и ваневропским државама да је за СРН прихватљиво постојање амбасада двеју немачких држава у истој престоници.⁵⁴⁶

У исто време, Немачка Демократска Република све је активније и успешније радила на подизању свог спољнополитичког статуса, посебно на простору Југоисточне Азије и Блиског Истока. Лета 1955. године, НДР била је на корак од тога да постојећа трговинска мисија у Рангуну добије конзуларна овлашћења. Државни секретар СРН Валтер Халштајн био је спреман да запрети бурманским властима да би такав корак резултирао у прекиду дипломатских односа са Западном Немачком, али и вољан да лично разговара са представником Бурме у Бону, како би спречио даљу спољнополитичку легитимацију Немачке Демократске Републике.⁵⁴⁷ У оквиру свог личног ангажмана током лета 1955. године, Валтер Халштајн разговарао је и са Младеном Ивековићем, изразивши забринутост

⁵⁴⁶ Gregor Schöllgen, *Deutsche Außenpolitik*, 60–62.

⁵⁴⁷ William Glenn Gray, *Germany's Cold War*, s. 33–34.

Бона услед непознанице да ли Југославија намерава да успостави односе са Источним Берлином. Иако је Ивековић подвукао да Југославија намерава да развија трговинске односе са НДР, док признање није актуелна тема, његови немачки саговорници додали су да би њихова Влада „јачко нерадо гледала успоставу југословенског државног представништва у Источном Берлину“.⁵⁴⁸ Иако у том тренутку нису претили прекидом дипломатских односа, ово обраћање југословенском амбасадору јесте био вид упозорења, чак и претње. Ивековић притом није заборавио да напомене да ће развој економских односа са НДР зависити делом и од исхода преговора о југословенским потраживањима, повезујући на незваничан начин економске преговоре са виталним политичким интересима Бона.⁵⁴⁹

Притисци западнонемачке стране појачавали су се, кулминиравши у другој половини године. Након успоставе дипломатских односа СРН са Совјетским Савезом (13. 9) и споразума Москве и Источног Берлина о давању пуног суверенитета НДР (20. 9), Конрад Аденауер одржао је 22. септембра у Бундестагу говор, у ком је јавно истакао да би Влада СРН дипломатско признање Источне Немачке од стране држава са којима има званичне односе сматрала за непријатељски чин који доприноси подели Немачке.⁵⁵⁰ Већ сутрадан, Младен Ивековић састао се са Карлом Георгом Пфлајдерером, новим западнонемачким амбасадором у Београду, пред његов пут у Југославију. Ивековић је у разговору истакао да Аденауерову декларацију у Бундестагу тумачи као „корак натраг после Москве“. Оно што није рекао Пфлајдереру, али јесте саопштио ДСИП-у, било је уверење да Аденауерова изјава „представља недозвољени притисак и покушај мешања бонске владе у ствари других земаља које с Боном одржавају редовне односе“ – став који ће бити кључни аргумент југословенског противљења Халштајновој доктрини од њеног формулисања до напуштања.⁵⁵¹ Ипак је током наредних недеља ДСИП настојао да проникне у суштину Аденауерових речи, у значење фразе „непријатељски акт“ и да сазна које ће бити границе које би Влада у Бону била спремна да толерише у вези са односима трећих земаља са Немачком Демократском Републиком. На том плану ангажовали су се како амбасадор у Бону тако и амбасадори у другим престоницама. Важно је било сазнати да ли је Бон предузео одређене мере, демарше, ноте упозорења, као и који би био став других држава

⁵⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 44, док. 49470, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 13. 7. 1955.

⁵⁴⁹ Исто.

⁵⁵⁰ 2. Deutscher Bundestag – 101. Sitzung, Bonn, Donnerstag, den 22. September 1955, 5643-5647.

⁵⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 412796, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 24. 9. 1955.

према немачком проблему, али и решења која су изналазили за регулисање односа према двома немачким државама.⁵⁵²

Убрзо је југословенска дипломатија нове притиске Бона осетила на својој кожи. Испрва је Валтер Халштајн у више наврата настојао да појасни југословенском амбасадору становиште Бона. Почетком новембра, међутим, „појашњења“ добила су вид нескривеног, иако дипломатским језиком „увијеног“ притиска. Наиме, Халштајн је сугерисао Младену Ивековићу да би „у моменту када треба да се донесе решење о југословенским потраживањима“ ово питање за Владу СРН било олакшано уколико би ФНРЈ објавила изјаву да неће признати Немачку Демократску Републику. Уз то, додао је, гласање Југославије против пријема НДР у УНЕСКО-у било би схваћено као „пријатељски гест“. Ивековић је истакао да Југословенска влада нема намеру да у датом тренутку успостави дипломатске односе са НДР, али да сматра да јавна изјава не би могла доћи у разматрање с југословенске стране. О питању гласања у УНЕСКО-у, Ивековић је образложио да је то организација посвећена сарадњи на културном плану између народа, те да не види разлог због ког и становништво НДР не би у ту културну размену било укључено.⁵⁵³ Дан касније, Ивековић је о Халштајновим захтевима информисао амбасадора Пфлајдерера (који се у том тренутку налазио у Бону), изложивши да је постављање политичких услова за решавање питања старих потраживања за Југословенску владу неприхватљиво. Пфлајдерер се сложио.⁵⁵⁴

Ипак, упркос „сагласности“ са Ивековићевим погледима, Пфлајдерер је, као представник Владе СРН месец дана касније у Београду поновио исте услове. Истакао је да би преговоре о потраживању требало што пре обновити, али да би Југословенска влада требало да „изађе у сусрет“ Влади СРН о питању везаном за Источну Немачку. Пфлајдерер је поновио Халштајнове речи да би било добро уколико би Југословенска влада дала јавне гаранције Влади СРН да неће признати Источну Немачку, или макар у изјави саопштила да

⁵⁵² ДСИП је у обзир узимао превасходно Финску, Шведску и Аустрију, од европских земаља, али и земље Југоисточне Азије и Јужне Америке. ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 415478, Признавање источнотемачких робних знакова и њихово оверавање, 21. 8. 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 413008, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 28. 9. 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 51, док. 413452, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 8. 10. 1955; ДА МСП РС, ПА, ф. 51, док. 414315, Телеграм Црнобрње ДСИП-у, 27. 10. 1955;

⁵⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 416095, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са државним секретаром Халштајном 9. новембра 1955.

⁵⁵⁴ Исто.

прихвата став Западне Немачке према Источној. Југословенски став у вези са повезивањем питања потраживања и односа према НДР остао је непромењен.⁵⁵⁵

Упркос изнова понављаним уверавањима југословенске стране да признање Немачке Демократске Републике није актуелно питање, Влада у Бону и даље је имала несигурности у вези са ставом Југославије, која је посматрана као једна од слабих карика у ланцу међународне изолације НДР. У Источном Берлину владало је пак уверење да је много изгледнија успостава дипломатских односа са Индијом или Египтом, него са Југославијом. Обе земље имале су у том тренутку знатно развијеније односе са Немачком Демократском Републиком него ФНРЈ. Продор Немачке Демократске Републике изван Источног блока, заједно са дипломатском активношћу совјетског руководства, оличеној у посети совјетске делегације Београду (мај–јун 1955), посети Нехруа Москви лета 1955, а затим и путовању Хрушчова и Булгањина у Индију позне јесени исте године, али и, пре свега, успостава дипломатских односа између Бона и Москве након Аденауерове посете Совјетском Савезу (септембар 1955), подстакли су Владу Савезне Републике Немачке да поред декларативног исказивања свог става осмисли ефикасна средства за спровођење политике непризнавања у дело.⁵⁵⁶ Уобличавање будуће „Халштајнове доктрине“ отпочело је већ у авиону на лету из Москве за Бон септембра 1955. године. Авионске белешке Вилхелма Гревеа, правника и начелника Политичког одељења Министарства спољних послова, уобличене су у Аденауеровом говору пред Бундестагом 22. септембра.⁵⁵⁷ После низа консултација у Министарству спољних послова, министар спољних послова Фон Брентано сазвао је почетком децембра (8–10. 12. 1955) амбасадорску конференцију у Бону, којој су присуствовали шефови кључних дипломатских мисија СРН у свету, укључујући и амбасадора у Београду. За Карла Георга Пфлајдерера ток конференције био је отежан утолико што је у том тренутку у Бон стигла вест о о позитивном гласу Југославије о питању пријема НДР у УНЕСКО.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 416374, Забелешка о разговору Државног потсекретара С. Прице са немачким амбасадором Пфлајдерером, 2. 12. 1955.

⁵⁵⁶ Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 36.

⁵⁵⁷ 2. Deutscher Bundestag – 101. Sitzung, Bonn, Donnerstag, den 22. September 1955, 5643–5647; Wilhelm G. Grewe, „Hallstein’s Conception of German-German Policy and Relations”, in: Wilfried Loth, William Wallace, Wolfgang Wessels (eds.), *Walter Hallstein: the Forgotten European?*, Macmillan Press, 1998, 40–41.

⁵⁵⁸ О овом питању код југословенског амбасадора протестовали су како Пфлајдерер тако и Халштајн. Ивековић је образлагао да није у питању признање НДР као државе, већ израз политике активне мирољубиве

Суштински, у Министарству спољних послова СРН, посебно правни стручњаци Вилхелм Греве и државни секретар Валтер Халштајн, настојали су да политику непризнавања НДР издигну на ниво општих принципа, који би важили свуда, независно од ситуације и односа са појединим земљама. У уводном говору на амбасадорској конференцији министар Фон Брентано истакао је примат политике над економијом, националних над интересима индустрије и појединаца, недвосмислено се негативно одредивши према могућности политичког отварања ка Источној Европи. У даљем току конференције, Вилхелм Греве је изложио основне постулате политике Савезне Републике Немачке према питању (не)признавања НДР. Влада у Бону била је спремна да толерише одређени ниво односа трећих земаља са Источном Немачком, свесна да пре свега питања транзита и трговине нужно захтевају и контакт са институцијама Немачке Демократске Републике. Међутим, успостава дипломатских односа на било ком нивоу са Владом у Источном Берлину, за СРН била је неприхватљива. Између ова два пола налазио се читав низ недефинисаних питања – да ли се уговор између двеју влада тумачи као признање? Да ли пријем представника Владе НДР значи признање? Да ли су конзуларни односи допуштени? и др. Западнонемачка дипломатија на овај начин свесно је задржавала право да о својој реакцији на ове међукораке суди на основу услова и односа са конкретном земљом. Недвосмислено је, међутим, било саопштење за јавност 9. децембра 1955. године, у ком је Министарство спољних послова СРН први пут директно изјавило да ће убудуће Влада Савезне Републике Немачке прекинути дипломатске односе са сваком земљом која буде дипломатске односе успоставила са „такозваном“ Немачком Демократском Републиком, као и да из истих разлога не може успоставити односе са источноевропским земљама.⁵⁵⁹ Иако став Владе СРН озваничен саопштењем Министарства спољних послова није прошао без оштрих критика како у самој Западној Немачкој тако и у иностранству, уз неподељену подршку савезника, исказану на састанку министара спољних послова земаља-чланица НАТО-а 16. децембра, државни врх Савезне Републике Немачке могао је са више

когзистенције, која је тежила сарадњи између народа, између осталог и на пољу културе: ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 417521, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са државним секретаром Халштајном 8. децембра 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 416860, Забелешка о разговору Младена Ивековића са немачким амбасадором Пфлајдерером 13. 12. 1955.

⁵⁵⁹ Wilhelm G. Grewe, „Hallstein’s Conception of German-German Policy and Relations”, 39–41; Heinrich End, *Zweimal deutsche Außenpolitik*, 40–41; William Glenn Gray, *Germany’s Cold War*, 44–49.

самопоуздања и ослонаца да у 1956. години настави глобалну дипломатску активност усмерену на непризнавање Источне Немачке.⁵⁶⁰

Почетком 1956. године, Државни секретаријат за иностране послове ФНРЈ примећивао је да Западнонемачка амбасада у Београду спада међу најактивнија и најбоље информисана представништва у југословенској престоници, због чега ужива особити углед у дипломатском кору. Према југословенској оцени, активности Амбасаде СРН одвијале су се кроз редовне контакте са ДСИП-ом, са политичким руководиоцима, представницима трговинске коморе и предузећа, преко фолксдојчера, универзитета и стручњака. Циљ западнонемачког ангажмана, према мишљењу 2. одељења ДСИП-а, био је да, снажењем економске моћи и политичког угледа, као велика сила у Југославији заузме позиције са којих ће моћи да остварује своје „великонемачке циљеве“.⁵⁶¹ С друге стране, у ДСИП-у су констатовали да је у Западној Немачкој примећено да су Југословени „видљиво ограничили ону моралнополитичку подршку“, коју су им раније путем декларација и званичних изјава давали о немачком питању. Разлог за овај неспоразум представници немачке реферате у ДСИП-у видели су у неспособности Немаца да сагледају „очигледност“ новонастале ситуације, односно да прихвате све јасније постојање две немачке државе, а не само два дела Немачке. Ова „очигледна“ ситуација, како се истицало, убудуће имаће све већи утицај на југословенски став према проблему немачког јединства.⁵⁶²

Негативно држање Југославије према, како их је називала, „великонемачким циљевима“ Бона, превасходно је било мотивисано страхом од снажења немачког утицаја и аспирација према Југоистоку. У контексту подељености Немачке, „великонемачки циљеви“ СРН подразумевали су и претензије западнонемачке владе на заступање јединствене Немачке у границама из 1937. године.⁵⁶³ Побољшање односа Југославије са Совјетским Савезом значило је и јењавање страха од опасности која прети са Истока, а самим тиме и

⁵⁶⁰ William Glenn Gray, *Germany's Cold War*, 50–75.

⁵⁶¹ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, 424140, Мишљење 2. Одељења, Немачка реферата. (без датума, али се из садржаја документа може претпоставити да је настао почетком 1956. године).

⁵⁶² Исто.

⁵⁶³ У овом смислу притисак на Југославију вршен је дипломатским путем, уручивањем, до тог тренутка, десетак нота, углавном уочи гласања у различитим међународним форумима, у којима је захтевано од Југославије да јавно саопшти да не намерава да призна Источну Немачку. Исти захтев повезиван је и са привредним преговорима око југословенских потраживања. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, 424140, Мишљење 2. Одељења, Немачка реферата. (без датума, али се из садржаја документа може претпоставити да је настао почетком 1956. године).

поновну забринутост од потенцијалног јачања (западно)немачке политичке и економске моћи. Отуда и југословенска настојања да ограничи западнонемачки удео у сопственој трговинској размени са иностранством, као и негативно држање Југославије по низу питања, попут држављанства фолксдојчера у Југославији, уређења немачких војних гробаља, регулисања пловидбе Дунавом, отварања туристичких бироа, обостраног укидања виза, отварања немачке читаонице у Београду, школе за немачку децу и др.⁵⁶⁴

У том кључу може се тумачити и инсистирање Ј. Б. Тита приликом разговора са совјетском делегацијом у Београду 1955. да совјетска страна исправно разуме да његово виђење немачког уједињења не подразумева просто утапање Источне Немачке у Западну. Након што му се учинило да је званични преводилац недовољно јасно исказао његову мисао, Тито ју је сам поновио на руском језику: „Сматрам да би било погрешно мислити и очекивати да би се тим уједињењем, иако би то било вршено постепено, Совејтски Савез и руководиоци Источне Немачке, могли одрећи своје индивидуалности и просто се утопити у Западној Немачкој и прихватити уређење Западне Немачке“⁵⁶⁵ Југословенска страна посматрала је западнонемачке дипломатске активности и у контексту политичке стратегије Запада, односно као одговор на совјетски, односно источнонемачки продор у ванблоковском свету. Савезна Република Немачка, охрабрена подршком савезника, али и ослоњена на сада формулисану доктрину непризнавања НДР, доиста је након децембра 1955. постајала још активнија у споровђењу своје немачке политике у глобалним размерама. Неуралгичне тачке у том тренутку биле су Индија, Египат и Југославија.⁵⁶⁶ Стога је у ДСИП-у пут вицеканцелара СРН Блихера у Индију јануара 1956. пажљиво праћен. Како је и амбасадор Ивековић с правом истицао, промена политике СРН према Индији и скорашњи напори Бона да са Југославијом рашчисти спорна економска питања, били су део истог процеса.⁵⁶⁷ Притом, иако је у Индији, услед колонијалне прошлости, доиста постојао антизападни сентимент, у односу према Западној Немачкој и Немцима, није постојало

⁵⁶⁴ Исто.

⁵⁶⁵ „Док. бр. 3, Стенографске белешке о разговорима југословенске и совјетске делегације за време посете Н. С. Хрушчова Југославији 26. маја до 3. јуна 1955“, у: *Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1946–1964*, 70–71.

⁵⁶⁶ William Glenn Gray, *Germany's Cold War*, 52–55.

⁵⁶⁷ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 4633, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 10. 11. 1956.

оптерећење какво је било присутно у Југославији. Југословенски амбасадор у Њу Делхију чак је примећивао да према Немцима постоје „извесне традиционалне симпатије“.⁵⁶⁸

Како је на амбасадорској конференцији у Бону било речи о томе да се привредним мерама треба супротставити економском продору Совјетског Савеза и Немачке Демократске Републике, активности Владе СРН према Индији и Југославији почетком 1956. доиста се могу посматрати као део јединственог западнонемачког наступа према ванблоковским земљама. У Индији, Блихер је настојао да измени дотадашњи западнонемачки приступ. Уместо директних притисака и претњи, он се позивао на „моралне аргументе“, на којима је почивала спољнополитичка концепција индијског премијера, настојећи да западнонемачки став изрази у категоријама блиским Нехруу. Суштински, ипак, западнонемачко-индијски однос почивао је на јавно неизговореном везивању финансијских и економских уступака Бона и индијског непризнавања НДР заузврат.⁵⁶⁹

Иако се у литератури наводи да је за осигуравање југословенског става било потребно далеко више новца, а мање такта и етикеције,⁵⁷⁰ из докумената се ипак може закључити да су и у опхођењу према Југославији западнонемачки државници макар привремено настојали да сузбију дотадашњу праксу отвореног вршења притисака. Дуго отезани преговори о југословенским потраживањима ушли су у завршну фазу 1956. године.⁵⁷¹ Почетком марта, уочи потписивања споразума, Валтер Халштајн изнова је упитао Ивековића о југословенском ставу према немачком питању.⁵⁷² Међутим, за разлику од сличних разговора које су Ивековић и Халштајн водили током претходне године, овог пута Халштајн је, у присуству државног подсекретара Хасана Бркића, замолио да југословенска страна његово питање не доживи као било какву врсту притиска, искористивши управо успешно окончане привредне преговоре као доказ да Влада СРН не настоји да економским

⁵⁶⁸ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 41523, Телеграм Црнобрње ДСИП-у, 2. 2. 1956.

⁵⁶⁹ William Glenn Gray, *Germany's Cold War*, 52; Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 125–132.

⁵⁷⁰ William Glenn Gray, *Germany's Cold War*, 52.

⁵⁷¹ Финални преговори вођени су од 16. јануара до 10. марта, када је потписан споразум, који је ратификован у Бундестагу тек 27. септембра 1956. Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 77–79.

⁵⁷² Споразум склопљен 10. марта 1956. регулисао је ранија југословенска потраживања из области социјалног осигурања, реституцију предратног клиринга, потраживања према немачким банкама, поштанске и железничке обрачуне. Савезна Република Немачка одобрила је ФНРЈ бескаматни зајам од 240 милиона немачких марака на 99 година, а различите институције су исплатиле додатних 60 милиона немачких марака, у циљу регулисања обавеза према ФНРЈ. Branko K. Pavlica *Jugoslovensko nemački privredni odnosi 1949–1990*, Smederevo: Istorijski arhiv u Smederevu, 1999, 87.

мерама утиче на југословенске политичке ставове.⁵⁷³ Након што су Ивековић, Бркић, уз подршку присутног амбасадора Пфлајдерера, истакли да се југословенски став није променио, те да признање НДР није актуелно питање, Халштајн се донекле повукао, замоливши ипак Хасана Бркића да Влади ФНРЈ пренесе значај који ово питање има како за Владу СРН тако и за опозиционе партије.⁵⁷⁴

II.1.3 Партијска и идеолошка кретања: Југославија и немачко питање између Москве, Источног Берлина и социјалдемократа

Иако су југословенске дипломате пред западнонемачким представницима настојале да докажу непоколебљивост и непоткупљивост свог става, западнонемачки притисци ипак се јесу одражавали на односе Београда и Источног Берлина. Претпоставке Немачке Демократске Републике да југословенска страна одуговлачи преговоре на нивоу влада, због текућих преговора о потраживањима са Савезном Републиком Немачком, нису биле неосноване.⁵⁷⁵ Источним Немцима то је недвосмислено потврдио и југословенски амбасадор у Прагу, овлашћен за контакте са Источном Немачком. У фебруару 1956. источнонемачки амбасадор Кенен замолио је амбасадора ФНРЈ за сусрет, како би добио сазнања о југословенским намерама у вези са успоставом дипломатских односа између двеју држава.⁵⁷⁶

⁵⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 43697, Забелешка о разговору државног подсекретара Бркића и амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са државним секретаром немачког МИП-а Халштајном, 7. марта 1956.

⁵⁷⁴ Maria Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR*, 74–75; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 43697, Забелешка о разговору државног подсекретара Бркића и амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са државним секретаром немачког МИП-а Халштајном, 7. марта 1956.

⁵⁷⁵ И источнонемачке дипломате и службеници Министарства иностраних послова сматрали су да је југословенско одуговлачење везано за односе са НДР последица односа са Боном. Видети, на пример: РА АА, МfАА, А 4984, Aktenvermerk über ein Gespräch mit dem jugoslawischen Botschafter in Moskau, 2. 11. 1955; РА АА, МfАА, А 4570, Direktive für das politische Verhalten der Regierungsdelegation der DDR bei den Verhandlungen mit der Regierung der FVRJ in einigen speziellen Fragen, Berlin, den 15. 12. 1955; РА АА, МfАА, А 3012, Die Entwicklung der Beziehungen Jugoslawiens zu den Ländern des Friedenslagers und die DDR, 1955; РА АА, МfАА, А 4570, Jugoslawien, Berlin, 29. 3. 1956. и др.

⁵⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 41728, Телеграм И. Вејводе ДСИП-у, 4. 2. 1956.

Према инструкцијама из Београда, Иво Вејвода саопштио је Кенену своје „лично мишљење“ да у југословенском ставу нема никаквих промена, пребацивши том приликом на источнонемачку страну моралну одговорност за сукоб из 1948, који је резултирао у томе да Југославија успостави односе са низом земаља, укључујући и Западну Немачку. Самим тиме, према интерпретацији Вејводе, претходно договореној са ДСИП-ом, кривица за отежавајуће факторе у међусобној сарадњи лежала је на Источном Берлину. Затим је Вејвода истакао да је у СРН у току одлучивање о југословенским потраживањима, што Југославија ни на који начин не би желела да угрози. Кенен је одговорио двоструком аргументацијом. С једне стране, (пре)наглашавао је растући углед НДР у међународним односима, а с друге, аргументовао да би признавање НДР било важан допринос борби против западнонемачког милитаризма, у интересу мира, напретка, али и „напредних“ снага у Западној Немачкој. Југословенски став према Немачкој Демократској Републици Вејвода је такође издигао на виши ниво „општег интереса“, образложивши да би успостављање дипломатских односа између Београда и Источног Берлина ослабило југословенске спољнополитичке позиције, а самим тиме и успешност југословенских залагања за мирољубиву коегзистенцију, што би последично нашкودило интересима и саме НДР.⁵⁷⁷ Суштински, југословенски став у вези са успоставом дипломатских односа са Немачком Демократском Републиком остао је негативан. У међувремену, међутим, однос Источног Берлина према овом питању постао је флексибилнији. Кенен је тако почетком априла саопштио Вејводи да су југословенски аргументи у И. Берлину примљени „с разумевањем“, да не треба журити и да треба сачекати погодан тренутак.⁵⁷⁸

До промене у Кененовом, односно источнонемачком ставу није дошло без повода. Између његових сусрета са Вејводом у фебруару и у априлу, у Москви је одржан XX конгрес КПСС-а (14-25. 2. 1956). Према речима Герхарда Ветига, да је могао, Валтер Улбрихт најрадије би „прећутао“ закључке до којих је дошла совјетска партија.⁵⁷⁹ Међутим, већ 4. марта у партијском органу *Hojes дојчланд* Улбрихт је, између осталог, саопштио да

⁵⁷⁷ РА АА, МfАА, А 4570, Aktennotiz über die Aussprache mit dem jugoslawischen Botschafter in Prag, 10. 2. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 41728, Телеграм И. Вејводе ДСИП-у, 4. 2. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 43019, Телеграм Поповића Вејводи, 8. 2. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 43109, Телеграм Вејводе ДСИП-у, 29. 2. 1956.

⁵⁷⁸ ДА МСП РС, ПА 1956, ф. 74, док. 41728, Телеграм Вејводе ДСИП-у 10. 4. 1956.

⁵⁷⁹ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 67–68.

Стаљин не спада у класике марксизма-лењинизма, али и да Југославија иде путем социјалистичке изградње, као и да, према закључцима Конгреса КПСС-а, постоје различите форме преласка у социјализам.⁵⁸⁰ На тим основама, Валтер Улбрихт упутио је позив Централном комитету СКЈ да пошаље делегацију на предстојећу конференцију ЈСПН-а, која се одржавала 24-29. марта.⁵⁸¹ У име ЦК СКЈ, Улбрихту је одговорио Јосип Броз Тито, захваливши се на позиву, али уз образложење да овом приликом СКЈ није у прилици да пошаље делегацију у Берлин.⁵⁸² Титов одговор истовремено био је и поздравни телеграм конференцији ЈСПН-а. На тај начин, југословенска страна сматрала је да, у атмосфери непосредно након 20. конгреса, пружа подршку „антистаљинистичком курсу“ у оквиру источнонемачке партије.⁵⁸³ Амбасадор НДР Кенен боравио је у И. Берлину поводом Треће партијске конференције. Стога се и флексибилност коју су, по његовом повратку у Праг, увиђале југословенске дипломате, може везати за ситуацију унутар ЈСПН-а и комунистичких партија након 20. конгреса. Поред (новог) става да не треба журити у успостави односа, Кенен је Вејводи пренео и Улбрихтово опажање да Југославија са Савезном Републиком Немачком има добре односе, како са Владом тако и са различитим организацијама, те да „те односе не треба кварити“, јер „они могу бити корисни и за Источну Немачку“.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ „Über den XX. Parteitag der Kommunistischen Partei der Sowjetunion“, *Neues Deutschland*, 4. 3. 1956, s. 3–4; Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 127; Stefan Wolle, *Die DDR. Eine Geschichte von der Gründung bis zum Untergang, Der Große Plan: Alltag und Herrschaft in der DDR 1949–1961*, Bon: BpB, 2015, 300–301.

⁵⁸¹ АЈ, 507/IX, 86/I-19, Преписка ЦК ЈСПН и ЦК СКЈ у вези са позивом да делегација СКЈ присуствује Трећој партијској конференцији ЈСПН, март 1956.

⁵⁸² Непостојање дипломатских односа, чиме је Југославија изговарала своје неучествовање на конференцији ЈСПН-а, вероватно није био једини разлог због ког ФНРЈ није послала делегацију у Источни Берлин. И месец дана раније југословенска страна одбила је да пошаље делегацију на XX конгрес КПСС-а, уз образложење да не жели да ода утисак да се приближава Источном блоку, да намерава да приступи Варшавском пакту, да не жели да ризикује отказивање економске сарадње од стране западних држава, као и да југословенској делегацији не би било пријатно да седи за истим столом са представницима партија укључених у Коминформ. На XX конгресу био је присутан југословенски амбасадор Д. Видић, а Тито је послао поздравни телеграм. Соня Вреск, *Советский Союз и Югославия: проблемы политического взаимодействия в 1955–1971 гг.*, 77–78.

⁵⁸³ АЈ, 507/IX, 86/I-19, Преписка ЦК ЈСПН и ЦК СКЈ у вези са позивом да делегација СКЈ присуствује Трећој партијској конференцији ЈСПН, март 1956.

Поред Титовог писма Улбрихту, одговор је пренет и преко амбасада у Прагу. SAPMO/BArch, NY 4182/1235, Aufzeichnung über einen Besuch des jugoslawischen Botschafters Vejvoda bei Botschaftsrat Jäger in der Botschaft der DDR in Prag am 23. 3. 1956.

Поздравни телеграм изазвао је подозрење једног дела западнонемачке јавности и политичара, који су у томе виде предзнак будућег дипломатског признања. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 46370, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 26. 4. 1956.

⁵⁸⁴ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 45481, Телеграм Вејводе ДСИП-у, 10. 4. 1956.

Један од резултата Треће конференције ЈСПН-а била је и одлука да се ступи у контакте са Социјалдемократском партијом Немачке. То је био драстичан заокрет у односу на политику и пропаганду која је према СПД-у вођена претходних година. Ова одлука није дошла спонтано, нити својевољно. Совјетско руководство настојало је да промени тактику у односима са западном социјалдемократијом. Од стратегије задобијања маса „одоздо“ против политике руководства, КПСС је прелазео на сарадњу са партијским руководством. Суштински, совјетска партија на челу са Хрушчовим у питању односа са социјалдемократијом дошла је на сличне позиције као и југословенско руководство неколико година раније док је пролазило кроз „изнуђену десцталанизацију“. Почетком марта 1956, Јединствена социјалистичка партија Немачке добила је директиву из Москве да убудуће ради на успостављању сарадње са социјалдемократима Западне Немачке. Упркос протестима Источног Берлина, совјетско руководство је сматрало да би одбијање сарадње било контрапродуктивно, како за интересе међународног комунизма тако и за питање немачког јединства.⁵⁸⁵ Стога је средином марта Влатер Улбрихт упутио позив руководству СПД-а да присуствује Трећој конференцији ЈСПН-а у Берлину.⁵⁸⁶

Упутства дата Улбрихту у вези са сарадњом са западнонемачким социјалдемократима, као и у вези са нужношћу нормализације односа са Боном, с једне стране били су резултат неуспеха састанка министара спољних послова четири велике силе у Женеви 1955, а с друге део опште спољнополитичке концепције Хрушчова. Према речима А. Фуршенка и Т. Нафталија, „мала Женева“ ударила је „последњи ексер у сандук“ Стаљинове политике према немачком питању.⁵⁸⁷ Према Хрушчовљевом виђењу, саветовање великих сила о немачком питању није имало смисла док представници двеју немачких држава сами не изнађу начин да се око немачке судбине споразумеју. Суштински, од друге половине 1955. до краја Хладног рата, Совјетски Савез неће предлагати иницијативе, којима би ризиковао слабљење Немачке Демократске Републике или њено

⁵⁸⁵ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 83–85.

⁵⁸⁶ Позив је, поред руководства СПД-а, упућен на још најмање 17 адреса широм Западне Немачке, махом представницима синдиката. SAPMO/BArch, DY 30/3542, Brief von Walter Ulbricht an Erich Ollenhauer, 15. 3. 1956.

⁵⁸⁷ Alexandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 55.

утапање у Савезну Републику Немачку. Другим речима, из перспективе Москве, немачко питање није се више могло решити без Источне Немачке, или на њен рачун.⁵⁸⁸

У писму упућеном „братским“ комунистичким партијама као припремни материјал за предстојеће саветовање руководиоца комунистичких партија у Москви (6–11. јануара)⁵⁸⁹, истицало се да су контакти са капиталистичким земљама прилика за смањивање међународних напетости, али истовремено и за продубљивање несугласица које међу њима постоје, као и за вршење утицаја на „напредне снаге“ у тим земљама. У погледу Немачке Демократске Републике, како у писму тако и у говору Хрушчова јануара у Москви, истицано је да је НДР „наше истурено крило на фронту борбе са капитализмом“, место где се свакодневно води идеолошка и економска борба капитализма и социјализма, где се стално врши поређење и намеће питање који поредак нуди боље материјалне услове, те да је стога економско и политичко учвршћивање и јачање Немачке Демократске Републике један од најважнијих задатака свих земаља социјалистичког лагера.⁵⁹⁰

Другим речима, економско, културно и политичко јачање Истока према Западу и НДР према СРН требало је да у хладноратовском такмичењу докаже супериорност социјалистичког поретка. Истовремено, ово „мирољубиво такмичење“ није значило пасивност. Напротив, нужно је било агитовати и пропагирати, утицати на савест „напредних елемената“ у капиталистичким државама. У немачком контексту, пред источнонемачком државом и партијом стајао је задатак да кроз контакте са социјалдемократима, али и другим организацијама и политичким партијама које се противе политици Владе, популарише спољнополитичку линију Совјетског Савеза и социјалистичког лагера, против „агресора“ и „реакционарних капиталистичких кругова“, што би у перспективи допринело и споразумном решавању немачког питања. Истовремено,

⁵⁸⁸ SAPMO/BArch, DY 30/3473, Schreiben des Außenministeriums der UdSSR zu außenpolitischen Fragen (Material zur Tagung am 6. Januar 1956); Alexandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 54–56.

⁵⁸⁹ На саветовању комунистичких и радничких партија у Москви јануара 1956. свим делегацијама био је уручен и материјал „О неким исходима нормализације односа са Југославијом“, у ком је истицано да је у последње време постигнут успех на плану заустављања југословенског зближавања западном и подстицања приближавања источном лагеру, али истовремено указано на то да на плану партијске сарадње нису постигнути задовољавајући успеси. Соня Вреск, *Советский Союз и Югославия: проблемы политического взаимодействия в 1955–1971 гг.*, 74–77; Александр Сергеевич Стыкалин, „Проблема эффективности функционирования Коминформа и мотивы его роспуска в контексте отношений СССР и стран советского блока с Югославией. 1949 – 1956“, *Славяноведение*, 1/2014, 15–16.

⁵⁹⁰ SAPMO/BArch, DY 30/3473, Schreiben des Außenministeriums der UdSSR zu außenpolitischen Fragen (Material zur Tagung am 6. Januar 1956); Ausführungen von N. S. Chruschtschow auf der Beratung in Moskau.

требало је успоставити и односе са Владом у Бону, с једне стране, како би се учврстио међународни положај Источне Немачке, али и да би се, потенцијално, СР Немачка удаљила од западних савезника. Стога су и иницијативе источнонемачких политичких чинилаца за сарадњу са западнонемачким политичким партијама (СПД и ФДП) и синдикатима постале све учесталије. У истом контексту, смисао добија и већ поменута Улбрихтова порука саопштена југословенској страни преко амбасадора у Прагу да добре односе Југословена са Западним Немцима „не треба кварити“, јер „они могу бити корисни и за Источну Немачку“.⁵⁹¹

Неуспех женевских самита није утицао само на совјетску промену виђења немачког питања. Ерих Оленхауер и Херберт Венер, који су током конференције министара спољних послова четири велике силе боравили у Женеви, вратили су се у Бон двоструко разочарани. Један разлог био је однос совјетске делегације према њима и према социјалдемократији уопште. Оленхауер и Венер жалили су се Младену Ивековићу да су их Совјети током трајања конференције у потпуности игнорисали, да су пропали сви покушаји с почетка године да ступе у међусобне контакте, као и њихова очекивања да ће, након посете Београду, уследити иницијатива са совјетске стране.⁵⁹² С друге стране, сматрали су да у скорој будућности неће доћи до састанка представника великих сила, а самим тиме ни до решавања питања немачког јединства.⁵⁹³ Ово разочарање сигурно је једним делом имало и отрежњујући ефекат у вези са перспективом договора великих сила о немачком питању. Иако се Венер и раније залагао за потребу одржавања одређених техничких контаката са источнонемачким институцијама, почетком децембра 1955. први пут је у разговору са представницима југословенске амбасаде изразио мишљење да непризнавање постојања Немачке Демократске Републике има одређене штетне последице. Иако је истакао да би

⁵⁹¹ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 80; SAPMO/BArch, DY 30/3473, Schreiben des Außenministeriums der UdSSR zu außenpolitischen Fragen (Material zur Tagung am 6. Januar 1956); Ausführungen von N. S. Chruschtschow auf der Beratung in Moskau; Roger Engelmann, Paul Erker, *Annäherung und Abgrenzung: Aspekte deutsch-deutscher Beziehungen 1956–1969*, München: R. Oldenbourg Verlag, 1993, 13–22; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 45481, Телеграм Вејводе ДСИП-у, 10. 4. 1956.

⁵⁹² ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 416099, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са председником СПД Ерихом Оленхауером 12. новембра 1955. године; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/П-140, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са првацима СПД Оленхауером и Венером на вечери код Оленхауера, 25. 11. 1955 (исти документ у: ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 416652).

⁵⁹³ Овај утисак преточен је и у став на „Малом“ конгресу СПД-а у Келну јануара 1956. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 42059, „Мали“ конгрес СПД-а у Келну, увод у предизборну кампању, 10. 2. 1956.

признање НДР повукло низ негативних последица, ипак је сматрао да треба прихватити „чињенично стање“. Иако то није експлицитно рекао, прихватање „чињеничног стања“ суштински је значило прихватање постојања друге немачке државе.⁵⁹⁴

Крајем 1955. године у Бон је стигао први совјетски амбасадор, Валериан А. Зорин. За Хрушчова, отварање совјетске амбасаде у Бону стварало је могућност за пружање активније подршке оним снагама у политичком животу СРН, превасходно СПД-у, које се залажу за вођење „самосталније“ спољне политике, дистанцирање од САД-а и уклапање у систем колективне европске безбедности.⁵⁹⁵ Почетком јануара, Зорин је учинио прву посету Ивековићу. Убрзо је разговор усмерио на питање односа са социјалдемократима Западне Немачке, истакавши да ће што пре настојати да са њима успостави контакт. На Ивековићево жаљење што Москва није раније успоставила сарадњу са немачким социјалдемократима, Зорин је одговорио да са стране СПД-а није постојала воља за сарадњу. Ивековић је пак саопштио да је „увек имао утисак да СПД жели контакт“, на тај начин преносећи посредно њему познате ставове Венера и Оленхауера.⁵⁹⁶ С друге стране, и представници СПД-а имали су сличан утисак о жељама Совјета да са њима успоставе контакт. Недуго након сусрета са Зорином, Ивековић се, у фебруару, састао са Оленхауером, Венером и Хајнеом, који су истакли да се Зорин „тако негативно“ изражава о СПД-у, да не гаје никакве наде да би у скоријој будуности могло доћи до промене у совјетском ставу према њима.⁵⁹⁷ Ни месец дана касније утисак руководства СПД-а није био другачији. Оленхауер се изнова жалио Ивековићу да СССР прави јасну диференцијацију између свих других социјалдемократских партија и СПД-а. Не негирајући проблематичност односа Москве према СПД-у, Ивековић је ипак истакао своје уверење да након XX конгреса Совјети „и те како желе контакт“, напоменувши свој утисак и сазнања да и сам Зорин сматра да СПД није заинтересована за контакте са Совјетском амбасадом. Оленхауеров одговор истовремено је био и позив на југословенско посредовање. Истакао је да је све што совјетски амбасадор треба да уради

⁵⁹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 416651, Забелешка о разговору са Венером, прваком СПД, код њега на вечери 3. 12. 1955.

⁵⁹⁵ Alexandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 48–51; Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 51–53.

⁵⁹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 4411, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 11. 1. 1956.

Још експлицитније је у разговору са Д. Видићем у Москви Зорин изразио своју скептичност према сарадњи са СПД-ом, истичући приближавање Оленхауера Аденауеровим ставовима у спољнополитичким питањима. ДА МСП РС, 1956, ПА, ф. 59, док. 42496, Телеграм Видића ДСИП-у, 21. 2. 1956.

⁵⁹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 42138, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 14. 2. 1956.

јесте да упути позив, на који би се он одазвао, као што се одазива и на позиве других амбасадора у Бону.⁵⁹⁸

Задршке које је Валериан Зорин имао у вези са политиком немачких социјалдемократа – наине, да нису били далеко од позиција Владе ни у унутрашњој ни у спољној политици – делиле су почетком 1956. и југословенске дипломате.⁵⁹⁹ Упркос политичкој, па и личној блискости оствареној са делом руководећих личности у оквиру Социјалдемократске партије Немачке, југословенске дипломате у Бону расуђивале су у параметрима које су постављале Југословенска влада и партија. Почетком 1956. године, дошло је до унутрашњих потреса у политичком животу Савезне Републике Немачке. Услед критике која је на рачун Аденаурове спољне политике долазила већ од 1954. године од стране председника ФДП-а Томаса Делера, Аденаур је настојао да закулисно доведе до расцепа и смене на челу ове партије. Сукоб између две владајуће партије заоштрио се у јануару 1956, када је ЦДУ предложила нови изборни закон, који је у Партији слободних демократа оцењен као неповољан. Последишно, у савезној држави Северна Рајна Вестфалија Партија слободних демократа раскинула је коалицију са Хришћанско-демократском унијом, формиравши покрајинску владу са Социјалдемократском партијом. Након тога, у оквиру саме Партије слободних демократа дошло је до расцепа. Шеснаест савезних посланика, укључујући и четири министра из редова ФДП-а, напустило је посланичку групу, да би убрзо формирали нову Слободну народну партију. Остатак посланика либерала, око две трећине, нашао се у опозицији.⁶⁰⁰ Како се приближавала 1957. година и избори на савезном нивоу тако су све политичке партије почеле да припремају своје будуће предизборне програме. „Потрес“ који се догодио у Северној Рајни Вестфалији и унутар Партије слободних демократа покренуо је размишљање о могућностима социјалдемократско-либералне коалиције и на савезном нивоу након избора. И југословенске дипломате сматрале су да би потенцијална коалиција СПД-а и ФДП-а на

⁵⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 44682, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону, др Младена Ивековића, са Оленхауером, Мелиесом и Хајнеом, 14. 3. 1956.

⁵⁹⁹ Своје задршке југословенски амбасадор није поделио са Зорином. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 4411, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 11. 1. 1956.

⁶⁰⁰ Слободна народна партија (Freie Volkspartei, FVP) није била дугог века и након неколико месеци дошло је до фузије са конзервативном Немачком партијом (Deutsche Partei, DP), која је такође била део владајуће коалиције. Ни социјалдемократско-либерална коалиција у Северној Рајни Вестфалији није дуго трајала, распавши се након две године. Dominik Geppert, *Die Ära Adenauer*, 125–127.

савезном нивоу могла довести до „великих политичких промена у Немачкој у наредном периоду“, што би могло бити „од ванредног значаја“.⁶⁰¹

Међутим, ни политика СПД-а није била неконтроверзна. Од ратификације Париских уговора 1955, за које су сматрали да само учвршћују немачку подељеност, у оквиру СПД-а појавила се дилема да ли партија треба да учествује у доношењу војног законодавства. Одлука руководства да учествује у саветовањима (како би осигурала демократичност закона), али не и у финалним гласањима, од дела социјалдемократа доживљавана је као одступање од дотадашње линије супротстављања ремилитаризацији, а самим тиме и од опозиционог држања. Још већу буру подигао је став СПД-а према измени Устава, због војног законодавства, марта 1956. године, када је СПД не само учествовала у саветовањима, већ је и за исту гласала.⁶⁰² Управо ово, како су га називали, „паралелно ходање“ СПД–ЦДУ бринуло је југословенске дипломате, који су сматрали да би, уколико након наредних избора, дошло до „велике коалиције“, нужна била и „ревизија наших гледишта према политици СПД-а“.⁶⁰³

Југословенске „страхове“ у вези са правцем у ком се кретала политика СПД-а донекле је потпиривао и Херберт Венер, Југославији најближи члан социјалдемократског руководства. У „најстрожем поверењу“, наглашавајући да су југословенски представници први којима то говори, Венер је испричао како му је Оланхауер у новогодишњој ноћи рекао да је једина перспектива СПД-а сарадња са Хришћанско-демократском унијом. Венер ипак није сматрао да је Оленхауер имао детаљно разрађену концепцију сарадње са ЦДУ-ом, већ да је у питању пре израз „слабости“ и „малодушности“.⁶⁰⁴ У више наврата је, стога, истицао да би било изузетно важно да југословенски представници одржавају што чешћи контакт са

⁶⁰¹ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 45566, Записник о састанку колегијума Амбасаде ФНРЈ у Бону 26. марта 1956.

⁶⁰² Rudolf Hrbek, *Die SPD – Deutschland und Europa*, 240–243.

⁶⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 45566, Записник о састанку колегијума Амбасаде ФНРЈ у Бону 26. марта 1956.

⁶⁰⁴ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 44683, Забелка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са Хербертом Венером 22. 3. 1956.

Оленхауером, како би кроз сусрете утицали на његов став, посебно у питањима везаним за однос према Совјетском Савезу.⁶⁰⁵

Представници југословенске амбасаде такође су сматрали да „услед наших веза и угледа код руководећег дела СПД“, доиста постоји могућност да Југославија утиче на „правилније усмеравање“ социјалдемократског става према наоружању, оцени XX конгреса, Источној Немачкој и другим питањима, у којима се чинило да се СПД све више приближава ставовима Владе.⁶⁰⁶ Овај ангажман југословенских дипломата у Бону био је у складу са инструкцијама које је ДСИП, по окончању XX конгреса, упутио југословенским представницима у свету, а које су подразумевале подршку новој политичкој линији Совјетског Савеза.⁶⁰⁷ Заиста, XX Конгрес наишао је на изузетно позитиван одјек у Југославији, сматран је доприносом мирољубивој коегзистенцији, темељем за равноправну сарадњу комунистичких, социјалистичких и других „прогресивних“ покрета у свету, афирмацијом могућности различитих путева у социјализам, подстицајем унутрашњој демократизацији и одбацивању идеолошког догматизма.⁶⁰⁸ Задршке које су у Београду постојале у вези са реализацијом новог курса делом су отклоњене распуштањем Коминформа априла 1956. године, што је сматрано за „пробни камен“ спремности совјетског руководства на челу са Хрушчовим да крене путем зацртаним на XX конгресу.⁶⁰⁹ Са совјетске стране, поред потребе за побољшањем односа са Југославијом, распуштање Коминформа било је и у функцији успостављања сарадње са западноевропском социјалдемократијом.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 42554, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 22. 2. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 44683, Забелека о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са Хербертом Венером 22. 3. 1956.

⁶⁰⁶ ДА МСП РС, ПА 1956, ф. 59, док. 45658, Забелешка о разговорима и закључцима са другом амбасадором Ивековићем одржаним 2, 3. и 4. априла 1956.

⁶⁰⁷ Наиме, ДСИП је већ 21. 2. југословенским дипломатским представништвима у свету дао упутство да у контактима са странцима истичу конструктивност и позитивне стране нове совјетске линије. Ђоко Трипковић, „Успон и пад југословенско-совјетских односа 1956. године“, *Историја 20. века*, 2/1998, 130–131; Ђоко Трипковић, „XX Конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза и југословенско-совјетски односи“, *Архив* 1/2001, 206–207.

⁶⁰⁸ Ђоко Трипковић, „XX Конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза и југословенско-совјетски односи“, 209–210.

⁶⁰⁹ Дан након распуштања Информбироа, Хрушчов је упутио Титу позив да посети Москву. Видети: Соня Вреск, *Советский Союз и Югославия: проблемы политического взаимодействия в 1955–1971 гг.*, 82.

⁶¹⁰ Александр Сергеевич Стыкалин, „Проблема эффективности функционирования Коминформа и мотивы его роспуска в контексте отношений СССР и стран советского блока с Югославией. 1949 – 1956“, *Славяноведение*, 1/2014, 24–26.

Сам Херберт Венер је почетком 1956. сматрао да се немачко питање налази у ћорсокаку. Наде које су социјалдемократе полагале у споразум великих сила током 1955. године, када је немачко уједињење у питању, после другог женевског сусрета деловале су сасвим илузорно. Све је више владало уверење, како Венера лично тако и целог социјалдемократског руководства, да је немачко јединство тешко оствариво у блиској будућности. Ово виђење наметало је потребу изналагања новог решења. Вести које су током фебруара долазиле из Москве, о закључцима XX конгреса, на један део социјалдемократа деловале су охрабрујуће. Иако је извесни опрез сматрао нужним, Венер је ипак био уверен да се у Совјетском Савезу одвијају крупне промене, које указују на могућност попуштања сукобљености између Истока и Запада, а самим тиме и за изналагање додирних тачака између супротстављених система.⁶¹¹ О могућностима и потреби сарадње са Совјетским Савезом у оквиру СПД-а мишљења нису била јединствена. Један део партијског руководства, међу којима и Фриц Ерлер, сматрао је да СПД не сме да предузима било какве кораке који би угрозили демократију у СРН и сарадњу са Западом. С друге стране, Херберт Венер, упркос, макар јавној, дистанцираности од ЈСПН-а и Немачке Демократске Републике, сматрао је споразум са Совјетским Савезом нужним за решавање питања немачког јединства. Председник партије, Ерих Оленхауер, био је негде између ова два пола. Управо због тога је, вероватно, Венер и сматрао да би представници Југословенске амбасаде, с којима су он и Оленхауер развили присну сарадњу, могли да увере председника СПД-а у корисност контаката са Москвом, као и у то да су у Совјетском Савезу на делу процеси дубоке политичке трансформације.⁶¹²

У веома отвореном разговору крајем марта 1956. Венер је први пут Ивековићу образложио да сматра да би требало да дође до одређених директних контаката између влада Источне и Западне Немачке. Замолио је југословенске представнике за разумевање у погледу његовог резервисаног држања у јавности, јер је, како је истакао, он „личност оптерећена комунистичком прошлoшћу“, коју политичка клима СР Немачке не прашта, а притом његово мишљење још увек не дели већина Социјалдемократске партије. На крају разговора, Венер је Ивековићу саопштио своју намеру да у мају са супругом „приватно“ посети Југославију, али и жељу да се током свог боравка састане са појединим

⁶¹¹ Christoph Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, 189–191.

⁶¹² Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 88.

југословенским руководиоцима.⁶¹³ Венерова жеља да посети Југославију доиста ће се реализовати у другој половини маја 1956. Том приликом он ће се сусрести и са југословенским председником, само неколико дана пред његов одлазак у Совјетски Савез.

II.1.4 Југославија и немачко питање пред Титово путовање у Совјетски Савез јуна 1956.

Недеље које су претходиле Титовом путовању у СССР одликовала је веома динамична дипломатска активност Југославије, али и двеју немачких држава. Западнонемачка страна настојала је да искористи потписивање привредног споразума потписаног у марту са Југославијом за побољшање односа на политичком плану, али и за демонстрацију међусобних „добрих односа“. И у ДСИП-у су већ почетком марта упозоравали да се може очекивати да СРН развије „најширу политичку акцију“, усмерену преваходно на „видљиве манифестације“, које је у највећој мери требало ограничити.⁶¹⁴ Непуне две недеље по склапању споразума, амбасадор Пфлајдерер враћао се за Београд. У возу од Минхена до Београда, игром случаја путовао је са Антуном Колендићем. Пфлајдерер је, током овог пута, упркос видној резервисаности Колендића, наводио низ планираних „немачко-југословенских манифестација“ – посету Светозара Вукмановића Темпа СР Немачкој, „коју Ерхард очекује с великим интересовањем“, узвратну посету југословенске парламентарне делегације, „туристичку“ посету министра Шефера Словенији и Далмацији, лични пријем код Тита пре његовог одласка у Француску и СССР, и др. Говорећи о резултатима свог боравка у Немачкој, Пфлајдерер је пренео Колендићу како је Председнику СРН Теодору Хојсу предложио да у планирану посету Грчкој у мају путује возом, уместо авионом, како би искористио прилику да прође и кроз Југославију.

⁶¹³ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 44683, Забелека о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону Младена Ивековића са Хербертом Венером 22. 3. 1956.

⁶¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 43513, 2. Одељење ДСИП-а, Немачка реферада, 8. 3. 1956.

Истакао је да би то била „чисто техничка посета“, која би ипак „користила и добро одјекнула у Немачкој и у свету“.⁶¹⁵

Западнонемачки председник доиста је прихватио предлог, који је подразумевао и краће задржавање (пола сата) на станици у Београду. Иако је југословенска страна настојала да одржи извесну дистанцу према Западнонемачкој влади, пропутовање Теодора Хојса ставило их је пред свршен чин.⁶¹⁶ Пролазак председника пријатељске државе захтевао је извесне протоколарне припреме, односно организовање дочека на граници, пратњу током проласка кроз земљу, као и дочек на станици у Београду.⁶¹⁷ Три дана након што је Т. Хојс пропутовао кроз Југославију (12. 5), амбасадор Источне Немачке у Прагу упитао је југословенског амбасадора за дозволу да авион, којим делегација од осам чланова Парламента НДР лети из Берлина, преко Будимпеште, за Тирану, прелети преко југословенске територије. На Вејводино уверавање да ће дозволу сигурно добити, Кенен је упитао да ли постоје извесни „технички“ разлози због којих би авион требало да се спусти у Београд. Према Вејводином мишљењу, ово питање суштински је био предлог да се на пропутовању ка Албанији источнонемачка делегација задржи кратко и у Београду. Кенену је одговорено да таквих техничких разлога нема.⁶¹⁸

Иако није било „техничких“ разлога за задржавање источнонемачке делегације у Београду, на њиховом пропутовању ка Албанији, што би била нека врста пандана пропутовању западнонемачког председника, југословенска страна јесте настојала да у мери у којој је могуће у ситуацији у којој с једном немачком државом јесте, а са другом није имала званичне односе, ипак избалансира међусобне контакте.⁶¹⁹ Тако се у мају 1956. већ планирана посета Светозара Вукмановића Темпа Западној Немачкој практично поклопила са одласком Влајка Беговића у Немачку Демократску Републику. У рангу и карактеру посета свакако је било разлике, условљене нивоом постојећих односа са два немачким

⁶¹⁵ ДА МСП РС, ПА, ф. 60, док. 44404, Забелешка о разговору А. Колендића са немачким амбасадором Пфлајдерером, 22. 3. 1956.

⁶¹⁶ ДА МСП РС, ПА, г. 60, док. 44970, Забелешка о разговору др М. Ивековића с немачким амбасадором Пфлајдерером 2. 4. 1956.

⁶¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 61, док. 46830, Белешка Шефа Протокола Председника Републике у вези са пропутовањем кроз Југославију Председника СРН Хојса, на путу за државну посету Грчкој, 23. 4. 1956.

⁶¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1956, г. 74, док. 47462, Телеграм Вејводе ДСИП-у, 15. 5. 1956.

⁶¹⁹ ДА МСП РС, ПА 1956, ф. 59, док. 45658, Забелешка о разговорима и закључцима са другом амбасадором Ивековићем одржаним 2, 3. и 4. априла 1956.

државама. Светозар Вукмановић био је у том тренутку потпредседник Савезног извршног већа и председник Привредног савета, а Влајко Беговић директор Института за међународну политику и привреду и члан ЦК СКЈ. Темпо је у СРН ишао као представник Југословенске владе на званични позив Владе СРН, а В. Беговић као високо рангирани члан партије и директор института, додуше непосредно повезаног са ДСИП-ом, који је боравак у Берлину поводом заседања СЕВ-а искористио за сусрете са представницима источнонемачког државног и партијског руководства.⁶²⁰

Иако незванично, Беговићев боравак у Источном Берлину имао је политички значај, који је несумњиво био у функцији, како су то Југословени видели, подршке „антисталинистичким снагама“ у НДР. У разговору са представницима Централног комитета ЈСПН-а, В. Беговић истицао је да је за „социјалистички лагер“ штетна самоизолација, те да кроз свестране контакте са Западом треба утицати на развој у „капиталистичком свету“. У том контексту говорио је о развијеној југословенској сарадњи са западним социјалистима, наглашавајући промене у ставовима појединих социјалиста, до којих је дошло као последица контаката са југословенским комунистима.⁶²¹ Једна од тема разговора било је и немачко питање. Влајко Беговић је том приликом саопштио југословенски став, претходно договорен са Едвардом Кардељем, Светозаром Вукмановићем Темпом и Кочом Поповићем, да су контакти између две немачке државе пут за остварење немачког јединства. Као земља са развијеним односима са Западом и западном социјалдемократијом, али и са ваневропским ванблоковским земљама, Југославија се наметала као могући посредник у контактима Источних Немаца са политичким чиниоцима у СРН, превасходно са социјалдемократима, али и са земљама Азије и Африке.⁶²²

⁶²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 49185, Забелешка о разговорима са Министром Ерхардом 16. маја 1956. године; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 48680, Забелешка о посети потпредседника Вукмановића-Темпа Баварској 20–22. маја 1965; АЈ, 837, I-5-b/81-1, Извештај Влајка Беговића о разговорима у Источној Немачкој и предузетим мерама, 5. 6. 1956; SAPMO/BArch, DY 30/47725, Unterredung der Genossen Schirdewan, Wandel, Ziller und Florin mit dem Mitglied des ZK des Bundes der Kommunisten Jugoslaviens, Genossen Vlajko Begovic, 25. 5. 1956.

⁶²¹ SAPMO/BArch, DY 30/47725, Unterredung der Genossen Schirdewan, Wandel, Ziller und Florin mit dem Mitglied des ZK des Bundes der Kommunisten Jugoslaviens, Genossen Vlajko Begovic, 25. 5. 1956.

⁶²² Иако и југословенска и источнонемачка белешка о сусрету помињу југословенско посредовање, у забелешци В. Беговића истиче се да су Немци предложили да Југославија помогне при успостави контаката са Западном Немачком, СПД-ом и ваневропским земљама, док у источнонемачкој забелешци стоји да је сам В. Беговић изразио спремност Југославије да пружи помоћ. Упоредити: SAPMO/BArch, DY 30/47725, Unterredung der Genossen Schirdewan, Wandel, Ziller und Florin mit dem Mitglied des ZK des Bundes der

Док су Темпо и Влајко Беговић боравили у Немачкој, у „приватну“ посету Југославији допутовао је Херберт Венер. Његова жеља да посети ФНРЈ била је позната Југословенима од 1950. године. У међувремену је она више пута одлагана и померана, вероватно у нади да ће доћи до званичне посете делегације СПД-а, у којој би и Венер био члан, чиме би његово путовање мање „боло очи“ западнонемачкој јавности и политичким противницима.⁶²³ У марту 1956. године, Венер је саопштио Младену Ивековићу да намерава да се одазове позиву који му је Момчило Сибиновић упутио две године раније, одлазећи из Бона, и да у мају са супругом приватно посети Југославију.⁶²⁴ Ивековић је том приликом изразио спремност да, уколико до тог путовања дође, посредује у контактима са „неким нашим водећим друговима“.⁶²⁵ Ова Ивековићева спремност није се задржала само на речима. Он је доиста препоручио Вељку Влаховићу да се Венер, који долази у Југославију као „наш пријатељ и социјалиста“, обавезно сусретне са Едвардом Кардељем, Мошом Пијаде и Александром Ранковићем, замоливши притом и да Влаховић предложи сусрет са Титом, који Венера зна још од пре рата, из Коминтерне.⁶²⁶ У контексту негативне оцене коју је југословенска амбасада у Бону имала о потезима руководства СПД-а у вези са гласањем за измену устава и потенцијалним „паралелним ходањем“ са ЦДУ, Ивековић је у писму Вељку Влаховићу истакао да је Венер међу ретким људима из руководства партије, који се критички односи према политици СПД-а, те да „зато и тражи нашу подршку“, јер сматра да се на Оленхауера може утицати.⁶²⁷

Kommunisten Jugoslaviens, Genossen Vlado Begovic, 25. 5. 1956; AJ, 837, I-5-b/81-1, Извештај Влајка Беговића о разговорима у Источној Немачкој и предузетим мерама, 5. 6. 1956.

⁶²³ Као што је већ помињано раније у тексту, Венер је као бивши комуниста био константно изложен нападима за прокомунистичку, „проруску“ политику и др. Стога се клонио потеза који би могли на било који начин да га компромитују и делегитимишу у јавности и политичком животу СРН. Посета Југославији била је један од таквих потенцијално контроверзних потеза.

⁶²⁴ Венер је Ивековићу помињао Сибиновићев позив још лета 1954. године. ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 49372, Забиљешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са Венером, прваком СПД, 2. јула 1954. године. Састао сам Венера на пријему индонежанског амбасадора.

⁶²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 44684, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са Хербертом Венером 22. 3. 1956.

⁶²⁶ AJ, 507/IX, 87/II-154, Ивековић ДСИП-у, В. Влаховићу, 7. 5. 1956.

Пред Венеров долазак у Југославију, Комисија за међународне везе ССРНЈ упутила је званично писмо Кабинету Председника Републике, са предлогом да се Ј. Б. Тито са њим сусретне током његовог боравка у ФНРЈ. AJ, 507/IX, 87/II-154, Комисија за међународне везе ССРНЈ, Кабинету Председника Републике, 17. 5. 1956.

⁶²⁷ AJ, 507/IX, 87/II-154, Ивековић ДСИП-у, В. Влаховићу, 7. 5. 1956.

Херберт Венер је, насупротив виђењу једног дела социјалдемократског руководства, сматрао да ипак постоје шансе за попуштање затегнутости и проналажење додирних тачака између друштвено-политичких система Истока и Запада. Стога је у мају 1956. кренуо на пут у Шведску и Југославију. У Стокхолму је присуствовао Конгресу Социјалдемократске радничке партије Шведске, заједно са председником странке Оленхауером.⁶²⁸ За разлику од посете Шведској, која је била јавна и званична, за посету Београду знало је само неколико људи из партијског руководства.⁶²⁹ И самом Оленхауеру Венер је своју намеру да посети ФНРЈ саопштио тек неколико дана пред пут.⁶³⁰ Посета Југославији имала је привидно приватни карактер. Он је био гост Момчила Сибиновића, а са њим су дошле и супруга Лоте, тешки срчани болесник, са својом ћерком Гретом,⁶³¹ како би му служиле као изговор да супругу води на опоравак.⁶³² Молио је да југословенска штампа о његовој посети не извештава.⁶³³ Настојао је и да избегне било какав контакт са амбасадом СРН у Београду – не само што у амбасаду није свраћао, већ је о свом боравку није ни обавестио.⁶³⁴

Херберт Венер је у Југославији боравио између 19. и 25. маја 1956. године. Током ове посете, водио је разговоре са представницим Комсије за међународне везе ССРНЈ, посетио је неколико фабрика и предузећа, Савезну народну скупштину, синдикалне представнике, присуствовао приредби „Кола“, разговарао са низом руководећих југословенских партијских и државних функционера.⁶³⁵ Већ приликом првог разговора са представницима Комисије за међународне везе ССРНЈ, Венер је истакао да је његова посета додуше „приватног“ карактера, али да ће, с обзиром на чињеницу да је он члан Председништва СПД-а и да је на челу комисије за спољнополитичка питања у Бундестагу, она несумњиво имати утицаја како на односе СПД–ССРНЈ/СКЈ тако и на спољнополитичку

⁶²⁸ Christoph Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, 191.

⁶²⁹ Сам Венер рекао је да је о посети Југославији разговарао са Оленхауером и Мелијесом. ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о разговору Херберта Венера, члана Председништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) у Комисији за међународне везе ССРНЈ, 19. 5. 1956.

⁶³⁰ АЈ, 507/IX, 87/II-154, Забелешка о предстојећем доласку у Београд Херберта Венера, члана савезног руководства СПД.

⁶³¹ Грета је суштински била Венерова секретарица. Након смрти мајке, Грета се удала за Венера.

⁶³² АЈ, 507/IX, 87/II-154, Информација о Херберту Венеру (Момчило Сибиновић), 21. 5. 1956.

⁶³³ АЈ, 507/IX, 87/II-154, Писмо Ивековићу (Бон), 30. 5. 1956; РА АА, В 42/173, Jugoslawienaufenthalt des Bundestagsabgeordneten Herbert Wehner (SPD), 25. 5. 1956.

⁶³⁴ РА АА, В 24/173, Fernschreiben aus Belgrad an das Auswärtige Amt, 25. 5. 1956.

⁶³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о боравку у Београду Херберта Венера, члана представништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) од 19. до 25. маја.

линију немачких социјалдемократа.⁶³⁶ Једна од тема разговора са Венером био је однос између двеју партија, односно, већ дуго времена постављано питање размене званичних делегација. Од лета 1954. године југословенска партија на овом питању није инсистирала. Међутим, сматрало се да је посета Венера погодна прилика, те је Вељко Влаховић замолио да Венер пренесе партијском руководству позив ССРНЈ да званична делегација СПД-а посети Југославију.⁶³⁷ Венер је образлагао да је резервисано држање немачких социјалдемократа према заваничној сарадњи са југословенском партијом двоструко мотивисано. С једне стране, у питању су били обзир према Социјалистичкој интернационали, а с друге, далеко значајније, политичка клима и „непревазиђени антикомунизам“ у Савезној Републици, те последична страховања СПД-а да би због сарадње са југословенским комунистима били инкриминисани у предизборним борбама. Ипак, независно од тога, истицао је да низ контаката који су остварени између Југословена и немачких социјалдемократа има велики утицај на председника СПД-а Оленхауера, а самим тиме и на политику Социјалдемократске партије. Стога је молио да се такви контакти наставе, чак и уколико одговор партијског руководства по питању званичне делегације остане суздржан.⁶³⁸

У односу према Совјетском Савезу и према Немачкој Демократској Републици⁶³⁹ Венер је недвосмислено истакао свој став (који дели и део партијског руководства и чланства) да се немачко питање не може решити без сагласности обе немачке владе, да се у СССР-у одвијају промене које ће се неминовно одразити и на Источну Немачку, те да је кључно питање које се пред Социјалдемократском партијом намеће како на следећим изборима остварити резултат, који ће омогућити разговоре између влада Источне и Западне

⁶³⁶ Састанку су с југословенске стране присуствовали Вељко Влаховић, Милентије Поповић, Ђуро Салај, Марија Вилфан, Милица Сарић и Момчило Сибиновић. ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о разговору Херберта Венера, члана Председништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) у Комисији за међународне везе ССРНЈ, 19. 5. 1956.

⁶³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о разговору Херберта Венера, члана Председништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) у Комисији за међународне везе ССРНЈ, 19. 5. 1956.

⁶³⁸ Исто.

⁶³⁹ Венер је на вечери са Кардељем 24. 5. говорио о покушајима успостављања контаката како са СССР-ом тако и са ЈСПН-ом током 1955. и 1956. године. Жалио се на резервисаност совјетског амбасадора, на неспремност Москве да са СПД-ом оствари сарадњу, али и низ неуспелих покушаја да дође до контаката између СПД и ЈСПН. ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о разговору друга потпредседника Е. Кардеља са Х. Венером на вечери 24. 5. 1956.

Немачке.⁶⁴⁰ Иако није било предвиђено у програму Венерове посете Југославији, последњег дана његовог боравка, након вечере са Кардељем, уприличен је сусрет са Титом. Разговор је, према југословенским документима, трајао око сат и по, а одвијао се касно у ноћи уочи 25. маја, Титовог рођендана. О садржају разговора у доступним документима нема података. У фонду Кабинета Председника Републике нема бележака са овог састанка. Да ли је у разговору било речи о партијској сарадњи, о немачком питању, о предстојећој Титовој посети Совјетском Савезу, о евентуалном југословенском посредовању у контактима немачких социјалдемократа са Москвом и са Источним Берлином – може се, на основу доступне грађе, само спекулисати.⁶⁴¹

Упркос настојањима да његова посета Југославији прође незапажена у јавности, Венера је у Београду 22. маја „случајно“ препознао један немачки новинар, преко ког је и амбасада СРН у Београду сазнала за његов боравак. Суочен са тиме, Венер се јавио телефонски амбасадору Пфлајдереру, а истовремено дао је кратке изјаве немачким новинарима о свом боравку у ФНРЈ и разговорима које је водио.⁶⁴² У овим изјавама датим немачким новинарима пред полазак из Југославије, Венер је истакао да су и Тито и Кардељ показали изузетно интересовање за питање немачког уједињења, да Тито сматра да се оно може достићи постепено, у етапама, паралелно са решавањем питања разоружања, али и да би било погрешно очекивати да би се при уједињењу елиминисале све тековине, посебно оне позитивне, садашњег режима у НДР. Имајући у виду заинтересованост југословенског председника за немачко питање, Венер је сматрао извесним да ће о томе бити речи и приликом предстојеће посете југословенске делегације Совјетском Савезу.⁶⁴³

Као што је напоменуо и својим југословенским саговорницима, Венер је по повратку у СРН настојао да искуства и утиске које је сабрао из Шведске и Југославије постави „на

⁶⁴⁰ ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о разговору Херберта Венера, члана Председништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) у Комисији за међународне везе ССРНЈ, 19. 5. 1956.

⁶⁴¹ У кошуљици о пријему Венера налазе се само документа која говоре о припремама његовог доласка у Југославију, као и белешке о његовој биографији. Видети: АЈ, 837, I-3-а/83-9, Пријем Херберта Венера, мај 1956.

⁶⁴² ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о боравку у Београду Херберта Венера, члана представништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) од 19. до 25. маја; РА АА, В 42/173, Botschaft der BRD in Belgrad an das Auswärtige Amt, netr. Juglawienaufenthalt des Bundestagsabgeordneten Herbert Wehner (SPD), 25. 5. 1956.

⁶⁴³ РА АА, В 42/173, Botschaft der BRD in Belgrad an das Auswärtige Amt, netr. Juglawienaufenthalt des Bundestagsabgeordneten Herbert Wehner (SPD), 25. 5. 1956.

неку руку заједничког именоватеља“. Југословенским представницима Венер је образлагао да би повезивање Југославије и Шведске допринело смањивању западнемачких антикомунистички мотивисаних анимозитета према сарадњи са ФНРЈ.⁶⁴⁴ Међутим, паралелно постављање двеју ванблоковских држава одражавало је и размишљања Венера и једног дела социјалдемократа у вези са основним питањем политичког живота Немачке и СПД-а, наиме, којим путем достићи уједињење Немачке, у ситуацији у којој преговори четири силе нису дале резултат. Венер је у Шведској и Југославији видео неколико сличности. Обе државе биле су устројене на неком виду социјалистичког поретка. Обе су тежиле миру. Обе су настојале да развијају нормалну међудржавну и привредну сарадњу са државама различитог друштвеног и политичког уређења, али и међусобно. У том смислу, Венер је Југославију и Шведску видео као потенцијалне и пожељне моделе за правце развоја Источне и Западне Немачке: Југославију као модел за Немачку Демократску Републику, а Шведску за Савезну Републику Немачку. Уосталом, Венерове визије биле су у складу и са југословенским настојањима да пружи подршку „антистаљинистичким снагама“ у НДР. Према Венеровим предвиђањима, уколико би се у том правцу развијале ствари, НДР не би нужно морала да се припоји СРН, већ би се могле наћи заједничке тачке и нивои за сарадњу и приближавање. Предуслов би, са западнемачке стране, свакако био улазак СПД-а у владу и напуштање Аденауерове политике снаге.⁶⁴⁵

Венерова настојања да посета Југославији буде приватног карактера и ван очију јавности нису се показала неоправданим. По повратку у СРН, уследио је низ напада на њега. Међу најжешћима били су напади Хајнриха Кронеа, шефа посланичке групе ЦДУ/ЦСУ у Бундестагу, који је истицао како је из наводно поузданих извора добио информацију да је Венер од Тита тражио да посредује у Москви, како би СССР помогао СПД у предстојећој изборној кампањи 1957.⁶⁴⁶ Поуздани извори које је Кроне помињао могли су бити „досијеи“ Рајнхарда Гелена, првог шефа западнемачке спољнообавештајне службе. Како је Геленова организација, а затим и тек основана Савезна обавештајна служба

⁶⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о разговору Херберта Венера, члана Председништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) у Комисији за међународне везе ССРНЈ, 19. 5. 1956.

⁶⁴⁵ Christoph Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, 192.

⁶⁴⁶ Исто, 194–196.

(БНД), будно пратила активности Херберта Венера,⁶⁴⁷ укључујући и његову посету Југославији, може се претпоставити да и поменути западнонемачки новинар није на Венера у Београду налетео „случајно“.⁶⁴⁸ Венерова посета Југославији привлачила је и пажњу Централне обавештајне агенције САД-а. У Ленглију је она тумачена као први наговештај да би Социјалдемократска партија могла и званично одобрити преговоре са Совјетима као пут за уједињење Немачке. Такође, према информацијама којима је располагала ЦИА, Венер је у Београд отпутовао са циљем да замоли југословенског председника да приликом предстојеће посете Москви покрене не само питање немачког уједињења, већ и да предложи уклањање Улбрихта као предулов за разговоре двеју немачких држава о немачком уједињењу.⁶⁴⁹

Сличне информације долазиле су и до Аденауеровог кабинета. Забринутост Владе у вези са Венеровим боравком у Београду додатно је порасла након Титовог говора на стадиону Динама (19. јуна) и објављивања заједничког совјетско-југословенског коминикеа два дана касније. У том контексту, на седници кабинета 26. јуна Венерова посета Београду довођена је у везу са Титовим путовањем у Москву. Она је тумачена као знак нове оријентације руководства СПД-а и као последица настојања СССР-а да направи расцеп међу западнонемачким политичарима. У припремама предстојеће декларације Владе о спољнополитичким питањима, у кабинету је владало мишљење да треба указати на то да опозиционо држање СПД-а и ФДП-а иде на руку и чини услугу Москви.⁶⁵⁰

У постојећој историографској литератури промена југословенског става о немачком питању најчешће се везује за 1956. годину, из два разлога. С једне стране, због потписивања привредног споразума Југославије и СР Немачке марта 1956, а с друге због посете Јосипа Броза Тита Совјетском Савезу и говора који је том приликом одржао на стадиону Динама у

⁶⁴⁷ Klaus-Dietmar Henke, *Geheime Dienste. Die politische Inlandsspionage der Organisation Gehlen 1946–1953*, Bonn: ВрВ, 2018, 733–735.

⁶⁴⁸ Bodo Hechelhammer, „Die „Dossiers“: Reinhard Gehlens geheime Sonderkartei“, in: *Die Geschichte der Organisation Gehlen und des BND 1945–1968: Umriss und Einblicke Dokumentation der Tagung am 2. Dezember 2013*, Marburg: Unabhängige Historikerkommission zur Erforschung der Geschichte des Bundesnachrichtendienstes 1945–1968, 2014, 89.

⁶⁴⁹ Central Intelligence Agency (CIA)/Freedom of Information Act (FOIA) Electronig Reading Room, SPECIALCOLLECTION, Current/Central Intelligence Bulletin Collection, No. 03020485, CURRENT INTELLIGENCE BULLETIN - 1956/05/30, p. 5; CIA/FOIA, SPECIALCOLLECTION, Current/Central Intelligence Bulletin Collection, No. 02989478, CURRENT INTELLIGENCE BULLETIN - 1956/06/06, p. 5.

⁶⁵⁰ Kabinettsitzung am 26. Juni 1956, Kabinettsprotokolle Online (https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1956k/kap1_2/kap2_37/index.html приступљено 21.2.2023).

Москви.⁶⁵¹ Ипак, до ове промене није дошло искључиво због успешно окончаних преговора са СРН, нити због, како се у делу литературе истиче, притиска Москве на југословенско приближавање совјетској теорији о постојању две немачке државе.⁶⁵² Пре свега, до промене југословенског става није дошло 1956, већ годину дана раније.⁶⁵³ Такође, у југословенској грађи нема помена совјетских притисака у овом правцу током месеци који су претходили Титовој посети СССР-у. Година 1956, међутим, доиста јесте симболички, али и суштински важна за посматрање југословенског званичног става према немачком питању. Преговори са СРН, услед економског значаја који су имали за Југославију, јесу били фактор који је утицао на одлагање јавног изјашњавања ФНРЈ у прилог постојању Немачке Демократске Републике. Иако је југословенска страна повремено „притискала“ Бон на овом питању, истовремено је зазирала од декларативних потеза, који би могли испровоцирати Западне Немце. Из интерних докумената јасно је да је овакву суздржаност „захтевао политички опортунитет“.⁶⁵⁴

Међутим, када је споразум закључен, иако је његова ратификација у Бундестагу тек предстојала, у Београду се сматрало да је дошло време за решавање низа у међувремену нагомиланих питања везаних за односе са Источном Немачком. Почетком априла 1956, на саветовању представника ДСИП-а са амбасадором М. Ивековићем у Београду, закључено је да, иако још увек није у плану била успостава дипломатских односа, треба што пре у источнонемачкој престоници успоставити сталну делегацију трговинске коморе, која би истовремено била и „осматрачки пункт“ Југославије у НДР. Такође, потребно је било извршити све припремне радње како би се наредни економски преговори водили на нивоу влада, али и припремити се за слање сталне делегације Владе ФНРЈ у Источни Берлин.⁶⁵⁵ Као аргументација ових одлука није служила само „чињеница да се Демократска Република

⁶⁵¹ Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 80; Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 24; Maria Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR*, 73–77; Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka*, 53. Вилијам Глен Греј Титов говор у Москви назива југословенском „конверзијом“: William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 61.

⁶⁵² Видети, на пример: Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 24; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 63.

⁶⁵³ Душан Нећак, на пример, истиче да је Титова изјава у Москви везана за постојање две Немачке била „у нескладу с дотадашњом југославенском политиком према њемачком питању“. Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 80.

⁶⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 45566, Записник о састанку колегијума Амбасаде ФНРЈ у Бону, 16. 3. 1956.

⁶⁵⁵ ДА МСП РС, ПА 1956, ф. 59, док. 45658, Забелешка о разговорима и закључцима са другом амбасадором Ивековићем одржаним 2, 3. и 4. априла 1956.

Немачка коначно оформила као држава“, већ и став да Југославија ни из „принципијелних“, ни из „тактичких“ разлога „не сме бити међу последњим земљама у погледу успостављања разних форми односа и сарадње са ДДР“. ⁶⁵⁶ Иако је у реализацији односа са Немачком Демократском Републиком тактизирала, став Југославије према немачком питању суштински је проистигао из настојања да у односима са Истоком и Западом направи баланс и еквилибрансу, али и да се на међународном плану позиционира као лидер, а не као земља која „каска“ за међународним токовима. У крајњој линији, став према немачком питању био је и „демонстрација самосталне политике“ ФНРЈ. ⁶⁵⁷

Година 1956. значајна је и као тренутак у ком је, пред светским аудиоријумом, југословенски председник недвосмислено истакао да је постојање две немачке државе реалност, коју би било погрешно игнорисати. Иако је југословенски државни врх овакав став имао и годину дана уназад, у јавним иступањима како Јосип Броз Тито тако и други југословенски руководиоци и дипломате нису се на овај начин одређивали према немачком питању. Све до краја маја 1956. истицали су већ познате формулације да је подељена Немачка опасност за светски мир, да немачки народ има право на јединство, суверенитет, наоружање за одбрамбене потребе, право да сам одлучује о својој судбини. Међутим, истицање права да се сами Немци питају за своју судбину, чиме је почетком 50-их година пружана подршка западним настојањима да се немачко питање реши слободним изборима, од средине шесте деценије, иако имплицитно, све је упадљивије подразумевало потребу да се о питању немачког јединства договоре представници Источне и Западне Немачке. ⁶⁵⁸

У мају 1956. године Јосип Броз Тито био је у званичној посети Француској (7–12. 5. 1956). Према југословенском мишљењу, спољна политика Француске није се могла одвојити од „њеног основног животног проблема, од присуства јаке Немачке на њеним

⁶⁵⁶ У прилог овоме, на састанку је наведено да су југословенски односи са Источном Немачком на нижем нивоу од појединих чланица НАТО-а, попут Норвешке и Белгије. Истицано је да су Египат, Финска, Индија и Индонезија са НДР измениле мисије, које чак имају и конзуларна овлашћења, а да и велики број фирми и компанија из Западне Европе и Јужне Америке у Источном Берлину има своја представништва. ДА МСП РС, ПА 1956, ф. 59, док. 45658, Забелешка о разговорима и закључцима са другом амбасадором Ивековићем одржаним 2, 3. и 4. априла 1956.

⁶⁵⁷ Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka*, 53.

⁶⁵⁸ Видети, на пример, низ говора Јосипа Броза Тита 1955/6. године: „Говор на прослави десетогодишњице ослобођења Истре и словеначког приморја, Пула, 15. 5. 1955“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. X, 174–175, „Разговор са слушаоцима семинара Еди Шервуда, Бриони, 25. 7. 1955“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. X, 225–226; „Говор на великом митингу у Карловцу, 27. 7. 1955“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. X, 253.

источним границама“. И у односу према немачком наоружавању, према немачком уједињењу и европској безбедности, француска политика, према југословенском мишљењу, била је усмеравана потребом обезбеђивања сопствених интереса спрам опасности јачања немачке моћи.⁶⁵⁹ Упркос неслагањима око Алжира, југословенска страна је током посете настојала да несугласице не ескалирају, услед потребе за француском подршком у решавању немачког питања.⁶⁶⁰ На конференцији за штампу током боравка у Паризу, Коча Поповић, упитан за југословенски став према питању о уједињењу Немачке, одговорио је – „Ако кренемо стазом у потрази за уједињењем Немачке, делује ми нелогично да не кренемо путем међусобних контаката две стране пре тога“. У питању је била прва изјава представника југословенског државног врха страним медијима у којој је назначено да пут до уједињења Немачке води кроз приближавање њених двају делова, односно, имплицитно, двеју немачких држава.⁶⁶¹

По повратку из Француске, а недељу дана пред полазак у Совјетски Савез, Тито је дао интервју директору париског уреда *Јунајтед преса*. У овој, у светлу потоњег говора у Москви недовољно запаженој, али вероватно не случајно датој изјави западној новинској агенцији, Тито је пре одласка на разговоре са совјетским руководством поновио раније изношено мишљење да немачки народ треба сам да одлучује о решавању немачког питања, али овом приликом прецизиравши да под тиме подразумева успоставу контакта између Источне и Западне Немачке. По његовом мишљењу, требало је „водити рачуна о томе да је Источна Њемачка данас чињеница, стварност, да је током низа година тамо створен један унутрашњи политички и економски систем који сада није могућно једноставно ликвидирати“. Стога је сматрао да би уједињење требало остварити тако да се „сачува индивидуалност и једне и друге стране“. Питање спровођења избора није искључивао у будућности, али „сада, међутим, ако се реално гледа, мислим да не би било добро рјешавати о уједињењу Њемачке изборима, као плебисцитом.“⁶⁶² Давши ову изјаву западним медијима, Тито је могао да крене пут Москве, верујући да његове евентуалне будуће изјаве

⁶⁵⁹ АЈ, 837, I-2/6, Монографија: Француска, стр. 50–52.

⁶⁶⁰ Јован Чавошки, „Југославија, Алжир, несврстане земље и велике силе у Хладном рату 1954–1962“, у: *Југославија-Алжир. Зборник радова са научне конференције, Алжир, 27. јануар 2013*, Београд: Архив Југославије, 2013, 109.

⁶⁶¹ АЈ, 837, I-2/6, Conférence de Presse de M. Koca Popovic Secrétaire d’Etat aux Affaires Etrangères.

⁶⁶² „Одговори на питања директора париског уреда *Јунајтед преса*“, *Тито: говори и чланци*, књ. XI, 84.

о немачком питању неће бити тумачене као последица боравка у Совјетском Савезу.⁶⁶³ Упркос томе, говор на стадиону Динама у Москви тако је снажно одјекнуо у јавности да је не само у ондашњим дипломатским и политичким круговима, већ и у највећем делу историографије до данас остао упамћен као тренутак промене југословенског става према немачком питању.

П.1.5 „Данас постоје двије државе, Западна и Источна Њемачка“: Титова посета Совјетском Савезу јуна 1956. године

Јосип Броз Тито 1956. године боравио је у Совјетском Савезу необично дуго, од 1. до 23. јуна. Током тог перода, југословенска делегација четири пута званично је разговарала са совјетским руководством.⁶⁶⁴ Немачко питање, односи са Источном и са Западном Немачком, везе са западнонемачком опозицијом биле су неке од значајних тема о којима се разговарало. Већ приликом првог сусрета 5. јуна Тито је изложио југословенски став према немачком питању, који се није знатно разликовао од мишљења изнетог годину дана раније у Београду. Наиме, Југославија је сматрала да је немачко питање ствар немачког народа и да при немачком уједињењу не сме бити пренебрегнуто постојање Источне Немачке и њених посебности. За разлику од претходног сусрета, када је Хрушчов инсистирао на блискости совјетских и југословенских погледа према овом питању, сада је Тито био први који је нагласио да „међу нама нема разлике у мишљењу, нијансе су у питању“.⁶⁶⁵ С друге стране, овог пута Хрушчов је био тај који је први поменуо односе са немачким социјалдемократима, истакавши да су представници СПД-а Оленхауер, Венер и Шмит

⁶⁶³ Непуне две недеље пре Тита, Коча Поповић је 11. маја у Паризу на конференцији за штампу истакао да су за уједињење Немачке потребни контакти између две немачке државе. Према нашим сазнањима, ово је била прва јавна изјава југословенских званичника о потреби директних преговора између НДР и СРН.

Видети и: РА АА, МФАА, А 4570, Die jugoslawische Haltung zur Deutschclandfrage, Berlin, den 19. 10. 1956.
⁶⁶⁴ О посети југословенске делегације на челу са Ј. Б. Титом, видети: Андрей Борисович Едемский, *От конфликта к нормализации*, 531–577; Dragan Bogetić, *Nova strategija*, 55–59; Đoko Tripković, *Jugoslavija–SSSR 1956–1971*, Beograd: ISI, 2013, 29–32; Ljubordrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, 279–294.

⁶⁶⁵ „Документ бр. 9: Протокољна запис переговоров между советской и югословской провительственными делегациями во время визита И. Б. Тито в СССР 1-22 июня 1956 г. Первая официальная беседа“, у: *Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР 1946–1964*, 260.

најавили прву посету совјетском амбасадору у Бону Зорину. Иако је очекивао да ће бити разлике у међусобним погледима Совјета и немачких социјалдемократа, сматрао је овај сусрет значајним показатељем њиховог противљења Аденауеру, као и тога да је социјалдемократско руководство спремно да узме у обзир и совјетско мишљење. Тито је на то испричао о свом недавном сусрету са Венером, приликом ког га је наводно питао да ли Аденауер жели решење немачког питања, а „он је одговорио – не.“⁶⁶⁶

О немачким социјалдемократама било је речи и приликом трећег званичног совјетско-југословенског разговора 18. јуна. Након скоро три недеље боравка у Совјетском Савезу, чланови југословенске делегације били су видно опуштенији. У међувремену, у Бону дошло је до сусрета социјалдемократских представника са совјетским амбасадором. Хрушчов је овај сусрет оценио као веома интересантан, као знак да представници СПД-а траже совјетску помоћ и да су снаге које се противе Аденауеровој политици у СРН све бројније. Истакао је намеру совјетског руководства да у посету СССР-у позову немачке социјалдемократе, пре свега Херберта Венера. На поновни помен његовог имена, Кардељ је констатовао да је Венер дуго боравио у Москви, а Тито напоменуо да га познаје из Коминтерне. На Хрушчовљево питање о личности Венера Тито је одговорио да је у питању „веома озбиљан човек“, али и додао да СССР треба да буде опрезан, како не би створио опозицију према Венеру у самој Немачкој. С друге стране, на помен Карла Шмида, Кардељ је прокоментарисао да је он „окорели реакционар“. У оцени ситуације у оквиру немачке социјалдемократије суштински и совјетска и југословенска страна „играле су на исту карту“.⁶⁶⁷

Већ током првог званичног разговора у Москви, на дневни ред дошло је и питање југословенског признања НДР. На Хрушчовљев коментар да су совјетски и југословенски ставови о немачком питању подударни, али да недостаје југословенско признање Немачке Демократске Републике, Тито је одговорио: „Размишљамо о томе.“ Иако је Хрушчов покренуо ово питање, из забелешки са састанка није видљив совјетски притисак на

⁶⁶⁶ Исто, 265.

⁶⁶⁷ „Документ бр. 11: Протокољна запис переговором между советской и югословской провительственными делегациями во время визита И. Б. Тито в СССР 1–22 июня 1956 г. Третья официальная беседа“, у: *Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР 1946–1964*, 302–303.

Југославију.⁶⁶⁸ Напротив, Хрушчов је истицао да треба поступити „тактички“, да Југославија сама треба да одлучи, да је питање веома сложено, поновивши у више наврата да „време ради за нас“. На Титову опаску да Источним Немцима треба ставити до знања да је тренутни југословенски став одраз, како је претходно Кардељ рекао, „опортунистичке политике“ због нерешених привредних споразума са СРН, а не „неправилне политике“ према НДР, Хрушчов је понудио да се Совјети за то побрину. У Хрушчовљевом ставу ипак је било недвосмислено да Совјетски Савез нема намеру да напусти своје позиције у Источној Немачкој. За Москву, Немачка Демократска Република била је „поприште борбе социјализма и капитализма“. Иако је Западна Немачка на економском плану „тукла“ Источну, Хрушчов је био уверен: „Узвратићемо Западу!“⁶⁶⁹ Хрушчов је доиста у писму В. Улбрихту пренео Титове речи, односно молбу да Источни Немци непризнавање НДР не доживљавају непријатељски, те изразио совјетско разумевање за позицију у којој се југословенско руководство налазило. Уз то, истакао је и да су Југословени пружили подршку совјетском мишљењу да се у немачком питању не могу направити компромиси у корист Запада. Тито је такође, како је Хрушчов саопштио Улбрихту, пренео западнонемачка уверавања да су заинтересовани за добре односе са Пољском и спремни на евентуалну ревизију границе, али истовремено изразио југословенско мишљење да је западнонемачки циљ само да поколебају Пољаке и ослабе источнонемачко залеђе.⁶⁷⁰

На стадиону Динама у Москви 19. јуна 1956. Јосип Броз Тито одржао је говор, који је, у контексту немачког питања и немачко-југословенских односа остао упамћен по Титовој изјави да „данас постоје двије државе, Западна и Источна Њемачка, и било би погрешно не видјети ту чињеницу (...) било би погрешно не признати индивидуалност државног организма Источне Њемачке.“ Тито је уз то истакао да би питање уједињења требало да реше „влада и народи обје стране“, нагласивши да совјетски „став у питању

⁶⁶⁸ У писму о исходу разговора са југословенском делегацијом у Москви упућеном В. Улбрихту, Хрушчов је истакао да је питање односа са НДР покренуто на југословенску иницијативу, иако совјетске забелешке са разговора упућују на супротно. Разлог можда треба тражити у настојању Хрушчова да пред Источним Немцима појача своју аргументацију о позитивном југословенском односу према НДР. Видети: SAPMO/BArch, DY 30/3641, Zu den Ergebnissen der sowjetisch-jugoslawischen Verhandlungen im Juni 1956.

⁶⁶⁹ „Документ бр. 9: Протокољна запис переговоров между советской и югословской провительственными делегациями во время визита И. Б. Тито в СССР 1–22 июня 1956 г.“, у: *Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилица Југославије и СССР 1946–1964*, 265–266.

⁶⁷⁰ SAPMO/BArch, DY 30/3641, Zu den Ergebnissen der sowjetisch-jugoslawischen Verhandlungen im Juni 1956.

Немачке сличан је нашем ставу у том проблему“.⁶⁷¹ И, док је о Титовој изјави *Јунајтед пресу* преко информација западнонемачке амбасаде у Београду ДСИП стицао утисак да је у Бону реакција „у суштини позитивна“, да се чак југословенски став оцењује као „најразумнији“, реакције Савезне Републике Немачке на Титов говор на стадиону Динама, као и на заједничку југословенско-совјетску декларацију, биле су бурне.⁶⁷²

Забринутост западнонемачке стране осећала се већ 19. јуна, истог дана када се Тито обратио на великом митингу у Москви. Реакције Бона ишле су у два различита правца. С једне стране, уследио је низ посета и интервенција како у Београду тако и у Југословенској амбасади у Бону. Прво је амбасадор Пфлајдерер већ исте вечери упитао Видића да ли Титова изјава да су ставови Београда и Москве „слични“ суштински значи да су они „идентични“.⁶⁷³ Убрзо су уследиле посете и распитивања низа западнонемачких политичара и страних дипломата у СРН код амбасадора Ивековића, као и захтеви амбасаде СРН у Београду да југословенски председник прими Пфлајдерера.⁶⁷⁴ Све је суштински интересовало да ли се после Титове посете СССР-у и заједничког коминикеа може очекивати југословенско признање НДР. Државни секретар Валтер Халштајн је у име Владе СРН тражио преко Југословенске амбасаде званично објашњење Владе ФНРЈ о Титовој изјави на стадиону Динама и о југословенско-совјетском коминикеу, на тај начин настојећи да „изнуди“ и јавно изјашњавање Београда о питању (не)признавања Немачке Демократске Републике. Узалуд је Ивековић понављао да је „југословенски став познат“, да у њему није дошло до промене, да признање НДР није актуелно – јавно изјашњавање Јосипа Броза Тита у Москви у прилог чињеничном постојању Источне Немачке у очима Западних Немаца имало је већу тежину. Оно је тумачено као „урарац у леђа“, „поразно и разочаравајуће“ држање, „несхватљива“ непринципијелност, „мешање у ствари трећих земаља“, суштинско

⁶⁷¹ „Говор на великом митингу у Москви 19. 6. 1956“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. XI, 119–120.

⁶⁷² О реакцији Бона на интервју *Јунајтед пресу* видети: ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 48991, Телеграм Видића Амбасади ФНРЈ у Москви, 11. 6. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 49148, Делеша Видића Амбасади ФНРЈ у Москви, 12. 6. 1956.

⁶⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 49720, Забелешка о разговору државног потсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са немачким амбасадором Пфлајдерером на вечери код аустријског амбасадора 19. 6. 1956.

⁶⁷⁴ 2. одељење ДСИП-а сматрало је да би посету Пфлајдерера Ј. Б. Титу требало одложити неко време, иако је њој у прилог ишло мишљење да би разговор Тита са западнонемачким амбасадором одмах по повратку из СССР-а могло потврдити „нашу линију на уклањању блоковских заострености“. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 410237, Забелешка у вези са захтевом немачког амбасадора да буде примљен код друга Председника Републике, 28. јуна 1956.

признање Немачке Демократске Републике, с којом се само из „неопортуности момента“ не успостављају још увек и формалне дипломатске везе.⁶⁷⁵

Истовремено су се у западнонемачкој штампи појављивали захтеви одређених посланика из редова владине коалиције, који су пледирали за одлагање ратификације југословенско-немачког споразума из марта, док се не разјасни југословенски став о немачком питању.⁶⁷⁶ Оваква реакција није била спонтана. У тренутку када су њени интереси о немачком питању били угрожени, западнонемачка страна одговарала је механизмима економског притиска. Да нису у питању била само изолована мишљења појединих посланика Ивековићу је потврдио и Халштајн у разговору након опроштајне вечере коју је приредио у његову част. Државни секретар западнонемачког МИП-а пренео је југословенском амбасадору да је на седници Спољнополитичке комисије Бундестага посланичка фракција ЦДУ затражила да југословенски председник у року од неколико дана достави „аутентично тумачење“ ставова изнетих у југословенско-совјетском коминикеу, или ће у супротном, на седници почетком јула захтевати одлагање ратификације за период након летње паузе. Притом је додао да је ФДП подржала захтев хришћанских демократа, док СПД није иступила против.⁶⁷⁷

Нема недвосмислених доказа да су реакције медија у СРН, као и потоње одлагање ратификације, били искључиво последица од стране Западнонемачке владе изрежираних притисака на Југославију. Међутим, иако подвојени по питању начина на који треба реаговати, чланови Владе СРН били су јединствени у оцени да су не само ратификација, већ и потписивање споразума са Југославијом, у директној вези са односом Београда према Источном Берлину. На седници Владе два дана пред заказану последњу пленарну седницу Бундестага пред летњу паузу, на којој је требало на дневном реду да се нађе и питање ратификације споразума са Југославијом, В. Халштајн поставио је питање да ли је уопште могуће ратификовати споразум након изјава Ј. Б. Тита у Москви. Његово мишљење, које су

⁶⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 410019, Телеграми Ивековића ДСИП-у, 22. 6. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 411338, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са канцеларом Аденауером 25. 6. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 411339, Забелешка о разговору саветника амбасаде ФНРЈ у Бону друга Јовића са шефом политичког одељења МИП-а проф. Гревсом и шеформ Лендеродељења Велком 29. 6. 1956.

⁶⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 410019, Телеграми Ивековића ДСИП-у, 22. 6. 1956.

⁶⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 411337, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са државним секретаром Халштајном 29. јуна 1956. године.

делили и други чланови Владе, било је да се споразум не може одбити. Основни разлог лежао је у претпоставци да би то само подстакло Титов прелазак у Источни блок и истовремено изазвало критику западних сила на рачун СРН. Министри су се углавном сложили да је циљ споразума био у томе да се Југославија одвоји од Москве, што је посебни значај имало у контексту утицаја који би тај пример могао имати на друге источноевропске земље. Ипак, Влада је у основи била сагласна са тиме да се СРН мора на неки начин осигурати и да се, уколико до ратификације дође, југословенској страни мора ставити до знања да ће у случају признања НДР уследити економске санкције. Другим речима, да је непризнавање Источне Немачке био предуслов за потписивање споразума. Седница је завршена без кворума, а самим тиме и без коначне одлуке.⁶⁷⁸

Последње заседање Бундестага пре летње паузе почело је 6. јула 1956. у 9 часова ујутру. Седница је завршена иза поноћи 7. јула, у 3:43ч. На предлог посланика Хришћанско-демократске уније, као друга тачка дневног реда нашла се дебата о закону о општој војној обавези. Упркос указивању посланика СПД-а Хелмута Калбицера на то да ће дебата о закону одузети толико времена, да низ важних питања неће стићи на ред пре лета, дневни ред седнице остао је непромењен. Калбицер је посебно скретао пажњу на тачку бр. 7, односно питање ратификације споразума са Југославијом.⁶⁷⁹ Истакао је да је споразум склопљен након вишегодишњих преговора, да су га сви парламентарни одбори одобрили, да су позиви на одлагање ратификације ништа друго до мешање у унутрашње ствари земље са којом СРН има добре односе, да би прескакање овог питања довело до погоршавања односа са ФНРЈ и угрожавања спољнополитичког положаја СР Немачке, да би допринело заостравању Хладног рата, као и да је разлог одлагању погрешна политичка

⁶⁷⁸ Валтер Халштајн, који је на седници реферисао о југословенском питању, био је против одлагања ратификације, сматрајући да се тиме само одлаже проблем за неколико месеци, када ће његово решавање бити још компликованије. Са највише разумевања за југословенску страну иступио је Франц Блихер (ФДП), истакавши да део споразума са ФНРЈ чине легитимна југословенска потраживања, односно да није целокупна сума на коју се СРН обавезала последица политичке потребе одвајања Југославије од СССР-а. „142. Kabinettsitzung am 4. Juli 1956“, *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*, Band 9, 1957, (München: Oldenbourg Verlag, 1998), 460-467.

⁶⁷⁹ Залагање социјалдемократског посланика за ратификацију споразума са Југославијом може се довести у везу са разговорима Херберта Венера у Југославији. Том приликом, Венер је, између осталог, изразио спремност СПД-а да у већој мери подржи југословенску страну у преговорима са државним органима СРН. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1956. ф. 59, док. 423257, Забелешка о разговору Херберта Венера, члана Председништва Социјалдемократске партије Немачке (СПД) у Комисији за међународне везе ССРНЈ, 19. 5. 1956.

интерпретација говора Јосипа Броза Тита у Москви.⁶⁸⁰ Иако су се против дебате о општој војној обавези zaloжили и посланици Слободних демократа, као и Свенемачког блока, усвојен је дневни ред који је предложила франција ЦДУ/ЦСУ. Дебата о овој тачки дневног реда трајала је скоро до 4 ујутру наредног дана. Закон је усвојен од стране Западнонемачког парламента.⁶⁸¹ Питање ратификације споразума са Југославијом је одложено за јесен, а југословенска страна је сматрала да је у питању био „елегантан“ начин одлагања из политичких разлога.⁶⁸²

Одлагањем ратификације нису се завршили захтеви Западнонемачке владе. И даље је изостајало „аутентично тумачење“, захтевано лично од југословенског председника. Титово одбијање, односно одлагање пријема западнонемачког амбасадора додатно је погоршавало међусобне односе. Након интервенције код С. Прице⁶⁸³, а затим и код министра спољних послова К. Поповића⁶⁸⁴, Пфлајдерер је примљен од стране Ј. Б. Тита 13. јула 1956. године. На Пфлајдерерову констатацију да влада и опозиција у СРН имају много различитости, али да су у питању односа према „Панкову“ јединствени, Тито је рекао да југословенско-совјетски разговори нису донели никакав закључак, нити је у југословенском ставу према немачком питању дошло до промене. Имплицитно, Тито је сугерисао да сличности у ставовима Москве и Београда произилазе из тога што је СССР дошао на становиште подударно југословенском, а не обрнуто.⁶⁸⁵ На директно питање Пфлајдерера да ли се

⁶⁸⁰ Западнонемачки амбасадор у Београду настојао је касније да неутралише залагање СПД-а за Југославију, тиме што је образложио да је Калбицеров захтев за измену дневног реда проистакао из тога што је знао да СПД има велики број амандмана, те да ће дискусија о наоружању однети доста времена. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 410949, Забелешка о разговору Државног потсекретара С. Прице са немачким амбасадором Пфлајдерером, 9. 7. 1956.

⁶⁸¹ 2. Deutscher Bundestag — 156. Sitzung. Bonn, Freitag, den 29. Juni 1956, 8761-8763.

⁶⁸² Телеграм о одложеној ратификацији био је истовремено и последњи који је Младен Ивековић упутио из Бона за Београд. Ивековића ће на месту амбасадора у Бону наследити Душан Кведер. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 410804, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 7. 7. 1956.

⁶⁸³ ДА МСП РС, ПА, ф. 60, док. 410949, Забелешка о разговору Државног подсекретара С. Прице са немачким амбасадором Пфлајдерером, 9. 7. 1956.

⁶⁸⁴ У разговору са К. Поповићем, Пфлајдерер је пренео инструкције Владе СРН, које су садржале четири тачке: 1. Влада СРН негирала је да је на југословенску Владу вршила политички притисак, изражавајући да је до ратификације дошло услед преоптерећености Бундестага; 2. Влада СРН захтева тумачење совјетско-југословенског коминикеа; 3. Влада СРН тражи објашњење због чега југословенски председник није примио амбасадора Пфлајдерера, те моли за пријем; 4. Предлаже да се преговори о трговинском уговору не одлажу због тога што није дошло до ратификације привредног споразума. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 411245, Забелешка о разговору Државног секретара друга Коче Поповића с немачким амбасадором Пфлајдерером, 12. 7. 1956.

⁶⁸⁵ Да је уобличавање југословенског става претходило совјетском је Тито истицао и на митингу у Београду по повратку из СССР-а и Румуније 27. јуна 1956. Видети: „Говор на митингу у Београду 27. 6. 1956“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. XI, стр. 154.

југословенско-совјетска декларација може тумачити као правно признање НДР од стране Југославије, Тито је одговорио одрично. Ипак, на крају разговора подвукао је „да је југословенска спољна политика независна“ и да „ми нећемо никада схватити ни прихватити да везујемо одређене спољно-политичке акте са неким нашим обавезама наших ставова у будућности.“⁶⁸⁶

II.1.6 Удружени притисак Москве и Источног Берлина на Југославију лета 1956. године

Истог дана када се Тито сусрео са Пфлајдерером, Хрушчов је упутио свим источноевропским партијама „Информацију о резултатима совјетско-југословенских преговора“. Подстакнута немирима који су се ширили Пољском и само неколико дана по повратку Тита из Совјетског Савеза резултирала крвополићем у Познању, „Информација“ је је истовремено била и упозорење да се закључци Московске декларације односе само на односе КПСС-а са СКЈ, док остале комунистичке партије треба да чине „јединствени фронт“ заснован на принципима „пролетерског интернационализма“. У „Информацији“ је такође истицано да Савез Комуниста Југославије, услед економске зависности од Запада, некада скреће са пута марксизма-лењинизма. Управо економским методама је, стога, СССР настојао да Југославију одвоји од Запада и чвршће веже и, у крајњој инстанци, „увуче“ у источни блок.⁶⁸⁷

Почетком августа, отправник послова западнемачке амбасаде у Београду Херберт Милер-Рошах замолио је за хитни састанак у ДСИП-у. Милер-Рошах дошао је на састанак, носећи у рукама црвеном оловком исподвлачени текст коминикеа о Споразуму о изградњи алуминијумског постројења потписаног у Москви 1. августа између влада СССР-а, Југославије и Немачке Демократске Републике.⁶⁸⁸ Саопштивши да целу ноћ није ока

⁶⁸⁶ АЈ, 837, I-3-a/83-11, Пријем амбасадора Георга Пфлајдерера, 13. 7. 1956.

⁶⁸⁷ Dragan Bogetić, *Nova strategija*, 60–61; Соня Вреск, *Советский Союз и Югославия: проблемы политического взаимодействия в 1955-1971 гг.*, 89–90.

⁶⁸⁸ О одредбама „алуминијумског споразума“ видети у: ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 99, дос. 10, док. 429027, Алуминиски споразум, строго поверљиво.

склопио након што је прочитао текст споразума, молио је за објашњење због чега је Југославија одлучила да са Владом НДР склопи споразум, иако су до сада сви аранжмани били закључивани на нивоу привредних комора.⁶⁸⁹ Исто питање Милер-Рошах упутио је неколико дана касније државном подсекретару ДСИП-а Добривоју Видићу. Суштински, Западнонемачка влада интересовала се да ли споразум, који је у име НДР са Југославијом потписао представник Владе Зелбман, значи имплицитно признање Немачке Демократске Републике. Интересовала се да ли је партнерство Источне Немачке уследило под притиском Совјета. Желела је да зна да ли и даље постоји интересовање за долазак западнонемачких стручњака у циљу потписивања споразума о изградњи алуминијумског комбината у Југославији. Такође, испитивао је могућност да Југославија, по угледу на Индију и Египат, дозволи отварање представништва источнонемачке трговинске коморе у својој престоници, али се ипак суздржи од оснивања југословенске у Источном Берлину.⁶⁹⁰

И Д. Видић и Д. Ристић одговорили су да је због обимности споразума он потписан са Владом НДР, али да је у питању привредни аранжман, који не подразумева признање Немачке Демократске Републике, као и да склопљени споразум покрива једну четвртину производње алуминијума, коју Југославија сматра реалном, те да преостају три четвртине, које би требало да се реализују у сарадњи са другим партнерима. Самим тиме, западнонемачкој влади стављено је до знања да је Југославија заинтересована да на алуминијумском пројекту сарађује и са СРН, чиме је суштински отворала врата немачко-немачком такмичењу и на овом плану. На питање Милер-Рошаха да ли је укључивање НДР у споразум са СССР-ом извршен на совјетски притисак, Видић је одговорио да не разуме „како је могао уопште да помисли да се нама може наметнути“.⁶⁹¹

⁶⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 60, док. 412813, Забелешка о разговору друга Д. Ристића са отправником послова немачке амбасаде г. Милер-Рошахом, 7. 8. 1956.

⁶⁹⁰ О разговору Милер-Рошаха и Д. Видића видети: ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 413750, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са отправником послова западнонемачке амбасаде г. Милер-Рошахом, 23. 8. 1956.

Готово истовремено са потписивањем споразума о изградњи алуминијумског комбината у Москви, у Београду је 4. августа потписан трговински споразум између НДР и ФНРЈ, који је био на нивоу трговинских комора, али који је предвиђао отварање трговинских представништава у престоницама двеју земаља. Стога се питање Милер-Рошаха у вези са евентуалним одлагањем отварања југословенског представништва у И. Берлину, по угледу на Индију, односило на преговоре вођене у Београду. Видети: РА АА, МfАА, А 17641, Stand der Beziehungen zwischen der DDR und der FVRJ, 31. 8. 1956.

⁶⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 412813, Забелешка о разговору друга Д. Ристића са отправником послова немачке амбасаде г. Милер-Рошахом, 7. 8. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 413750, Забелешка о

Наиме, о инвестицијама за изградњу алуминијумске индустрије у Југославији, које би биле дугорочно исплаћиване извозом алуминијума и електричне енергије, било је речи у разговорима како са Совјетима тако и са Западним Немцима током прве половине 1956. године. У другој половини јула, „руководећи се принципом подједнаке економске сарадње са западним и са источним земљама“, југословенска влада упутила је меморандум владама САД, Енглеске, Француске, Западне Немачке, Италије, Аустрије, Белгије, Швајцарске и Холандије у вези са пројектом изградње алуминијумске индустрије и хидроенергентског система у ФНРЈ. Према југословенској забелешци, Влада СССР-а, која је са пројектом такође била упозната, „прва је позитивно одговорила“.⁶⁹² Међутим, меморандум владама западних држава упућен је у тренутку када је склапање споразума са Совјетима већ било извесно. Југословенска делегација задужена за преговоре о алуминијумској индустрији, на челу са Авдом Хумом, боравила је у СССР-у већ други месец, а према записима југословенског амбасадора В. Мићуновића, „како вријеме пролази, совјетско понашање се стално погоршава“, те „Руси сада постављају политичке услове“.⁶⁹³

Још 1955. године, у Источном Берлину сматрали су да ће приближавање Југославије и Совјетског Савеза и промена југословенског става према немачком питању олакшати и приближавање Југославије и Немачке Демократске Републике.⁶⁹⁴ Иако оно није само олакшало, већ и омогућило приближавање Београда и Источног Берлина, показало се да је за први споразум потписан између влада двеју држава потребна била не само подршка већ и притисак Москве. Према Мићуновићевим забелешкама, Југословенска влада већ је била спремна да учини уступак совјетској страни, пристајући да у билатерални југословенско-совјетски уговор уђе и параграф, према коме ће Немачка Демократска Република учествовати једним делом у извршењу кредитног уговора између ФНРЈ и СССР-а. Међутим, Москва је изашла са новим захтевом – да Влада НДР-а буде један од три потписника споразума.⁶⁹⁵ На запрепашћење југословенског амбасадора, из Београда је

разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са отправником послова западнонемачке амбасаде г. Милер-Рошахом, 23. 8. 1956.

⁶⁹² ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 413750, Споразум о изградњи алуминијумске индустрије.

⁶⁹³ Дневничка забелешка Вељка Мићуновића од 20. јула 1956, у: Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*. (drugo izdanje), Beograd: Jugoslovenska revija, 1984, 110.

⁶⁹⁴ РА АА, МfАА, А 3012, Die Entwicklung der Beziehungen Jugoslawiens zu den Ländern des Friedenslagers und die Deutsche Demokratische Republik, 1955.

⁶⁹⁵ Дневничка забелешка Вељка Мићуновића од 20. јула 1956, у: Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 110.

стигла инструкција, којом је одобрено да се споразум о алуминијумској индустрији потпише са Совјетском и Источнонемачком владом. Мићуновић је ову одлуку сматрао погрешном, не због тога што се са Источним Берлином склапа споразум на нивоу влада, већ због тога што се прихвата „отворени политички притисак Руса у вези са Источном Њемачком“.⁶⁹⁶ Преговори у Москви поклопили су се временски са одласком Микојана у Југославију, који је током боравка на Брионима успео да издејствује југословенску сагласност за укључивање НДР-а као једног од потписника. Према мишљењу ДСИП-а, инсистирање СССР-а да се ДР Немачка укључи у споразум за циљ је имало „да дјеломично ријеши један политички проблем 'лагера““, али истовремено и да створи одређене услове „који би и ФНРЈ у очима осталог свијета показали у другом положају“.⁶⁹⁷

Споразум о изградњи алуминијумске индустрије у Југославији био је, из совјетске перспективе, корак на путу одвајања Југославије од Запада, али и јавна демонстрација југословенског приближавања Истоку. Укључивање ДР Немачке био је израз директне подршке најистуренијој земљи Источног блока. Због чега је, међутим, Београд донео одлуку о склапању овог споразума, који је укључивао и владу Источне Немачке? Према мишљењу Душана Нећака, кључни југословенски циљ био је да из односа са НДР извуче економску добит.⁶⁹⁸ Међутим, у анализи ДСИП-а из августа 1956. недвосмислено се закључује да је „познато“ да НДР због економских обавеза према СССР-у и привредних издатака у циљу подизања животног стандарда у земљи „није у стању да буде било којој другој земљи озбиљан кредитор“, али да је упркос томе совјетска страна упорно инсистирала да и Источна Немачка буде укључена као један од кредитора споразума.⁶⁹⁹ Иако и документа Државног секретаријата за иностране послове и сећања тадашњег амбасадора у Москви В. Мићуновића недвосмислено говоре о притиску Совјетског Савеза у вези са укључивањем источнонемачке владе као треће стране, она не пружају одговор на питање због чега је југословенска страна подлегла притиску, или макар на који начин је свој потез рационализовала. Према речима Драгана Богетића, нормализација односа са Москвом није била сама себи циљ, већ је била у функцији изградње нове спољнополитичке стратегије,

⁶⁹⁶ Дневничка забелешка Вељка Мићуновића од 27. јула 1956, у: Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 112.

⁶⁹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 92, дос. 5, док. 423461, Економски односи ФНРЈ-СССР, мај-август 1956.

⁶⁹⁸ Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 109.

⁶⁹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 92, дос. 5, док. 423461, Економски односи ФНРЈ-СССР, мај-август 1956.

која је требало да буде заснована на три ослоња: сарадњи са Истоком, Западом и са новоослобођеним земљама Африке и Азије. Услед дисбаланса који је на плану економских односа постојао у корист Запада, споразум са СССР-ом био је управо демонстрација југословенске спољнополитичке и економскополитичке самосталности.⁷⁰⁰ Аналогно томе, у контексту одложене ратификације југословенско-западннемачког привредног аранжмана, укључивање Источннемачке владе као трећег потписника споразума Југославија је могла представити не као посустајање пред совјетским већ као непосустајање пред притисцима Западне Немачке. Истовремено, то је био и сигнал Бону да у другој немачкој држави Југославија може наћи не само политичку већ и економску супституцију за нарушене односе са СРН, посебно имајући у виду да су управо о инвестицијама за алуминијумску индустрију вођени преговори и са западннемачком владом.

II.1.7 Нестанак обзира према Западној Немачкој

Одлагање ратификације југословенска страна тумачила је као вид политичког притиска. Исто тако перципирала је и настојања Владе СРН да од југословенског председника добије званичну потврду да изјава из Москве не значи признање ДР Немачке. Иако одлагање ратификације западннемачко-југословенског привредног аранжмана вероватно јесте било политички мотивисано, Влади Савезне Републике Немачке није у интересу било затезање односа са Београдом, а самим тиме ни избегавање ратификације. Међутим, Титова изјава у Москви и југословенско-совјетски коминике нису узнемирили само традиционалне противнике сарадње са комунистичком Југославијом, већ и добар део посланика владајућих партија. У том контексту, представници Западннемачке владе доиста су имали разлога за забринутост да би се у политичкој атмосфери каква је настала након изјаве југословенског председника у Москви Бундестаг могао неповољно изјаснити по питању ратификације. Одлагање исте, у том контексту, значило је 'куповину времена' како би се за позитивно гласање Савезног парламента стекли бољи услови. У прилог томе ишла су и настојања Владе СРН, а преваходно Министарства спољних послова, да већ током јула 1956. смири

⁷⁰⁰ Dragan Bogetić, *Nova strategija*, 28–33.

тензије изазване западнонемачким реакцијама на Титову изјаву о немачком питању у Москви и југословенским реакцијама на одлагање ратификације привредног споразума. На затвореној седници поверљивог карактера државни секретар Валтер Халштајн обратио се окупљеним новинарима у вези са питањем споразума са Југославијом. Његово излагање, које није било у форми интервјуа и није било за цитирање, суштински је имало за циљ да представницима западнонемачких медија понуди интерпретацију Владе СРН и на тај начин усмери њихово извештавање о овом питању.⁷⁰¹

Усмеравање интерпретације извештавања о ратификацији „југословенског споразума“ у западнонемачким медијима био је и начин да се југословенској страни пошаље сигнал да је Влада СРН заинтересована за добре односе са Београдом, да на саму ратификацију она нема утицаја, већ искључиво Парламент, али и да је до одлагања дошло из техничких, а не политичких разлога.⁷⁰² Прилика за побољшање међусобних односа указала се одраније планираном посетом југословенске парламентарне делегације СР Немачкој, заказаном за септембар.⁷⁰³ Западнонемачка страна настојала је да приликом организације посете избегне сваку могућност за евентуалне непријатности према југословенским гостима. Тако је боравак подразумевао посете Бону, Келну и Хамбургу, док је Министарство спољних послова било изричито против укључивања Минхена и Штутгарта, услед бројности Фолксдојчера и удружења прогнаних Немаца у овим центрима, чак и уколико би југословенска страна изразила жељу да посети те градове. Такође, упркос југословенској жељи да присуствује првој пленарној седници Бундестага у јесењем заседању, на чијем је дневном реду требало да буде и расправа о ратификацији споразума са ФНРЈ, мишљење западнонемачког Министарства спољних послова, као и председника Бундестага Герстенмајера, било је да би то на сваки начин требало избећи, услед

⁷⁰¹ PA AA, B2/30, Informationsgespräch mit Staatssekretär Prof. Dr. Hallstein am Donnerstag, dem 12. Juli 1956, 15.30 Uhr im Auswärtigen Amt.

⁷⁰² Исто.

⁷⁰³ Лета 1955. године председник Народне скупштине ФНРЈ Моша Пијаде предложио је узвратну посету југословенске парламентарне делегације СР Немачкој (након што је западнонемачка делегација у Југославији боравила у мају те године). Након више одлагања, посета је заказана за последњу недељу септембра 1956. године. Коначни термин, 25. септембар-2. октобар одређен је тек почетком септембра 1956. PA AA, B42/12, Referat 304, LR I Scholl, betr. Gegenbesuch jugoslawischer Parlamentarier, Bonn, den 26. 4. 1956; Referat 304, LR I Scholl, betr. Gegenbesuch jugoslawischer Parlamentarier, Bonn, den 8. 5. 1956; Fernschreiben an das Diplogerma Belgrad, 8. 12. 1956.

могућности да у оквиру парламентарне расправе поједини посланици упуте критике на рачун Југославије.⁷⁰⁴

И југословенска страна давала је велики значај посети парламентарне делегације на челу са председником Скупштине Мошом Пијаде СР Немачкој. Разлог је свакако делом лежао у значају билатералних односа и нади да ће посета подстакнути и коначну ратификацију привредног споразума. Међутим, одлазак делегације у СРН уследио је у тренутку када су односи Југославије са западним силама, превасходно Француском и Британијом, бивали све затегнутији, услед међународне кризе отворене национализацијом Суецког канала. У Југославији се у том тренутку налазио Н. С. Хрушчов, који је затим са југословенским председником требало да отпугује на Крим. У таквим околностима, одлазак југословенских парламентарних представника у СР Немачку била је и прилика да се подвуче југословенска спремност на сарадњу са Западом. Управо из тих разлога је, према мишљењу западнонемачких дипломата, југословенска штампа овој посети посветила ванредно пуно места.⁷⁰⁵

Југословенска парламентарна делегација боравила је у Савезној Републици Немачкој између 25. септембра и 2. октобра 1956. године. Посета је обухватала обилазак Бона, Келна, Дизелдорфа, Хамбурга и Франкфурта. Поред свечаног пријема од стране председника Бундестага Герстенмајера уприличен је и пријем код председника СРН Теодора Хојса, а југословенски представници имали су и засебан сусрет са социјалдемократским првацима. Посета је протекла у знаку ратификације споразума о југословенским привредним потраживањима на првом јесењем заседању Бундестага 27. септембра. Изостајање југословенске делегације са ове седнице показало се као политички мудра одлука, јер су се у парламентарној дебати доиста могле чути бројне критике и провокативна питања у вези са југословенским ставом према немачком питању, али и са судбином југословенских Фолксдојчера.⁷⁰⁶ Упркос извесним страховањима, али и

⁷⁰⁴ О припреми посете југословенске парламентарне делегације видети низ докумената у: РА АА, В42/12.

⁷⁰⁵ РА АА, В42/12, Müller-Roschach betr. Besuch der jugoslawischen Parlamentsdelegation in der Bundesrepublik, 30. 9. 1956.

⁷⁰⁶ Дебата о „југословенском споразуму“ отворена је провокативним питањима посланика ЦДУ/ЦСУ Ханса Фурлера, а у одбрану позиција Владе стао је државни секретар Валтер Халштајн подужим обраћањем пред Парламентом СРН. Након даље полемике, споразум је ратификован истог дана са 236 гласова за, 96 против и 14 уздржаних. 2. Deutscher Bundestag – 160. Sitzung, Bonn, Donnerstag, den 27. September 1956, str. 8925-8929.

захваљујући подробној припреми, посета је протекла без инцидента. Међутим, иако су и посета и коначна ратификација споразума несумњиво представљали корак напред након неколико месеци затегнутих западнонемачко-југословенских односа, извештаји обе стране, премда начелно позитивни, одају утисак да она није допринела суштинским помацама ни на плану билатералних односа ни у приближавању међусобних ставова.⁷⁰⁷

Лета 1956. године, у аргументацији југословенског става према немачком питању постојала су два нивоа. Један ниво био је везан за општу међународну ситуацију. На том плану, југословенско руководство сматрало је да су се у Совјетском Савезу после Стаљинове смрти одвиле темељне промене, да је СССР спреман на сарадњу и компромисе, те да такву ситуацију треба искористити за постизање споразума, за попуштање затегнутости у свету и, ултимативно, за слабљење и распуштање блокова. У том контексту, сматрали су да политика Владе СРН противречи овим процесима и самим тиме штетно делује на опште међународне односе. Други ниво аргументације односио се на ситуацију у самој Немачкој. У Београду се сматрало да на западнонемачкој политичкој сцени јачају они фактори који се залажу или би били спремни на споразумевање са Истоком и Источном Немачком, чиме би Немачка, као централна европска држава и кључно европско питање, била укључена у општи тренд попуштања међународне затегнутости. „Снаге“ које је Југославија имала у виду били су немачке социјалдемократе (највећим делом), затим руководство и велики део слободних демократа, као и одређени делови хришћанских демократа. Иако опозиција Аденауеровој политици јесте јачала, с југословенске стране је њена снага ипак прецењивана. Несумњиве наде Југословена да ће управо те „демократске снаге“ најјачати Аденауера на унутрашњем плану и постати одлучујући фактор у формулисању западнонемачке политике своје исходиште делом су сигурно имале у интензивним контактима југословенских представника у Бону са западнонемачким

⁷⁰⁷ РА АА, В42/12, Gegenbesuch jugoslawischer Parlamentarier in der Bundesrepublik vom 25. September bis 2. Oktober 1956, 4. 10. 1956; ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 416407, Телеграм ДСИП-у, 5. 10. 1956.

У вези са ратификацијом споразума Душан Нећак истиче да су југословенско-западнонемачки односи „били тако добри да је бонски парламент 27. рујна 1956. с 236 гласова за, 96 против и 16 суздржаних ратифицирао Уговор о господарској сарадњи СР Немачке и Југославије, који је био потписан 10. ожујка исте године.“ Ипак, пре се можемо сложити са тврдњом Марије Анић де Осоне да је цео ток преговора, одлагање и коначно склапање и ратификација споразума пре био показатељ оптерећености међусобних односа, па и чињенице да последице Другог светског рата, упркос настојањима, и даље нису биле превазиђене, него показатељем „тако добрих“ међусобних односа. Упоредити: Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*, 77; Maria Anić de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR*, 14.

социјалдемократима, али је томе вероватно допринео и амбасадор СРН у Београду Пфлајдерер, који, иако представник западнемачке владе, није крио своје симпатије за евентуални споразум руководства ФДП-а са социјалдемократима.⁷⁰⁸

Југословенске процене и надања делом су биле и идеолошки и искуствено мотивисане. Упркос напорима чињеним током прве половине шесте деценије и са западнемачке и са југословенске стране да се „дуга сенка“ Другог светског рата превазиђе, од 1954. године међусобно неповерење све је јаче избијало на површину и оптерећивало узајамне односе. Искуствено мотивисани страх од јачања „милитаристичке“ и „реакционарне“ Немачке утицао је на југословенске жеље и наде да ће у уједињеној Немачкој „унутрашње демократске снаге“ превагнути. И док су те „снаге“ почетком 50-их виђене у немачким социјалдемократима, средином деценије оне су поново препознаване и у источнемачким комунистима. Југословенско руководство несумњиво је прецењивало сопствени углед и утицај у свету. У немачком контексту, то се с једне стране видело у југословенском уверењу да кроз контакте са Источним Немцима доприноси јачању „антисталинистичких снага“ у источнемачкој партији и држави. С друге стране, у Београду се веровало да јавно изношење југословенског става о постојању двеју немачких држава и нужности њихових међусобних контаката доприноси снажењу оних фактора у западнемачком политичком животу, које су Југословени препознавали као „демократске“ и који су се залагали за сарадњу са Истоком.

II.2 ПРВА ЖРТВА ХАЛШТАЈНОВЕ ДОКТРИНЕ (1956–1957)

Крајем септембра 1956. представници Југословенског парламента боравили су у посети СР Немачкој. Током њиховог боравка, у Бундестагу је ратификован привредни споразум са Југославијом склопљен у марту исте године. У исто време, Тито и Хрушчов боравили су у

⁷⁰⁸ И поводом Титове изјаве о постојању двеју немачких држава Јунајтед пресу пред одлазак у Москву, Пфлајдерер је саопштио југословенском новинару да ни он сам не види могућност одржавања слободних избора у догледној будућности, да би за разговоре Бона и „Панкова“ било довољно извршити персоналне промене у источнемачком руководству, те да би Бон био задовољан уколико би Источна Немачка пошла југословенским путем. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 49148, С. Прица К. Поповићу, 12. 6. 1956.

Југославији (19–27. септембра), а затим у Совјетском Савезу (27. септембар–5. октобар). Према совјетским забелешкама, током боравка на Криму Хрушчов је упитао југословенске руководиоце да ли су истинити наводи западне штампе да је Југославија, склапајући споразум о потраживањима са Западнонемачком владом, обећала да ће се заузврат суздржати од дипломатског признања Источне Немачке. Тито је, наводно, реаговао бурно, истакао да је у питању „измишљотина буржоаских новинара“, те након краће паузе додао: „како ствари стоје, на јесен ове године Југославија ће признати Немачку Демократску Републику“.⁷⁰⁹

У нама доступним изворима нема назнака да је јесени 1956. године у Југославији озбиљно припремано дипломатско признање ДР Немачке. Посредни трагови, међутим, упућују на то да је између боравка југословенске делегације у Совјетском Савезу јуна 1956. и разговора Тита и Хрушчова на Криму октобра исте године питање дипломатског признања Немачке Демократске Републике било предмет југословенско-совјетских, или југословенско-совјетско-источнонемачких разговора, и то преваходно у контексту потписивања „алуминијумског споразума“, иако нема доказа да се југословенска страна на било који начин обавезала да ће тај корак учинити.⁷¹⁰ Тим пре, што се у плановима источномемачког Министарства иностраних послова за развој односа са Југославијом из августа 1956. дипломатско признање постављало као циљ не за текућу, већ наредну годину.⁷¹¹ Међутим, у каснијим разговорима, почетком 1957, Совјети су се позивали на југословенско неиспуњено обећање. Почетком јануара 1957, на пријему у Кремљу у част посете источномемачке делегације Анастас Микојан испитивао је југословенског амбасадора Вељка Мићуновића о односима Београда и Источног Берлина. Том приликом, Микојан се позивао на Титово обећање да ће до краја 1956. Југославија успоставити дипломатске односе са Источном Немачком, рок који је у том тренутку већ био прекорачен.⁷¹² Питање признања НДР покренуто је и приликом четвороипосатних разговора Мићуновића и Хрушчова 16. фебруара. Хрушчов је поновио да је Југославија

⁷⁰⁹ „Док. бр. 14, Записка Х. С. Хрушчева в Президиум ЦК КПСС с информацией о беседах с югославскими руководителями в Крымз, 8 октября 1956. г.“, у: *Југославија–СССР*, 338.

⁷¹⁰ SAPMO/BArch, DY 30/4595, Anlage Nr. 5 zum Protokoll Nr. 30/57 vom 23. Juli, Bericht über die Verhandlungen in Moskau bei GUES über das Aluminum-Kombinat, Berlin, den 22. 7. 1957.

⁷¹¹ PA AA, MfAA, A 4982, Perspektivplan für die weitere Entwicklung und Vertiefung der freundschaftlichen Beziehungen zwischen der DDR und der FVRJ für das Jahr 1957, Berlin, den 27. 8. 1956.

⁷¹² Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 223.

обећала признање, које је изостало, што СССР не одобрава: „како је то могуће да комунисти не признају комунисте?“⁷¹³ И у источнонемачкој грађи с почетка 1957. указује се на то да је Тито приликом боравка у Совјетском Савезу обећао да ће до краја 1956. године успоставити дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком.⁷¹⁴ У значајним спољнополитичким питањима, какво је било немачко питање, коначна одлука налазила се у рукама Јосипа Броза Тита. Обећање на које су се Совјети позивали највероватније односило се на забележену Титову изјаву приликом разговора са Хрушчовим на Криму почетком октобра 1956. године. Иако до признања није дошло током 1956. године, није вероватно да је Титово „обећање“ с Крима било непромишљено. Од пролећа те године у анализама ДСИП-а, као и током разговора у Совјетском Савезу у јуну, југословенска страна истицала је да је непризнавање ДР Немачке условљено „опортунистичким“ разлозима, конкретно, питањем потписивања, а затим ратификације значајног привредног споразума са СР Немачком. Након што је крајем септембра 1956. споразум ратификован у западнонемачком Бундестагу, није више било толико „неопортуно“ успоставити дипломатске односе са Источним Берлином. Међутим, чак и уколико су речи Ј. Б. Тита изречене на Криму биле искрене и засноване, збивања на међународном плану, пре свега у Мађарској и на Блиском Истоку, преусмерила су како пажњу великих сила тако и обе Немачке и Југославије на друге „фронтове“, одложивши питање дипломатског признања за наредну годину.

Узајамне приватне посете Тита и Хрушчова септембра–октобра 1956. јесу допринеле извесном зближавању, али нису испуниле крајњи совјетски циљ – интегрисање југословенске државе и партије у социјалистички лагер. Сагласност постигнута приликом тајног сусрета Хрушчова и Тита на Брионима у ноћи између 2. и 3. новембра била је краткотрајна. Последице друге совјетске интервенције у Мађарској, југословенске реакције, несугласице око Имреа Нађа, Титов говор у Пули и преписка Тита и Хрушчова означили су

⁷¹³ АЈ, 837, I–5–b/99–5, Извештај В. Мићуновића о разговору са Н. С. Хрушчовом, 16. 2. 1957;

⁷¹⁴ И у источнонемачким изворима наводи се да је Тито приликом боравка у Совјетском Савезу 1956. године обећао да ће до краја године успоставити дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком. РА АА, МfАА, А 18087, Abteilung Außenpolitik und internationale Verbindungen beim ZK der SED an die Mitglieder und Kandidaten des Zentralkomitees und die 1. Sekretäre der Bezirks- und Kreisleitungen, Berlin, 23. 1. 1957.

почетак новог југословенско-совјетског сукоба, који ће постати очигледан годину дана касније.⁷¹⁵

II.2.1 Последице мађарске кризе и погоршање односа између Београда и Источног Берлина

Говор у Пули, одржан 11. новембра у веома напетом тренутку, свега недељу дана након совјетске интервенције у Мађарској и британско-француске интервенције у Египту, у неку руку представљао је и јавну декларацију југословенског односа према скорашњим догађајима у Европи и на Блиском Истоку. Говор је реafirмисао принципе Београдске и Московске декларације као универзална начела за односе које треба успоставити међу комунистичким партијама. Одисао је надом да ће у комунистичким партијама превладати „антистаљинистичке снаге“, али и уверењем да Југославија представља пример и узор, да „она дјелује и ван наше земље. Чак и када ми не бисмо хтјели, наша земља дјелује и то врло позитивно и корисно“. У новим режимима у Пољској и Мађарској Тито је видео управо те „антистаљинистичке снаге“ које треба подржати. Иако ДР Немачка у овом говору није директно поменута, имплицитно је под „другим земљама социјалистичког лагера“, које се не радују пољском развоју, јер „тамо још увијек сједе стаљинистички елементи“, критиковано управо источнонемачко руководство.⁷¹⁶

Власти Немачке Демократске Републике биле су током јесени 1956. фокусиране на догађаје у суседству. Долазак Гомулке на чело пољске партије крајем октобра 1956. био је преседан за стаљинистичка руководства других партија Источног блока, међу којима је

⁷¹⁵ О југословенском односу према мађарској кризи видети: Катарина Ковачевић, „Југославија и мађарска криза 1956. године“, у: *Југославија у хладном рату – Прилози истраживањима*, Београд: ИНИС, 2010, 127–148; Андрей Б. Едемский, „Был ли тайный сговор на Брионах накануне второй советской интервенции в Венгрии? (Советско-югославские консультации 2–3 ноября 1956 года“, у: *Славянство, растворенное в крови... В честь 80-летия со дня рождения Владимира Константиновича Волкова (1930–2005): Сборник статей*, Москва: ИСРАН, 2010, 349–370; Андрей Б. Едемский, „По следам секретных консультаций на Брионах 2–3 ноября 1956 г.“, *Славянский альманах* 2010, 462–488. Ljubodrag Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955–1956“, *Tokovi istorije* 1–4/1998, 23–59; Dragan Bogetić, „Podsticaji i ograničenja na putu normalizacije jugoslovensko-sovjetskih odnosa tokom 1956“, *Tokovi istorije* 3–4/2005, 160–181; Đoko Tripković, *Jugoslavija – SSSR*, 41–60.

⁷¹⁶ „Говор пред активом комуниста из Истре, 11. 11. 1956“, у: *Тито: говори и чланци*, XI, 227–250.

била и ЈСПН. Иако је тешко проценити у којој је мери југословенски пример доиста „дјеловао“ ван граница ФНРЈ, па самим тиме и у ДР Немачкој, источнонемачко руководство јесте гајило подозрење према могућности да се југословенски пример наметне као модел становништву НДР. Тим пре, што је након Гомулкиног пада 1949. године источнонемачко руководство, па и сам Валтер Улбрихт, често за различите „криминалне активности“ и „империјалистичко деловање“ оптуживало Тита и Гомулку у пару.⁷¹⁷ Како су примећивали представници југословенске Војне мисије октобра 1956, у НДР је постојао страх „пред ланчаном реакцијом тзв. *титоизмом* чији елементи били приметни и у ДДР-у у првој фази одступања СЕД-а од најкрућих стаљинистичких форми“.⁷¹⁸

Последице XX конгреса у Немачкој Демократској Републици осетиле су се у мањој мери него у другим источноевропским државама, посебно у поређењу са Пољском и Мађарском. Током лета 1956. дошло је до рехабилитација извесног броја (бивших) чланова ЈСПН-а, између осталог и око 700 бивших социјалдемократа. Међутим, то и даље није значило да ће доћи до истинске унутарпартијске либерализације. Чак су се и поједини партијски руководиоци залагали током лета 1956. за ревизију привредног плана, флексибилнију аграрну политику, реформе у различитим сферама политике, привреде и културе, односно за свеобухватнију дестаљинизацију, која не би стаљинизам сводила само на култ личности.⁷¹⁹ Како у окриљу партије тако и у интелектуалним круговима, јављали су се захтеви реформски настројених појединаца и група за преиспитивањем стаљинистичког наслеђа и изградњу „социјализма с људским ликом“.⁷²⁰

Иако махом ограничена на интелектуалне дебате, како је година одмицала, а под утицајем промена у Пољској и Мађарској са којима су постојале развијене везе, и у Немачкој Демократској Републици дискусија о извесним променама у привреди, култури, политици и партији све се више распламсавала. У контексту приближавања са Југославијом, за источнонемачко руководство посебно су „опасна“ била иступања, попут предлога директора Института економских наука Немачке академије наука да се у погледу

⁷¹⁷ Sheldon Anderson, *A Cold War in the Soviet Bloc. Polish-East German Relations 1945–1962*, Boulder: Westview Press, 2001, 122–123.

⁷¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 74, док. 417879, Телеграм ДСИП-у, 25. 10. 1956.

⁷¹⁹ Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 140–141.

⁷²⁰ Stefan Wolle, *Die DDR*, 294–325; Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 126–138; Erhart Neubert, *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*, Bonn: ВрВ, 2000, 103–116.

руковођења привредом треба угледати на Југославију и Пољску, или критика од стране директора Института за агрономију Академије за пољопривредне науке Курта Фивега.⁷²¹ Фивег, иначе претходно члан Централног комитета ЈСПН-а, критиковао је аграрну политику НДР, због чега је нападнут као ревизиониста и следбеник југословенског и пољског пута. У рано пролеће 1957. он је побегао у Западно Немачку. Иако највероватније без претходних веза са Југословенима, Фивег је у Бону, уз препоруку Херберта Венера, успоставио контакт са представницима Амбасаде ФНРЈ.⁷²² Као високообразованом и угледном пребегу из Источне Немачке, Курту Фивегу је Друштво за пољопривреду у Гетингену отворило могућност да као научник почне да се бави проблемима југословенске и пољске пољопривреде, те у том циљу отпутује на студијски боравак у ФНРЈ.⁷²³ Фивег ће се на јесен 1957. вратити у НДР, где ће наредних седам година провести у затвору.⁷²⁴

Више „буке“ него бекство Фивега дигла је тзв. „група Хариш“. Попут кружока и клубова у Пољској и Мађарској (Петефи клуб), и у НДР су се током 1956. године, на таласу дестаљинизације, почели окупљати марксистички интелектуалци. Један од таквих берлинских кружока био је окупљен око уредника *Немачког часописа за филозофију* и заменика главног уредника издавачке куће *Ауфбау* Волфганга Хариша. Новембра 1956. Хариш је објавио програмски спис назван *Платформа за посебан немачки пут у социјализам*, који је доставио како представницима западнонемачких медија тако и совјетских власти у И. Берлину.⁷²⁵ Међутим, Харишов спис објављен је у „погрешном“ тренутку. Док су смене руководства и реформски покрети у Мађарској и Пољској, као и захтеви за „немачким путем у социјализам“ подгревали Улбрихтове страхове од „титоизма“, совјетски тенкови на улицама Будимпеште били су знак за почетак обрачуна са „унутрашњим непријатељима“. Критике партијских интелектуалаца, ограничене на узак круг и без додира са ширим слојевима становништва, биле су само један од извора несигурности источннемачког руководства. Далеко опаснији били су протести студената

⁷²¹ Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 132–133.

⁷²² “Kurt Vieweg“ in: *Wer war wer in der DDR?*, <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/kurt-vieweg> (приступљено 25. 2. 2021).

⁷²³ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 410816, Забелешка о разговору амбасадора Кведера и саветника Јовића са проф. Фивегом и његовом сарадником гђом. Лангенфелд 9. 5. 1957.

⁷²⁴ “Kurt Vieweg“ in: *Wer war wer in der DDR?*, <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/kurt-vieweg> (приступљено 25. 2. 2021).

У изворима и литератури нисмо нашли податак да ли је Фивег боравио у Југославији или не.

⁷²⁵ Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 132–135.

и професора универзитета, посебно у Источном Берлину, а аларм за В. Улбрихта представљали су зачеци протеста радника и фабрички штрајкови због лоших материјалних услова.⁷²⁶ Забринут развојем ситуације у Пољској и Мађарској и у страху од могућности „преливања“ немира и у ДР Немачку, Улбрихт се почетком новембра обратио за помоћ Хрушчову. Иако је свега неколико недеља раније критиковао источнонемачко руководство због претеране репресивности, након кризе у Мађарској, Хрушчов је дао зелено светло за отпочињање акција хапшења противника режима у НДР. У првом таласу, ухапшена су 73 наводна агента Запада. Крајем новембра, донета је одлука о хапшењу Хариша и њему блиских сарадника, а затим и отпочињање процеса против ових партијских интелектуалаца. До краја месеца, спровођењем „дупле стратегије“, партијске репресије с једне и побољшања животних услова становништва уз совјетску помоћ с друге стране, ЈСПН је успела да смири немире који су били на помолу. У децембру Улбрихт је отпочео обрачун са противницима у самом партијском руководству.⁷²⁷ Обрачун са унутарпартијским непријатељима био је праћен кампањом против ревизионизма, осудом „националних елемената“ у Пољској и Југославији и „самосталног пута у социјализам“, чиме су Варшава и Београд поново стављане 'у исти кош', а првенствено у функцији рестаљинизације саме источнонемачке партије.⁷²⁸ Паралелно са кампањом против ревизионизма отпочели су новни снажни напади на западни западнонемачки „империјализам“ и „милитаризам“, који ће се интензивирати током 1957. године.

Крајем децембра 1956. Совјетски Савез одложио је реализацију инвестиционих споразума са Југославијом, укључујући и „алуминијумски споразум“, у ком је учествовала и Влада ДР Немачке.⁷²⁹ За источнонемачко руководство, које се и само налазило у економским тешкоћама, алуминијумски споразум представљао је велики издатак, који се

⁷²⁶ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 69–70.

⁷²⁷ Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED*, 134–143; Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 70–72.

Југословенска штампа са симпатијама је писала о В. Харишу, критикујући источнонемачко руководство. Западнонемачка амбасада сматрала је да Југословени имају двоструке аршине према демократизацији других источноевропских земаља и сличним процесима у самој ФНРЈ. PA AA, B 12/97, Müller Roschach an das AA, betr. Berichterstattung der hiesigen Presse zum „Fall Professor Wolfgang Harisch“, 14. 3. 1957.

⁷²⁸ Видети, на пример: „Unsere Verantwortung für ganz Deutschland erfordert Stärkung der DDR“, *Neues Deutschland*, 20. 2. 1957, s. 3.

⁷²⁹ Одлагање кредитних аранжмана временски се поклопило са боравком југословенске партијске делегације у Пољској (19–29. децембра). Pawel Wawryszuk, “Normalization of Polish-Yugoslav Relations after Wladislaw Gomulka’s Return to Power (1956–1958)”, *Istorija 20. veka 2/2018*, 139–140.

могао правдати једино компензацијама на политичком плану. Почетком јануара (4–10. 1), у Москву је допутовала источнонемачка делегација предвођена Валтером Улбрихтом. Кључни разлог овог боравка било је совјетско посредовање у сукобима који су се развили у партијском врху ЈСПН-а. Резултат је била подршка Кремља Валтеру Улбрихту.⁷³⁰ Према мишљењу Вељка Мићуновића, Југословени су „итекако били на дневном реду у преговорима између Источних Нијемаца и Руса“ у јануару 1957.⁷³¹ Обрачунавши се са „унутрашњим непријатељима“ и уз неподељену подршку совјетског руководства, на пријему у Источнонемачкој амбасади у Москви 5. јануара Валтер Улбрихт директно је упитао југословенског амбасадора о намерама Београда у вези са признањем Немачке Демократске Републике. Посебно је истакао да НДР води „борбу против западнонемачког милитаризма“, борбу за мир, у којој би југословенска помоћ била добродошла.⁷³² Разговори вођени између Улбрихта и Мићуновића у Москви, појавили су се 9. јануара на страницама централног листа ЈСПН-а *Hoјес дојчланд*. У чланку је наглашено да Југославија одржава односе са делом Немачке у ком „владају милитаристи“, док још увек нема званичне односе са оним делом у ком „постоји радничко-сељачка власт“ и у којој „моћ поседују они који се залажу за мир“.⁷³³ Према југословенском мишљењу, разговор у Москви за циљ је имао да се од Мићуновића добије уверење да Југославија намерава да успостави са НДР дипломатске односе, док је чланак у *Hoјес дојчланд*-у циљао на то да у јавности створи утисак да се Југословени не придржавају прокламованих принципа, те да се на тај начин изврши додатни притисак на југословенску владу.⁷³⁴

Притисак је почетком 1957 вршен и приликом трговинских преговора. Наиме, иако је договорено да се нови трговински споразум води на нивоу трговинских комора, након девет дана боравка у Источном Берлину (27. јануар – 5. фебруар), пред само потписивање споразума, југословенској делегацији саопштено је да је услов источнонемачке стране да споразум буде потписан у име влада двеју држава. Последишно, југословенска делегација

⁷³⁰ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 73.

⁷³¹ Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 223.

⁷³² АЈ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка у вези разговора друга Мићуновића са Улбрихтом у Москви 5. 1. 1957, 10. јануара 1957.

⁷³³ „Erlauchtes aus einem Gespräch Walter Ulbrichts mit dem jugoslawischen Botschafter“, *Neues Deutschland*, 9. 1. 1957, s. 3.

⁷³⁴ АЈ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка у вези разговора друга Мићуновића са Улбрихтом у Москви 5. 1. 1957, 10. јануара 1957.

напустила је Источни Берлин, вративши се у Југославију незавршеног посла.⁷³⁵ Одлагање кредитних аранжмана о изградњи алуминијумског комбината крајем децембра, разговори Улбрихта, а затим и Микојана са Вељком Мићуновићем свега недељу дана касније у Мокви и условљавање у последњем часу потписивања трговинског споразума могу се тумачити у истом контексту. Немачка Демократска Република је, уз помоћ Москве, први пут имала у рукама конкретну полугу за вршење притиска на Југославију, подударну механизмима привредног притиска који су били на располагању Влади у Бону. Међутим, аргументи које је В. Улбрихт употребио, а који су посебно наглашени у чланку објављеном у *Hojes doјланд*-у 9. јануара, наиме, да Југославија одржава односе са „милитаристичком“ Западном, а не и са „демократском“ Источном Немачком, имали су још једну функцију. Поред алудирања на непринципијелност југословенске политике, ове „оптужбе“ биле су и саставни део појачане совјетске и источнонемачке медијске и пропагандне кампање против актуелног питања наоружавања западнонемачког Бундесвера атомским оружјем. Самим тиме, у питању је било настојање да се Југославија укључи у источноевропску осуду Аденаурове политике, односно притисак не само у правцу дипломатског признања Демократске, већ и јавне осуде Савезне Републике Немачке.⁷³⁶

II.2.2 Последице кризе на Блиском Истоку и југословенска подозривост према политици Бона

Јесен 1956. није донела Југославији само заоштравање односа са Совјетским Савезом и Источном Немачком. Ескалација Суецке кризе, изазвана војном операцијом Француске и Британије, која се временски поклопила са интервенцијом СССР-а у Мађарској, и југословенски ангажман у корист Египта заоштрили су односе Београда и двеју западних

⁷³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 416377, Извештај делегације Спољнотрговинске коморе која је водила преговоре са делегацијом Коморе за спољну трговину Немачке Демократске Републике од 27. јануара 1957. године до 5. фебруара 1957. год., 11. 2. 1957.

⁷³⁶ О совјетској и источнонемачкој кампањи против нуклеарног наоружавања западнонемачке армије 1956-57. видети: Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 95–102.

сила.⁷³⁷ Земље Блиског и Средњег Истока имале су изузетан значај за западнемачку владу. У питању је био простор, који је, према мишљењу западнемачког канцелара, представљао будућност немачке политичке моћи, земље са којима је СРН имала уносну привредну сарадњу, а у којима су Немци, за разлику од колонијалних сила Француске и Британије, уживали велико поштовање. Чак и поједини представници Министарства спољних послова СРН доводили су у питање приоритетност спољнополитичке изолације НДР, уколико би она подразумевала западнемачко повлачење са њима битних простора у случају да Источни Берлин направи продор. Октобра 1956. таква је била ситуација са Сиријом, која је најавила размену конзулата са ДР Немачком, да би након оштре реакције Бона повукла изјаву, ограничивши се, попут Египта, на трговинске мисије са одређеним конзуларним овлашћењима.⁷³⁸ Упркос дебатама унутар Министарства и кризи око Сирије, јесен 1956. створила је услове за појачано западнемачко присуство на Блиском и Средњем истоку. Суецка криза демонстрирала је слабост Британије и Француске и довела до њиховог додатног компромитовања у овом делу света. Стога је управо СР Немачка, као економски снажна земља неоптерећена колонијалном прошлошћу, постала кључни партнер Сједињених Америчких Држава у њиховом настојању да, везујући економски блискоисточне земље за Запад, истисну СССР са Медитерана.⁷³⁹

Већ у рано пролеће наредне године уследила је дипломатска офанзива Савезне Републике Немачке на Блиском и Средњем Истоку. У распону од неколико недеља током марта и априла канцелар Аденауер боравио је у Ирану, министар спољних послова фон Брентано у Индији, заједно са председником Теодором Хојсом и министром војске Штраусом боравио је у Турској, заменик канцелара Блихер посетио је Пакистан, министар правде фон Меркац Тунис, а министар за избеглице Гану.⁷⁴⁰ Суштински, показало се да је

⁷³⁷ Александар Животић, *Југославија и суецка криза 1956–1957*, Београд: ИНИС, 2008; Александар Животић, *Форсирање песка. Одред ЈНА на Синају (1956-1967)*, Београд: Медија центар „Одбрана“, 2011; Александар Животић, „Југославија и Блиски Исток у хладном рату 1945-1970, у: *Југославија у хладном рату*, 37–62.

⁷³⁸ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 65–68.

⁷³⁹ У разговору са Кведером Халштајн је истакао да ће СРН водити активнију политику према Блиском Истоку, наступајући „природно“ економски и трговински. ДА МСП РС, ПА, 1957, г. 67, док. 41130, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону, друга Душана Кведера, са државним секретаром за иностране послове проф. Халштајном, 14. 1. 1957.

⁷⁴⁰ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 68.

Југословенска дипломатија пратила је спољнополитичке активности СРН на Блиском и Далеком Истоку. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 41129, Амбасада ФНРЈ ДСИП-у, Месечни политички извештај за децембар 1956, 12. 1. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 29, док. 427667, II Одељење, Реф. 3. Немачка, Оцена активности Савезне Републике Немачке током марта 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док.

посредну корист од Суецке кризе извукао Бон, што није прошло незапажено у Југославији. Амбасадор у Бону Душан Кведер уочавао је да СРН, након „енглеско-француског дебакла“ намерава да поведе самосталнију и активнију спољну политику, посебно на Блиском Истоку и у Источној Европи, као и да учествује у америчким економским плановима у блискоисточним земљама.⁷⁴¹ У ДСИП-у се сматрало да немачка привреда има велике користи од активности западнонемачких политичара на Блиском и Далеком Истоку, али да су, поред „немачке привредне експанзије“, оне имале и несумњиву политичку природу, усмерену на афирмисање СР Немачке и истовремено спречавање утицаја и признања ДР Немачке.⁷⁴²

Из југословенске перспективе, Француска је била једина европска земља довољно снажна да организује и уједини континент наспрам совјетске и америчке хегемоније, али истовремено недовољно снажна да представља претњу по мир. Константе француске политике током Хладног рата – страх од немачке и совјетске опасности, али и од америчке хегемоније – некада мање, некад више изражене, биле су веома блиске југословенским гледиштима. Отуда и југословенске симпатије према владама Мендес Франса (јун 1954–фебруар 1955) и његовог наследника Едгара Форса (фебруар 1955–фебруар 1956), представника левог крила центристичке Радикалне партије, који су се залагали за очување француског суверенизма. И француска страна је у Југославији видела потенцијалног савезника у решавању немачког питања. Према речима француског амбасадора у Београду, Југославија је немачком питању приступала са подједнаким потешкоћама и сећањима на непосредна искуства из рата као и Французи. Обе земље биле су забринуте због западнонемачког јачања, као и због снажења економског присуства СРН на Балкану. Такође, у Паризу се сматрало да, упркос комунистичком опредељењу југословенских руководилаца, докле год се ФНРЈ противи совјетским предлозима о неутрализацији Немачке, она представља „позитиван елемент“ европске политике.⁷⁴³

48560, Амбасада ФНРЈ ДСИП-у, Политички изештај за месец март 1957. године, 11. 4. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док. 49977, II Одељење, Реф. 3. Немачка, Осврт на примљене материјале и текућа проблематика, 7. 5. 1957.

⁷⁴¹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 41129, Телеграм Кведера ДСИП-у, 12. 1. 1957.

⁷⁴² ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док. 49977, II Одељење, Реф. 3. Немачка, Осврт на примљене материјале и текућа проблематика, 7. 5. 1957.

⁷⁴³ Katarina Todić, “A Traditional Friendship?”, 152–157.

Подозрење према западнонемачком привредном и политичком јачању крајем 1956. поклопило се са француско-британском интервенцијом у Египту, коју је југословенска страна недвосмислено окарактерисала као „акт агресије“. Посебно разочарање у Београду изазивала је чињеница да је такав потез повукла француска влада на челу са социјалистима, са којима су током претходних година одржавани веома добри односи.⁷⁴⁴ Како је Тито истицао у свом говору у Пули 11. новембра, у питању је била велика срамота француских социјалиста, који су доказали да су слуге оних кругова који желе колонијалну власт, те да „никад више они неће опрати ту љагу са свог образа“.⁷⁴⁵ Распламсавање рата у Алжиру, а затим и Суецка криза утицали су на погоршавање југословенско-француских односа, али, посредно, и на француско-западнонемачко зближавање. Док су дешавања у Пољској и Мађарској изазвала сумње у могућност владе социјалисте Ги Молеа да дође до споразума са Совјетким Савезом, она су, заједно са Суецком кризом и Алжирским ратом, утицала на то да Москва постане озбиљнији противник Француској од суседне Немачке. Несигурности услед могућности промене америчке европске политике и нуклеарне стратегије, све чешће гласине током 1956. да би САД могле редуковати или повући своје трупе из Европе (Радфордov план), такође су утицале на зближавање Париза и Бона. Током јесени 1956. Аденауер и Ги Моле усагласили су се да је америчко присуство у Европи неопходно, али да треба оснажити и саму европску одбрану.⁷⁴⁶

Иако се СРН 1954. године у циљу уласка у НАТО одрекла права да производи нуклеарно наоружање на својој територији, од средине 50-их све су била израженија настојања да западнонемачка армија ипак дође до атомског оружја.⁷⁴⁷ Разлози су били вишеструки. С једне стране, у питању је био саставни део „политике снаге“ према Истоку, односно уверење да је совјетски страх од немачког нуклеарног наоружавања моћна полуга за преговоре. С друге стране, у питању су била и настојања западнонемачке владе да односе са Француском и Великом Британијом постави на равноправне основе. Такође, Влада СРН је на тај начин покушавала да дође до утицаја на нуклеарну стратегију НАТО-а, услед страха да би у

⁷⁴⁴ Видети: Александар В. Милетић, *Преломна времена*, 143–171.

⁷⁴⁵ „Говор пред активом комуниста из Истре, 11. 11. 1956“, у: *Тито: говори и чланци*, XI, 247.

⁷⁴⁶ Жорж Анри-Суту, *Неизвестан савез*, Београд: Клио, 2001, 59–70.

⁷⁴⁷ Наиме, 1954. године није било забрањено да се Бундесвер снабде нуклеарним наоружањем, или да Влада СРН са неком другом државом заједнички ради на његовој производњи изван територије СРН.

случају нуклеарног рата управо Немачка била поприште сукоба и разарања.⁷⁴⁸ У круговима Западнонемачке владе током јесени 1956. све су чешћи били гласови у прилог нуклеарном наоружавању Бундесвера. Нови министар одбране СРН Франц Јозеф Штраус сматрао је да једино политика „атомског одвраћања“ може гарантовати СР Немачкој да неће бити поражена или уништена. У том смеру ишла је и изјава канцелара Аденауера да СРН не може остати „нуклеарни протекторат“ САД-а.⁷⁴⁹

Зближавање Бона и Париза било је олакшано решавањем сарског питања крајем 1956. године.⁷⁵⁰ Током посете Северној Африци и Француској почетком 1957, западнонемачки министар одбране Штраус потписао је у Коломб Бешару тајни споразум о „сарадњи у области војних концепција и наоружања“ и „усклађивању ресурса и научних, техничких и индустријских могућности“. Иако је сам текст споразума био веома уопштен и без помена нуклеарног наоружања, извесно је да се он лако могао применити и на њега.⁷⁵¹ Политички врх СРН није крио намере у том смеру. О потреби снабдевања западнонемачке армије нуклеарним наоружањем почетком априла 1957. јавно су говорили високи западнонемачки званичници, укључујући канцелара Аденауера, министра спољних послова фон Брентана и министра одбране Штрауса.⁷⁵² Према мишљењу амбасаде ФНРЈ у Бону, ове изјаве указивале су на то да ће СР Немачка израсти у „атомску велесилу“, на шта је упозоравала и југословенска штампа.⁷⁵³ Питање атомског наоружања Бундесвера није било неконтроверзно ни у самој Западној Немачкој. Аденауеров говор покренуо је талас реакција у јавности.⁷⁵⁴ Група од 18 водећих атомских научника јавно је иступила са декларацијом да неће учествовати у раду на развоју нуклеарне енергије у војне сврхе, изразивши мишљење да СРН треба да се одрекне поседовања нуклеарног оружја. Представници Владе, посебно министар одбране Штраус, осудили су иступ научника. Опозиција из редова социјалдемократије подржала је декларацију. Изјаве канцелара и представника Владе,

⁷⁴⁸ Susanna Schrafstetter, “The Long Shadow of the Past: History, Memory, and the Long Debate about West Germany’s Nuclear Status 1954-1969”, *History & Memory*, Vol. 16, 1/2004, 120–121.

⁷⁴⁹ Жорж Анри-Суту, *Неизвестан савез*, 71–73.

⁷⁵⁰ Споразум је потписан 26. октобра 1956. у Луксембургу, а ступио је на снагу 1. јануара 1957, чиме је Сарска област постала саставни део СР Немачке.

⁷⁵¹ Жорж-Анри Суту, *Неизвестан савез*, 72.

⁷⁵² Christoph Kleßmann, *Zwei Staaten, eine Nation*, 70–71; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док. 410791, Амбасада ФНРЈ у Бону, Политички извештај за месец април 1957. год., 13. 5. 1957.

⁷⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 427667, Хроника догађаја у Савезној Републици Немачкој током априла 1957.

⁷⁵⁴ Christoph Kleßmann, *Zwei Staaten, eine Nation. Deutsche Geschichte 1955–1970*, 70–71.

осуде опозиције, иступи научника и других јавних личности, посебно представника протестантске цркве, отвориле су јавну дебату о нуклеарном наоружавању СР Немачке које ће се распламсати наредних година.⁷⁵⁵

Питање нуклеарног наоружавања СР Немачке, као и оснивање Еуроатома, пружили су прилику и Совјетском Савезу за пропагандну критику западнемачке владе, указивањем на ратну опасност услед „агресивне“ политике западних „империјалиста“. Циљана публика совјетских критика на рачун Владе СРН била је западноевропска јавност. Пре потписивања Римских споразума и оснивања Еуроатома (март 1957), СССР је упозоравао да ће обједињавањем западноевропске производње нуклеарне енергије, СРН својом економском снагом заузети доминантну позицију. Након потписивања, Москва је критиковала да ЕЕЗ и Еуроатом доприносе подели европског континента, спречавају политичку и економску сарадњу, отежавају решавање питања европске безбедности и немачког јединства, подвлачећи да би снабдевање Бундесвера модерним нуклеарним оружјем представљало опасност за читав европски континент.⁷⁵⁶

Иако је Хрушчов био уверен да западне силе никада неће дозволити да СР Немачка стекне контролу над нуклеарним наоружањем, сматрао је да управо путем напада на СРН може постићи кључни циљ – слабљење Северноатлантског савеза и подстицање њених чланица на активнију и самосталнију одбрамбену политику. Сматрао је да СССР треба да појача антиратну кампању, те су током пролећа 1957. совјетска и штампа источноевропских држава почеле интензивније писати о настојањима "западнемачких милитариста" да се наоружају атомским оружјем, како би остварили „своје реваншистичке намере“. СССР и НДР настојали су да мобилишу истакнуте појединце, организације, студенте, омладину, синдикате у Западној Немчкој против рата и наоружања. Међутим, услед општег противљења комунизму и посебно ДР Немачкој, успех је био ограничен. Циљ ове кампање био је и слабљење самог Аденауера у тренутку када се у СР Немачкој увелико водила предизборна кампања. Донекле парадоксално, управо појачани совјетски напади дали су западнемачкој влади најјаче оружје против социјалдемократске опозиције, коју су могли

⁷⁵⁵ Susanna Schrafstetter, "The Long Shadow of the Past", 118–145; Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 100–101; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 427667, Хроника догађаја у Савезној Републици Немачкој током априла 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док. 410791, Амбасада ФНРЈ у Бону, Политички извештај за месец април 1957. год., 13. 5. 1957.

⁷⁵⁶ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 96–97.

нападати за просовјетску политику, услед подударности њихових ставова са совјетским у погледу нуклеарног наоружања.⁷⁵⁷

Значај овог питања за западнонемачку јавност и предизборна атмосфера утицали су на социјалдемократско руководство да прецизира сопствене позиције не само о проблему наоружавања Бундесвера нуклеарним оружјем, већ и с тиме уско повезаним питањима немачке и европске безбедности и немачког уједињења. С једне стране, то је морала бити јасна политичка линија, дистинктивна у односу на политику Владе, а с друге се није смело дати повода западним савезницима за неповерење према социјалдемократима. Биполарна хладноратовска свест, међутим, није трпела „трећи“ пут. Кључна критика СПД-а на рачун политике Владе била је, као и у претходним годинама, да политика снаге и безусловна западна интеграција доприносе немачкој поделу. Основа концепције социјалдемократа по питању безбедности и војне интеграције почивала је на нужности стварања општег система европске безбедности, којим би биле превазиђене хладноратовске политичке и војне структуре, а у оквиру ког би уједињена Немачка имала своје место. Ова визија у великој мери подударала се са југословенским представама о пожељној будућности европског континента.⁷⁵⁸

Међутим, паралелно са критиком немачке и безбедносне политике владе, социјалдемократска опозиција подржавала је економску интеграцију Западне Европе. И у марту 1957. током дискусије у Бундестагу пред потписивање Римских уговора о Европској економској заједници и Еуроатому, као и на лето, приликом ратификовања ових споразума, социјалдемократска фракција гласала је позитивно. Аргументација да економска интеграција (за разлику од политичке и војне) не иде у прилог јачању блоковских подела, да није усмерена против било кога, већ да је у функцији позитивног привредног и социјалног развоја западноевропских држава-чланица, као и да се приликом сваког корака који иде у смеру западне интеграције мора водити рачуна и о интересима Совјетског Савеза, а пре свега о немачком јединству, није била довољно убедљива. У реалности, Москва никада није прихватала интерпретацију о неполитичком карактеру економске интеграције

⁷⁵⁷ Gerhard Wettig, *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958*, 97–100.

⁷⁵⁸ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док. 43499, Политички извештај Амбасаде ФНРЈ у Бону за месец јануар, 16. 2. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док. 45768, Политички извештај Амбасаде ФНРЈ у Бону за месец фебруар, 14. 3. 1957.

Западне Европе, уклапање двеју немачких држава у различите структуре – политичке, економске, војне – супротстављених блокова нужно је била у супротности са питањем немачког јединства, а немачка социјалдемократија у другој половини 50-их година није имала снаге да формулише спољнополитички програм дистинктиван у односу на концепције владајуће странке, а усклађен са интересима западних савезника.⁷⁵⁹

II.2.3 Алтернативне „немачке политике“ у Савезној Републици Немачкој и југословенска „немачка политика“

Југословенска влада помно је пратила развој у СР Немачкој. Упркос тензијама у југословенско-совјетским односима, југословенска критика Аденауерове политике у значајној мери подударала се са нападима који су долазили из Москве. Као и СССР, и Југославија је полагала наде у победу опозиције на предстојећим савезним изборима у Западној Немачкој. ДСИП је од југословенских представника у Бону тражио подробне информације не само о политици Владе у Бону, већ и о делатности оних снага које су се противиле Аденауеровој политици. Скретана је пажња на став социјалдемократа и слободних демократа, реакције синдиката, илегалну делатност комуниста, реакције дипломатских кругова, пре свега Француза. Захтеване су процене о томе да ли се у Западној Немачкој ствара шири опозиција политици Владе.⁷⁶⁰

Од јануара 1957. нови југословенски амбасадор у Бону Душан Кведер чино је напоре да успостави и настави добре односе са руководећим личностима СПД-а, пре свих Хербертом Венером, Ерихом Оленхауером и Вилхелмом Мелијесом, какве је развио његов претходник Младен Ивековић.⁷⁶¹ Најчешћи сусрети и током 1957. одржавани су са Хербертом Венером,

⁷⁵⁹ Rudolf Hrbek, *Die SPD – Deutschland und Europa*, 255–285.

⁷⁶⁰ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 2, док. 410791, Осврт на примљене материјале и текућа проблематика, 8. 6. 1957.

⁷⁶¹ Континуитет у контактима са социјалдемократима одвијао се у међувремену углавном преко саветника амбасаде у Бону Ђуре Јовића, који је и уговорио први сусрет Душана Кведера са социјалдемократским првацима јануара 1957. ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 41132, Забелешка о разговору друга Ђуре Јовића, саветника Амбасаде ФНРЈ у Бону, са Хербертом Венером, 10. 1. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 43505, Забелешка о разговору амбасадора Кведера и саветника Јовића са првацима СПД-а Оленхауером, Мелијесом и Венером, 15. 1. 1957.

који је, као и раније, у извесном смислу био критички настројен према политици странке којој је припадао. Већ почетком године, Венер је био скептичан у вези са изборним успехом СПД-а, критиковао је превелики оптимизам у странци, није полагао наде у то да ће Оленхауеров пут у САД допринети смањивању подршке коју је Вашингтон пружао Аденауеру, страховао је да би Оленхауер могао отупети оштрицу критике према америчкој политици, предвиђао је диференцијацију унутар странке на „малограђанске“ и „прогресивне“ снаге, критиковао је Оленхауерову неодлучност и колебљивост.⁷⁶² Иако интимно блиски Венеровим ставовима, па и критикама на рачун социјалдемократског руководства, југословенске дипломате гајиле су наду да би победа СПД-а на предстојећим изборима могла донети заокрет у западнонемачкој политици према Истоку, али и у односу на припадност блоковима и питања везана за колективну безбедност у Европи.

Као и у ранијем периоду, југословенску пажњу привлачила су и кретања у Партији слободних демократа, посебно од јануара 1956, расцепа у странци и изласка посланика ФДП-а из владајуће коалиције. У оквиру Партије слободних демократа, југословенским позицијама је посебно блиско било крило око Томаса Делера, за ког се сматрало да се у својим све чешћим критикама на рачун Аденауерове политике у великој мери приближава ставовима социјалдемократа.⁷⁶³ Иако је јануара 1957. на партијском конгресу смењен са места председника ФДП-а, за које је изабран Рајнолд Мејер, према југословенском мишљењу Делер је још увек могао „одиграти значајнију улогу у Немачкој“. Стога би, према мишљењу бившег амбасадора у Бону Ивековића, било „корисно“, уколико би Делеру, приликом његове предстојеће посете Београду у мају, био омогућен сусрет са председником ФНРЈ, тим пре што је претходне године пријем код Тита уприличен за Херберта Венера. Како пријем Венра тако и Томаса Делера за југословенско руководство представљали су улог у пожељну будућност.⁷⁶⁴

Критике слободних демократа и лично Томаса Делера на рачун политике ЦДУ-а биле су бројне и суштинске. Странка слободних демократа залагала се 1957. за политику

⁷⁶² ДА МСП РС, ПА, ф. 67, док. 44445, Телеграм ДСИП-у, 27. 2. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 48528, Забелешка о разговору са Хербертом Венером на вечери код саветника Ђуре Јовића, 30. 3. 1957.

⁷⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 411342, Забелешка у вези са посетом др Томаса Делера Београду од 31. маја до 6. јуна 1957, 29. 5. 1957.

⁷⁶⁴ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 411342, Забелешка поводом предстојеће посете Томаса Делера, 23. 5. 1957.

попуштања затегнутости, насупротив „политици снаге“, за стварање система колективне европске безбедности у сарадњи са западним савезницима, насупротив интеграцији у војно-политичке блокове. Сматрала је да према источноевропским земљама треба водити активну политику. Подржала је декларацију научника против нуклеарног наоружања, што је поздравила и „сестринска“ источнонемачка Либерално-демократска партија Немачке (ЛДПД). Декларативна залагања била су праћена испитивањем могућности за сарадњу са Истоком. Тако су први пут након партијског расцепа из 1948, пролећа 1956. успостављени контакти између ФДП-а и ЛДПД-а, уз подршку и одобрење Томаса Делера, а уз знање само најужег партијског руководства.⁷⁶⁵ Иако су након совјетске интервенције у Мађарској и репресивних мера источнонемачког руководства, а у контексту изборне године, за ФДП контакти са источнонемачком партијом били неопортуни, у Источном Берлину су неслагања између слободних демократа и Аденауера помно праћена. У одсуству директних међупартијских контаката, какви су остваривани током претходне године, представници Либерално-демократске партије Немачке настојали су да одржавају везу са појединцима из западнонемачке Партије слободних демократа, у циљу преношења званичне источнонемачке визије уједињења Немачке и продубљивања јаза између ФДП-а и владајуће ЦДУ и подривања Аденауеровог режима.⁷⁶⁶ Иако се, упркос залагању за активну источну политику, ФДП није, посебно у изборној години, смела изјаснити за директне контакте и преговоре између двеју немачких држава, у Београду се сматрало да би слободне демократе могле бити спремне на тај корак, уколико би „најкомпромитованија гарнитура“ на челу са В. Улбрихтом била уклоњена из источнонемачког руководства.⁷⁶⁷

На овакво југословенско мишљење у извесној мери вероватно је утицао и амбасадор СРН Карл Георг Пфлајдерер. Његов претходник на амбасадорском месту у Београду Ханс Крол забележио је у својим сећањима да је његово мишљење, упркос противљењу Халштајна, било кључно да Конрад Аденауер ипак одлучи да га Пфлајдерер 1955. наследи

⁷⁶⁵ На другом сусрету у Гармиш Партенкирхену поред Волфганга Деринга присутни су били и Ерих Менде и будући министар спољних послова у социјалдемократско-либералној влади Валтер Шел. Roger Engelmann, Paul Erker, *Annäherung und Abgrenzung*, 20–22.

⁷⁶⁶ Roger Engelmann, Paul Erker, *Annäherung und Abgrenzung*, 49–58.

⁷⁶⁷ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 411342, Забелешка у вези са посетом др Томаса Делера Београду од 31. маја до 6. јуна 1957, 29. 5. 1957.

као западнонемачки амбасадор у Југославији.⁷⁶⁸ Упркос високом мишљењу које је имао о Пфлајдереру, сматрао га је делимично одговорним што није спречио југословенско признање ДР Немачке. Крол је био уверен да је разлог лежао у томе што Пфлајдерер, услед свог превише „професионалног приступа“, није успео довољно да се приближи југословенском председнику и да са њим нађе заједнички језик у тренуцима када је све било у Титовим рукама.⁷⁶⁹ Иако није вероватно да би напори западнонемачког амбасадора могли да промене ток догађаја, не треба превидети Пфлајдерерову улогу у обликовању југословенских погледа на политичку ситуацију у СР Немачкој, као ни утицај који је имао на формирање очекивања која је Министарство спољних послова СРН имало од Југославије. Пфлајдерерова „кривица“ није лежала у исувише „професионалном приступу“ каријерног дипломате, већ управо супротно. Током службовања у Београду, Пфлајдерер није заступао само интересе Владе у Бону, већ неретко и своје личне ставове и политику Партије слободних демократа којој је припадао.

Од 1952. године Карл Георг Пфлајдерер заступао је алтернативну спољнополитичку концепцију западнонемачке спољне политике, која је од 1954. добијала све већу подршку унутар Партије слободних демократа. Његове идеје о активној источној политици, о потреби за европским системом безбедности, за позиционирањем Европе као „средине“ у блоковски подељеном свету и о примату немачког уједињења над западном интеграцијом имале су великог утицаја на наследнике Франца Блихера на челу ФДП-а, Томаса Делера (1954-1957) и Рајнолда Мејера (1957-1960). Пфлајдерер је постао симбол алтернативне спољне политике у односу на политику Конрада Аденауера средином 50-их, када се одрекао посланичког мандата у Бундестагу како би преузео место амбасадора СР Немачке у Београду. У недељама које су претходиле југословенском признању ДР Немачке, државни секретар Валтер Халштајн, чију је политику Пфлајдерер жестоко критиковао претходних

⁷⁶⁸ Питање због чега се Аденауер одлучио за Пфлајдерера остаје отворено. Према сећањима заменика канцелара Блихера, Аденауер је желео да се у потпуности измири са Пфлајдерером, који је претходне три године активно критиковао спољну политику Владе, те га је због тога послао на „најважније дипломатско место“, односно у Београд. Ханс-Хајнрих Јансен сматра да је можда Аденауер на тај начин желео да склони једног од најжешћих критичара из Бона и из коалиционе Странке слободних демократа, али и да покаже ФДП-у да се Влада озбиљно бави проблемима источне политике. (видети: Hans-Heinrich Jansen, „Karl Georg Pfleiderers Gegenwürfe zur Deutschlandpolitik Adenauers“, 63). Могуће је и да је избор Пфлајдерера, као човека наклоњеног Југославији, био начин да се Београду пошаље сигнал да Влада жели да поправи затегнуту атмосферу у билатералним односима. Који год да је био пресудни разлог, Пфлајдерер је несумњиво у СРН важио за експерта у питањима везаним за Источну Европу.

⁷⁶⁹ Hans Kroll, *Lebenserinnerungen eines Botschafters*, 353.

година, затражио је од њега елаборат о односима СР Немачке са Источном Европом. У спису, који је због напрасне смрти 8. октобра остао недовршен, Пфлајдерер је истицао да је након неуспелих женевских конференција из 1955. источна и немачка политика Запада дошла у „ћорсокак“. Излаз из такве ситуације Пфлајдерер је видео у радикалној промени дотадашње политике према земљама Источне и Југоисточне Европе. Сматрао је да ће међународно признање Источне Немачке бити тешко заустављиво, као и да се политика СР Немачке све више налази у дефанзивном положају. Према његовом мишљењу, Бон је требало што пре да успостави дипломатске односе са свим земљама Источног блока, осим ДР Немачке, и на тај начин поврати свој „традиционални утицај“ на овим просторима. У питању пољско-немачке границе, сматрао је да би СРН могла потписати изјаву о одрицању од употребе силе, а да питање коначног регулисања границе повеже са питањем немачког уједињења. Суштински, Пфлајдерер је јесени 1957. године сматрао да је за уједињење Немачке одрицање од граница из 1937. године цена коју би требало платити.⁷⁷⁰

Иако се у литератури наводи да је Пфлајдерерова спремност на компромис у питању границе на Одри и Ниси видљива тек у недовршеном елаборату за Валтера Халштајна из 1957. године,⁷⁷¹ грађа југословенског порекла указује на то да је он најкасније од јесени 1955. године размишљао о модалитетима решавања немачког питања, који су укључивали и немачки уступак Пољској у питању граница. Почетком новембра 1955. године у разговору са Младеном Ивековићем у Бону Пфлајдерер је изнео једну „идеју о којој још никоме није говорио“, а коју жели да подели, јер сматра да Југословени „реално оцењују ситуацију“. Полазећи од тога да Бон треба да нађе модалитет за успоставу контаката са Источним Немцима, Пфлајдерер је сматрао да би повод за то могло бити решавање питања немачко-пољске границе. Веровао је да је за остварење немачког уједињења један од кључних предуслова задовољавање безбедносних интереса Пољске.⁷⁷² Сматрао је да Пољска мора имати гаранције обе Немачке, те да управо питање источне границе може бити и повод за отпочињање преговора између две Немачке, у циљу постизања заједничког става. На крају је додао да „за разматрање и размишљање о овом плану Београд пружа такође врло погодан

⁷⁷⁰ Hans-Heinrich Jansen, „Karl Georg Pfleiderers Gegenentwürfe zur Deutschlandpolitik Adenauers“, 35–71.

⁷⁷¹ Исто.

⁷⁷² Пфлајдерер је изнео Ивековићу могућност да појас између Елбе и Одре и Нисе буде демилитаризован, али под пољском управом. ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 416098, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са амбасадором Пфлајдерером 10. 11. 1955.

терен, јер се ту много јасније такве ствари гледају.⁷⁷³ Свега месец дана касније у Београду Пфлајдерер је у разговору са С. Прицом истакао да западнемачка влада „неће ни да чује“ за контакте са представницима Источне Немачке. Ипак, он је истакао своје лично мишљење, које је изложио и Ивековићу, да Западни и Источни Немци треба да потраже заједничко решење у питању границе са Пољском, које би било прихватљиво за све три стране.⁷⁷⁴

Како је време одмицало, Пфлајдерер је све отвореније у разговорима са Југословенима истицао сопствено противљење политици Владе у Бону. Нескривено се радовао могућности коалиције ФДП-а са социјалдемократима. Отворено је исказивао симпатије према Делеру, „иако се ради свог садашњег положаја мора дистанцирати“ од њега. Иступао је против блоковске политике, образлажући да је она неспојива са уједињењем. Молио је за разговор са Ј. Б. Титом, „са једне стране као амбасадор, а са друге као политичар који се у свему не слаже с линијом своје владе“.⁷⁷⁵ У разговору са Титом Пфлајдерер је истицао свој лични став – да СРН треба да успостави дипломатске односе са Пољском.⁷⁷⁶ Није искључивао контакте између Бона и Источног Берлина, „уколико би дошло до одређених промена“ у НДР.⁷⁷⁷ Разлог због ког је Пфлајдерер прекорачивао ингеренције амбасадора, али и због ког су његови југословенски саговорници пажљиво бележили његове погледе на питања везана за источну и немачку политику, сажео је и сам Пфлајдерер: „То моје гледање – које се углавном поклапа са гледањем шефа ФДП – Делера – то је важно због тога што ће оно – у то су сигурни сви реални посматрачи Савезне Републике – сутра, после пада Аденауера бити владајуће.“⁷⁷⁸ Југословенска политика према двема немачким државама и према немачком питању није била окамењена. Она се није формирала само на основу тренутног односа снага и актуелне политике владајућих кругова у Бону и Источном Берлину, већ су у обзир узимани и могући исходи и евентуалне политичке промене које би могле преокренути

⁷⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 43, док. 416098, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са амбасадором Пфлајдерером 10. 11. 1955.

⁷⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1955, ф.43, док. 416374, Забелешка о разговору Државног потсекретара С. Прице са немачким амбасадором г. Пфлајдерером, дана 2. децембра 1955. године.

⁷⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60. док. 43550, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 9. 3. 1956; АЈ, 837, I-3-а/83-8, Забелешка у вези предстојеће посете немачког амбасадора Пфлајдерера код Председника Републике, 28. априла 1956.

⁷⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 47904, Забелешка о разговору друга Председника са немачким амбасадором Пфлајдерером 4. маја 1956. Исто у: АЈ, 837, I-3-а/83-8.

⁷⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. Забелешка о разговору друга Вилфана са немачким амбасадором Пфлајдерером 5. маја 1956.

⁷⁷⁸ АЈ, 837, I-3-а/83-8, Забелешка у вези предстојеће посете немачког амбасадора Пфлајдерера код Председника Републике, 28. априла 1956.

политичку климу како у немачко-немачким односима, тако и у односима са Југославијом. Управо у томе лежао је значај Пфлајдерера, који је у Београду имао двоструки наступ – амбасадора и политичара. Тим пре, што Пфлајдерер није био без значаја у унутрашњеполитичком животу СРН и унутарпартијским кретањима слободних демократа. У питању је била личност, која је понела епитет „духовног ментора“ Томаса Делера и „духовног вође“ Рајнхолда Мајера, двојице људи, који су водили Партију слободних демократа од 1954. до 1960. године.⁷⁷⁹ Самим тиме, преко Пфлајдерера, југословенско руководство ослушкивало је ставове једне струје на политичкој сцени СРН, која је, у случају „повољних“ изборних резултата, могла доћи на власт и усмерити кормило спољне политике у супротном смеру од дотадашњег – ка Истоку.

О значају који је Југославија придавала овим „алтернативним“ политикама у СРН сведочи и чињеница да је након Херберта Венера 1956. године, годину дана касније, јуна 1957, током његове посете Југославији Томасу Делеру омогућен пријем код Јосипа Броза Тита. У оквиру путовања по земљама Источне Европе, уз Чехословачку и Пољску, Томас Делер посетио је и Југославију између 31. маја и 6. јуна 1957. године. У питању је била „приватна посета“ током које се сусрео са државним секретаром за иностране послове Кочом Поповићем, подсекретарима у ДСИП-у Добривојем Видићем и Младеном Ивековићем, са Светозаром Вукмановићем Темпом и пред крај боравка са Јосипом Брозом Титом.⁷⁸⁰ Личности са којима је Делер водио разговоре у ФНРЈ спадале су у узак круг оних личности које су биле, уз Тита, директно укључене у одлучивање о немачком питању и признању НДР. Југословенска оцена била је да Делер „високо цени нашу спољну политику и показује сличност са нашим спољнополитичким ставовима“.⁷⁸¹

У разговору са југословенским председником Делер је изразио своје противљење политици искључивог везивања за Запад, „политици снаге“, нуклеарном наоружавању Бундесвера, стварању „мале Европе“, заједничког европског тржишта и Евроатома. Насупрот томе, залагао се за активну источну политику, посебно за развијене односе са Пољском и Чехословачком, за ширу европску сарадњу која би укључивала и

⁷⁷⁹ Hans-Heinrich Jansen, „Karl Georg Pfeleiderers Gegenentwürfe zur Deutschlandpolitik Adenauers“, 36.

⁷⁸⁰ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 30, док. 428432, Развој билатералних односа са Савезном Републиком Немачком.

⁷⁸¹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 29, док. 427926, Преглед билатералних односа ФНРЈ-СРН од 1-15. јуна 1957, 15. 6. 1957.

источноевропске земље, изразивши наду да ће изборни резултати омогућити коалицију слободних демократа и социјалдемократа. Сматрао је да је немачко уједињење приоритетно питање немачке политике. У том погледу Тито је изразио мишљење да се до немачког уједињења може доћи постепеним приближавањем двају делова Немачке, да се развијањем културних, трговинских и др. веза постепено могу смањити и уклонити разлике које постоје између Источне и Западне Немачке, које треба да пођу „путем споразума“. Саговорници су се сложили да се не може очекивати да Совјетски Савез пристане на уједињену Немачку укључену у НАТО, те да је СССР имао више иницијатива за уједињење него Запад. На крају разговора, Томас Делер упитао је југословенског председника да ли је добио позив да посети СР Немачку. На Титов одричан одговор, Делер је уверено одговорио да ће се то променити када на власт дође коалиција СПД–ФДП. Међутим, до доласка социјалдемократско-либералне коалиције на власт и посете Јосипа Броза Тита Бону проћи ће преко једне деценије.⁷⁸²

По повратку у Савезну Републику Немачку, Томас Делер користио је искуства и утиске које је понео са путовања по Источној Европи у аргументовању своје и политичке оријентације своје партије. Полазећи од уверења да немачко уједињење треба да буде приоритетно питање политике Западнонемачке владе, у предизборном говору јула 1957. године критиковао је актуелну владу да се превише ослања на „интриге једне мале Европе“. Насупрот томе, залагао се за активнију сарадњу са источноевропским земљама, посебно Пољском и Југославијом, које се „све више оријентишу ка припадности Европи“, а које по његовом уверењу могу бити немачки савезници на путу ка остварењу националног јединства.⁷⁸³

Теме о којима је Делер у предизборним наступима говорио нису биле маргиналне. У великој мери фокус предизборне кампање свих политичких партија био је на спољнополитичким питањима, пре свега на питањима безбедности, наоружања и источне политике. У Југославији је постојало неповерење у намере Западнонемачке владе према Истоку. Своје оцене о западнонемачкој политици према Пољској Тито је износио пред Хрушчовим већ током посете јуна 1956. године. У новембру, приликом говора у Пули,

⁷⁸² АЈ, 837, I-3-a/83-12, Забелешка о разговору друга Јосипа Броза Тита са чланом немачког Бундестага др Томасом Делером, 5. јуна 1957. године

⁷⁸³ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 29, док. 428137, Хроника догађаја у СР Немачкој за месец јули 1957.

истакао је да без совјетске подршке Пољаци не би могли да одбране границу на Одри и Ниси, „коју Нијемци нису никад признали и коју ће хтјети да врате“.⁷⁸⁴ Упркос источнонемачким негодовањима што Тито под „Нијемцима“ подразумева Западне Немце,⁷⁸⁵ суштински је ова успутна опаска одражавала југословенско неповерење у западнонемачке намере према Пољској и Истоку, али је у питању био и сигнал подршке Пољској и њеном новом руководству на челу са В. Гомулком.⁷⁸⁶

У погледу односа према пољском руководству, ставови Београда и Бона носили су извесне сличности. Обе стране биле су задовољне резултатом јануарских избора у Пољској, сматрајући да они најављују стабилизацију Владислава Гомулке на челу пољске партије.⁷⁸⁷ Из западне перспективе посматрано, после слома „мађарске револуције“, Пољска је остала једини бастион наде у евентуалне промене у Источној Европи. Иако се западнонемачки државни врх дистанцирао од идеје о успостави дипломатских односа са Варшавом, средином новембра склопљен је замашан трговински уговор између СР Немачке и Пољске.⁷⁸⁸ Како је почетком 1957. Валтер Халштајн истицао у разговору са југословенским амбасадором, СРН жели да стимулише „позитивни развој“ на европском истоку, настојећи притом да избегне оне кораке који би могли да се претворе у препреке на овом путу.⁷⁸⁹ Насупрот томе, иако јавно подржавши резултат избора, источнонемачко руководство било је неповерљиво.⁷⁹⁰ Почетком фебруара, Министарство иностраних послова НДР издало је саопштење, у коме је поново потврђено да граница на Одри и Ниси представља границу мира. Према југословенској анализи, у овом саопштењу се „раскринкавају ставови и изјаве појединих фактора Зап. Немачке који су покушавали и још увек покушавају да између НДР и НР Пољске створе извесну пометњу.“⁷⁹¹

⁷⁸⁴ Исто, 244.

⁷⁸⁵ РА АА, МfАА, А 17712.

⁷⁸⁶ Сумњу у искреност западнонемачких изјава о жељи за добрим односима са Пољском Тито је истакао и самом Хрушчову приликом боравка у СССР-у, о чему је било речи раније у тексту.

⁷⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 43508, Забелешка о разговору саветника Амбасаде ФНРЈ у Бону Ђура Јовића са саветником Кнокеом, шефом Одсека за СССР и ИЕ земље у МИП-у, 26. 1. 1957.

⁷⁸⁸ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 70–71.

⁷⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 41130, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ Д. Кведера са државним секретаром Халштајном 14. 1. 1957.

⁷⁹⁰ Sheldon Anderson, *A Cold War in the Soviet Bloc*, 144–149.

⁷⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 3, док. 427324, I Одељење ДИСП-а, Догађаји у вези НДР, 8-15. 2. 1957.

Однос западнонемачке Владе према ситуацији у Пољској у основи је био подударан са западним, односно америчким ставом, према коме је требало подржати субверзивни утицај који ново пољско руководство може имати у оквиру Источног блока, спречити повратак стаљинистичких снага на чело пољске партије и државе, али истовремено водити рачуна да не дође до побуне у земљи, која би могла изазвати совјетску интервенцију. И на Истоку и на Западу пољски развој неретко је довођен у везу са Југославијом, иако су ове паралеле носиле опречне вредносне судове. Тако је у припремним белешкама за разговоре са Аденауером у мају 1957, Стејт Департамент је истицао да Гомулкин режим представља „најзначајнији развој догађаја који иде у правцу западних интереса ... иза гводене завесе још од изласка Тита из совјетског блока“.⁷⁹² Готово истовремено, источњонемачки амбасадор у Варшави закључивао је да пољска партија недовољно истиче водећу улогу КПСС-а, те да управо Југославија представља модел за самосталну спољну политику којој Пољаци теже.⁷⁹³ Источне Немце посебно је бринуло интензивирање економских односа између Варшаве и Бона, а виšekратно пољско одбијање да се јавно изјасне против „западнонемачког милитаризма“ само је подгревало страхове источњонемачког руководства.⁷⁹⁴

Ипак, сваки покушај политичког приближавања између Западне Немачке и Пољске наилазио је на тада непремостиву препреку у виду питања пољско-немачке границе. Западнонемачка влада није била спремна да се одрекне полагања права на границе из 1937. године, посебно не у години одржавања избора. Међутим, током лета 1957. и сам канцелар Аденауер у више наврата истакао је да влада разматра активнију источну политику, остављајући питање њене реализације за период након избора. У оквиру Министарства спољних послова у Бону доиста су током 1957. разматрани модалитети сарадње са источноевопским земљама, могућност успоставе дипломатских односа са Пољском, тражени су начини да размена дипломатских представника са Варшавом не прејудицира став према граници на Одри и Ниси. Иако није постојао конкретан план сарадње са Источном Европом, очекивало се да би након избора могло да дође до промена у источној

⁷⁹² Цитирано према: Debra J. Allen, *The Oder Niesse Line: The United States, Poland and Germany in the Cold War*, Westport: Praeger, 2003, 190.

⁷⁹³ Sheldon Anderson, *A Cold War in the Soviet Bloc*, 188.

⁷⁹⁴ Исто, 184–199.

политици владе, чак и уколико ЦДУ остане на власти.⁷⁹⁵ У том контексту је и југословенска дипломатија доносила коначну одлуку о статусу односа са Немачком Демократском Републиком.⁷⁹⁶

II.2.4 Преломно лето 1957. године

Вишемесечни застој у совјетско-југословенским односима, који је отпочео новембра 1956, није достигао обиме сукоба из позних 40-их година. Након Титовог говора у Пули, совјетског замрзавања реализације инвестиционих аранжмана и тајне преписке Тита и Хрушчова, већ је у рано пролеће 1957. видна била обострана жеља да се спорна питања превазиђу.⁷⁹⁷ У односима са ДР Немачком то се огледало у договору да се трговинска размена одвија по непотписаном споразуму из јануара. Почетком марта покренуто је питање отварања представништва југословенске трговинске коморе у Источном Берлину, које је било договорено августа претходне године. Западнонемачка влада интервенисала је у више наврата током марта и априла 1957,⁷⁹⁸ али је, упркос томе, почетком јула, скоро десет месеци након отварања источнонемачког представништва у Београду, у Источном

⁷⁹⁵ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 71–73.

⁷⁹⁶ Југословенска дипломатија пратила је од зиме 1956/7. ставове западнонемачких политичара у вези са Пољском. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 41129, Месечни политички извештај за децембар 1956, 12. 1. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 41130, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону друга Душана Кведера са државним секретаром Халштајном, 14. 1. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 43507, Забелешка о разговору саветника Амбасаде ФНРЈ у Бону Ђуре Јовића са начелником Лендрабтајлунга фон Велком 18. јануара 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 43508, Забелешка о разговору саветника Амбасаде ФНРЈ у Бону друга Ђуре Јовића са саветником Кнокеом, шефом отсека за СССР и ИЕ-земље у МИП-у 26. 1. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 43039, Теелграм Кведера ДСИП-у, 12. 2. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 410788, Забелешка о разговору саветника Амбасаде ФНРЈ у Бону Ђуре Јовића са Кнокеом, шефом одељења за источне земље у МИП-у, 17. 4. 1957.

⁷⁹⁷ Крајем фебруара и почетком марта 1956. дошло је до назнака промене совјетског става према Југославији. Тада су потписани протокол, а затим и Споразум о робној размени за 1958-1960. Ђоко Трипковић, *Jugoslavija – SSSR 1956-1971*, 68-70.

⁷⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 44668, Забелешка о разговору државног потсекретара др Младена Ивековића са немачким отправником послова Х. Милер Рошахом, 4. 3. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 45087, Забелешка о разговору помоћника начелника II Одељења М. Венишника са саветником немачке амбасаде Милер Рошахом, 8. 3. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 45644, Забелешка о разговору друга Димитријевића са Небелом, саветником немачке амбасаде, 13. 3. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 411911, Забелешка о разговору начелника II Одељења Ј. Земљака са саветником немачке амбасаде Милер Рошахом, 9. 4. 1957

Берлину отворено југословенско трговинско представништво на челу са Мустафом Фејзом.⁷⁹⁹

Почетком јуна, преко совјетског амбасадора у Београду, покренуто је питање учешћа СКЈ на саветовању комунистичких и радничких партија. Југословенски одговор био је потврдан, али је указано на потребу претходног сусрета најужих руководства двеју страна. На предлог Ј. Б. Тита, као место сусрета одређена је Румунија. О предстојећем југословенско-совјетском сусрету су током јуна била обавештена руководства осталих комунистичких партија, укључујући и ЈСПН.⁸⁰⁰ Паралелно са припремама за нови сусрет „на врху“, текле су и припреме за преговоре о реализацији алуминијумског споразума са представницима влада Совјетског Савеза и Немачке Демократске Републике, заказане за другу половину јула 1957. у Москви. Југословенски државни и партијски врх није био несвестан тога да је дипломатско признање ДР Немачке једно од кључних нерешених питања у односима Југославије и Источног блока, када су по среди спољнополитички ставови. Мало је вероватно да би југословенско руководство донело одлуку о сусрету са Совјетима, којем су претходили привредни преговори са совјетском и источнонемачком делегацијом у Москви, као и боравак Е. Кардеља и А. Ранковића у СССР-у (друга половина јула 1957) без претходно припремљеног става о низу значајних питања, међу којима је несумњиво било и немачко.

Иако у изворима нема директних потврда, постоје посредни трагови који упућују на то да је коначна одлука о решености југословенске стране да успостави дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком донета најкасније током јуна 1957. године. Средином јула, западнонемачки амбасадор Пфлајдерер затражио је од Добривоја Видића, државног подсекретара у ДСИП-у, појашњење југословенског става о немачком питању. Повод је био интервју Јосипа Броза Тита америчкој телевизији *Си-би-ес* дат 30. јуна 1957. На питање о могућностима немачког уједињења, Тито је истакао већ познат став да постоје две немачке државе, са различитим унутрашњим уређењима, те да немачко уједињење види као дужи процес, а да до циља треба доћи путем контаката и сарадње у проблемима од

⁷⁹⁹ „Jugoslawische Handelsvertretung in Berlin“, *Neues Deutschland*, 23. 6. 1957; „Jugoslawische Handelsvertretung in Berlin eröffnet“, *Neues Deutschland*, 16. 7. 1957; „Vertretung in der DDR“, *Berliner Zeitung*, 16. 7. 1957.

⁸⁰⁰ Андрей Борисович Едемский, „О фиксации договоренностей советско-югославской встречи в Румынии 1–2 августа 1957 г.“, 248; SАРМО/ВАrch, DY 30/ 3642, ВІ. 82–84; *Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг. Том первый: 1946–1964*, 719–726.

заједничког интереса, где би се „корак по корак“ могло доћи до „извјесног аранжмана било на конфедеративној или на федеративној бази“.⁸⁰¹ Указивање на могућност достизања уједињења кроз (кон)федерацију био је израз директне подршке источнонемачком предлогу за решавање немачког питања. Оно што је, међутим привукло пажњу западнонемачког амбасадора било је то што је, за разлику од претходних изјава, овог пута Тито довео немачко питање у контекст осуде наоружавања СР Немачке.⁸⁰² У интервјуу Тито је превентивно осудио покушаје да се до уједињења дође силом, експлицитно истакавши да трка у наоружавању „Западне Њемачке може само да удаљује такву могућност постепеног рјешавања њемачког уједињења“.⁸⁰³

На Пфлајдерерово образложење да СРН не намерава да решава немачко питање силом, Видић је истакао да Југославија никада није била против немачког наоружавања, али да у Југославији, као и у другим земљама постоји страх од повратка јаког немачког Вермахта, посебно уколико би он био наоружан атомским наоружањем, додавши да саветује Западнонемачкој влади да покуша да избегне и сваки утисак да ће настојати да се у решавању немачког питања служи силом.⁸⁰⁴ Даље је Видић, како је забележио, „намерно“ подсетио Пфлајдерера да би признање НДР за Југославију био природан корак, у духу принципијелне југословенске политике.⁸⁰⁵ И југословенска и немачка забелешка са овог разговора истичу Пфлајдерерову упитну констатацију да у југословенском ставу према НДР нема нових момената, те Видићев одговор да је југословенско признање НДР зависно од побољшања односа на релацији Исток–Запад, побољшања опште ситуације у Европи и повећања интензитета контаката између Источне и Западне Немачке, чиме би се створила ситуација за југословенско признање Источног Берлина.⁸⁰⁶ У забелешци коју је учинио

⁸⁰¹ „Интервју претставнику америчке телевизијске компаније ЦБС, 20. јуна 1957“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. XI, 397.

⁸⁰² РА АА, В 12/97, Pfleiderer an das АА, 14. 7. 1957; АЈ, 837, I-5-b/82-3, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са Амбасадором СР Немачке Пфлајдерером 13. јула 1957.

⁸⁰³ „Интервју претставнику америчке телевизијске компаније ЦБС, 20. јуна 1957“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. XI, 397.

⁸⁰⁴ РА АА, В 12/97, Pfleiderer an das АА, 14. 7. 1957.

⁸⁰⁵ АЈ, 837, I-5-b/82-3, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са Амбасадором СР Немачке Пфлајдерером 13. јула 1957; РА АА, В 12/97, Pfleiderer an das АА, 14. 7. 1957.

⁸⁰⁶ АЈ, 837, I-5-b/82-3, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са Амбасадором СР Немачке Пфлајдерером 13. јула 1957; РА АА, В 12/97, Pfleiderer an das АА, 14. 7. 1957.

Добривоје Видић у загради је додато да Пфлајдерер „из мог излагања није очигледно закључио да се нешто непосредно спрема, није инсистирао даље, а нисам ни ја ишао преко реченога“.⁸⁰⁷ Пфлајдерер је доиста у својој забелешци пренео да нема нових момената у југословенском ставу према Источној Немачкој. Међутим, из успутне Видићеве забелешке може се наслутити да се с југословенске стране доиста „нешто непосредно спремао“.⁸⁰⁸

У међувремену, Министарство спољних послова СССР-а обавестило је Источнонемачку амбасаду у Москви о југословенском предлогу да у другој половини јула буду обновљени преговори о алуминијумском споразуму. Упознат преко Совјетске владе о предстојећим преговорима, Политбиро ЈСПН-а донео је 9. јула одлуку да Председник Владе НДР Ото Гротевол преко Совјетског амбасадора у Источном Берлину Пушкина саопшти Совјетској влади да, имајући у виду велике обавезе које је источњонемачка страна преузела на себе у првој половини 1957, попут кредита НР Пољској, даље „жртве“ које би ДР Немачка инвестирањем у Југославији била обавезана да поднесе могу бити оправдане пред источњонемачким становништвом само уколико би с југословенске стране пре потписивања споразума била дата недвосмислена изјава у прилог дипломатском признању Немачке Демократске Републике.⁸⁰⁹ Став Источних Немаца министар спољних послова СССР-а Громико саопштио је амбасадору Вељку Мићуновићу 15. јула, дана када је југословенска привредна делегација на челу са Хасаном Бркићем допутовала у Москву.⁸¹⁰ Громико је пренео незадовољство Источнонемачке владе због изостанка дипломатских односа са Југославијом, указавши поново на југословенско обећање. Мићуновић је истакао да је нетачно тумачење да „ми нисмо испунили неку обавезу јер ствар никада није ни била таквог карактера“. Замеривши везивање питања дипломатског признања за преговоре о алуминијуму, Мићуновић је обећао да ће о ставу НДР обавестити Југословенску владу.⁸¹¹

У односима са Совјетским Савезом и источноевропским земљама југословенска страна је настојала да одвоји идеолошку и партијску од државне сарадње. У циљу заштите

⁸⁰⁷ АЈ, 837, I-5-b/82-3, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са Амбасадором СР Немачке Пфлајдерером 13. јула 1957.

⁸⁰⁸ РА АА, В 12/97, Pfeleiderer an das АА, 14. 7. 1957.

⁸⁰⁹ САРМО/ВАrch, DY 30/4595, Anlage Nr. 5 zum Protokoll Nr. 28/57 vom 9. Juli 1957. Beschluß des Politbüros vom 11. Juli 1957.

⁸¹⁰ Састав делегације за преговоре видети у: АЈ, 130, ф. 612, ДСИП Савезном извршном већу, 13. 7. 1957.

⁸¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 415798, Телеграм Мићуновића ДСИП-у, 15. 7. 1957.

међудржавних односа са Истоком, који су обухватили и за Југославију веома значајну економску сарадњу, трудила се да раздвоји политичка и привредна питања. Тако је и у преговорима о алуминијумском споразуму југословенска делегација одбијала да преговоре о реализацији споразума услови политичком одлуком о признању НДР. То, међутим, није значило да Југославија није била спремна да успостави дипломатске односе са Источним Берлином. Током преговора вођених 17. и 19. јула у Москви, источњемачки представник Кербер образложио је становиште Владе НДР усвојено на седници Политбироа 9. јула. Иако је Бркић изричито одбијао везивање политичких и економских преговора, истакао је да је нормализација југословенско-источњемачких односа „на најбољем путу“, да је Влада ФНРЈ „заузела курс ка признању НДР“, као и да сматра да се тренутни преговори воде искључиво о алуминијумском споразуму, а да су политичка питања „већ унапред рашчишћена“.⁸¹² Упркос Бркићевом одбијању да признање НДР буде предуслов за реализацију привредног споразума, Керберов утисак је био да југословенска страна није негативно реаговала на источњемачки предлог.⁸¹³

Упркос позитивном утиску, чини се да током јула у Источном Берлину и даље нису били сигурни у то да ће дипломатско признање Београда ускоро уследити. Крајем месеца, Министарство иностраних послова НДР разрађивало је мере које је требало предузети за нормализацију односа са Југославијом. Крајњи циљ је свакако било дипломатско признање, али је из докумената очито да се још увек није очекивао тако брз расплет, какав је уследио. Иако је требало интензивирати иницијативе НДР у правцу склапања међудржавних уговора са Југославијом, давања конзуларних овлашћења трговинским представништвима и, у коначници, успоставе дипломатских односа, из анализа МИП-а је јасно да крајем јула Источни Берлин још увек није имао недвосмислену потврду југословенске стране о спремности да односе између две земље уздигне на ниво међудржавне сарадње.⁸¹⁴

⁸¹² SAPMO/BArch, DY 30/4595, Anlage Nr. 5 zum Protokoll Nr. 30/57 vom 23. Juli. Bericht über die Verhandlungen in Moskau bei GUES über das Aluminium-Kombinat, Berlin, den 22. 7. 1957.

⁸¹³ Исто.

⁸¹⁴ PA AA, MfAA, A 5000, Entwurf betr. Aufnahme von politischen Beziehungen zwischen der DDR und der FVR-Jugoslawien 24.7.1957; PA AA, MfAA, A 5000, Abteilung Südosteuropa. Geeignete Maßnahmen zur Normalisierung der politischen Beziehungen zwischen der DDR und der FVRJ, 25.7.1957; PA AA, MfAA, A 5000, Abteilung Südosteuropa. Vorschlag für Maßnahmen zur Normalisierung der politischen Beziehungen zwischen der DDR und der FVRJ, 31.7.1957.

Свега неколико дана касније, 1–2. августа 1957, дошло је до сусрета највиших партијских и државних руководстава Југославије и Совјетског Савеза на челу са Титом и Хрушчовим у Снагову, четрдесетак километара северно од Букурешта.⁸¹⁵ Међу питањима која је требало да буду на дневном реду сусрета у Румунији било је и немачко питање.⁸¹⁶ До данас није познато да ли су током овог сусрета на врху вођене икакве забелешке, те се о садржају разговора може закључивати само посредно, на основу заједничног саопштења, гласина које су се преносиле дипломатским каналима, потоњих интерних анализа и извештаја, каснијих позивања на разговоре и договоре из Букурешта и потоњих сећања учесника.⁸¹⁷ Међу савременицима, али и у историографској литератури, спекулисало се да је један од југословенских „уступака“ Совјетском Савезу током разговора у Румунији био пристанак на дипломатско признање Источне Немачке.⁸¹⁸

Иако је о разговорима у Снагову два дана касније објављено заједничко саопштење,⁸¹⁹ те овај сусрет по својој природи није био тајног карактера, о њему до данас постоје бројне непознанице, међу којима је и питање „поверљивог документа“, који су наводно две стране потписале. Постојање поверљивог документа помињала је совјетска страна током маја 1958. у жеку поновног југословенско-совјетског сукоба. Тада је истицано не само да је карактер потписаног документа тајан на молбу југословенске стране, већ и да је разлог за то био југословенски страх да би његово публикавање изазвало заштравање у односима са капиталистичким државама са којим Југославија има развијене трговинске везе. Упркос

⁸¹⁵ О сусрету у Снагову писали су: Dragan Bogetić, *Nova strategija*, 77–78; Đoko Tripković, *Jugoslaivija–SSSR, Svetozar Rajak, Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1853–1957*, Abingdon: Routledge, 2010, 201–202; Андрей Борисович Едемский, „О фиксации договоренностей советско-югославской встречи в Румынии 1–2 августа 1957 г.“, у: В. Т. Юнгблюд (ур.), *Международные отношения в XX веке. Сборник научных статей. Вып. 5*, Киров: ВятГУ, 201, 228–249.

⁸¹⁶ На основу платформе за преговоре са Југословенима, утврђене у Москви 31. јула 1957. Видети: Андрей Борисович Едемский, „О фиксации договоренностей советско-югославской встречи в Румынии 1–2 августа 1957 г.“, 241.

⁸¹⁷ О сећањима учесника на сусрете у Снагову, видети: Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 338–341; Veljko Vlahović, *Strogo pov. 1955–1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića*, Beograd: Stručna knjiga, 1998, 136–151.

⁸¹⁸ Svetozar Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War*, 202; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 75.

⁸¹⁹ „Саопштење о сусрету делегације ЦК СКЈ и Владе ФНРЈ и делегације ЦК КПСС и Владе СССР“, *Политика*, 4. 8. 1957; „Саопштење о сусрету делегација ЦК Савеза комуниста Југославије и владе Федеративне Народне Републике Југославије и делегација ЦК Комунистичке партије Совјетског Савеза и владе Савеза Совјетских Социјалистичких Република“, *Борба*, 4. 8. 1957.

тајном карактеру, обе стране су се наводно обавезале да ће у се у својим поступцима руководити у складу са потписаним.⁸²⁰

У Архиву Југославије сачуване су две у много чему сличне верзије заједничког саопштења, с тим што се једна односи на сусрет партијских, а друга партијских и државних делегација.⁸²¹ Иако одражавају исту суштину, саопштење о сусрету двеју партијских делегација нешто је дуже и видно је оштријег тона. У њему се истичу не само „напори империјалистичке реакције да заоштри међународну затегнутост и да се супротстави силама које иступају за мир и напредак“, већ је експлицитно осуђена „политика милитаризације која се сада спроводи у Федералној Републици Немачкој“ и као таква „представља претњу делу мира и безбедности у Европи и у читавом свету“.⁸²² А. Едемски наводи да је управо та верзија предочена члановима Президијума ЦК КПСС-а 27. августа као документ строго поверљивог карактера.⁸²³ Иако се, због изостанка било каквих записника са разговора, не може недвосмислено рећи шта је и на који начин договорено у Снагову, са великом вероватноћом може се тврдити да је управо тада југословенско руководство први пут недвосмислено изразило совјетској страни своју спремност да у скорој будућности успостави дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком.

⁸²⁰ Андрей Борисович Едемский, „О фиксации договоренностей советско-югославской встречи в Румынии 1–2 августа 1957 г.“, 244.

У прилог томе да се „тајни документ“, односно проширена верзија заједничког саопштења, није објављивала на молбу југословенске стране сведочи и извештавање Александра Ранковића о сусрету у Снагову на VIII Пленуму СКЈ 9. октобра 1957. Видети: АЈ, 507/II/16, Стенографске белешке о раду VIII Пленума ЦК СКЈ одржаног 9. септембра 1957. године.

⁸²¹ У Архиву Југославије налазе се две верзије заједничког саопштења. У фонду Комисије за међународне односе и везе ЦК СКЈ налази се документ насловљен „Саопштење о састанку делегација ЦК КПСС и ЦК СКЈ“, док се у фонду Кабинета Председника Републике поред овог налази и документ насловљен Саопштење о сусрету делегација ЦК Савеза комуниста Југославије и владе Федеративне Народне Републике Југославије и делегације ЦК Комунистичке партије Совјетског Савеза и владе Савеза Совјетских Социјалистичких Република. Видети: АЈ, 507/IX, 119/I-104, Саопштење о састанку делегација ЦК КПСС и ЦК СКЈ 1. и 2. августа 1957. у Румунији; АЈ, 837, I-2/10, Саопштење о сусрету делегација ЦК СКЈ и Владе ФНРЈ и ЦК КПСС и Владе СССР, 4. 8. 1957.

Као званично саопштење са сусрета 4. августа објављено је краће саопштење о сусрету делегација двеју влада и партија. Видети: „Саопштење о сусрету делегације ЦК СКЈ и Владе ФНРЈ и делегације ЦК КПСС и Владе СССР“, *Политика*, 4. 8. 1957; „Саопштење о сусрету делегација ЦК Савеза комуниста Југославије и владе Федеративне Народне Републике Југославије и делегација ЦК Комунистичке партије Совјетског Савеза и владе Савеза Совјетских Социјалистичких Република“, *Борба*, 4. 8. 1957.

⁸²² АЈ, 507/IX, 119/I-104, Саопштење о састанку делегација ЦК КПСС и ЦК СКЈ 1. и 2. августа 1957. у Румунији

⁸²³ Андрей Борисович Едемский, „О фиксации договоренностей советско-югославской встречи в Румынии 1–2 августа 1957 г.“, 244.

У прилог томе не говори само садржај „поверљивог документа“ у ком је осуђена „политика милитаризације“ СР Немачке.⁸²⁴

Неколико дана након сусрета са Титом у Румунији, Н. С. Хрушчов боравио је у Источном Берлину на саветовању са источнонемачким партијским и државним врхом (7–14. августа). Тек по повратку из Берлина, Президијум ЦК КПСС-а одобрио је информацију о сусрету са Југословенима, коју су совјетске дипломате усмено пренеле руководиоцима „братских партија“.⁸²⁵ У саопштењу је између осталог стајало да су делегације КПСС-а и СКЈ осудиле политику милитаризације СР Немачке, да је југословенска страна образложила тешкоће које је раније имала по питању признања Немачке Демократске Републике, али и да је приликом разговора делегација СКЈ изјавила да „данас постоје сви услови да у скорој будућности Југославија призна Немачку Демократску Републику и са њом успостави нормалне дипломатске односе.“⁸²⁶ У сећањима на разговоре у Румунији којима је присуствовао, Вељко Влаховић не пружа информације о садржају самих преговора. Ипак, образлажући мотиве за непристајање југословенске делегације да потпише Декларацију комунистичких и радничких партија у Москви новембра 1957. истиче: „Послије Букурешта направили смо низ потеза. Признање Источне Њемачке, затим говор Кардеља, чланак друга Тита, говор Веселинова (...) Међутим, Декларација има карактер који иде ван оквира наших разговора у Букурешту.“⁸²⁷ На тај начин, Влаховић је посредно довео у везу признање НДР са разговорима вођеним у Снагову.

У изворима такође нема назнака да је југословенска одлука о дипломатском признању Источне Немачке донета на притисак Москве или као уступак Совјетима. Вељко Мићуновић бележио је да „сами разговори нијесу били никада до сада тако лаки и пријатељски“⁸²⁸. „Хоћу да дам оцјену да су ти разговори били једни од најискренијих разговора које смо водили са совјетским друговима“, извештавао је Тито чланове Пленума

⁸²⁴ АЈ, 507/IX, 119/I-104, Саопштење о састанку делегација ЦК КПСС и ЦК СКЈ 1. и 2. августа 1957. у Румунији.

⁸²⁵ Андрей Борисович Едемский, „О фиксации договоренностей советско-югославской встречи в Румынии 1–2 августа 1957 г.“, 241.

⁸²⁶ *Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг. Том первый: 1946–1964*, 728.

⁸²⁷ Veljko Vlahović, *Strogo pov.*, 176.

⁸²⁸ Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 339.

ЦК СКЈ.⁸²⁹ „Констатовали смо да се по већини питања слажемо, а да спорна питања не потеземо“, сећао се Вељко Влаховић.⁸³⁰ Међу питањима о којима је између Совјета и Југословена још од 1955. године постојала начелна сагласност било је и немачко питање. Према Кардељевом извештају о разговорима у Снагову на VIII Пленуму ЦК СКЈ, односи Југославије и Источне Немачке били су једна од тема о којима се разговарало. „Рекли су, то је социјалистичка земља и ненормално је да немате односе са таквом социјалистичком земљом“, преносио је Кардељ совјетске речи. Југословенска страна је на то одговорила да је Југославија годинама уназад подржавала постојање Источне Немачке у излагањима, у светским форумима, у разговорима са представницима Запада. Међутим, држање Источних Немаца према Југославији „прошле године, када је било актуелно питање признавања Источне Немачке“, одлагање алуминијумског споразума, напади на Југославију утицали су на то да би дипломатско признање наишло на неразумевање југословенског становништва. „С друге стране, ми сматрамо да је ситуација сада свакако измењена и да се стварају предуслови да у краће време решимо и тај проблем, тј. да признамо Источну Немачку.“ – „И ту смо се потпуно сложили“, извештавао је Кардељ.⁸³¹ Стога, ако је у Снагову југословенска делегација „изразила спремност“ да успостави дипломатске односе са ДР Немачком, овај сусрет може се сматрати тренутком када је то званично саопштено и „обећано“ Совјетима, али и узети као *terminus ante quem* за доношење одлуке југословенске стране да овај корак учини. Истовремено, нема извора који указују на то да је југословенска одлука да призна Источну Немачку донета под притиском Москве, или доживљавана као „уступак“ Совјетском Савезу.

На VIII Пленуму почетком октобра, и сам Тито се осврнуо на питање признања Немачке Демократске Републике: „Другови, ми смо недавно разматрали питање признавања или непризнавања Источне Немачке. Ми смо дошли у једну незгодну ситуацију, чак, по мом мишљењу, и у једну глупу ситуацију.“ Истакавши већ познати југословенски став да постоје две Немачке, а да се у Источној Немачкој изграђује социјализам, Тито је додао: „Ми морамо у кратком року признати Источну Немачку. Јер, ако би се продужио овакав наш став, он би противуријечио овоме што говоримо, без обзира какав ће бити став Западне Немачке, која

⁸²⁹ АЈ, 507/II/16, Стенографске белешке о раду VIII Пленума ЦК СКЈ одржаног 9. септембра 1957. године.

⁸³⁰ Veljko Vlahović, *Strogo pov.*, 146.

⁸³¹ АЈ, 507/II/16, Стенографске белешке о раду VIII Пленума ЦК СКЈ одржаног 9. септембра 1957. године.

нас и уцењује помало. Ми не можемо ради тих милиона марака да дезавуишемо свој принципијелан став.“⁸³²

II.2.5 Припреме за успоставу односа Београд–Источни Берлин

Три недеље након сусрета у Снагову и недељу дана након Хрушчовљеве посете Источном Берлину и информације намењене „братским партијама“, Политбиро ЈСПН-а усвојио је предлог писма које је Председник Владе НДР Ото Гротевол требало да упути Јосипу Брозџу Титу. Одлучено је да секретар Министарства иностраних послова Хандке почетком септембра посети Београд и лично преда писмо, а да претходно партијским каналима ЈСПН обавести ЦК СКЈ о планираном потезу.⁸³³ Писмо, које је Ото Гротевол потписао сутрадан, 21. августа, уз изражавање подударности у ставовима двеју страна према немачком питању, суштински је представљало позив на успоставу нормалних дипломатских односа између Југославије и ДР Немачке.⁸³⁴ Сходно одлуци Политбироа ЈСПН-а, преко амбасада двеју држава у Прагу Централном комитету СКЈ већ је крајем августа достављена информација о предстојећој предаји Гротеволовог писма, а 11. септембра је Георг Хандке предао писмо Едварду Кардељу.⁸³⁵ Два дана касније, Добривоје Видић је у име Владе ФНРЈ саопштио Георгу Хандкеу да југословенска влада разуме писмо Ота Гротеволу као позив на успоставу дипломатских односа, да сматра да су се за тај корак стекли услови и да ће југословенски одговор бити позитиван, као и да ће писмени одговор Ј. Б. Тито послати након одласка пољске делегације. Уз то, Видић је пренео став југословенске стране да није неопходно слати посебну делегацију тим поводом у Југославију, као и молбу да се не претерује у давању публицитета.⁸³⁶

⁸³² АЈ, 507/II/16, Стенографске белешке о раду VIII Пленума ЦК СКЈ одржаног 9. септембра 1957. године.

⁸³³ SAPMO/BArch, DY 30/4596, Politbüro des ZK der SED, Protokoll Nr. 35/57, Sitzung am 20. 8. 1957.

⁸³⁴ PA AA, MfAA, A 17620, Brief von Otto Grotewohl an Josip Broz Tito, 21. 8. 1957.

⁸³⁵ PA AA, MfAA, A 17620, Botschafter Koenen an den Staatssekretär des MfAA Georg Handke, Prag 29. 8. 1957; PA AA, MfAA, A 17620, Botschafter Koenen an den Staatssekretär des MfAA Georg Handke, Prag 2. 9. 1957; PA AA, MfAA, A 17620, G. Handke an das ZK der SED, Genossen Hermann Matern persönlich, 4. 9. 1957.

⁸³⁶ АЈ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка о разговору Државног подсекретара за иностране послове Добривоја Видића са Првим замеником Министра иностраних послова (Државни секретар у МИП-у) НДР Хандке Георгом, 13. 9. 1957; PA AA, MfAA, A 17620, Besuch beim stellvertretenden jugoslawischen Außenminister, Gen. Widic, am Freitag, dem 13. September 1957, Berlin, den 17. 9. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 420336, Белешка о

Предаја Гротеволовог писма уследила је дан по доласку пољске партијско-државне делегације на челу са Владиславом Гомулком у Београд.⁸³⁷ Разговори вођени у ФНРЈ, праћени највишим почастима указаним пољској делегацији, имали су двоструки значај. С једне стране, Југославија је настојала да пружи подршку Владиславу Гомулки, чија позиција у Пољској још увек није била сасвим стабилна. Подршка Гомулки је била и подршка антистаљинистичком курсу пољске државе и партије, а тиме и самосталнијој политици Пољске у односу на Москву. С друге стране, она је представљала и својеврсни увод у дипломатско признање ДР Немачке.

Кључно питање, у коме се преламао и двоструки значај ове посете, било је питање западних граница Пољске. Две недеље пред посету саветник Пољске амбасаде у Београду распитивао се у вези са југословенским ставом о овом питању. Како је истицао, реч је о најважнијем спољнополитичком питању за Пољску, које је тим значајније што „се на Западу у последње време осећа појачана активност Немаца“. На одговор да ће Југославија „свакако, подржати њихову праведну ствар“, пољски представник констатовао је да би им „подршка Југославије сада била веома драгоцена“.⁸³⁸ Иако је СССР био гарант западних граница Пољске, руководство у Варшави је настојало да стекне ширу подршку у овом питању и ван Источног блока. У том контексту је југословенско јавно и званично изјашњавање у прилог границе на Одри и Ниси за пољску страну превазилазило значај билатералних југословенско-пољских односа, јер је југословенска подршка, услед њених развијених веза са западноевропским и ваневропским земљама, могла подстаћи и друге државе на сличан потез.⁸³⁹ У припремним материјалима југословенске стране за преговоре истицано је да у Пољској постоји страх и неизвесност у погледу коначног статуса границе на Одри и Ниси, посебно имајући у виду да од четири потписнице Потсдамског споразума само СССР званично прихвата ту границу као коначну, а од две Немачке само Источна. Стога се, према

боравку у Југославији од 10-15. септембра 1957. године Хандкеа, државног секретара и заменика министра иностраних послова НДР, и његовог преводиоца Бера, службеника Министарства иностраних послова НДР-а, 23. 9. 1957.

⁸³⁷ У питању је била узвратна посета југословенској партијској делегацији на челу са Вељком Влаховићем, која је Пољску посетила децембра претходне године. О посети југословенске делегације Пољској видети: Pawel Wawryszuk, “Normalization of Polish-Yugoslav Relations after Wladislaw Gomulka’s Return to Power (1956–1958)”, 139–142; Veljko Vlahović, *Strogo pov.*, 97–128.

⁸³⁸ АЈ, 837, I-3-a/94-5, Забелешка о разговору саветника Рафаела Табора са саветником пољске амбасаде Петрушинским, 28. 8. 1957.

⁸³⁹ Pawel Wawryszuk, “Normalization of Polish-Yugoslav Relations after Wladislaw Gomulka’s Return to Power (1956–1958)”, 142–143.

југословенском мишљењу, у Пољској потенцира опасност од западнонемачке ремилитаризације и њених територијалних аспирација према Истоку, што се узима и као кључни разлог и оправдање за припадност Варшавском пакту и за присуство совјетских трупа на пољској територији. Очекивало се да ће пољска страна у разговорима повести и питање југословенског односа према западним границама Пољске, а можда и затражити да Југославија утиче на став западних држава.⁸⁴⁰

Већ током првог дана боравка Пољака у Југославији, на свечаном ручку, Ј. Б. Тито одржао је здравицу у којој је истакао да „полазећи од права пољског народа, као и безбједности Европе и интереса мира у овом дијелу свијета, ми сматрамо пољско-њемачку границу на Одри и Ниси јединим и трајним рјешењем“.⁸⁴¹ Формулација о Одри и Ниси као „дефинитивној пољско-немачкој граници“ ушла је и у текст заједничке декларације.⁸⁴²

Југословенски званичници се нису први пут септембра 1957. изјаснили у прилог граници на Одри и Ниси. Након 1948. године, у јеку југословенско-совјетског сукоба, југословенски партијски врх сматрао је да о питању пољско-немачке границе, како је Кардељ истицао, „ћутати треба“, јер „сви су Пољаци против Руса, сви су против Рокосовскога, али сви су за границу на Одри-Најси“, те „ми са своје стране немамо потребе да Пољаке дирамо у ту осетљиву Тачку.“⁸⁴³ Након отопљавања у односима Југославије и источноевропских земаља није више било потребе за „ћутањем“. Приликом боравка пољске парламентарне делегације у Југославији 1956. године, Моша Пијаде је у разговорима истакао да је признавање границе на Одри и Ниси званични југословенски став. Приликом посете Лондону марта 1957. Пијаде је нагласио да би уступак СР Немачке у овом погледу био допринос очувању мира. Међутим, септембра 1957. се први пут након сукоба са Информбироом Јосип Броз Тито и усмено и писмено огласио о овом питању, и то недвосмислено у корист Пољске.⁸⁴⁴ Признавање пољско-немачке границе на Одри и Ниси као коначне био је увод у успоставу

⁸⁴⁰ АЈ, 837, I-3-a/94-5, *Народна Република Пољска (приручник)*, строго поверљиво, искључиво за интерно коришћење, ДСИП, 1. 9. 1957; Евентуалне теме за међудржавне разговоре са Пољацима, 3. 9. 1957.

⁸⁴¹ „Здравица на свечаном ручку у част пољске делегације“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. XI, 434.

⁸⁴² АЈ, 837, I-3-a/94-5, Заједничка декларација Савеза комуниста Југославије и Пољске уједињене радничке партије и влада Федеративне Народне Републике Југославије и Народне Републике Пољске, 16. 9. 1957.

⁸⁴³ АЈ, 507/IX, s/a-4, Записник са састанка Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ, 28. 2. 1951.

⁸⁴⁴ АЈ, 837, I-3-a/94-5, Евентуалне теме за међудржавне разговоре са Пољацима, 3. 9. 1957.

дипломатских односа са ДР Немачком, а истовремено и „пробни балон“ за реакције западнемачке стране.

Може се, међутим, претпоставити и да је овај чин имао своју функцију и у оквиру југословенских настојања да оснажи позиције пољског руководства наспрам Москве. С једне стране, у питању је био чин који је Гомулка по повратку у земљу могао да представи као несумњиви дипломатски успех. С друге, како је фрагилност западне границе Пољске била и кључни разлог за припадност Варшавском пакту и присуство совјетских трупа у Пољској, декларисање југословенског става о овом питању могао је бити и допринос снажењу Варшаве у односу на Москву, импулс присутан у југословенском партијском и државном врху од почетка шесте деценије. Паралелно са тиме, овај чин имао је улогу и у југословенском доказивању Москви да није пала у руке „империјалистима“. Признање границе на Одри и Ниси имало је још једну функцију. У елаборацији става о немачком питању југословенски руководиоци континуирано су истицали да се при његовом решавању мора поћи од интереса немачког, али да притом морају бити задовољени и безбедносни интереси суседних европских народа. Стога је признавање границе на Одри и Ниси имало и своју улогу у спречавању могућности да уједињена немачка држава у будућности посегне за ревизијом граница, не само источних. Тим начелним ставом, југословенско руководство бранило је и себе од потенцијалне немачке агресије у будућности. У овом контексту, смисао добијају и југословенски наводи да признањем пољско-немачке границе на Одри и Ниси као коначне границе мира, доприносе очувању мира и безбедности на европском континенту.

Уз одобрење Владе СРН, амбасадор Пфлајдерер присуствовао је пријему пољске делегације у Белом двору. Том приликом, ван очију јавности сусрео се са пољским министром спољних послова Адамом Рапацким. Током овог тајног сусрета, Пфлајдерер је настојао да увери Рапацког да Западнемачка влада нема намере да питање граница са Пољском решава ратом, или било којим видом употребе силе.⁸⁴⁵ Утисак Ивековића био је

⁸⁴⁵ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 77–78.

ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 29, док. 428297, Преглед догађаја у СР Немачкој од 1. до 15. септембра 1957.

да Пфлајдерер сусрет са Рапацким сматра за свој велики дипломатски успех, који би могао допринети развоју односа између СР Немачке и Пољске, којима се он лично надао.⁸⁴⁶

Тренутак у коме је дата Титова изјава о граници на Одри и Ниси био је за Западнонемачку владу веома незгодан, а њен садржај неприхватљив. Само пет дана пред заказане парламентарне изборе, Влада СРН није смела повући било који исхитрен или драстичан потез. Амбасадор СРН Пфлајдерер настојао је неколико дана пред посету пољске делегације да предупреди овакав развој догађаја. Сугерисао је како Младену Ивековићу тако и Кочи Поповићу да се западнонемачко-пољски односи развијају веома повољно, као и да би било „јакo незгодно“ уколико би се тик пред изборе у југословенско-пољској декларацији нашла осуда западнонемачке политике или изјава у корист границе на Одри и Ниси. Пфлајдерер је истакао и да Влада СРН намерава да успостави „добре односе са Пољском“ одмах након избора, као и да је свесна да ће „у питању гранца морати поднети некаке жртве“, што је суштински пре представљало Пфлајдереров лични став који се није нашао у његовом извештају о разговорима који је послао Министарству спољних послова у Бону, него званично мишљење Владе.⁸⁴⁷

Дан након Титове здравице, Валтер Халштајн затражио је, у одсуству амбасадора Кведера, сусрет са саветником југословенске амбасаде Ђуром Јовићем. Очекивано, повод за разговор било је питање Титовог изјашњавања у корист границе на Одри и Ниси. Након изношења западнонемачког става о овом питању, затражио је од Југословенске владе званично тумачење изјаве југословенског председника.⁸⁴⁸ Истог дана, Пфлајдерер је дошао на раније уговорени састанак са Младеном Ивековићем. Недељу дана након претходног сусрета, тема разговора била је иста, али околности, након Титове изјаве у корист границе на Одри и Ниси, знатно различите. Пфлајдерер је понављао да СРН не намерава да мења границе силом, да то питање треба да се реши мировним уговором, као и да га није требало потезати уочи избора. Ивековић је узвратио да је Југословенска влада веома осетљива на

⁸⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 419484, Забелешка о разговору државног потсекретара за иностране послове др Младена Ивековића са немачким амбасадором г. Пфлајдерером 11. септембра 1957.

⁸⁴⁷ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 29, док. 428297, Преглед билатералних односа са СР Немачком 1–15. септембра 1957; РА АА, В 12/97, Pfleiderer an das AA, 11. 9. 1957.

⁸⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 419746, Забелешка о разговору саветника амбасаде ФНРЈ у Бону друга Јовића са Халштајном, државним секретаром у МИП-у, 11. 9. 1957; РА АА, В 12/97, Vermerk Hallsteins, 11. 9. 1957.

дељење „уверења о политичком понашању“ споља, што се, када је СР Немачка у питању, односи превасходно на однос према граници на Одри и Ниси и према Немачкој Демократској Републици. „Међутим, развој је потпуно јасан и у погледу наше политике признања ДДР-, и у погледу линије Одра-Ниса“, додао је Ивековић. На Пфлајдерерово питање да ли ова опаска о НДР значи да ће Југославија ускоро признати Источну Немачку, Ивековић је одговорио да су његове речи биле принципијелне природе, а не у циљу најаве дипломатског признања, до ког ће „свакако доћи пре или касније“. ⁸⁴⁹ У забелешци коју је послао Бону Пфлајдерер је пренео Ивековићеве речи, додавши да признање НДР још увек није актуелно питање за Југославију. ⁸⁵⁰

II.2.6 Југословенско признање Источне Немачке и прекид дипломатских односа Београда и Бона 1957. године

У Министарству спољних послова у Бону је међутим владала узнемиреност. Дипломатским каналима стизале су гласине да је Тито у Румунији обећао дипломатско признање НДР. ⁸⁵¹ Стога је одговор Министарства на Пфлајдереров разговор са Младеном Ивековићем гласио да је Ивековићева изјава о НДР озбиљна, да она није била нужна у склопу разговора, те да сматрају да није дата без предумишљаја и да не сме остати без реакције. Инструкције су биле јасне – Пфлајдерер је требало што пре да дође на саветовање у Бон, претходно нагласивши Ивековићу да је разлог Титов став о граници на Одри и Ниси, али и Ивековићева опаска о признању НДР. Требало је том приликом да подвуче познати став Владе СРН да би признање „Панкова“ сматрала за непријатељски акт, али и да пружи Ивековићу могућност да образложи своју изјаву тако да Влада СРН нема разлога за страховање. ⁸⁵²

⁸⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 419484, Забелешка о разговору Државног посекретара за иностране послове др Младена Ивековића са немачким амбасадором г. Пфлајдерером, 11. 9. 1957.

⁸⁵⁰ РА АА, В 12/97, Pfleiderer an das AA, 11. 9. 1957.

⁸⁵¹ РА АА, В 12/97, Fernschreiben aus Moskau an das AA, 11. 9. 1957.

⁸⁵² РА АА, В 12/97, Telegram des AA, Diplogerma Belgrad, 12. 9. 1957.

Паралелно са корацима предузетим дипломатским каналима, у западнонемачким медијима појављивале су се вести о интервенцији Западнонемачке владе код југословенских представника, о ишчекивању званичног образложења Владе ФНРЈ, али и указивања на мере које би СРН могла предузети у случају да усмена изјава југословенског председника буде преточена у писани документ. У медијима се помињао и споразум о потраживањима из 1956. и Халштајнова изјава да он почива на међусобном поштовању националних интереса.⁸⁵³ Упркос томе, признање границе на Одри и Ниси нашло се и у заједничкој пољско-југословенској декларацији. Социјалдемократска опозиција користила је Титову изјаву за оптужбе на рачун Владе и њене нееластичне источне политике. Међутим, на изборима 15. септембра Хришћанско-демократска унија остварила је најбољи резултат у послератној немачкој историји, освојивши први и једини пут апсолутну већину.

Изборни резултати били су знак да су илузорне биле наде Београда у долазак на власт коалиције либерала и социјалдемократа, заокрет у западнонемачкој политици према немачком питању, према блоковима и према Истоку, и повољније услове за југословенски већ испланирани корак дипломатског признања Немачке Демократске Републике. На првој седници Владе СРН након избора, 18. септембра, на дневном реду нашло се и питање југословенско-пољске декларације. Министар спољних послова је указао на могућност да Југославија ускоро заиста призна НДР. Канцелар, међутим, није делио његову забринутост. Сматрао је да не треба прецењивати значај Титове изјаве о граници на Одри и Ниси, као и да о држању Југославије и политици према Истоку треба да одлучи нови састав владе, а да у међувремену треба избегавати публицитет на ту тему. Мишљење да изјаву југословенског председника не треба узимати превише озбиљно, Аденауер је понављао и у приватним разговорима током друге половине септембра.⁸⁵⁴

Процене западнонемачког канцелара биле су далеко од истине. Оне су међутим указивале и на то да је, упркос медијским спекулацијама, југословенско-источнонемачка преписка остала ван очију јавности. Иако је мало вероватно да би снажнија западнонемачка реакција током септембра и прве половине октобра 1957. године утицала на промену већ

⁸⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 29, док. 428297, Преглед билатералних односа са СР Немачком 1-15. септембра 1957.

⁸⁵⁴ „195. Kabinettsitzung am Mittwoch, den 18. 9. 1957, *Kabinettsprotokolle*, Band 10, 1957, 378; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 76.

донесене југословенске одлуке да призна Немачку Демократску Републику, може се поставити питање да ли је југословенска страна, упркос континуираним упозорењима Западнонемачке владе од 1955. да би дипломатско признање Источне Немачке сматрала за непријатељски чин, доиста очекивала да ће Бон прекинути дипломатске односе. Позиви на активнију источну политику нису стизали током 1956. и 1957. само од опозиционих партија. Питање односа са источноевропским земљама, преваходно Пољском, активно су разматрана у оквиру Министарства спољних послова СРН, а током лета 1957. године и сам канцелар Аденауер давао је изјаве у том смислу. Општи утисак је био да би после избора, чак и уколико ЦДУ остане на власти, нова влада могла променити дотадашњу политику према Источној Европи.⁸⁵⁵

Такав утисак југословенске стране није се заснивао само на медијским изјавама западнонемачких званичника, већ је обликован и кроз разговоре са западнонемачким дипломатама у Београду, као и у контактима југословенских представника у Бону и Берлину. Амбасадор Пфлајдерер доиста јесте повучен на консултације у Бон након Титове изјаве у прилог граници на Одри и Ниси. Међутим, према информацијама које је ДСИП добијао од секретара амбасаде СРН Шојера, Пфлајдерер је телефонски јавио „да је развитком догађаја и разговорима које водио јако задовољан и наговестио повољан исход“. Шојер је изразио и лични став да ће Западнонемачка влада и сама ускоро прихватити пољско-немачку границу на Одри и Ниси као коначну.⁸⁵⁶ И југословенске дипломате су из иностранства јављале мишљења својих саговорника да све мање људи у СРН верује у могућност промене границе на Одри и Ниси, да је све више оних који желе нормализацију односа са Пољском.⁸⁵⁷ Чак и у разговорима који су имали упозоравајући тон, западнонемачке дипломате исказивале су уверење да ће доћи до промене у политици СРН према источним земљама. Приликом упозорења секретара Амбасаде СРН Небелина да би дипломатско признање НДР могло имати „реперкусије“ на односе Београда и Бона, указујући на изјаве Аденауера и Брентана о прекиду односа, Небелин је истакао своје

⁸⁵⁵ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 72–82.

⁸⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 420961, Забелешка о разговору друга Б. Димитријевића са г. Шојером, секретаром Амбасаде ДР Немачке, 26. 9. 1957.

⁸⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 421866, Забелешка о разговору друга Мађар Јосипа са уредником листа *Вестдојче алгемајне цајтунг* г. Георг Дитрихом, 30. 9. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, док. 421513, Телеграм Матеса ДСИП-у, Вашингтон, 10. 10. 1957.

„лично“ мишљење да би прекид односа био погрешан, али и да би претходно југословенско објашњење могло ублажити најављене мере СРН.⁸⁵⁸

Да југословенска страна није очекивала прекид односа сведочи и разговор Добривоја Видића са представницима источнонемачке трговинске делегације Елеонором Штајмер и Фрицом Гросеом 5. октобра 1957. Рекавши да две државе стоје пред успоставом дипломатских односа, Видић је истакао да ће то вероватно наићи на „незадовољство“ Западнонемачке владе, те да се могу очекивати „противмере“, попут одбијања ратификације потписаних али нератификованих уговора. У интерном коментару Д. Видић додао је – „Све сам то говорио зато да моји сабеседници нотирају да се у успостављање са наше стране односа са Источном Немачком вероватно укључују евентуалне материјалне жртве или незгоде, да не схватају ствар као оперету“. Ипак, међу „материјалне жртве или незгоде“ које би Југославија могла претрпети Видић није убројао и прекид дипломатских односа.⁸⁵⁹

За југословенску страну било је важно да се у јавности одлука о успостави дипломатских односа са Немачком Демократском Републиком не протумачи као последица совјетских притисака или договора са Совјетима. Стога је ДСИП предлагао да се саопштење о успостави односа озваничи 12. октобра, дан пред планирани пријем совјетског маршала Жукова, како би се избегли коментари који би ова два догађаја довели у узрочно-последичну везу. Иако је, услед потребе да се претходно о планираном кораку обавести низ влада пријатељских земаља, одлучено да се саопштење објави 15. октобра, у текст саопштења унети су датуми преписке између Гротеволла и Тита, „на основу чега се може закључити да се ради о једној одлуци, која је донета пре садашње посете маршала Жукова нашој земљи“.⁸⁶⁰ Упркос жељи источнонемачке стране да се у двома престоницама отворе амбасаде, југословенска страна инсистирала је да се односи успоставе у рангу посланстава.⁸⁶¹ У питању је несумњиво био уступак западнонемачкој страни, у нади да ће

⁸⁵⁸ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 421324, Забелешка о разговору друга Божидара Димитријевића са Х. Небелом, секретаром Амбасаде СРН, 4. 10. 1957.

⁸⁵⁹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 421724, Забелешка о разговору државног потсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са шефом источнонемачке трговинске делегације Елеонором Штајмер и начелником одељења у МИП-у у ИН Фриц Гросеом, 5. 10. 1957.

⁸⁶⁰ АЈ, 837, I-5-b/81-1, Објављивање заједничког саопштења о успостављању дипломатских односа са Источном Немачком, 8. 10. 1957; Саопштење о успостављању дипломатских односа са Источном Немачком, 9. 10. 1957.

⁸⁶¹ АЈ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића и Фрица Гросеа, амбасадора НДР и члана колегија МИП-а НДР-а, 10. 10. 1957; Забелешка о разговору

нижи ранг источнонемачког представништва бити довољан да ублажи реакцију Бона. Међутим, извесно је да југословенску одлуку о успостави дипломатских односа не би поколебала ни директнија претња Западнонемачке владе. Како је Видић истицао у разговору са Фрицом Гросеом и Елеоноре Штајмер 10. октобра истицао, „ми овде успостављамо односе не због Западне Немачке него због развијања међусобне пријатељске сарадње“, да одржавање односа са СР Немачком није било уперено против ДР Немачке, те ни успостава односа са Источним Берлином није уперена против Бона.⁸⁶²

Две године након првог писма Хајнриха Рауа Кочи Поповићу, у ком је позвао да се наредни трговински споразум закључи између представника двеју влада, и низа интервенција у том смеру, попут притиска на југословенску трговинску делегацију јануара 1957, коначно је почетком октобра у Београд допутовала државна привредна делегација Немачке Демократске Републике. Вест о отпочињању трговинских преговора између Источне Немачке и Југославије на нивоу влада наишла је на велики публицитет у западнонемачким медијима, у којима се почело спекулисати да ли тај чин представља увод у успоставу дипломатских односа.⁸⁶³ Почетком октобра, Милер Рошах известио је Министарство у Бону да је на питање југословенског новинара да ли трговински преговори на нивоу влада са НДР значе признање Источне Немачке, представник Југословенске владе рекао је да је Југославија и до сада де факто признавала државно постојање НДР. Милер Рошах је сматрао да питање југословенског новинара није било случајно, односно, да је Југословенска влада желела да изда ово саопштење, да се више пута раније југословенска страна изјашњавала о постојању двеју немачких држава, али никада до сада није јавно било речи о де факто признавању НДР.⁸⁶⁴

Истог дана, Валтер Халштајн поново је затражио сусрет са саветником амбасаде ФНРЈ Јовићем, замоливши изнова за званично образложење Титове здравице и југословенско-пољске декларације, с обзиром на то да је одговор југословенске стране на захтев Владе

државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића и Фрица Гросеа, амбасадора НДР-а и члана колегија МИП-а НДР-а, 12. 10. 1957; Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића и Фрица Гросеа, амбасадора НДР-а и члана колегија МИП-а НДР-а, 14. 10. 1957.

⁸⁶² АЈ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића и Фрица Гросеа, амбасадора НДР и члана колегија МИП-а НДР-а, 10. 10. 1957.

⁸⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 420819, Телеграм Јовића ДСИП-у, 30. 9. 1957.

⁸⁶⁴ РА АА, В 12/97, Müller-Roschach an das АА, 5. 10. 1957.

СРН од 11. септембра изостао. Југословенска влада није намеравала да пружи више од одговора које су већ Коча Поповић и Младен Ивековић дали амбасадору Пфлајдереру.⁸⁶⁵ У складу са инструкцијама, Јовић је изразио наду да ће југословенски ставови о граници на Одри и Ниси и о немачком питању „служити као значајан допринос Влади СРН за решавање отворених проблема у односу на источне земље“, додавши и „задовољство са недавном изјавом Брентана о предстојећој активизацији источне политике Владе СНР“.⁸⁶⁶ У питању је била Брентанова изјава дата 28. септембра, у којој је истакао да ће у блиској будућности СРН размотрити питање успоставе односа са источноевропским земљама, да ће о сваком случају одлука бити донета „имајући у виду користи коју такви билатерални односи могу да имају за успостављање немачког јединства.“⁸⁶⁷

Током овог разговора, Халштајн се задржао на проблему пољско-немачке границе, не поменувши питање југословенског става према признању НДР. У том тренутку је, међутим, писмени одговор Јосипа Броза Тита на Гротеволово писмо од 21. августа већ био на путу ка Источном Берлину.⁸⁶⁸ У данима који су претходили, од ДСИП-а је тражено мишљење о питању признања Немачке Демократске Републике. Мишљење Правног савета ДСИП-а било је да односи са ДР Немачком превазилазе њихове ингеренције, јер се ради о преваходно политичком питању, о ком одлуку мора донети политичко руководство.⁸⁶⁹ Мишљење Првог одељења ДСИП-а (за Источну Европу) било је да је, „тешко (...) данас бранити тај наш став, тј. непризнавање НДР“, имајући у виду да се ради о индустријски развијеној земљи, са свим одликама суверене државе, која се све више учвршћује у својој независности и афирмише на међународном плану, а с обзиром на то да нема изгледа да ће ускоро доћи до немачког уједињења.⁸⁷⁰ Оснаживши мишљењем ДСИП-а своју претходно већ донету одлуку, Јосип Броз Тито потписао је 3. октобра у Брду код Крања одговор на писмо Ота Гротеволу, које је представљало званичну потврду да је ФНРЈ спремна да

⁸⁶⁵ ДА МСП РС, ПА 1957, ф. 68, док. 421379, Депеша М. Ивековића Амбасади ФНРЈ у Бону, 7. 10. 1957.

⁸⁶⁶ ДА МСП РС, ПА 1957, ф. 68, док. 421379, Телеграм Јовића ДСИП-у, 5. 10. 1957.

⁸⁶⁷ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 29, док. 428297, Преглед догађаја у СР Немачкој од 15-30. септембра, 3. 10. 1957.

⁸⁶⁸ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 421724, Забелешка о разговору државног потсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са шефом источне немачке трговинске делегације Елеонором Штајмер и начелником одељења у МИП-у у ИН Фриц Гросеом, 5. 10. 1957.

⁸⁶⁹ АЈ, 837, I-5-b/81-1, Милан Бартош, Правни савет ДСИП-а, о односима са Демократском Републиком Немачком, 26. 9. 1956.

⁸⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 420312, Белешка о питању нашег признања Демократске Републике Немачке, 23. 9. 1957.

успостави дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком. У образложењу стајало је уверење да путем односа са обема немачким државама треће земље могу да допринесу немачком уједињењу у мирољубиву и демократску заједничку државу, што представља задатак који се налази пред немачким народом и његовим представницима. Писмо је одражавало и став да за мир у Европи и свету нема ничег опаснијег од евентуалног покушаја да се немачко јединство оствари силом, чиме је индиректно алудирано на више пута јавно помињану опасност од трке у наоружању и интензивираних напора СРН да се снабде атомским оружјем.⁸⁷¹

Писмо, потписано 3. октобра, послато је за Праг, где је југословенски амбасадор Марко Никезић требало да га преда источнонемачком амбасадору. Сазнавши у разговору са Добривојем Видићем 5. октобра да је писмо потписано и послато, источнонемачки представници Елеонора Штајмер и Фриц Гросе понудили су се да и сами пренесу садржај писма Источном Берлину. Према Видићевим сазнањима, Гросе се истог дана лично упутио ка источнонемачкој престоници са копијом Титовог писма Гротеволу.⁸⁷² Фриц Гросе, бивши амбасадор НДР у Чехословачкој (1949–1952), који је као службеник Министарства иностраних послова био у саставу „привредне“ делегације Источнонемачке владе за преговоре у Југославији, био је предвиђен за будућег источнонемачког амбасадора у Београду.⁸⁷³ Одговор на Титово писмо Ото Гротевол потписао је већ 8. октобра и послао га лично по Фрицу Гросеу за Београд, уз овлашћење да управо он води даље преговоре и потпише све акте везане за успоставу дипломатских односа између ДР Немачке и Југославије.⁸⁷⁴ Истог дана, у Бону је изненада преминуо тадашњи амбасадор СР Немачке у

⁸⁷¹ SAPMO/BArch, DY 30/IV 2/20/128, Писмо Ј. Б. Тита Оту Гротеволу 3. 10. 1957; Исто у: PA AA, MfAA, A 17620.

⁸⁷² ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 421724, Забелешка о разговору државног потсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са шефом источнонемачке трговинске делегације Елеонором Штајмер и начелником одељења у МИП-у у ИН Фриц Гросеом, 5. 10. 1957.

⁸⁷³ Фриц Гросе (1904–1957) био је предатни немачки комуниста. Највећи период нацистичке власти провео је у заробљеништву (1936–1945), да би пред крај рата, јуна 1945. године отишао у Москву и заједно са „групом Улбрихт“ месец дана касније стигао на простор Совјетске окупационе зоне. Радио је у кадровском партијском одељењу, затим у Контролној комисији за Саксонију, био лични референт Антона Акермана 1949, а 1949–1952. био је први дипломатски представник НДР у Прагу. 1953–1957. био је руководиоц Одељења за социјалистичке земље у Министарству иностраних послова. Преминуо је децембра 1957. Видети: „Große, Fritz Willibald“, in: *Wer war wer in der DDR?*, дигитално издање <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/fritz-willibald-grosse> (приступљено 16. 3. 2021).

⁸⁷⁴ SAPMO/BArch, DY 30/IV 2/20/128, Brief Otto Grotewohls an Josip Broz Tito, 8. 10. 1957; Исто у: PA AA, MfAA, A 14914.

Београду Карл Георг Пфлајдерер, оставивши за собом незавршени рукопис у коме је пледирао за промену источне политике и успоставу односа са источноевропским земљама, макар и по цену ланчаног признања ДР Немачке.

Југословенски амбасадор Душан Кведер вратио се са дужег боловања средином октобра у СР Немачку. Одмах по доласку у Бон, затражио је 14. октобра сусрет са Валтером Халштајном. Том приликом, предао је Западнонемачкој влади ноту, обавестивши је да ће наредног дана бити издато званично саопштење о успостави дипломатских односа између Југославије и ДР Немачке. „Народи Југославије, поучени искуством прошлости, а нарочито из два светска рата, животно су заинтересовани на томе, да се немачко питање решава на демократски начин и тако да не настане штета за ствар мира.“, биле су речи којима је почињало саопштење ДСИП-а поводом успоставе односа са НДР, оглашено преко радија и Танјуга 15. октобра 1957. године.⁸⁷⁵ Указивање на улогу југословенских народа као жртве немачке агресије током Другог светског рата у првој реченици Саопштења није било случајно. У питању је био аргумент који је снажио морално право Владе ФНРЈ као представника југословенских народа да искаже своје мишљење о немачком питању. Истовремено, у питању је био и превентивни апел на западнонемачку Владу да се суздржи од притисака на земљу која је у прошлости већ била жртва немачких притисака и агресије. У Саопштењу је, поред више пута исказаног става да је постојање двеју немачких држава реалност, те да уједињењу треба тежити кроз међусобне контакте, наглашено и да је Влада ФНРЈ већ „дуже време“ разматрала успоставу односа са Источним Берлином, као и да је „приликом конкретизације свог начелног становишта“ узела у обзир и чињеницу да се „у новије време запажа еволуција у правцу једне реалистичније политике у погледу односа између Савезне Републике Немачке и земаља Источне Европе.“⁸⁷⁶ Уверено да се Влада у Бону неће одлучити за прекид дипломатских односа, југословенско руководство видело је у признању Немачке Демократске Републике и свој допринос рушењу западнонемачке „политике снаге“, преседан за друге источноевропске, западноевропске и ваневропске

⁸⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 421005, Саопштење Државног секретаријата за иностране послове поводом успоставе дипломатских односа између ФНРЈ и НДР.

⁸⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 421005, Саопштење Државног секретаријата за иностране послове поводом успоставе дипломатских односа између ФНРЈ и НДР; Исто у: АЈ, 837, I-5-b/81-1.

земље, „допринос стишавању хладног рата који се данас води око Немачке“, како је у Саопштењу истицано.⁸⁷⁷

Реакције Бона ишле су, међутим, супротно југословенским очекивањима. Већ 16. октобра, Валтер Халштајн образложио је становиште Владе СРН Савету НАТО-а у Паризу, добивши подршку западних савезница за прекид односа са Југославијом.⁸⁷⁸ На седници Владе СРН 17. октобра једногласно је одлучено да је једина могућа реакција прекид дипломатских односа са Југославијом, а сутрадан је министар спољних послова Фон Брентано одлуку продискутовао са представницима свих већих политичких партија. Иако није нашао на разумевање социјалдемократа и слободних демократа, 19. октобра је југословенском амбасадору Душану Кведеру званично је саопштена одлука Владе СРН о прекиду дипломатских односа. Југославија тиме јесте поставила преседан, али не, како се надала, флексибилнијој источној политици Бона, већ управо супротно, цементирању „Халштајнове доктрине“, која ће наредних десет година бити окосница западнонемачке политике дипломатске изолације ДР Немачке и блокирања настојања Бона да интензивира односе са источноевропским земљама.

У периоду између дипломатског признања НДР и прекида односа са СРН, источне немачка Влада припремала је изјаву у случају да СРН прекине дипломатске односе са Југославијом.⁸⁷⁹ Иако је у источне немачком интересу било да, поред Москве, у још једној престоници буду акредитована два немачка амбасадора, прекид односа искоришћен је за још један у низу напада на СР Немачку. У Изјави Владе НДР, стајало је да је потез СР Немачке у нескладу са поштовањем суверенитета других држава, равноправности, немешања, да је у питању политика вођена реваншистичким и шовинистичким тежњама, грубо мешање немачких империјалиста у унутрашње ствари Југославије, које је упадљиво слично спољној политици царске Немачке и Хитлера, које су тежиле светској надмоћи и служиле се истим методама притиска на друге земље.⁸⁸⁰

Ни у самој СР Немачкој прекид односа није био неконтровезан. У бројним листовима СР Немачке, потез Владе називан је „чиновничким поступком“, „грешком“, одразом

⁸⁷⁷ Исто.

⁸⁷⁸ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 82.

⁸⁷⁹ PA AA, M1 A 14914, Notizen für die Regierungserklärung der DDR.

⁸⁸⁰ PA AA, M1 A 14914, Erklärung der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik.

„набеђене унутрашње снаге“ и „хладно-одбијајућим и арогантним немачким начином поступања“, чином после ког је активна источна политика немогућа, односно којим су „врата према Истоку уз тресак затворена“, док ће на њима „брава сада зарђати“.⁸⁸¹ Поред социјалдемократа и слободних демократа, и у редовима владајуће странке било је жестоких критичара овог потеза Владе СРН. Међу њима био је председник Бундестага Еуген Герстенмајер, који је сматрао да прекид односа са Југославијом доводи у опасност целокупну „нову источну политику“ СРН, за коју се он лично залагао и неколико година уназад.⁸⁸² Разочаран је био и Херберт Бланкенхорн, раније један од најближих саветника Аденауера, а у том тренутку представник СРН у НАТО-у.⁸⁸³ Иако је за прекид односа са Југославијом Влада СРН добила начелну подршку западних савезница, ван формалних протеста, југословенска страна није трпела веће последице признања НДР. Тим пре, што је непуних месец дана касније, одбијањем да потпише заједничку декларацију комунистичких и радничких партија у Москви, југословенско руководство послало Западу да истрајава на ванблоковским позицијама.

⁸⁸¹ АЈ, 112, 639, Недељни информативни билтен I од 18. 10. до 24. 10. 1957, Вести о Југославији: Коментари о прекиду односа Бона са Београдом.

⁸⁸² ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 67, дос. 30, док. 428572, Преглед догађаја у СР Немачкој од 1. до 15. новембра 1957.

⁸⁸³ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 77–78.

III ГЛОБАЛИЗАЦИЈА НЕМАЧКО-НЕМАЧКОГ РИВАЛСТВА И ЈУГОСЛАВИЈА (1955–1961)

III.1 НЕМАЧКО ПИТАЊЕ, ЈУГОСЛАВИЈА И ТРЕЋИ СВЕТ (1955–1960)

III.1.1 Почети југословенске политике несврстаности и немачко питање

Званичним саопштењем о успостави „нормалних дипломатских односа“ између Југославије и Немачке Демократске Републике 15. октобра 1957. окончано је немачко-немачко ривалство око југословенског (не)признавања Источног Берлина, али не и заинтересованост двеју немачких држава за југословенски став о немачком питању. Са померањем тежишта Хладног рата, па тиме и „немачког хладног рата“, са европског континента на ваневропски свет, са убрзаним процесом деколонизације и интензивирањем међусобне сарадње ванблоковских држава, југословенски став све је више добијао на значају. Средином 50-их, и Источна и Западна Немачка откривале су ваневропски свет као нову позорницу системског хладноратовског и немачко-немачког ривалства. Обе немачке државе своју улогу виделе су, с једне стране уклопљену у шире спољнополитичке и идеолошке концепције блока којем су припадале, а с друге у контекст сопствене немачке политике. Такође, увиђале су да се утицај није могао остварити само новчаним средствима, већ се, како је то истицао Валтер Халштајн почетком 1957, морало допрети до „душа афро-азијских народа“.⁸⁸⁴ Тежња ових држава за опстајањем изван блокова била је константни извор несигурности и за Исток и за Запад, као и за обе Немачке. Када је Југославија у питању, предмет напора Источне и страхова Западне Немачке био је везан за утицај који би југословенски пример могао имати на друге ванблоковске земље. Процене у Источном Берлину и Бону нису биле лишене основа.

Југословенско повезивање са ванблоковским земљама могло се пратити од самог почетка 50-их година. Оно није било закулисно, или скривено. Напротив, највидљивије

⁸⁸⁴ Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 111.

било је на светској позорници какву су представљали форуми Уједињених нација, већ од периода 1950–51, када су Индија, Египат и Југославија биле несталне чланице Савета безбедности УН-а. Огледало се у солидарности у бројним међународним питањима о којима се у форумима УН-а дискутовало, почетком 50-их пре свега у односу према корејском питању.⁸⁸⁵ Све очигледније зближавање ванблоковских држава на питањима од међународног значаја посебно је бринуло Западну, односно отварало врата Источној Немачкој, јер и само немачко питање никада није било само унутрашњеполитичко питање немачког народа, већ и један од кључних хладноратовских проблема, који је спадао у ред оних о којима су се ванблоковске државе међусобно консултовале.

Прекретницу за зближавање Југославије са ванблоковским државама Азије и Африке, али и постепено напуштање европоцентричне перспективе југословенске дипломатије, представљало је путовање Јосипа Броза Тита у Индију и Бурму зиме 1954/55. године, на повратку са ког је уследио и краћи сусрет са новим египатским лидером Гамалом Абделом Насером.⁸⁸⁶ Приликом разговора вођених у Југоисточној Азији, речи је било и о немачком питању. Југословенски председник имао је прилике да се упозна са мишљењем Нехруа и У Нуа, али и да стекне увид у то да су односи Индије, Бурме и Египта са Немачком Демократском Републиком били знатно развијенији од у том тренутку готово непостојећих веза између Београда и Источног Берлина. Свест о томе да Југославија у овом погледу каска за другим ванблоковским државама није била без значаја. Југословенска дипломатија наставила је пажљиво да прати развој контаката између ове три, али и других ванблоковских земаља, и Источне Немачке. У пролеће 1956. у ДСИП-у је закључивано да Југославија ни из „принципијелних“ ни из „тактичких“ разлога „не сме бити међу последњим земљама у погледу успостављања разних форми односа и сарадње са ДДР“, те да су југословенски односи са Источном Немачком на нижем нивоу не само у односу на поједине ванблоковске државе, већ и на чланице НАТО-а попут Норвешке и Белгије.⁸⁸⁷

⁸⁸⁵ Видети: Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja*; Aleksandar Životić, Jovan Čavoški, „On the Road to Belgrade“, 79–97; Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 124–140; 170–188.

⁸⁸⁶ О Титовом путовању у Индију и Бурму, видети: Dragan Bogetić, „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–1955. i oblikovanje jugoslovenske politike nesvrstanosti“, 65–73; Ljubodrag Dimić, „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–1955“, 27–54; Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 141–142.

⁸⁸⁷ ДА МСП РС, ПА 1956, ф. 59, док. 45658, Забелешка о разговорима и закључцима са другом амбасадором Ивековићем одржаним 2, 3. и 4. априла 1956.

Лета 1956. године Југославија је већ недвосмислено била на путу приближавања Немачкој Демократској Републици, чији је коначни исход требало да буде дипломатско признање. Препознајући немачко питање као најважније европско и једно од кључних светских жаришта кризе, а уз свест да је у ванблоковском свету који се почео концентрисати око осе Београд–Каиро–Њу Делхи, управо Југославија држава најдиректније заинтересована за начин на који ће оно бити решено и превазиђено, југословенско руководство препознало је предстојећи сусрет тројице лидера ванблоковског света на Брионима као прилику за размену мишљења и усаглашавање ставова и о овом горуђем проблему Хладног рата.

Могућност тројног састанка на Брионима разматрана је од средине маја 1956. године, када се указала прилика да се планирана посета Насера Југославији временски поклопи са краткотрајним боравком Нехруа, приликом његовог повратка са европско-америчке туре, током које је последња станица била Бон.⁸⁸⁸ Посета је планирана за средину јула, свега месец дана по Титовом повратку из Совјетског Савеза, где је испрва у говору на стадиону Динама у Москви, а затим и у заједничком коминикеу, истакао постојање двеју немачких држава као чињеницу. Према проценама југословенских дипломата, „нервоза“ Бона у вези са југословенско-совјетским коминикеом била је појачана најављеним сусретом Тита, Насера и Нехруа на Брионима.⁸⁸⁹ Перспектива заједничког става лидера трију кључних ванблоковских земаља према постојању Немачке Демократске Републике, према мишљењу Ивековића, „био би ударац који би Аденауер једва поднео“.⁸⁹⁰ О атмосфери која је владала у Београду у вези са предстојећим тројним сусретом и немачким питањем западнемачки амбасадор Пфлајдерер обавештавао је Министарство спољних послова у Бону. Истицао је да се у дипломатским круговима спекулише да је план Јосипа Броза Тита да искористи Нехруов углед, како би подвукао заједничку политичку линију економски неразвијених

⁸⁸⁸ АЈ, 837, I-3-с/2, Тројни састанак Тито, Насер, Нехру: Забелешке и депеше ДСИП-а и КПР, 28. 3-17. 7. 1956.

⁸⁸⁹ АЈ, 837, I-3-с/2, Тројни састанак Тито, Насер, Нехру: Информативни материјал, Информације о Индији, с. 13–14.

О московском коминикеу, као и о вишеструким одбијањима Ј. Б. Тита да прими западнемачког амбасадора, МСП СР Немачке обавестио је своју Амбасаду у Њу Делхију, о чему је отправник послова западнемачке амбасаде разговарао са југословенским представницима у Индији. Може се претпоставити да су и друга представништва СРН у свету, пре свега амбасада у Каиру, добила иста обавештења. ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, док. 412338, Телеграм Кунца ДСИП-у, 31. 7. 1956.

О сусрету на Брионима, видети: Dragan Vogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*, Beograd: ZUNS, 2019, 65–68, 36–37; Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 27–28, 142–148.

⁸⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 60, 410019, Телеграм Ивековића ДСИП-у 22. 6. 1956.

земаља, те да се у односима са Нехруом као представником азијских и Насером као представником арапских земаља Тито позиционира као мост ка Европи.⁸⁹¹

У оквиру европско-америчке туре, Џавахарлал Нехру је четири дана, 13–16. јула, провео у Савезној Републици Немачкој, која је истовремено била и (прет)последња станица на овом путовању. Иако је у Бону владала нескривена скепса према Нехруовој спољној политици, интереси немачке политике имали су примат над свим другим аспектима. Свест о утицају Индије и угледу њеног премијера Нехруа у ванблоковском свету и у форумима Уједињених нација, ишла је у прилог томе да се постојеће неповерење превлада и да се председнику Индијске владе упути позив да посети СР Немачку.⁸⁹² Приликом припрема за посету, у Бону је владало уверење да је Нехру недовољно информисан о природи немачког питања, те да његов боравак у СР Немачкој представља изврсну прилику за подробније упознавање индијског премијера са суштином немачког проблема и оправданошћу западнонемачког става, посебно у светлу предстојећег сусрета са председницима Египта и Југославије на Брионима.⁸⁹³ Западнонемачке намере имале су успеха. Посета Нехруа СР Немачкој доиста јесте зацементирала прећутну сагласност Индије са западнонемачком политиком непризнавања НДР. Односно, како ће то убудуће Нехру формулисати, Индија „неће учинити ништа што би могло да отежа немачко уједињење“.⁸⁹⁴

СР Немачка није била једина немачка држава која је предстојећем брионском самиту давала значај и у контексту немачког питања. У анализи југословенског става о немачком питању крајем јуна 1956, Министарство иностраних послова НДР сматрало је да су Титова изјава *Јунајтед пресу*, а затим и говор и коминике из Москве, кораци ка приближавању Немачкој Демократској Републици и њеном признању. Сматрали су да би после Титове изјаве и државници других земаља могли кренути истим путем, што би оснажило ауторитет Источне Немачке. Прилику за такав развој догађаја видели су управо у предстојећем сусрету Тита, Насера и Нехруа у Југославији.⁸⁹⁵ Почетком јула, Валтер

⁸⁹¹ PA AA, B2/102, Fernschreiben aus Belgrad an das AA, 30. 6. 1956.

⁸⁹² Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 137–142.

⁸⁹³ ДА МСП РС, ПА, 1956, ф. 59, док. 411519, Телеграм Јовића ДСИП-у, 17. 7. 1956.

Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 144.

⁸⁹⁴ Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 143–149.

⁸⁹⁵ PA AA, MfAA, A 4570, Zur Haltung Jugoslawiens hinsichtlich der Deutschlandfrage, Berlin, den 25. 6. 1956.

Улбрихт упутио је писмо о источнонемачком ставу о немачком питању Јоспу Брозу Титу.⁸⁹⁶ Дан касније, Ото Гротевол потписао је два писма готово исте садржине, насловљена на Гамала Абдела Насера и Џавахарлала Нехруа. Из сва три писма видно је било источнонемачко настојање да своју немачку политику доведе у склад са принципима, вредностима и реториком ванблоковских држава. Позивајући се на принцип мирољубиве коегзистенције и на дух Бандунга, Гротевол је нагласио да је став НДР о потреби мирољубивог и демократског решавања најважнијег националног питања немачког народа у складу са поменутиим принципима. Циљ његовог писма био је, како је истакао, да пред предстојећу „брионску конференцију“, на којој ће неминовно бити речи и о немачком питању, изнесе источнонемачки став о овом проблему. Гротевол је истакао да се НДР залаже за колективни систем безбедности у Европи као најбољи гарант мира и предуслов немачког уједињења, да подржава настојања да дође до разоружања, да је предложила Влади СРН да се створи демилитаризована зона која би обухватала две Немачке и суседе, али да, насупрот Источнонемачкој, Западнонемачка влада води политику заоштравања затегнутости, јачања блоковских подељености, даљег наоружавања, што само по себи не иде у прилог решавању немачког питања мирним путем. Позивајући се на Повељу Уједињених нација и на Резолуцију Бандуншке конференције, у којима је истакнуто право народа на самоопредељење, у писму се напомињало да је немачко питање ствар немачког народа, што је у источнонемачкој интерпретацији значило да његово решење треба тражити кроз преговоре између две немачке државе. Имајући у виду „карактер“ западнонемачке државе, став Владе НДР био је да се у будућој уједињеној Немачкој мора очувати досадашњи социјални и демократски напредак остварен на простору Источне Немачке, као једина гаранција да ће уједињена немачка држава бити демократска и мирољубива. А да би то било остварено, морао се чути и глас Немачке Демократске Републике.⁸⁹⁷

Два дана након Бона, Џ. Нехру долетео је у Југославију. Сусрет тројице лидера ванблоковског света изазивао је велику пажњу иностране јавности. Према југословенским проценама, дан пред Нехруов долазак, у Пули се налазило око деведесет страних новинара

⁸⁹⁶ SAPMO/BArch, DY 30/3641, Schreiben von Walter Ulbricht an Josip Broz Tito zur Deutschlandfrage, 5. 7. 1956.

⁸⁹⁷ AJ, 837, I-5-b/81-1, Brief von Otto Grotewohl, an den Präsidenten der Republik Ägypten, Herrn Gamal Abdel Nasser, 6. 7. 1956; Brief von Otto Grotewohl, an den Ministerpräsidenten von Indien, Herrn Jawaharlal Nehru, 6. 7. 1956.

и сниматеља.⁸⁹⁸ У заједничкој изјави након сусрета речи је било и о немачком питању. „Централна Европа“ идентификована је као једна од три „главне области затегнутости и могућног конфликта“, уз Далеки и Блиски Исток. Под „централном Европом“, суштински је подразумевано немачко питање, које „треба да буде решено у складу са жељама немачког народа путем споразума који би се постигли мирољубивим преговарањем.“⁸⁹⁹ Иако југословенска грађа о тројном састанку не документује о току разговора вођених на Брионима 18–19. јула, из немачких извора посредно се сазнаје да је управо Нехру био тај који је изричито одбио да се у Заједничку изјаву унесе параграф о постојању двеју немачких држава, упркос жељама југословенског председника.⁹⁰⁰ Брионски састанак није резултирао усаглашавањем ставова трију лидера о немачком питању, али тиме није окончано подозрење Бона, нити напори Источног Берлина да дође до међународног признања, али ни покушаји Београда да утиче на ваневропске земље у погледу њиховог става према немачком питању.

III.1.2 Југословенско признање Источне Немачке и ваневропски свет

Одлука о успостави дипломатских односа између Југославије и Немачке Демократске Републике требало је да буде званично објављена 12. октобра 1957, дан пред долазак совјетског маршала Жукова у Београд. Намера Државног секретаријата за иностране послове била је да се на тај начин избегну коментари иностране штампе, који би одлуку о признању НДР доводили у узрочно-последичну везу са совјетско-југословенским разговорима.⁹⁰¹ Из Кабинета Председника Републике стигла је, међутим, интервенција. Званично саопштење требало је одложити за још три дана, како би у међувремену Југославија успела дипломатским каналима да обавести владе „пријатељских земаља“ о

⁸⁹⁸ АЈ, 837, I-3-с/2, Тројни састанак Тито, Насер, Нехру: Забелешка о пропаганди тројног састанка на Брионима, 17. 7. 1956.

⁸⁹⁹ АЈ, 837, I-3-с/2, Тројни састанак Тито, Насер, Нехру: Заједничка изјава Председника Федеративне Народне Републике Југославије, Председника Републике Египта и Председника Владе Индије, Бриони, 19. 7. 1956.

⁹⁰⁰ Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 150.

⁹⁰¹ АЈ, 837, I-5-b/81-1, Објављивање заједничког саопштења о успостављању дипломатских односа са Источном Немачком, 8. 10. 1957.

планираном кораку.⁹⁰² Југословенско руководство гајило је наде да би њихов пионирски корак могао бити подстицајан и за друге државе. Тако је, непосредно пре дипломатског признања Немачке Демократске Републике, Југословенска влада преко својих представништава у Каиру, Дамаску, Њу Делхију, Рангуну, Цакарти, Хелсинкију, Стокхолму, Ослу и Бриселу обавестила владе земаља-домаћина о планираном предстојећем кораку, као и о разлозима који су је на њега подстакли. Неколико дана касније, 19. октобра, из ДСИП-а је стигла нова инструкција амбасадорима у поменутиим државама, која је садржала упутства за осуду прекида дипломатских односа од стране СР Немачке. Формулацијама да је реакција Западнонемачке владе „акт хладног рата“, допринос заоштравању међународних односа, покушај „стварања притиска на Југославију“ и компромитовања њене и ванблоковске политике низа других земаља, ударац на политику мирољубиве коегзистенције, на начела Повеље Уједињених нација и на поверење према СРН у Југославији, али и другим земљама које су биле жртве фашизма, Југословенска влада настојала је да у овим земљама пре свега подстакне солидарност са позицијом у којој се нашла, али и да стекне савезнике за осуду западнонемачке политике снаге. Југословенски дипломатски представници требало је да образложе да Југославија није желела прекид, већ снажење односа са СР Немачком, да истакну да ће одлука Бона негативно утицати на процес „прогресивног развоја“ у Источној Европи, као и да „на подесан начин“ сугеришу владама ових земаља да би њихова осуда Аденауеровог потеза као неразумног и штетног била пожељна и добродошла.⁹⁰³

„Подесан начин“ значио је да треба „аргуметима подстицати на сличан корак, наглашавајући да ми очекујемо да ће нас подржати и не изнети наше тражење тако да они схвате као притисак“.⁹⁰⁴ Југословенска страна тражила је међународну подршку, видљиви и декларативни доказ да њена позиција није усамљена.⁹⁰⁵ Она подршку није тражила од источноевропских земаља, које су биле спремне да је пруже. Потребна је била солидарност ваневропских земаља – Египта, Сирије, Индије, Бурме и Индонезије, ванблоковских европских држава – Финске и Шведске, али и Норвешке и Белгије, додуше чланица НАТО-

⁹⁰² АЈ, 837, I-5-b/81-1, Саопштење о успостављању дипломатских односа са Источном Немачком, 9. 10. 1957.

⁹⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 423229, Кабинет др Ивековића претставништвима ФНРЈ: Каиро, Дамаск, Њу Делхи, Рангун, Цакарта, Осло, Хелсинки, Стокхолм, 19. 10. 1957.

⁹⁰⁴ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 423229, Добривоје Видић Амбасади ФНРЈ у Дамаску, 25. 10. 1957.

⁹⁰⁵ тако нешто и мариџић истиче

а, али у којима су у том тренутку на власти били социјалисти. Ни у једној од ових држава, међутим, на власти није била комунистичка партија, спремна да на питању дипломатског признања ДР Немачке, између осталог, доказује и свој марксистичко-лењинистички карактер и интернационалистичку природу. Ни у једној од њих на челу није био лидер, који је, према речима Мирка Тепавца, „робовао (...) сопственом идеолошком васпитању“, као што је био случај са Јосипом Брозом Титом.⁹⁰⁶ Истовремено, ни Југославија није била једина страна у насталом дипломатском конфликту која је своје аргументе настојала да образложи ваневропским земљама. Влада у Бону такође је уручила министарствима иностраних послова у земљама где је имала своја представништва ноте, указујући на разлоге који су је навели на прекид односа са Београдом.⁹⁰⁷

Стога су сви југословенски савезници којима се обратила задржали у мањој или већој мери опрезан и суздржан став у односу на немачко питање, изражавајући разумевање за југословенски став искључиво незваничним путем.⁹⁰⁸ Финска се држала своје „доктрине непризнавања подељених држава“ формулисана 1955. године, оставши једина западна земља у којој су обе немачке државе биле представљене у истом рангу, али ниједна није имала са Хелсинкијем успостављене дипломатске односе.⁹⁰⁹ Државни секретар финског МИП-а саопштио је југословенском амбасадору да ће о односима између других земаља Финска, као и до сада, избегавати јавно да заузима било какав став.⁹¹⁰ Ни од Норвешке Југославија није могла очекивати подршку, иако је 1957. године у Ослу отворено представништво источне немачке трговинске коморе.⁹¹¹ У Шведској је такође 1957. године отворено источне немачко трговинско представништво. Иако, за разлику од Норвешке, изван блокова, забринута због западне немачке милитаризације и пруживши подршку плану

⁹⁰⁶ У разговорима објављеним крајем 90-их Мирко Тепавец је, објашњавајући Титов однос са Совјетима, истакао: „Укратко, Тито није толико робовао руском притиску колико сопственом идеолошком васпитању. Исти тај идеолошки разлог био је, вероватно, одлучујући у још два, маркантно спорна случаја: за одлуку о прекиду дипломатских односа са Израелом (1967), или за признање Источне Немачке по цену скупо плаћене свађе са Западном.“ Видети: Александар Ненадовић, *Мирко Тепавец – сећања и коментари*, (Београд: Радио Б92, 1998), 60.

⁹⁰⁷ Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 98.

⁹⁰⁸ Видети низ телеграма у: ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 423229. Такође, поледати: ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, 423778, Шифровано писмо Црнобрње, из Њу Делхија, ДСИП-у, 11. 11. 1957.

⁹⁰⁹ Seppo Hentilä, *Neutral zwischen den beiden deutschen Staaten*, 36; Olivia Griese, „Ein Prüfstein für die Neutralität“, 122.

⁹¹⁰ ДА МСП РС, ПА 1957, ф. 68, док. 423229, Телеграм Сарделића ДСИП-у, 23. 10. 1957.

⁹¹¹ Hans Otto Frøland, „Mistrauen, Abhängigkeit und Entspannung: Nowegen und die deutsche Frage 1945–1973“, in: *Neurdeuropa und die beiden deutschen Staaten 1949–1989*, 113.

Рапацког, Шведска је суштински пратила западнонемачку политику непризнавања НДР. На шведски став утицаја је имала и реакција Бона на југословенско признање Источне Немачке.⁹¹² У литератури се спекулисало да је октобра 1957. године Јосип Броз Тито у разговору са индонежанским амбасадором настојао да га убеди у то да Индонезија треба да призна ДР Немачку.⁹¹³ У југословенским изворима, међутим, нема података о томе да се Тито у октобру сусрео са индонежанским амбасадором, иако југословенски амбасадор у Џакарти Стане Павлич јесте у разговору са потпредседником Владе Индонезије Хардијем 21. октобра пренео инструкције добијене из Београда. Изневши југословенску аргументацију и „лични“ став о томе да би пожељно било да више земаља осуди потез Бона, Павлич је заузврат добио такође „лично“ разумевање за југословенски став, али и извињење уколико Индонезија не буде званично реаговала на „пожељан“ начин.⁹¹⁴ У Џакарти су поводом збивања у југословенско-немачким односима октобра 1957. одржане две седнице кабинета. Један део чланова агресивно је осудио реакцију Бона, као „покушај дељења лекција другим државама о њиховим унутрашњим питањима, који подсећа на колонијална времена“, предлажући чак и да афро-азијске државе „оштро реагују“. Други су пак имали више разумевања за позиције Бона. На крају је донета одлука да се не реагује, односно, да се настави са политиком одржавања односа само са западнонемачком државом.⁹¹⁵

Званично се изјаснио само Ц. Нехру, али реакција индијског лидера није ишла у правцу коме се Југославија надала. На конференцији за штампу Нехру је изјавио да је дан пред успоставу дипломатских односа Југославије и НДР о том кораку био „обавештен“, али не и „консултован“, те да Индија „за сада“ неће мењати своју политику према двома немачким државама.⁹¹⁶ У том тренутку, у Савезној Републици Немачкој налазио се министар финансија Индије Кришнамачари поводом преговора о преко потребној економској помоћи СР Немачке индијској привреди. Нехруова изјава, којом је недвосмислено исказан став да Индија неће следити југословенски корак, била је од великог

⁹¹² Alexander Muschick, *Die beiden deutschen Staaten und das neutrale Schweden*, 109–126.

⁹¹³ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 85.

⁹¹⁴ АЈ, 837, I-2/11-2, Забелешка о разговору амбасадора Павлича са потпредседником Владе г. Хардијем, 21. 10. 1957.

⁹¹⁵ Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 98.

⁹¹⁶ Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 165–166.

ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 423229, Телеграм Црнобрње ДСИП-у, 22. 10. 1957; ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, 423778, Шифровано писмо Црнобрње, из Њу Делхија, ДСИП-у, 11. 11. 1957.

значаја за Западнонемачку владу, која се прибојавала евентуалног ланчаног признања ДР Немачке у ванблоковском свету. Стога је и одлука западнонемачке стране о додељивању Индији значајне финансијске помоћи уследила након интервенције министра спољних послова Фон Брентана, који је министру финансија СРН сугерисао да би подршка Индији била од значаја како због „случаја Југославије“ тако и из „општих политичких разлога“.⁹¹⁷ И југословенске дипломате јављале су из Њу Делхија да је сукоб Београда и Бона посредно у великој мери олакшао позиције Кришнамачарија, услед ванредне спремности Западнонемачке владе да изађе у сусрет индијским потраживањима, како би спречили подршку коју би Индија могла дати Југославији и одложили питање дипломатског признања НДР.⁹¹⁸

Источнонемачка влада такође је покушавала да утиче на ванблоковске земље да подрже југословенски став и осуде политику Западнонемачке владе. Југословенски амбасадор у Дамаску јављао је да источнонемачки трговински представник, „на свој начин разуме се“, без успеха покушава да утиче на Сиријску владу и јавност.⁹¹⁹ Јесени 1957. источнонемачки фокус био је на Египту и Сирији. На дан прекида дипломатских односа између Југославије и СР Немачке у Каиро је допутовао Хајнрих Рау поводом отварања источнонемачке индустријске изложбе. Један од циљева његове посете били су и разговори „о државним односима НДР–Египат“.⁹²⁰ Према речима амбасадора Ј. Ђерђе, Рау је „вешто искористио прилику“ и своју здравицу на свечаној вечери завршио „с молбом мени, да пренесем Влади и другу Титу захвалност за признање“, скренувши на тај начин присутним египатским званичницима пажњу на питање дипломатских односа.⁹²¹ Утисак Хајнриха Рауа био је да је Насер изузетно позитивно настројен према Источној Немачкој. Сам Насер је приликом разговора истакао да непостојање дипломатских односа није ствар принципијелног противљења, већ тактике и избора погодног тренутка.⁹²² На основу Рауових утисака и предлога, Политбиро ЈСПН-а донео је одлуку да понуди Египатској

⁹¹⁷ Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 165–167.

⁹¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 423778, Телеграм Црнобрње ДСИП-у, 5. 11. 1957.

⁹¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 68, док. 423229, Телеграм Зореа ДСИП-у, 23. 10. 1957.

⁹²⁰ SAPMO/BArch, DY 30/4599, Sitzung des Politbüros, Protokoll Nr. 47/57, Sitzung am 2. November 1957, Anlage Nr. 2.

⁹²¹ ДА МСП РС, ПА, 1957, ф. 80, док. 422599, Телеграм Ђерђе ДСИП-у, 23. 10. 1957.

⁹²² SAPMO/BArch, DY 30/4599, Sitzung des Politbüros, Protokoll Nr. 47/57, Sitzung am 2. November 1957, Anlage Nr. 2.

влади за своје прилике изузетно висок кредит, у намери да на тај начин придобије наклоност једне од кључних ванблоковских земаља.⁹²³ Према речима Амита Дас Гупте, Источна Немачка је готово сва средства превиђена за помоћ неразвијеним земљама понудила у виду кредита Египту и Сирији, на тај начин „заигравши на једну карту“ у циљу пробоја дипломатске изолације у ваневропском свету. Иако ризична за односе са другим, преваходно азијским државама, тактика је имала резултата. У децембру 1957. отворено је у Каиру стално представништво „Опуномоћеника Владе Немачке Демократске Републике у арапским државама“.⁹²⁴ Насер је пристао да у источнонемачкој престоници отвори трговинско представништво, међутим не и да успостави дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком.⁹²⁵ Тим пре, што је у већ на пролеће 1958. из Бона стигла понуда у виду кредита готово петоструко вишег од оног који је Источна Немачка могла да понуди.⁹²⁶ Тако је у својој политици према немачком питању 1957. године Југославија остала усамљена. Југословенски званичници настојали су да подстакну, али не и да на било који начин изврше притисак на друге државе. Временом су можда успели да утичу на став појединих ванблоковских савезника, али не и на њихову политику према немачком питању.

III.1.3 Посланство Источне Немачке у Београду – осматрачница према Трећем свету

Иако 1957–58. није дошло до ланчаног признања Источног Берлина, ДР Немачка ширила је мрежу својих представништава по ванблоковском свету. У питању су били не само трговински, економски и политички већ и значајни пропагандни пунктови, те је до краја године НДР у Каиру, Дамаску, Рангуну, Багдаду и у четири града широм Индије имала преко седамдесет представника задужених само за пропагандни рад.⁹²⁷ Источнонемачке

⁹²³ SAPMO/BArch, DY 30/4599, Sitzung des Politbüros, Protokoll Nr. 47/57, Sitzung am 2. November 1957.

William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 88.

⁹²⁴ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 88–89.

У југословенским документима се ова функција назива: „амбасадор за арапске земље у Каиру“. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1958, ф. 47, дос. 1, док. 45497, Спољна политика и активност Владе ДДР у току 1958. године.

⁹²⁵ Јесени 1957. договорено је да трговинско представништво НДР у Каиру добије конзуларна овлашћења, али је споразум ратификован од стране Египатске владе тек годину дана касније.

⁹²⁶ Amit Das Gupta, „Ulbricht am Nil“, 116–117; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 88–89.

⁹²⁷ У питању је било 20 представника задужених за пропаганду у Каиру, 10 у Багдаду, 8 у Рангуну и 35 у Индији. William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 94.

власти настојале су да искористе антиимперијални сентимент који се током 1958. ширио ваневропским светом за пропагандне нападе против „западнонемачког империјализма“ и „милитаристичке“ политике Аденауера. Владу у Бону нападали су и по конкретним питањима која су могла резонирати са ванблоковским земљама Азије и Африке, попут чињенице да је приликом интервенције у Либану и Јордану средином 1958. Западнонемачка влада уступила аеродроме и дала дозволе за прелетање америчким војним снагама⁹²⁸, или потенцирања западнонемачко-холандског савезништва у јеку заоштравања кризе око Западног Иријана.⁹²⁹

Значај који су источнонемачке власти придавале сваком новом представништву у иностранству видљив је био и на примеру Југославије. Упркос томе што су већ од новембра 1957. и прославе у Москви односи између Југославије и Москве, а самим тиме и Источног Берлина, били затегнути, а од VII конгреса СКЈ (22–26. априла 1958) и отворено заоштрени, Источни Немци нису одустајали од намере да њихово посланство у Београду броји више десетина сарадника. Како је посланица Елеонора Штајмер најављивала почетком 1958, источнонемачко посланство требало је у пуном саставу да се броји преко 50 чланова особља, а трговинско представништво још додатних тридесет. У плану је, поред чак осам секретара, било и акредитовање посебних саветника за пољопривреду, индустрију, спољну политику, унутршњу политику, штампу и др.⁹³⁰ Другим речима, дипломатско представништво у Београду било је за Источни Берлин уједно и прилика за формирање значајног политичког, информативног и пропагандног пункта изван источног лагера. Као што је Западнонемачкој влади почетком 50-их представништво у Београду било уједно осматрачница и место сусрета са Истоком, тако је за Источну Немачку у другој половини деценије Посланство у Београду било значајно за „опипавање пулса“ ваневропског света, али и за сусрете и разговоре за представницима афро-азијских земаља. Овакви источнонемачки напори уживали су подршку Совјета. Секретар Совјетске амбасаде у

⁹²⁸ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 90.

⁹²⁹ Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 130.

⁹³⁰ PA AA, MfAA, A 5003, Aktenvermerk über ein Gespräch zwischen Unterstaatssekretär Gen. Vidic und Gen. Igowski am 18. 11. 1957; AJ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са III секретаром Посланства НДР Иговски Убалдом, 18. 11. 1957; Забелешка о разговору државног потсекретара др Младена Ивековића са послаником НДР Штајмер, 18. 2. 1958. Услед погоршања међусобних односа током 1958. југословенска страна одбијала је да да визе бројним источнонемачким дипломатама, те је током наредне две године Посланство у Београду остало ограничено на 12-ак акредитованих чланова. Видети: Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 52–53.

Београду саветовао је Источним Немцима да Посланство у Београду искористе као „одскочну даску“ за достизање међународног признања, те да посебну пажњу посвете државама Блиског и Средњег Истока.⁹³¹ Београд је тако постао, поред Москве, Пекинга и других источноевропских престоница, још једно место преко ког су Источни Немци могли дипломатским путем да ступе у контакт са владама ванблоковских држава.⁹³²

Без обзира на поновно захлађење у односима са ФНРЈ, Источни Немци пожурили су са оснивањем свог дипломатског представништва у Београду. Наиме, упркос томе што се здравствено стање Фрица Гросеа, превиђеног за првог дипломатског представника НДР у Београду, нагло погоршало јесени 1957, те је источнонемачки врх убрзано морао да пронађе нову личност за место посланика у Југославији,⁹³³ већ 11. фебруара је Елеонора Штајмер, ћерка источнонемачког председника Вилхелма Пика, предала акредитиве Јосипу Брозу Титу.⁹³⁴ Југословенска страна није била задовољна источнонемачким плановима везаним за бројност особља њиховог посланства у Београду. Како су истицали, нису желели да оно „исувише упада у очи“, као најбројније страно представништво у југословенској престоници.⁹³⁵ Оклевање се, међутим, може везати и за извесне обзире према западнонемачкој држави, односно за настојање југословенског врха да не изазива додатно Бон, услед значајних уговорених економских аранжмана. Током новембра 1957. Југословени су незванично сазнали да струја у западнонемачком МИП-у на челу са В. Халштајном намерава раскид уговора о привредној сарадњи у тренутку када југословенски

⁹³¹ PA AA, MfAA, A 5003, Aktenvermerk über den Besuch bei der Botschaft der UdSSR, Botschaftsrat Gen. Birkin, am 18. 11. 1957; Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost Berlin*, 39.

⁹³² Тако је, на пример, јула 1958. преко Посланства НДР и Амбасаде Индонезије упућен позив индонезанском министру бродоградње да посети НДР током своје европске туре. PA AA, MfAA, A 11011, Aktennotiz über eine Unterredung des Genossen Seyfert mit dem 2. Sekretär Martongoro und dem 3. Sekretär Soedarto der Indonesischen Botschaft, 17. 7. 1958.

⁹³³ Већ крајем октобра је Ото Винцер ургирао код Валтера Улбрихта да се, услед ненаданог погоршања здравственог стања, размисли о новој личности за место посланика НДР у Београду. Иако је предлог Гросеа био да се у Београд пошаље неки од бивших шпанских бораца, коме би у Југославији била „отворена многа врата“, Винцерово упозорење гласило је да истовремено у питању мора бити и „политички чврста“ особа. Фриц Гросе је преминуо у децембру 1957. године, а одлучено је да прва посланица НДР у Београду буде Елеонора Штајмер, ћерка источнонемачког председника Вилхелма Пика, некада секретара Коминтерне задуженог за балканска питања. SARMO/BArch, NY 4182/1235, Brief Otto Winzers an Walter Ulbricht, 30. 10. 1957; AJ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка о разговору Државног потсекретара за иностране послове друга Добривоја Видића са отправником послова ДР Немачке Гинтером Сејпертом, 30. 12. 1957.

⁹³⁴ AJ, 837, I-3-a/82-1, Пријем Елеоноре Штајмер, 11. 2. 1958.

⁹³⁵ AJ, 837, I-5-b/81-1, Забелешка о разговору државног потсекретара др Младена Ивековића са послаником НДР Штајмер, 18. 2. 1958.

посланик стигне у Источни Берлин. У том контексту, препорука је била да се слање посланика „отегне“ и да испрва у престоницу НДР стигне неко од нижег особља.⁹³⁶

На источнонемачке замерке поводом „отезања“ акредитације посланика ФНРЈ у И. Берлину, југословенска страна је образлагала да је разлог потрага за што бољим и адекватнијим дипломатским представником. Источни Немци су пак сматрали да југословенска страна одлаже слање посланика, као и решавање текућих питања везаних за смештај Источнонемачког посланства у Београду, услед жеље за поновном успоставом односа са Боном.⁹³⁷ Иако у изворима нема директне потврде тога да је југословенска страна везивала слање посланика у Источни Берлин за западнонемачку одлуку о наставку или прекиду реализације привредног споразума, чињеница је да је југословенски посланик Митја Вошњак у источнонемачку престоницу стигао је тек средином маја 1958. године,⁹³⁸ месец дана након што је 18. априла Западнонемачка влада званично саопштила да неће бити прекида нити одлагања реализације споразума о привредној сарадњи из 1956. године.⁹³⁹ Одлука Владе СР Немачке делом је проистицала из потребе да задржи своје привредне позиције на Југоистоку Европе, као и да одржи сопствени углед поузданог привредног партнера, али је у значајној мери на њу утицао и став западних савезница, које су непосредно по прекиду односа између Бона и Београда ставиле до знања Западнонемачкој влади да није пожељно прекидати привредну помоћ Југославији, како она не би још више похрлила у „загрљај“ Источног блока.⁹⁴⁰

⁹³⁶ АЈ, 837, I-5-b/81-1, Депеша, 14. 11. 1957.

⁹³⁷ РА АА, МfАА, А 5003, Aktennotiz über eine Unterredung des Genossen Seyfert mit dem Direktor des Departements 1 im Staatssekretariat für Auswärtige Angelegenheiten, Genossen Hadzi Vasiljev am 15. 1. 1958.

⁹³⁸ Митја Вошњак добио је агреман 20. марта, али је у Источни Берлин допутовао тек 15. маја, а акредитиве је предао председнику НДР Вилхелму Пику 21. маја 1958. АЈ, 837, I-3-a/82-1, Забелешка о дочеку приликом доласка у Берлин и о предаји акредитивних писама, 22. 5. 1958; „Југословенски посланик предао акредитивно писмо Председнику Вилхелму Пику“; Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 45.

Текст акредитивног писма на српском и немачком језику у: АЈ, 837, I-3-a/82-1.

⁹³⁹ ДА МСП РС, ПА, 1958, ф. 83, дос. 4, док. 417655, Војна мисија ФНРЈ, Тромесечни извештај о билатералним односима ФНРЈ-Западна Немачка, гледани кроз 3. Берлин, за III квартал 1958, 5. 7. 1958. Одлука о наставку исплате кредита и реализацији раније договорених економских споразума донета је на седници кабинета Владе СРН 17. априла 1958. „21. Kabinettsitzung am Donnerstag, den 17. April 1958“, *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung* online

(https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1958k/kap1_2/kap2_14/index.html , приступљено 18. јуна 2021); Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 58–59.

⁹⁴⁰ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 58–59.

Југословенски опрез у односу на Западну Немачку, упркос прекиду дипломатских односа, огледао се и у суздржаности према источнонемачким настојањима да дође до заједничке осуде Владе у Бону.⁹⁴¹ Иако само југословенско руководство није штедело Владу СР Немачке у својим осудама „западнонемачког милитаризма“, већ свега неколико дана по прекиду односа, источнонемачким „друговима“ стављено је до знања да ће Југословенска влада наставити да осуђује Владу у Бону као узрочника постојећег стања у међусобним односима, да има разумевање за то да Влада НДР има својих унутрашњих разлога за обрачуна са СРН, али да није вољна да предузима кораке који би даље заострили југословенско-западнонемачке односе.⁹⁴²

Кључни разлог била је намера да се избегну економске рестрикције, које је Западнонемачка влада могла предузети против Београда. Међутим, суздржаност Југославије у погледу пропагандних напада на СР Немачку није се окончала сигурношћу у наставак привредне сарадње. Југословенско руководство несумњиво је настојало да неутралише утисак да је њихова реторика против Бона оркестрирана из Источног блока. Тако, упркос осудама одлуке Бундестага из марта 1958. о наоружавању Бундесвера атомским оружјем, југословенска страна није прихватала заједничке акције које је имплицитно предлагало Источнонемачко посланство.⁹⁴³ Лета 1958. ДСИП је с неодобравањем гледао на планове ДР Немачке да у Југославији организује путујућу изложбу „Пријатељска вожња Дунавом“, која је требало да садржи фотографије Аденауера, Штрауса, Шпајдела, Крупа и др., а са циљем указивања на „опасну политику атомског рата коју воде милитаристичке снаге Западне Немачке“.⁹⁴⁴ Није прихваћено организовање источнонемачке изложбе „Милитаризам без маске“, уз образложење да је изложба усмерена против Западне Немачке.⁹⁴⁵ Није било разумевања ни за активности Источнонемачког посланства у Београду, попут приказивања филмова о Телману и Шпајделу, који су оцењени као „за нас неприкладни“, или „растурања материјала против Западне Немачке“.

⁹⁴¹ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 40.

⁹⁴² SAPMO/BArch, NY 4182/1235, Aussprache in der jugoslawischen Botschaft mit dem Botschaftsrat Kadunec, 28. 10. 1957.

⁹⁴³ PA AA, MfAA, A 5211, Gesandtschaft der DDR in der FVRJ an das MfAA, 3. 4. 1958.

⁹⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1958, дос. 9, док. 417404, Забелешка о разговору саветника ДСИП-а Вујачић Марка, референта за НДР, са II секретаром Посланства НДР у Београду (аташеом за штампу) Зигфрид Хелдткеом, 19. 7. 1958.

⁹⁴⁵ PA AA, MfAA, A 193, Botschafterinformation über einige Fragen der Beziehungen der DDR zur FVRJ, 12. 6. 1958.

Сматрало се да је кључни циљ оваквих поступака отежавање контаката између Београда и Бона.⁹⁴⁶

Један од аргумената за суздржаност био је наводно и обзир југословенске стране према трећим земљама које разматрају успоставу дипломатских односа са НДР, а на југословенском примеру прате реакције Бонске владе.⁹⁴⁷ С друге стране, чињеница да привредни односи између Бона и Београда нису прекинути јесте на плану дипломатских напора да дође до међународног признања ишла наруку Источнонемачкој влади. Управо југословенски пример навођен је у источнонемачкој пропаганди у ваневропском свету, као охрабрење да признање НДР не имплицира престанак западнонемачке економске помоћи.⁹⁴⁸

Суздржаност Београда према заједничким југословенско-источнонемачким осудама Западне Немачке током 1958. одвијала се у двоструком контексту, с једне стране у атмосфери све заоштренијих односа са Совјетским Савезом и источноевропским земљама, а с друге у светлу могуће обнове односа са Боном. Вољна да са Западном Немачком поново успостави дипломатске односе, Југословенска влада ублажила је током лета чак и отворено пребацивање одговорности за прекид односа на СРН.⁹⁴⁹ Упркос томе што су и са западнонемачке стране стизали сигнали о спремности на обнову дипломатских односа са Југославијом, преговори који су од септембра до децембра 1958. тајно вођени преко амбасада двеју земаља у Риму нису дали резултата. Западнонемачка страна није пристајала на безусловну обнову односа, а југословенска је одбијала да „успава“ односе са Источном Немачком, путем привременог опозива амбасадора.⁹⁵⁰ Истовремено, посебно након VII конгреса СКЈ из априла и погубљења Имреа Нађа јуна 1958, односи на релацији Београд–Москва бивали су све хладнији. Из источноевропских престоница стизале су познате оптужбе на рачун југословенског „ревизионизма“, снажила је „иредентистичка кампања“

⁹⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1958, ф. 80, дос. 21, док. 432631, ДСИП, I одељење, Односи ФНРЈ–НДР за септембар–октобар 1958, 29. 10. 1958.

⁹⁴⁷ SAPMO/BArch, NY 4182/1235, Aussprache in der jugoslawischen Botschaft mit dem Botschaftsrat Kadunec, 28. 10. 1957.

⁹⁴⁸ PA AA, MfAA, A 5211, Artikel über die Beziehungen Westdeutschlands zu Jugoslawien für indonesische Presse, 15. 10. 1958.

⁹⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1958, ф. 83, дос. 4, док. 417655, Војна мисија ФНРЈ, Тромесечни извештај о билатералним односима ФНРЈ–Западна Немачка, гледани кроз З. Берлин, за III квартал 1958, 5. 7. 1958.

⁹⁵⁰ Питање обнове односа поново је постављено преко представника двеју држава у Венецији средином фебруара, али и овог пута без успеха. Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 59–65, 74–75.

Албаније и Бугарске против ФНРЈ, у самој Југославији појачана је репресивност према потенцијалним непријатељима режима наклоњеним Москви, а напади на совјетску политику и праксу постајали су све учесталији. Затегнутост није била ограничена на партијске односе.⁹⁵¹ Како је Југословенски амбасадор у Москви Лазар Мојсов нешто касније истицао, југословенски представници наилазили су „на доста крути и резервисан став“, контакти са Министарством иностраних дела били су „повремени“, „отежани“, а међудржавни односи такви „да се такво стање не може сматрати нормалним“.⁹⁵² Међусобне оптужбе привремено су се стишале само током лета 1958, кризе на Блиском и Средњем Истоку, односно државног удара у Ираку и англо-америчког искрцавања у Јордан и Либан јула 1958.⁹⁵³

III.1.4 Берлинска криза, Југославија и немачко питање

Ваневропски свет поново је допринео смиривању међусобних југословенско-совјетских односа крајем године. У светлу Хрушчовљевог ултиматума о немачком питању и предстојећег Титовог путовања у Азију и Африку, у Москви је расла забринутост у вези са утицајем који би југословенска дипломатија могла имати на међународном плану.

Нова међународна криза око Берлина отпочела је Хрушчовљевим говором од 10. новембра 1958, приликом посете пољске делегације Москви, када је совјетски лидер истакао да је дошло време да се четири силе укину окупациони статус Берлина. Оптуживши западне силе да су укључивањем СР Немачке у НАТО и намерама да наоружају Бундесвер атомским оружјем нарушиле послератне мировне уговоре, прогласио је Потсдамски споразум *de facto* мртвим словом на папиру. Непуне три недеље касније, 27. новембра, совјетско Министарство иностраних дела уручило је ноте владама трију западних сила и двеју немачких држава, које су представљале званично преточен Хрушчовљев предлог о берлинском питању. Такозвани први Хрушчовљев ултиматум предлагао је преговоре о повлачењу западних сила у року од шест месеци из Западног Берлина, који би добио статус

⁹⁵¹ Ђоко Трипковић, *Југославија–СССР*, 73–97.

⁹⁵² Цитирано према: Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 168–169.

⁹⁵³ Ђоко Трипковић, *Југославија–СССР*, 73–97.

слободног града, док би у супротном по истеку наведеног рока Совјетски Савез склопио сепаратни мировни уговор са Немачком Демократском Републиком.⁹⁵⁴

Совјетске изјаве изазивале су међу високим источнонемачким функционерима „изненађење и дезоријентацију“, јављао је Митја Вошњак из Источног Берлина.⁹⁵⁵ Доиста, уверен да се са Западом може преговарати само са позиција силе и да је притисак најбоље средство комуникације, Хрушчов је без консултација са источнонемачким руководством одбио умерени предлог Министарства иностраних дела и без одлуке Президијума КПСС-а одржао говор од 10. новембра.⁹⁵⁶ Потреба за решавањем статуса Берлина била је вишеструко мотивисана. Страх од нуклеарног наоружавања Западне Немачке био је значајан окидач. С друге стране, чињеница да је у периоду од 1954. до 1958. између 200 и 300 хиљада људи годишње илегално напуштало Немачку Демократску Републику, бежећи у западнонемачку државу, у значајној мери дестабилизovala је источнонемачки режим и подстакла Валтера Улбрихта да почетком јесени 1958. интензивира молбе за помоћ упућене Москви.⁹⁵⁷ Подељени Берлин из совјетске перспективе представљао је „центар интензивне шпијунаже, саботаже и других субверзивних активности усмерених против социјалистичких држава“.⁹⁵⁸ Суштински, Хрушчовљев ултиматум из новембра 1958. био је резултат дугогодишњег незадовољства нерешеним питањем Берлина и Немачке, уверења да је управо подељена Немачка кључно попрште системске конкуренције Истока и Запада, свести да Западни Берлин у средишту Источне Немачке и Источног блока, својом нерегулисаном границом преко које месечно двадесетак хиљада људи бежи на Запад, представља не само опасност, него и кључно место компромитовања социјализма.⁹⁵⁹ Берлинско питање било је за Хрушчова „кост у грлу“, како је саопштио америчком сенатору крајем 1958, и дошло је време да се пресече тај „чвор“ који је кварио односе између четири силе.⁹⁶⁰

⁹⁵⁴ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 199–209.

⁹⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1958, ф. 80, дос. 16, док. 430496, Берлинско питање у светлу најновијих совјетских предлога, 16. 12. 1958.

⁹⁵⁶ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 199–209.

⁹⁵⁷ Jürgen Weber, *Germany 1945–1990: A Parallel History*, 70–71.

⁹⁵⁸ William Richard Smyser, *Kennedy and the Berlin Wall*, Rowman & Littlefield Publishers, 2009, 9.

⁹⁵⁹ Hope M. Harrison, *Ulbricht and the Concrete 'Rose': New Archival Evidence on the Dynamics of Soviet–East German Relations and the Berlin Crisis, 1958–61*, Working Paper No. 5, CWIHP, Washington, 1993.

⁹⁶⁰ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 211.

Југословенска дипломатија имала је добар преглед ситуације у подељеном граду и проблема који су из ње проистицали. Постојала је свест о слабостима које су мучиле источнонемачку државу – економско посустајање у односу на Западну Немачку, зависност режима од Москве, претерана „крутост“ у односу према сопственим грађанима, која је само доприносила привлачности друге немачке државе, чије су најбоље стране биле видљиве и доступне у западноберлинским изложима, биоскопима, позориштима, на универзитету и др. Такође, југословенске дипломате увиђале су како симболички тако и политички, пропагандни и практични значај Берлина за Западну Немачку и западне савезнице. Југословени нису били несвесни чињенице да је Западни Берлин у срцу Немачке Демократске Републике једино место у Немачкој и Европи где „гвоздена завеса“ није спуштена и где је проток људи, али и идеја, тешко контролисати. Такође, били су упознати са проблемима који су проистицали из Хрушчовљеве „претње“ сепаратним мировним уговором са Немачком Демократском Републиком. Знали су да би таквим једностраним потезом, који је подразумевао повлачење совјетских окупационих трупа са територије Источне Немачке и Берлина, Запад и Западна Немачка били принуђени да се у свим питањима везаним за копнену и ваздушну комуникацију са Западним Берлином обрађају органима Немачке Демократске Републике, чије постојање и легитимитет нису признавали.⁹⁶¹

Упркос свести о бројним проблемима који су проистицали из Хрушчовљевог ултиматума, југословенски став био је да је у питању позитиван корак. Међутим, процењујући да совјетски предлози још увек нису сасвим искристалисани, а да реакције западних сила нису довољно јасне, југословенски званичници уздржавали су се од давања децидираних и експлозивних изјава о овом питању. Истовремено, југословенска дипломатија била је фокусирана на друге континенте. Две недеље након Хрушчовљевог говора у Москви, Јосип Броз Тито најавио је своје предстојеће путовање у афро-азијске земље.⁹⁶² Ове вести нису прошле незапажено. Само два дана касније, начелник совјетског МИД-а Дедушкн у разговору са секретаром Југословенске амбасаде у Москви оспорио је

⁹⁶¹ ДА МСП РС, ПА, 1958, ф. 82, дос. 1, док. 430474, Војна мисија ФНРЈ ДСИП-у, Берлинска политичка криза, 17. 12. 1958; ДА МСП РС, ПА, 1958, ф. 82, дос. 18, док. 427828,

⁹⁶² У питању је говор одржан 23. новембра у Новом Месту, када је Тито и најавио своје предстојеће путовање. „Имамо омладину која ће знати да води Југославију путем који јој је одређен. Говор у Новом Месту, 23. 11. 1958“, у: *Јосип Броз Тито: говори и чланци*, књ. XIII, 477–500.

„југословенско ћутање“ о берлинском питању, изразивши бојазан да предстојеће Титово путовање у Азију и Африку „има за задатак да поткопа совјетски утицај у тим земљама“.⁹⁶³ И источнонемачки МИП је у Титовим речима да је циљ предстојеће посете снажење пријатељства, заједничка борба за мир заснована на принципима мирољубиве коегзистенције, видео израз југословенских настојања да минира развој пријатељских односа између ваневропских и социјалистичких земаља.⁹⁶⁴ Осуда југословенске спољне политике није изостала ни на XXI Конгресу КПСС-а (27. 1 – 6. 2. 1959), када је поновљено да је југословенски спољнополитички курс „у служби империјализма“, а Титово афро-азијско путовање усмерено на одвајање тих земаља од социјалистичког лагера.⁹⁶⁵

Међутим, паралелно са нападима у јавности, комуникација између југословенске и совјетске стране и у тренуцима интензивирањем идеолошког сукоба није прекидана. Од децембра 1958. совјетска страна почела је да истиче нужност „сарадње у спољнополитичким питањима“.⁹⁶⁶ Управо су спољнополитичка питања и потреба СССР-а да добије југословенску подршку у међународној арени, упркос совјетској неповерљивости, утицали на то да се дијалог двеју страна не прекида, а да се антијугословенска кампања у СССР-у и другим источноевропским земљама током пролећа 1959. постепено стиша.⁹⁶⁷ Такву динамику увиђале су и западноевропске дипломате. Према информацијама Западнонемачке амбасаде у Паризу, у француском МИП-у владало је уверење да упркос идеолошким разликама и методама економског притиска на Југославију, СССР настоји да не прекида све контакте са Југословенима. Поред тога, увиђало се да југословенска спољна политика у бројним питањима, укључујући и берлинско, подржава совјетске ставове, али да је Титово путовање у неангажоване земље ипак заузимало правац који смета званичницима у Кремљу.⁹⁶⁸

Према мишљењу ДСИП-а из јануара 1959, југословенска „узддржљивост“ поводом совјетског предлога била је корисна из више разлога. Југословенска дипломатија је

⁹⁶³ АЈ, 837, I-5-b/99-7, Извод из забелешке о разговору саветника наше Амбасаде у Москви Табора са Дедушкином, начелником одељења у МИД-у СССР-а, 25. 11. 1958.

⁹⁶⁴ РА АА, МfАА, А 5068, Einschätzung über die Reise Titos nach den afro-asiatischen Ländern

⁹⁶⁵ Ђоко Трипковић, *Југославија–СССР*, 97–98.

⁹⁶⁶ АЈ, 837, I-5-b/99-7, Забелешка о разговору друга Гојка Жарковића, в. д. начелника I одељења, са Владимиром Брикином, отправником послова Амбасаде СССР-а, 17. 12. 1958.

⁹⁶⁷ Ђоко Трипковић, *Југославија–СССР*, 99–102.

⁹⁶⁸ РА АА, В 12/336, Blankenhorn an das AA, Paris, 30. 1. 1959.

сматрала да став Запада још увек није прецизиран, а да совјетски предлози нису финални, те да је тренутна ситуација око Немачке и Берлина и даље „у фази сондирања“. Тиме што није излазила са снажном подршком или осудом, Југославија је сматрала да њени ставови нису послужили за „пропагандно надметање Исток–Запад“, да односи са западним силама нису нарушени, а да је подстакнуто веће интересовање Истока за југословенске позиције. Ипак, сматрало се да Београд треба да интензивира активности у циљу пропагирања својих ставова. У афро-азијским земљама требало је „објашњавати наше ставове у циљу приближавања гледишта“, „утицати да њихови ставови буду одређенији“, те да ове државе, које већином имају „недовољно“ прецизан или „превише општи став“, „манифестују већи интерес и активност у овом питању“.⁹⁶⁹

Југословенско изјашњавање о Немачкој и Берлину било је доиста, како су и сами истицали, „уздржано“ и „нијансирано формулисано“.⁹⁷⁰ Управо такво држање наводило је дипломате и политичаре из обе немачке државе на опречне и често погрешне процене о југословенском ставу, али и држању према берлинском и немачком питању. Док је Источни Берлин био скептичан према југословенском ставу, у Бону је постојало уверење да Титова политика не иде на штету Бона. Такве немачке процене наводиле су и поједине истраживаче на погрешан суд о југословенским мотивима и потезима.⁹⁷¹ Међутим, упркос совјетским и источнонемачким критикама, Југославија је показивала недвосмислене симпатије према Хрушчовљевом предлогу, пружајући управо током афро-азијског путовања чак и активну подршку совјетским (и источнонемачким) иницијативама.

Три месеца између 5. децембра 1958. и 5. марта 1959. године Јосип Броз Тито провео је ван земље. У питању је био покушај југословенске дипломатије да, интензивирањем односа са ваневропским земљама, изнађе излаз из ситуације у којој се земља нашла са отварањем тзв. другог идеолошког сукоба са Совјетским Савезом годину дана раније.

⁹⁶⁹ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 116, дос. 24, док. 42573, ДСИП, I Одељење, Совјетски предлози о Берлину и мировном уговору са Немачком, 29. 1. 1959.

⁹⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 116, дос. 24, док. 42573, Совјетски предлози о Берлину и мировном уговору са Немачком, 29. 1. 1959.

⁹⁷¹ Марк Кристијан Тојрер сматра да ни у ком случају не може бити речи о томе да је Југославија у међународној арени подржавала ДР Немачку. Међутим, сматрамо да је овај закључак проистекао из увида само у немачку грађу, те представља одраз источнонемачких и западнонемачких интерних закључака о југословенској спољној политици у тренуцима затегнутих међусобних односа и неповерљивости Источног Берлина према спољној политици ФНРЈ. Видети: Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 71-72.

Потовање у Азију и Африку отварало је политичку и економску алтернативу једностраној сарадњи са Истоком, односно Западом. У периоду од децембра 1958. до марта 1959. Тито је посетио Индонезију, Бурму, Индију, Цејлон, Етиопију, Судан, Грчку и у два наврата, на почетку и при крају путовања, Уједињену Арапску Републику.⁹⁷² Титово афро-азијско путовање временски се поклопило са незваничним посетама председника Источнонемачке владе Ота Гротеволу Каиру, Багдаду и Њу Делхију, у јануару 1959, на његовом пропутовању ка званичним дестинацијама, Ханоју и Пекингу.⁹⁷³ У питању је била до тада највише рангирана посета источнонемачког званичника земљама са којима НДР није имала дипломатске односе, а која се одвијала у жеку нове берлинске кризе, чиме је заинтересованост како Бона тако и Источног Берлина за Титово путовање и разговоре који су вођени само порасло. Југословенска процена била је да Гротеволово путовање несумњиво доприноси „даљој афирмацији НДР у азијско-афричким земљама“, посебно у њеној „конкурентској борби са Западном Немачком“. Сматрало се да су конзуларни односи успостављени између НДР и Египта припрема за дипломатске, да ће СССР настојати да искористи свој утицај за међународну афирмацију Немачке Демократске Републике, као и да у контексту Хрушчовљевих иницијатива о берлинском и немачком питању, путовање Гротеволу за циљ има и јачање источнонемачких позиција у евентуалним будућим преговорима о мировном уговору.⁹⁷⁴

Упркос оценама источнонемачког МИП-а да је улога Југославије у међународној политици штетна, да је Титово путовање још једна у низу „спољнополитичких манипулација“ које служе интересима империјализма и жалбама чланова источнонемачких трговинских представништава у Југоисточној Азији да су их Југословени током посете овим земљама игнорисали, ставови које је југословенски председник заступао и образлагао

⁹⁷² У свим земљама које је посетио, југословенски председник водио је разговоре о три тематска комплекса – о унутрашњој ситуацији земље-домаћина, о међународним питањима и о билатералној сарадњи. Детаљније о свакој од посета и садржају разговора, видети: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 57–80.

⁹⁷³ Иницијално је планирано да Гротевол посети и Рангун, али је почетком децембра Бурма ускратила гостопримство источнонемачком председнику владе. Индикативно је да је оно уследило након посете Лудвига Ерхарда, западнонемачког министра привреде, Бурми. William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 92; Источни Немци планирали су да у итинерер укључе и посету Цакарти, али је индонежанска страна одбила такву могућност, образлажући да не намерава да заоштрава односе са СР Немачком. Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 130.

⁹⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 12, док. 4458, Белешка о посети председника Владе НДР О. Гротеволу Египту, Ираку и Индији, 9. 1. 1959.

својим саговорницима у Азији и Африци о немачком и берлинском питању недвосмислено су ишли у прилог источнонемачкој страни.⁹⁷⁵ Тито је истицао да потезање берлинског питања није опасно, да неће довести до конфликта, да је совјетски предлог позитиван, да је „вештом политиком“ СССР-а Запад стављен пред свршен чин, те да Совјети циљају на то да кроз иницијативу о Берлину принуде Бон да престане са игнорисањем НДР-а, да доведу до нужних контаката између Источне и Западне Немачке, односно да створе такву ситуацију да Запад и САД на неки начин признају ДР Немачку, што би Југославија поздравила као позитиван корак. Тито је сматрао да је срж совјетске иницијативе у томе да се покретањем берлинског постепено дође до решења немачког питања.⁹⁷⁶ Оваква интерпретација била је у складу са више пута изношеним југословенским виђењем решавања немачког питања, које је Тито поновио током разговора у Бурми: да у првој фази треба признати „индивидуалност“ Немачке Демократске Републике, да затим треба између две немачке државе да дође до успостављања односа на економском плану, а након тога до државног јединства у неком виду (кон)федерације, у оквиру које би били очувани постојећи друштвено-политички системи, социјалистички на Истоку и капиталистички на Западу.⁹⁷⁷

Суштински разлог, који југословенски званичници нису истицали у јавним саопштењима, који се крио иза формулације о уједињењу мирним путем у демократску немачку државу, а који је југословенско руководство наводило на одбацивање решавања немачког питања путем слободних избора и заузимање става да уједињење треба да буде остварено путем (кон)федерације, југословенска делегација саопштила је Нехруу током разговора вођених у јануару 1959. Говорећи о уједињењу кроз (кон)федерацију, Тито је истакао: „То би једино могло спречити оријентацију свих Немаца у једном правцу и то у правцу милитаризма, и створило би више могућности за демократски развитак Немачке.“ Вељко Мићуновић је уз то додао: „Тиме би ослабила идеја реваншизма“.⁹⁷⁸

⁹⁷⁵ РА АА, МfАА, А 5068, Einschätzung über die Reise Titos nach den afro-asiatischen Ländern.

⁹⁷⁶ АЈ, 837, I-2/11-2, Забелешка о југословенско-индонезанским разговорима у току посете Председника Индонезији од 23. 12. 1958. до 1. 1. 1959; АЈ, 837, I-2/11-3, Забелешка о разговору Претседника Републике са десет чланова ИК Бурманске социјалистичке партије на челу са Ба Швеом и У Чо Њеном, 9. 1. 1959; АЈ, 837, I-2/11-4, Забелешке о разговорима друга Претседника са Претседником индијске владе Џ. Нехруом, 13-19. 1. 1959.

⁹⁷⁷ АЈ, 837, I-2/11-3, Забелешка о разговору Претседника Републике са десет чланова ИК Бурманске социјалистичке партије на челу са Ба Швеом и У Чо Њеном, 9. 1. 1959.

⁹⁷⁸ АЈ, 837, I-2/11-4, Забелешке о разговорима друга Претседника са Претседником индијске владе Џ. Нехруом, 13-19. 1. 1959.

Осуде западнонемачког милитаризма и често евоцирање тога да су југословенски народи у два наврата током 20. века били жртве немачке агресије нису биле само пуке и непроживљене флоскуле.⁹⁷⁹ Консеквентан став у прилог немачком уједињењу био је одраз принципијелног залагања, али и искуства Вајмарске Немачке и немачког незадовољства одлукама из Версаја. Међутим, у образлагању става о немачком питању, нужност немачког уједињења никада није била безусловна. Поред задовољавања безбедносних интереса суседних народа, истицано је и да уједињена Немачка треба да буде демократска држава. Гарант демократског карактера Немачке, из југословенске перспективе, биле су оне „унутрашње снаге“ које су се противиле снабдевању Бундесвера атомским наоружањем, које су имале разумевања за интересе немачких суседа на Истоку, које нису водиле политику са позиција снаге. Таквом југословенском виђењу најближе су биле немачке социјалдемократе. Ипак, југословенско руководство у другој половини 50-их није имало илузија у остваривост немачког уједињења у скорој будућности, а још мање у могућност да у Немачкој превладају „стварни социјалистички демократски односи“. Према мишљењу В. Влаховића, постојала је и могућност „задржати дужи низ година овакво стање, са минималним корекцијама, док читав развитак и на Истоку и на Западу не сазрије за даље озбиљније и суштинскије социјалистичке промјене и нове победе социјалистичких снага“, односно, сачекати „услове када ће Европа, претежно социјалистички оријентисана, бити у стању да утиче на унутрашње прилике у Немачкој“.⁹⁸⁰ Овакав поглед није био само одраз спољнополитичких принципа, а још мање прагматизма. У питању је била у великој мери идеолошки обликована представа. Југославија није могла јавно иступати против немачког јединства. Интимно, међутим, може се претпоставити да је многим југословенским руководиоцима блиска била идеја о подељеној Немачкој, чиме је онемогућавано стварање велике континенталне силе у срцу Европе. Образлажући да Хрушчову одговара подељена Немачка, Вељко Влаховић писао је – „Она одговара и нама.“⁹⁸¹ Међутим, подељена Немачка, интегрисана у супротстављене војно-политичке блокове, била је константни извор напетости у средишту Европе. У том контексту, (кон)федерација двају делова Немачке, који

⁹⁷⁹ У овом погледу, не слажемо се са Аланом Маричићем, који сматра да питања нуклеарног наоружавања Бундесвера и односа Владе у Бону према Пољској нису била међу приоритетима југословенске немачке политике, те да су коришћени као чисти контрааргументи у расправи са Западним Немцима. Видети: Alan Maričić, „*Luckey that East Germany also exists*“, 58.

⁹⁸⁰ Veljko Vlahović, *Strogo pov.*, 17.

⁹⁸¹ Исто.

би се међусобно контролисали и зауздавали, али истовремено били принуђени на сарадњу у циљу очувања националног јединства, била је привлачна за југословенско руководство. Оваква Немачка била би и показна вежба за остваривост мирољубиве коегзистенције различитих модела развоја.

Западнонемачке дипломате такође су пажљиво пратиле Титово путовање, извештавајући Министарство спољних послова посебно о садржајима који би се могли довести у везу са немачким питањем. Амбасадор СРН у Њу Делхију закључивао је да Тито важи за најближег Нехруовог саветника за совјетску политику, али да његов боравак у Индији није нашкодио интересима СР Немачке и Запада. Наовдно, Тито није крио своје неодобравање „режима у Панкову“, нити је покушао да утиче на Нехруа у правцу супротном интересима Западне Немачке.⁹⁸² Из југословенских бележака о разговорима вођеним на Титовом афро-азијском путовању 1958/9. године нема података о томе да је југословенска страна непосредно наводила своје саговорнике да у односу према двома немачким државама следе југословенски пример и успоставе односе са ДР Немачком. То, међутим, не значи да нису охрабривали „пријатељске државе“ да крену тим путем. Југословенска страна остајала је доследна у настојању да избегне било који корак, који би оставио утисак да Београд покушава да изврши притисак. Међутим, у образлагању односа са двома немачким државама, уз свест да је значај економских односа са СРН кључни мотив непризнавања Источне Немачке, Тито је понављао да се, упркос прекиду дипломатских, економских односа са Западном Немачком одвијају без сметњи и без прекида, да СРН исплаћује репарације, односно да на економском плану Југославија није претрпела никакве штете услед дипломатског признања ДР Немачке.⁹⁸³

Иако су Источни Немци били не само резервисани већ су и са осуђивањем посматрали југословенске активности на међународном плану током 1958/59, југословенска страна је сматрала да не само што НДР има користи од југословенског признања, већ добија и активну подршку Београда у вези са немачким питањем.⁹⁸⁴ Управо „схватајући важност наше подршке о немачком питању“, Источни Немци били су умеренији од других

⁹⁸² РА АА, В 12/336, Inoffizieller Besuch Tito's in Delhi, 27. 1. 1959.

⁹⁸³ АЈ, 837, I-2/11-1, Краћи пресек ситуације од прошлих разговора на Брионима; АЈ, 837, I-2/11-4, Забелешке о разговорима друга Претседника са Претседником индијске владе Џ. Нехруом, 13-19. 1. 1959.

⁹⁸⁴ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 1, док. 410477, ДСИП, I одељење, Белешка о разговору са Вошњаком, 15. 4. 1959.

источноевропских земаља у антијугословенској кампањи почетком 1959.⁹⁸⁵ У Југославији се сматрало да, иако у ЈСПН-у преовладава „крут стаљинистички став“, источнонемачком руководству не одговара снажнија кампања против Југославије, „због настојања да се афирмишу на међународном плану“ и „због нашег принципијелног става о немачком питању“.⁹⁸⁶ Министар спољних послова НДР Лотар Болц „дошао је до закључка“, како је пренео Митји Вошњаку, „да је претседник Тито утицао на Нехруа у смислу заузимања ставова по немачком питању, који су супротни ставовима запада“, што је било уочљиво у писању индијске штампе о овом проблему након првог разговора између Нехруа и Тита.⁹⁸⁷ У приватним разговорима са Вошњаком источнонемачки руководиоци попут Ота Гротеволла и Сепе Шваба изражавали су захвалност због „доследног“ југословенског држања о немачком питању, а посебно због „чврстог става“ у преговорима са Боном о успостави дипломатских односа, односно непристајања на предлог о „замрзавању“ односа са Источним Берлином. Уз то, истицали су наду у сарадњу са СПД-ом о питањима везаним за немачку будућност, као и да ће Југославија „позитивно утицати“ на западнонемачке социјалдемократе, приликом предстојећих разговора у Београду.⁹⁸⁸

III.1.5 „Југославија има неоспорно право да учествује у решавању немачког питања“

Прекидом дипломатских односа између СР Немачке и Југославије ослабили су до тада веома интензивни лични контакти између југословенских и представника немачке социјалдемократије, који су, како је то истицао Херберт Венер, доприносили „сталном критичком проверавању наших мишљења и акција“.⁹⁸⁹ Југословенски представници на

⁹⁸⁵ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 36, док. 34379, НДР, фебруар-април 1959.

⁹⁸⁶ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 36, док. 34136, Антијугословенска кампања у НДР, 5. 3. 1959.

⁹⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 18, док. 47870, Забелешка о разговору са министром иностраних послова др Лотаром Болцом и замеником министра, државним секретаром Винцером, 25. 2. 1959.

⁹⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 36, док. 34379, НДР, фебруар-април 1959; ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 1, док. 47541, Телеграм Вошњака ДСИП-у, 18. 3. 1959; ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 18, док. 47870, Забелешка о разговору са замеником министра иностраних послова Сепом Швабом 18. 3. 1959.

⁹⁸⁹ АЈ, 507/IX, 87/II-180, Brief Herbert Wehners an Veljko Vlahović, Bonn, den 9. 2. 1959; Венеров одговор на предлог за сусрет: превод, 26. 2. 1959.

простору Немачке, превасходно чланови Војне мисије у Западном Берлину⁹⁹⁰, пратили су током читаве 1958. године активности Социјалдемократске партије, њене ставове о кључним питањима, посебно оним везаним за уједињење Немачке и актуелну дебату о наоружавању Бундесвера атомским оружјем, обавештавајући о томе Државни секретаријат у Београду. Директни контакти били су, међутим, спорадични. Реактуелизовање немачког и берлинског питања Хрушчовљевим говором из новембра 1958. наметнуло је и потребу да ДСИП приступи темељној обради ових проблема.⁹⁹¹ У том контексту, од значаја је било обновити директни контакт са руководством социјалдемократа, који су сматрани једним од кључних позитивних чинилаца западнонемачке и уопште немачке политичке сцене. Тако је, две и по године након сусрета у Београду, Вељко Влаховић 13. јануара 1959. упутио писмо Херберту Венеру, од 1958. заменику председника СПД-а. Истичући заинтересованост Југославије за ставове СПД-а о актуелним проблемима везаним за немачко питање, Влаховић је „обновио стару идеју“ о директним сусретима и разговорима представника СПД-а и ССРНЈ.⁹⁹² Венер је убрзо одговорио на Влаховићево писмо, истичући заинтересованост за разговоре, али не прецизирајући термин могуће посете Југославији.⁹⁹³ У међувремену је, међутим, сам Херберт Венер преко југословенског представника при Амбасади Шведске у Мелему крај Бона обавестио југословенску страну о намери да делегација социјалдемократске фракције у Бундестагу, на челу са Фрицом Ерлером, током марта посети Југославију, у циљу „размене мишљења са југословенским руководиоцима о немачком питању“.⁹⁹⁴

Хрушчовљев ултиматум поново је отворио не само берлинско, већ и немачко питање. Као одговор на америчку ноту из децембра, већ 10. јануара предата је нова совјетска нота амбасадорима четири велике силе, две Немачке и свих других држава које су биле учеснице у рату против Немачке, укључујући и Југославију. Нова нота представљала је

⁹⁹⁰ До успоставе дипломатских односа са НДР и прекида односа са СРН, Војна мисија у З. Берлину била је задужена за праћење догађаја у Источној Немачкој. Од октобра 1957. дужности Војне мисије промениле су се, те је њен политички рад постао превасходно усмерен на дешавања у Западном Берлину и Западној Немачкој.

⁹⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 116, дос. 26, док. 45381, Белешка о изради елабората о немачком питању, 25. 2. 1959.

⁹⁹² АЈ, 507/IX, 87/II-180, Писмо Вељка Влаховића Херберту Венеру, 13. 1. 1959.

⁹⁹³ АЈ, 507/IX, 87/II-180, Писмо Херберта Венера Вељку Влаховићу, 9. 2. 1959.

⁹⁹⁴ АЈ, 507/IX, 87/II-181, Забелешка о претстојећој посети делегације социјалдемократске парламентарне фракције западнонемачког Бундестага, од 24. до 28. марта, 13. 3. 1959.

позив на одржавање конференције са циљем потписивања мировног уговора са Немачком, али истовремено и са тиме повезаним питањима разоружања и безбедности у Европи. Кључна новина коју су совјетски предлози унели у дискусију о решавању немачког питања била је везана за редослед корака који би до њега довели. Нотом од 10. јануара првенство је давано потписивању мировног уговора, којим би постојеће стање подељености било легализовано, што би створило предуслове, с једне стране за решавање питања безбедности у Европи, а с друге препустило немачко уједињење двома немачким државама, односно самом немачком народу, како је истицано. Оваква перспектива није била далеко од југословенског виђења начина на који се могло решити немачко и с њиме уско повезано питање европске безбедности. Преко две године уназад југословенски званичници истицали су да решавање немачког не сме бити предуслов за постизање споразума о безбедности у Европи, те да треба прихватити чињенично стање, односно постојање двеју немачких држава, које би саме требало да нађу погодни пут за поновно уједињење.

На совјетску ноту југословенска страна одговорила је 3. фебруара, а западне силе тринаест дана касније.⁹⁹⁵ У сопственом одговору Југословенска влада поновила је већ изношено мишљење о немачком питању, као и свој интерес и спремност да, као земља чији су народи два пута били жртва немачке агресије, учествује у конференцији која би била посвећена потписивању мировног уговора са Немачком.⁹⁹⁶ Уочи саме конференције Коча Поповић дао је изјаву за домаћу и страну штампу у којој је исткао да „Југославија има неоспорно право да учествује у решавању немачког питања“.⁹⁹⁷ Међутим, у том тренутку југословенско мишљење није било добродошло ни на Истоку ни на Западу.

У контексту припрема за конференцију о немачком питању до изражаја је поново дошло југословенско настојање се њен глас у овом важном међународном питању чује и уважи. Представницима совјетске амбасаде у Београду недвосмислено је стављано до знања југословенско мишљење да би на конференцији, поред четири велике силе и представника немачких држава, требало да учествују и друге државе које су биле жртве немачке агресије, те да „по својој улози у рату“ и „својом послератном политиком“ Југославија не само треба

⁹⁹⁵ АЈ, 837, I-5-b/99-8, Забелешка о разговору државног секретара Коче Поповића са отправником послова Амбасаде СССР Владимиром Биркином, 3. 2. 1959; АЈ, I-4-a, „Одговор Владе ФНРЈ на ноту Владе СССР-а о Немачкој од јануара 1959. год.“, у: Немачка и Берлин (материјал за Београдску конференцију).

⁹⁹⁶ „Одговор југословенске владе на ноту владе СССР“, *Борба*, 4. 2. 1959.

⁹⁹⁷ „Југославија има неоспорно право да учествује у решавању немачког питања“, *Борба*, 10. 5. 1959.

да присуствује разговорима, већ би им могла знатно допринети.⁹⁹⁸ Овакав став до изражаја је дошао и у југословенској штампи. Истицано је да припадност било ком блоку не сме бити „пропусница за конференцијску салу“, да се на учешће „жртва агресије и припадника антифашистичке коалиције“ не сме „гледати са блоковских позиција“, те да приликом избора учесника на конференцији треба „применити поузданије критеријуме и руководити се ширим интересима“, чиме се не оспорава великим силама одговорност за решавање спорних међународних проблема, „али се ни ванблоковским земљама (...) не може порећи да могу допринети побољшању атмосфере која би олакшала доношење споразумних одлука“.⁹⁹⁹

Конференција министара иностраних послова четири велике силе и, у саветодавном својству, две Немачке договорена је разменом нота између западних сила и СССР-а крајем марта 1959. Одлучено је да почне са радом 11. маја у Женеви. Учешће других земаља које су у рату биле противнице Немачке, па тако ни Југославије, није било предвиђено, али ни сасвим искључено као могућност у некој каснијој фази споразумевања. Учешће представника двеју немачких држава у истом рангу на Женевској конференцији 1959. било је значајан ударац за углед Владе СР Немачке, која се поново нашла у пасивној, саветодавној улози, притом исто рангирана као друга немачка држава чије постојање није признавала.

Иако незадовољна чињеницом да не учествује на Конференцији, југословенска страна могла је бити задовољна тиме што су представници Источне и Западне Немачке присутни у истом статусу. Своје незадовољство Југословени су отворено саопштавали совјетским и источнонемачким представницима. У разговору са совјетским амбасадором у Берлину Митја Вошњак изнео је мишљење да СССР није показао разумевање за југословенску страну, те да су предложили Пољску и Чехословачку као учеснице на преговорима о немачком питању, „иако би према уделу у рату требало предложити и

⁹⁹⁸ АЈ, 837, I-5-b/99-8, Забелешка о разговору државног секретара Коче Поповића са саветником совјетске амбасаде Биркином, 11. 3. 1959; Забелешка о разговору државног подсекретара Срђе Прице са совјетским амбасадором г. Замчевским, 20. 3. 1959.

⁹⁹⁹ „За успех преговора“, *Борба*, 11. 3. 1959.

У разговору са саветником совјетске амбасаде Биркином Коча Поповић је потврдио да је текст „За успех преговора“ у највећој мери одраз званичног југословенског става. АЈ, 837, I-5-b/99-8, Забелешка о разговору државног секретара Коче Поповића са саветником совјетске амбасаде Биркином, 11. 3. 1959.

Југославију“.¹⁰⁰⁰ Југословенске дипломате у Лондону и Паризу такође су агитовале за укључивање ФНРЈ у предстојећу конференцију о немачком питању, али без успеха. Мишљење западних сила било је да би учешће Југославије било непожељно, услед претеране блискости званичних ставова Београда са совјетском политиком према немачком питању.¹⁰⁰¹ Исте примедбе стављане су до знања и Источним Немцима. Вошњак је у разговору са замеником министра иностраних послова Сепом Швабом истакао да „због нашег удела у рату, због садашњег места у борби за мир и коегзистенцију, а и због наших интереса мишљења смо, да нам је нанета неправда, јер нисмо и ми предложени, чим се је ишло преко оквира четири велике силе“, те да би Југославија „позитивно оценила“ ако би НДР изразила подршку југословенском захтеву да учествује у конференцији о мировном уговору са Немачком.¹⁰⁰²

За југословенску дипломатију било је изузетно важно да нагласи да подударност појединих југословенских ставова са совјетским и источнонемачким не произилази из тога што су у питању ставови те две земље, већ због процене да оне представљају „прилог миру“.¹⁰⁰³ Инсистирање на томе да југословенски ставови проистичу из југословенске процене и спољнополитичких принципа, а не усклађивања са туђим ставовима, било је нужно, како би „лагеру [било] јасно да се пред нама не могу позивати на *јединство лагера* као гаранцију да је нешто исправно и што би нас самим тим обавезивало на слепо подршку“. Упркос антијугословенској кампањи у источноевропским земљама, Коча Поповић истицао је да „ми (...) подржавамо из убеђења многе ставове Панкова о немачком питању, онолико колико сматрамо потребним и корисним.“ Ипак, за активнију јавну подршку Југославија је тражила стишавање јавних напада на њену политику.¹⁰⁰⁴ Докле год је осећала притисак са Истока због настојања да остане изван блокова, југословенска страна чинила је напоре да неутралише могућности да се њена спољна политика осуди као политика вођена са „лагерских“ позиција. С друге стране, у покушају да сузбије осуде које су долазиле из Москве, Тито је користио своју ванблоковску позицију као аргумент. Истичући у разговору

¹⁰⁰⁰ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 91, док. 48901, Преглед поште из ДР Немачке, 2. 4. 1959.

¹⁰⁰¹ РА АА, В 42/19, Fernschreiben aus London, 14. 5. 1959; Fernschreiben aus Paris, 22. 5. 1959.

¹⁰⁰² ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 18, док. 411438, Забелешка о разговору са замеником министра иностраних послова ДДР, Швабом, 3. 4. 1959.

¹⁰⁰³ АЈ, 837, I-5-b/99-8, Забелешка о разговору државног секретара Коче Поповића са саветником совјетске амбасаде Биркином, 11. 3. 1959.

¹⁰⁰⁴ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 116, дос. 28, док. 48408, Телеграм Коче Поповића Вошњаку, 30. 3. 1959.

са совјетским амбасадором Замчевским да је током свог путовања настојао да охрабри земље Азије и Африке да развијају свестране односе са Совјетским Савезом, напоменуо је да и СССР мора водити рачуна о својим поступцима, јер се у тим земљама пажљиво прате сви поступци Москве према било којој ванблоковској држави. У питању је била јасна алузија на совјетске нападе против Југославије, али и показатељ да је у позиционирању према Истоку и према Западу Тито све чвршће у рукама имао адут наклоности ваневропског света.¹⁰⁰⁵

Поново отворена берлинска криза представљала је велики изазов за Савезну Републику Немачку, подгрејавши старе западнонемачке страхове о могућности споразумевања великих сила о немачкој судбини, мимо воље и учешћа немачког народа и његових представника. Поклопивши се са Гротеволовим путовањем у Египат, Багдад и Њу Делхи, деловала је на Западнонемачку владу отржењујуће. У јануару 1959. Одељење за штампу и информације Владе СРН покренуло је шестомесечну „Берлинску акцију“, усмерену на слање политичара, новинара и привредника широм ванблоковског света, а у циљу појашњавања западнонемачких позиција о Берлину и Немачкој. У оквиру ове кампање, градоначелник Берлина Вили Брант путовао је у Југоисточну Азију.¹⁰⁰⁶ Берлинска криза покренула је, поред Владе, и опозиционе партије. Крајем јануара, ФДП изашла је са *Нацртом* мировног уговора, који се у знатној мери ослањао на *План Рапацки*. Средином марта 1959, СПД усвојила је свој *План за Немачку*,¹⁰⁰⁷ који је предвиђао безатомску зону у централној Европи, која би обухватала оба дела Немачке, Пољску, Чехословачку и Мађарску, које би напустиле војне блокове и оформиле нуклеус европског система безбедности.¹⁰⁰⁸ Поред тога, руководство СПД-а ангажовало се и на међународном плану. Високи руководиоци посетили су САД, Канаду, Данску, Совјетски Савез, Јапан, Индију, Бурму, Чехословачку, Пољску. Након што је средином марта предводио делегацију СПД-а

¹⁰⁰⁵ АЈ, 837, I-3-a/101-22, Забелешка о разговору председника Ј. Б. Тита са совјетским амбасадором Замчевским И. К., 14. 3. 1959.

¹⁰⁰⁶ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 102; Југословенске дипломате извештавале су ДСИП о међународним активностима западнонемачких званичника и социјалдемократских представника. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 115, дос. 24, док. 4669, Телеграм Кведера ДСИП-у 12. 3. 1959;

¹⁰⁰⁷ У изради *Плана за Немачку* ангажован је био комитет седморице, у ком су, између осталих, учествовали Херберт Венер, Фриц Ерлер, Густав Хајнеман, Хелмут Шмит, Курт Матик. *План* је објављен 18. марта 1959. С. Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, 228.

¹⁰⁰⁸ Gregor Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik*, 142.

у Москви, Фриц Ерлер се у другој половини месеца (24–28. март) нашао на челу делегације која је посетила Југославију.¹⁰⁰⁹

О значају који је југословенски председник придавао немачком питању сведочи и чињеница да је током боравка западнонемачких социјалдемократа у ФНРЈ уприличен и пријем 27. марта на Брионима. У припремним материјалима за посету образлагани су разлози за и против тога да Тито прими делегацију СПД-а. Упркос аргументима да СПД не одржава званичне односе са ССРНЈ, да је Западна Немачка била та која је прекинула дипломатске односе са Југославијом, да Фриц Ерлер није ни председник ни потпредседник СПД-а, већ „само“ члан партијског руководства, те да он лично има честе антикомунистичке „испаде“, превагнули су контрааргументи у прилог пријему код југословенског председника. Наиме, истицало се да је председник СПД-а Ерих Оленхауер јуна 1958. примио Светозара Вукмановића Темпа на његовом пропутовању кроз Западну Немачку, да је социјалдемократска фракција Бундестага иступила против прекида односа са Југославијом 1957, али и, пресудно, да су питања о којима делегација жели да дискутује од „великог актуелног значаја“, те да је Фрицу Ерлеру приликом његове недавне посете СССР-у омогућен пријем код Хрушчова.¹⁰¹⁰

Разговор између Тита и представника СПД-а отпочео је међусобном заинтересованошћу за недавна путовања – Тита у Африку и Азију и Ерлера у Москву. Представници СПД-а изложили су свој *План за Немачку*, истичући знатну подударност са *Планом Рапацки*. Крајње негативно одредили су се према совјетским предлозима, сматрајући да сепаратно решавање статуса Западног Берлина доводи до тога да само Запад чини уступке, те да је совјетски циљ цементирање постојећег стања подељености, не и немачко уједињење. Тито је, с друге стране, истицао да је совјетски захтев само предлог за покретање преговора, те да је у совјетском интересу да будућа немачка држава буде ван блокова, неутрална и да се онемогући раст фашизма. У основи, Тито је поздравио доношење социјалдемократског *Плана*, који је предвиђао постепеност у решавању немачког питања,

¹⁰⁰⁹ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 3, док. 432638, Забелешка о претстојећој осети делегације социјалдемократске партијске фракције западнонемачког Бундестага од 24. до 28. марта, 13. 3. 1959.

¹⁰¹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 3, док. 432638, Забелешка о претстојећој осети делегације социјалдемократске партијске фракције западнонемачког Бундестага од 24. до 28. марта, 13. 3. 1959.

као позитиван корак.¹⁰¹¹ Упркос разликама у оцени совјетске берлинске иницијативе, обе стране биле су сагласне са потребом стварања безатомске зоне у централној Европи, на начин на који су то предвиђали *План Рапацки* и социјалдемократски *План за Немачку*.¹⁰¹²

Југословенска страна настојала је и овом приликом да помири социјалдемократске ставове са ставовима Источног блока, сматрајући да у њима има сличности.¹⁰¹³ Како је истицао Коча Поповић, „ми смо социјалдемократима износили наша мишљења, подстичући их на што већу концилијантност и конструктивност“.¹⁰¹⁴ „Ослушкивање“ реакција Источног Берлина на социјалдемократски *План за Немачку* наводио је југословенску страну на закључак да су, упркос првобитно критичким изјавама, Источни Немци, у погледу међународне политике, у основи позитивно настројени према социјалдемократској иницијативи, те да у СПД-у препознају једину „радничку партију“ у Западној Немачкој која се може одупрети Аденауеровој политици и у том циљу око себе окупити немачке „масе“.¹⁰¹⁵ Иако су сматрали да Источни Немци превише „терају“ СПД на директну сарадњу, која у датим околностима није могућа, те су њихови потези контрапродуктивни, ипак су закључивали да је сарадња између ЈСПН-а и СПД-а „могућа“.¹⁰¹⁶ Настојање да приближи западнонемачке социјалдемократе и источнонемачке комунисте било је очито из

¹⁰¹¹ АЈ, 507/IX, 97/II-181, Забелешка о разговору друга Тита с делегацијом социјалдемократске фракције западнонемачког Бундестага, 27. марта 1959 године на Брионима.

¹⁰¹² *План Рапацки* први пут је изложен 2. октобра 1957. у Генералној скупштини УН-а. Како су основне критике Запада биле усмерене на то да би по стварању безатомске зоне СССР и Источни блок постали далеко јача снага у Европи, услед преваге у конвенционалном наоружању, 4. 11. 1958. Адам Рапацки изложио је другу верзију свог *Плана*. Она је подразумевала постепену денуклеаризацију, уз истовремено споразумно ограничавање конвенционалних снага. Југословенска влада је званично подржавала *План Рапацки*, али је задржавала одређене резерве према стварању неутралног појаса. Такође, предлагала је ширу безатомску зону, која би обухватала, поред Централне Европе, и Балкан и медитерански простор. Детаљније видети: Dragan Bogetić, „Jugoslavija i Plan Rapacki. Prilaz Jugoslavije i Poljske pitanju bezbednosti u Evropi“, u: *Jugoslavija i Poljska u XX veku. Međunarodni tematski zbornik radova sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, Beograd: ISI, Ihim, Društvo istoričara Srbije, 2017, 284–299.

¹⁰¹³ Марк Кристијан Тојрер сматра да је Титово понашање према социјалдемократима било „необично“ и неочекивано, те везује похвале на рачун политике СПД-а у југословенској јавности за неуспех преговора о обнови дипломатских односа са Владом СРН. Са оваквом интерпретацијом не можемо се сложити, имајући у виду дугогодишњу сарадњу југословенских представника у СРН са СПД-ом, као и знатну подударност социјалдемократских и југословенских ставова према немачком питању, који су изложени у претходним потпоглављима. Упоредити: Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 76, 80-81.

¹⁰¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 116, дос. 28, док. 48408, Телеграм Коче Поповића Вошњаку, 30. 3. 1959.

¹⁰¹⁵ Видети низ разговора који су посланик Вошњак и саветник Посланства ФНРЈ у И. Берлину Милан Матијашевић водили са Сепом Швабом, Петером Флорином, Валтером Белингом, Хинчом, као и појединим представницима источноевропских земаља, у: ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 18, док. 411438.

¹⁰¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 1, док. 49440, Телеграм К. Поповића Посланству ФНРЈ у Берлину, 9. 4. 1959.

разговора Митје Вошњака и Сепе Шваба недељу дана по посети делегације СПД-а. Вошњак је подвукао да западнемачке социјалдемократе „показују досад највише реализма и конструктивности на западу“, да су „свесни опасности немачког милитаризма“, да „одбацују захтев за уједињењем као првом фазом јер је нереалистички“, да „полазе од Уговора о миру као полазне тачке за постепено уједињавање Немачке“, да се залажу за „стврање разређене зоне и повлачење страних трупа“.¹⁰¹⁷ Ипак, оцењивало се да, колико год „лагеру“ одговарају иницијативе СПД-а на међународном плану, на унутрашњеполитичком ЈСПН неће променити свој однос према западнемачким социјалдемократама.¹⁰¹⁸ Источнемачки МИП, с друге стране, с правом је закључивао да у погледу југословенско-западнемачких односа и посебно питања поновне размене дипломатских представника југословенски државни врх у највећој мери наде полаже у западнемачке социјалдемократе.¹⁰¹⁹ На међународном плану, Југославија је подржавала социјалдемократски *План за Немачку* као „реалистичан“, док се на плану билатералних односа СПД јасно дистанцирала од политике Бонске владе.¹⁰²⁰

Међутим, *План за Немачку* из марта 1959. представљао је последњи покушај немачких социјалдемократа да залагањем за преговоре великих сила, повлачење трупа и формирање колективног система безбедности у Европи доведу до немачког уједињења. Свест коју је социјалдемократска делегација понела из Москве марта 1959. да СССР није наклоњен идеји немачког јединства, жестоки напади на *План* од стране владајуће Хришћанско-демократске уније, непријемчивост изнетих предлога за немачко становништво које усред кризе није било погодна публика за апстрактне планове о европској безбедности, као и неуспех Конференције министара иностраних послова у Женеви довели су социјалдемократско руководство до уверења да је нужно променити дотадашње спољно- и немачкополитичке концепције. Упоредо са темељном организационом реформом партије, доношењем новог Годесбершког програма (наместо до

¹⁰¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 18, док. 411483, Забелешка о разговору са замеником министра иностраних послова ДДР, Швабом, 3. 4. 1959.

¹⁰¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 47, дос. 6, док. 410076, Телеграм Вошњака ДСИП-у, 11. 4. 1959.

¹⁰¹⁹ РА АА, МfАА, А 5288, Die Außenpolitik der FVRJ im Jahre 1959, 21. 12. 1959.

¹⁰²⁰ Ово дистанцирање СПД-а било је очито како током посете делегације на челу са Ерлером Југославији марта 1959, тако и током посете југословенске делегације фракцији СПД-а јуна исте године. Видети: АЈ, 507/IX, 87/II-181, Материјал о боравку делегације социјалдемократске партије западнемачког Бундестага у Југославији од 24. до 28. 3. 1959; ДА МСП РС, ПА, 1959, ф. 115, дос. 10, док. 417937, Телеграм Кљуна ДСИП-у, Бон, 28. 6. 1959.

тада важећег Хајделбершког програма из 1925) новембра 1959, избором Вилија Бранта за кандидата за канцелара лета 1960, дошло и до драстичног заокрета у спољнополитичкој оријентацији СПД-а. Током пролећа 1960. представници СПД-а почели су се дистанцирати од *Плана за Немачку*, а након неуспеха самита велике четворице у Паризу, коначно је у парламентарној дебати о спољној политици Социјалдемократска партија Немачке изашла са спољнополитичким начелима готово подударним са политиком Владе. Главни говорник у Бундестагу јуна 1960. био је Херберт Венер, који је, посебно од избора у најуже партијско руководство 1958. несумњиво био и кључна личност у формулисању социјалдемократске спољне и немачке политике. Убрзо након тога, избор за социјалдемократског кандидата на предстојећим парламентарним изборима пао је на тадашњег градоначелника Берлина Вилија Бранта. Ова драстична промена спољнополитичке оријентације Социјалдемократске партије, али и Херберта Венера лично, проистицала је из све чвршћег уверења да је споразум великих сила о немачком питању нереално очекивати, макар не у ближој будућности. Венер је сматрао да је кључни задатак СПД-а да стане на пут даљем заостравању унутарнемачких односа и јачању центрифугалних процеса који су доводили до све јаснијег удаљавања Немаца са Истока и Запада. Сматрао је да ће СПД моћи да утиче на немачку и источну политику СР Немачке тек по доласку на власт. Предуслов за долазак на власт био је неутралисање напада на политику СПД-а као прокомунистичку, проруску и антизападну, као и уверавање западних савезница да социјалдемократе не би водиле политику која би угрозила њихове интересе у Немачкој и Европи.¹⁰²¹

Југославија у најмању руку није била задовољна оваквим кретањем како спољне тако и унутрашње политике СПД-а. Доношење Годесбершког програма, којим су напуштена марксистичка полазишта, а СПД од радничке претворена у народну партију, сматрала су антикомунистичким и „реакционарним“. Није било ентузијазма ни око избора за канцеларског кандидата Вилија Бранта, ког су југословенске дипломате карактерисале као представника десног крила странке и пропонента америчких интереса у оквиру СПД-а. Највећи „ударцац“ била је промена спољнополитичке оријентације. У Југославији се сматрало да је спољна политика предвиђена *Планом за Немачку*, као дистинктивна у односу на политику Владе СРН, била „у суштини антиблоковска“, те да је као таква „допринела

¹⁰²¹ Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 20; C. Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, 212–223.

стварању погодне атмосфере попуштања блоковских затегнутости и превазилажења хладног рата“.¹⁰²² Насупрот томе, нова спољнополитичка оријентација, усмерена на вођење заједничке спољне политике опозиционе Социјалдемократске партије и владајуће Хришћанско-демократске уније, довела је из, како се сматрало, опортунистичких разлога до напуштања „дугорочне перспективе борбе за уједињење земље путем постепеног друштвеног преображаја у оба дела Немачке“, што је несумњиво била перспектива блиска југословенској страни.¹⁰²³ Тиме што је СПД напустила спољну политику коју је Југославија сматрала „реалистичном“, Београд је изгубио немачког савезника у решавању немачког питања. И Влада у Бону, као и она у Источном Берлину, водиле су политике које су полазиле од припадности блоковима, без индиција да би своје позиције без савезничких притисака мењале. Међутим, за Југославију, мера „реалистичности“ била је усклађеност са њеним сопственим спољнополитичким интересима и погледима. Без савезника и публике у Европи, Југославија се окретала другим континентима у потрази за појачањем.

III.2 НЕМАЧКИ ХЛАДНИ РАТ У ТРЕЋЕМ СВЕТУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ПОЛИТИКА НЕСВРСТАНОСТИ (1960–1961)

III.2.1 Афрички континент у центру пажње Београда, Бона и Источног Берлина

На преласку из шесте у седму деценију двадесетог века, пажња светских сила, као и обеју немачких држава, усмеравала се у далеко већој мери него раније ка ваневропском свету, посебно Африци. Најкасније од 1960. године, деколонизације 17 афричких држава и посебно кризе у Конгу, Африка је дошла у фокус светске пажње.¹⁰²⁴ Исти догађаји, поставили су афрички континент и у средиште пажње југословенске дипломатије, која се у

¹⁰²² ДА МСП РС, ПА, 1960, ф. 83, дос. 9, док. 43590, Забелешка о курсу СПД на „заједничку спољну политику“ с владом (период важнијих догађаја у СПД од средине 1959. до јула 1960).

¹⁰²³ Исто.

¹⁰²⁴ Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat*.

другој половини 50-их све интензивније окретала овом делу света.¹⁰²⁵ Две немачке државе, чврсто везане за блокове којима су припадале, уклапале су своју политику према ванблоковском свету у глобалне биполарне оквире.¹⁰²⁶ И у Бону и у Источном Берлину, међутим, иако уклопљена у политику блокова, политика према ваневропском свету била је и у функцији њихових *немачких политика*. Тако су две немачке државе биле све ангажованије у новоослобођеним државама, дајући допринос њиховој интеграцији у „социјалистичку заједницу народа“, односно у део „слободног света“, али са ултимативним циљем дипломатске изолације НДР, односно стицања дипломатског признања и међународног легитимитета.¹⁰²⁷

Савезна Република Немачка, као економски снажна држава без хипотеке непосредне колонијалне прошлости, била је готово идеалан савезник Сједињених Америчких Држава у придобијању наклоности ванблоковских држава. Након што на Женевској конференцији 1959. западне савезнице нису учиниле уступке који би угрозили постојеће западнонемачке позиције у Европи, односно у Западном Берлину, нити у ваневропском свету, Савезна влада могла је да преусмери своју пажњу на уверавање земаља Трећег света у исправност западнонемачких позиција. Бон се упустио у замашну „контраофанзиву“, са циљем зауздавања напредака које је Источни Берлин уз совјетску подршку успео да направи у појединим ваневропским земљама. То се пре свега односило на Гвинеју, прву земљу изван Европе где је источнонемачка трговинска мисија успела да стигне пре западнонемачке, а која се почетком 1960. налазила на граници успостављања дипломатских односа са Источним Берлином. Поучен овим искуством, Бон ће убудуће марљиво користити наизглед парадоксалну предност, која је у пропагандном смислу била и најизразитија слаба тачка – савезништво са у Трећем свету „омраженим“ колонијалним силама, Француском и Великом

¹⁰²⁵ Немања Радоњић, „Слика Африке у Југославији (1945–1991)“, докторска дисертација, Београд 2020, 28–33.

¹⁰²⁶ Hubertus Büschel, „In Afrika helfen: Akteure westdeutscher *Entwicklungshilfe* und ostdeutscher *Solidarität* 1955–1975“, *Archiv für Sozialgeschichte*, 48 (2008), 335.

¹⁰²⁷ Насупрот тврдњама у једном делу историографске литературе да је западнонемачка развојна помоћ све до позних 60-их била искључиво у функцији одржавања Халштајнове доктрине и у извозним интересима саме СР Немачке, Хајде-Ирене Шмит показује да је већ од позних 50-их година, а посебно од 1960/61, економска помоћ СР Немачке неразвијеним земљама била иницирана под моралним притиском САД-а и Велике Британије, а спроведена кроз билатералне и мултилатералне пројекте, у знатној мери у интересу Запада и међународног монетарног и трговинског система. Видети: Heide-Irene Schmidt, „Pushed to the Front: The Foreign Assistance Policy of the Federal Republic of Germany, 1958–1971“, *Contemporary European History*, 12, 4/2003, 473–507.

Британијом. Управо захваљујући овој чињеници, Западнонемачка влада успевала је да у новоослобођене земље пошаље свог дипломатског представника пре него што би друга немачка држава постала свесна да се отворило још једно поље за међусобно дипломатско надметање.¹⁰²⁸ На самом крају шесте деценије, широм Азије и Африке акредитовани су западнонемачки аташеи за штампу. Пропаганда СРН у ваневропском свету почела је интензивно употребљавати до тада, из обзира према Британији и Француској, избегавани мотив „самоопредељења“. Циљ је био представити „леgitимно право“ немачког народа, који се у „Совјетској окупационој зони“ налази под страном доминацијом, на самоопредељење и ослобођење, у категоријама појмовно и вредносно блиским ослободилачким покретима и новоослобођеним режимима Трећег света.¹⁰²⁹ Од 1960. године покренут је замашни програм економске помоћи неразвијеним земљама, за које је било задужено наредне године основано Министарство за економску сарадњу. Током прве две године, склопљени су уговори о помоћи са 35 земаља, а њихово потписивање праћено је посетама високих званичника Бона, са циљем појачавања политичког и пропагандног ефекта.¹⁰³⁰

Према мишљењу Београда, интензивирана привредна и пропагандна активност Западне Немачке у Африци била је подстакнута, с једне стране, „експанзионистичким“ карактером њене привреде, хладноратовским интересима Запада, али и појачаним ангажманом Источног блока и посебно ДР Немачке, која се у неразвијеном свету профилисала као респектабилан привредни партнер. Према југословенском мишљењу, управо страх од ланчаног признања НДР наводио је званичнике у Бону на усмеравање спољно- и економскополитичких активности ка ваневропском свету.¹⁰³¹ Развојна помоћ није номинално била везана за однос држава прималаца помоћи према немачком питању. Политичко условљавање могло је имати контраефекат на поносне лидере новоослобођених држава. Међутим, упркос томе што је Савезна Република Немачка успевала да одржи обруч

¹⁰²⁸ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 102–115.

¹⁰²⁹ Исто, 109.

¹⁰³⁰ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 120–122; Heide-Irene Schmidt, “Pushed to the Front“, 473–507.

¹⁰³¹ AJ, 837, I-2/13, к. 20, ДСИП, VI Одељење, Допунске теме о проблемима Африке, фебруар 1961.

дипломатске изолације Немачке Демократске Републике, већ почетком 60-их година Источна Немачка *de facto* је била присутна у готово свим деловима света.¹⁰³²

Африка је доиста током 60-их и 70-их година била кључна преокупација источне немачке спољне политике. Она се заснивала на пропагирању социјалистичке солидарности радничке класе, борби против империјализма, капитализма, колонијализма и неоколонијализма. Уз подршку Москве и у координацији са другим земљама Источног блока, Немачка Демократска Република успостављала је са новоослобођеним земљама трговинске односе, слала је експерте, материјалну, хуманитарну и медицинску помоћ, успостављала програме размене студената, различитих стручних, културних и синдикалних делегација и др. У Источном Берлину основано је Немачко-афричко друштво, као пандан западне немачком Немачком афричком друштву. Напори да се на овај начин дође до међународног признања и легитимитета за источне немачко руководство били су од егзистенцијалног интереса.¹⁰³³

Однос према политици СРН и пропагандни наступ источноевропских држава и комунистичких партија јасно је био изражен у *Саопштењу 81 комунистичке и радничке партије* са саветовања одржаног у Москви новембра 1960. године.¹⁰³⁴ „Империјалистичке снаге САД-а, Британије и Француске склопиле су криминални споразум са западне немачким империјализмом“, писало је у саопштењу. У Западној Немачкој оживљен је „милитаризам“, под командом „Хитлерових генерала“, а уз пуну подршку „америчких империјалиста“. Бон је означен као „кључни непријатељ мирољубиве коегзистенције, разоружања и смањивања напетости у Европи“, док је Западни Берлин „претворен“ у „седиште међународне провокације“. У том светлу, учеснице састанка у Москви закључиле

¹⁰³² William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 102–110; Gareth M. Winrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, 44–46.

¹⁰³³ Britta Schilling, *Postcolonial Germany: Memories of Empire in a Decolonized Nation*, Oxford University Press, 2014, 93–95.

¹⁰³⁴ На саветовању у Москви и у *Саопштењу* изнова је нападан и југословенски „ревизионизам“ и „југословенска врста међународног опортунизма“. Ове оптужбе на рачун југословенске партијске политике уследиле су у тренутку када су међудржавни односи, након трогодишњег захлађења, поново кренули узлазном путањом. Како су југословенске дипломате примећивале, у питању је био израз „двојне линије совјетског наступа према Југославији“, која је за циљ имала да се путем идеолошких напада и критике партијске политике утиче на промену државне политике СФРЈ. Критике из новембра 1960. биће међутим последњи крупнији инцидент, и већ крајем 1960. и почетком 1961. Москва ће показати спремност на реализацију низа економских, културних и научно-техничких аранжмана замрзнутих три године раније. Видети: Ђоко Триповић, *Jugoslavija–SSSR*, 109–110; Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 167–168.

су да је дужност свих држава социјалистичког лагера и свих „мирољубивих народа“ да подрже и одбране Немачку Демократску Републику – „предстражу социјализма у Западној Европи и истински израз мирољубивих аспирација немачког народа“.¹⁰³⁵ Осуде колонијализма и неоколонијализма западних сила, чији је блиски савезник била и Савезна Република Немачка, наилазиле су на пријемчиву публику посебно у земљама попут Гвинеје, Гане, Малија, али и Цејлона и Индонезије, као и Кубе.¹⁰³⁶ Хитре источнонемачке осуде Запада када је убиство Патриса Лумумбе озваничено фебруара 1961. падале су на плодно тле. Чињенице да је политички став могао превагнути над издашном развојном помоћи, те потенцијално угрозити основе западнонемачке спољне и немачке политике, Бон је постао свестан на Београдској конференцији септембра 1961. године, која ће у очима Западнонемачке владе представљати до тада највећи изазов Халштајновој доктрини.¹⁰³⁷

Спектакуларне промене на политичкој мапи света заокупљале су и југословенску пажњу. Југословенске дипломате крстариле су крајем 1960. године широм афричког континента, у намери да осигурају своје упориште у новоослобођеним државама.¹⁰³⁸ Прилику за југословенско-афричко упознавање, као и „одскочну даску“ за даље зближавање представљало је XV редовно заседање Генералне скупштине Уједињених нација септембра 1960, када се на челу југословенске делегације нашао сам Јосип Броз Тито. Иако „Иницијатива петорице“ – Тита, Нехруа, Насера, Сукарна и Нкрумаха – усмерена на преузимање посредничке улоге између великих сила, није имала подршку у Генералној скупштини, она је била показатељ растуће свести међу неангажованим земљама да управо оне представљају фактор мира и попуштања затегнутости у међународној политици.¹⁰³⁹ У том периоду код Тита се учврстило уверење да је једини начин да југословенско мишљење о кључним међународним питањима добије на тежини управо путем усклађивања ставова и заједничких иступања са другим ванблоковским државама. Међу кључна међународна питања свакако је спадало и питање Берлина и Немачке. Покушаји југословенске стране

¹⁰³⁵ Statement of 81 Communist and Workers Parties Meeting in Moscow, USSR, 1960. New York: New Century Publishers, 1961, преузето са: https://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/other/1960statement.htm?fbclid=IwAR2oQHlJ7NQIkkTk5hiCvSfRcWU_DqqYZpEyo3OAc5bMPAL5e5ETxY4MVcE (приступљено 15. маја 1921).

¹⁰³⁶ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 123–124; Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 143–145; Gareth M. Winrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, 46.

¹⁰³⁷ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 128.

¹⁰³⁸ Немања Радоњић, „Слика Африке у Југославији 1945–1991“, 32.

¹⁰³⁹ Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 88–95.

током 1959. да се наметне као учесник конференције о немачком питању и активни чинилац у његовом решавању остали су без подршке како Запада тако и Истока. Неуспех Женевске конференције и самита у Паризу, као и губитак ослонаца у западнонемачким социјалдемократима, учврстили су југословенско уверење да велике силе неће у скорој будућности наћи споразумно решење ових горућих европских и светских проблема. Убрзани темпо деколонизације отварао је простор за нова савезништва.

У том циљу, Тито се фебруара 1961. отиснуо на двомесечно путовање по земљама Африке. Том приликом, посетио је Гану, Того, Либерiju, Гвинеју, Мали, Мароко, Тунис и Уједињену Арапску Републику. У оквиру настојања да Титовом путовању да што већи публицитет, ДСИП је преко Посланства у И. Берлину достављао материјале и транскрипте Титових говора Министарству иностраних послова НДР-а.¹⁰⁴⁰ Међутим, источњемачки МИП био је, као и у ранијем периоду, суздржан. У плану је евентуално било објављивање краћих информација о путовању југословенског председника, и то тек након што са Посланством у Београду провере на који се начин Тито током путовања односио према совјетској „мировној политици“, какав је био однос према немачком питању и да ли је совјетски меморандум о мировном уговору са Немачком послужио као основа разговора, какав је однос према политици Запада, према УН-у, према колонијалном питању и на који начин Југославија покушава да истакне своју улогу у решавању светских проблема.¹⁰⁴¹

Извештаји источњемачког посланства у Београду и анализе источњемачког МИП-а биле су крајње негативно опредељене према резултатима Титовог путовања. Оно је карактерисано као покушај „подривања“ јединства свих „мирољубивих снага и држава“, стављања знака једнакости између социјалистичког лагера и „империјалистичких сила“, подизања угледа и утицаја Југославије „на ревизионистичкој линији такозване ванблоковске политике“ која иде на руку западним силама, слабљења утицаја социјалистичког лагера, стварања „треће силе“, дискриминације СССР-а и социјалистичког лагера, одвраћања афричких земаља од борбе против империјализма.¹⁰⁴² Овакав однос према југословенској

¹⁰⁴⁰ РА АА, МfАА, А 5122, Vermerk über ein Gespräch mit Gesandtschaftsrat Matijašević von der jugoslawischen Gesandtschaft am 7. 3. 1961; ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 49006, Забелешка о разговору са Дерингом, замеником начелника одељења за штампу у МИП-у ДДР, на дан 7. марта 1961.

¹⁰⁴¹ РА АА, МfАА, А 5122, МfАА an die Gesandtschaft der DDR, Genossen Hoeldtke, 9. 3. 1961.

¹⁰⁴² РА АА, МfАА, А 5122, Gesandtschaft der DDR in der FVRJ an das МfАА, 7. 4. 1961; Kurzinformation über die bisherigen Ergebnisse der Reise Titos nach Afrika, Berlin, 14. 4. 1961; Gesandtschaft der DDR in der FVRJ an das

спољној политици одржавао се и на извештавање источнонемачких листова о Титовом путовању. У источнонемачкој штампи води се „политика игнорисања наше земље“, закључивала је југословенска страна.¹⁰⁴³ Чак је и секретар совјетске амбасаде у И. Берлину истицао да се о Титовим посетама обавештава из совјетске штампе и радија, јер медији НДР ништа не преносе.¹⁰⁴⁴

У источнонемачким анализама, међутим, није било помена југословенског односа према немачком питању током Титове афричке турнеје, за шта је постојао разлог. За разлику од афро-азијског путовања из 1958–59, када су берлинско и немачко питање били неизоставни део готово сваког сусрета и заједничког саопштења, југословенски транскрипти разговора вођених на афричком путовању 1961. указују на то да ни са једним афричким лидером немачко питање није фигурирало као тема разговора. Фокус је био на упознавању међусобних спољнополитичких опредељења, на проблемима и правцима унутрашњег развоја и на изналажењу простора за унапређење билатералне политичке и економске сарадње.¹⁰⁴⁵ То не значи да ДСИП није пратио ставове новоослобођених афричких земаља према немачком питању, њихове односе са два немачких државама и настојања Бона и Источног Берлина да изврше економски и политички продор на афричко тле.¹⁰⁴⁶ Међутим, на пут у Африку Тито је кренуо уверен у потребу одржавања конференције ванблоковских земаља и разговори вођени у афричким престоницама за циљ су имали међусобно упознавање, проналажење заједничких именитеља у спољнополитичкој оријентацији и искуствима унутрашњег развоја, односно испицавање

MfAA, 17. 4. 1961; PA AA, MfAA, A 5298, *Gesandtschaft der DDR in der FVRJ an das MfAA*, 24. 3. 1961; *Zu Ergebnissen der Reise Titos in einige Länder West- und Nordafrika*, Belgrad, 28. 4. 1961; *Information über die Reise Titos in einige Länder West- und Nordafrika*, 16. 5. 1961.

¹⁰⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 439428, Наши односи са НДР, 28. 3. 1961.

¹⁰⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 49006, Забелешка о разговору са секретаром совјетске амбасаде Љубимовим, 1. 3. 1961.

¹⁰⁴⁵ Видети забелешке о разговорима вођеним током посете афричким земљама: АЈ, 837, I-2/13, к. 49, Строго поверљиво, Материјали и документи о посетама друга Председника афричким земљама фебруар–април 1961.

¹⁰⁴⁶ У припремним материјалима за посету обрађена је политика СР Немачке и ДР Немачке према земљама Африке, посебно њихова економска сарадња. Видети: АЈ, 837, I-2/13, к. 20, ДСИП, VI Одељење, Допунске теме о проблемима Африке фебруар 1961.

Видети такође: ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 91, док. 414842, Проблематика помоћи неразвијеним земљама и утицај СРН на ту помоћ; ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 90, док. 439167, Активност Западне Немачке на подручју Африке, 21. 1. 1961; ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 412610, Забелешка Б. Павловића, I секретара, о Међународној конференцији о неоколонијализму и политици обе немачке државе према национално-ослободилачкој борби народа, Лајпциг, 5–8. 4. 1961; ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 419267, Телеграм Вошњака ДСИП-у, 16. 6. 1961.

терена за реализацију планираног самита.¹⁰⁴⁷ Последња одредница на путовању био је Каиро. Као и 1959. године по повратку из Азије и посете појединим афричким земљама, и 1961. је југословенски председник своје путовање завршио разменом мишљења са Насером. Разговори вођени 20. априла били су од пресудног значаја за доношење одлуке о организовању конференције несврстаних, упркос израженој скепси индијског премијера Нехруа.¹⁰⁴⁸ Резултат било је упућивање писама лидерима двадесет једне неангазоване државе са предлогом да се пре XVI заседања Генералне скупштине УН-а одржи конференција шефова држава или влада ванблоковских земаља.¹⁰⁴⁹

Негативна источњемачка оцена Титовог путовања у Африку додатно је појачана вестима о плановима за одржавање конференције ванблоковских земаља. Анализа источњемачког МИП-а открива да је у Источном Берлину владало уверење да кључни циљ Титовог путовања није било продубљивање билатералних односа, већ настојање да се предупреди „чврста сарадња“ социјалистичких и афричких земаља, као и да се изолују афричке земље од социјалистичког лагера.¹⁰⁵⁰ У контексту планова за конференцију постављало се питање шта се може учинити како би се спречило њено одржавање, те које би позиције требало заузети, уколико до конференције дође. Представништва НДР у свету, укључујући и Посланство у Београду, требало је пажљиво да прате и преносе све информације везане за припрему самита. Поред тога, требало је у разговорима са дипломатама ваневропских земаља пропагирати „јединство свих снага које се залажу за мир и антиколонијализам“, а у медијима истицати да „у борби против ратних хушкача и колонијалиста нема неутралности“. Сходно могућностима, требало је публиковати у штампи ових земаља чланке и говоре угледних личности „покрета за мир“ НДР-а. Такође, требало се ангажовати у успостављању контаката са парламентарним представницима афричких земаља преко Интерпарламентарне уније.¹⁰⁵¹

У источњемачким анализама југословенске спољне политике према земљама Африке, Азије и Латинске Америке и уочи Београдске конференције није долазило до

¹⁰⁴⁷ Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 149.

¹⁰⁴⁸ Aleksandar Životić, Jovan Čavoški, „On the Road to Belgrade“, 95.

¹⁰⁴⁹ AJ, 837, I-4-a, к. 201, Писмо Гамала Абдела Насера и Јосипа Броза Тита, април 1961.

¹⁰⁵⁰ PA AA, MfAA, A 5298, Information über die Reise Titos in einige Länder West- und Nordafrika, 16. 5. 1961.

¹⁰⁵¹ PA AA, MfAA, A 5298, MfAA, Information über die Reise Titos in einige Länder West- und Nordafrikas, 15. 5. 1961; Information über die Reise Titos in einige Länder West- und Nordafrika, 16. 5. 1961.

промене. Напротив. Југословенски утицај на „младе“ националне државе карактерисан је као „штетан“ и „опасан“, а њена политика као „ревизионизам“ упакован у форму „државне теорије“. Сматрало се да таквом политиком Југославија суштински постаје средство „трансмисије“ интереса „империјалистичких сила“, односно „тројански коњ“ усмерен против политике социјалистичког лагера.¹⁰⁵² Ипак, када је одржавање конференције постало извесно, упркос критици југословенске политике и извесним задршкама према предстојећој конференцији, источњемачки МИП је сматрао да ће „прогресивним елементима“ ипак поћи за руком да се на њој наметну као одлучујућа снага. За саму Немачку Демократску Републику отвара се прилика да припреме за конференцију искористи за пропагирање сопствене „борбе за мировни уговор и решење питања Западног Берлина“.¹⁰⁵³ У том циљу, нужно је било консултовати се земљама Источног блока, пре свега СССР-ом, затим Гвинејом и Малијем, а евентуално и са другим афричким државама и Кубом, са циљем разматрања начина и могућности да се предстојећа конференција искористи за пропагирање „политике мира“ коју спроводе социјалистичке земље.¹⁰⁵⁴ Источни Берлин ангажовао се слањем писама и личних емисара у ваневропске земље на образлагању своје немачке политике.¹⁰⁵⁵ Током лета 1961. источњемачки званичници испитивали су могућности слања посматрача на Београдску конференцију.¹⁰⁵⁶ Како се исицало у званичној ноти коју је Е. Штајмер предала тим поводом у Београду, „делегација била би на расположењу делегацијама земаља учесница по питањима која се односе на немачки проблем, питање мировног уговора и питање западног Берлина.“¹⁰⁵⁷ Источњемачки захтев био је одбијен. Међутим, иако им је ускраћен статус посматрача, као и потоња настојања да пошаљу посебну делегацију у Београд, или да појачају састав

¹⁰⁵² PA AA, MfAA, A 5298, Zu einigen Problemen bei der Gestaltung der Politik Jugoslawiens gegenüber den jungen Nationalstaaten, 3. 8. 1961.

¹⁰⁵³ PA AA, MfAA, A 13346, MfAA, Vorlage für das Politbüro des Zentralkomitees der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands, 7. 7. 1961.

¹⁰⁵⁴ PA AA, MfAA, A 5298, MfAA, Information über die Reise Titos in einige Länder West- und Nordafrikas, 15. 5. 1961; Information über die Reise Titos in einige Länder West- und Nordafrika, 16. 5. 1961.

¹⁰⁵⁵ PA AA, MfAA, A 13346, MfAA, Vorlage für das Politbüro des Zentralkomitees der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands, 7. 7. 1961.

¹⁰⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 422937, Телеграм Вошњака ДСИП-у, 25. 7. 1961.

¹⁰⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 425719, Забелешка о разговору држ. подсекретара Вељка Мићуновића са послаником НДР Е. Штајмер, 2. 8. 1961; PA AA, MfAA, A 17171, Aktenvermerk über die Besprechung der Genossin Staimer mit dem amtierenden Staatssekretär für Auswärtige Angelegenheiten der FVRJ, Genossen Mićunović am 2. 8. 1961; Vermerk über die Besprechung der Genossin Staimer mit dem Gehilfen des Staatssekretärs für Auswärtige Angelegenheiten der FVRJ, Genossen Mates, am 5. 8. 1961.

Посланства, Источни Немци нису одустали од идеје да интензивирају дипломатску активност у Београду током трајања конференције.¹⁰⁵⁸

С друге стране, у западнонемачком МИП-у није владала велика узнемиреност поводом београдског самита. Амбасада СРН из Каира јављала је да немачком питању није на припремном састанку посвећивана велика пажња, те да су у основи учесници дискутовали „отворено“ и „добронамерно“.¹⁰⁵⁹ Током јула, извештаји из Москве и Вашингтона о боравку Коче Поповића у СССР-у указивали су на то да Совјети нису настојали да притискају Југославију да на предстојећој конференцији иступа са просовјетским ставовима, као и на то да, како се чини, Југославија није још увек заузела кончни став према совјетским иницијативама у немачком питању.¹⁰⁶⁰ У интерним анализама се закључивало да осуде западнонемачког милитаризма присутне током лета 1961. у говору Коче Поповића након разговора у Москви и у Титовом обраћању у Ужицу ипак не пружају аргументе за закључак да југословенски врх намерава да се на било који начин меша у берлинску кризу. Такође, информације које су добијали преко амбасаде УАР-а у Бону, да ће немачко и берлинско питање бити једна од централних тема предстојећег самита у Београду, сматрали су сасвим непровереним.¹⁰⁶¹ Упркос апелима појединих западнонемачких амбасада да СРН мора бити активнија у образлагању својих ставова, у Бону се сматрало да дугорочно гледано ванблоковски развој више штете може нанети Совјетском Савезу него „слободном свету“.¹⁰⁶²

За разлику од Источног Берлина, који је, уз подршку Москве и Источног блока, током целог лета пропагандно припремао терен у ваневропском свету, у Бону је постојало уверење да је номинално политички неусловљена економска помоћ довољна гаранција политичког опредељења „младих“ афричких држава.¹⁰⁶³ Веровало се и да ће и у случају Југославије „тешка унутарполитичка и економска ситуација“ бити гарант суздржаног става

¹⁰⁵⁸ PA AA, MfAA, A 17171, Brief von E. Staimer an den Stellvertreter des Ministers für Auswärtige Angelegenheiten Genossen König, 9. 8. 1961; PA AA, MfAA, A 16341, Brief Otto Winzers an Eleonore Staimer, 28. 8. 1961.

¹⁰⁵⁹ PA AA, B 12/336, Weber an das AA, Kairo, 14. 6. 1961.

¹⁰⁶⁰ PA AA, B 12/336, Scholl an das AA, Moskau, 20. 7. 1961; Grewe an das AA, Washington, 24. 7. 1961.

¹⁰⁶¹ PA AA, B 12/336, Forschungsdienst Osteuropa an das AA, betr. Reise des jugoslawischen Außenministers Popovic nach Moskau und Konferenz neutraler Staaten in Belgrad, 1. 9. 1961.

¹⁰⁶² PA AA, B 12/336, Aufzeichnung betr. Gipfelkonferenz der ungebundenen Staaten, 18. 8. 1961.

¹⁰⁶³ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 125–126.

према немачком и берлинском питању.¹⁰⁶⁴ Преко амбасадора СРН у свету апеловало се на учеснице самита да евентуалну дискусију о немачком питању подведу под расправу о праву народа на самоопредељење.¹⁰⁶⁵ Сједињене Америчке Државе сугерисале су да политику Источног Берлина треба приказивати као „отуђени неоколонијализам“, те супротстављати „мирољубивост“ Бона „агресивности“ ДР Немачке.¹⁰⁶⁶ Међутим, све до средине августа, није било других озбиљнијих спољнополитичких иницијатива. Аларм који је бонским званичницима јасно ставио до знања да ће питање Берлина и Немачке несумњиво бити тема београдских разговора представљали су неочекивани догађаји од 13. августа, односно затварање прелаза између западних и совјетског сектора подељеног града. Утисак Бона био је да ће обриси берлинског зида у настајању сами по себи бити јасан показатељ „моралног банкрота“ источњемачког режима. Министарство спољних послова у Бону упутило је у током августа по два меморандума, један о питању Берлина, други о праву немачког народа на самоопредељење, као и личну поруку канцелара Аденауера, свим учесницама конференције осим Југославије, Камбоџе и Кубе.¹⁰⁶⁷ Да је то било далеко од довољног да утиче на став многих учесница самита постаће очигледно неколико дана касније.¹⁰⁶⁸

III.2.2 Југославија и немачко питање лета 1961.

Током лета 1961. пажња југословенског државног врха и дипломатске службе била је у највећој мери усмерена на организовање конференције ванблоковских држава. То је изискивало не само замашне организационе припреме, које су „пале“ на Југославију као земљу-домаћина, већ и веома интензивну дипломатску активност, као и велике напоре усмерене на осигуравање успеха предстојеће конференције. Требало је осигурати јединство земаља учесница, спречити да на конференцији превладају било „радикализми“ држава

¹⁰⁶⁴ РА АА, В 12/336, Forschungsdienst Osteuropa an das АА, betr. Reise des jugoslawischen Außenministers Popovic nach Moskau und Konferenz neutraler Staaten in Belgrad, 1. 9. 1961.

¹⁰⁶⁵ Немачке дипломате напомињале су то и југословенским дипломатама. Видети, на пример, разговор амбасадора Терека са Звонком Перишићем, амбасадором акредитованим у Гани и Тогоу, у Ломеу: РА АА, В 12/336, Gespräch mit dem jugoslawischen Botschafter in Lome.

¹⁰⁶⁶ РА АА, В 12/336, Fernschreiben aus Mexiko, 12. 8. 1961.

¹⁰⁶⁷ Текст Аденауеровог писма, као и два мемоара, видети у: РА АА, В 26/156

¹⁰⁶⁸ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 125–126.

попут Кубе, Гане, Гвинеје и Малија, било тенденције Индије да „разводни“ предстојећи скуп. Такође, требало је уверити велике силе да конференција није усмерена против било које стране, нити представља инструмент противничког блока. Нужно је било ставити до знања да земље окупљене у Београду немају у плану стварање трећег блока, већ давање свог доприноса смиривању међународних тензија изазваних блоковском подељеношћу. У основи југословенских активности током припрема, као и на самој конференцији, било је уверење да је нужно успоставити тешњу сарадњу малих држава које теже независној политици, јер је то једини начин да се њихов глас чује, као и једина гаранција да неће подлећи притиску једног или другог блока.

Иако у потпуности посвећени организовању конференције, југословенски руководиоци нису из вида губили дешавања у Берлину и Немачкој. Два дана пред почетак припремног састанка конференције неангажованих држава у Каиру, у Бечу је дошло до сусрета Никите Хрушчова и новог америчког председника Џона Кенедија. Током претходних месеци, из Источног Берлина стизали су све алармантнији извештаји о броју избеглица које преко отворених секторских прелаза у Берлину напуштају Немачку Демократску Републику, бежећи на Запад. Одлучан у намери да одбрани Источни Берлин и Немачку Демократску Републику, Хрушчов је отпутовао у Беч решен да по берлинском и немачком питању наступи оштро. Сусрет са Кенедијем остао је без резултата, а по повратку из Беча, Хрушчов је направио паузу у Источном Берлину. Том приликом, реактуелизовао је свој ранији ултиматум о потписивању мировног уговора са Немачком, назначивши децембар као крајњи рок за постизање споразума.¹⁰⁶⁹ Тако је и сам припремни састанак у Каиру отпочео у атмосфери поново заоштреног берлинског питања. Иако је начелни договор учесника био да у дневни ред конференције не треба уносити питања регионалног или партикуларног карактера, па самим тиме ни немачко, односно берлинско питање, сматрало се да се оно својом актуелношћу и значајем, чињеницом да „представља опасну претњу миру“, само по себи намеће као тема излагања и дискусије.¹⁰⁷⁰

Самим тиме, почела је да расте и заинтересованост Истока и Запада за начин на који ће немачко питање бити обрађено на конференцији неангажованих у Београду. У оквиру

¹⁰⁶⁹ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 353–365.

¹⁰⁷⁰ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Консултације са владама земаља учесника Београдске конференције; Забелешка о неким актуелним питањима у вези конференције, 16. 8. 1961.

пропагирања свог става о немачком питању, Хрушчов је стенографске белешке својих разговора са Кенедијем послао свим комунистичким лидерима, као и амбасадорима у осамнаест земаља изван лагера, који је требало поменуте забелешке да прочитају лидерима тих држава, или министрима спољних послова. Међу државе које је требало информисати спадала је и Југославија, а поред ње и Индија, Уједињена Арапска Република, Камбоџа, Ирак, Гана, Бразил, Мексико и др.¹⁰⁷¹ Приликом разговора Коче Поповића са Хрушчовим почетком јула у Москви централна тема било је немачко и берлинско питање. Хрушчов је нашироко образлагао совјетски став, који се у основи сводио на то да СССР не жели рат, али да је на њега спреман, да мировни уговор са Немачком доприноси смањивању напетости у Европи, али да НАТО живи на имагинарном страху од Руса, да је и Аденауер свестан да је јединствена Немачка немогућа, али да он подстиче у „реваншистима“ наду у повраћај старих територија. Коча Поповић наводио је разговор у више наврата на нужност трагања за споразумним решењима, али суштински није испољавао неслагање са совјетским премисама.¹⁰⁷²

И совјетски представници у Београду у више наврата су се током лета распитивали о ставу према немачком питању у контексту предстојеће конференције. Изнова су, као и две године раније, притискали Југославију да се изјасни о питању (сепаратног) мировног уговора, истичући да југословенско „ћутање“ у основи значи подршку Западу.¹⁰⁷³ У вези са сепаратним мировним уговором СССР је притискао Југославију и преко амбасада двеју држава у Источном Берлину. Према мишљењу Вошњака – „више [се] уопште не ради о томе да ли ће сепаратни МУ бити потписан крајем 1961. године, већ да се ради о томе које ће још земље, поред лагера, потписати овај уговор са ДДР-ом“.¹⁰⁷⁴ Управо је однос према сепаратном мировном уговору био једна од кључних разлика између совјетског и југословенског става, односно аргумент који је Тито имао у виду када је америчком амбасадору Кенану саопштио да је југословенски „став у вези с Немачком сличан руском,

¹⁰⁷¹ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 365.

Совјетски амбасадор Јепишев је примљен код Тита 6. јула и том приликом прочитао је записник разговора Хрушчов–Кенеди. Ђоко Трипковић, *Jugoslavija–SSSR*, 116.

¹⁰⁷² „Документ бр. 21, Запись беседы Х. С. Хрущева с государственным секретарем по иностранным делам ФНРЮ К. Поповичем во время визита в СССР, 8. 7. 1961“, у: *Југославија–СССР*, 407–417.

¹⁰⁷³ Ђоко Трипковић, *Jugoslavija–SSSR*, 116–117.

¹⁰⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 93, дос. 3, док. 422962, Неки аспекти актуелне ситуације у вези МУ са Немачком, 28. 6. 1961.

али не и исти“.¹⁰⁷⁵ Југославија је сматрала да је мировни уговор са Немачком нужност, али да се треба клонити једностраних акција које могу само даље заострити међународну ситуацију. Суштински, сматрала је да потписивањем сепаратног мировног уговора неће бити решен проблем затегнутости у срцу Европе. Мировни уговор требало је, по југословенском мишљењу, да представља резултат смиривања, а не заостравања међународне ситуације.¹⁰⁷⁶

И представници Сједињених Америчких Држава распитивали су се током лета 1961. о југословенском ставу. Амбасадор Џорџ Кенан, у, како је истицао, до тада „најнеформалнијем“ и „најопуштенијем“ разговору са Титом на Брионима дискутовао је о немачком проблему. „Они су добро упознали Немце“, преносио је Кенан у извештају Титове речи, и стога страхују да би се Западна Немачка могла, са оружјем које је добила од НАТО-а, „отргнути“ од тог савеза. Због тога се залажу за подељену Немачку и „не желе да ту земљу виде уједињену, нити да се војни ресурси Источне Немачке укључе у војне ресурсе Западне Немачке.“ Управо због тога, немају другог избора до да подрже совјетски предлог о признавању ДР Немачке. Према Кенановим речима, Тито је критиковао америчку реакцију на нови совјетски ултиматум и јавно изражену спремност да се, ако треба војно, брани Западни Берлин. Преко Кенана, Тито је суштински апеловао на САД да се упусте у преговоре са Совјетима.¹⁰⁷⁷ Сличан апел поновио је и непуне две недеље касније у разговору са државним подсекретаром САД-а Чарлсом Боулсом, који је, на путу ка Никозији, свратио на Брионе, како би југословенским руководиоцима изнова образложио амерички став о Берлину и евентуално подстакао Тита на на Београдској конференцији „искористи свој утицај“ у циљу ограничавања антиамеричких тенденција.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁵ „Џорџ Кенан, Белешка о разговору, Бриони, 17. 7. 1961“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 380.

¹⁰⁷⁶ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Забелешка о закључцима са састанка југословенске делегације одржаног 25. августа 1961. године.

О питању потписивања сепаратног мировног уговора са НДР, мишљење правног савета ДСИП-а било је да Југославија тиме ништа не би добила, а потенцијално би се могло тумачити да се тиме одрекла права на репарације. ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 93, док. 425638, Став према евентуалном сепаратном мировном уговору са ДР Немачком, 21. 8. 1961.

¹⁰⁷⁷ „Џорџ Кенан, Белешка о разговору, Бриони, 17. 7. 1961“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 379–382.

¹⁰⁷⁸ Телеграм Амбасаде у Југославији Стејт департменту, 31. 7. 1961“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 385–387.

Званични југословенски став према немачком питању у својој сржи остао је исти као претходних година. Међутим, паралелно са уобличавањем политике неангажованости, долазило је на преласку из шесте у седму деценију и до значајне промене у југословенском приступу решавању немачког питања. Суочено са тиме да ни од Истока ни од Запада нису добили подршку у настојањима године да Југославија 1959. непосредно, као жртва немачке агресије, чланица антихитлеровске коалиције и земља која води ванблоковску политику учествује у конференцији о решавању немачког питања, југословенско руководство дошло је до уверења да једино уз подршку знатног броја других ванблоковских држава њен став о важним међународним питањима, укључујући и немачко, може утицати на токове светске политике. Стога се сматрало да је на конференцији неопходно јасно истаћи да се несврстане земље нису окупиле само да поразговарају, већ је требало недвосмислено ставити великим силама до знања: „Ми смо се сакупили зато да вам јасно и отворено кажемо да нисмо спремни да за вас вадимо кестење из ватре, да ћемо се борити и вршити притисак на вас да ви морате да се споразумете“. Постојало је уверење да, ако се окупи тридесет или четрдесет земаља са својим ставом – то онда представља снагу.¹⁰⁷⁹

Актуелност немачког и берлинског питања и интересовање које су велике силе, две Немачке, али и друге учеснице на предстојећој конференцији показивале за њега, наметало је југословенској страни закључак – „Ми такође морамо подржати интерес за тај проблем“.¹⁰⁸⁰ У ДСИП-у су сматрали да ипак за већину афричких и азијских земаља, изузев Индије, Индонезије, Бурме и УАР-а, немачко питање јесте питање „од мањег интереса и другоразредног значаја“, те да му пажњу придају само у тренуцима када акутно угрожава мир у свету. Разлози су, по југословенском мишљењу, били вишеструки – географска удаљеност, схватање немачког питања као „европског питања“, неразумевање суштине немачког проблема и потпуно непознавање природе „немачког реваншизма“.¹⁰⁸¹ Управо због тога сматрали су да југословенски став мора бити „конкретнији“, али да ни у ком случају не треба наметати „коначне форме“.¹⁰⁸² Веровало се да „већина држава следиће у

¹⁰⁷⁹ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Забелешка о закључцима са састанка југословенске делегације одржаног 25. августа 1961. године.

¹⁰⁸⁰ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Забелешка о закључцима са састанка југословенске делегације одржаног 25. августа 1961. године.

¹⁰⁸¹ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Немачка и Берлин (материјал за Београдску конференцију).

¹⁰⁸² АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Забелешка о неким актуелним питањима у вези конференције, 16. 8. 1961; Забелешка о закључцима са састанка југословенске делегације одржаног 25. августа 1961. године.

основи став Југославије“.¹⁰⁸³ Самим тиме је и одговорност Југославије за тон који ће имати дискусија о немачком питању била већа.

Сматрало се да конференција треба да делује у два правца. С једне стране, да утиче на Исток и на Запад да заузму помирљивије ставове и упусте се у преговоре о питањима Немачке и Берлина. С друге стране, пожељно је било да конференција дугорочно утиче на признавање постојећих „реалности“ у Немачкој, односно – постојања две немачке државе и непроменљивости тренутних граница као „објективне основе“ за решавање немачког питања.¹⁰⁸⁴ Суштинска новина у југословенском ставу било је мишљење да немачко и берлинско питање не треба третирати као регионални, европски проблем. Сматрало се да је погрешна била пређашња интерпретација овог питања само као последице Другог светског рата. Оваквом ставу требало је на конференцији додати да је берлинска криза не само последица прошлог рата, већ и одраз савремених припрема за нови светски рат и „ради тога је то проблем свих, и право је неангажованих да кажу о томе своју реч“.¹⁰⁸⁵

III.2.3 „Операција Ружа“ и последње немачке припреме за Београдску конференцију

У недељу 13. августа 1961. године, раном зором, отпочела је *Операција Ружа*. Јединице војске и полиције Немачке Демократске Републике бодљикавом жицом и барикадама затвориле су 192 берлинске улице, 32 пруге, 8 линија надземне градске железнице, 4 линије метроа и 3 аутопута. Одлуку о затварању прелаза између берлинских сектора Никита Сергејевич Хрушчов донео је током јула. Повод су биле алармантне бројке пребега из Источне у Западну Немачку кроз нерегулисану и отворену границу у главном граду ДР Немачке. Одлука је донета и под утиском западног одговора на совјетски меморандум – да је спреман да ако треба и војно штити своја права у Западном Берлину. Зауостављање нерегулисаног саобраћаја између Источног и Западног Берлина, без

¹⁰⁸³ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Билтен Државног секретаријата за иностране послове о конференцији неангажованих земаља, бр. 7. Строго поверљиво.

¹⁰⁸⁴ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Немачка и Берлин (материјал за Београдску конференцију).

¹⁰⁸⁵ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Забелешка о закључцима са састанка југословенске делегације одржаног 25. августа 1961. године.

угрожавања права западних савезница, нити њихових споразумно гарантованих приступа граду, била је непопуларна одлука, али истовремено, из перспективе совјетског лидера, једина мера која би зауставила „одлив“ становништва Источне Немачке, а истовремено не би угрозила интересе западних сила и тиме потенцијално изазвала сукоб глобалних размера и последица. *Операција Ружа* припремана је у најстрожој тајности. Чланице Варшавског пакта о намерама СССР-а обавештене су тек десет дана пред почетак акције. О Хрушчовљевој одлуци пре других чланица Источног блока био је обавештен само Валтер Улбрихт.¹⁰⁸⁶ Развлачење бодљикаве жице кроз центар Берлина затекло је све западне силе, као и Владу Западне Немачке, сасвим неприпремљене. Иако су у јавности заузимале веома крут став, испод површине, међутим, све заинтересоване стране настојале су да изнађу начин за успостављање међусобног контакта и преговора.¹⁰⁸⁷

Према дописима југословенских представника из Берлина, секторска граница је у зору 13. августа „већ личила на фронт, а сам град на војни логор“.¹⁰⁸⁸ Међутим, иако је Вошњак потез НДР карактерисао као „непопуларно и компликовано цепање града“, које наноси „тежак ударац престижу ДДР“, изазива „опште огорчење становништва“ и привремено ремети привреду и управу земље, сматрао је да је, „из перспективе међународних односа“ у питању далеко мање опасан корак него што би био покушак преузимања контроле над ваздушним саобраћајем између СРН и Западног Берлина.¹⁰⁸⁹ Истовремено, сматрао је да затварање граничних прелаза у Берлину у знатној мери

¹⁰⁸⁶ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 374–385.

¹⁰⁸⁷ Амерички амбасадор у Београду Кенан добио је већ 14. августа инструкције да ступи у контакт са совјетским амбасадором. У том тренутку, Кремљ је био неспреман, али је већ почетком септембра Москва управо преко амбасадора у Београду предложила Стејт департменту разговоре о берлинском питању. Ван очију јавности и западнонемачки канцелар упутио је крајем августа лично писмо Хрушчову, апелујући на споразумно решавање кризе. Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War*, 388–392.

¹⁰⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 93, док. 425729, I секретар Б. Павловић, I регионалном одељењу.

¹⁰⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 425733, Забелешка о разговору са помоћником министра иностраних послова ДДР Кенигом, 17. 8. 1961; ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 93, док. 425303, Телеграм Вошњака ДСИП-у, 18. 8. 1961.

Не можемо се сложити са тврдњама Марка Кристијана Тојрера, које преузима и Амит Дас Гупта, да је југословенска реакција на почетак изградње зида била изузетно негативна, те да је то био један од разлога лоших односа између Београда и Источног Берлина. Упоредити: Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 115; Amit Das Gupta, “The non-aligned and the German question”, 151.

Поред интерних југословенских закључака, јавно ће две године касније приликом боравка у Источној Немачкој Едвард Кардељ истаћи да Берлински зид представља допринос учвршћивању мира у Европи. РА АА, МfАА, А 5364, Zusatz zur Allgemeinen Information über die SFRJ, 19. 8. 1964.

„одузима на актуелности“ кампањи за потписивање мировног уговора, што ће се у наредним месецима показати као тачна процена.¹⁰⁹⁰

Одмах по затварању берлинских сектора, источњонемачки званичници упутили су се у престонице ванблоковских држава, учесница Београдске конференције, за које су сматрали да могу пресудно утицати на ток расправе о берлинском питању. Гералд Гетинг, заменик председника Државног савета НДР, предводио је делегацију у Гану, Гвинеју и Мали. Георг Штиби, бивши амбасадор у Прагу и Букурешту и тренутни заменик министра спољних послова, отпутовао је на Кубу.¹⁰⁹¹ Кандидат Политбироа, професор Хумболт универзитета и лични познаник индијског министра спољних послова Кришне Менона, Курт Хагер, и помоћник министра иностраних послова НДР Паул Вандел отпутовали су у Њу Делхи и Џакарту са личном поруком Валтера Улбрихта.¹⁰⁹² Из Њу Делхија Хагер је извештавао источњонемачки МИП да ће Нехру бити рад да подржи компромисно решење – признање НДР од стране Запада у замену за слободни приступ Западном Берлину.¹⁰⁹³

О овим активностима НДР-а југословенског посланика Митју Вошњака обавестио је помоћник министра иностраних послова Кениг, који је саопштио да Улбрихт припрема и личну поруку за југословенског председника.¹⁰⁹⁴ Кениг ће и сам ускоро у источњонемачкој делегацији кренути пут Београда.¹⁰⁹⁵ Кведер је из Делхија преносио садржај Улбрихтове поруке, као и речи источњонемачког представника да НДР од Београдске конференције очекује наклоност, не признање, као и да за Источни Берлин тренутно није кључно да наговара неангажоване земље да признају НДР, иако би то било добродошло, већ да их убеди да се позитивно односе према потписивању мировног уговора и да се истом прикључе.¹⁰⁹⁶ У међувремену, из Индије је одјекнуо Нехруов став да, упркос непостојању дипломатских односа, Индија третира Немачку Демократску Републику „као суверену,

¹⁰⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 93, док. 425303, Телеграм Вошњака ДСИП-у, 18. 8. 1961.

¹⁰⁹¹ РА АА, МfАА, А 17171, Vorschlag für die Berichterstattung der Sonderbotschafter vor dem Staatsrat.

¹⁰⁹² Amit das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 244; Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 144–145; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 126–127.

¹⁰⁹³ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 126–127.

¹⁰⁹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 425733, Забелешка о разговору са помоћником министра иностраних послова ДДР Кенигом, 17. 8. 1961.

¹⁰⁹⁵ АЈ, 837, I-3-a/82-3, Забелешка о разговору дурга Председника Републике са специјалним изаслаником председника Државног Савета НДР др Ернеста Шолца, министра грађевинарства, 24. августа 1961. на Брионима.

¹⁰⁹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 93, док. 425778, Телеграм Кведера ДСИП-у, 24. 8. 1961.

самосталну државу“ коју *de facto* признаје и чије се источне границе могу променити једино силом.¹⁰⁹⁷ Ни вести које су у Бон стизале из Цакарте нису уносиле оптимизам. Западнонемачки амбасадор био је изузетно скептичан по питању држања Ахмеда Сукарна.¹⁰⁹⁸

На основу одлуке Политбироа ЈСПН-а од 22. августа,¹⁰⁹⁹ друга источннемачка делегација, предвођена министром грађевине Ернестом Шолцом, хитно се упутила ка Југославији.¹¹⁰⁰ На Брионима уприличен је разговор са Титом. Источни Немци предали су писмену Улбрихтову поруку и усмено изнели аргументе источннемачке стране. У образложењу било је мало тога за Југославију новог – поновљени су напади на западнонемачки режим, њихов „милитаристички дух“ и припреме за рат, указано је на „ненормалну“ ситуацију у Берлину, на нужност потписивања мировног уговора, те, кључно, изразили наду да ће Југославија подржати источннемачке ставове на Београдској конференцији.¹¹⁰¹ Тито је истакао да су „немачки милитаристички кругови гурнули свет у први и други светски рат“, да слична опасност прети и данас, те да стога Југославија заузима њима већ познате ставове. Уз то је додао да „у томе погледу имамо сувише искуства“ и да „овакве ставове заузимамо ради нас самих“.¹¹⁰² Тито није пропустио да замери источннемачкој страни то што се у њиховој штампи о Београдској конференцији мало пише, док је Богдан Црнобрња након пријема код Тита, у разговору о саопштењу за новине, на питање источннемачке стране да ли у вест могу унети да је разговор протекао у „отвореној и пријатељској атмосфери“, саопштио – „садашње стање наших међусобних односа није тако“.¹¹⁰³ На тај начин, прављена је јасна разлика између југословенског става

¹⁰⁹⁷ Amit das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 244.

¹⁰⁹⁸ Till Florian Tömmel, *Bonn, Jakarta und der Kalte Krieg*, 145.

¹⁰⁹⁹ SAPMO/BArch, DY 30/4644, Protokoll Nr. 45/61, Sitzung des Politbüros am 22. August 1961.

¹¹⁰⁰ AJ, 837, I-3-a/82-3, Забелешка о разговору са Елеонором Штајмер, послаником Немачке Демократске Републике, 22. 8. 1961.

Иста делегација је требало да посети Каиро, али је Насер одбио да их прими пред полазак за Београд. PA AA, MfAA, A 17171, Bericht über den Besuch Sonderbotschafters Scholz in Jugoslawien, 4. 9. 1961.

¹¹⁰¹ AJ, 837, I-3-a/82-3, Забелешка о разговору дурга Председника Републике са специјалним изаслаником председника Државног Савета НДР др Ернеста Шолца, министра грађевинарства, 24. августа 1961. на Брионима.

¹¹⁰² AJ, 837, I-3-a/82-3, Забелешка о разговору дурга Председника Републике са специјалним изаслаником председника Државног Савета НДР др Ернеста Шолца, министра грађевинарства, 24. августа 1961. на Брионима.

¹¹⁰³ AJ, 837, I-3-a/82-3, Забелешка о разговору дурга Председника Републике са специјалним изаслаником председника Државног Савета НДР др Ернеста Шолца, министра грађевинарства, 24. августа 1961. на Брионима; Забелешка из разговора Генералног секретара Председника Републике Богдана Црнобрње са

о немачког питању и билатералних односа са једном или другом немачком државом и источнонемачкој страни изнова стављано до знања да, с једне стране, никакви притисци на југословенско опредељење неће уродити плодом, а с друге, да то што су билатерални односи лоши неће утицати на југословенски „принципијелни став“.

Ипак, источнонемачки утисци после разговора са Титом били су позитивни,¹¹⁰⁴ што су чланови делегације саопштили и совјетском амбасадору у Београду. У разговорима совјетских и источнонемачких представника у Београду, мање од недељу дана пред почетак Конференције, било је далеко мање сумњичавости према предстојећем самиту, него што је био случај почетком лета. Они су се сложили да би Конференција заправо могла бити корисна, али да ће успех зависити од финалних резолуција. Стога је требало утицати на делегације учесника током трајања Конференције, снабдевати их материјалима, и координисати рад представништава социјалистичких земаља у Београду. Совјетска амбасада обећала је да ће у разговорима са представницима ванблоковских земаља у Београду истицати значај дипломатског признања НДР-а. „Све се мора урадити, како би се спречило да Запад, а пре свега Американци, искористе Конференцију за своје циљеве“, слагали су се Источни Немци и Совјети.¹¹⁰⁵

Један од кључних проблема са којима се СР Немачка суочавала био је везан за само место одржавања конференције. Наиме, у свим другим престоницама несврстаног света СР Немачка била је у дипломатској предности у односу на Немачку Демократску Републику. У Београду, међутим, улоге су биле замењене. Источнонемачким представницима није одобрен статус посматрача, али су је НДР у Београду имала своје стално дипломатско представништво, које је током трајања конференције уједно био и изузетно значајан информативни и пропагандни пункт. Западна Немачка настојала је да овај недостатак надомести високим бројем акредитованих новинара. Наиме, од 509 иностраних новинара пријављених до 26. августа 1961, највећи број чинили су новинари из Сједињених

министром грађевинарства Е. Шолцом, замеником министра иностраних послова Ј. Кенигом, послаником Е. Штајмер, 24. 8. 1961.

¹¹⁰⁴ У извештају о разговору са Титом, Шолц је подвукао пријатељску и отворену атмосферу, као и подударност ставова о немачком питању. РА АА, МfАА, А 17171, Bericht über den Besuch Sonderbotschafters Scholz in Jugoslawien, 4. 9. 1961.

¹¹⁰⁵ РА АА, МfАА, А 17171, Vermerk über ein Gespräch mit dem sowjetischen Botschafter Genossen Jepischew am 25. 8. 1961.

Америчких Држава (126 пријављених), док се на другом месту налазила Савезна Република Немачка са до тог тренутка акредитованих 49 новинара.¹¹⁰⁶ Међу њима био је и Алфред Хајдер, бивши начелник Спољнополитичког одбора Немачког савеза синдиката, номинално пријављен као новинар социјалдемократског листа *Форвертс*, а суштински ангажован од стране западнонемачког МИП-а и задужен за успостављање контаката са делегацијама земаља-учесница и образлагање западнонемачког става.¹¹⁰⁷ Хајдер није био једини. Политички уредник *Зиддојче цајтунга* Имануел Бирнбаум допутовао је у Београд, како је истицао, „са пуним кофером материјала које је добио у Бону“.¹¹⁰⁸

Ни источњонемачки ангажман није се задржао на слању емисара у поједине ванблоковске земље. У Министарству иностраних послова НДР основана је засебна радна група на челу са Георгом Штибијем, задужена за координисање активности током трајања Београдске конференције.¹¹⁰⁹ Елеонора Штајмер добила је крајем августа упутства МИП-а да члановима делегација земаља учесница, или пак њиховим дипломатским представницима у Београду уручи меморандум НДР о питању мировног уговора, као и да исти раздели међу иностраним новинарима.¹¹¹⁰ Меморандум је упућен и Трговинском представништву НДР у Хелсинкију, а преко амбасада НДР у Москви, Варшави и Прагу владама свих неангажованих земаља које имају своја представништва у овим престоницама.¹¹¹¹ Текст меморандума послат је и генералном конзулу у Каиру, кубанској влади, као и сталном представнику НДР-а у Женеви са инструкцијом да га преда дипломатским представницима

¹¹⁰⁶ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Одбор за припрему конференције шефова држава и влада неангажованих земаља, Билтен бр. 8, 23. август 1961; Према подацима из немачких извора, од 690 иностраних новинара присутних на Београдској конференцији, из СР Немачке био је акредитован 61. Видети: Jürgen Dinkel, *The Non-Aligned Movement: Genesis, Organization and Politics (1927–1992)*, Leiden: Brill, 2019, 103.

¹¹⁰⁷ РА АА, В 42/19, Eindrücke des früheren Leiters der Auslandsabteilung des DGB von der Belgrader Konferenz ungebundener Staaten, 12. 9. 1961.

¹¹⁰⁸ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 91, док. 130051, Забелешка о посети предавању „Неутрална политика данас“, које је одржао Имануел Бирнбаум – спољнополитички редактор *Süddeutsche Zeitung*-а, 29. 9. 1961.

¹¹⁰⁹ РА АА, МfАА, А 16341, Brief Otto Winzers an Eleonore Staimer, 28. 8. 1961.

¹¹¹⁰ Текст меморандума у: РА АА, МfАА, А 16341, Memorandum der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik über den Abschluß des deutschen Friedensvertrages und des friedlichen Regelung des Westberlin-Problems, Berlin, den 28. 8. 1961.

¹¹¹¹ Према подацима МИП-а НДР-а, преко амбасаде у Москви меморандум је предат представницима Индонезије, Јемена, Бурме, Гане, Гвинеје, Марока, Туниса, Малија, Либерije, Судана, Цејлона и Аустралије (Аустралија је вратила меморандум). Преко амбасаде у Пољској предат је меморандум амбасадама Авганистана и Јапана. Преко Прага предат је представницима Индије, Ирака, Камбоџе, Шведске, Аргентине, Бразила, Боливије, Колумбије и Аустрије.

различитих земаља и међународних организација.¹¹¹² Такође, у плану је било да Валтер Улбрихт у име НДР пошаље поздравни телеграм, док би посланица у Београду била задужена да он стигне до свих учесника Конференције. Поред ових званичних корака, Елеонори Штајмер је сугерисано да током трајања Конференције треба да одржава близак и интензиван контакт са кубанском делегацијом, са којом, како је то претходно Георг Штиби договорио на Куби, може дискутовати о свим питањима „без задршке“.¹¹¹³ Спремност да информише Источнонемачко посланство о току Конференције и дискусијама на затвореним седницама потврдио је и председник Кубе Дортикос у разговору са Елеонором Штајмер у Београду.¹¹¹⁴

Поред Кубе, саветовано је да ступи у контакт са делегацијама Гвинеје, Малија и Гане, у циљу прецизнијег информисања, али и настојања да се преко ових земаља утиче на ток Конференције. Источнонемачка посланица требало је да успостави контакт, али не и да ставља акценат на делегације оних земаља које су већ посетили специјални изасланици – Југославију, Индију, Индонезију, Кубу, Гвинеју, Мали и УАР. Акценат је требало ставити на Бурму, Цејлојн, Етиопију, Мароко и Ирак, с којима НДР већ има извесне контакте, али у које нису слате засебне делегације пред Конференцију. У складу са могућностима, пожељно је било и ступити у контакт са другим учесницама – Авганистаном, Камбоџом, Непалом, Суданом, Сомалијом и Тунисом. Осим чланова Посланства у Београду, акредитовани новинари из НДР такође су били укључени у источнонемачке дипломатско-информативне активности током трајања Конференције.¹¹¹⁵

¹¹¹² У првој половини септембра преко Хаване меморандум је предат представницима Кубе, Чилеа, Коста Рике, Еквадора, Панаме, Венецуеле и Уругваја. Преко Каира меморандум је уручен представницима УАР-а, Етиопије, Сомалије, Камеруна, Алжира и Конга. Поред тога, након Конференције, меморандум је преко Ханоја уручен Лаосу, преко Конакрија Либерии, а преко Акре Нигерији, Обали Слоноваче, Волти и Сенегалу. Такође, преко амбасадора Чехословачке у Паризу и Лондону меморандум је уручен представницима Нигера, Дахомеја, Габона, Централноафричке Републике, Конго Бразавила, Чада, Тога, Мадагаскара и Сијера Леонеа. Накнадно, преко Каира, меморандум је уручен представницима низа ослободилачких покрета Африке, афричких организација и представника влада независних држава.

¹¹¹³ PA AA, MfAA, A 16341, Brief Otto Winzers an Eleonore Staimer, 28. 8. 1961.

¹¹¹⁴ PA AA, MfAA, A 16341, Vermerk über eine Unterredung der Genossin Staimer mit dem Präsidenten Kubas Dorticos in der Residenz des Präsidenten in Belgrad, 31. 8. 1961.

¹¹¹⁵ PA AA, MfAA, A 16341, Brief Otto Winzers an Eleonore Staimer, 28. 8. 1961.

III.2.4 Немачко питање на Београдској конференцији

Београдска конференција шефова држава и влада несврстаних земаља отворена је 1. септембра 1961. године, деветнаест дана по затварању граничних прелаза у Берлину. Прво излагање, након Титовог уводног обраћања, имао је Ахмед Сукарно, председник Индонезије. „Нека се формализују или легализују садашњи услови“, „нека се уклони свако мешање споља“, „нека се прихвате разлике у социјалним схватањима“, „нека [Немци] започну преговоре са озбиљним напором да постигну споразум“, „нека учине макар и најмање почетне кораке ка схватању и јачању редовних форми контакта“, отпочео је Сукарно са образлагањем немачког проблема. Уместо у контексту права на самоопредељење, Сукарно је о немачком питању говорио у контексту нужности мирољубиве коегзистенције и потребе да се принципи мирољубиве коегзистенције примене на Немачку и Западни Берлин. „Здрав разум мора да превлада“, истакао је Сукарно, „а здрав разум тражи признање привременог *de facto* суверенитета двеју немачких држава“, а „ако Совјетски Савез жели да склопи мировни уговор са Источном Немачком, нека га склопи“. Излагање о немачком питању Сукарно је завршио апелом на присутне неангазоване земље да подрже изложене принципе за његово решавање.¹¹¹⁶

Председник Гане Кваме Нкрумах, који је у Београд стигао из Москве, био је још директнији: „У немачком питању не треба да буде никаквог лицемерства. Свако зна да постоје две Немачке, настале као резултат прошлог рата. Услови који су довели до њиховог настанка и даље постоје. Зато народи света треба да признају постојање тих двеју држава, да би им тиме омогућили да мирно коегзистирају.“ Сматрао је да Конференција треба да упути апел великим силама да без одлагања потпишу мировни уговор са Немачком. Иако није задатак Београдске конференције да даје рецепт за немачко уједињење, Нкрумах је сматрао да до њега треба да дође без страног мешања, иступањем обе немачке из војних савеза. Истакао је да се граница на Одри и Ниси мора поштовати, те апеловао на своје „добре пријатеље“, Кенедија и Хрушчова, да хитно ступе у преговоре, понудивши престоницу Гане Акру као место састанка. Такође, предложио је изношење немачког и

¹¹¹⁶ „Ахмед Сукарно (председник Републике Индонезије“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 411.

берлинског питања пред Уједињене нације.¹¹¹⁷ Изношење немачког питања пред Уједињене нације подржао је и Хајле Селасије.¹¹¹⁸

У сличном правцу изјаснио се и премијер Индије другог дана Конференције: „Треба уочити врло важне чињенице: прво, две независне целине, две силе, две земље, влада Западне Немачке, Федерална влада и влада Источне Немачке, Влада Немачке Демократске Републике. То је чињеница, која није зависна од тога да ли се она свиђа мени или некоме другоме, али то је чињеница са којом морамо рачунати ако желимо да идемо напред.“¹¹¹⁹ Нешто суптилније, али ипак у правцу признавања „реалности“, говорио је и министар спољних послова Ирака Хашим Џавад: „Деоба Немачке на Источну и Западну данас је стварност, с два различита политичка и економска система, од којих сваки има свој положај унутар два система блокова. (...) императивно је да се призна стварна ситуација и да се од оба дела Немачке направи једно неутрално подручје света.“¹¹²⁰ Премијерка Цејлона Сиримаво Бандаранаике поставила је реторско питање – „Има ли начина да се премости јаз између две немачке државе и да се помире интереси два блока који су проузроковали ту поделу?“ По њеном мишљењу, „тај проблем се неће решити ако владе о којима се ради наставе да инсистирају на легалним аргументима техничке природе“, што је била јасна, иако имплицитна критика на рачун Западнонемачке владе.¹¹²¹

Трећи дан Конференције отпочео је говором југословенског председника. Вилијам Глен Греј наводи да је на Конференцији Тито заступао снажно про-совјетску линију.¹¹²² Фридерике Баер истиче да је, увидевши да постоји могућност приближавања Москви, Тито на Београдској конф отворено заступао приципне активне и мирољубиве коегзистенције као начин за превазилажење блоковских подела, за признање границе на Одри и Ниси и за постојање две немачке државе.¹¹²³ Међутим, ставови које је Тито изнео на Београдској

¹¹¹⁷ „Кваме Нкрумах (председник Републике Гане)“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 427–428.

¹¹¹⁸ „Хајле Селасије (цар Етиопије)“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 430.

¹¹¹⁹ „Џавахарлал Нехру (председник владе Републике Индије)“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 434.

¹¹²⁰ „Хашим Џавад (министар спољних послова Ирака)“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 442.

¹¹²¹ „Сиримаво Бандаранаике (председница Владе Цејлона)“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 458.

¹¹²² William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 127.

¹¹²³ Friedericke Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 183.

конференцији нису се суштински разликовали од ставова које је заступао претходних година, у јеку другог југословенско-совјетског сукоба. Титов осврт на немачко питање доиста није само подвукао реалност постојања двеју немачких држава и непроменљивост границе на Одри и Ниси. У свом говору, оштрије него икада раније, подвукао је разлику између Источне и Западне Немачке – док је у Источној током претходних шеснаест година друштвени развој кренуо путем социјализма, добијајући „све изразитији нови друштвени карактер“, дотле је Западна Немачка „обновљена“, „са типичним капиталистичким друштвеним системом, бременим и испреплетаним остацима фашистичких и реваншистичких схватања и тенденција које су веома забрињавајуће“. Једини начин за исправно и трајно решење немачког питања Тито је видео у путу „демократизације“, а не „милитаризације“ Немачке. Критиковао је „кратковидост“ оних сила, аудирајући недвосмислено на Запад, које сматрају да је наоружана Немачка гарант европске безбедности. Сматрао је да „са све јачим наоружавањем Западне Немачке све више ће јачати оне реакционарне и фашистичке снаге које су остале из Хитлерове ратне машине, а које су спроводиле његова наређења не само на фронтима већ и у позадини, гдје су радиле на уништавању читавих народа.“ О акутној кризи око Берлина, Тито је био уверен да свако ко би почео рат око Берлина „имао би мирољубиву јавност читавог свијета против себе!“ Једини начин за превазилажење кризе били су преговори.¹¹²⁴

У Титовој аргументацији препознатљива су два нивоа. С једне стране, изложио је кораке, који би, према његовом мишљењу могли довести до смиривања акутне међународне затегнутости. Они су подразумевали, пре свега, преговоре између Истока и Запада као пут за споразумевање о мировном уговору са Немачком. Затим, признавање постојања двеју немачких држава и непроменљивости њихових граница. И, на крају, преговоре између Источне и Западне Немачке, као начин за постепено приближавање и поновно уједињење. Међутим, донекле пркосећи принципу немешања у унутрашње ствари других држава, Тито се осврнуо на унутрашње уређење двеју немачких држава и будуће уједињене Немачке. Ови делови Титовог говора јасно сведоче о идеолошкој димензији југословенског односа према немачком питању. Мотивисан увек присутним страхом од јаке немачке државе у срцу Европе, а уверен у то да већина учесница Београдске конференције не познаје праву

¹¹²⁴ „Говор Председника Тита у Генералној Дебати“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 447–448.

природу „немачког реваншизма“, ¹¹²⁵ Тито је у свом говору посебно нагласио опасности које прете Европи и свету, уколико Немачком завладају „реакционарне и фашистичке снаге“. Једини начин да Немачка не буде претња миру, према Титовом мишљењу, било је да она крене путем „демократизације“, што је суштински значило да ојачају, како су Југословени континуирано истицали, „унутрашње демократске снаге“. Гарант „демократског“ карактера Немачке у првим послератним годинама био је Совјетски Савез, а „унутрашње демократске снаге“ препознаване су у немачким комунистима. Од раних 50-их година, то су биле немачке социјалдемократе, да би се од средине 50-их година кључ за „демократску“ Немачку све више тражио у сарадњи и приближавању западнемачких социјалдемократа, односно њиховог „левог крила“, и источнемачких комуниста. У међувремену, требало је на све начине избећи могућност да се све снажнија западнемачка држава, „бременита ... остацима фашистичких и реваншистичких схватања“, „прогута“ Источну Немачку, чији је развој ипак кренуо путем социјализма. ¹¹²⁶

Иако несумњиво ближи источнемачком и совјетском погледу на немачко питање, Титов говор није у свим аспектима подржао источнемачка настојања. То се пре свега односило на питање Сепаратног мировног уговора. Тито је сматрао да би потписивање мировног уговора са обе немачке државе, чиме би биле дате међународне гаранције њиховом, макар привременом постојању, као и непроменљивости тренутних граница, био позитиван корак. Унилатерално потписивање сепаратног мировног уговора само са Источном Немачком ни Тито у свом говору, нити друге југословенске дипломате, нису подржале.

Источнемачко Министарство иностраних послова било је задовољно изјашњавањем лидера ванблоковског света о немачком питању, ¹¹²⁷ иако су планиране дипломатске активности за које је била задужена Елеонора Штајмер само делимично реализоване. ¹¹²⁸ Наиме, према мишљењу Источнемачког посланства, меморандум и

¹¹²⁵ АЈ, 837, I-4-а, к. 202, Немачка и Берлин (материјал за Београдску конференцију).

¹¹²⁶ „Говор Председника Тита у Генералној Дебати“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 447–448.

¹¹²⁷ РА АА, МfАА, А 17171, Zur Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten in Belgrad vom 1.–5. September 1961, Berlin, den 23. 9. 1961; РА АА, МfАА, А 14336, Vorläufige Information über die Belgrader Konferenz.

¹¹²⁸ Наиме, Е. Штајмер успела је да уручи лично меморандум само представницима Кубе, УАР-а, Индонезије и Ирака, као и Вељку Мићуновићу. Осталим назначеним представницима земаља које су имале дипломатска представништва у Београду меморандум је уз пратећу ноту уручен писменим путем. Представницима

други материјали тешко су могли имати икаквог утицаја на ставове учесница, с једне стране јер су стигли прекасно, с друге јер је било сасвим немогуће допрети до чланова делегација током трајања Конференције. Према њиховом мишљењу, слање писменим путем било је сасвим „бескорисно“, јер такви дописи обично заврше у „канти за отпатке“. Сматрали су да су одлучујући утицај заправо имала путовања специјалних емисара током августа у поједине земље.¹¹²⁹ Ипак, како је у источноберлинском МИП-у истицано, у питању је била прва конференција на којој су представници афричких земаља изразили свој став о немачком питању – притом је већина заступала мишљење да се при решавању овог проблема мора поћи од постојања двеју немачких држава.¹¹³⁰ Упркос разочарању у држање Насера и арапских држава на Конференцији, закључивали су да је ипак, у целини гледано, Београдска конференција пружила подршку ставовима НДР.¹¹³¹

Сличне оцене могле су се чути и у Бону. Социјалдемократска штампа писала је „Халштајнова доктрина је мртва“.¹¹³² *Дра* је јављала да се „исход Београдске конференције може описати као *Стаљинград* западнонемачке спољне политике“.¹¹³³ Влада у Бону била је, свега две недеље пред парламентарне изборе у СРН, суочена са до тада највећим изазовом спољнополитичкој доктрини међународне изолације Источне Немачке. Из дана у дан из Београда су стизале вести о, по интересе Бона, изузетно негативним ставовима лидера неангажованих земаља.¹¹³⁴ Иако је током трајања Конференције, између осталог, Алфред Хајгер који се у Београду номинално налазио као новинар, настојао да ступи у контакт са представницима ванблоковских земаља учесница конференције, те да их увери у исправност западнонемачке интерпретације немачког и берлинског питања, ти напори нису уродили плодом. Наиме, Хајгер је успео да ступи у контакт само са по једним представником алжирске и туниске делегације, а последњег дана Конференције сусрео се и

ослободилачких покрета меморандум није уручен. PA AA, MfAA, A 16341, Brief von Vosseler an Genossen Stibi, 6. 9. 1961.

¹¹²⁹ PA AA, MfAA, A 16341, Brief von Vosseler an das MfAA, Gen. Stibi, 9. 9. 1961.

¹¹³⁰ PA AA, MfAA, A 17171, Einschätzung des Auftretens afrikanischer Staaten auf der Belgrader Konferenz, 15. 9. 1961.

¹¹³¹ PA AA, MfAA, A 12618, Zur Haltung der VAR zu einigen Hauptproblemen der Konferenz der „nichtpaktgebundenen“ Staaten in Belgrad vom 1.–6. 9. 196, Kairo, 18. 9. 1961.

¹¹³² „Noch eine Atempause für Bonn? Neutrale neutralisierten sich“, *SPD-Pressedienst*, 6. 9. 1961.

¹¹³³ Видети источнонемачки извештај о реакцијама у СРН, у: PA AA, MfAA, A 17171.

¹¹³⁴ Видети низ телеграма из Париза о држању лидера неангажованих земаља према немачком и берлинском питању на Београдској конференцији у: PA AA, B 12/336.

са Сирилом Адулом, новим председником централне владе Конга. Свима је уручио по примерак мемоара и Аденауеровог писма.¹¹³⁵

Хајгерово искуство у погледу (не)могућности ступања у контакт са члановима делегација било је готово подударно искуству источнонемачке посланице. Од директних контаката у Београду далеко важнија и утицајнија била је реакција Министарства спољних послова, одлучног да на овом питању покаже чврстину. У Бону се веровало да би мекши став о немачком пољуљао кредибилитет СРН и у другим питањима. Још пре краја Конференције, министар Фон Брентано путем западнонемачких медија настојао је да јасно стави до знања лидерима окупљеним у Београду да би признање НДР, као и потписивање сепаратног мировног уговора, несумњиво довело до прекида дипломатских односа. Последњег дана Конференције, 6. септембра, Влада СР Немачке издала је саопштење да би признање Источне Немачке довело до укидања до тада номинално политички невезане развојне помоћи.¹¹³⁶

У завршним акту Београдске конференције, *Декларацији шефова држава и влада ванблоковских земаља*, објављеном 6. септембра 1961, под последњом тачком бр. 27 изражен је компромисни став о немачком питању. Југословенски предлог изражен у нацрту декларације, који је подразумевао признавање постојања двеју немачких држава као пут за мирољубиво решавање немачког питања, није добио подршку. Док се делегација Гане залагала за уношење југословенског предлога, представници Индије и Египта уложили су значајне напоре да то предупреду. Нехру је одржао низ приватних састанака са циљем да представнике других држава увери да би свака изјава у прилог једној или другој страни само додала уље на ватру, индијски министар одбране Кришна Менон у комитету за састављање декларације противио се уношењу било какве „провокативне“ опаске у вези са немачким питањем, док је Насер извршио утицај на представнике арапских земаља, истичући политичку и економску подршку Бона арапским државама Блиског Истока.¹¹³⁷

У тачки 27 изражен је додуше став да „немачки проблем није само регионалног карактера, већ да може да врши одлучујући утицај на будући развитак међународних

¹¹³⁵ PA AA, B 42/19, Alfred Heider, Konferenz der Staats- oder Regierungschefs von 25 Ländern in Belgrad, 1–6. 9. 1961.

¹¹³⁶ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 129–130.

¹¹³⁷ Amit Das Gupta, “The non-aligned and the German question”, 152.

односа“, што је давало легитимитет несврстаним земљама да захтевају право на изјашњавање о њему. Међутим, једино око чега су се учеснице могле усагласити био је позив на одрицање од употребе силе у решавању немачког и берлинског проблема.¹¹³⁸ Учеснице Конференције такође су се сагласиле око упућивања идентичних писама Хрушчову и Кенедију. У тексту писама није експлицитно помињано немачко и берлинско питање, али су двојица лидера великих сила позивана да, у светлу чињенице да се човечанство налази „на ивици“ нуклеарног рата, ступе у директне преговоре, како би се избегла „катастрофа“, која би могла „довести у питање опстанак човечанства“.¹¹³⁹ Иако као последица Београдске конференције није дошло до ланчаног признања Немачке Демократске Републике, одржавање Халштајнове доктрине имаће за Бон у наредним годинама све опипљивију, материјалну, цену. Како се истицало у накнадној анализи Министарства спољних послова СРН, „такозвана Халштајнова доктрина била је у Београду изложена до сада највећем тесту оптерећења“ – „овога пута, она је издржала, али се намеће питање да ли ће се још дуго држати.“¹¹⁴⁰

III.2.5 Искуство Београдске конференције

Београдска конференција имала је утицаја на однос и Источне и Западне Немачке према Југославији. Док су Западни Немци били незадовољни Титовим држањем и осудом СРН, у односу Источног Берлина уочљив је био заокрет. За разлику од претходних година, када је „ревизионизам“ био неизоставна тачка дневног реда свих партијских заседања, а у оквиру ње и осуда Југославије, на Четрнаестом пленуму ЈСПН-а уочљиво је било управо супротно. Ревизионизам је помињан само спорадично, а осуда Југославије сасвим је изостала. Према југословенском мишљењу, разлог није лежао у унутрашњим приликама, већ је промена била условљена „њиховом заинтересованошћу за нашу подршку у решавању

¹¹³⁸ „Декларација шефова држава и влада ванблоковских земаља“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 485.

¹¹³⁹ „Писмо Хрушчову и Кенедију“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 485–486.

¹¹⁴⁰ РА АА, В 12/336, Gipfelkonferenz ungebundener Staaten in Belgrad.

немачког и берлинског питања“.¹¹⁴¹ Југославија је и даље била једина земља изван „лагера“ која је признала источнонемачку државу и с њом успоставила дипломатске односе. Како је међународно признање било прво на листи приоритета источнонемачких власти, а у светлу Београдске конференције која је осведочила растући југословенски углед у ваневропском свету, Источним Немцима није ишло „у прилог заоштравање односа“ са Београдом, јер би се оно „негативно одразило по питању међународне афирмације НДР-а“.¹¹⁴² Оцени Београда о томе да се јавни напади на Југославију стишавају из прагматичних разлога, али да није дошло до суштинске унутрашње промене у односу Источног Берлина према Југославији, у прилог иду интерне анализе источнонемачког МИП-а, који је и почетком 1962. године југословенску политику према ванблоковским земљама карактерисао као „ревизионистичку“, „малограђанску“, усмерену на стварање „треће силе“.¹¹⁴³

На пропагандном плану, у контексту како постизања дипломатског признања тако и решавања немачког и берлинског проблема, Источни Берлин интензивирао је капмању против западнонемачког „милитаризма“ и „реваншизма“. Низ меморандума и нота, којима је „раскринкаван“ карактер западнонемачког режима, из Источног Берлина стизао је на југословенску, али и на адресе низа других социјалистичких и несоцијалистичких земаља.¹¹⁴⁴ У ДСИП-у се сматрало да Источни Немци упорно настоје „да нас укључе у своју пропагандну машинерију против Зап. Немачке“, са циљем погоршавања односа између Југославије и Запада и вршења притиска на југословенски став према сепаратном мировном уговору.¹¹⁴⁵ Иако суздржана према источнонемачким настојањима „да нас упрегну и

¹¹⁴¹ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 440250, Став ДДР према Југославији у светлу XIV Пленума ЦК СЕД-а и перспективе односа, 12. 12. 1961.

¹¹⁴² ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 440480, Билатерални односи ФНРЈ–НДР; ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 440250, Став ДДР према Југославији у светлу XIV Пленума ЦК СЕД-а и перспективе односа, 12. 12. 1961. Југословенске дипломате примећивале су да Источни Немци након Београдске конференције улажу напоре у побољшање мешусобних односа. Видети извештај са прославе годишњице постојања НДР октобра 1961: ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 89, док. 430419, Извештај о учешћу југословенске делегације на прослави 12 годишњице Немачке ДР.

¹¹⁴³ РА АА, МfАА, А 5299, Einige politische und ökonomische Aspekte der Reise des Präsidenten der FVRJ Tito in der VAR und dem Sudan.

¹¹⁴⁴ Видети, на пример: РА АА, МfАА, А 5328, Brief Bewers an E. Staimer, 5. 9. 1960; Note der Regierung der DDR an die Regierung der FVRJ; Brief von Hitze an das MfAA, 27. 10. 1962; Note der MfAA der DDR an die Regierung der FVRJ, November 1962; Brief Bewers an E. Staimer, 19. 11. 1962; Aktenvermerk über ein Gespräch mit dem Stellvertretenden Leiter der 1. Politischen Abteilung, Gen. Radovic, am 22. 11. 1962; Schreiben an den Gen. Schlage, 19. 6. 1964; РА АА, МfАА, А 5371, Maßnahmeplan der Gesandtschaft der DDR in der SFRJ zur Entlarvung der Pläne der Bonner Ultras für die Schaffung einer multilateralen Atommacht, 19. 3. 1964.

¹¹⁴⁵ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 4, док. 41532, Посланство ФНРЈ у НДР ДСИП-у о билатералним односима са НДР, 10. 1. 1962.

користе за своје интересе“, југословенска страна је сматрала да су напади Источног Берлина на СРН усмерени против „стварних опасности западнонемачког милитаризма“ и за циљ имају парирање „западнонемачкој пропагандној активности“. ¹¹⁴⁶ Другим речима, сматрали су да у питању није пропаганда лишена везе са реално постојећим опасностима које су претиле источномнемачком режиму. Самим тиме, ни подударна иступања југословенских званичника није требало тумачити као пуку подршку Истоку, већ као реакцију и одговор на „стварне опасности“ које су претиле не само Источној Немачкој већ и глобалном миру.

Искуство Београдске конференције било је веома поучно за Западнонемачку владу. Извештај Алфреда Хајдера, за који се у МИП-у сматрало да пружа значајне смернице за даљи информативни рад у несврстаним земљама, истицао је да Савезна Република није придавала довољни значај конференцији у Београду. Такође, Хајдер је истицао да је Бон потценио значај правилног информисања учесника конференције, те да је оно што је учињено (мемоари и Аденауерово писмо) било ем недовољно, ем закаснило. Даље је критиковао исувише велики акценат на правним аспектима немачког питања у мемоарима и писму, те запостављање политичке аргументације. Хајдер је пренео наводне Сукарнове речи да је пред конференцију из Бона добио писмо, а из Источног Берлина заменика министра спољних послова и опуномоћеног представника. Из тога је закључивао да је приступ СР Немачке био превише „сув“ и „безличан“, и самим тиме безуспешан у покушају да нађе заједнички језик са лидерима Африке и Азије. ¹¹⁴⁷

Београдска конференција била је аларм и у контексту заседања Генералне скупштине ОУН-а. Суочени са могућношћу да све већи број ванблоковских земаља чланица ОУН-а изрази свој, за интересе Западне Немачке, негативан став о немачком питању, представници Владе СРН почели су код западних савезница и наклоњених ваневропских земаља замашне кампање лобирања против укључивања немачког питања у дневни ред седница ОУН-а. У питању је била пракса које ће се држати целу наредну деценију. Као што је Елеонора Штајмер сматрала да су лични изасланици имали одлучујући утицај на ставове

¹¹⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 440480, Билатерални односи ФНРЈ–НДР; ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 88, док. 440250, Став ДДР према Југославији у светлу XIV Пленума ЦК СЕД-а и перспективе односа, 12. 12. 1961; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 4, док. 41532, Посланство ФНРЈ у НДР ДСИП-у о билатералним односима са НДР, 10. 1. 1962.

¹¹⁴⁷ РА АА, В 42/19, Alfred Heider, Konferenz der Staats- oder Regierungschefs von 25 Ländern in Belgrad, 1–6. 9. 1961.

појединих ванблоковских земаља у прилог источнонемачком виђењу решавања немачког питања, и Хајдер је веровао да је управо то начин за постизање резултата. Потребно је било овластити емисаре, који би лично преносили поруку Савезне Владе по трећем свету. Уз то, није нужно било да они буду директни представници Владе СРН, већ је требало ангажовати и незваничне изасланике – представнике партија, синдиката, удружења. Уверивши се у Београду у „заstraшујуће“ непознавање немачког проблема од стране бројних присутних новинара, Хајдер је предлагао позивање већег броја новинара у студијске посете СР Немачкој и Берлину. Потребно је било разбити дихотомију коју је наметнула совјетска пропаганда – између социјализма с једне и капитализма, који многе земље идентификују са колонијализмом, с друге стране. Насупрот томе потребно је било поставити парадигму о разлици између комунизма и демократије, која гарантује слободу. Аналогно, требало је демонтирати представу о НДР као социјалистичкој земљи, а истовремено нагласити да ни СРН није типична капиталистичка земља, већ да њено унутрашње уређење одликује извесна мешана економија. Из Хајдеровог искуства, против тезе о реалности постојања двеју немачких држава, једино успешна била је аргументација да и колонијализам и империјализам у реалности постоје, али да им чисто постојање није давало легитимитет. Сматрао је да се не сме убудуће у политици према Азији и Африци превише ослањати на чисто материјалну страну развојне помоћи.¹¹⁴⁸

Београдска конференција била је поучна и за Источнонемачку владу. И Бону и Источном Берлину она је пружила изванредан пресек стања у вези са ставовима неангажованих земаља. Слично стратегији која се развијала у Бону, и у Источном Берлину вршене су припреме за слање емисара широм ванблоковског света, у циљу образлагања источнонемачког става о немачком и берлинском питању. Као што је Влада СРН намеравала да захвали епископу Макариосу на ставовима које је о немачком питању заступао у Београду, тако је и Влада НДР у плану имала захвалницу председнику Гане Нкрумаху. Као што је Бон планирао „персонализацију“ своје немачке политике у ваневропском свету, тако је и Источни Берлин намеравао да прошири круг земаља које је преко личних изасланика требало упознати и придобити за сопствене ставове. Суштински, ставови бројних лидера неангажованог света охрабривали су Источне Немце у ставу да није

¹¹⁴⁸ PA AA, B 42/19, Alfred Heider, Konferenz der Staats- oder Regierungschefs von 25 Ländern in Belgrad, 1–6. 9. 1961.

нереално очекивати да појачани дипломатски и пропагандни напори коначно задају последњи ударац Халштајновој доктрини.¹¹⁴⁹

Међутим, иако је у Бону након септембарских избора формирана нова коалициона влада хришћанских демократа и слободних демократа, чији су представници о бројним питањима, посебно везаним за односе са Источном Европом, имали дисонантне ставове, у погледу потребе за зауздавањем источњемачког пробоја у ваневропском свету није било разлике у мишљењима. Нови министар спољних послова Герхард Шредер није одустао од Халштајнове доктрине. Међутим, њено одржавање изискивало је све веће материјалне издатке. С једне стране, средства су издвајана као награде за оне државе које су, попут Марока, подржавале западњемачке ставове у Београду, док је с друге економска сарадња коришћена као полуга за вршење притиска на оне владе које су нагињале ближим односима са источњемачком државом. Тако су током 1962. знатна средства издвојена за зауздавање Гане, Камбоџе, Цејлона и Индонезије у њиховим настојањима да подигну ниво политичких односа са Источним Берлином. Источњемачка дипломатија забележила је извесне успехе након Београдске конференције. Током 1962. године отворени су источњемачки конзулати у Камбоџи и Ираку, а наредне године у Јемену и Алжиру.¹¹⁵⁰

Улбрихтови емисари крстарили су ваневропским светом, настојећи да убеду владе земаља-домаћина у нужност потписивања сепаратног мировног уговора са НДР. Међутим, не само што њихова настојања нису уродила плодом, већ је и Совјетски Савез постепено напуштао овај сценарио. Пропагандни напади против Западне Немачке као виновника европских, а тиме и светских, тензија губили су на актуелности са јењавањем кризе око Берлина. Уз то, у светлу интензивираних финансијских издатака на које је Влада у Бону била спремна у циљу зауздавања дипломатског пробоја друге немачке државе, Источна

¹¹⁴⁹ У плану је било слање меморандума преко личних изасланика у Нигерију, Нигер, Волту, Дахомеј, Габон, Того, Либерију, Сијеру Леоне, као и у Етиопију, Сомалију и Конго. Поред тога, Влада НДР намеравала је и да низ ослободилачких покрета у Африци упозна са својим ставовима. PA AA, MfAA, A 17171, Einschätzung des Auftretens afrikanischer Staaten auf der Belgrader Konferenz, 15. 9. 1961; PA AA, MfAA, A 14336, Schlußfolgerungen in Auswertung der Belgrader Konferenz, 15. 9. 1961.

¹¹⁵⁰ Средином 1963. НДР је имала конзуларне односе са Египтом, Сиријом, Јеменом, Ираком, Бурмом, Камбоџом, Индонезијом. Трговинске мисије на нивоу влада имала је размењене са Финском, Гвинејом, Ганом, Малијем, Мароком, Алжиром, Либаном, Суданом, Индијом и Цејлоном. Неформално, трговински представници НДР били су присутни у још 17 земаља, углавном Европе и Латинске Америке. Истовременом, међутим, Савезна Република Немачка имала је успостављене дипломатске односе са 93 државе. William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 148.

Немачка суочавала се са противником ком у економском погледу није могла да парира. Све то наводило је источнонемачко руководство на нужност промене приступа у политици према Трећем свету. Услед економске инфериорности у односу на Западну Немачку, потребно је било одредити приоритетне земље на које би Источни Берлин усмерио своје дипломатске и економске капацитете. У првом реду, то су биле Гана, Бразил, Цејлон и Источноафричка федерација, а након њих Алжир, Индонезија, Бурма и Финска. Новим економским планом усвојеним 1963. године знатна финансијска средства опредељена су за капиталну помоћ ваневропском свету. У пропагандном смислу, са напада на СРН као изазивача европских тензија фокус је померен на за неангажоване земље актуелније теме – савезништво Западне Немачке и Португала, као и подршку коју је Бон пружао јужноафричком режиму. Међутим, на вести о одржавању нове конференције неангажованих земаља у Каиру, западнонемачка дипломатија поново је интензивирала напоре у циљу елиминисања могућности да нови самит несврстаних доведе до ланчаног признања Источног Берлина. Искуства Београдске конференције и даље су била у живом сећању.¹¹⁵¹

¹¹⁵¹ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 133–161.

IV ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ СА БОНОМ И ИСТОЧНИМ БЕРЛИНОМ И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА НЕМАЧКОГ ПИТАЊА (1961–1964)

IV.1 ОПТИМИЗАМ ДОЛАЗИ СА ИСТОКА (1961–1964)

„Ја и данас понављам да је срећа што постоји и Источна Њемачка, што не постоји само оваква Њемачка као што је данас Западна Њемачка“, односно, „што постоји бар један дио, иако, на жалост, мањи дио Њемачке који је постављен на демократске основе и који нема реваншистичких тенденција“, још оштрије него на Београдској конференцији истакао је југословенски председник крајем новембра 1961. у свом говору у Скопљу.¹¹⁵² Један од повода за осврт на „милитаристички“, „фашистички“ и „реваншистички“ карактер западнонемачке државе било је хапшење југословенског држављанина Лазара Врачарића у Минхену 2. новембра 1961. Према Титовим речима, „хапшење Врачарића није само ситна провокација или израз гледишта појединих фашистичких елемената“ – „то је у ствари нешто што они хоће да озаконе, да би се масовно светили онима који су својом крвљу и својим животима бранили своје земље. То је реваншизам!“.¹¹⁵³

IV.1.1 У сенци Београдске конференције

„Случај Врачарић“ није био окидач антинемачке кампање у југословенској јавности, али, како су западнонемачки аналитичари примећивали, он јесте довео до њеног заоштравања и новог врхунца.¹¹⁵⁴ Након таласа агитације против атомског наоружавања Бундесвера у првој половини 1958, када је то питање било актуелно и у самој Западној

¹¹⁵² „Неангазоване земље немају атомске бомбе, али имају огромну моралну снагу. Говор у Скопљу, 27. 11. 1961“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. XVII, (Загреб: Напријед, 1965), 164–166.

Да је срећа што постоји Источна Немачка Тито је рекао већ у разговору са Дикманом, који је предводио источнонемачку парламентарну делегацију у Југославији 1960. године. Тито је том приликом дозволио Дикману да публикује ове речи.

¹¹⁵³ „Неангазоване земље немају атомске бомбе, али имају огромну моралну снагу. Говор у Скопљу, 27. 11. 1961“, у: *Тито: говори и чланци*, књ. XVII, Загреб: Напријед, 1965, 165.

¹¹⁵⁴ РА АА, В12/578, Studiengruppe Südost, Die antideutsche Kampagne Belgrads; РА АА, В42/17, Die Hetzkampagne der jugoslawischen Presse gegen die Bundesrepublik wegen der Verhaftung von Lazar Vračarić.

Немачкој,¹¹⁵⁵ током 1960. године поново су до изражаја дошли оштрији напади на Бон. У питању су биле оптужбе да Влада у Бону заоштрава Хладни рат, да има „реваншистичке“ територијалне аспирације, да тежи атомском оружју како би своје национално питање решавала путем силе, и др.¹¹⁵⁶ У анализама које је за Министарство спољних послова СРН израђивала група експерата за проучавање Југоистока окупљена у Зидост-институту (Südost-Institut) у Минхену истицало се да Југославија тежи неутрализацији централноевропског простора путем признавања постојања две Немачке. Такве југословенске концепције биле су не само у складу са идеолошким визијама источноевропских комуниста, већ су резонирале и са „анти-пангерманским“ сентиментима које су делили и многи немачки суседи и западни савезници, што је југословенску кампању потенцијално чинило опасном за Бон, јер је она могла бити пријемчива и за друге, укључујући и западноевропске државе. Упркос томе што су из Београда напади стизали не само на рачун Владе у Бону, већ и на рачун Социјалдемократске партије на челу са Вилијем Брантом, у анализама се сматрало да су Југословени уверени да би социјалдемократска влада водила другачију политику према Југославији, те да би за Југославију идеално било постојање двеју социјалистичких немачких држава, које би у погледу политичке моћи биле импотентне, али би идеолошки гледано биле значајан фактор у срцу Европе. Иако се то није могло наћи у званичним југословенским изјавама, Западним Немцима је било „јасно“ да Југословени поделу Немачке посматрају као допринос миру у Европи. Сматрали су да то мишљење не деле само југословенски комунисти, већ и „некомунисти“, те да је у питању последица тзв. „германске трауме“, која корене вуче још из Хабзбуршке монархије, а коју комунистичка пропаганда посебно користи у контексту Другог светског рата.¹¹⁵⁷

Анти-(западно)немачка кампања у Југославији дотадашњи врхунац је досегла током јесени 1961. Странице југословенских новина биле су преплављене негативним вестима о СР Немачкој. Нападе на западнонемачке генерале и њихову нацистичку прошлост, коју су месецима уназад пласирали источноемачки медији и институције, југословенска штампа

¹¹⁵⁵ PA AA, B12/578, Valjavec, Südost-Institut, „Heftige Agitation gegen die Bundesregierung“, 10. 4. 1958.

¹¹⁵⁶ PA AA, B12/578, Aufzeichnung betr. Kampagne des Ostblocks und Jugoslawiens gegen die Bundesrepublik Deutschland im Zusammenhang mit den antisemitischen Schmierereien in der Bundesrepublik, 8. 1. 1960; Hans Hartl, Studiengruppe Südost, „Die verstärkte jugoslawische antideutsche Kampagne“, 8. 11. 1960.

¹¹⁵⁷ PA AA, B12/578, Hans Hartl, Studiengruppe Südost, „Die verstärkte jugoslawische antideutsche Kampagne“, 8. 11. 1960; Hans Hartl, Südost-Institut, „Zurückhaltende Berichterstattung über die Bundesrepublik“, 3. 1. 1961; Haltung der jugoslawischen Presse gegenüber der Bundesrepublik, 1. 7. 1961.

преносила је углавном из источноевропске штампе. У новембру 1961, међутим, низом чланака у *Борби* (13, 14. и 15. новембра), југословенски медији први пут су иницирали сопствену кампању против генерала Бундесвера Макса Јозефа Пемзела. Западни Немци страховали су да ће југословенска страна настојати да дискредитује Пемзела, не само кроз сопствене медије, већ и путем дипломатских и других контаката које су имали на Западу.¹¹⁵⁸ Поред тога, анти-(западно)немачка кампања у Југославији водила се и кроз дискусије у партијским комитетима, омладинским организацијама, студентским удружењима, школама, радничким удружењима, семинарима, армији, у међународним наступима југословенских синдикалних и борачких организација и др. Погодну прилику за антинемачке маинфестације пружала је и чињеница да се у Југославији 1961. обележавала двадесета годишњица од почетака народноослободилачке борбе у Југославији.¹¹⁵⁹ „Случај Врачарић“, који је изазвао лавину реакција у Југославији, али и у свету, додатно је оснажен још једним инцидентом. Свега три недеље по хапшењу Врачарића, у Штутгарту је дошло до демонстрација представника хрватске емиграције приликом наступа југословенског народног ансамбла „Ладо“ за око петсто југословенских грађана који су живели и радили у Западној Немачкој. Увереност у то да је штутгарска полиција не само знала за демонстрације, већ и учествовала у организовању истих, само је долила уље на ватру југословенских напада на Владу у Бону.¹¹⁶⁰

Источнонемачке власти нису пропустиле да искористе заоштравање на релацији Бон–Београд за сопствене нападе на западнонемачки режим. У питању није било само преношење написа из југословенске штампе. Заменик министра спољних послова НДР-а дао је посебан интервју за *Нојес дојчланд* поводом хапшења Лазара Врачарића, у ком је истакао да је у питању чин освете западнонемачких „фашиста“ и „милитариста“, истих оних који су Лазара Врачарића, његовог брата и низ других југословенских и европских антифашистичких бораца прогонили током Другог светског рата, само због тога што су

¹¹⁵⁸ РА АА, В12/578, Hans Hartl, Südost-Institut, „Jugoslawische Kampagne gegen General Pemsel“, 21. 11. 1961.

¹¹⁵⁹ Према западнонемачкој анализи, југословенска пропаганда највише успеха имала је код средње и старије генерације становништва, односно код оних који су и даље имали жива сећања на рат. Такође, више успеха имала је она пропаганда која се заснивала на национално-политичким темама, него она која је била идеолошки заснована. Западнонемачке процене указују на то да је антинемачки сентимент постојао код свих југословенских народа, у највећој мери код Словенаца и Срба, али, у мањој мери, и код Хрвата. Видети: РА АА, В12/578, Studiengruppe Südost, Die antideutsche Kampagne Belgrads.

¹¹⁶⁰ ДА МСП РС, ПА, 1961, ф. 91, док. 435583, Информација о провокацији поводом приредбе у Штутгарту дана 25. 11. 1961; Осврт на догађаје у Штутгарту.

смогли храбрости да се дигну против фашистичког окупатора. Подвукао је да хапшење представља бесрамну дифamacију свих антифашистичких бораца, који су се борили за свој народ и отаџбину.¹¹⁶¹ У истом смеру кретала су се и упутства за извештавање о инциденту у Штутгарту. Источнонемачки медији требало је да нагласе да је штутгартска полиција знала унапред за „фашистичку провокацију“, да свесно ништа није предузела, те да је у питању нови напад, услед чињенице да у случају хапштења Врачарића због притиска међународне јавности освета „реваншиста“ није у потпуности успела. Инцидент у Штутгарту требало је ставити у шири контекст напада на Владу у Бону, истичући да он јасно показује да хапшење Врачарића није био изоловани случај, те да „милитаризам“ и „реваншизам“ владајућих кругова у СРН представљају претњу миру и безбедности у Европи.¹¹⁶²

Подударности у реторици југословенских и источнонемачких напада на СРН, као и заоштравање на линији Београд–Бон, нису међутим аутоматски довели до приближавања Београда и Источног Берлина. Упркос томе што су у Немачкој Демократској Републици смањени напади на југословенски „ревизионизам“, што је југословенска делегација била задовољна третманом приликом прославе годишњице НДР-а, југословенска дипломатија је сматрала да се источнонемачка политика према Југославији „своди на непромењену линију да нас упрегну и користе за своје интересе“, те „да нас укључе у своју пропагандну машинерију против Зап. Немачке“, што је до изражаја дошло приликом недавних инцидената.¹¹⁶³ Наиме, према југословенском виђењу, НДР најчешће користи одређене елементе југословенско-западнонемачких односа, „по правилу (их) предимензионира“, „предуго држи на пропагандном репертоару“, са циљем не само сопственог обрачунавања са Боном већ и кварења југословенско-западнонемачких односа.¹¹⁶⁴ Иако су несумњиво управо захваљујући источнонемачкој реакцији југословенске жалбе и кампање на рачун Западне Немачке биле „звучније“, Југославија је зазирала од тога да њена политика изгледа

¹¹⁶¹ PA AA, MfAA, A 2949, Entwurf. Interview des Genossen König, Stellvertreter des Ministers für Auswärtige Angelegenheiten, mit der Zeitung „Neues Deutschland“, Berlin, 8. 11. 1961.

¹¹⁶² PA AA, MfAA, A 2949, Gesichtspunkte für die Behandlung des erneuten Überfalls auf jugoslawische Bürger, Berlin, 27. 11. 1961.

¹¹⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1962, дос. 4, док. 41532, Посланство ФНРЈ у НДР ДСИП-у, Извештај: билатерални односи, Берлин, 10. 1. 1962.

¹¹⁶⁴ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 443127, Забелешка о питању покушаја НДР да увуче Југославију у своју кампању против Западне Немачке, 18. 5. 1962.

као блоковски диктирана, а посебно што је у датој ситуацији постојала опасност од додатног погоршавања не само политичких већ и економских односа са Боном.¹¹⁶⁵

У Београду се сматрало да је, паралелно са настојањима да се сукоби Југославије са СР Немачком искористе за нападе на режим у Бону, источнонемачко руководство „осетљиво на сваку афирмацију Југославије“, те да се стога у јавности прећуткују позитивне стране југословенског унутрашњег развоја, па чак и оне иступе који, попут Титовог говора у Скопљу, „објективно представљају огромну подршку НДРу“.¹¹⁶⁶ Заоштреност у односима Југославије са Западном и одсуство срдачности и међусобног поверења у односима са Источном Немачком донекле су кореспондирали са односима Југославије са двама суперсилама јесени 1961, који нису били лишени затегнутости. Након видног совјетског задовољства Титовим држањем на Београдској конференцији, уследила је непријатна преписка између Тита и Хрушчова, која се водила око питања нуклеарних проба, али је суштински одражавала наталожено неразумевање двеју страна.¹¹⁶⁷ Истовремено, након Београдске конференције дошло је до знатног погоршања у југословенско-америчким односима, које је претило и обуставом америчке економске помоћи Југославији.¹¹⁶⁸

Међутим, на преласку из 1961. у 1962. годину југословенски напади на СРН напрасно су престали. Извештаји западнонемачких представника при Служби за заштиту немачких интереса у Београду и у Конзулату СРН у Загребу указивали су од јануара 1962. на то да је писање југословенске штампе о Савезној Републици Немачкој постало „суздржано“, да се о немачком питању извештава, али да изостају „хушкачки чланци“ и отворени напади.¹¹⁶⁹ Током године учврстило се уверење да је у питању несумњиво била политичка директива, да југословенска страна настоји да путем писања штампе докаже своје „пријатељско“ држање према СРН, за шта сматра да треба да буде економски награђена. Другим речима, сматрало се да ће се јавни напади на Западну Немачку обновити

¹¹⁶⁵ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 443127, Забелешка о питању покушаја НДР да увуче Југославију у своју кампању против Западне Немачке, 18. 5. 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 443437, Југославија и односи двеју немачких држава, јули 1962.

¹¹⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 4, док. 41532, Посланство ФНРЈ у НДР ДСИП-у о билатералним односима са НДР, 10. 1. 1962.

¹¹⁶⁷ Đoko Tripković, *Jugoslavija–SSSR*, 122–123.

¹¹⁶⁸ Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961–1971*, Beograd: ISI, 2012, 41–62.

¹¹⁶⁹ РА АА, В12/579, Konsulat der BRD, Zagreb: Berichterstattung über die jugoslawische Presse, 12. 2. 1962; Konsulat der BRD, Zagreb: Berichterstattung über die jugoslawische Presse, 5. 3. 1962; Konsulat der BRD, Zagreb: Berichterstattung über die jugoslawische Presse, 12. 4. 1962

оног тренутка када економски преговори доживе неуспех и Југословени се увере у илузорност својих потраживања.¹¹⁷⁰

До промене у писању југословенске штампе доиста је дошло политичком одлуком. Почетком 1962. у ДСИП-у се сматрало да „штампа често пробија оквире интенција наше спољне политике и често се налази на шпици међународних напада на СРН што нам причињава знатне тешкоће“, јер се у Западној Немачкој и на Западу писање штампе у Југославији посматра као директно дириговано, а написи у штампи тумаче као званична политика.¹¹⁷¹ Разлози због којих је дошло до промене у извештавању били су и економске и политичке природе. Крајем 1961. и почетком 1962. године југословенска држава суочавала се са знатним економским тешкоћама. „Мала привредна реформа“, односно реформски курс у привреди уведен почетком 1961. са циљем децентрализације у сфери економије, до краја године показала се неуспешном. Драстично погоршање односа са Сједињеним Америчким Државама доводило је у питање југословенску сарадњу са овим веома значајним привредним партнером.¹¹⁷² Поред тога, у односима Југославије са другим земљама Западне Европе, пре свега Француском, Белгијом и Западном Немачком, дошло је до погоршања, што се рефлектовало и на њихову економску сарадњу. Иако се у ДСИП-у сматрало да, имајући у виду „принципе наше спољне политике“, реакција на кризу у Конгу, ситуацију у Алжиру, или одлука да се призна НДР, нису могле бити другачије, ипак није морало да дође до таквог степена заоштравања у међусобним односима. Поред тога, за реализацију ванблоковске политике и активне мирољубиве коегзистенције нужна је била и активна сарадња са земљама Западне Европе. Тим пре, што је само током 1961. године 47% југословенског извоза и око 60% увоза индустријске опреме остваривано са западноевропским земљама. Поред тога, око 9% југословенског увоза и скоро 16% извоза „отпадало“ је на СР Немачку, док је свега око 1% западнонемачког извоза и 0.5% увоза одлазило на Југославију.¹¹⁷³

¹¹⁷⁰ PA AA, B 12/579, Konsulat der BRD, Zagreb: Berichterstattung über die jugoslawische Presse, 12. 4. 1962; Konsulat der BRD, Zagreb: Berichterstattung über die jugoslawische Presse, 3. 7. 1962; Die Haltung der Belgrader Presse in der Deutschland- und Berlin-Frage und gegenüber der Bundesrepublik in der Zeit vom 1. 3. – 31. 8. 1962.

¹¹⁷¹ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442750, Односи СРН–Југославија, 26. 2. 1962.

¹¹⁷² Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi*, 62–63.

¹¹⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 443422, Односи Југославија–Западна Европа (СРН, Француска, Бенелукс, Швајцарска, Скандинавија), 25. 7. 1962.

Стога се у ДСИП-у почетком 1962. сматрало да обезбеђивање неопходних средстава за успешну реализацију привредног плана „намеће потребу нашег јачег ангажовања у СРН, а с тим у вези и одређену корекцију наше досадашње политике уопште према СРН“.¹¹⁷⁴ Искуство Београдске конференције уверило је југословенске руководиоце у то да није извесно „да разним мерама можемо присилити бонску владу на измену Халштајнове доктрине“, односно у то да њено напуштање или модификација могу наступити „само као резултат коренитијих унутрашњих промена у СРН или измене међународне ситуације“.¹¹⁷⁵ Пошто на промену која би омогућила нормализацију дипломатских односа није могла утицати, требало је „у оквирима које дозвољава реална ситуација“ наћи начин за побољшање односа и проширење сарадње.¹¹⁷⁶

У очима Београда, препреку побољшању односа са Боном није представљала чињеница да је Југославија успоставила дипломатске односе са ДР Немачком, колико то што „нашим поступцима често стварамо утисак безрезервног браниоца НДР“, док напади на западнонемачку политику не јењавају.¹¹⁷⁷ У анализама узрока овакве западнонемачке оцене југословенске политике полазило се од иступања Југославије на Београдској конференцији, али и указивало на то да је Титов говор у Скопљу оставио утисак о фронталном нападу на Бон и о истоветности југословенских и „лагерских“ политичких позиција. Ово мишљење темељено је, између осталог, и на западнонемачкој ноти од 19. јануара 1962. у којој је Југословенима замерано да су од средине 1961. „некритички преузели хушкање совјетског блока против СРН“.¹¹⁷⁸ Управо је то био, према југословенском мишљењу, погрешни утисак који је требало исправити.

За југословенску спољнополитичку позицију било је опасно свако идентификовање, било са источним или западним блоком. Међутим, закључци ДСИП-а указивали су и на

¹¹⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442694, Основне линије наше активности према СРН у 1962. години, 19. 2. 1962.

¹¹⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442694, Основне линије наше активности према СРН у 1962. години, 19. 2. 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442710, Односи СРН–Југославија, 19. 2. 1962.

¹¹⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442694, Основне линије наше активности према СРН у 1962. години, 19. 2. 1962.

¹¹⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442694, Основне линије наше активности према СРН у 1962. години, 19. 2. 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 4, док. 442670, Билатерални односи ФНРЈ – СРН, 6. 2. 1962.

¹¹⁷⁸ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442694, Основне линије наше активности према СРН у 1962. години, 19. 2. 1962.

извесно незадовољство курсом који су југословенска спољна политика и пре свих Тито заузимали у другој половини 1961. У прилог томе ишло је и отворено незадовољство шефа југословенске дипломатије Коче Поповића, који, како је касније тврдио, није био обавештен унапред о томе да ће Тито на Београдској конференцији изразити разумевање за совјетску обнову нуклеарних експеримената.¹¹⁷⁹ И амерички амбасадор у Југославији Џорџ Кенан извештавао је Стејт дипартмент о томе да нису сви чланови Југословенске владе са одобрењем гледали на заокрет југословенске политике „у совјетском правцу“.¹¹⁸⁰ У том уверењу Кенана је учврстио и сам Коча Поповић почетком 1962, када је у, како је Кенан забележио, веома искреном и отвореном разговору, истакао да није сагласан са свим потезима своје владе. Сматрао је да је југословенски однос према милитаризацији Западне Немачке преоштар, да се неретко претерује у указивању на опасности које тобоже прете од обнове нацистичке идеологије, те да је услед напада на Владу у Бону Југославија претрпела знатне економске последице.¹¹⁸¹ Чак је и западнонемачко Министарство спољних послова почетком 1962. било свесно тога да и у односу према СРН у Југославији постоје две струје, те су се пропоненти сарадње са Југославијом залагали за то да Бон изађе у сусрет југословенским привредним потребама, као начин да се оснажи „више пронемачка струја“.¹¹⁸² О томе да су „хладни ветрови почели (...) да дувају још почетком 60-их година“ сведочио је у каснијим сећањима и Мирко Тепавац. Под „хладним ветровима“ подразумевао је сумњичавост према Кочи Поповићу и Марку Никезићу да југословенску дипломатију „вуку ка Западу“, односно удаљавају од социјалистичког Истока.¹¹⁸³ Развој „сиповске“ концепције југословенске спољне политике, суздржаније и критичније према приближавању Москви, преламао се и на односу према немачком питању.¹¹⁸⁴

¹¹⁷⁹ Aleksandar Nenadović, *Razgovori s Kočom*, Zagreb: Globus, 1989, 29; Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi*, 32–33.

¹¹⁸⁰ „Телеграм Амбасаде у Југославији Стејт дипартменту, Београд, 15. 9. 1961“, у: Драган Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција*, 506.

¹¹⁸¹ Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi*, 55.

¹¹⁸² ВАР, В 102/68948, Konsulat der BRD in Zagreb, Kurzbericht betr.: Handelspolitik gegenüber Jugoslawien, 28. 2. 1962.

¹¹⁸³ Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac – sećanja i komentari*, Beograd: Radio B92, 1998, 129.

¹¹⁸⁴ О развоју „сиповске“ концепције спољне политике почетком 60-их, видети: Петар Жарковић, „Сиповска концепција југословенске спољне политике: ДСИП у средишту унутарпартијских спорења“, *Токови историје* 1/2017, 97–121.

Такође, видети и сећања тадашњег државног секретара за спољне послове Коче Поповића: Aleksandar Nenadović, *Razgovori s Kočom*, 24–30.

Стога се у ДСИП-у дошло до закључка да се убудуће у изјавама и у штампи треба умерено односити према СРН, да се треба по питању Немачке и Берлина ограђивати од „ставова лагера са којима се не слажемо“, као што су питања сепаратног мировног уговора или Берлинског зида, да треба престати са прећуткивањем оних појава у Источној Немачкој „са којима се интимно не слажемо, док сличне појаве у СРН оштро осуђујемо“, као што су питања наоружања, или личних слобода, да се не сме дозволити да се Источна Немачка „преко нас блоковски разрачунава са СРН“, као што је био случај око хапшења Врачарића, или инцидента у Штутгарту, те да треба појачати политичку активност у самој СР Немачкој. Сматрало се да би промена југословенског држања према СРН утицала не само на побољшање односа са Владом у Бону, већ и на већу спремност САД-а да подстакне Западне Немце на промену политике према Југославији.¹¹⁸⁵ Упућеност југословенске на западнонемачку привреду наметала је потребу за подстицањем економске сарадње, а за то је неопходно било побољшати политичке односе.¹¹⁸⁶ Требало је избалансирати контакте са владом и опозицијом, проширити активности синдиката и друштвених организација, као и представника компанија.¹¹⁸⁷ Притом није било илузија око тога да би било који појединачни контакт могао пресудно утицати на односе између две земље. Рачунало се на то да политику према Југославији „одређује влада, конкретно Аденауер и то у духу и на основу Халштајнове доктрине“. Међутим, веровало се да појединци ипак могу извршити утицај у одређеним институцијама или одборима, као и да могу допринети позитивнијем расположењу према Југославији¹¹⁸⁸, „а у измењеним, позитивнијим околностима значиће за нас велику предност“.¹¹⁸⁹ Показаће се да ће управо ти појединачни контакти брижљиво успостављани и одржавани годинама уназад бити од изузетног значаја у тренутку када дође до промене власти у Бону, а последично и политике према Београду.

¹¹⁸⁵ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442710, Односи СРН–Југославија, 19. 2. 1962.

¹¹⁸⁶ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 4, док. 442670, Билатерални односи ФНРЈ – СРН, 6. 2. 1962.

¹¹⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 85, дос. 5, док. 442710, Односи СРН–Југославија, 19. 2. 1962.

¹¹⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 87, дос. 1, док. 422533, ДСИП Служби за заштиту југословенских интереса, 27. 6. 1962.

¹¹⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 442079, Савезна Република Немачка, 14. 1. 1963.

IV.1.2 Обнављање контаката са социјалдемократима

Прилика за побољшање и интензивирање контаката указала се већ средином марта 1962. посетом истакнутог социјалдемократе Карла Шмида Југославији. Односи између Југословена и представника СПД-а пролазили су након доношења Годесбершког програма (1959) и промене спољнополитичког курса СПД-а (1960) кроз период захлађења. Атмосферу је додатно погоршала жестока критика Годесбершког програма у чланку који је у *Међународној политици* објавио Младен Ивековић. Чињеница да тако оштре речи долазе из пера бившег југословенског амбасадора у Бону, човека који је био веома добро упознат са политичким приликама у СРН и који је био знатним делом и лично заслужан за развијање сарадње са социјалдемократима давала је објављеним редовима додатну тежину. Атмосфери у међусобним односима није помогло ни то што југословенска страна није пристала да објави одговор Херберта Венера, уз накнадно образложење да је непримерен.¹¹⁹⁰ Извесни контакти са социјалдемократима јесу постојали, и кроз њих су Југословени могли чути интерно мишљење да је Годесбершки програм „исправан тактички уступак малограђанском менталитету“,¹¹⁹¹ односно тактичко приближавање Влади у спољнополитичком програму, са циљем освајања власти.¹¹⁹² Фриц Ерлер уверавао је југословенске саговорнике да СПД није променила свој политички курс, да у спољној политици партије нема ничег „новог“, да се борба против Аденауера наставља, да спољнополитичка линија СПД-а није идентична спољној политици владе, али да их је искуство научило да се изборна борба против Аденауера не може водити на спољнополитичким темама.¹¹⁹³ Ипак, у Београду се сматрало да било какве званичне посете не треба очекивати пре наредних западнонемачких избора. У међувремену контакте је требало одржавати путем организовања семинара, позивања социјалдемократских

¹¹⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1960, ф. 83, дос. 19, док. 435124, Писмо Херберта Венера Младену Ивековићу, Бон, 3. јануар 1960.

¹¹⁹¹ АЈ, 507/IX, 87/II-186, Информација. Социјалдемократска партија Немачке – Вишњевски, 10. 4. 1960.

¹¹⁹² АЈ, 507/IX, 87/II-188, Забелешка о разговору друга Е. Кљуна са послаником СПД и чланом спољнополитичког одбора Бундестага Хелмут Калбицером, Мелем, 10. 6. 1960.

¹¹⁹³ АЈ, 507/IX, 87/II-189, Забелешка Алеша Беблера о разговору са Фрицом Ерлером у Фужинама дана 6. 8. 1960.

новинара, форсирањем радничког туризма и позивањем предавача из редова СПД-а, конкретно Волфганга Абендрота и Карла Шмида.¹¹⁹⁴

Истицање Абендрота и Шмида као појединаца преко којих треба одржавати везе са СПД-ом на први поглед делује парадоксално. Волфганг Абендрот био је угледни левичарски интелектуалац, универзитетски професор и представник крајње левнице у оквиру Социјалдемократске партије. Почетком 1955. група „пријатеља Југославије“ предлагала је управо Абендрота као правног заступника Ђиласа и Дедијера у протестном писму упућеном југословенском председнику поводом овог „случаја“. Карло Шмид, такође професор универзитета и угледни правник, важио је за оличење партијске деснице. Док се Шмид од раних 50-их залагао за партијску реформу и претварање СПД-а у народну партију, Абендрот је био међу звучним противницима Годесбершког програма, до те мере да је сам Шмид предлагао да му се забрани оглашавање у партијским гласилима, подржавајући чак и његово искључење из странке.¹¹⁹⁵ Иако од почетка 50-их надаље југословенско руководство никада, чак ни у тренуцима затегнутости у односима, није било спремно да жртвује односе са СПД-ом ради сарадње са неком другом, можда идеолошки ближом, али мање утицајном опцијом, југословенски представници пратили су дешавања на западнонемачкој левици и одржавали контакте са представницима различитих струја на немачкој политичкој сцени, укључујући и руководиоце социјалдемократске омладине. Размена омладинских делегација, практикована од раних 50-их, интензивирана је доласком Харија Ристока на чело берлинских *Фалкена*.¹¹⁹⁶ Берлинску и уопште западнонемачку омладину на преласку из шесте у седму деценију Југословени су сматрали „најпрогресивнијим“ делом СПД-а, са којим треба неговати везе. Волфганг Абендрот био је међу неколико интелектуалних узора старије генерације левих социјалиста под чијим је утицајем настајало лево крило у оквиру социјалдемократске студентске омладине. Као један од „очева“ нове левнице у СРН био је и

¹¹⁹⁴ АЈ, 507/IX, 87/II-186, СПД (Западна Немачка).

¹¹⁹⁵ Petra Weber, *Carlo Schmid 1896–1979. Eine Biographie*, Frankfurt: Suhrkamp, 1998, 577–587; Richard Heigl, *Oppositionspolitik. Wolfgang Abendroth und die Entstehung der Neuen Linken (1950–1968)*, Hamburg: Argument Verlag, 2008.

¹¹⁹⁶ Хари Ристок је од раних 50-их имао контакте са Југословенима. Као представник независних студената учествовао је као посматрач на оснивачкој конференцији УАПД-а. Видети: Kay Schweigmann-Greve, „Auf weißer Straße im Sonnenglast“ – Sonne, Völkerfreundschaft und Sozialismus. Fahrt, Zeltlager und Internationale Arbeitsbrigaden beim „Autoput“: Die SJD-Die Falken in den Fünfziger- und Sechzigerjahren in Jugoslawien, in: Günter Behrmann, Eberhard Schürmann, Helmut Willems (Hg.), *Der Felsengärtner: Freundesgabe für Roland Eckert*, Baunach: Spurbuchverlag, 2017, 128–150.

потенцијална веза са тим „најпрогресивнијим“ струјама на немачкој левици и начин евентуалног вршења утицаја.¹¹⁹⁷

Међутим, потреба за одржавањем контаката са свим крилима није био једини критеријум за одабир Абендрота и Шмида. Иако са различитих позиција, обојица су се противили спољној политици владе и спољнополитичком заокрету СПД-а. Абендрот је већ средином 50-их формулисао сопствену концепцију *социјалистичке* спољне политике, чији је примарни циљ избегавање ратне опасности. Подела Немачке представља претњу миру, те достизање немачког јединства треба да буде основни циљ политике немачких социјалиста. Противио се наоружању СР Немачке и њеној интеграцији у НАТО. Сматрао је да се немачко јединство не може остварити наметањем једног или другог модела. Полагао је наде у то да би се уједињењем однос снага у Немачкој померио у корист социјализма. Залажући се за немачко јединство, пред очима није имао само национално уједињење већ стварање социјалистичке Немачке.¹¹⁹⁸ Идејама о социјалистичкој Немачкој био је природни савезник југословенских комуниста. Након неуспеха Женевске конференције 1955. изradio је сопствене *Тезе за поновно уједињење Немачке*, у којима је изложио план за постепено уједињење путем успостављања контаката са НДР, признавање границе на Одри и Ниси, те коначно уједињење у државу у којој би била гарантована основна демократска права као у СР Немачкој, а чији би раднички покрет био гарант безбедносних интереса СССР-а. У питању је била концепција коју је у то време делио и Херберт Венер.¹¹⁹⁹ Поздравио је 1959. доношење (Венеровог) социјалдемократског *Плана за Немачку*, који је такође предвиђао постепено приближавање као пут за немачко уједињење. Жестоко се противио спољнополитичком заокрету СПД-а из 1960. Током наредне деценије сматрао је да се једино кроз признање НДР могу отворити врата за међусобно приближавање.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁷ Philipp Kufferath, „Der Sozialistische Bund und die linkssozialistische Ursprünge der Neuen Linken in den 1960er Jahren“, in: Christoph Jünke (Hrsg.), *Linkssozialismus in Deutschland. Jenseits von Sozialdemokratie und Kommunismus?*, Hamburg: VSA Verlag, 2010, 186–205; Philipp Kufferath, „Vom Parteienwachstum der SPD zum Protagonisten der Neuen Linken. Die Geschichte des Sozialistischen Deutschen Studentenbundes (1946–1968)“, in: Klaus Kinner (Hrsg.), *Linke zwischen den Orthodoxien. Von Havemann bis Dutschke*, Berlin: Kar Dietz Verlag, 2011, 118–126.

¹¹⁹⁸ Richard Heigl, *Oppositionspolitik. Wolfgang Abendroth und die Entstehung der Neuen Linken*, 125–128; Gregor Kritidis, *Linkssozialistische Opposition in der Ära Adenauer*, 311–313.

¹¹⁹⁹ Gregor Kritidis, *Linkssozialistische Opposition in der Ära Adenauer*, 314–315.

¹²⁰⁰ Richard Heigl, *Oppositionspolitik. Wolfgang Abendroth und die Entstehung der Neuen Linken*, 129–130.

С друге стране, Карло Шмид, ког је Кардељ јуна 1956. у Москви Хрушчову окарактерисао као „окорелог реакционара“,¹²⁰¹ већ годину дана касније привукао је југословенску пажњу критикама Халштајнове доктрине и прекида односа са Југославијом као „катастрофалне глупости“ која ће скупо коштати Владу у Бону,¹²⁰² да би почетком 1962. у забелешци ДСИП-а био карактерисан као један од „позитивнијих људи“ из социјалдемократског руководства.¹²⁰³ Окосницу Шмидове спољнополитичке концепције средином 50-их чинило је контролисано разоружање, преговори четири силе и Немаца о статусу уједињене Немачке и успостава дипломатских односа са земљама Источне Европе. Иако је током трајања Берлинске кризе постао скептичан према могућности повлечења совјетских и америчких трупа и војног попуштања, није одустајао од става да Западна Немачка треба да води активну источну политику, да призна границу на Одри и Ниси и *de facto* призна Источну Немачку. Шмид је сматрао да СПД не треба да одустаје од спољнополитичког програма дистинктивног у односу на политику Владе, да у питањима спољне и немачке политике не треба да подилази бирачком телу, противио се спољнополитичком заокрету социјалдемократа 1960, иако је у јавности пружао подршку усвојеном партијском курсу. Међутим, уверен да са земљама Источне Европе треба одржавати што интензивније контакте, без много размишљања прихватио је позив директора Института за међународну политику и привреду да почетком 1962. одржи предавање у Београду.¹²⁰⁴ Још један од мотива за посету Београду била је прилика за сусрет са америчким амбасадором Џорџом Кенаном, чије је виђење о разоружању и неутрализацији Немачке из 1957. Шмид свесрдно подржавао.¹²⁰⁵

¹²⁰¹ „Документ бр. 11: Протокољна запис переговором међу советској и југословској провительственими делегацијама во время визита И. Б. Тито в СССР 1-22 июня 1956 г. Третья официална беседа“, у: *Југославија-СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1946–1964*, 302–303.

¹²⁰² Petra Weber, *Carlo Schmid 1896–1979. Eine Biographie*, 594.

¹²⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 87, дос. 5, док. 41309, Забелешка о посетама делегације Социјал-демократске странке Немачке (СПД) и њеног потпредседника Карла Шмита Југославији, 9. 1. 1962.

¹²⁰⁴ Petra Weber, *Carlo Schmid 1896–1979. Eine Biographie*, 593–667.

Шмиду је позив упућен још 1958. године, када он због других обавеза није могао да посети Београд. Према југословенским изворима, иницијатива да у марту 1962. посети Југославију овог пута потекла је од самог Шмида, који је југословенском представнику при Служби за заштиту југословенских интереса у Бону напоменуо да би се у том периоду могао одазвати ранијем позиву. ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 87, дос. 5, док. 41309, Забелешка о посетама делегације Социјал-демократске странке Немачке (СПД) и њеног потпредседника Карла Шмита Југославији, 9. 1. 1962.

¹²⁰⁵ Petra Weber, *Carlo Schmid 1896–1979. Eine Biographie*, 668.

С југословенске стране, мотив за позивање Карла Шмида није се исцрпљивао у побољшавању односа са социјалдемократима, иако то јесте био један од циљева. Осим што је био члан руководства СПД-а, Шмид је био и заменик председника Бундестага, угледна и утицајна личност како у Западној Немачкој тако и на Западу уопште. Самим тиме, његова посета Београду отвара је прилику и за покретање одређених питања везаних за билатералну сарадњу, као и за образлагање југословенских ставова о међународним проблемима, а посебно о немачком и берлинском питању, како би се отклонила „забуна“ настала у Западној Немачкој у вези са југословенском спољном политиком након Београдске конференције. Посету је требало искористити у контексту планиране активније политике у Западној Немачкој.¹²⁰⁶

Карло Шмид је у Југославији боравио 12–16. марта 1962. Судаћи према документима, посета је протекла у веома срдачној атмосфери. Шмид је евоцирао успомене из Првог светског рата, када је као седамнаестогодишњи војник рањен и искрцан на обали Дунава, где су га српски војници прихватили и „братски“ неговали.¹²⁰⁷ Шмидову посету Југословени су доиста настојали да искористе за преношење порука Западнонемачкој влади о жељи за побољшањем међусобне сарадње упркос непостојању дипломатских односа. Иако су сматрали да су Шмидове опаске о обнављању дипломатских односа исувише оптимистичне, веровали су да разговори о трговинском уговору могу бити плодносни.¹²⁰⁸

По повратку из Југославије, Карло Шмид поднео је по договору извештај министру спољних послова Шредеру и канцелару Аденауеру. Изложио је утиске са пута и пренео југословенску жељу за побољшањем економских односа, уколико је поновна успостава дипломатских у датом тренутку искључена. Такође, пренео је југословенску вољу за склапањем новог трговинског уговора, пледирајући и сам за отпочињање преговора.

У питању су била Кенанова размишљања о међународним односима изнета у серији предавања на ВВС-ју јесени 1957, а која су наишла на бурне и разнолике реакције светске јавности, као и на неодобравање у Вашингтону. Видети: John Lewis Gaddis, *George F. Kennan: An American Life*, New York: The Penguin Press, 2011.

¹²⁰⁶ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 14, док. 44833, Посета Карла Шмида Југославији. Предлог контаката и разговора, 13. 2. 1962.

¹²⁰⁷ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 14, док. 48392, Белешка о разговору са Карлом Шмидом 13. 3. 1962. у згради ЦК СКЈ, 14. 3. 1962; РА АА, В 42/173, Bericht über die Reise Professor Dr. Carlo Schmid, Vizepräsident des Deutschen Bundestages, nach Belgrad vom 12. bis 16. März 1962.

¹²⁰⁸ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 14, док. 48392, Белешка о разговору са Карлом Шмидом 13. 3. 1962. у згради ЦК СКЈ, 14. 3. 1962; Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса, Генералним конзулатима ФНРЈ у Минхену и Хамбургу и Војној мисији у Берлину, 17. 3. 1962.

Деталтно је описао и своје разговоре са Џорџом Кенаном, посебно се осврнувши на његову опаску да Сједињеним Америчким Државама недостаје представник Западне Немачке у заступању интереса Запада у Југославији. Запад треба Југославији да отвори сва врата, био је Кенанов савет Шмиду у вези са политиком Бона према Југославији.¹²⁰⁹ У питању је био политички приступ веома близак самом Шмиду, алтернатива „политици снаге“, која ће у Западној Немачкој свој израз добити у „политици малих корака“ и „промени путем приближавања“, а које ће инаугурисати социјалдемократска влада крајем седме деценије. Међутим, почетком 1962. за такав приступ још увек је било прерано, као и за трговинске уступке Југославији у виду склапања новог трговинског уговора. Став о овом питању, као и о многим другим, био је у директној вези са југословенским ставом о немачком питању.

IV.1.3 Југословенска потраживања и немачко питање

Прожимање и међусобна зависност политике и економије нису непознаница у међународним, па тако ни у немачко-југословенским односима. Значајни трговински и економски споразуми Југославије са обема немачким државама, од првог трговинског споразума са Западном Немачком из 1950, преко привредних уговора из 1956, до потписивања, а затим и отказивања тзв. „алуминијумског споразума“ са Источном Немачком, били су у директној вези са политичким односима.¹²¹⁰ Почетком седме деценије југословенско руководство тражило је излаз из незавидне економске ситуације у којој се земља налазила. Западноевропске земље биле су кључни привредни партнер Југославије, а Савезна Република Немачка у самом врху по обиму трговинске размене. Међутим, негативан салдо и растућа задужења оптерећивала су трговинске односе Београда и Бона. Привремено ограничавање увоза из Западне Немачке и истовремено повећавање извоза почетком 60-их донекле јесу ублажили трговински дебаланс, али га нису могли преокренути. Стога је у плану било покретање низа мера, од преговора са циљем склапања

¹²⁰⁹ Petra Weber, *Carlo Schmid 1896–1979. Eine Biographie*, 668; PA AA, B 42/173, Bericht über die Reise Professor Dr. Carlo Schmid, Vizepräsident des Deutschen Bundestages, nach Belgrad vom 12. bis 16. März 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 14, док. 49759, Телеграм Георгијевића из Бона ДСИП-у, 24. 3. 1962.

¹²¹⁰ О међузависности политике и привреде у југословенско-западнемачким односима током 50-их и 60-их, видети: Dittmar Dahlmann, *Deutsch-jugoslawische Wirtschaftsbeziehungen in den 1950er und 1960er Jahren*, Bonn: Michael Zikic Stiftung, 2004.

новог трговинског споразума, преко рестрикција у погледу увоза из СР Немачке, интензивирања индустријске сарадње, али и отварања политичких питања какво је било обештећење жртава нацистичких прогона, чије је разрешење могло донети значајне материјалне добити за Југославију. Притом југословенска страна није зазирала од потезања политичких, па и „моралних“ аргумената у циљу реализације економских аранжмана, али ни Источни нити Западни Немци нису пропуштали да своју „добру вољу“ за побољшањем привредне сарадње услове политичким уступцима југословенске стране. По правилу, ти политички уступци требало је да буду везани за став према немачком питању, или за однос према другој немачкој држави.

Западнонемачка влада није била једина која је настојала да повеже економску сарадњу са одређеним политичким уступцима везаним за немачко питање. У мају 1961. Југословенска влада предала источнонемачкој страни ед мемоар о предратним и ратним потраживањима. Реч је била о захтевима везаним за социјално осигурање југословенских радника, који су пре и током рата радили на територији која је ушла у састав Немачке Демократске Републике, затим приватно-правна потраживања, потраживања на име салда клириншких рачуна (јавно-правна потраживања) и потраживања нереституисаних добара.¹²¹¹ Највећи део ових питања већ је за простор Западне Немачке био решен споразумима са Владом СРН из 1956. године. У југословенском интересу није било слабење међународног угледа Источне Немачке, те стога није ни било у плану потезање питања нерешених ратних и предратних потраживања у међународној јавности. Како је, према југословенској забелешци, Тито прокоментарисао након разговора са источнонемачком посланицом – треба имати у виду да се питање потраживања покреће 17 година после рата, те да би „можда било најбоље водити ствар тако да индиректно добијемо неку материјалну корист“.¹²¹²

Иако су испрва реаговали негативно, почетком октобра 1961. Источни Немци изразили су спремност да поведу преговоре о питањима покренутим у југословенском мемоару. Међутим, током припрема за преговоре, источнонемачка страна довела је у везу

¹²¹¹ SAPMO-BArch, Aide-Memoire, Mai 1961, Belgrad.

Образложење о томе шта се потражује и због чега у датом тренутку видети у: ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 90, дос. 25, док. 49486, Забелешка о југословенским предратним и ратним јавно и приватноправним потраживањима према Источној Немачкој, 22. 2. 1960.

¹²¹² АЈ, 837, I-3-a/82-4, Пријем амбасадора Елеоноре Штајмер 13. 3. 1962.

југословенску спремност да потпише сепаратни мировни уговор са сопственом спремношћу да регулише питања старих потраживања. Југословенско одбијање утицало је и на гашење интересовања за преговоре на источнонемачкој страни и на њихово даље одлагање.¹²¹³ Свој негативни одговор образлагали су интерпретацијом да југословенски захтеви представљају саставни део репарација које Југославија треба да наплати из западних окупационих зона, односно из Западне Немачке.¹²¹⁴ Без обзира на ову аргументацију, са којом се није слагала, југословенска страна исте захтеве поново је покренула лета 1962.¹²¹⁵ Иако се очекивало да ће Источни Немци своју спремност за преговоре поново довести у директну везу са југословенским ставом према сепаратном мировном уговору, и с југословенске стране је постојала спремност да се немачка подељеност искористи за вршење политичког и пропагандног притиска на НДР. Конкретно, у плану је било пласирање вести о покретању овог питања у западнонемачке медије и на тај начин вршење притиска на источнонемачки став.¹²¹⁶

Током 1962. питање сепаратног мировног уговора и даље је било актуелно, а југословенска дипломатија и даље се суздржавала од коначног става. У неизвесности да ли ће до склапања сепаратног мировног уговора уопште доћи и када, југословенска дипломатија није желела себи да везује руке, унапред се опредељујући око тако поларизујућег питања. Две су ствари, међутим, биле сигурне. С једне стране, требало је избећи да коначна југословенска одлука делује као усклађивање са ставовима било „лагера“, или Запада. С друге, југословенски став свесно је био уопштено формулисан и недовољно прецизно дефинисан тако да оставља маневарског простора за евентуалну политичку или економску „трговину“.¹²¹⁷ Према наводима из источнонемачких извора, који не налазе своју потврду у југословенској грађи, Тито је приликом разговора са посланицом

¹²¹³ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 86, дос. 8, док. 41584, Информација о ставу НДР у вези предлога за вођење преговора о предратним и ратним јавно-правним и приватним потраживањима, 17. 1. 1962.

Из немачких докумената произилази да је идеја о повезивању преговора са питањем сепаратног мировног уговора потекла од Тита, приликом његовог разговора са совјетским амбасадором. Видети: Friederike Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 217–221.

¹²¹⁴ Негативан одговор Елеонора Штајмер предала је југословенском председнику 13. 3. 1962. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 90, дос. 25, док. 49486, Aide memoire, 13. 3. 1962; АЈ, 837, I-3-a/82-4, Пријем амбасадора Елеоноре Штајмер 13. 3. 1962.

¹²¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 86, дос. 9, док. 443866, Хронологија наших потраживања, званично постављених Немачкој Демократској Републици, 17. 11. 1962.

¹²¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 84, дос. 3, док. 431034, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 17. 9. 1962.

¹²¹⁷ ДА МСП РС, ПА, ф. 90, дос. 26, док. 424665, Немачко питање и наша активност, 25. 7. 1962.

НДР-а Елеонором Штајмер истакао да би отпочињање преговора знатно олакшало југословенској страни да стави потпис на сепаратни мировни уговор.¹²¹⁸

Сепаратни мировни уговор коришћен је и у односима са другом немачком државом. Тако је амбасадор у Вашингтону Марко Никезић требало да покрене питање југословенског става према сепаратном мировном уговору са Источном Немачком у контексту западнонемачке неспремности да изађе у сусрет југословенским привредним потребама. Другим речима, оно што је наводно начелно сматрала неприхватљивим – везивање сопственог политичког става са привредним аранжманима – југословенска дипломатија сада је индиректно, преко Сједињених Држава, предлагала Западним Немцима.¹²¹⁹ Подршка Запада југословенским захтевима, али и промени западнонемачке политике према Југославији и према Истоку, била је карта на коју је југословенска страна, показале се не без разлога, играла.¹²²⁰

Иако 1957. није прекинута привредна сарадња између Београда и Бона, она ипак јесте трпела услед непостојања дипломатских односа. Након 1957. скоро пуних шест година није долазило до састанака мешовите комисије двеју влада предвиђене трговинским споразумом из 1952. Трговина се одвијала на основу додатног споразума потписаног лета 1957, али садржај робне размене није прилагођаван новонасталим потребама. Да је у сржи суздржаног западнонемачког става према овим питањима лежао југословенски однос према немачком питању било је сасвим јасно почетком 60-их година. Жеља за отпочињањем привредних преговора са циљем склапања новог трговинског уговора није први пут саопштена западнонемачкој страни током помињане Шмидове посете Београду. Наиме, лета 1961. Западнонемачкој влади упућена је нота којом су предложени преговори о економским односима и новом трговинском уговору. Међутим, одговор на ту југословенску ноту је изостао, и то свесно. Разлог је био политичке природе, директно везан за немачко

¹²¹⁸ РА АА, МfАА, А 5388, Information über den Besuch der Genossin Staimer bei Präsident Tito am 13. März 1962, 27. 3. 1962.

¹²¹⁹ ДА МСП РС, ПА, ф. 84, дос. 14, док. 442785, Забелешка о активности ФНРЈ у вези са Сепаратним мировним уговором, 3. 3. 1962.

¹²²⁰ Из интерних докумената се види да је југословенска страна рачунала на то да ће у покретању захтева за обештећење жртава добити помоћ западних савезника, чиме ће моћи да изврши већи притисак на Бон. Такође, југословенска процена је била да ће нова америчка администрација извршити постепено утицај на СРН да измени политику према Истоку. ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 8, док. 410406, Непосредни проблеми и задаци наше активности према СР Немачкој, 30. 3. 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 7, док. 410709, Забелешка о разговору са г. Боком, шефом Уреда за заштиту немачких интереса, на дан 30. марта 1962. године.

питање. Већ 15. септембра, непуних десет дана по окончању самита несврстаних у Београду, на састанку представника Министарства спољних послова, Министарства привреде, Министарства економије и Савеза немачке индустрије у Бону разматрано је на који начин заузети суздржанији курс према Југославији, имајући у виду Титово излагање о немачком питању на Београдској конференцији.¹²²¹ У том контексту је, на интервенцију Министарства спољних послова, делегација западнонемачких индустријалаца отказала планирану посету Југославији, а изостанак одговора на југословенску ноту био је свестан чин „кажњавања“ Југославије.¹²²² Поред званичних говора, западнонемачки политички врх посебно су забринуле Титове речи упућене делегацији Гане током трајања Конференције да су економски односи са СР Немачком остали нетакнути упркос прекиду дипломатских односа. Оваква изјава била је за Западне Немце посебно опасна, с обзиром на то да су Халштајнову доктрину у ванблоковском свету у великој мери одржавале економске могућности Савезне Републике Немачке.¹²²³

Југословенска процена с почетка 1962. да неће долазити до суштинских промена у западнонемачкој политици, али да се у датим оквирима ипак може побољшати атмосфера у међусобним односима, није била без основа.¹²²⁴ И нови шеф Уреда за заштиту немачких интереса у Београду Ханс Бок без околишања је почетком 1962. саопштио југословенским саговорницима да обнова дипломатских односа није извесна, али да то не значи да не треба радити на развијању политичких контаката и економске сарадње.¹²²⁵ Бок је сам био заговорник флексибилније политике према Истоку, у разговорима са Југословенима отворени противник Аденауерове спољне политике, представник оне струје која је сматрала да би активна источна политика ојачала западнонемачке позиције и њен утицај у Централној и Источној Европи. Сматрао је да је прекид дипломатских односа са Југославијом довољна опомена Трећем свету, те да није нужно служити се економским притиском. Од свог доласка у Београд Бок је апеловао на представнике југословенских

¹²²¹ ВАК, В 102/68948, Vermerk betr. Jugoslawien, 16. 9. 1961.

¹²²² ВАК, В 102/68948, Aufzeichnung betr. Jugoslawien.

¹²²³ ВАК, В 102/68948, Hauptabteilung Ausland, Vermerk betr. Jugoslawien, 21. 3. 1962.

¹²²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 1, док. 229, Забелешка о разговору Генералног конзула ФНРЈ у Минхену Слободана Крстића са г. Боком, 6. 3. 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 87, дос. 20, док. 48024, Записник са састанка у Берлину одржаног 17. 2. 1962.

¹²²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 7, док. 410709, Забелешка о разговору са г. Боком, шефом Уреда за заштиту немачких интереса, на дан 30. марта 1962. године.

власти да заузму помирљивији став према Западној Немачкој, да се суздрже од отворених напада, да покажу стрпљење и разумевање, али и да интензивирају контакте са представницима политичког живота у СРН, као пут који може дати резултате и повећати западнонемачку спремност на тражење споразума и компромисних решења.¹²²⁶ И с југословенске стране се сматрало да политички контакти – са представницима владајућих и опозиционих партија, са привредницима и индустријалцима, са политички утицајним појединцима – иако неће преко ноћи променити спољнополитички курс СРН, ипак могу утицати на побољшање атмосфере, али и на припрему терена за тренутак када дође до смене власти у Бону.¹²²⁷

Управо су се на плану привредних односа Југословени надали бржим помацама, услед алармантног дебаланса који је Југославија бележила у трговинској размени са СР Немачком, па је тако на пролеће 1962. поново покренуто питање преговора о новом трговинском споразуму.¹²²⁸ Међутим, чини се да су југословенске процене биле превише оптимистичне, као и да је у датом тренутку прецењиван утицај који су „морални притисци“ и претње непријатељским кампањама у јавности имале на доносиоце одлука у Бону. Иако су, како су извештавали из конзулата у Загребу, југословенски напади на Западно Немачку јењавали, а истовремено страхујући да би даље заузимање суздржаног става могло водити губитку позиција на југословенском тржишту, посебно имајући у виду интензивирани ангажман Италије и САД-а у Југославији, превагу у формулисању политике према Југославији односило је Министарство спољних послова, у ком је (и даље) доминантна била она струја која се залагала за политику чврсте руке.¹²²⁹ „Колико год било пожељно

¹²²⁶ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 7, док. 418668, Забелешка о разговору Узелац Илије, референта за СР Немачку, са Хансом Боком, шефом Службе за заштиту немачких интереса, 2. 6. 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 9, док. 421617, Забелешка о разговору Узелац Илије, референта за СРН, са Хансом Боком, шефом службе за заштиту немачких интереса у Београду, 28. 6. 1962; ДА МСП РС, ПА, ф. 88, дос. 11, док. 429616, Забелешка о разговору Узелац Илије, референта за СР Немачку, са Хансом Боком, шефом Службе за заштиту немачких интереса у Београду, 7. 9. 1962; ДА МСП РС, ПА, ф. 88, дос. 12, док. 433287, Забелешка о разговору Узелац Илије, референта за СР Немачку, са Хансом Боком, шефом Службе за заштиту немачких интереса у Београду, 11. 10. 1962; ДА МСП РС, ПА, ф. 88, дос. 7, док. 437791, Забелешка о разговору Љуба Дрндића са Хансом Боком, шефом Службе за заштиту немачких интереса у Београду, 13. 11. 1962.

¹²²⁷ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 87, дос. 1, док. 422533, ДСИП Служби за заштиту југословенских интереса, 27. 6. 1962.

¹²²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 7, док. 411951, Забелешка о разговору са саветником Боком, шефом Уреда за заштиту немачких интереса, 11. 4. 1962.

¹²²⁹ ВАК, В 102/68948, Aktennotiz betr. Jugoslawien, 29. 3. 1962; Vermerk betr. Jugoslawien, 21. 3. 1962; Konsulat der BRD in Zagreb, Kurzbericht betr.: Handelspolitik gegenüber Jugoslawien, 28. 2. 1962.

одржавати са Југославијом несметане привредне односе, толико је с друге стране нужно свету неутралних непрекидно држати пример Југославије пред очима, као доказ да би признање Панкова платили не само прекидом дипломатских односа са Савезном Републиком, већ и осетним ударцем на међусобне економске односе“, истицао је представник Министарства спољних послова на састанку трговинскополитичког комитета маја 1962.¹²³⁰ Тако је разменом вербалних нота договорено да се додатни споразум из 1957, који је истицао лета 1962, продужи за још годину дана.¹²³¹ Имајући у виду југословенско држање на Београдској конференцији, требало је недвосмислено ставити до знања остатку ванблоковског света да је прекид дипломатских односа са Југославијом имао одраза и на економску сарадњу. Другим речима, југословенски став о немачком питању у контексту тадашње политичке доктрине Бона директно се одражавао на југословенско-западннемачке економске односе.

Међутим, југословенска страна као да није на прави начин „прочитала“ западннемачко одбијање да поведу нове трговинске преговоре. Након вишегодишњег разматрања, јуна 1962. ДСИП је преко Шведске упутио ноту Министарству спољних послова у Бону, са захтевом да се позитивно реши питање обештећења жртава нацистичких прогона у Југославији. Питање обештећења жртава нацизма имало је поред политичке и моралне димензије, на којима је југословенска страна у јавности инсистирала, несумњив економски значај. Међутим, упркос југословенским проценама да се „бонска влада неће моћи ефикасно одупрети нашем захтеву“, југословенски став према немачком питању, али и однос према фолксдојчерима и њиховој имовини, чинили су захтеве за обештећењем неприхватљивим за западннемачку дипломатију лета 1962. године.¹²³² Једна од првих реакција гласила је – „нека се југословенска влада ради обештећења обрати тзв. ДДР са којом одржава дипломатске односе“.¹²³³ Испрва кроз штампу, а затим и у директним контактима, Западни Немци постављали су питање да ли је Југославија исте захтеве поставила и Немачкој Демократској Републици, те истицали да, пошто Југославија не признаје СР Немачку као јединог пуноправног наследника немачког рајха, не може ни

¹²³⁰ ВАК, В 102/68948, Niederschrift über die Sitzung des Handelspolitischen Ausschusses am 3. 5. 1962.

¹²³¹ ВАК, В 102/68948, Fernschreiben an die Französische Botschaft, Abteilung für die Wahrnehmung der deutschen Interessen, 3. 4. 1962; Fernschreiben aus Belgrad vom 5. 6. 1962.

¹²³² Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna*, 31–44.

¹²³³ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 89, дос. 18, док. 428785, Телеграм Крстића ДСИП-у, Минхен, 3. 9. 1962.

оčekивати да она понесе одговорност за обештећење свих југословенских жртава. С друге стране, уколико исти захтев није био постављен Источним Немцима – да ли то значи да Југославија ипак признаје право СРН да заступа целу Немачку?¹²³⁴ Ипак, Југословени нису били неспремни на овакве реакције. И пре него што је званична нота упућена, у ДСИП-у је се стало на становиште – у случају негативног одговора „ангажоваћемо нашу штампу и светско јавно мњење, као и владе бивше антихитлеровске коалиције, у првом реду, САД, захтевајући подршку нашим ставовима“.¹²³⁵

Иако југословенско-амерички односи у другој половини 1961. и током 1962. нису били без турбуленција, југословенска страна је била уверена да ће у питању потраживања према Западној Немачкој уживати пуну подршку Вашингтона. Може се претпоставити да су је на то наводили ставови утицајних личности окупљених око Кенедијеве администрације у вези са америчком политиком према Источној Европи. Међу кључне пропоненте овакве спољнополитичке оријентације, која је подразумевала сарадњу са земљама Источне Европе као пут за њихово одвајање од Москве, убрајали су се и Џорџ Кенан и Збигњев Бжежински.¹²³⁶

Док је Кенан као амбасадор у Београду био у директним контактима са југословенским властима, извесно је да су ставови Бжежинског утицали на новог западнонемачког министра спољних послова Герхарда Шредера. Бжежински је у том периоду развијао концепцију тзв. „мирољубивог ангажмана“ (*peaceful engagement*), јасно формулисану у веома утицајном чланку објављеном лета 1961. у часопису *Foreign Affairs*. Како је истицао, Сједињеним Државама би у Источној Европи свакако била потребна и добродошла помоћ западноевропских савезника. Међутим, за разлику од Британије и Француске, које са источноевропским земљама имају традиционално добре односе, Западна Немачка је требало да настоји да умањи непријатељски однос који у овом делу света постоји према Немцима. У том светлу, сматрао је Бжежински, било би упутно уколико би Бон

¹²³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 90, дос. 10, док. 429272, Белешка о писању јужнонемачке штампе током августа 1962; ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 89, дос. 18, док. 429909, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 10. 9. 1962.

¹²³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 89, дос. 2, док. 417430, II Одељење ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса, 26. 5. 1962.

¹²³⁶ Sotiris Rizas, “Formulating a Policy towards Eastern Europe on the Eve of Détente: the USA, the Allies, and Bridge-Building, 1961–1964”, *Journal of Transatlantic Studies*, Vol. 12, No. 1, 2014, 18–40.

понудио источноевропским земљама материјалну компензацију за жртве нацистичких прогона, на начин на који је споразум о обештећењу постигнут 1952. са Израелом.¹²³⁷

Постоје посредни докази за тврдњу да је управо овај текст Бжежинског имао знатног утицаја на новог западнонемачког министра спољних послова.¹²³⁸ Шредер је сматрао да усклађивање спољне политике Бона са политичким стратегијама, али и осећањима савезника, нема алтернативу, као и да Западна Немачка мора према савезницима да иступа конструктивно. А управо је конструктивна политика према Источној Европи била један од захтева Кенедијеве администрације. Иако неспреман да прави било какве компромисе у погледу признања Немачке Демократске Републике, Шредер је ипак био отворен за извесне модификације Халштајнове доктрине и развијање економских, али и дипломатских односа са источноевропским земљама. Тако ће се у Бону у првој половини 60-их година развијати својеврсна, иако ограничена, *источна политика*. Међутим, ова политичка оријентација имала је противнике и у Шредеровој Хришћанско-демократској партији, а била је и извор сукоба на релацији Шредер–Аденауер почетком седме деценије.¹²³⁹

О сукобима између „тврде“ и „флексибилне“ струје у оквиру западнонемачког Министарства спољних послова током целе 1962. Ханс Бок је извештавао југословенске представнике. Истичући „тврду струју“ као кључну препреку побољшању односа са Југославијом, изражавао је своје уверење да ће у МИП-у у скорој будућности ипак доћи до преваге другачије, флексибилније политике према Истоку. Са овим сазнањима, али и са свешћу о могућим променама америчке политике према Источној Европи, о томе да је из круга утицајних америчких политиколога попут Бжежинског стигао предлог да СРН регулише питање обештећења са источноевропским земљама и на тај начин поправи свој „имиџ“ у овом делу света, југословенска дипломатија могла је доћи до закључка да ће и у погледу сопствених потраживања према Западној Немачкој наићи на пуну и преко потребну подршку Вашингтона.

¹²³⁷ Zbigniew Brzezinski, William E. Griffith, “Peaceful Engagement in Eastern Europe”, *Foreign Affairs*, Vol. 39. No. 4 (1961), 642–654.

¹²³⁸ Ова претпоставка заснована је не само на великим подударностима између Шредерових спољнополитичких концепција и чланка Бжежинског, већ и на чињеници да је начелник одељења за Совјетски Савез у западнонемачком Министарству спољних послова током Шредеровог мандата, Ханс-Алберт Рајнкемејер, био лични пријатељ Бжежинског. Torsten Oppland, “Gerhard Schröder and the First ‘Ostpolitik’”, in: Wilfried Loth (ed.), *Europe, Cold War and Coexistence*, 275.

¹²³⁹ Torsten Oppland, “Gerhard Schröder and the First ‘Ostpolitik’”, 270–280.

Подршка Сједињених Америчких Држава тражена је одмах по предаји ноте којом је од СРН захтевано обештећење жртава нацизма. У Београду југословенске дипломате разговарале су са амбасадором Џорџом Кенаном. И сам присталица политике „отворених врата“ према Источној Европи,¹²⁴⁰ Кенан је обећао да ће се код свог колеге, америчког амбасадора у Бону Валтера Даулинга, заложити за то да утиче на Западнонемачку владу да према Југославији поведе флексибилнију политику.¹²⁴¹ Даулинг је доиста у разговору са југословенским представником у Бону Георгијевићем изразио подршку побољшању односа између Београда и Бона.¹²⁴² У истом правцу апеловао је и Коча Поповић приликом посете Вашингтону маја 1962,¹²⁴³ о чему су западнонемачке дипломате биле обавештене.¹²⁴⁴ Иако југословенском захтеву за обештећењем није удовољено, наредне године ће се показати да ће управо америчка подршка бити кључна за уступке Бона Југославији по другим важним питањима.

Како у односима са Западном Немачком током 1962. није дошло до промена, почетком наредне године донета је одлука о промени тактике. Према оцени ДСИП-а, ишчекивање да дође до промене у политичким односима и посматрање дипломатских односа као предуслова за сарадњу са СР Немачком доводило је Југославију у „дефанзиван положај дужника“. Насупрот томе, сада се наметала „неопходност још офанзивнијег постављања, односно довођења СРН у позицију дужника према Југославији“.¹²⁴⁵ То се превасходно односило на проблем обештећења. Поред ослањања на западне савезнице, југословенска дипломатија рачунала је и на подршку јавности, како домаће тако и међународне. Претило се „револтом југословенске јавности“, „расположењем“ Сједињених

¹²⁴⁰ John Lewis Gaddis, *George F. Kennan*, 2011.

¹²⁴¹ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 4, док. 419439, Телеграм ДСИП-а Амбасади ФНРЈ у Вашингтону, Генералним конзулатима ФНРЈ у Минхену и Хамбургу и Војној мисији ФНРЈ у Берлину, 19. 6. 1962.

¹²⁴² ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 4, док. 419439, Забелешка из разговора са Даулингом, амбасадором САД у СРН, 8. 6. 1962.

¹²⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 4, док. 419439, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса, 23. 6. 1962.

¹²⁴⁴ РА АА, В 12/440, Aufzeichnung betr. Besuch des jugoslawischen Außenministers Popovic in den USA (28./29. Mai 1962), 15. 6. 1962.

¹²⁴⁵ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 442424, Односи СР Немачка – Југославија, 25. 3. 1963.

Америчких Држава, међународним реакцијама „после Ајхмана“, интернационализацијом питања обештећења, огоченошћу борачких организација.¹²⁴⁶

Морална димензија југословенских захтева везаних за решавање комплекса питања наслеђених из Другог светског рата, а која су укључивала, поред обештећења, и питање репарација, али и односа према политичкој емиграцији на простору СРН, добила је на тежини након 29. новембра 1962. Тада је група усташких емиграната извршила напад на Амбасаду Шведске у Бад Годесбергу, где се налазило Одељење за заштиту интереса ФНРЈ, усмртивши том приликом југословенског дипломату Момчила Поповића и ранивши Алберта Довгана.¹²⁴⁷ Реакција југословенске стране није била бурна колико се могло очекивати. У ДСИП-у се стало на становиште да не би требало пренаглити у реакцијама, те демонстративно пружати подршку Источним Немцима, јер би то само заоштрило односе са СРН, не би довело до решавања отворених питања и у крајњој линији ојачало би ону струју у СРН која се противи сарадњи са Југославијом. Међутим, кроз појачани притисак усмерен на онемогућавање делатности антијугословенске емиграције, требало је истовремено инсистирати на решавању целог комплекса питања проистеклих из Другог светског рата. Исто тако, паралелно са усменим упозорењима, требало је, за случај да Бон одбије југословенске захтеве, припремити „Белу књигу“ о одговорности Западнонемачке владе за антијугословенску активност на њеној територији, али и бити спреман за изношење овог проблема пред Генералну скупштину ОУН-а, као и у разговорима са представницима западних и афро-азијских земаља. Посебно у Азији и Африци је југословенска дипломатија видела простор за вршење притиска на Бон. Истовремено, то је био и простор на ком је Халштајнова доктрина била најрањивија.

И у овом случају било је потребно „одиграти“ тако да југословенска политика не делује као директно диктирана са Истока, а да с друге стране притисак на Бон не остане без ефекта. „Посебно би требало више ангажовати АА земље [*афро-азијске земље*, прим. Н. Д. Л.] која нам у односу на СРН нису досад пружале помоћ која би била адекватна нашем доприносу тим земљама“, сматрало се. Међутим, поучени искуством Београдске

¹²⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 9, док. 421617, Забелешка о разговору Узелац Илије, референта за СРН, са Хансом Боком, шефом службе за запиту немачких интереса у Београду, 28. 6. 1962; Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna*, 31–44.

¹²⁴⁷ Milo Bošković, *Šesta kolona*, 358; Dragan Ganović, *Teroristi iz „šeste kolone“*. *Dokumentarna hronika o terorističkoj aktivnosti protiv Jugoslavije*, Beograd: Borba, 1979, 76–78.

конференције, „не би требало инсистирати на том да оне признају НДР, ако не бисмо били сигурни да би таква наша акција дала потребне резултате.“ Ипак, требало је дипломатским каналима утицати на пријатељске земље Азије и Африке тако да „нас владе и штампа ових земаља подрже ефикасније у погледу наших захтева који се односе на емиграцију, обештећење, економску сарадњу и сл.“¹²⁴⁸ Циљ је било доћи до „решења отворених питања“, али и „повести дугорочнију акцију на линији раскринкавања Аденаурове политике и борбе против негативних тенденција и стања у СРН (трећина садашњег МИП-а чланови Хителровог МИП-а, судство и полиција претежно у рукама бивших нациста, а ове установе спроводе политику према Југославији и емиграцији).“¹²⁴⁹ Како би се задати циљ остварио, требало је припремити експерте, сведоке и материјале за судски процес против усташке емиграције, вршити притисак преко конференција за штампу, смањити културну и спортску размену, ограничити учење немачког језика у школама, смањити број немачких туриста у Југославији. На међународном плану требало је активирати савез бораца, који је кроз филмове, публикације, штампу, комеморације у Крагујевцу требало да одржава свест о злочинима нацизма, као и о његовом „оживљавању“ у Западној Немачкој. Требало је ангажовати и Светски јеврејски конгрес, као и страну и домаћу штампу. Требало је тражити помоћ од савезника око питања обештећења, а истовремено се активирати на разбијању Халштајнове доктрине. Требало је израдити дугорочни план ослобађања зависности од увоза из Западне Немачке.¹²⁵⁰ За случај да се за то укаже потреба, Савез бораца и друге организације почеле су са припремама акција за евоцирање сећања на „немачку окупацију и зверства“, као и материјала за покретање питања репарација, наметања немачког држављанства, исплате инвалидских пензија југословенским грађанима који су служили у Вермахту.¹²⁵¹

Почетком марта 1963. стигао је одговор из Бона на раније југословенске ноте. Иако је одбијен захтев за обештећењем, дат је позитиван одговор на захтев за ревизијом споразума о одштети жртава виво-експеримената, али и изражена спремност на

¹²⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 442079, Савезна Република Немачка, 14. 1. 1963.

¹²⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 43795, II Одељење ДСИП-а, Односи СР Немачка – Југославија и наши задаци (подсетник за колегиј), 6. 2. 1963.

¹²⁵⁰ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 43795, II Одељење ДСИП-а, Односи СР Немачка – Југославија и наши задаци (подсетник за колегиј), 6. 2. 1963.

¹²⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 48342, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту интереса ФНРЈ, 13. 3. 1963.

отпочињање трговинских преговора.¹²⁵² Разлози који су навели државни врх СР Немачке да ипак изађе у сусрет одређеним југословенским захтевима били су вишеструки, а показало се да југословенска упозорења о „расположењу“ Сједињених Држава нису била неутемељена.¹²⁵³ Западним Немцима је из Вашингтона јасно стављано до знања да Сједињене Државе рачунају на њихову подршку интересима Запада и западне политике према Југославији. Иако не очекују да ће СРН одустати од Халштајнове доктрине, нити да ће пристати на преговоре о обештећењу, истицали су да се САД ипак надају да ће Бон показати спремност на одређене политичке и привредне уступке. Конкретно, да ће осудити антијугословенске испаде, те да ће прионути решавању трговинских проблема. Иако су настојали да помире западнонемачке са западним интересима, истичући да је и у интересу Бона југословенско руководство које води самосталну политику по питању Немачке и Берлина, ипак су Западним Немцима недвосмислено предочили да су општи интереси Запада надређени партикуларним немачким националним интересима.¹²⁵⁴

Амбасада САД-а у Бону није била усамљена у настојањима да представницима западнонемачких власти јасно је стави до знања да би Сједињене Америчке Државе поздравиле уступке Бона према Југославији, јер би они били у директном интересу Запада. И други савезнички представници у Западној Немачкој нагласили су како би привредни преговори Бона са Београдом ојачали позиције Запада у Југославији, додајући да би они истовремено утицали и на слабљење положаја „Панкова“ у Београду. Имајући у виду то да југословенска потраживања наилазе на разумевање и подршку западних савезника, али и многих неутралних земаља, као и да је и сама Савезна Република настојала да према Источној Европи и Југославији поведе политику „опрезног попуштања“, представници Министарства спољних послова закључивали су да је СРН „приморана“ да изнађе средњи курс који би помирио интересе Западне Немачке са „омекшалим“ ставовима западних савезника.¹²⁵⁵ Самим тиме оправданим су се показале и југословенске процене да промене у међународним односима, до којих је дошло еластичнијом политиком Кенедијеве

¹²⁵² Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna*, 45–46.

ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 48342, Телеграм из Бона ДСИП-у, 12. 3. 1963.

¹²⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1962, ф. 88, дос. 9, док. 421617, Забелешка о разговору Узелац Илије, референта за СРН, са Хансом Боком, шефом службе за запиту немачких интереса у Београду, 28. 6. 1962.

¹²⁵⁴ РА АА, В 42/44, Botschaft der BRD in Washington, D. C. An das AA betr. Jugoslawien und die Vereinigten Staaten, 25. 3. 1963.

¹²⁵⁵ РА АА, В 42/39, Vermerk betr. Verhältnis Deutschland–Jugoslawien, 2. Juli 1963.

администрације и настојањима Москве и Вашингтона да изнађу компромисна решења спорних питања, нужно утичу на Западну Немачку у правцу преиспитивања дотадашње политике према Истоку.¹²⁵⁶ Такође, очекивало се и да западнемачка политика према Источној Европи, а самим тиме и према Југославији, постане флексибилнија, услед притисака привредних кругова.¹²⁵⁷

У Бону се стало на становиште да треба изразити спремност Западнонемачке владе да изађе у сусрет југословенским потребама, али истовремено напоменути Југословенима да и они морају показати спремност да удовоље одређеним западнемачким захтевима (попут питања војних гробаља), као и да одустану од форсирања питање обештећења жртава нацистичких прогона.¹²⁵⁸ У Бону се истовремено страховало да би сваки корак у правцу побољшања односа са Југословенском владом могао да се протумачи као подривање политике непризнавања Источне Немачке. Стога је „у границама могућег“ требало побољшати односе са Београдом, али притом водити рачуна да се ни на који начин „колебљивим неутралцима“ не да знак да би признање „Панкова“ са собом носило само формалне, дипломатске, а не и економске последице.¹²⁵⁹

Припреме за трговинске преговоре одржане су средином маја у Бечу (16–17. мај) да би месед дана касније преговори званично отпочели заседањем Мешовите комисије у Београду (16–22. јуна), а наставили се у Минхену 28. јуна. Током преговора о новом трговинском уговору покренуто је и питање решавања проблема обештећења на индиректан начин, путем давања кредита Југославији. О обештећењу већ је било речи у Бечу, када је, према немачким изворима, југословенска страна истакла да би помак у овом питању могао утицати на Југославију да одложи у односима са Источном Немачком подизање представништава на ранг амбасада.¹²⁶⁰

Међутим, решавање питања обештећења остало је без успеха. С једне стране, југословенски захтеви били су за Бон превисоки. С друге, пресудно је било мишљење

¹²⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 420304, Неки проблеми односа СР Немачке са источно-европским земљама.

¹²⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 442079, Савезна Република Немачка, 14. 1. 1963.

¹²⁵⁸ РА АА, В 42/103, Aufzeichnung betr. Jugoslawische Reaktion auf die drei deutschen Verbalnoten vom 8. 3. 1963, Bonn, den 26. 3. 1963.

¹²⁵⁹ РА АА, В 42/39, Vermerk betr. Verhältnis Deutschland–Jugoslawien, 2. Juli 1963; РА АА, В 42/39, Vermerk bete. Vertiefung der Kontakte zwischen der jugoslawischen und der deutschen Regierung, 26. Juli 1963.

¹²⁶⁰ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 160.

Министарства спољних послова СРН. Према речима државног секретара Ота Лара, СРН евентуално може да повећа износ Хермес гаранција, али не и да награђује дипломатско признање „зоне“ финансијском помоћи. Тим пре што би она одјекнула у земљама Азије и Африке као знак да би признање „Панкова“ остало без утицаја на развојну помоћ коју Бон пружа земљама Трећег света.¹²⁶¹ Према југословенским изворима, до прекида је дошло и услед западнонемачких настојања да решавање питања обештећења повеже са југословенским ставом о немачком питању. Наиме, југословенска страна требало је да се обавезе у виду поверљивог писма на неутралан став у немачком питању, на основу чега би Западнонемачка влада могла да оправда пред Бундестагом давање кредита Југославији, што је за југословенску страну било неприхватљиво. Без успеха у проналажењу заједничког језика, преговори како о обештећењу тако и о трговинском споразуму прекинути су 13. јула 1963.¹²⁶²

На западнонемачкој страни није постојало јединствено мишљење о томе у којој мери треба изаћи у сусрет југословенским захтевима. Пропоненте мекше политике према Југославији охрабривали су сигнали који су и током трајања самих преговора стизали из Вашингтона. Услед чињенице да је амерички Конгрес донео одлуку о укидању клаузуле највећег повлашћења Југославији, представници Стејт Дипартмента надали су се да ће моћи да се ослоне на своје европске савезнике у спровођењу западних интереса у Југославији. Стога су изнова наглашавали да би сваки западнонемачки уступак Југославији у Вашингтону свесрдно поздравили.¹²⁶³ Америчку узнемиреност појачавало је југословенско приближавање Истоку, оличено у низу значајних међусобних сусрета до којих је дошло током претходне 1962, а који су своју кулминацију доживели у Титовој посети Совјетском Савезу крајем године. Истовремено, свест о томе да се Југославија суочава са привредном кризом, а увереност у то да управо економским методама треба очувати југословенску независност и спречити да се за помоћ окрене Истоку, подстицали су Вашингтон да на

¹²⁶¹ РА АА, В 42/103, Diplogerma Washington, 23. 7. 1963.

¹²⁶² Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna*, 49–52; Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 160; ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 87, док. 442862, Извештај о привредним преговорима између делегација влада СФРЈ и СР Немачке (Београд 16–22. јуни 1963); ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 87, док. 442956, Извештај о привредним преговорима између Југославије и СРН (Београд 16–22. јуна и Минхен 28. јуна–13. јула), 16. 7. 1963; ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 87, док. 442957, Прекид економских преговора између СФР Југославије и СР Немачке, 16. 7. 1963.

¹²⁶³ РА АА, В 42/103, Fernschreiben aus Washington betr. Wirtschaftsverhandlungen mit Jugoslawien, 28. 6. 1963.

Западне Немце врши притисак у правцу попуштања према Југославији. Међутим, лета 1963. интереси немачке политике превагнули су над заједничким интересима Запада. Незадовољство Сједињених Америчких Држава прекидом преговора било је нескривено.¹²⁶⁴ Тако је већ крајем јула Ханс Бок добио упутство да пренесе Дрндићу како Лар жели да га прими ради договора о наставку преговора.¹²⁶⁵ Овог пута, сусрет је требало да буде неформалног карактера, усмерен на постизање начелних договора, како званични преговори не би поново доживели неуспех.¹²⁶⁶

У међувремену, Министарство спољних послова у Бону самокритички се осврнуло на претходне преговоре, дошавши до закључка да њихова спремност на побољшање односа са Југославијом и на излажење у сусрет на плану привредне сарадње није дошла до изражаја током преговора, те да понуде финансијске и економске природе треба конкретизовати и јасније изложити. Такође, иако је услед потребе одржавања Халштајнове доктрине нужно било поставити одређене границе у економским односима са Југославијом, исто тако је економско присуство у Југославији кључно за очување западнемачких интереса у Југоисточној Европи. У супротном, јачање економских и културних веза Југославије са Источном Немачком режим у Источном Берлину може искористити управо за то да уз југословенску подршку снажније продере у неку од земаља Трећег света. Другим речима, у МИП-у се сматрало да, парадоксално, управо у циљу очувања Халштајнове доктрине, недовољним присуством у Југославији СРН може учинити себи контрауслугу на плану изолације Источне Немачке. Уз то, није занемарљив био ни значај Југославије за дезинтеграцију Источног блока, односно значај западнемачког доприноса политици Запада према Југославији. Имајући то у виду, приступило се формрању платформе за разговоре Ролфа Лара и Љубе Дрндића.¹²⁶⁷

„За вас Југословене као и за све остале земље и народе света уједињење Немачке представља само једно од питања светске политике. Разумљиво за неке земље од већег, а за друге од мањег интереса. Међутим, за нас оно значи много више. Уједињење Немачке за

¹²⁶⁴ PA AA, B 42/103, Fernschreiben aus Washington, 19. 7. 1963.

О америчком негодовау видети и: Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 161.

¹²⁶⁵ PA AA, B 42/103, Aktennotiz betr. Jugoslawien-Verhandlungen, 31. 7. 1963.

¹²⁶⁶ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 161–2.

¹²⁶⁷ „Dok. No. 268, 2. August 1963: Aufzeichnung von Rheker“, in: *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, 1963*, München: R. Oldenbourg Verlag 1993, 893–896.

владу и народ СРН представља национални и политички проблем број један коме су подређена сва остала питања и аспекти спољне и унутрашње политике,¹²⁶⁸“ отпочео је Ролф Лар септембра 1963. разговор о наставку трговинских преговора.¹²⁶⁸ Није било сумње да немачко питање заузима централно место и у разматрању трговинских односа са Југославијом. Лар је изнео западнонемачку понуду за наставак преговора, која је подразумевала проширивање трговинске размене, гаранција преко Хермеса, као и изналагање решења за југословенске финансијске обавезе према СРН путем конверзије дугова. Међутим, вођена неопходношћу „довођења СРН у позицију дужника према Југославији“,¹²⁶⁹ југословенска страна одбила је предложену понуду као недовољну, истакавши да „обострано прихватљива основа за наставак преговора неопходно треба да обухвати обештећење“.¹²⁷⁰ Притом је поновљена спремност да се пронађе индиректни начин за решавање овог питања. Састанак је завршен договором да обе стране пренесу својим владама ставове, те да, иако основа за наставак преговора није пронађена, Оскар Шлитер средином октобра допутује у Београд са предлозима за наставак консултација. Југословенска страна саопштила је да ће „жалити ако будемо присиљени да се због заштите виталних интереса наше земље обратимо међународним форумима, укључујући и Уједињене нације.“¹²⁷¹

Међутим, планирана посета Шлитера Београду привремено је изостала. Интерминистеријални састанак с почетка октобра довео је до закључка да би сваки уступак Југославији био на штету Савезне Републике, упркос залагању представника Министарства спољних послова да се преговори са Југославијом наставе. Уз то, почетком октобра су из Адис Абебе стизале вести да се етиопске власти носе мишљу да успоставе дипломатске односе са Источном Немачком, те да је управо Тито „идејни покретач ове акције“. Свега неколико дана касније, средином октобра, у Бону је дошло до крупних политичких промена. Наиме, југословенским властима нимало омиљени западнонемачки канцелар Конрад

¹²⁶⁸ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 431031, Забелешка о разговору начелника Друге управе Љ. Дрндића са државним секретаром Министарства спољних послова Владе СР Немачке Ролфом Ларом, 20. 9. 1963. у Бону.

¹²⁶⁹ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 442424, Односи СР Немачка – Југославија, 25. 3. 1963.

¹²⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 431031, Забелешка о разговору начелника Друге управе Љ. Дрндића са државним секретаром Министарства спољних послова Владе СР Немачке Ролфом Ларом, 20. 9. 1963. у Бону.

¹²⁷¹ Исто.

Аденауер уступио је место канцелара дотадашњем министру привреде, оцу западнонемачког „привредног чуда“, Лудвигу Ерхарду.¹²⁷²

IV.1.4 Препреке на путу побољшања југословенско-источнонемачких односа

Почетком 60-их година постепено је долазило до побољшања југословенско-совјетских односа. Пресудна је била 1962. година, када је у септембру совјетска делегација предвођена Леонидом Брежњевим посетила Југославију, да би пред крај године, након вишегодишње паузе, Јосип Броз Тито отпутовао на челу југословенске делегације у Совјетски Савез. Као и раније, отопљавање на релацији Београд–Москва било је праћено сигнаlima добре воље из Источног Берлина. Тако је нови источнонемачки аташе у Београду истицао да Брежњевљева посета Југославији може допринети и побољшању југословенско-источнонемачких односа.¹²⁷³ Прекретницу у односима источнонемачке и југословенске стране представљао је позив југословенској делегацији да присуствује конгресу ЈСПН-а јануара 1963, који је СКЈ прихватио. Иако су обостране резерве и даље биле присутне, југословенска делегација је регистровала да је у очима Источног Берлина СФРЈ коначно прихватана као социјалистичка земља. Уследио је период интензивнијих контаката како на државном тако и на партијском плану, током 1963. дошло је до узајамних посета друштвених организација, до проширивања културне сарадње, преговора о регулисању југословенских ратних потраживања, споразума о проширеној привредној сарадњи и договора о оснивању мешовитог владиног комитета за привредну и научно-техничку сарадњу. Југословенска страна пристала је и на склапање споразума о културној сарадњи, који је потписан јануара 1964. године.¹²⁷⁴

Међутим, иако су источнонемачке власти настојале да појачаним присуством у Југославији не само парирају већ и потисну западнонемачки утицај, културна сарадња са

¹²⁷² Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 163–164.

¹²⁷³ Alan Maričić, „*Luckey that East Germany also Exists*“, 156.

¹²⁷⁴ PA AA, MfAA, A 5345, Information über die Entwicklung der politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und anderen Beziehungen zwischen der DDR und der SFRJ sowie die Beziehungen Jugoslawiens zu Westdeutschland und Westberlin, Belgrad, 9. 4. 1965; PA AA, MfAA, A 5345, Einschätzung der Entwicklung der politischen Beziehungen zwischen der DDR und der SFRJ, 25. 5. 1965.

Југославијом није била неконтроверзна. Док су у Југославији након сукоба са Информбироом попуштале партијске стеге над уметничким стваралаштвом, у Немачкој Демократској Републици партијско руководство и сам Валтер Улбрихт остајали су неприкосновени арбитри у свим сферама културно-уметничког живота. Уметник је био „инжењер душе“, чија је се улога састојала не само у формирању социјалистичког човека, већ и у стварању уметности супротстављене „формалистичком“, „декадентном“ Западу.¹²⁷⁵ И док је процес дестаљинизације у Источној Европи будио и у Источној Немачкој наде да би могло доћи до постепене либерализације културног живота, након догађаја у Пољској и Мађарској из 1956. изнова је превагу однео тврђи курс ЈСПН-а у културној политици. Пети конгрес ЈСПН-а 1958. године прокламовао је програм за стварање социјалистичке националне културе. Задатак телевизије, штампе, радија, филма, позоришта, књижевности било је активно учешће у социјалистичкој трансформацији друштва, али и потискивање западнонемачких културних утицаја и освајање западнонемачке публице. Међутим, како је сам Улбрихт истицао, није било довољно нападати Запад, потребно је било да источнонемачка култура понуди нешто боље.¹²⁷⁶

Оно што је Улбрихт имао у виду изложиће 1959. године у саксонском градићу Битерфелду у близини Лајпцига на конференцији одржаној у Електрохемијском комбинату Битерфелд. Уз мото „Дохвати се пера, друже, потребан си социјалистичкој националној култури!“, Валтер Улбрихт прокламовао је нови правац културне политике. Тзв. „Битерфелдски пут“, који је требало да створи нови облик социјалистичке националне културе, за циљ је имао мобилизацију маса и подизање политичке свести радника кроз учешће у културноуметничком стваралаштву, а самим тиме и превазилажење јаза између радника и уметника. Иако је убрзо постало јасно да „Битерфелдски пут“ није допринео подизању нивоа културно-уметничког стваралаштва, нити створио културни образац привлачан за Западне Немце, партијске стеге нису попуштале. На 11. пленуму ЦК ЈСПН-а

¹²⁷⁵ Herman Glaser, *Kleine deutsche Kulturgeschichte*, 213–215.

¹²⁷⁶ Heather L. Gumbert, *Envisioning Socialism. Television and the Cold War in the German Democratic Republic*, The University of Michigan Press, 2014, 60–80; Uta Poiger, *Jazz, Rock, and Rebels: Cold War Politics and American Culture in a Divided Germany*, Berkley/Los Angeles/London: University of California Press, 2000, 193–194.

1965. уследиће нови притисци на културне ствараоце, забране филмова, цензуре, вођени начелом – „Партија је увек у праву“.¹²⁷⁷

У контексту сталне борбе против западних културних утицаја који су се преливали из Западне Немачке, потпомогнути издашним издавањима Вашингтона и Бона за културну пропаганду у Источној Немачкој, културна размена са Југославијом била је проблематична за источнонемачки режим. Не само што су југословенски уметници отварањем културне размене могли легално „увозити“ западну уметност у НДР, већ је Југославија као социјалистичка земља у којој су западни уметнички правци не само дозвољавани већ и спонзорисани од стране државе својим примером могла постављати веома неугодна питања за источнонемачко руководство. Југословенске дипломате су увиђале да је културна сарадња са Југославијом за Источне Немце истовремено и „идеолошко питање“ и да ће, како је то члан ЦК ЈСПН-а Вернер Кроликовски истицао, „то што се код нас [у Југославији, прим. Н. Д. Л.] данас ствара у области сликарства присиљавати и немачке сликаре да траже нове форме“.¹²⁷⁸ Иако су начелно подржавали културну сарадњу са СФРЈ, Источни Немци су сматрали да препреку представља југословенско схватање уметности подржавано од стране званичне политике, одбијање соцреализма и форсирање „декадентних уметничких схватања грађанског друштва“ попут апстрактне уметности и потпуне слободе уметничког стваралаштва. Увиђали су да на плану културних односа између Београда и Бона има далеко мање препрека, јер је сарадња могућа међу уметницима истих или сличних праваца, као и да Западна Немачка на пољу ликовних уметности, филма, позоришта и књижевности форсира и пропагира оне југословенске уметнике који стоје насупрот соцреализму. Управо због тога, Источна Немачка требало је да искористи могућности културне сарадње са Београдом у циљу подршке реалистичном сликарству у Југославији.¹²⁷⁹

Требало је парирати и западнонемачком присуству у Југославији и на другим пољима. Источнонемачко Министарство иностраних послова сматрало је средином 60-их да у југословенском друштву влада готово потпуно незнање о Немачкој Демократској

¹²⁷⁷ Herman Glaser, *Kleine deutsche Kulturgeschichte*, 216–218, 230–231; Hermann Glaser, *Deutsche Kultur 1945–2000*, München: Ullstein, 2000, 348–350.

¹²⁷⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 4, док. 441284, Посланство ДСИП-у, 18. 9. 1965.

¹²⁷⁹ РА АА, МfАА, А 5345, Information über die Entwicklung der politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und anderen Beziehungen zwischen der DDR und der SFRJ sowie die Beziehungen Jugoslawiens zu Westdeutschland und Westberlin, Belgrad, 9. 4. 1965.

Републици. Док је у целој Југославији јануара 1965. било свега 20 примерака дневног листа *Нојес дојчланд* и 20 примерака илустрованог листа *Ноје берлинер илустрирте*, према источнонемачким проценама, око 5.000 примерака западнонемачког *Велта* увожено је дневно у СФРЈ, а на готово свим киосцима могли су се наћи западнонемачки *Велт*, *Франкфуртер алгемајне цајтунг*, *Франкфуртер рундшау* или *Квик*. Потреба не само развијања културне размене са Југославијом већ и парирања западнонемачком присуству мотивисала је источнонемачку страну на интензивирање културне сарадње са Београдом, упркос томе што је начело реципроцитета представљало изазов за источнонемачки режим у самој НДР.¹²⁸⁰

Југословенска страна била је свесна источнонемачких напора да потисну западнонемачки утицај. Заинтересована из економских разлога за проширење туристичке размене са Немачком Демократском Републиком, Југославија је истицала да је присуство источнонемачких туриста значајно из политичких разлога, како југословенски грађани о Немцима не би судили само на основу искустава са западнонемачким туристима. Туристичка размена доиста је обновљена 1964, када је 1000 источнонемачких туриста посетило Југославију. Предуслов за обнављање туристичке размене било је регулисање за НДР акутног проблема покушаја бекства њених грађана на Запад. Након изградње Берлинског зида, одлив становништва из НДР драстично је смањен и источнонемачки грађани који су свој живот желели да наставе у Западној Немачкој или некој другој западној земљи морали су изналасити нове начине за бекство, који су бивали и компликованији и далеко ризичнији. Успостављање туристичке размене између Источног Берлина и Београда отворало је могућност бекства преко Југославије на Запад. У настојању да то предупреди, источнонемачке власти осигуравале су се с једне стране споразумевањем са југословенском страном о спречавању бекства источнонемачких држављана на Запад, а с друге унутрашњим механизмима ограничавања броја туриста који посећују Југославију, безбедносним проверама и компликованом процедуром избора и давања дозвола за путовање у СФРЈ. Такође, у преговорима око туристичке размене са Југославијом, источнонемачка страна захтевала је да туристи из НДР-а одседају у Улцињу и Бару, местима где је било мало западнонемачких туриста и која су била удаљена од границе са Италијом

¹²⁸⁰ PA AA, MfAA, A 13401, Vorschläge zur Entwicklung der Auslandsinformation der DDR in der SFR Jugoslawien.

и Аустријом.¹²⁸¹ Према информацијама којима је располагало Министарство државне безбедности НДР-а, на територији Југославије биле су активне „непријатељске дипломатске испоставе западних земаља“, пре свега Француска амбасада у Београду (при којој се налазила Служба за заштиту интереса СРН) и Конзулат Савезне Републике Немачке у Загребу, које су давале финансијску подршку и упутства источнонемачким грађанима који су преко Југославије желели да напусте НДР.¹²⁸²

Међутим, позитивно искуство сарадње са југословенским органима током прве туристичке сезоне 1964. године утицало је на наставак туристичке размене. Југословенска страна је сматрала да су Источни Немци „врло захвални“ због односа према потенцијалним бегунцима из НДР.¹²⁸³ Иако је и Бон настојао да утиче на држање југословенских органа према покушајима бекства Источних Немаца на Запад, југословенска страна средином 60-их није имала намеру да у овом питању попусти, о чему сведочи и разговор између Марка Никезића и Ота Лара септембра 1964.¹²⁸⁴ У плану је било да се у наредној години удвостручи број источнонемачких туриста са 1000 на 2000, а да до 1970. он досегне број од 10.000 туриста годишње.¹²⁸⁵ Иако је и питање туризма за Источни Берлин било начин парирања западнонемачком присуству у Југославији, у овом погледу је ипак ризик био далеко већи од потенцијалног учинка, а чак ни број од 10.000 туриста планиран за 1970. годину није се могао поредити са више стотина хиљада западнонемачких грађана који су одмор проводили у Југославији.

Иако је значајан мотив за сарадњу са Југославијом лежао у источнонемачком настојању да „стигне и прстигне“ Западну Немачку, југословенска страна је ипак сматрала да је кључни интерес Источног Берлина представљала потенцијална подршка коју је СФРЈ могла пружити на међународном плану. Ова процен није била незаснована. О томе сведочи

¹²⁸¹ PA AA, MfAA, A 5345, Einschätzung der Entwicklung der politischen Beziehungen zwischen der DDR und der SFRJ, 25. 5. 1965.

¹²⁸² BStU, MfS, HA IX/MF 12032, Feststellungen über Feindtätigkeit in und gegen die SFRJ, Hauptabteilung IX, Berlin, 29. 9. 1967.

¹²⁸³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 5, док. 415273, Забелешка о разговору са В. Венингом, начелником регионалног одељења у МИП-у НДР, на дан 30. 3. 1966.

¹²⁸⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 435659, Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове М. Никезића са Р. Ларом, државним секретаром (заменик министра) у Министарству иностраних послова СРН, 4. 9. 1964.

¹²⁸⁵ PA AA, MfAA, A 5345, Einschätzung der Entwicklung der politischen Beziehungen zwischen der DDR und der SFRJ, 25. 5. 1965; Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 197.

и чињеница да је на маргинама преговора о ратним потраживањима вођеним у марту у Београду вођа источнонемачке делегације Јоханес Кениг упитао Душана Кведера да ли би Југославија била спремна да пружи помоћ делегацији Немачке Демократске Републике приликом предстојећег путовања у афричке земље. Наиме, на путу ка Африци, министар спољних послова НДР-а Ото Винцер намеравао је да један дан проведе у Београду ради консултација у ДСИП-у. Циљ Винцеровог пута био је да испита расположење афричких држава према немачком питању и могућности признања Источног Берлина.¹²⁸⁶ Југословенска страна је пристала и Ото Винцер је 1. априла допутовао у Београд. Како је и сам истакао у разговорима вођеним са Марком Никезићем, Југославија је од свих социјалистичких земаља имала најразвијеније односе са Африком, те стога и југословенска искуства могу бити од значајне користи за НДР у њеним настојањима да прошири сарадњу са афричким државама. Поред тога, Винцер је изразио жељу да се сусретне са Јосипом Ђерђом, који је у том тренутку обилазио југословенска представништва по Африци.¹²⁸⁷

За разлику од спремности да угосте Винцера и тиме пруже и симболичку подршку источнонемачкој борби за дипломатско признање, у ДСИП-у је постојала суздржаност у вези са другим билатералним питањима, која су се могла рефлектовати на односе Београда и Бона. Наиме, 1957. године, у намери да не испровоцира превише Западну Немачку, југословенска страна успоставила је односе са НДР-ом у рангу посланстава. Како је непосредно затим уследио други идеолошки сукоб Југославије и СССР-а, а тиме и ново заоштравање у југословенско-источнонемачким односима, питање подизања представништава у ранг амбасаде није покретано. Међутим, почетком 1963. све су чешће источнонемачки представници покретали ово питање у контактима са југословенским саговорницима. Мишљење ДСИП-а било је, међутим, негативно. С једне стране, разлог је лежао у и даље постојећим резервама у међусобним односима, а с друге, у чињеници да би подизање посланстава у ранг амбасада неминовно заоштрило односе Београда и Бона, а

¹²⁸⁶ АЈ, 837, I-5-b/81-3, Из забелешке разговора Душана Кведера, помоћника државног секретара за иностране послове, са Кенигом, помоћником министра иностраних послова НДР, 20. 3. 1963.

¹²⁸⁷ АЈ, 837, I-5-b/81-3, Из забелешке о разговору државног подсекретара Марка Никезића са генеалним секретаром МИП-а НДР Оттом Винцером 1. 4. 1963.

самим тиме и ономогућило решавање постојећих отворених питања, чему се југословенска страна надала.¹²⁸⁸

IV.2 ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА НЕМАЧКОГ ПИТАЊА 1964. ГОДИНЕ

IV.2.1 Међународни притисци на Бон

Јесени 1963. у Југославији није било превише слуха за то што Влада у Бону пролази кроз немале турбуленције. Или се пак сматрало да управо ту ситуацију треба искористити. Крајем новембра 1963. Државни секретаријат послао је југословенским представницима упутство везано за политику према Западној Немачкој: „Сматрамо да управо сада неопходно ангажовати све снаге које могу утицати на бонску владу да приступи решавању и обештећења. У том циљу дате су инструкције нашој делегацији у ОУН да са представницима САД, ВБ, Француске и евентуално Белгије, Холандије, Норвешке, Данске и Грчке разговара о обештећењу износећи притом нашу познату аргументацију, затим да укаже да ћемо у случају даљег одуговлачења Бона да позитивно приђе нашим захтевима, бити присиљени да пред компетентне међународне форуме изнесемо не само питање обештећења већ и целокупног проблема репарација.“¹²⁸⁹ Истовремено, Служби за заштиту југословенских интереса при Амбасади Шведске наложено је да „представницима владе и другим факторима у штампи, привреди итд. са којима долазите у контакт треба одлучно ставити до знања да је бонска влада својим негативним ставом по битним питањима, посебно обештећења и емиграције, погоршала односе и довела до ситуације у којој Југославија мора приступити другим мерама, међу којима и интернационализацији проблема, што је досад са много стрпљења и такта избегавала.“¹²⁹⁰

¹²⁸⁸ АЈ, 837, I-5-b/81-3, Проблем подизања ранга представништва са Немачком Демократском Републиком, 2. 7. 1963.

¹²⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 431334, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ – Вашингтон, Лондон, Париз, Брисел, Хаг, Копенхаген, Осло, Штокхолм, Рим, Беч, Њу Делхи, Каиро, Акра, Москва, Варпава, Праг, Будимпешта, 30. 11. 1963.

¹²⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1963, ф. 86, док. 441071, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту интереса ФНРЈ, 25. 12. 1963.

Припреме за интернационализацију вршене су на више нивоа. С једне стране, у плану је било покретање проблематичних питања из домена билатералних односа у међународној јавности кроз пласирање текстова и вести у штампи и медијима других земаља, било преко дипломатских представника, или ангажовањем појединих представника лево оријентисаних партија, штампе и друштвених организација са којима су постојали контакти. У плану је било и агитовање дипломатским каналима, те су упућиване молбе представницима „пријатељских“ земаља да у контактима са западнемачким званичницима покрену и питање односа са Југославијом. Циљ је био вршење притиска на доносиоце одлука у Бону. С друге стране, као последња инстанца, требало извршити припреме за евентуално изношење питања обештећења и репарација пред форуме међународних организација и институција. Истовремено, припреман је текст ноте о обештећењу, коју је преко силе заштитнице требало упутити Бону и на тај начин дати последњу прилику да се проблем реши билатералним путем.

У оквиру ДСИП-а тражено је мишљење Службе за правне послове и Управе за међународне организације у вези са правним аспектима изношења питања обештећења пред Уједињене нације.¹²⁹¹ Иако озбиљнијих правних препрека није било, из Управе за међународне организације подсећали су да свако изношење неког аспекта немачког питања пред УН потенцијално доводи до заоштравања Хладног рата, да се оно последњи пут на дневном реду УН-а нашло 1951, те да треба у виду имати политичке импликације евентуалног захтева да се проблем обештећења уврсти у дневни ред наредног заседања.¹²⁹² Иако су унутрашње припреме у овом смеру вршене, сматрало се да и даље постоји простор да се путем интернационализације спорних питања на другим нивоима изврши притисак на Бон како би она била решена билатералним путем.

Значајан аспект делатности тицао се придобијања међународног јавног мњења, посебно у западним и ваневропским земљама, али и у државама Источне Европе. Тако су дипломатско-конзуларна представништва добијала из Београда материјале о питањима

¹²⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 159, дос. 11, док. 44602, Изношење пред УН питања обештећења жртава нацизма, 12. 2. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 159, дос. 11, док. 414433, Питање обештећења жртава нацистичких прогона; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 159, дос. 12, док. 416381, Белешка о геноциду као додатном основу за тражење обештећења од СР Немачке за случај да ово питање изнесемо једном пред УН, 14. 4. 1964.

¹²⁹² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 159, дос. 11, док. 44602, Изношење пред УН питања обештећења жртава нацизма, 12. 2. 1964.

обештећења и непријатељске емиграције, које је требало пласирати у тамошње медије и покретати у разговорима са представницима владе, политичких партија и јавног живота.¹²⁹³ Таргетирана је западнонемачка јавност, али и Вашингтон, Њујорк, Лондон, Париз, Рим, Брисел, Хаг, Беч, Стокхолм, Копенхаген, Осло, Берн, Атина, као и Каиро, Бејрут, Дамаск, Багдад, Тунис, Алжир, Рабат, Акра, Дакар, Бамако, Адис Абеба, Картум, Њу Делхи, Џакарта, Дар ес Салам, Мароко, Рангун, Конакри.¹²⁹⁴ Југословенски представници ступали су у контакте са новинарима и дописницима које су одраније познавали, попут Едуарда Чалића и Герхарда Шенбернера.¹²⁹⁵ Разговарали су са представницима владе, попут начелника одељења за штампу италијанског МИП-а и начелника Одељења за Југославију у белгијском МИП-у.¹²⁹⁶ Већ почетком 1964. са задовољством се могло констатовати да су западни листови попут лабуристичког „Трибјуна“, шведског „Стокхолмс Тиднинген“, швајцарског *Ноје Цирихер Цајтунг*, белгијских *Ле Пепл*, *Ла Валони*, *Ла Гуш*, *Ла Сите*, *Хет латсте нијус*, *Ле драпу руж*,¹²⁹⁷ француских *Акрополис* и *Монд*, али и тунишког *Ла прес*¹²⁹⁸, алжирског *Алжер републикен* и каирског *Ал Ахбар*, објавили прилоге о односима Југославија и Западне Немачке, са посебним акцентом на нерешена питања обештећења и антијугословенске делатности емигрантских кругова.¹²⁹⁹ Чланци су се појавили и у

¹²⁹³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 4837, Телеграм ДСИП-а амбасади у Стокхолму, 9. 1. 1964.

¹²⁹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 41157, Телеграм ДСИП-а амбасадама у Лондону, Паризу, Риму, Вашингтону, Бриселу, Хагу, Бечу, Стокхолму, Копенхагену, Ослу, Берну, Атину, Каиру, Бејруту, Дамаску, Багдаду, Тунису, Алжиру, Рабату, Акри, Дакару, Бамаку, Адис Абеби, Картуму, Њу Делхију, Џакарти, Сталној мисији при ОУН у Њујорку, Војној мисији у Берлину, Служби за заштиту интереса у Мелему, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, 13. 1. 1964.

¹²⁹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 42815, Телеграм Радовића ДСИП-у, Берлин, 24. 1. 1964.

¹²⁹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 42852, Телеграм Вејводе ДСИП-у, Рим, 25. 1. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 42910, Телеграм Павлича ДСИП-у, Брисел 23. 1. 1964.

¹²⁹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 3, док. 46584, Амбасада СФРЈ у Белгији ДСИП-у о акцији за обештећење од СРН, 13. 2. 1964.

¹²⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44227, Телеграм Стефановског ДСИП-у, Тунис, 3. 2. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44567, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Тунису, 8. 2. 1964.

¹²⁹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 41157, Телеграм ДСИП-а амбасадама у Лондону, Паризу, Риму, Вашингтону, Бриселу, Хагу, Бечу, Стокхолму, Копенхагену, Ослу, Берну, Атину, Каиру, Бејруту, Дамаску, Багдаду, Тунису, Алжиру, Рабату, Акри, Дакару, Бамаку, Адис Абеби, Картуму, Њу Делхију, Џакарти, Сталној мисији при ОУН у Њујорку, Војној мисији у Берлину, Служби за заштиту интереса у Мелему, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, 13. 1. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 43163, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Њу Делхију, 28. 1. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 43164, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Каиру, 28. 1. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 43658, Телеграм ДСИП-а Амбасадама СФРЈ у Вашингтону, Риму, Паризу, Бриселу, Хагу, Копенхагену, Ослу, Стокхолму, Атину, Бечу, Берну, Каиру, Њу Делхију, Џакарти, Картуму, Адис Абеби, Дар Ес Саламу, Акри, Конакрију, Бамаку, Мароку, Алжиру, Тунису, Рангуну, Сталној мисији СФРЈ у Њујорку, Војној мисији у Берлину, Служби за заштиту интереса у Мелему, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, 1. 2. 1964;

норвешкој штампи.¹³⁰⁰ Пред посету западнонемачке делегације предвођене Лудвигом Ерхардом и Герхардом Шредером Риму, и италијанска штампа пренела је низ чланака о југословенско-западнонемачким односима.¹³⁰¹

За југословенску страну био је јако значајан иницијални „пробој“ у јавност одређене земље или поднебља, јер је он могао служити као охрабрујући пример за друге. То је посебно важило за ваневропске земље, које су се, према југословенским проценама, суздржавале од јавне осуде Бона из страха од економских реперкусија. Тако се очекивало да ће чланак објављен у тунишком „Ла Прес“ подстаћи сличне написе у другим арапским земљама, као и да ће и остала тунишка штампа бити охрабрена примером чланака објављених у Каиру и Алжиру.¹³⁰² Услед разочарања суздржаним ставом Индије,¹³⁰³ и у Њу Делхију је требало истаћи подршку УАР-а и Алжира као примере пријатељских земаља којима су такође значајни односи са Западном Немачком, али су ипак пристале да подрже Југославију. Требало је нагласити да и одређене чланице НАТО-а пружају јавну и дипломатску подршку југословенској страни, јер је реч о међународним обавезама и принципијелним стварима, а не само о билатералним питањима.¹³⁰⁴ На крају су Индијци покренули тему обештећења у Бону и добили одговор на седам страна у којима се побијају југословенски аргументи.¹³⁰⁵ Подршку Каира, Алжира и Туниса требало је истаћи и у Адис Абеби, где је као посебан аргумент фигурирало и то да је управо Етиопија била прва жртва фашизма.¹³⁰⁶ Министар спољних послова Гвинеје обећао да ће западнонемачком амбасадору изразити забринутост Конакрија због политике коју Бон води према Југославији. Став Гвинеје требало је користити у другим земљама Азије и Африке како би се обезбедила јавна подршка југословенској политици.¹³⁰⁷

¹³⁰⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44564, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Ослу, 8. 2. 1964.

¹³⁰¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 43949, Телеграм Вејводе ДСИП-у, Рим, 31. 1. 1964.

¹³⁰² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44567, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Тунису, 8. 2. 1964.

¹³⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44724, Телеграм Увалића ДСИП-у, Делхи, 7. 2. 1964.

¹³⁰⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44724, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Њу Делхију, 4. 3. 1964.

¹³⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 417199, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Паризу, Бриселу, Стокхолму, Ослу, Копенхагену, Хагу, Риму, Вашингтону, Каиру, Алжиру, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, Војној мисији у Берлину, Сталној мисији при ОУН у Њујорку, 18. 4. 1964.

¹³⁰⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44729, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Адис Абеби, 10. 2. 1964.

¹³⁰⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44667, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Каиру, Картуму, Адис Абеби, Дар Ес Саламу, Акри, Бамаку, Алжиру, Тунису, Њу Делхију, Цакрти, Служби за заштиту

Југословенске дипломате ангажовале су се и у оним земљама од којих нису очекивали подршку. Тако су, упркос претпоставци да Влада Ирака настоји да остане неутрална у овом питању, ипак послали промеморију, услед претпоставке да ће и Западна Немачка на сличан начин настојати да информише Ирачане о својим ставовима.¹³⁰⁸ И у Јапану су југословенске дипломате износиле ставове своје владе, мада без очекивања да ће добити подршку Токија.¹³⁰⁹ У Леополдвилу су процењивали да је економско и политичко присуство СРН изузетно снажно, да су готово сви новинари позивани у Западну Немачку, као и да Бон пружа значајну развоју помоћ Конгу. Упркос slabим изгледима за успех, ДСИП је слао материјале на француском, а југословенске дипломате информисале су своје саговорнике о односима са СРН, у нади да можда постоји могућност пласирања појединих вести у конгоанску штампу.¹³¹⁰ И представници СФРЈ у Карачију износили су југословенске ставове у тамошњем МИП-у и делили материјале новинарима, али су водећи листови одбијали да објаве било какву вест како не би угрозили односе са Боном.¹³¹¹ Подршка је изостала и на Кипру,¹³¹² као и Кабулу, где је то образлагано присним односима са Западном Немачком.¹³¹³

У појединим земљама представници власти изражавали су подршку југословенској страни, али је то остајало ван јавне сфере. Тако је из Министарства спољних послова у Пном Пену стигло уверење да „краљевска влада и цео камбоџански народ не само с пажњом већ и са забринутошћу прате ситуацију СРН, посебно став СРН према Југославији, једној од највећих жртава II рата. Молим да ово пренесете вашој влади, као и то да влада и цео камбоџански народ веома добро разуме Југославију и јесу и биће уз братске југословенске народе.“¹³¹⁴ У Ирану је изражено разумевање за југословенске ставове и чуђење због оптужби југословенских руководилаца. Представници Ирана обећали су да ће са Западним Немцима разговарати о југословенским жалбама, да ће информисати владине установе у Ирану, али истовремено нагласивши да не би желели да се на иранском тлу разрачунавају

југословенских интереса у Мелему, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, Војној мисији у Берлину, 13. 2. 1964.

¹³⁰⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 48122, Телеграм Полкића ДСИП-у, Багдад, 12. 3. 1964.

¹³⁰⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 48244, Телеграм Роловића ДСИП-у, Токио, 13. 3. 1964.

¹³¹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 48199, Телеграм Хрњака ДСИП-у, Леополдвил, 11. 3. 1964.

¹³¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 410968, Телеграм Милићевића ДСИП-у, Карачи, 19. 3. 1964.

¹³¹² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 411796, Телеграм Вучинића ДСИП-у, Никозија, 19. 3. 1964.

¹³¹³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 414571, Телеграм Ивковића ДСИП-у, Кабул, 24. 3. 1964.

¹³¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 48846, Телеграм Димчевског ДСИП-у, Пном Пен, 18. 3. 1964.

Београд и Бон. Југословенске дипломате припремиле су чланак за штампу на персијском, који је објављен у једном листу. Иако је постојала могућност за пласирање чланка у још један или два иранска листа, југословенске дипломате су закључивале да ирански медији генерално избегавају да нападају СРН, због добрих веза са Западним Немцима, који субвенционишу листове, позивају новинаре у СРН и сл.¹³¹⁵ Југословенске дипломате ангажовале су се и у Израелу, где је ипак очекивана већа подршка. Представници Комунистичке партије Израела, као и редакције неколико листова које су југословенски представници посетили обећали су да ће објавити текстове у подршку југословенским захтевима.¹³¹⁶ Чланак је објављен и у листу *Ал амишмар*, а брошура „Неиспуњене обавезе СР Немачке“ послата је на 20 адреса политичких и јавних радника и новинара.¹³¹⁷ Југословенске дипломате разговарале су и са тадашњом министарком спољних послова Израела Голдом Меир, која је изразила велику зачућеност због напада на истакнуте југословенске руководиоце у СРН, као и реакцијом тужилаштва, обећавајући да ће ово питање покренути у разговорима са социјалдемократским руководиоцима.¹³¹⁸

И југословенска дипломатија посебно се ангажовала на придобијању подршке западноевропских социјалиста и социјалдемократа.¹³¹⁹ Аргументујући своје захтеве пред социјалистичким саговорницима, југословенска страна настојала је да проблеме из билатералних односа издигне на ниво принципијелности. Требало је истицати да политика Бона указује на раст крајње десних, националистичких снага у СР Немачкој, што на основу искуства из претходног рата треба да представља аларм за целокупну „демократску“ јавност, а посебно за „прогресивне снаге“ на Западу. На тај начин настојали су да ангажују западну левицу за подршку сопственим ставовима.¹³²⁰ Из различитих реакција западноевропских влада и листова блиских социјалистичким партијама види се да је овај приступ доносио извесне користи југословенској страни. Наиме, југословенске дипломате

¹³¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 416247, Телеграм Жарковића ДСИП-у, Техеран, 31. 3. 1964.

¹³¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 411779, Телеграм Земљака ДСИП-у, Тел Авив, 26. 3. 1964.

¹³¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 415894, Телеграм Земљака ДСИП-у, Тел Авив, 2. 4. 1964.

¹³¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 49367, Телеграм Земљака ДСИП-у, Тел Авив, 20. 3. 1964.

¹³¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 43658, Телеграм ДСИП-а Амбасадама СФРЈ у Вашингтону, Риму, Паризу, Бриселу, Хагу, Копенхагену, Ослу, Стокхолму, Атини, Бечу, Берну, Каиру, Њу Делхију, Цакрти, Картуму, Адис Абеби, Дар Ес Саламу, Акри, Конакрију, Бамаку, Мароку, Алжиру, Тунису, Рангуну, Сталној мисији СФРЈ у Њујорку, Војној мисији у Берлину, Служби за заштиту интереса у Мелему, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, 1. 2. 1964.

¹³²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 416043, Однос СР Немачке – СФР Југославија (Тезе за разговор са Ги Молеом), 10. 4. 1964.

нису имале успеха у Хелсинкију, а негативно је реаговао и норвешки амбасадор у Финској.¹³²¹ За разлику од белгијске штампе која је извештавала о југословенским ставовима, у званичном Бриселу није било превише успеха.¹³²² У Холандији, према речима амбасадора, владала је „завера шутње“ о овом питању. Југословенска дипломатија уздала се евентуално у поједине Југославији наклоњене новинаре, који су и сами истицали да нису сигурни да би било који лист објавио њихов пројугословенски став.¹³²³ У Берну су југословенске дипломате наишле на интересовање, али и на став да је проблеме боље решити билатералним путем.¹³²⁴

С друге стране, за „продор“ у овим земљама заслужни су били управо контакти са тамошњим социјалистима, са којима су одржаване везе од почетка 50-их година. Тако је за „пробој“ у Норвешкој кључан био чланак Фина Муа, једног од руководиоца Лабуристичке партије Норвешке, са којима су представници СКЈ имали контакте од 1954. године.¹³²⁵ И у Белгији највише су се уздали у подршку Пола Анрија Спака, који је у том тренутку био министар спољних послова, а са којим су Југословени такође одржавали контакте од средине 50-их.¹³²⁶ У Француској су Југословени такође рачунали на подршку социјалиста. Према информацијама из маја, француски социјалисти на челу са Гијем Молеом¹³²⁷ разговарали са Брантом и Венером о томе да би СПД могла да утиче на побољшање односа између Бона и Београда и на решавање обештећења, али руководиоци СПД-а нису дали

¹³²¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44242, Телеграм Сибиновића ДСИП-у, Хелсинки, 31. 1. 1964.

¹³²² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 42699, Телеграм Павлича ДСИП-у, Брисел, 22. 1. 1964.

¹³²³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 3, док. 46387, Телеграм Зденка Штамбука ДСИП-у, Хаг, 20. 2. 1964.

¹³²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 48721, Телеграм ДСИП-у, Берн, 16. 3. 1964.

¹³²⁵ Са Фином Муом сарадња је успостављена 1954. године приликом боравка делегације ССРНЈ у Норвешкој, да би већ наредне године он допутовао „приватно“ у Југославију. Са Муом се југословенска делегација сусрела у Норвешкој још једном 1955. године, а он је био и члан делегације норвешких лабуриста која је посетила Југославију 1956. године. О везама са норвешким лабуристу и Фином Муом видети: Александар В. Милетић, „Југословенски комунисти и норвешки лабуристи 1951–1956“, *Токови историје* 2/2022, 112–119; Aleksandar V. Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, In: Srđan Mičić and Jovan Čavoški (eds.), *On the Fault Lines of European and World Politics*, 330–333, 340–341, 347.

¹³²⁶ Делегација ССРНЈ која је посетила Белгију 1955. имала је прилике и да разговара са Спаком, који је и тада био на челу белгијске дипломатије. Спак је у својству министра спољних послова посетио Југославију наредне године, у истом тренутку када је делегација белгијских социјалиста боравила у ФНРЈ. Видети: Aleksandar V. Miletić, „Yugoslav Communists and Belgian Socialists 1950–1956“, *Tokovi istorije* 3/2021, 121–143; Aleksandar V. Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, In: Srđan Mičić and Jovan Čavoški (eds.), *On the Fault Lines of European and World Politics*, 329.

¹³²⁷ Ги Моле је већ 1952. предводио делегацију француских социјалиста која је посетила Југославију и контакти су одржавани и током наредне деценије. Видети: Александар В. Милетић, „Милован Ђилас и француски социјалисти 1950–1954“, *Токови историје* 1/2020, 155–174; Aleksandar V. Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, 320–322.

обећање.¹³²⁸ Французи су интервенисали и преко своје амбасаде у Бону, а Спак је обећао да ће ово питање покренути на састанку НАТО-а.¹³²⁹

Поред тога што су се представници СФИО заложили за то да утичу на Бранта, требало је и „разговор са Венером искористити за успоставу контакта са Брантом с којим би такође тебало разговарати о овом питању као и другим билатералним проблемима.“¹³³⁰ Венер није био једина адреса у Западној Немачкој. Југословенски представници разговарали су и са Карлом Шмидом, са којим су у претходном периоду успостављени приснији контакти. Шмиду су се посебно жалили на „клеветничку кампању“ социјалдемократског представника Јакша против Југославије и на негативне последице таквих јавних иступа по међусобне односе. Шмид је истакао да ће то питање изнети пред руководство СПД-а. По питању обештећења сматрао је да би требало решити захтеве појединаца, али одбијајући југословенску аргументацију о нужности испуњења моралног дуга без обзира на последице.¹³³¹ Са Вилијем Брантом разговарао је и дописник Танјуга у Њујорку. Брант је том приликом истакао да његова партија никада није била за Халштајнову доктрину, да је прекид односа са Југославијом била грешка, али да ће се Халштајнова доктрина још неко време одржати и ометати сарадњу Бона са Источном Европом и са Југославијом. Сматрао је да се о обештећењу мора преговарати, да се решење мора и може наћи, али да у решењу треба да учествује и Источна Немачка, као и да треба обуздати усташку емиграцију у оквиру немачких закона. Истакао је да је са Кенаном је разговарао четири сата, а од тога два сата о Југославији, те да га је Кенан саветовао да среде односе са Југославијом и о потреби да Запад генерално промени политику према Истоку.¹³³²

Питање обештећења требало је покренути и у јавности источноевропских земаља. Ту је посебну пажњу требало посветити Мађарској и Румунији, као двома земљама у којима је Западна Немачка у претходном периоду постигла изванредан продор, те се сматрало да би била посебно осетљива уколико би осуда њене политике дошла из Будимпеште и

¹³²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 422832, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, Бон, 25. 5. 1964.

¹³²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 42641, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Москви, Берлину, Прагу, Будимпешти, Букурешу, Варшави, Софији, 24. 1. 1963.

¹³³⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 416084, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, Војној мисији у Берлину, 16. 4. 1964.

¹³³¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 420856, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, Бон, 7. 5. 1964.

¹³³² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 422617, Телеграм Лекића ДСИП-у, Њујорк, 26. 5. 1964.

Букурешта.¹³³³ Нису биле искључене ни друге земље Источне Европе, те је почетком године послата детаљна информација југословенским представништвима у Москви, Берлину, Прагу, Будимпешти, Букурешту, Варшави и Софији. Од свих је тражено да се ангажују у штампи, државним институцијама и друштвеним организацијама. Једино је у Источном Берлину требало „из познатих разлога“ избегавати тражење подршке.¹³³⁴ Тако је у разговорима у Варшави Рапацки изнео спремност Пољске да пружи најширу подршку југословенским захтевима према СРН, превасходно кроз штампу и друга средства информисања, али и у случају да Југославија питање обештећења изнесе пред међународне форуме.¹³³⁵ Уз начелну спремност Рапацког, требало је обратити се директно уредницима појединих листова, користећи чланке објављиване у *Борби* и *Политици*.¹³³⁶ И из Будимпеште стигла је начелна спремност да се у штампи и на радију активирају преносећи чланке из југословенске штампе, као и доносећи вести о нацистима на високим функцијама у СРН.¹³³⁷ Праг је такође био спреман да подржи југословенску страну посебно у вези са делатношћу антијугословенске емиграције.¹³³⁸

Поред притисака вршених кроз штампу и друге медије, усмерених на придобијање јавности, југословенска страна агитовала је и дипломатским каналима. Инструкција југословенским дипломатама била је јасна – требало се „офанзивно постављати“, „аргументовано побијати њихове интерпретације“, „обезбеђивати даљу подршку што већег броја земаља“, и на тај начин утицати на то да и оне изврше притисак на Бон да измени „своју у суштини негативну политику према Југославији.“¹³³⁹

И овог пута кључна адреса био је Вашингтон. Истичући да се прво обраћају Влади САД-а, као „пријатељској“, најављивали су планирану интернационализацију питања

¹³³³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 43683, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Будимпешти и Букурешту, 1. 2. 1964.

¹³³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос.2, док. 42641, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Москви, Берлину, Прагу, Будимпешти, Букурешту, Варшави, Софији, 24. 1. 1964.

¹³³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 43692, Телеграм Бабића ДСИП-у, Варшава, 31. 1. 1964.

¹³³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос.2, док. 43692, Телеграм ДСИП-а Амбасади СФРЈ у Варшави, 7. 2. 1964.

¹³³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44628, Телеграм Чалића ДСИП-у, Пешта, 8. 2. 1964.

¹³³⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос.2, док. 43288, Телеграм Вујановића ДСИП-у, Праг, 29. 1. 1964.

¹³³⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44061, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Вашингтону, Лондону, Паризу, Риму, Бечу, Бриселу, Копенхагену, Ослу, Стокхолму, Атени, Берну, Њу Делхију, Каиру, Картуму, Алжиру, Бамаку, Акри, Конакрију, Дар Ес Саламу, Адис Абеби, Џакарти, Сталној мисији при ОУН у Њујорку, Војној мисији у Берлину, Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, 6. 2. 1964.

обештећења. Као аргументацију за оправданост овог потеза истицали су то да Бон свесно одлаже процесе одговорнима за атентат у Бад Годесбергу из 1962, затим клевете против Коче Поповића, убацивање терориста у Југославију и свесно и намерно избегавање правних и моралних обавеза према југословенским жртвама нацистичких прогона. Америчке дипломате апеловале су на Западне Немце у вези са нападима на југословенског министра спољних послова, а истовремено упутили молбу Југословенима да не приступају интернационализацији док не добију одговор од америчке владе, уверавајући их да су питање односа СРН према Југославији покренули на највишем нивоу, приликом сусрета Ерхарда и Џонсона у Тексасу.¹³⁴⁰ Према југословенским информацијама, питање односа Београда и Бона доиста је покренуто у Тексасу, у разговорима америчких представника Тајлора и Крила са Крапфом, као и у Бону са Ранкенмајером. Сједињене Државе предлагале су побољшање економских односа као предуслов за решавање других отворених питања. Како су амерички представници истицали, стекли су утисак да Бон жели побољшање односа са Југославијом, али у оквирима своје основне спољнополитичке оријентације.¹³⁴¹ То је значило да можда има простора за економску сарадњу, али у датом тренутку не и за решавање питања обештећења.

Мада се није очекивало да ће САД бити спремне да учине више од онога што су већ на том плану учиниле, односи са Боном нису скидани са „дневног реда“ различитих сусрета и разговора са америчким представницима. Тако је амбасадор у Вашингтону Вељко Мићуновић у разговору са Дином Раском почетком фебруара истицао да Ерхард није ни трунку флексибилнији од Аденауера, а западнонемачка полтика требало је да буде и тема Мићуновићевих разговора са новим америчким амбасадором у Београду Елбриком пред његов одлазак за Београд.¹³⁴² И у Лондону су југословенске дипломате обавештавале Британце о проблемима у односима са Западном Немачком са циљем да их подстакну на то да притисну Бон на решавање отворених питања у односима са Југославијом. Иако то нису тражили званичним путем, добили су информације да су британске власти доиста

¹³⁴⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 4117, Забелешка о разговору начелника II управе Љ. Дрндића са отправником послова Амбасаде САД Ерихом Кочером 26. 12. 1963. и 3. 1. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 469, Телеграм ДСИП-а амбасади СФРЈ у Вашингтону, Паризу, Лондону, Риму, Бриселу, Бечу, Каиру, Стокхолму, Њу Делхију, Алжиру, Адис Абеби, Акри и представништвима на простору Немачке.

¹³⁴¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 42163, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Лондону, Паризу, Риму, Бриселу, Хагу, Бечу, Стокхолму, Копенхагену, Ослу, Берну, 17. 1. 1964.

¹³⁴² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44724, Телеграм Мићуновића ДСИП-у, Вашингтон, 6. 2. 1964.

покренуле то питање у разговорима са Западним Немцима приликом Ерхардове посете.¹³⁴³ У плану је било и ангажовати у британској јавности поводом оптужби против југословенских руководилаца угледне појединце, попут Фицроја Маклина и Вилијама Дикина, који су били активни у народноослободилачкој борби југословенских партизана.¹³⁴⁴

О односима са Југославијом било је речи и током Ерхардове посете Риму крајем јануара 1964. Према југословенским информацијама, у приватном разговору са чланом западнонемачке делегације, по налогу тадашњег министра спољних послова и дугогодишњег „пријатеља Југославије“ Ђузепеа Сарагата, коме су Југословени овим поводом послали подсетник, други човек италијанског Министарства спољних послова Катани поставио је питање о односима Београда и Бона. Катанијев утисак о сарадљивости Ерхарда и Шредера и о њиховој спремности да спорна питања у односу са Југославијом реше југословенски амбасадор оштро је демантовао, истичући неадекватност западнонемачких аргумената.¹³⁴⁵ Упркос томе што су желели да италијанска интервенција уследи на вишем нивоу и званично, представници ДСИП-а оценили су Катанијеву интервенцију као „врло позитивну“. Такође, западнонемачку „добру вољу“ да се реше спорна питања, коју је Катани регистровао, тумачили су искључиво као последицу појачаног југословенског притиска и интернационализације проблема из билатералних односа.¹³⁴⁶

Иако је било упозорења с југословенске стране везано за интернационализацију спорних питања из билатералних односа, чини се да је свеобухватност дипломатских напора Београда ипак донекле затекла Бон неспремним. Тако је на конференцији за штампу приликом посете Риму, пред неколико стотина новинара, западнонемачки канцелар на питање о обештећењу и активностима хрватске емиграције на простору СРН, након подужих консултација са министром спољних послова саопштио да „не може“ и „не жели“ да одговори на то питање. Овакву ситуацију југословенска дипломатија тумачила је као

¹³⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 43949, Телеграм Вејводе ДСИП-у, Рим, 31. 1. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 42641, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Москви, Берлину, Прагу, Будимпешти, Букурешу, Варшави, Софији, 24. 1. 1963.

¹³⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 48157, Телеграм Демаја ДСИП-у, Лондон, 12. 3. 1964.

¹³⁴⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 43949, Телеграм Вејводе ДСИП-у, Рим, 31. 1. 1964.

¹³⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 43949, Телеграм Кведера Амбасади СФРЈ у Риму, 4. 2. 1964.

израз „препотентности“, али и „слабости“ бонске политике, коју је требало политички на прави начин искористити кроз медије и дипломатске контакте.¹³⁴⁷ Сматрало се да ће оваква врста притиска довести до жељеног исхода. „Могућност изношења проблема обештећења пред УН забрињавала их је још прошле године и само под тим притиском постигнуто задовољавајуће решење за виво експерименте.“¹³⁴⁸

Доиста, већ у јануару 1964. Западни Немци наговорили су могућност да Оскар Шлитер допутује у Београд у циљу изналажења заједничке основе за наставак преговора прекинутих лета 1963. Овај корак тумачен је у ДСИП-у као „даљи корак у постепеном попуштању Бона пред широким дипломатским и другим акцијама које смо предузели“ и потврда тога да је „интернационализација проблема обештећења и емиграције за Владу СРН веома неугодна, и да је то њихова слаба тачка.“¹³⁴⁹ Југословенска дипломатија наставила је да врши јак притисак на Бон, па је почетком фебруара преко Шведске упутила ноту западнонемачком Министарству спољних послова са предлогом да отпочну преговоре о обештећењу.¹³⁵⁰ Шлитерова посета, која је одлагана од октобра 1963, доиста је била сигнал Бона о спремности на сарадњу и извесне уступке Београду. Пресудне су, међутим, поново биле интервенције у Вашингтону.

Недељу дана пред Шлитеров долазак у Београд, средином фебруара, отправник послова Америчке амбасаде у Београду Кочер саопштио је југословенској страни „неформалан“ и „пријатељски“, али ипак званични одговор Америчке владе на интервенције чињене у претходном периоду. Вашингтон је истовремено апеловао на Бон и Београд да се предстојећи разговори поведу у „мирној“ и „разумној“ атмосфери, да треба поћи од решавања мањих и решивих проблема, као и да треба стишати негативни публицитет уочи разговора. Посебно интересовање Кочер је изразио за то да ли би се могло очекивати да и без решавања обештећења дође до наставка преговора, уколико Бон понуди

¹³⁴⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 1, док. 43684, Телеграм ДСИП-а амбасадама СФРЈ у Вашингтону, Риму, Паризу, Бриселу, Хагу, Лондону, Копенхагену, Ослу, Стокхолму, Бечу, Берну, Каиру, Њу Делхију, Цакарти, Атини, Адис Абеби, Дар Ес Саламу, Конакрију, Акри, Бамаку, Мароку, Алжиру, Тунису, Рангуну, Сталној мисији при ОУН у Њујорку, Војној мисији у Берлину, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, 1. 2. 1964.

¹³⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 160, дос. 16, док. 41166, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 9. 1. 1964.

¹³⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 10, док. 4957, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, 16. 1. 1964.

¹³⁵⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 2, док. 44294, Нота Државног секретаријата за иностране послове, 5. 2. 1964.

повољне услове за трговинску размену, укључи кредите и покаже спремност за решавање питања емиграције.¹³⁵¹ Било је јасно да је за Бон питање обештећења црвена линија коју нису могли у датим околностима да пређу, али да се у Вашингтону сматрало да се по другим питањима ипак може изнудити већа флексибилност према Југославији. Иако је Дрндић у разговору са Кочером „претио“ изношењем питања обештећења пред међународне форуме, ипак је америчко истовремено посредовање у Бону и Београду сматрао позитивним кораком, тумачећи је као заинтересованост Америчке владе за добре односе са Југославијом и за то да не дође до слабљења „западних позиција“ у Југославији услед нефлексибилности Западних Немаца.¹³⁵²

У другој половини фебруара Оскар Шлитер допутовао је у Београд. У разговорима вођеним са југословенским представницима истакао је спремност Западнонемачке владе за решавање одређених економских и политичких питања, попут делимичне конверзије дугова, побољшања режима робне размене, регулисања питања радне снаге, осуде тужби покренутих против Коче Поповића, Алберта Вајса и Александра Ранковића, доношења закона којим би ингеренције за спречавање терористичке делатности емигрантских организација прешле у руке Савезне владе.¹³⁵³ Према утисцима које је Шлитер понео из Београда, југословенској страни је лакнуло што су се односи са Западном Немачком покренули са мртве тачке, иако сама посета није донела конкретна решења.¹³⁵⁴ Шлитерова посета суштински је најавила наставак преговора двеју страна.

Иако су Западни Немци истакли да обештећење не може бити решавано у садашњем тренутку, услед тога што је Југославија признала Немачку Демократску Републику,¹³⁵⁵ југословенска страна није још увек намеравала да одустане од интернационализације овог питања. Чини се, међутим, да је она била усмерена не само на решавање питања обештећења, већ да је служила као средство за измамљивање уступака у другим сферама

¹³⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 3, док. 412692, Забелешка о разговору Љубе Дрндића, начелника Управе, са Кочером, отправником послова Амбасаде САД у Београду, 13. 2. 1964.

¹³⁵² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 3, док. 412692, Забелешка о разговору Љубе Дрндића, начелника Управе, са Кочером, отправником послова Амбасаде САД у Београду, 13. 2. 1964.

¹³⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 3, док. 413497, Забелешка о разговору начелника II управе Љ. Дрндића са амбасадором Министарства спољних послова владе СРН Оскаром Шлитером 19. и 20. фебруара 1964. у Београду.

¹³⁵⁴ ВАК, В 102/68948, Aktennotiz, Betr.: Jugoslawien. Bericht Botschafter Schlitter im НРА vom 3. 3. 1964.

¹³⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 414125, Забелешка о разговору државног подсекретара М. Никезића с амбасадором бонског МИП Оскаром Шлитером, на дан 20. фебруара 1964. године, 27. 2. 1964.

билатералних односа. Инструкција је била јасна – „држање обештећења перманентно присутним, не само у билатералним односима, већ и у контактима са штампом, борачким организацијама и владама других, у првом реду савезничких земаља, поставља се као неопходна и целисходна оријентација у нашим даљим акцијама.“¹³⁵⁶ Требало је оставити отворена врата за директне контакте са Западним Немцима, али истовремено појачавати притиске на међународном плану, као „најефикаснији пут да обновимо преговоре“.¹³⁵⁷ Разлог због ког је Влада у Бону била почетком 1964. додатно осетљива на међународне притиске лежао је у најављеном новом самиту несврстаних држава.

IV.2.2 Припреме за нови самит несврстаних – претконференција у Коломбу

Сукоби између суперсила, који су се током 50-их и раних 60-их огледали у кризама у Берлину, Југоисточној Азији, на Блиском Истоку, у Конгу, кулминирали су у кубанској ракетној кризи 1962. године. Доведени на саму границу директне нуклеарне конфронтације, Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез посегли су са изналажењем начина да сопствено ривалство и трку у наоружању ставе под контролу. Привремено стишавање блоковског надметања, посебно у Европи, утицало је на то да свега неколико година након Београдске конференције директни сукоб суперсила не доводи до акутних жаришта кризе које прете ескалацијом, какав је био случај у предвечерје првог самита неангажованих земаља.¹³⁵⁸ Паралелно са тиме, међутим, профилисање Кине као велике силе са сопственим моделом социјалистичког развоја, интензивирање сино-совјетског сукоба, који се посебно рефлектовао на афро-азијском простору, настојања САД-а да ограничи привлачност комунизма за новоослобођене земље, радикално антизападни и антиколонијални сентимент бројних афро-азијских земаља који је ишао наруку кинеским настојањима да се наметне као афро-азијски лидер, сино-индијски конфликт доводили су до тога да у припремама за нови

¹³⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 3, док. 413497, Забелешка о разговору начелника II управе Љ. Дрндића са амбасадором Министарства спољних послова владе СРН Оскаром Шлитером 19. и 20. фебруара 1964. у Београду.

¹³⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 10, док. 4957, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, 16. 1. 1964.

¹³⁵⁸ Odd Arne Westad, *The Cold War. A World History*, New York: Basic Books, 2017, 290–311.

самит неангажованих земаља, поред надметања суперсила, друге теме дођу у први план као изазови несврстаном свету. У питању су пре свега биле унутрашње разлике међу неангажованим земљама, уплив кинеских утицаја, супротстављање концепција афро-азијанизма и несврстаности, односно поларизације између умерене струје окупљене око Југославије, Индије, УАР-а, Етиопије и радикалне, предвођене Индонезијом, Ганом, Малијем, Гвинејом.¹³⁵⁹

У тренутку када је одржавање нове конференције неангажованих земаља постало извесно Немачка Демократска Република налазила се, макар формално, у бољем положају него пред Београдску конференцију.¹³⁶⁰ У јануару 1963. године Куба је успоставила дипломатске односе са Источним Берлином, што је резултирало у другој примени Халштајнове доктрине и прекиду односа између Западне Немачке и Кубе.¹³⁶¹ Годину дана касније, новоослобођени Занзибар успоставио је дипломатске односе са ДР Немачком. Месец дана потом, фебруара 1964, источнемачко представништво у Коломбу добило је статус генералног конзулата. Упркос чињеници да је НДР у том тренутку имала генералне конзулате у још пет земаља, Влада у Бону реаговала је оштро, укинувши сву развојну помоћ Цејлону.¹³⁶² Оштра реакција према Цејлону била је макар двоструко мотивисана. С једне стране, услед страховања да је генерални конзулат у Коломбу само корак ка подударном напретку НДР-а у Индији, а с друге у светлу чињенице да је као домаћин припремног састанка за нову конференцију несврстаних одређен управо Цејлон. Поучени искуством Београдске конференције, руководиоци у Источном Берлину надали су се да нови самит неангажованих земаља може пружити прилику за дипломатски пробој и ланчано признање. Са тим циљем, делегација Владе НДР посетила је током фебруара Индонезију, Бурму, Камбоџу, Цејлон и Индију, а источнемачке дипломате обратиле су се владама у Коломбу,

¹³⁵⁹ Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet Split. Cold War in the Communist World*, Princeton University Press, 2008; Lorenz M. Lüthi, "Non-Alignment, 1961–74", in: Sandra Bott, Jussi M. Hanhimäki, Janick Marina Schaufelbuehl, Marco Wyss (eds), *Neutrality and Neutralism in the Global Cold War: Between or within the blocs?*, London–New York: Routledge, 2016, 90–107; Јован Чавошки, „Други Београд или други Бандунг?: Југославија и борба за превласт унутар Трећег света (1962–1965)“, *Токови историје* 2/2021, стр. 87–117.

¹³⁶⁰ Крајем 1963. године источнемачке дипломате регистровале су да би на јесен 1964. могло да дође до „нове Београдске конференције“. У претходном периоду источнемачка диплоамтија пажљиво је пратила односе Југославије са земљама Азије, Африке и Латинске Америке. Видети документа у: РА АА, МfАА, А 5299.

¹³⁶¹ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 138–139.

¹³⁶² Исто, 155–162.

а затим и Београду са молбом да се на претконференцији заложе за то да се колективно признање Источне Немачке уврсти у дневни ред будућег самита.¹³⁶³

Вероватно у страху од даљих економских притисака Запада, цејлонски представници обратили су се југословенској амбасади са молбом да Југославија стане у први план и испита могућности за колективно признање НДР-а, или макар усвајање става о постојању двеју немачких држава на предстојећој конференцији несврстаних.¹³⁶⁴ С друге стране, обраћање Источних Немаца вероватно је било мотивисано већ дуго увреженом проценом да је управо Југославија један од најжешћих противника Халштајнове доктрине.¹³⁶⁵ И док се две године раније сматрало да је југословенска политика према Трећем свету „ревизионистичка“ и „малограђанска“, почетком 1964. источнонемачки МИП сматрао је утицај Југославије међу земљама Азије и Африке, услед приближавања СССР-у, али и у светлу кинеске политике према Трећем свету, сасвим у складу са интересима социјалистичких земаља, а да је њен углед међу ванблоковским државама прворазредан.¹³⁶⁶ Југословенске дипломате су сматрале да се може очекивати да ће се „притисак НДР да ми будемо носиоци главног терета у реализовању њихових жеља“ са приближавањем нове конференције неангажованих само повећавати.¹³⁶⁷

Међутим, југословенски одговор био је разочаравајући, можда и изненађујући. Истакавши да је југословенски став о немачком питању познат и да ће југословенски представници у разговорима са делегатима неангажованих земаља износити своје мишљење отворено, додали су да је Југославија немачко питање поставила на Београдској конференцији „и познато је какви су били резултати“, алудирајући на то да југословенски предлози нису прихваћени у заједничкој декларацији. Поред тога, Цејлонској влади су нагласили да припреме за нову конференцију неангажованих земаља треба да обухвате само

¹³⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, дос. 43558, Забелешка о резултатима посете владине делегације НДР на челу са Лојшнером земљама Југоисточне Азије, 22. 2. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, дос. 47486, Забелешка о разговору са помоћником државног секретара Мирка Тепавца са отправником послова ДР Немачке Херберт Шлагеом, 11. 3. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 49065, Телеграм Фејића ДСИП-у, каиро, 18. 3. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 49988, Телеграм Увалића ДСИП-у, Делхи, 20. 3. 1964.

¹³⁶⁴ АЈ, 837, I-4-a/5, Преглед активности и информација о новој конференцији неангажованих земаља, бр. 1.

¹³⁶⁵ РА АА, МfАА, А 5137, Kurzd disposition über Probleme der Beziehungen Westdeutschland–Jugoslawien, 15. 3. 1961.

¹³⁶⁶ РА АА, МfАА, С 1572/72, Einschätzung der jugoslawischen Haltung zur Vorbereitung einer zweiten Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten, 12. 6. 1964.

¹³⁶⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 48970, Телеграм Јовића ДСИП-у, 16. 3. 1964.

кључна питања, а „признање НДР не може бити прво и главно“, те да би покретање питања признања Источног Берлина на конференцији само „створило непотребне тешкоће“.¹³⁶⁸

Међутим, појачани интензитет југословенске кампање против Бона и изношење билатералних проблема у међународну арену бринуо је представнике Владе у Бону у контексту предстојећег самита несврстаних. С једне стране, нису били добродошли било какви напади на Савезну Републику у несврстаном свету, јер су могли подстаћи ове државе на макар и морално солидарисање са Источним Берлином. Опасније од вербалних напада и израза солидарности била је могућност да се Југословенска влада заложи код својих несврстаних пријатеља за дипломатско признање Источне Немачке. Колективно признање ком се Источни Берлин надао био је сценарио од ког је Бон највише страховао. Западнонемачке дипломате требало је да у ваневропским земљама подсећају своје саговорнике да немачко питање треба интерпретирати у контексту права народа на самоопредељење, као и да истичу да је југословенски став према немачком питању идентичан совјетском, побијајући на тај начин несврстани карактер њене спољне политике. Поред тога, Министарство спољних послова у Бону настојало је и да испипа пулс југословенских активности у Трећем свету. Наиме, од дипломатско-конзуларних представника тражено је да извести да ли је у земљама у којима су акредитовани приметна југословенска активност против Западне Немачке. Конкретно, да ли југословенске дипломате настоје да утичу на те земље да признају Источну Немачку под образложењем да неће трпети економске последице, да ли врбују представнике тамошњих власти да на предстојећој конференцији дају заједничку изјаву о постојању двеју немачких држава, да ли дифамирају Савезну Републику као милитаристичку и реваншистичку, те да ли уопште настоје да ослабе међународни положај Бона.¹³⁶⁹ Извештаји дипломата о југословенским активностима у Трећем свету биће од великог значаја за формирање западнонемачке политике према Југославији у предвечерје Каирске конференције.

На претконференцији у Коломбу (23–29. 3. 1964) усвојен је предлог дневног реда будућег самита. На предлог Индонезије, у дневни ред ушло је питање „подељених нација“. Иако је индонежански циљ био разматрање спора са Малезијом око Борнеа, под проблем

¹³⁶⁸ AJ, 837, I-4-a/5, Преглед активности и информација о новој конференцији неангажованих земаља, бр. 2.

¹³⁶⁹ PA AA, B 42/39, Auswärtiges Amt an alle diplomatischen und berufskonsularischen Vertretungen der Bundesrepublik Deutschland, betr. Jugoslawische Haltung in der Deutschland-Frage, 12. 3. 1964.

„подељених нација“ свакако су упадала и питања Кореје, Вијетнама и Немачке. Према југословенским проценама, Индија је била против акције колективног признања Источне Немачке под изговором да се не треба мешати у унутрашње ствари других народа. Иако претходно инициравши акцију колективног признања НДР, у тренутку одржавања претконференције мишљење Цејлонске владе било је да би таква акција остала без успеха, али да се ипак треба заложити за усвајање мишљења о потреби контаката – економских, трговинских и др. – између двеју немачких држава. Став Малија био је да би подржао признање НДР-а, али да не може иницирати такву акцију.¹³⁷⁰ Имајући у виду расположење кључних неангажованих држава према немачком питању, као и чињеницу да, за разлику од 1961. године, немачко и берлинско питање више не представљају акутно жариште кризе, мишљење ДСИП-а је било да ће став већине учесника конференције према питању подељених земаља бити начелног карактера, и да ће се ограничити на нужност мирољубивог решавања проблема, попуштања затегнутости и позитивног деловања ванблоковских држава.¹³⁷¹

Након што су Источни Немци изнова, преко представништва у иностранству, али и Посланства у Београду и након претконференције у Коломбу настојали да мотивишу Југославију да покрене питање колективног признања НДР, ДСИП је послао инструкцију Посланству у Источном Берлину са циљем да се ослободе „даљег немачког притиска“.¹³⁷² У складу са инструкцијом, Јовић је известио источнонемачки МИП да Југословенска влада „не може форсирати“ питање колективног признања, јер нема изгледа да би таква иницијатива имала успеха. Штавише, она би се могла протумачити као вршење притиска, што би последично нашкодило не само југословенским, већ и источнонемачким интересима.¹³⁷³ Како је Кардељ истакао у разговору са Валтером Улбрихтом, није требало тражити посредника, већ јачати сопствене економске везе са неангажованим земљама, „јер од тога, у којој ће се мери социјализам у тим земљама појављивати као економска и

¹³⁷⁰ АЈ, 837, I-4-a/5, Преглед активности и информација о новој конференцији неангажованих земаља, бр. 4; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, дос. 43558, Забелешка о резултатима посете владине делегације НДР на челу са Лојшнером земљама Југоисточне Азије, 22. 2. 1964.

¹³⁷¹ АЈ, 837, I-4-a/5, ДСИП, Материјал за Другу конференцију неангажованих земаља: „Нове снаге“ (индонежанска иницијатива); Подељене нације (индонежански предлог).

¹³⁷² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 421000, Телеграм Тепавца Посланству СФРЈ у Берлину, 30. 4. 1964.

¹³⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 418453, Телеграм Тепавца Посланству СФРЈ у Берлину, 30. 4. 1964; док. 420326, Телеграм Јовића ДСИП-у, 6. 5. 1964; док. 421000, Телеграм Јовића ДСИП-у, 13. 5. 1964.

политичка снага, зависи и мењање става тих земаља према НДР.¹³⁷⁴ У Београду се сматрало да се на Каирској конференцији може пружити подршка источнонемачким интересима путем наглашавања нужности преговарања о спорним питањима, реалистичног прилаза међународним проблемима и поштовања равноправности. Процењујући да није извесно очекивати решавање немачког питања у скорој будућности, сматрало се и да само афирмисање у међународним форумима оних принципа на којима би немачко питање требало решити представља допринос његовом позитивном решавању у будућности.¹³⁷⁵

У Источном Берлину се након претконференције у Коломбу и након Кардељевог боравка у Источној Немачкој учврстило уверење да ће југословенски представници несумњиво истицати постојање двеју немачких држава као чињеницу, али да се, иако је у југословенском интересу разбијање Халштајнове доктрине, не може очекивати да Југославија иницира ланчано признање НДР, иако би такву иницијативу других учесница подржала. Интерно, Источни Немци сматрали су да Југославија, зарад позиционирања међу неангажованим земљама, своје спољнополитичке ставове у превеликој мери подређује и усаглашава са ставовима и интересима ванблоковског света.¹³⁷⁶ Југословенско одбијање да у Коломбу покрене питање ланчаног признања НДР-а доиста је проистицало из процена о расположењу већине земаља учесница према овом питању. Према мишљењу ДСИП-а, имајући у виду попуштање напетости у Европи, није требало предузимати мере које би могле представљати „елемент заостравања, уместо да буду корак ближе решавању основних питања“. Истовремено, с обзиром на „крупне интересе“ које СФРЈ има у Западној

¹³⁷⁴ О источнонемачким настојањима током пролећа 1964. да Југославија покрене питање дипломатског признања НДР на конференцији несврстаних и о југословенском ставу, видети: РА АА, МfАА, А 5364, Zusatz zur Allgemeinen Information über die SFRJ, 19. 8. 1964; АЈ, 837, I-3-a/82-8, Информација о важнијим билатералним питањима у односима између СФРЈ–НДР, 17. 9. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 73, док. 451411, Забелешка о разговору делегације Савезне скупштине на челу са председником Е. Кардељем, са председником Државног савета Немачке Демократске Републике Влатером Улбрихтом, 13. 5. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 73, док. 416521, Телеграм Јовића ДСИП-у, Берлин, 15. 4. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 73, док. 422030, Телеграм Милатовића ДСИП-у, Берлин, 22. 5. 1964.

¹³⁷⁵ Током августа, југословенске дипломате из источноевропских престоница су јављале да владе земаља домаћина преносе источнонемачке захтеве да Југославија иницира колективно признање НДР у Каиру. Сматрајући да НДР настоји да преко источноевропских земаља учини колективни притисак на Југославију, ДСИП је почетком септембра упутио инструкцију свим југословенским представништвима у Источној Европи, понављајући претходно изнесене ставове. ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 434370, Телеграм Зољуга ДСИП-у, Берлин, 19. 8. 1964; док. 434370, Телеграм ДСИП-а Посланству СФРЈ у Берлину, 434370; док. 434160, Телеграм ДСИП-а представништвима у ИЕ земљама – Москва, берлин; Варшава, Праг, Пешта, Букурешт, Софија, 1. 9. 1964.

¹³⁷⁶ РА АА, МfАА, С 1572/72, Zur Haltung der wichtigsten neutralen Staaten zur Vorbereitung und Durchführung der 2. Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten im Oktober d. J. in Kairo, 30. 6. 1964.

Немачкој, није требало без преке потребе додатно заоштравати односе са Боном. Другим речима, у конкретним питањима какав је био предлог за иницирање групног признања Источне Немачке, ДСИП је вагао југословенски одговор тако да не угрози своје ванблоковске позиције и не погорша односе са Западном Немачком, уколико се процењује да дата иницијатива не би у крајњој инстанци користила Источној Немачкој.¹³⁷⁷

И западнонемачки представници у Југославији интересовали су се за југословенски однос према немачком питању у контексту предстојеће конференције. Тако су Ханс Бок и конзул у Загребу Херфид Коп „испиавали“ југословенски став према тачки „проблем подељених нација“, предвиђеној дневним редом конференције. Југословенска страна није пропустила прилику да напомене Западним Немцима да су неке државе доиста тражиле од Југославије да покрене питање признања Источне Немачке на претконференцији у Коломбу и конференцији у Каиру. Међутим, Југославија је, тобоже ради добрих односа са Западном Немачком, одбила тај предлог. Оно што је истицала као знак добре воље истовремено је било и средство притиска. Наиме, од спремности Владе СРН да са своје стране ради на побољшању билатералних односа, зависило је и „да ли ће Југославија и у којој мери и убудуће водити рачуна да се на сваки начин избегавају додатна погоршања атмосфере у њеним односима са СРН.“¹³⁷⁸ И западнонемачки представници искористили су прилику да напомену да би југословенско залагање за признање Источне Немачке дугорочно негативно утицало на односе са Боном. Међутим, утисак који је југословенски представник стекао био је да, колико год резервисани према Југославији вођени искуством Београдске конференције, Западни Немци ипак су страховали од могућих југословенских акција у Каиру, као и од интернационализације питања обештећења, те су у том светлу искрено били заинтересовани за помаке у билатералним односима, макар у мањим конкретним питањима.¹³⁷⁹

Извештаји западнонемачких дипломата с пролећа и лета 1964. доиста рефлектују намере југословенске спољне политике. Наиме, међу оним представништвима која јесу

¹³⁷⁷ АЈ, 837, I-3-a/82-6, Информација о Немачкој Демократској Републици и билатерални односи са СФРЈ (поводом пријема заменика председника владе Бруно Лојшнера), 13. 5. 1964.

¹³⁷⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 417929, Забиљешка о разговору Бранка Карапанце са Ханс Боком и Херфид Копом на вечери 24. априла 1964.

¹³⁷⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 5, док. 417929, Забиљешка о разговору Бранка Карапанце са Ханс Боком и Херфид Копом на вечери 24. априла 1964.

регистравала одређену југословенску активност усмерену против Западне Немачке, нити једно није забележило да је југословенска страна настојала да утиче у правцу признања Немачке Демократске Републике. Југословенске активности задржавале су се на истицању западнонемачког избегавања моралних и правних обавеза према Југославији у разговорима са тамошњим представницима,¹³⁸⁰ у појединим земљама на пласирању чланака о југословенским потраживањима и антијугословенским активностима Бона у тамошњу штампу,¹³⁸¹ као и на дељењу пропагандних публикација о неиспуњеним обавезама Западне Немачке, о југословенским страдањима у Другом светском рату, о правним и моралним обавезама СРН према Југославији.¹³⁸² Другим речима, Југословенска влада јесте настојала да врши притисак на Бон путем интернационализације спорних билатералних питања у Трећем свету, али не и да води политику која би компромитовала независну спољнополитичку позицију Југославије, била у директном интересу Источне Немачке, без изгледа на успех, а на штету југословенско-западнонемачких односа.

IV.2.3 Интернационализација и сигнали добре воље из Бона

То што није пристајала на источнонемачке захтеве у Коломбу није значило да ће Југославија прекинути сопствене антизападнонемачке кампање у међународној јавности. Према одлуци да држи отворена врата за преговоре са Боном, али да истовремено појачава притиске на међународном плану,¹³⁸³ након Шлитерове посете ДСИП је израдио план даљих акција. На плану обештећења, Западним Немцима је уручена већ поменута нота. План је био да у случају негативног одговора или изостанка истог владама трију западних

¹³⁸⁰ PA AA, B 42/39, Botschaft der BRD, New Delhi, an das AA, Betr.: Jugoslawische Haltung in der Deutschland-Frage, 20. 3. 1964; Botschaft der BRD in Rangun, an das AA, Betr.: Jugoslawische Verhalten in Birma, 15. 9. 1964.

¹³⁸¹ PA AA, B 42/39, Botschaft der BRD in Colombo an das AA, Betr.: Jugoslawische Haltung in der Deutschland-Frage, 26. 3. 1964; Fernschreiben aus Stockholm, 31. 3. 1964; Fernschreiben aus Teheran, 27. 4. 1964; Botschaft der BRD in Kairo an das AA, Betr.: Jugoslawische Propaganda gegen die Bundesrepublik, 22. 7. 1964.

¹³⁸² Југословенски представници делили су публикацију *Unfulfilled Obligations of the Federal Republic of Germany*, Belgrade: The Federation of Yugoslav Journalists/Međunarodna politika, 1964.

PA AA, B 42/39, Botschaft der BRD, Bamako, an das AA, Bonn, Betr.: Gegen die Bundesrepublik gerichtete Aktivität Jugoslawiens in Mali, 23. 3. 1964; Vertretung der BRD in Phnom Penh an das AA, Betr.: Jugoslawische Propaganda gegen die Bundesrepublik Deutschland, 13. 7. 1964.

¹³⁸³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 10, док. 4957, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, 16. 1. 1964.

сила Југославија упути ноту са молбом да је подрже вршећи притисак на Бон да обештети југословенске жртве. Након тога, следећи корак било би обраћање Генералном секретару ОУН-а и уношење овог питања у дневни ред наредног заседања Генералне скупштине. На билатералном плану, представници Службе за заштиту југословенских интереса у Мелему требало је да затраже од СРН да потпише декларацију о привременом чланству Југославије у ГАТТ-у, да се поведу преговори о конвенцији о социјалном осигурању, да се реши запошљавање југословенских грађана у СРН, као и да се поведу преговори о саобраћајним и ветеринарским питањима. Такође, требало је тражити радикално онемогућавање антијугословенске активности емиграцији. Паралелно са тиме, требало је наставити са међународним притисцима. Југословенски представници у иностранству требало је и даље да држе актуелним питање обештећења и емиграције, да поред усмених објашњења, владама, политичким и јавним личностима и организацијама и посебно медијима стављају на располагање нове материјале који су упућени представништвима на страним језицима.¹³⁸⁴

Проблеми у односима са Западном Немачком и позамашна југословенска кампања покренута 1964. рефлектовала се и на активности у земљи. Југословенске спољнополитичке активности наметале су потребу израде аргументације за питање обештећења и забране антијугословенских активности. У том циљу, нужно је било ангажовати научне институте, катедре при факултетима у земљи, академије наука и друге установе науке и културе. Требало је приступити систематичном обрађивању ових питања, објављивању научних радова, дисертација, монографија, изучити западнонемачку објављену документацију о протеривању фолксдојчера, ангажовати југословенске медије, савез бораца, народну омладину, студентске организације, изучавати немачке злочине и подсећати на њих, требало је снимати филмове и серије о немачкој агресији и окупацији и приказивати их како у земљи тако и у иностранству. Притом, ова питања нису посматрана само као тренутни билатерални проблем у односима са Западном Немачком. Идеолошка компонента

¹³⁸⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 9, док. 451221, Односи СРН – СФРЈ. План наших акција после разговора Шлитера у Београду (Усаглашено мишљење II Управе, Правне службе и УМО), Београд, 19. 3. 1964.

југословенске политике наметала је борбу „против нацистичких елемената у СРН која ће бити дугорочна и коју ћемо свакако водити и после обештећења“.¹³⁸⁵

Према мишљењу југословенског представника у Бону Милана Георгијевића, обештећење за Бон није било у толикој мери финансијско или спољнополитичко питање, колико је Југославија покретањем овог питања и забране емигрантских организација погађала „темеље идеолошко-политичке конструкције створене у Западној Немачкој“. Са Западним Немцима Југославија води „идеолошки рат“ на плану интерпретације Другог светског рата, сматрао је Георгијевић.¹³⁸⁶ Његове веома оштре оцене о Западнонемачкој влади као „окрутном непријатељу“ утицале су на формулисање спољнополитичке линије заузете у ДСИП-у.¹³⁸⁷ Сматрао је да низ инцидената који су се одиграли након Београдске конференције – убацивање бомбе у зграду у којој се налазило југословенско представништво у Мелему, хапшење Лазара Врачарића, демонстрације усташке емиграције у Штутгарту, кампања против југословенског вицеkonzула Грабовца у баварском Ландтагу, цепање југословенске заставе у више наврата, оптужнице против Коче Поповића, Алберта Вајса и Александра Ранковића, убацивање три терористичке групе из СРН у Југославију, давање држављанства Словенцима из северних крајева који су били припојени Трећем Рајху, покушај напада на Војну мисију у Берлину – нису били изоловани случајеви. Напротив, истицао је да Западни Немци воде „у суштини стару политику према Југославији“, односно да подржавају све што слаби југословенско национално јединство, посматрају Југославију као „сезонску“ државу, чије постојање угрожава њихове националне интересе, да Хрватску и Словенију посматрају као прозападне, а остатак Југославије као неразвијено подручје које тежи Истоку, да путем стипендија, универзитетске сарадње, издавачке делатности, економских улагања, туристичке размене

¹³⁸⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 9, док. 451221, Односи СРН – СФРЈ. План наших акција после разговора Шлитера у Београду (Усаглашено мишљење II Управе, Правне службе и УМО), Београд, 19. 3. 1964.

¹³⁸⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 10, док. 417653, Георгијевић ДСИП-у: Неки аспекти политике СРН, 16. 4. 1964.

¹³⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 9, док. 451221, Односи СРН – СФРЈ. План наших акција после разговора Шлитера у Београду (Усаглашено мишљење II Управе, Правне службе и УМО), Београд, 19. 3. 1964.

фаворизују ове две југословенске републике, те да је стога и Конзулат СРН у Загребу далеко активнији од Службе за заштиту немачких интереса у Београду.¹³⁸⁸

Шлитеровом посетом Београду нису обустављене ни југословенске активности на дипломатском плану. С обзиром на заинтересованост Вашингтона за односе између Београда и Бона и спремност Америчке владе да у неколико наврата утиче на Западне Немце у вези са њиховом политиком према Југославији, пре наредног договореног сусрета Дрндића и Шлитера у Женеви још једном је југословенска страна разговарала са представником Америчке амбасаде у Београду Кочером, а југословенски представници у Вашингтону разговарали су са представницима Стејт департмента. У ДСИП-у се сматрало да „нама свакако одговара да амерички фактор интереса држимо присутним и активним јер се он, иако има друкчију основу и циљеве, уклапа у нашу опћу офанзивну политику према Бону као користан елемент.“ У разговору са Кочером је поново истакнута негативна политика СРН према Југославији, посебно у питањима обештећења и антијугословенске емиграције. Наглашено је да то превазилази билатералне односе, јер представља неиспуњавање међународних обавеза. Изнети су у основи југословенски и западнонемачки предлози и оно што по југословенском мишљењу представља минимум за наставак трговинских преговора – либерализација ОЕЦД, побољшање конверзије, испуњење Шлитерових обећања датих у Београду везаних за антијугословенску емиграцију, задовољавајући одговор на ноту о обештећењу. Кочер обећао да ће југословенске ставове пренети одмах америчком амбасадору у Бону.¹³⁸⁹

До наредног сусрета Дрндића и Шлитера дошло је 27–28. априла у Женеви. Непуне три недеље раније, приликом прославе годишњице оснивања Независне Државе Хрватске, организаторима из редова хрватских емигрантских удружења у СРН поздравне телеграме упутили су Аденауер, Ерхард и Менде. Овај чин ојачао је југословенску аргументацију у разговорима са Оскаром Шлитером у Женеви. Тако је на Шлитерове речи о томе да је Бон показао спремност да поправи односе са Југославијом тиме што је понудио конверзију дугова и либерализацију трговине, али да југословенска страна отежава споразум не

¹³⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 10, док. 417653, Георгијевић ДСИП-у: Неки аспекти политике СРН, 16. 4. 1964.

¹³⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 519670, Забалешка о разговорима начелника II управе Љубе Дрндића са саветником америчке Амбасаде Кочером, 24. априла и 6. маја 1964.

престајући да води оштру међународну кампању против СРН, Дрндић одговорио да поздравни телеграми, као и неограђивање Владе у Бону од оптужби југословенских руководилаца не говори о западнонемачкој спремности на пријатељске односе са Београдом. Југословени су стекли утисак да Западним Немцима веома смета подршка коју је Југославија добила на Истоку и међу несврстанима, да она штети њиховом угледу, слаби позиције Бона, те да ће настојати да на сваки начин стишају југословенску активност. Имајући то у виду, сматрали су да ће Бон бити спреман и на веће концесије на плану либерализације, конверзије и емиграције, са циљем спречавања даље интернационализације билатералних проблема. На крају, Шлитер је предложио да крајем маја допутује у Загреб, како би још једном прецизирали западнонемачке ставове.¹³⁹⁰

Југословенска страна сматрала је да Шлитерово држање у Женеви представља напредак у односу на раније, да је СРН погођена политичким притиском, забринута ширином међународне подршке коју су добили југословенски ставови о обештећењу и емиграцији, те да услед тога долази до еволуције у ставовима Бона.¹³⁹¹ Суштински, Западни Немци у Женеви нису имали нове предлоге у односу на претходни састанак у Београду, али су показали спремност да поново размотре целу ситуацију и дају коначне одговоре крајем маја. Уколико одговор буде позитиван, преговори би могли почети средином јуна. У односима са Београдом, Западне Немце су интересовала превасходно трговинска питања, док је за Југославију примарна била консолидација дугова.¹³⁹² Према југословенској процени, Немцима се није журило из привредних разлога, али их „жуља“ југословенска активност на политичком плану.¹³⁹³ Имајући то у виду, требало је наставити „нашу међународну акцију притисака преко штампе, политичко-друштвених организација и контаката на разним нивоима. Ово нарочито током маја и почетком јуна када треба да се

¹³⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 418893, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Женева, 28. 4. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 418923, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Берн, 29. 4. 1964.

¹³⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 419679, Телеграм ДСИП-а амбасадама ФНРЈ у Лондону, Паризу, Бриселу, Хагу, Копенхагену, Ослу, Стокхолму, Хелсинкију, Белу, Атину, Риму, Берну, Анкари, Вашингтону, Рију, Отави, Буенос Аиресу, Чилеу, Ла Пазу, Мексику, Каиру, Картуму, Тунису, Алжиру, Бамаку, Акри, Конакрију, Дар Ес Саламу, Адис Абеби, Њу Делхију, Рангуну, Коломбу, Цакарти, Новом Зеланду, Сиднеју; Токију, Москву, Варшаву, Будимпешту, Прагу, Букурешту, Софији, Сталној мисији при ОУН у Њујорку, Женеви, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, Војној мисији у Берлину, 9. 5. 1964.

¹³⁹² Детаљно о привредним преговорима, видети: ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 420235, Белешка о економском делу разговора са представницима СР Немачке у Женеви 27. и 28. априла 1964. године, 8. 5. 1964.

¹³⁹³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 420235, Белешка о економском делу разговора са представницима СР Немачке у Женеви 27. и 28. априла 1964. године, 8. 5. 1964.

донесе одлука о економско-финансијским преговорима и упути одговор на нашу ноту о обештећењу.“ Посебно је важно било активирати се у несврстаним земљама и у Латинској Америци.¹³⁹⁴ Истовремено, југословенски представници у Западној Немачкој требало је да држе нерешена питања константно отвореним, јер се на основу дотадашњег искуства закључивало да се поједина билатерална питања не могу решавати одвојено, већ у оквиру целине билатералних односа.¹³⁹⁵

И након женевских разговора Југословени су интервенисали код представника САД-а. У поновном разговору са америчким дипломатом у Београду Кочером посебно су наглашене даље „провокације“ Бона у виду „клевета“ против Коче Поповића, Александра Ранковића и Алберта Вајса и поздравних телеграма „ушашко-нацистичким злочинцима“, „што максимално драматизовали и најавили снажно реаговање уколико не добијемо задовољавајуће објашњење тог поступка“. Кочер је одговорио да ће свакако интервенисати у Бону, замолио да се ипак смањи интензитет југословенских напада на Бон и први пут отворено истакао да су америчке симпатије у овим питањима на југословенској страни. Посебно је нагласио да је „импресиониран чињеницом да у Колумбу нисмо покретали питање групног признања ДДР“, мада је југословенска страна напоменула да ће од политике Бона зависити њен став на конференцији у Каиру. Не без основа, у Београду се сматрало да ће САД извршити притисак на Бон, те да ће Шлитер на преговоре у Загреб доћи са чвршћим обећањима. У међувремену, југословенска амбасада у Вашингтону и представници у Бону требало је да разговарају са америчким дипломатама.¹³⁹⁶

Средином маја југословенским представништвима послати су преводи брошура о обештећењу, које је требало разделити редакцијама листова и радија, политичарима, посланицима, организацијама, установама, представницима дипломатског кора. У оквиру аргумената о обештећењу истиче се и одговорност Немачке за злочине почињене на

¹³⁹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 419679, Телеграм ДСИП-а амбасадама ФНРЈ у Лондону, Паризу, Бриселу, Хагу, Копенхагену, Ослу, Стокхолму, Хелсинкију, Белу, Атини, Риму, Берну, Анкари, Вашингтону, Рију, Отави, Буенос Аиресу, Чилеу, Ла Пазу, Мексику, Каиру, Картуму, Тунису, Алжиру, Бамаку, Акри, Конакрију, Дар Ес Саламу, Адис Абеби, Њу Делхију, Рангуну, Колумбу, Цакарти, Новом Зеланду, Сиднеју; Токију, Москви, Варшави, Будимпешти, Прагу, Букурешту, Софији, Сталној мисији при ОУН у Њујорку, Женеви, генералним конзулатима у Минхену и Хамбургу, Војној мисији у Берлину, 9. 5. 1964.

¹³⁹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 419679, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, 7. 5. 1964.

¹³⁹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 6, док. 519670, Забелешка о разговорима начелника II управе Љубе Дрндића са саветником америчке Амбасаде Кочером, 24. априла и 6. маја 1964.

југословенском тлу. Нацистички злочини и злочини њихових југословенских савезника приказани као резултат унапред формулисане политике геноцида, плански вођене према Јеврејима, Пољацима и Југословенима. Циљ је био побити западнонемачка настојања да се страдање у Југославији прикаже као последица грађанског рата, а НДХ као независна држава, те на тај начин скине одговорност са Немаца за почињене злочине, а самим тиме и за обештећење жртава.¹³⁹⁷

Дело услед југословенских притисака на међународном плану, а делом у светлу предстојеће конференције несврстаних, јуна 1964. Западнонемачка влада понудила наставак трговинских преговора. Југословенска страна прихватила је понуду, уз напомену да они не могу бити замена за одштету жртава нацизма.¹³⁹⁸ Тако је почетком јула делегација Југословенске владе на челу са Љубом Дрндићем допутовала у Бон. Паралелно са разговорима са западнонемачким представницима, чланови југословенске делегације вршили су додатни притисак на Бон обилазећи амбасадоре других земаља акредитованих у Западној Немачкој. С једне стране, са проблематиком западнонемачко-југословенских односа упознавали су дипломатске представнике ваневропских земаља, са циљем да, „ако би успели да се у будућности нпр. десетак амбасадора земаља у развоју заинтересују код бонске владе за односе са Југославијом – то би већ значило да фактор неангажованости у односу на Југославију постаје у Бону бар донекле присутан.“¹³⁹⁹ Тако су разговарали са амбасадором УАР-а¹⁴⁰⁰, као и са индијским амбасадором Меноном, који је претходно добио инструкцију из Делхија да у Бону покрене питање политике према Југославији.¹⁴⁰¹ Међутим, у Београду су били свесни ограничених домета притиска који су представници несврстаних могли да изврше, између осталог и због тога што је њихов примарни циљ у Бону била заштита сопствених економских интереса. Више ефекта имали су разговори са

¹³⁹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 419679, Телеграм ДСИП-а представништвима СФРЈ у Вашингтону, Отави, Њујорку (мисија), Буенос Аиресу, Сантијаго де Чилеу, Ла Пазу, Мексику, Лондону, Паризу, Бриселу, Хагу, Ослу, Копенхагену, Бечу, Стокхолму, Атини, Хелсинкију, Риму, Берну, Анкари, Женеви (мисија), Шведјуго-Мелем, Минхену, Хамбургу, Берлину (мисија), Москви, Варшави, Прагу, Букурешту, Пешти, Софији, Каиру, Картуму, Тунису, Алжиру, Акри, Бамаку, Конакрију, Дар Ес Саламу, Адис Абеби, Делхију, Рангуну, Коломбу, Цакарти, Токију, Сиднеју, Веллингтону, 16. 5. 1964.

¹³⁹⁸ Zoran Janjetović, *Od Auschwitz do Brijuna*, 55–56.

¹³⁹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 428338/64, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон 8. 7. 1964.

¹⁴⁰⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 428338/64, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон 8. 7. 1964.

¹⁴⁰¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 428206/64, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон, 30. 6. 1964.

представницима САД-а, Француске, Велике Британије и других западних земаља, које су изразили заинтересованост да подрже развој односа између Бона и Београда.¹⁴⁰²

Тако су југословенски представници у Бону разговарали са италијанским амбасадором, који је истакао да су италијанске дипломате у више наврата покретале питање односа СРН и Југославије, али да су сваки пут добијале одговор да признање НДР и кампања против Бона коче могућност било каквог споразума.¹⁴⁰³ Амерички амбасадор Џорџ Мекги настојао је да убеди југословенску страну да потпише привредни споразум са Западним Немцима, као пут за решавање других отворених питања. Истицао је да су се Сједињене Државе заложиле и за решавање обештећења, али да су Западни Немци по овом питању непопустљиви. Југословенска страна је пак истицала да би било штетно не само по углед Западне Немачке, већ и читавог Запада, уколико Југославија буде приморана да питање обештећења изнесе пред Уједињене нације и на предстојећем самиту несврстаних. Из интересовања америчког амбасадора за то шта „запиње“ у економским преговорима, југословенска страна је претпостављала да ће САД око тих питања и интервенисати у Бону.¹⁴⁰⁴

О спорним билатералним питањима на релацији Београд–Бон разговарано је и са шведским амбасадором Јодлом. Још пре доласка југословенске делегације у Бон, тадашњи државни секретар у Министарству спољних послова Карл Карстенс у присуству шведског амбасадора саопштио је југословенском представнику Георгијевићу да би југословенску акцију у правцу колективног признавања Немачке Демократске Републике Влада СРН тумачила као заоштравање односа са југословенске стране.¹⁴⁰⁵ Карстенс је инсистирао и да Јодл пренесе свом МИП-у разговор, како би био сигуран да ће порука доћи до Југословенске владе. Стога је југословенском амбасадору у Стокхолму тамошње Министарство спољних послова пренело Карстенсову забринутост око тога што одређени чланци у југословенској штампи, као и „поверљива обавештења“ која су примили говоре у прилог томе да Југославија намерава да промени свој „неутрални став“, те да „интензивира политику у

¹⁴⁰² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 428886, Телеграм Карапанце Служби за заштиту интереса у Мелему, 15. 7. 1964.

¹⁴⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 428999/64, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон, 7. 7. 1964.

¹⁴⁰⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 429000/64, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон, 7. 7. 1964.

¹⁴⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 429711, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон, 10. 7. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 429711, Телеграм Карапанце Амбасади СФРЈ у Стокхолму, 15. 7. 1964.

смислу уверавања других земаља да признају НДР“. Западна Немачка не намерава да одустане од Халштајнове доктрине, то је „чврст став“ где нема одступања, те би веома жалили ако Југославија буде деловала у овом правцу. Поповић је истакао да југословенска влада нема намеру да утиче на треће земље да признају Источну Немачку, нити је то у прошлости чинила, као и да југословенска сарадња са Источном Немачком која се развија у повољном правцу нема реперкусија на односе са другом немачком државом.¹⁴⁰⁶ Званични демарш Георгијевићу и порука послата преко Стокхолма били су јасни знаци пред саме преговоре да ће западнонемачки став бити условљен југословенским активностима везаним за дипломатско признање НДР-а од стране несврстаних држава. Југословенска страна је сматрала да је Карстенс вероватно очекивао да ће Дрндић приликом разговора са Карстенсом у Бону поменути питање југословенског става на предстојећој конференцији несврстаних, што он пак није учинио. Оцењивали су да у Бону влада неизвесност везано за југословенски став на предстојећој конференцији, те да су услед тога нефлексибилни по појединим питањима. С друге стране, сматрали су да то што страни амбасадори у Бону примају југословенске представнике током трајања преговора уверава Западне Немце у то колики међународни углед Југославија ужива, због чега не смеју да прекину преговоре, већ кад дође до заштравања око одређеног питања они морају да попусте.¹⁴⁰⁷

Разговори вођени почетком јула у Бону представљали су први званични сусрет представника двеју влада након седам година. Поред привредних односа, значајан део разговора посвећен је и политичким темама. Југословенска страна је изложила свој став о немачком питању, мишљење да се до уједињења може доћи постепено, да је нужно прихватање, а не негирање постојећих реалности, као и да југословенски односи са Источном Немачком могу допринети постепеном приближавању Бона и Источног Берлина. Истицали су да се у Немачкој Демократској Републици одвија процес дестаљинизације, да се она мења изнутра, те да „наша сарадња са ДДР, макар и у скромном обиму, може само да допринесе том позитивном развоју“. Западнонемачка страна је образлагала да у Источној Немачкој доиста постоје влада, војска и државни органи, али да они по својој природи нису немачки, већ наметнути, уверавала је југословенске саговорнике да Бон не тежи решавању

¹⁴⁰⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 429711, Телеграм Карапанце Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему, 15. 7. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 429717/64, Телеграм Поповића ДСИП-у, Стокхолм, 11. 7. 1964.

¹⁴⁰⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 429716/64, Телеграм ДСИП-у, Бон, 10. 7. 1964.

немачког питања путем војне силе, да желе да се укључе у процес попуштања затегнутости, али да страхују да се он одвија на рачун немачких интереса.¹⁴⁰⁸ Југословенска страна истакла је да може имати добре односе са обе немачке државе, а да односе са Западном Немачком кваре одређени поступци Бона. „Обезбедите промену саашње политике, онемогућите увредљиве поступке према нашој земљи, приђимо решавању отворених проблема, посебно оних из другог светског рата, где ХД [Халштајнова доктрина, Н. Д. Л.] нема шта да тражи и наши односи могу у релативно кратком року да се побољшају,“ уверавали су Југословени своје западнонемачке саговорнике.¹⁴⁰⁹ На самом крају разговора речи је било и о предстојећем самиту несврстаних. Западни Немци истицали су да би југословенско инсистирање на ланчаном признању Источне Немачке само блокирало пропоненте еластичније политике према Београду у СРН. Југословенска страна одговорила је да не намерава било коме да намеће своје ставове, да ће на конференцији сигурно бити речи о немачком питању, те да ће Југославија сигурно изнети свој став. Међутим, једно је образлагање става, а сасвим друго наметање политике, истицали су. На тај начин индиректно је дато усмено уверење да Југославија неће иницирати колективно признање Источне Немачке на предстојећој конференцији.¹⁴¹⁰

Преговори прекинути 1963, а настављени 26. јуна 1964, резултирали су потписивањем економско-финансијских споразума 16. јула 1964. у Бону.¹⁴¹¹ Ови споразуми имали су како привредни тако и политички значај. С привредне стране, Југославији је одобрен исти статус као и другим земљама листе Б, консолидована су одређена дуговања, постигнут је споразум о савезним јемствима и гаранцијама, договорено оснивање мешовитог комитета који би се бавио реализацијом споразума и постизањем нових, чиме се привредна сарадња из домена сила заштитница пребацивала на терен билатералних односа.¹⁴¹² Политички садржај споразума био је изражен тзв. „мантелпротоколом“, односно додатним протоколом који је садржао између осталог и политичку изјаву којом су се две

¹⁴⁰⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 7, док. 428988, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон, 2. 7. 1964.

¹⁴⁰⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 430204, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон, 15. 7. 1964.

¹⁴¹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 430204, Телеграм Дрндића ДСИП-у, Бон, 15. 7. 1964.

¹⁴¹¹ ВАК, В 102/68948, Oskar Schlitter, Aufzeichnung für den Beirat des Bundestages für handelspolitische Vereinbarungen betr.: Deutsch-jugoslawische Wirtschaftsverhandlungen, 24. 7. 1964.

¹⁴¹² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 436486, Односи СФР Југославија – СР Немачка, 13. августа 1964; ВАК, В 102/68948, Oskar Schlitter, Aufzeichnung für den Beirat des Bundestages für handelspolitische Vereinbarungen betr.: Deutsch-jugoslawische Wirtschaftsverhandlungen, 24. 7. 1964.

стране обавезале да ће у оквирима датих могућности стремити добрим односима и суздржавати се од корака који би могли да угрозе међусобне односе.¹⁴¹³

Југословенска страна сматрала је да први пут након прекида дипломатских односа Бон склапањем споразума са Југославијом изразио спремност на то да се међусобни односи приближе нормализацији. Иако нису очекивали успоставу дипломатских односа, нити неки радикалнији заокрет у политици СРН, сматрали су да постигнути споразуми представљају „значајну афирмацију наше спољне политике и указују на ефикасност подршке коју смо успели обезбедити код светске јавности и влада већег броја земаља, посебно САД, Француске и ВБ“.¹⁴¹⁴ „Истичући споразумевање као циљ, а притисак на Владу у Бону као средство, разрађујући истовремено убедљиву аргументацију за наше захтеве, практично смо допринели слабљењу ХД и оних снага које се унутар СРН и на међународном плану налазе на позицији хладног рата и нацистичко-реваншистичких концепција, а чије присуство и на недавним преговорима било потиснуто“, сматрало се у Београду.¹⁴¹⁵

Споразумима из јула 1964. нису отклоњени проблеми који су постојали у односима између Београда и Бона. И даље је било отворено питање обештећења, чекало се на западнонемачки одговор на југословенску ноту из фебруара, и даље је постојао проблем политичке емиграције, и даље је био нерешен статус југословенске радне снаге у СРН, социјалног осигурања, ветеринарска питања и др. Међутим, споразум је, поред решавања одређених економских и финансијских питања, поставио оквир за даље билатералне контакте и проналажење решења за нагомилане политичке проблеме.¹⁴¹⁶ Западни Немци очекивали су након постигнутих споразума, на основу југословенских ставова и политичке изјаве садржане у мантелпротоколу да Југославија неће на предстојећој конференцији у Каиру утицати на друге земље да признају Немачку Демократску Републику. Међутим, поучени искуством из 1957. и 1961. године, како би садржај политичке стране споразума

¹⁴¹³ ВАК, В 102/68948, Deutsch-jugoslawische Vereinbarungen, 24. 7. 1964.

¹⁴¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 436486, Односи СФР Југославија – СР Немачка, 13. августа 1964.

¹⁴¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 436486, Односи СФР Југославија – СР Немачка, 13. августа 1964.

¹⁴¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 436486, Односи СФР Југославија – СР Немачка, 13. августа 1964.

још једном прецизирали, предложили су да пре Каира дође до сусрета двојице саветника у министарствима спољних послова, Марка Никезића и Ота Ролфа Лара.

IV.2.4 Предвечерје новог самита несврстаних

Током пролећа 1964. и Источни Немци смањили су донекле своја очекивања везано за предстојећи самит несврстаних. Имајући у виду чињеницу да немачко питање није актуелно као 1961. године, да не представља акутну претњу миру, као и да су порасли притисци Бона на неангажоване земље, сматрали су да је нереално очекивати групно признање, али да треба усмерити напоре на то да у завршни акт уђе члан о постојању двеју немачких држава.¹⁴¹⁷ Сабравши утиске и информације о претконференцији у Коломбу, Министарство иностраних послова НДР израдило је почетком јуна план деловања. Како је истицано у инструкцији посланици НДР у Београду Елеонори Штајмер, ставови земаља учесница предстојеће конференције у Каиру у кључним питањима подударни су ставовима социјалистичких земаља и ДР Немачке. У питању су пре свега потреба за мирољубивом коегзистенцијом, разоружањем, ограничавањем нуклеарног наоружања, укидањем колонијализма, неоколонијализма и расне дискриминације, подршком земљама у развоју у економским и политичким питањима и др. Управо та подударност ставова, пружала је, према мишљењу источнонемачког МИП-а, прилику да Немачка Демократска Република представи сопствену „мирољубиву политику“ и аргументује је у категоријама вредносно блиским неангажованим државама. Истовремено, пружала се могућност да се на истим принципима укаже на „за мир опасну политику западнонемачког милитаризма и империјализма“. Конкретно, требало је преко пријатељских земаља попут Цејлона, Гане, Бурме, Кубе и Југославије утицати на то да оне на предстојећој конференцији став о немачком питању уклопе у сопствене принципе несврстаности, те да истакну постојање двеју немачких држава, решавање немачког питања путем приближавања двеју немачких држава и одрицања од нуклеарног наоружања, потребу пријема обе немачке државе у ОУН

¹⁴¹⁷ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 164–165.

и осуде Халштајнову доктрину као средство ограничавања суверенитета других држава.¹⁴¹⁸ Према Вилијаму Глену Греју, Источни Берлин прижељкивао је „вербалну победу“.¹⁴¹⁹

Зарад постизања жељеног циља, у плану је била замашна медијска кампања широм света у служби „раскринкавања“ западнонемачког „милитаризма“, подршке коју Бон пружа режиму у Јужној Африци и настојања да зарад својих „реваншистичких циљева“ дође у посед нуклеарног наоружања. Такође, источннемачки МИП припремао је обележавање 15 година постојања ДР Немачке, као и 50. годишњицу отпочињања Првог и 25. годишњицу отпочињања Другог светског рата. Паралелно са тиме, требало је појачати економску помоћ афро-азијским земљама, превасходно Гани и УАР-у. У реализацији својих намера, источннемачки МИП рачунао је на дипломатску и политичку помоћ осталих социјалистичких земаља, али и Југославије.¹⁴²⁰ Источннемачка дипломатија требало је да упути писма руководиоцима Југославије, Индије, УАР-а и Цејлона. Током лета и ране јесени у плану је било путовање неколико делегација у афро-азијске земље (УАР, Либан, Ирак, Либију, Гану, Дахомеј). Припремане су ноте и меморандуми о ставу НДР-а према конференцији неангажованих земаља, о „раскринкавању“ западнонемачког „неоколонијализма“, као и о источннемачком односу према Организацији уједињених нација. Представници НДР у свету, укључујући и посланицу Е. Штајмер, били су задужени да у складу са наведеним инструкцијама пропагирају политику Немачке Демократске Републике у земљама у којима су акредитовани, али и да будно прате све активности западнонемачке државе у вези са предстојећом конференцијом неангажованих.¹⁴²¹

С друге стране, поучени искуством Београдске конференције, представници у Бону упустили су се озбиљније него икада раније у кампању дискредитовања Немачке Демократске Републике. Један од првих корака била је снажна реакција на одлуку Цејлона

¹⁴¹⁸ PA AA, MfAA, C 1572/72, Schreiben der MfAA an Gen. E. Staimer, betr. Maßnahmeplan zur Vorbereitung der 2. Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten, 6. 6. 1964.

¹⁴¹⁹ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 165.

¹⁴²⁰ Југословенска грађа указује на то да су Источни Немци повремено тражили помоћ југословенских дипломата приликом посета њихових делегација неангажованим земљама, као и у свакодневним активностима источннемачких политичких и трговинских представника у земљама Азије и Африке. Такође, југословенски амбасадори били су с времена на време мољени да уруче различите источннемачке ноте и меморандуме представницима западних и ванблоковских земаља. Видети: ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 41962, Телеграм Милатовића ДСИП-у, 18. 1. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док- 438961, Телеграм Јовановића ДСИП-у, Багдад, 29. 9. 1964.

¹⁴²¹ PA AA, MfAA, C 1572/72, Schreiben der MfAA an Gen. E. Staimer, betr. Maßnahmeplan zur Vorbereitung der 2. Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten, 6. 6. 1964.

да подигне статус источнонемачког конзулата, чиме је послата порука неангажованим земљама да ће сваки корак ка признању НДР-а бити праћен и економским санкцијама.¹⁴²² У Бону су помно праћене припреме за нову конференцију неангажованих земаља. Током пролећа сматрало се да СРН мора рачунати са тиме да ће комунистичке земље настојати да наговоре већи број неангажованих земаља да током конференције вербално, или чак дипломатски признају постојање Немачке Демократске Републике.¹⁴²³ О опасности заједничког притиска земаља Источног блока јављао је западнонемачки амбасадор из Каира већ у фебруару 1964.¹⁴²⁴ Упркос напорима усмереним ка детанту у Европи, западне савезнице подржале су изолационистичку политику СР Немачке.¹⁴²⁵ У анализама Западнонемачког МСП-а учеснице конференције делили су у три групе – оне које су „саме од себе“ на линији Бона, оне које потенцијално могу подржати за Бон неповољне резолуције и оне, „непоправљиве“ (*die unbelehrbaren*), на челу са Југославијом, праћеном Кубом и Занзибаром.¹⁴²⁶ Иако се сматрало да позиције СРН нису превише забрињавајуће, требало је припремити низ мера у циљу осигуравања повољног исхода предстојеће конференције. Слично Источном Берлину, и Бон је у плану имао слање низа емисара, представника из света политике, али и журналистике, привреде, културе, одашиљање мисија добре воље. Требало је осигурати да у западнонемачкој развојној помоћи не долази до застоја. Требало је неутралисати источнонемачке нападе везане за подршку апартејду и савезништво са Португалом против ослободилачких покрета у лузофоној Африци. Требало је утврдити ко ће из СР Немачке бити директно присутан током одржавања конференције у Каиру.¹⁴²⁷ Такође, у плану је било да канцелар Ерахард упутити лично писмо свим учесницама конференције, а уз то бивши канцелар Аденауер и председник Либке оним лидерима неангажованих земаља са којима су током претходних година успоставили лични контакт.¹⁴²⁸ Упоредо са демаршима Бона, у престонице Трећег света стизао је низ меморандума западних савезница, којима су упозоравали владе неангажованих земаља против признања Источне Немачке.¹⁴²⁹ У случају потребе у „кључне земље“ које могу бити

¹⁴²² William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 165–173.

¹⁴²³ PA AA, B 40/99, Hausbesprechung über die kommende Neutralistenkonferenz, 8. 5. 1964.

¹⁴²⁴ PA AA, B 130/3129A, Fernschreiben aus Kairo an das AA, 26. 2. 1964.

¹⁴²⁵ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 164.

¹⁴²⁶ PA AA, B 40/99, Hausbesprechung über die kommende Neutralistenkonferenz, 8. 5. 1964.

¹⁴²⁷ PA AA, B 40/99, Hausbesprechung über die kommende Neutralistenkonferenz, 8. 5. 1964.

¹⁴²⁸ PA AA, B 40/99, Zweite Hausbesprechung über die kommende Neutralistenkonferenz, 17. 7. 1964.

¹⁴²⁹ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 164.

колебљиве, попут Индије, Индонезије, Алжира и Гане, требало је послати специјалне изасланике. Такође, оне земље, блиске западнонемачким ставовима, које оклевају да ли да учествују, требало је охрабрити да прихвате позив за Каирску конференцију.¹⁴³⁰

С обзиром на углед Југославије међу неангажованим земљама, у Бону се сматрало да је нужно указати да југословенска политика према немачком питању није „неутрална“. У том циљу, требало је израдити документ, којим би се показало у којој је мери југословенски став од средине 50-их година подударан совјетском, као и колико данашње југословенске позиције не одуарају од позиција СССР-а. Материјал, међутим, није требало унапред растурати, већ у одлучити у зависности од југословенског држања на конференцији.¹⁴³¹ Иако је југословенско држање до краја било неизвесно, дипломатским каналима, поред упозоравајућих мишљења да ће Југославија по немачком питању заузети просовјетски став, стизале су и умирујуће вести – да Југославија неће иницирати признање Немачке Демократске Републике на Каирској конференцији, те да не намерава да због тог питања угрожава своје односе са ванблоковским државама.¹⁴³² Ипак, Бон је остајао на опрезу, услед опасности да југословенска страна намерно пласира дезинформације западнонемачким дипломатама, „како би успавала нашу будност“. Стога су западнонемачке дипломате у западним земљама, ваневропском свету и Москви добиле задатак да пажљиво прате југословенске спољнополитичке активности у земљама у којима су акредитовани.¹⁴³³

Када је о Источном Берлину реч, током лета 1964. сматрало се да је југословенски однос према немачком питању у начелном смислу готово подударан совјетском, али да у пракси југословенска страна увек, у мањој или већој мери, води рачуна о западнонемачким интересима, те је због тога неретко суздржана према источнонемачким иницијативама. Као примери таквог односа у пракси навођени су југословенски суздржан став о питању сепаратног мировног уговора са НДР, чињеницу да Југославија за разлику од других социјалистичких земаља није уступила архивска документа о Хансу Глобкеу, да се није изјаснила поводом уговора о пријатељству потписаном јула 1964. између НДР и СССР-а,

¹⁴³⁰ PA AA, B 40/99, Zweite Hausbesprechung über die kommende Neutralistenkonferenz, 17. 7. 1964.

¹⁴³¹ PA AA, B 40/99, Zweite Hausbesprechung über die kommende Neutralistenkonferenz, 17. 7. 1964; Dritte Hausbesprechung über die kommende Neutralistenkonferenz, 31. 7. 1961.

¹⁴³² PA AA, B 130/3129A, Telegramm, 24. 4. 1964; Fernschreiben aus London, 13. 5. 1964; Botschaft der BRD in Kairo an das AA, 15. 8. 1964.

¹⁴³³ PA AA, B 130/3129A, Telegramm, 24. 4. 1964.

да није послала делегацију на обележавање 25, односно 50 година од почетка Другог, односно Првог светског рата, да је одбила да постави питање групног признања Источне Немачке у Колумбу, те да је Едвард Кардељ током посете Источном Берлину маја 1964. одбио да обиђе Берлински зид.¹⁴³⁴ Управо кораке на које је Источни Берлин гледао са неодобравањем, југословенска страна видела је као „најбољи метод“ у покушају да се Источним Немцима стави до знања да „немају моралног права да настоје да нас ангажују“.¹⁴³⁵ Ипак, у светлу предстојеће Конференције у Каиру, око чије је припреме Југославија била у великој мери ангажована, југословенска страна очекивала је да ће бити суочена са „неким њиховим новим иницијативама“, а Источни Берлин доиста се и даље трудио око југословенског држања.¹⁴³⁶ Стога, осим низа нота и меморандума који су стизали на југословенску адресу током 1964. године¹⁴³⁷ и посете потпредседника владе Бруна Лојшнера који је примљен код Тита, у Београд је у септембру, свега две недеље пред почетак Каирске конференције, стигао још један гост из Источне Немачке.

IV.2.5 Лар и Улбрихт у Београду, Тито у Каиру

Крајем јула 1964. посланица НДР у Београду Елеонора Штајмер затражила је хитан пријем код југословенског председника. Разлог је била службена посета Валтера Улбрихта Бугарској. Улбрихт је намеравао да се из Софије за Берлин врати возом, те да на том путу направи паузу у Београду где би био уприличен сусрет са Титом, уколико се југословенски председник сложи.¹⁴³⁸ Тито је примио источњемачку посланицу на Брионима готово три недеље касније, изразивши да са задовољством прихвата сусрет са Улбрихтом приликом његовог пропутовања кроз Југославију.¹⁴³⁹ Од јесени 1963. Источни Немци су у више наврата изражавали жељу да дође до размене посета на највишем нивоу, предлажући да Улбрихт на јесен 1964. посети Југославију. У ДСИП-у се сматрало да би посета у том

¹⁴³⁴ РА АА, МfАА, А 5364, Zusatz zur Allgemeinen Information über die SFRJ, 19. 8. 1964.

¹⁴³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 429688, Телеграм Јовића ДСИП-у, 10. 7. 1964.

¹⁴³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 429688, Телеграм Јовића ДСИП-у, 10. 7. 1964.

¹⁴³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 412771, Забелешка о разговору Ђуре Нинчића са саветником посланства НДР Шлагеом, 13. 2. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 4188, Забелешка о разговору М. Никезића са послаником НДР Е. Штајмер 4. 1. 1964.

¹⁴³⁸ АЈ, 837, I-3-a/82-7, Забелешка о разговору са Елеонором Штајмер, Послаником НДР, 22. 7. 1964.

¹⁴³⁹ АЈ, 837, I-3-a/82-7, Забелешка о разговору друга Председника са Елеонором Штајмер, 11. 8. 1964.

тренутку служила служила „скоро искључиво политичким интересима НДР“, „али не и у потребној мери нашим“, те се настојало да се посете на највишем нивоу одгоде за касније.¹⁴⁴⁰ Уместо тога, југословенска страна иницирала је узвратну посету парламентарне делегације¹⁴⁴¹ на челу са Едвардом Кардељем Источном Берлину на пролеће 1964. У Београду се сматрало да и Кардељева посета „представља подршку Улбрихту у ситуацији када се нашао пред изолацијом“, услед чињенице да Кина, али и остале источноевропске земље настоје да успоставе конткате са Западном Немачком.¹⁴⁴²

Међутим, крајем јула, Источни Немци поново су покренули питање сусрета на врху, иако у виду незваничне Улбрихтове посете на путу из Софије за Источни Берлин.¹⁴⁴³ Такав вид посете било је тешко одбити, а истовремено не угрозити међусобне односе. Суштински, југословенска страна била је стављена пред ствшен чин. Да ли је југословенски председник заиста „са задовољством“ ишчекивао разговоре са Улбрихтом може се наслутити из његовог коментара на програм Улбрихтовог једнодневнoг боравка у Београду. На предлог шефа протокола да се пред источнoнемачким гостима прикаже мања фолклорна група у трајању од 40 минута, Тито је дописао: „може и мало већа група и да буде програм квалитетан и да траје и више. Т.“¹⁴⁴⁴ Продужавањем протоколарних и свечаних елемената посете сужавано је време преостало за разговор двојице лидера. Самим тиме, разговори су се сводили на изношење ставова, не остављајући превише простора за међусобну дискусију. Према мишљењу ДСИП-а, иницирање Улбрихтове посете било је мотивисано „политичким потребама НДР у овом моменту (коришћење положаја и угледа наше земље) међу неангажованим земљама а у вези са настојањима Немаца да се на НКН постави питање колективног признања НДР као и на тој линији анкуражирање заједничке борбе против *Халитајнове доктрине* у правцу даље афирмације НДР у АА [афро-азијским, прим. Н. Д. Л.] земљама“.¹⁴⁴⁵ Преко америчких извора, Министарство спољних послова у Бону сазнало

¹⁴⁴⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 4247, ДСИП, Информација о неким питањима из односа СФРЈ–НДР, 6. 1. 1964; АЈ, 837, I-3-а/82-8, Забелешка поводом предлога Валтера Улбрихта да се састане са другом Председником 18 или 19 септембра у Београду.

¹⁴⁴¹ Источнoнемачка парламентарна делегација Југославију је посетила 1960. године.

¹⁴⁴² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 421457, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 15. 5. 1964.

¹⁴⁴³ АЈ, 837, I-3-а/82-8, Забелешка поводом предлога Валтера Улбрихта да се састане са другом Председником 18 или 19 септембра у Београду.

¹⁴⁴⁴ АЈ, 837, I-3-а/82-8, Белешка у вези са посетом Улбрихта, 9. 9. 1964.

¹⁴⁴⁵ АЈ, 837, I-3-а/82-8, Забелешка поводом предлога Валтера Улбрихта да се састане са другом Председником 18 или 19 септембра у Београду.

је крајем августа да је Улбрихова посета у плану. На основу доступних информација, сматрало се да је Тито посету, на којој је „Панков“ у више наврата инсистирао, прихватио са оклевањем и невољно, те да ће она по свему судећи бити кратка и незваничног карактера.¹⁴⁴⁶ Иако је, према мишљењу Бона, посета пре свега за циљ имала учвршћивање положаја у оквиру Источног блока, сматрало се да ће Улбрихт несумњиво настојати и да утиче на Титово држање о немачком питању на предстојећој Конференцији у Каиру.¹⁴⁴⁷

Још током трајања привредних преговора између југословенске и западнонемачке стране у Бону јула 1964, Западни Немци предложили су да у након потписивања споразума дође до састанка између Марка Никезића и Ота Ролфа Лара. Циљ овог сусрета требало је да буде размена мишљења о билатералним питањима и даље унапређење атмосфере у међусобним односима. Југословенска страна сматрала је да је кључни разлог лежи у предстојећем самиту несврстаних, те да Бон настоји да осигура да Југославија неће покретати питање признања Немачке Демократске Републике. Сматрали су, међутим, и да је могуће да су Западни Немци обавештени о планираној Улбриховој посети Београду на путу из Бугарске, те да страхују да ће Улбрихт утицати на Тита да се Југославија ангажује око признања НДР у Трећем свету, да им је у живом сећању 1957. година, када је Југославија по постизању привредних споразума признала Немачку Демократску Републику, те да страхују да би протагонисти еластичније политике према Југославији доживели велики ударац, уколико би одмах по потписаним споразумима Југославија у Каиру иступила у прилог признању НДР, уколико би подигла ниво представништва у Источном Берлину или уколико би проширила кампању против СРН поводом обештећења.¹⁴⁴⁸

До састанка Лара и Никезића требало је да дође у Бечу. Услед Никезићеве повреде, југословенска страна предложила је да неки други представник ДСИП-а разговара са Ларом, међутим, он је инсистирао да саговорник буде Марко Никезић, те се понудио да лично дође у Београд. Тако је 4. септембра Лар допутовао у муњевиту посету Београду, која је привукла велику пажњу јавности, а чији је циљ био да се на високом нивоу продискутује

¹⁴⁴⁶ РА АА, В 130/3129А, Abteilung II, Aufzeichnung betr. Geplanter Besuch Ulbrichts in Jugoslawien, 27. 8. 1964.

¹⁴⁴⁷ РА АА, В 130/3129А, Abteilung II, Aufzeichnung betr. Geplanter Besuch Ulbrichts in Jugoslawien, 27. 8. 1964.

¹⁴⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 432463, Односи СР Немачка – СФР Југославија (Тезе за састанак Р. Лар – М. Никезић), 18. 8. 1964.

садржај мантелпротокола.¹⁴⁴⁹ Припремајући се за разговоре са Ролфом Ларом, југословенска страна прецизирала је своје ставове о низу политичких питања – о ставу о немачком питању на предстојећем самиту несврстаних, о обештећењу, политичкој емиграцији, подизању ранга представништва са Источном Немачком. Наиме, југословенска дипломатија процењивала је да покретање питања признања НДР не би имало изгледа да успе, да је оно „у постојећој констелацији објективно ипак другоразредно“, да би се на њему могле подвојити присутне делегације, те да би самим тиме могло угрозити једнодушност по другим важнијим питањима, а тиме и сам успех конференције. Стога југословенска делегација није намеравала да се ангажује око уношења питања признања Источне Немачке у дневни ред конференције, иако је у плану било изношење сопственог става о немачком питању.¹⁴⁵⁰

У припремним материјалима југословенске стране, међу факторима који су утичу на југословенску одлуку да не покреће питање признања НДР-а на конференцији у Каиру не помиње се фактор Западне Немачке. Међутим, односи са Боном представљали су кључни фактор у доношењу одлуке о рангу представништва у Источном Берлину. Сматрало се да тренутни ниво представништва не представља суштинску препреку за развој односа са НДР-ом, а да би подизање на ранг амбасаде нужно изазвало негативну реакцију Запада, посебно СР Немачке, те да стога није у плану подизање посланстава у ранг амбасада. По питању обештећења, југословенска страна сматрала је да је најбоље то питање решити билатералним путем, али да Бонска влада мора дати неке гаранције да ће приступити решавању истог. Истовремено, требало је захтевати радикално онемогућавање делатности политичке емиграције. Иако у Београду није било колебања везано за став о немачком питању на предстојећој конференцији несврстаних, сматрало се да неизвесност која у вези с тим постоји у Бону, као и потенцијална могућност изношења обештећења пред међународне форуме, омогућују Југославији да се у разговорима са Ларом постави

¹⁴⁴⁹ ВАК, В 102/68948, Inkrafttreten der deutsch-jugoslawischen Vereinbarungen, 28. 9. 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 435659, Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове М. Никезића са Р. Ларом, државним секретаром (заменик министра) у Министарству иностраних послова СРН, 4. 9. 1964. у Београду

¹⁴⁵⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 432463, Односи СР Немачка – СФР Југославија (Тезе за састанак Р. Лар – М. Никезић), 18. 8. 1964.

„офанзивно“, као и да дође до помака у питањима обештећења и емиграције.¹⁴⁵¹ Југославија је била економски заинтересована да се потписнаи споразуми остваре, као и да они допринесу решавању других отворених питања – „Отуд смо реално заинтересовани да се остваре, односно да у оквирима наше принципијелне политике избегнемо мере које би то могле осујетити“.¹⁴⁵²

Југословенске процене о темама које ће бити предмет разговора биле су исправне. Лар је на почетку истакао да састанак није повезан са ратификацијом споразума из јула, да ће до ње свакако доћи, али да жели да покрене неколико за Бон осетљивих питања и спреман је да саслуша проблеме за које је југословенска страна заинтересована. Лар је нагласио да је 1957. признање НДР-а тешко пало Бону, али да су се у међувремену помирили са тиме. Међутим, то што је Југославија са НДР успоставила посланства, а не амбасаде, Бон је тумачио као сигнал да ни Југославија не жели потпуни прекид односа са Боном. „Подизање данас посланства на ранг амбасада изазвало би шок у СРН,“ истакао је Лар. Поред тога, „били би јако погођени ако би Југославија узела иницијативу и на конференцији предложила осталим учесницима да успоставе односе са НДР“. Лар је нагласио и да су обавештени како се Источни Берлин спрема да постави захтев за пријем у ОУН као посматрач, те да би Бон био осетљив уколико би се Југославија ангажовала у корист НДР-а. На крају, надају се да се неће заостравати напади југословенске штампе на СРН. Никезић је истакао да Југославија не може да се обавезе ни једној немачкој држави у вези са односима са другом, али „само за његову информацију“, саопштио је Лару да „југословенска влада не сматра да је садашњи ранг њеног представништва у Берлину препрека у развијању економских, културних и др. односа са НДР.“ Имплицитно тиме је поручио Лару да Југославија неће дизати посланства у ранг амбасаде. По питању конференције у Каиру, Никезић је рекао да ће кључна питања у расправи бити мир, међународна сарадња и неразвијене земље, да Југословенска влада сматра да није нужно уносити специфична питања у дневни ред, па тако ни односе са СРН и НДР, иако не може спречити да нека друга земља покрене то питање. Такође, ако буде речи о немачком, Југославија ће изнети своје познате ставове. На тај начин, Лару је речено да Југославија неће иницирати признање

¹⁴⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 432463, Односи СР Немачка – СФР Југославија (Тезе за састанак Р. Лар – М. Никезић), 18. 8. 1964

¹⁴⁵² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 432463, Односи СР Немачка – СФР Југославија (Тезе за састанак Р. Лар – М. Никезић), 18. 8. 1964.

Источне Немачке на конференцији у Каиру. Никезић је на крају рекао да Југославија не може бити против источнонемачког захтева да јој се одобри статус посматрача у ОУН-у, али је између редова речено да Југославија неће бити иницијатор. У разговорима са Ларом Никезић је покренуо питања важна за југословенску страну, пре свега либерализацију, обештећење и емиграцију. Навише је речи било о обештећењу. Југословенска страна нагласила да је обештећење предуслов за даље побољшање односа. Затражено да Влада СРН поново размотри југословенску ноту. У случају негативног одговора, Југославија ће изнети то питање пред међународне форуме. На крају разговора Лар је рекао да „нешто што није могуће данас може постати могуће сутра“.¹⁴⁵³ Разговор Лара и Никезића прецизирао је суштину мантелпротокола. Према западнонемачком схватању, побољшавање односа у границама могућег и избегавање сметњи у политичкој сфери у пракси је значило да Југославија не покреће питање обештећења на међународном нивоу, да не подиже статус Источне Немачке, а да Западни Немци ограниче делатност емиграције.¹⁴⁵⁴ У југословенским изворима се међутим било какво обавезивање даљих корака не помиње. Према југословенском тумачењу, мантел протоколом постављени су дугорочнији оквири сарадње Југославије и Западне Немачке. Протокол није ограничен на конкретне проблемне, већ на линији источне политике за циљ има да обухвати целину билатералних односа. Стога ДСИП развија конкретне предлоге са циљем да се обухвате контакти, посете, делегације, обештећење, привредни односи, културни односи, да се реализује споразум од 16. 7. и друга отворена питања.¹⁴⁵⁵

У инструкцији дипломатско-конзуларним представништвима након сусрета Никезића и Лара најављено је да предстоје преговори о регулисању положаја југословенске радне снаге и о запошљавању, борба за онемогућавање антијугословенске емиграције, као и „обнова акције за обештећење“. У контактима са штампом, политичким личностима и дипломатама југословенски представници требало је да покрећу питање обештећења,

¹⁴⁵³ Лар је у разговору покренуо и неколико мање крупних питања, конкретно, питање немачких гробаља, које је покренуто 1962, али је после убиства у Мелему прекинута расправа о томе. Никезић је одговорио да је то политичко питање које не може бити решено пре обештећења. Поред тога, Лар се интересовао за судбину немачког држављанина Кола, као и за проблем Немаца који из Источне Немачке долазе у Југославију, одатле желе у Западну Немачку, што им југословенске власти онемогућавају. Лар је упитао да ли се то може избећи, али је Никезић избегао да одговори на то питање.

¹⁴⁵⁴ ВАК, В 102/68948, Inkrafttreten der deutsch-jugoslawischen Vereinbarungen, 28. 9. 1964.

¹⁴⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 154, док. 438181, Месечно писмо Службе за заштиту југословенских интереса у СР Немачкој, 21. 9. 1964.

наглашавајући то да од Бона зависи да ли ће се решавати билатерално или пред међународним форумима. Ипак, о нади у позитивне промене у односима са Боном сведочи и инструкција ДСИП-а да треба настојати да СРН пре Каира позитивно одговори на ноту.¹⁴⁵⁶

Убрзо након сусрета дошло је до ратификације споразума из јула. Иако је договор био да се разговор Никезића и Лара не објављује у медијима, западнонемачка штампа ипак је писала о сусрету. Наводно, како је представник СРН у Београду Ханс Бок истицао, Лар је био „незадовољан“ због тога. Према југословенском мишљењу, западнонемачка штампа тумачила је одређене одредбе протокола у складу са интересима СРН. Тако се у чланцима истицало не да је било речи о размени мишљења, већ да су добијене гаранције у погледу југословенске политике.¹⁴⁵⁷ Сличне информације стигле су и дипломатским каналима, од Ханса Бока, преко пољских дипломата у Београду, до Елеоноре Штајмер, која је по налогу своје владе затражила пријем у ДСИП-у, како би сазнала да ли је у разговорима између Никезића и Лара било речи о југословенском ставу о немачком питању на предстојећој конференцији несврстаних и о рангу представништава са Источном Немачком.¹⁴⁵⁸ Како је Штајмерова истицала, спомињу се „неке клаузуле“, круже гласине да је Југославија добила кредите од Западне Немачке под политичким условима, а „чак неки говоре о конкретним условима (амбасада, непостављање немачког питања у Каиру)“.¹⁴⁵⁹ Стога је ДСИП инструкисао југословенска представништва у Мелему, Хамбургу и Минхену да у разговорима са представницима медија, политике и страним дипломатама треба инсистирати на својој интерпретацији.¹⁴⁶⁰ Управо ова не случајна разлика у тумачењу додатног протокола биће извор велике затегнутости у југословенско-западнонемачким односима наредне две године.

Свега две недеље након Ларове посете, у јутарњим часовима 19. септембра у Београд је допутовао Валтер Улбрихт. Према програму боравка, предвиђени су били

¹⁴⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 432463, Телеграм ДСИП-а Свим представништвима СФРЈ, 16. 9. 1964.

¹⁴⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 432436, Телеграм ДСИП-а југословенским представништвима у Мелему, Минхену и Хамбургу, 12. 9. 1964.

¹⁴⁵⁸ АЈ, 837, I-5-b/81-3, Забелешка о разговору помоћника државног секретара Мирка Тепавца са послаником НДР Елеоноре Штајмер 15. 9. 1964.

¹⁴⁵⁹ АЈ, 837, I-5-b/81-3, Забелешка о разговору помоћника државног секретара Мирка Тепавца са послаником НДР Елеоноре Штајмер, 15. 9. 1964.

¹⁴⁶⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 8, док. 432436, Телеграм ДСИП-а југословенским представништвима у Мелему, Минхену и Хамбургу, 12. 9. 1964.

двочасовни разговори у Белом двору, од 11.30 до 13.30.¹⁴⁶¹ У свом излагању, Улбрихт је посебну пажњу посветио немачком питању и Западној Немачкој, не поменувши ни једном речју предстојећу Конференцију у Каиру. Акцент је ставио на образлагање источнонемачког става да до решења немачког националног питања може доћи само у условима разоружања, односно, уколико се савлада немачки империјализам, што Југославија као жртва немачког империјализма и фашизма, који је у два наврата изазвао светске ратове, свакако зна. Додао је да данас макар постоји једна немачка држава мира, чиме је снага немачког империјализма ограничена. Титово излагање о немачком питању било је у складу са Улбрихтовим. „Ја сам више пута изјавио да је срећа што постоје двије Њемачке“, односно, „кад већ не може да постоји једна права демократска Њемачка, онда је боље да су двије од којих је бар једна демократска“. Титово виђење било је сасвим идеолошки уобличено. Истицао је да је управо Западна Немачка елемент који кочи окончање Хладног рата, да се Хладни рат баш у Западној Немачкој „жилаво држи“, да се Западни Немци „хране од ратних припрема“, да међу њима има „доста старих профашистичких и најреакционарнијих елемената“, те да ће се решавање немачког питања „мало одужити“. „Ја сам нашим пријатељима у разним државама говорио често да је потребно да постоје двије њемачке државе, јер ћемо прије доћи до мира него кад би постојала једна њемачка држава која би била наоружана и под утицајем империјалистичких и агресивних сила“, истакао је Тито.¹⁴⁶²

Каирску конференцију експлицитно је поменуо југословенски председник, и то у два наврата, истичући да ће га о томе сигурно бројни представници неангажованих земаља питати за мишљење. У контексту односа Југославије са неангажованим земљама, Тито је настојао да увери Улбрихта да је управо ванблоковски положај Југославије оно што јој доноси углед и утицај у ваневропском свету, те да је такво југословенско држање истовремено и у интересу свих социјалистичких земаља, јер би у супротном имала мање простора да пропагира социјализам. На крају разговора и Улбрихт се осврнуо на Каирску конференцију. Истакао је да би за НДР од значаја било уколико би се у Каиру покренуло питање безатомских зона и у Европи, уколико би се заузео став против мултилатералног

¹⁴⁶¹ РА АА, МfАА, А 5364, Програм боравка, 19. 9. 1964.

¹⁴⁶² АЈ, 837, I-3-a/82-8, Забелешке о разговорима председника Тита и председника Валтера Улбрихта, 19. 9. 1964.

атомског наоружања, те уколико би се представницима афро-азијских земаља ставило до знања да „онај ко одржава односе само са Западном Немачком практично је под притиском западнемачког империјализма“.¹⁴⁶³

Улбрихт није дошао у Београд са конкретном молбом за Тита, нити је током разговора покушавао да утиче на став југословенског председника о немачком питању.¹⁴⁶⁴ За тиме и није било потребе, имајући у виду да југословенски став није много одударао од источнемачког. Значај посете није лежао у садржини двочасовних разговора, већ је био манифестационе природе. Као што је сматрао да би његова посета Насеру „објективно значила извјесну акцију против колонијалних снага у Африци“¹⁴⁶⁵, тако је и посетом Титу две недеље пред почетак Каирске конференције индиректно слата порука представницима неангажованих држава међу којима Југославија ужива углед да је Немачка Демократска Република „на истој страни“.

На Конференцији у Каиру било је далеко мање речи о немачком питању него три године раније у Београду. Једино су председник Малија Кеита и Јосип Броз Тито у својим говорима експлицитно истакли постојање двеју немачких држава. О уједињењу подељених држава кроз споразумевање двају делова говорили су Нкрумах и министар спољних послова Нигерије. С друге стране, бројни говорници истицали су нужност уједињења подељених нација, од тога значајан део о нужности самоопредељења. О мировном уговору са Немачком није било говора. Доиста, у свом говору у Каиру Тито се само укратко осврнуо на немачко питање, истакавши да „можемо констатовати да је дошло до попуштања затегнутости и у њемачком питању, чије рјешење треба тражити, прије свега, у преговорима између двије њемачке државе и тако омогућити њемачком народу да одлучује о својој будућности“.¹⁴⁶⁶ Анализа источнемачког МИП-а указује на то да је Титова опаска о попуштању затегнутости у немачком питању „погрешна“, те да „младе националне државе“ и даље

¹⁴⁶³ АЈ, 837, I-3-a/82-8, Забелешке о разговорима председника Тита и председника Валтера Улбрихта, 19. 9. 1964.

¹⁴⁶⁴ То је истакнуто и у информацији ДСИП-а дипломатским представништвима СФРЈ: „Улбрихт није директно тражио наше ангажовање у циљу признања НДР на НКН, али је ипак истакао велике могућности нашег утицаја у овом правцу.“ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 71, док. 437801, Телеграм ДСИП-а дипломатским представноштвима СФРЈ, 5. 10. 1964.

¹⁴⁶⁵ АЈ, 837, I-3-a/82-8, Забелешке о разговорима председника Тита и председника Валтера Улбрихта, 19. 9. 1964.

¹⁴⁶⁶ АЈ, 837, I-4-a/5, Говор на Другој конференцији шефова држава и влада неангажованих земаља, Каиро, 6. 10. 1964.

потцењују западнонемачки „милитаризам“ и „империјализам“, као и опасности до којих они могу довести.¹⁴⁶⁷ Ипак, сматрали су да је, истакавши преговоре између две Немачке као пут за решавање немачког питања, Тито задао ударац „властодршцима у Бону“.¹⁴⁶⁸ У целини узевши, иако немачко питање није имало проминентно место на конференцији у Каиру, у Источном Берлину се сматрало да оно што се о немачком питању могло чути треба оценити као осуду Халштајнове доктрине пред светском јавношћу.¹⁴⁶⁹

Према мишљењу Западнонемачке амбасаде у Каиру, Тито је рекао најмање што је могао о немачком питању да саопшти.¹⁴⁷⁰ Иако Југославија није променила свој став према немачком питању, Титов говор у Каиру у знатној мери разликовао се од његових „антинемачких полемика и иницијатива“ са Београдске конференције, чиме је југословенски однос, према мишљењу западнонемачког МСП-а, суштински дошао на становиште од пре Београдске конференције.¹⁴⁷¹ У Бону су закључивали да су обраћања Тита и Кеите била најпроблематичнија за СРН, али да је и Титов говор суштински био „благ“. Сматрало се да је, за разлику од Београдске конференције, када је знатан број учесница нагињао признавању двеју немачких „држава“, „влада“, или „земаља“, на Каирској конференцији није владала слична атмосфера. Немачко питање било је маргинално, а исход Каирске конференције може се оценити као „успех немачке политике“, сматрало се у Бону.¹⁴⁷²

Каирска конференција није донела суштинске промене када је о немачком питању реч. У говорима појединих лидера, укључујући и Јосипа Броза Тита, доиста јесте истакнуто постојање двеју немачких држава као реалност и њихово међусобно споразумевање као пут за достизање немачког јединства.¹⁴⁷³ Источни Берлин могао је то да слави као „вербалну победу“ и доказ о превазиђености Халштајнове доктрине. Мешутим, не само што на

¹⁴⁶⁷ PA AA, MfAA, C 1572/72, Einschätzung der Haltung Jugoslawiens auf der Kairoer Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten, 2. 11. 1964.

¹⁴⁶⁸ PA AA, MfAA, C 1572/72, Einschätzung der Haltung Jugoslawiens auf der Kairoer Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten, 2. 11. 1964.

¹⁴⁶⁹ PA AA, MfAA, C 1572/72, Einschätzung der Haltung Jugoslawiens auf der Kairoer Konferenz der nichtpaktgebundenen Staaten, 2. 11. 1964.

¹⁴⁷⁰ AJ, 837, I-4-a/5, Билтен бр. 7, 7. 10. 1964.

¹⁴⁷¹ PA AA, B 130/3129A, Deutschl-jugoslawische Beziehungen, Anwendung der „Ostblockklausel“ auf Jugoslawien, Bonn, 11. 12. 1964.

¹⁴⁷² PA AA, B 40/99, Die zweite Konferenz der ungebundenen Staaten in Kairo vom 5.–10. Oktober 1964 und das Deutschlandproblem, 30. 10. 1964.

¹⁴⁷³ Amit Das Gupta, „The non-aligned and the German question“, 153.

Каирској конференцији није покренуто питање колективног признања НДР-а, и што постојање двеју немачких држава није ушло у званични документ, већ је и на чисто декларативном плану, у говорима и дискусијама, немачко питање заузимало далеко мање простора него три године раније у Београду. Имајући то у виду, Влада у Бону могла је бити задовољна исходом. У југословенском ставу према немачком питању није дошло до промена. Међутим, оно што је на Каирској конференцији постало очигледно јесте да је за већину неангажованих држава немачко питање од другоразредног значаја, осим у тренуцима када представља акутно жариште кризе, као што је био случај 1961. године. За разлику од већине, југословенски лидери су у немачком питању видели једно од кључних међународних и безбедносних проблема. Међутим, најкасније у Каиру суочили су се са тиме да ће савезнике за његово решавање морати да потраже у Европи.

V ПРИВИДНА ПОБЕДА ИСТОЧНОГ БЕРЛИНА У НЕМАЧКО-НЕМАЧКОЈ БОРБИ ЗА ЈУГОСЛАВИЈУ (1965–1966)

V.1 ЈОСИП БРОЗ ТИТО У ИСТОЧНОЈ НЕМАЧКОЈ 1965. ГОДИНЕ

V.1.1 Најава Титове посете Источној Немачкој

„Друг Улбрихт са својом супругом и сарадницима овде је само на пролазу. Ми смо се данас споразумјели да ускоро једни другима учинимо и званичне посјете, и по државној и по партијској линији“, истакао је Тито у здравици на ручку у част Валтера Улбрихта приликом његове незваничне посете Београду септембра 1964.¹⁴⁷⁴ „Веома сам захвалан због изјаве нашег пријатеља, друга Тита, да је дошло време да се узајамно и званично посећујемо. [...] Ми смо позвали друга Тита да, са својом супругом, што пре, службено посети Немачку Демократску Републику“, одговорио је Валтер Улбрихт на Титову здравицу.¹⁴⁷⁵ Приликом Улбрихтовог испраћаја на београдском аеродрому источнонемачка посланица незванично је пренела како он не планира јавно да помиње договор о посетама на највишем нивоу, већ ће о томе само реферисати Политбироу. Разлог је наводно лежао у настојању да се избегну негативни коментари западнемеачке штампе и у обзирима према југословенским интересима.¹⁴⁷⁶ Можда је на опрез наводио и страх од јавног понижења, уколико би југословенска страна посустала под западним притисцима и одустала од реализације договорене посете.

У сваком случају, Улбрихт је могао бити задовољан посетом Београду. Како је истакао у изјави за *Нојесд дојчланд* по повратку у Источни Берлин, у разговорима са југословенском страном до изражаја је дошла потпуна сагласност у свим питањима везаним за међународне односе, билатералну сарадњу и развој међународног радничког покрета. „Нас повезује заједнички циљ, изградња социјалистичког друштва“, нагласио је

¹⁴⁷⁴ АЈ, 837, I-3-a/82-8, Здравница Председника Тита на ручку у част Валтера Улбрихта, 19. 9. 1964.

¹⁴⁷⁵ АЈ, 837, I-3-a/82-8, Одговор Председника Државног Савета НДР Валтера Улбрихта на здравицу Председника Тита, 19. 9. 1964.

¹⁴⁷⁶ АЈ, 837, I-3-a/82-8, Забелешка о разговору Јелка Жагара, саветника из Комисије за међународну сарадњу и везе СО ССРНЈ, са Елеонором Штајмер, послаником НДР у СФРЈ, вођеном 20. 9. 1964.

Улбрихт.¹⁴⁷⁷ Свега три године раније, на првомајској паради у Источном Берлину ношен је глобус на ком је Југославија била уцртана као капиталистичка земља.¹⁴⁷⁸ Упадљиво истицање на више места у изјави социјалистичког карактера Југославије била је новина у односу на раније. С једне стране, несумњиво је разлог лежао у потреби да се непосредно пред Каирску конференцију, а у светлу обећане Титове посете, односи са Југославијом прикажу у што бољем светлу, али и Београду пошаље сигнал о спремности на сарадњу. С друге стране, предуслов се, по обичају, налазио у односима на релацији Београд–Москва. Сусрет Улбрихта и Тита уследио је у тренутку када је приближавање Југославије и Совјетског Савеза, које је отпочело након Београдске конференције, досезало нови врхунац. Након посете совјетског министра спољних послова Андреја Громика Југославији априла 1962, затим Петра Стамболића и Мијалка Тодоровића Москви јула 1962, Леонида Илича Брежњева, у том тренутку другог човека совјетске државне и партијске хијерархије, Југославији септембра/октобра 1962, уследила је Титова посета Москви децембра 1962. и Хрушчовљев боравак у Југославији августа 1963, да би јуна наредне године дошло је до новог и уједно последњег сусрета Тита и Хрушчова у Совјетском Савезу.¹⁴⁷⁹ Овај сусрет по степену блискости превазилазио је све претходне, садржавајући у себи „све елементе за вођење заједничке политике“.¹⁴⁸⁰

Југословенски односи са Источном Немачком пратили су узлазни тренд у односима са Москвом, те су од јануара 1963. приметне биле иницијативе источнонемачке стране за интензивнијом сарадњом на државном и партијском плану. Тако је југословенска делегација на челу са Вељком Влаховићем присуствовала VI конгресу ЈСПН-а јануара 1963, Едвард Кардељ предводио је парламентарну делегацију која је пролећа 1964. отпутовала у узвратну посету НДР-у, потписан је низ споразума којима су регулисана нерешена питања из периода пре успоставе дипломатских односа, конзуларна питања, питања културне сарадње и др., дошло је до размене више делегација друштвених и културних организација, договорено је формирање међувладиног мешовитог комитета за привредну и научно-техничку сарадњу, а врхунац у дотадашњим односима представљала је Улбрихтова

¹⁴⁷⁷ PA AA, MfAA, A 5364, Auszug aus „Ansprache Walter Ulbrichts“ ND vom 21. September 1964.

¹⁴⁷⁸ *Conference de Belgrade. Dnevnički zapisi Veljka Vlahovića sa Beogradske konferencije 1961*, (прir. Боžена Милјић), 34.

¹⁴⁷⁹ Ђоко Трипковић, *Jugoslavija–SSSR 1956–1971*, 126–152.

¹⁴⁸⁰ Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 239.

незванична посета Београду.¹⁴⁸¹ Истицањем истоветности у циљевима и социјалистичког карактера Југославије индиректно је пред Каирску конференцију слата порука ваневропским земљама, али и Западној Немачкој, да у биполарном свету Југославија стоји на лагерским позицијама.

Иако је исход Каирске конференције био повољан за Западну Немачку, у Бону је владао песимизам у вези са одрживошћу Халштајнове доктрине. Крајем 1964. страховало се да би Индонезија могла отворити конзулат у Источном Берлину, да ће Источни Немци отворити трговинске мисије у Замбији и Дахомеју, протестовало се због договорене трговинске мисије у Никозији. Министарство спољних послова у Бону бурно је реаговало и на најмање напретке Источне Немачке у Трећем свету. Истовремено, долазило је до несугласица између представника Министарства спољних послова, који су захтевали да привредна помоћ неразвијеним земљама буде у функцији спољнополитичких циљева Савезне Републике и представника Министарства привреде и Министарства за развојну помоћ, који су се све више противили политичком условљавању привредно нерационалних инвестиција.¹⁴⁸² Ситуацију је додатно отежавала криза западнонемачке блискоисточне политике. Наиме, Бон је од раних 50-их био растрзан између сарадње са Израелом и односа са арапским земљама које су користиле немачку подељеност како би уцењивале Бон „обрнутом Халштајновом доктрином“. Стога, под претњом ланчаног признања Источне Немачке од стране арапских држава, Савезна Република није имала дипломатске односе са Израелом. Међутим, као извесну врсту компензације, Западни Немци почели су од 1962. снабдевати Израел наоружањем, а од 1964. и крупним оружаним системима попут тенкова и хеликоптера, који ће наћи примену у наредном арапско-израелском рату. Сазнања о томе изазвала су дубоку кризу у односима између Бона и арапских држава, а Министарство спољних послова СРН упозоравало је Владу да, уколико се не обустави наоружавање Израела, ланчано признање Источне Немачке у арапском свету биће неизбежно.¹⁴⁸³

¹⁴⁸¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 22, док. 41246, Билатерални односи СФРЈ–НДР, 21. 1. 1965.

¹⁴⁸² William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 169–170.

¹⁴⁸³ Amit Das Gupta, „Ulbricht am Nil“, 111–115; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 171–172.

У тако напетој атмосфери у Бону је одјекнула вест да је на конференцији за штампу 11. децембра југословенски председник најавио званичну посету Источној Немачкој.¹⁴⁸⁴ Још почетком новембра Служба за заштиту немачких интереса у Београду известила је Министарство спољних послова о томе да су „из проверених извора“ сазнали како је Улбрихт „изнудио“ од Тита обећање да ће на пролеће доћи у посету Источној Немачкој.¹⁴⁸⁵ Подстакнуто извештајем својих дипломата из Београда, као и чланком који је након тога објављен у *Ноје цурихер цајтунг*, Министарство у Бону наложило је крајем новембра свим амбасадама да у разговорима са саговорницима испитају провереност ових тврдњи.¹⁴⁸⁶ Бон није морао дуго да чека на одговор, јер је свега десетак дана касније сам југословенски председник јавно потврдио да планира посету Немачкој Демократској Републици. На питање новинара о односима са два немачким државама и гласинама да се спрема посета Немачкој Демократској Републици, Тито је потврдио да је посета у плану. Поврх тога, истакао је да су односи са Источном Немачком „врло добри у сваком погледу“, док са Западном Немачком „односи нису најбољи, нису добри“, пре свега јер „Савезна Република Њемачка одбија да накнади штету коју је фашистичка Њемачка причинила Југославији“.¹⁴⁸⁷

Реакција западнонемачког Министарства спољних послова била је бурна. Југословенским дипломатама спочитавано је да Југославија наставља „политику распродаје Немачке део по део“, да Титову посету Улбрихту тумаче као „политичку манифестацију директно уперену против интереса немачког народа“, да Југославија систематски ради против интереса Савезне Републике, да од југословенског става према немачком питању зависе југословенско-западнонемачки односи, да су веровали да ће се Југославија ипак држати споразума потписаних током лета 1964, али да ће у светлу најављене Титове посете морати да предузму мере како би се међусобни односи прилагодили новонасталој

¹⁴⁸⁴ „Осми конгрес СКЈ има велики значај за даљи развој наше земље. Одговори на питања страних новинара који су пратили рад Конгреса“ 11. 12. 1964, у: *Јосип Броз Тито: говори и чланци* књ. XIX, Загреб: Напријед, 1967, 452.

Посету договорену приликом Улбрихтове посете Тито је најавио у децембру, а званични позив да посети НДР, датиран 15. 12. 1964, источнонемачка посланица уручила је Ј. Б. Титу у јануару 1965. АЈ, 837, I-3-а/82-9, Пријем посланика ДР Немачке Елеоноре Штајмер, 7. 1. 1965.

¹⁴⁸⁵ РА АА, В 42/178, *Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das AA, Belgrad*, 4. 11. 1964.

¹⁴⁸⁶ РА АА, В 42/178, *AA an die Botschaften der BRD*, 30. 11. 1964.

¹⁴⁸⁷ „Осми конгрес СКЈ има велики значај за даљи развој наше земље. Одговори на питања страних новинара који су пратили рад Конгреса“ 11. 12. 1964, у: *Јосип Броз Тито: говори и чланци* књ. XIX, Загреб: Напријед, 1967, 452.

ситуацији.¹⁴⁸⁸ У званичној форми то је и саопштено југословенској страни 19. јануара, када је државни секретар западнонемачког министарства Лар примио Георгијевића у присуству шведског амбасадора. Лар је поновио да трговински уговор „не третирају изоловано од југосл. става по појединим питањима која за њих од посебног значаја“.¹⁴⁸⁹ Истакао је да југословенски председник ужива велики углед, те да ће његова посета допринети афирмацији источномемачког режима.¹⁴⁹⁰ Уколико Тито посети „Совјетску окупациону зону“, то ће неминовно имати последица по југословенске односе са Западном Немачком, али и са Европском економском заједницом, закључио је Лар.¹⁴⁹¹ У сличном правцу, мада смиренијим тоном, интервенисали су и западнонемачки представник у Београду, као и амбасаде Француске и Сједињених Америчких Држава у југословенској престоници.¹⁴⁹² Посебно обазрив у критикама Југославије био је Ханс Бок, који је настојао да истраже разумевање за југословенску политику и став према немачком питању. Ипак, тражећи подједнако разумевање југословенске стране за позиције Бона, истакао је да „реноме“ југословенског председника доприноси томе да његова посета представља „квалитативно највећу подршку коју је неко досад пружио Улбрихту“, те да је она стога „акт који није пријатељски према СРН“. Додао је да би западнонемачкој страни значило ако би посета била што касније, након избора у СРН, ако би била што краћа, успутна, неспектакуларна.¹⁴⁹³

У почетку су Западни Немци покушавали да издејствују отказивање или одлагање посете. Убрзо је међутим постало јасно не само да југословенска страна не планира да одложи посету, већ и да западнонемачки савезници не намеравају да затраже то од Београда. На западнонемачко разочарање, из америчке амбасаде у Београду стигла је информација да ће настојати да убеди Југословене да умање значај Титове посете Источној Немачкој, али

¹⁴⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф. 158, дос. 9, док. 449833, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 16. 12. 1964.

¹⁴⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 1, док. 42778, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 19. 1. 1965; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 22, док. 41003, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 8. 1. 1965.

¹⁴⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 1, док. 42778, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 19. 1. 1965; РА АА, В 130/3129А, Fernschreiben des AA an Diplogerma Stockholm, 30. 1. 1965.

¹⁴⁹¹ РА АА, В 130/3129А, Fernschreiben des AA an Diplogerma Stockholm, 30. 1. 1965.

¹⁴⁹² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 1, док. 46630, Информација о односима СФР Југославија – СР Немачка у вези са посетом друга Председника Немачкој Демократској Републици, 23. 2. 1965.

Истог дана када је Лар примио Георгијевића, министар спољних послова СРН Шредер замолио је током преговора у Паризу француску страну да интервенише у Београду у циљу одлагања посете. „Док. Нг. 23“, ААРД 1965, 122–123.

¹⁴⁹³ АЈ, 837, I-2/26-2, Забелешка о разговору Узелац Илије, референта за СР Немачку у ДСИП-у, са Бок Хансом, шефом Службе за заштиту немачких интереса у Југославији 20. 1. 1965.

не и да је откажу.¹⁴⁹⁴ Убрзо су се и Западни Немци помирили са тиме и уместо питања да ли ће до посете доћи, постављало се питање ког ће карактера она бити, на који ће начин бити медијски пропраћена, шта ће бити укључено у итинерер југословенског председника, да ли ће посетити Берлин, да ли ће обилазити Берлински зид, да ли ће међусобна представништва бити подигнута на ранг амбасада и др. Посебно су се пропоненти еластичније политике према Југославији, попут представника при Служби за заштиту интереса СРН у Београду, све до маја надали да ће посета бити незванична, да ће бити везана за планирану посету Ослу, па самим тиме представљати пандан Улбрихтовом боравку у Југославији по повратку из Бугарске, да ће избећи посету Источном Берлину и др.¹⁴⁹⁵

Односи са Југославијом и раније су у Бону одмеравани спрам југословенског става према немачком питању, а од децембра 1964. кључни оријентир постала је Титова посета Источној Немачкој. Она је најављена у тренутку када су југословенско-западннемачки односи први пут након 1957. били у успону. Трговински споразум склопљен са Југославијом лета 1964. није био без противника у Бону. Више пута је југословенској страни током преговора стављано до знања да се споразум не може постићи уколико Југославија учини било који корак против Западне Немачке у немачком питању. На западннемачку иницијативу, у споразум је уведена клаузула која је јасно повезивала привредне преговоре са њиховом политичком суштином, са циљем да се Бон осигура од антизападннемачких иницијатива Југославије у будућности.¹⁴⁹⁶ Лета 1964. Западни Немци на уму су пре свега имали југословенско иступање на предстојећем самиту несврстаних у Каиру. Међутим, када је Тито најавио посету Источној Немачкој, у Бону се дошло до закључка да је Југославија тиме прекршила додатним протоколом предвиђен договор о неговању пријатељских односа и унапређивању сарадње.¹⁴⁹⁷ Овај југословенски корак без сумње је оснажио оне представнике западннемачког политичког врха који су се противили мекшој политици према Југославији.

¹⁴⁹⁴ PA AA, B 130/3129A, Vermerk betr. Vorgesehener Besuch von Präsident Tito in der SBZ, 18. 2. 1965.

¹⁴⁹⁵ PA AA, B 42/178, Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das AA, Belgrad, 4. 11. 1964; Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das AA, Belgrad, 10. 3. 1965; Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das AA, Belgrad, 25. 3. 1965; Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das AA, Belgrad, 11. 5. 1964.

¹⁴⁹⁶ PA AA, B 130/3129A, Politische Aspekte der deutsch-jugoslawischen Wirtschaftsverhandlungen, 26. 6. 1964.

¹⁴⁹⁷ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 194.

Најављена Титова посета није била једина брига западнонемачке спољне политике почетком 1965. године. Проблем са источнонемачком амбасадом на Занзибару, отвореном у јануару претходне године, добио је нови обрт. Наиме, уједињењем Занзибара са Тангањиком СРН је добила гаранције Њеререа да ће источнонемачка амбасада на Занзибару бити сведена на ранг конзулата.¹⁴⁹⁸ Источнонемачки конзулат доиста јесте отворен уместо амбасаде, али не на Занзибару већ на континенту, у Дар ес Саламу. Ерхардова влада реаговала је снажним притиском на лидера Танзаније, који је одговорио демонстративним одрицањем од све западнонемачке развојне помоћи, што је представљало велики ударац за престиж Бона у Африци.¹⁴⁹⁹ Криза у односима са блискоисточним земљама доживела је нови врхунац крајем јануара, када је Валтер Улбрихт најавио да ће на позив египатског председника у фебруару посетити Каиру. У Бону се почело спекулисати да је посредничку улогу одиграо управо Тито, агитујући код Насера да упути позив Улбрихту.¹⁵⁰⁰ У западнонемачкој штампи су се низали наслови попут „Каиро прима савете од Београда“, „Титов агент Насер“, „Тито гради мост Улбрихту за Каиро“, у којима је указивано на Титов утицај на Насера да прихвати Улбрихову посету, као и на југословенски интерес у рушењу Халштајнове доктрине.¹⁵⁰¹ С друге стране, имајући у виду „какав утицај Тито има на Насера“, западнонемачке дипломате су незванично „испипавале“ терен око евентуалног југословенског посредовања у смиривању односа између Бона и Каира.¹⁵⁰² И источнонемачке дипломате настојале су да осигурају активну југословенску подршку поводом Улбрихтове посете Каиру. Представник Источнонемачког посланства уручио је у ДСИП-у ед мемоар, молећи да југословенска дипломатска представништва, вођена аргументацијом садржаном у њему, утичу на став неангажованих земаља према НДР, као и да југословенска штампа адекватно испрати Улбрихову посету Каиру.¹⁵⁰³ Иако се начелно слагала са садржином ед мемоара, југословенска дипломатија се, као ни ранијих година, ни 1965. није директно ангажовала у Трећем свету у кампањи Немачке Демократске

¹⁴⁹⁸ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 155–161.

¹⁴⁹⁹ Исто, 178–179.

¹⁵⁰⁰ Gareth M. Winrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, 68.

¹⁵⁰¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 7, док. 48274, Телеграм Крстића ДСИП-у, Минхен, 1. 3. 1965.

¹⁵⁰² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 26, док. 45140, Телеграм Поповића ДСИП-у, Бон, 5. 2. 1965.

¹⁵⁰³ РА АА, МfАА, А 18013, Aktenvermerk über ein Gespräch mit dem Gehilfen des Staatssekretärs für Auswärtige Angelegenheiten, Genossen Тепавас, am 6. 2. 1965; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 20, док. 45102, Забелешка о разговору државног секретара Мирка Тепавца са отправником послова Немачке Демократске Републике Шлагеем 6. 2. 1965; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 20, док. 45102, Aide mémoire, 5. 2. 1965.

Републике,¹⁵⁰⁴ мада је у ДСИП-у одлучено да југословенска штампа и новинари пруже подршку Источним Немцима у вези са Улбрихтовом посетом Каиру.¹⁵⁰⁵

Спекулацијама да је управо Југославија мост који Улбрихта води до Каира у прилог је ишао и позитиван одговор југословенске стране на источнонемачку молбу да за Египат Валтер Улбрихт путује преко Дубровника.¹⁵⁰⁶ Задржавање у Југославији на путу за Каиро југословенска страна тумачила је као израз источнонемачке жеље да искористи добре односе Београда са Каиrom и другим арапским државама „и нашим индиректним посредством олакша себи положај“.¹⁵⁰⁷ Сам Тито сматрао је да источнонемачкој делегацији треба указати пуну протоколарну пажњу, која је укључивала почасну чету, истицање застава и интонирање химни на аеродрому.¹⁵⁰⁸

Улбрихта је, по слетању, у Кнежевом двору у Дубровнику дочекао Мика Шпиљак, председник Извршног већа Сабора НР Хрватске, у својству Титовог изасланика и представника СИВ-а. У здравици том приликом Улбрихт је истакао позитиван развој међусобних односа, значај сусрета који је имао са Титом у октобру, изразивши задовољство што ће ускоро бити у прилици да угости југословенског председника у Берлину. Након тога, делегације су се пребациле на брод, где је Улбрихт као домаћин одржао две здравице, једну упућену Југословенима, а другу амбасадору УАР-а у Југославији, истакавши посебно опасности од „западнонемачког милитаризма“.¹⁵⁰⁹

Разлог Улбрихтовог задржавања у Југославији лежао је и у намери да у разговорима са југословенским представницима прецизира време Титове посете Источној Немачкој.¹⁵¹⁰

¹⁵⁰⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 20, док. 45421, Информација о односима НДР са афричким земљама и о посети В. Улбрихта УАР-у.

¹⁵⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 114, дос. 6, док. 45041, Оперативно писмо ДСИП-а Посланству СФРЈ у Берлину, 9. 2. 1965.

¹⁵⁰⁶ РА АА, МfАА, А 5385, Vermerk über ein Gespräch des Geschäftsträgers a.i., Gen. Schlage mit dem Leiter der Osteuropaabteilung des StfAA, Gen. Venišnik, am 13. 2. 1965; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 20, док. 45421, Телеграм ДСИП-а Посланству СФРЈ у Берлину, 12. 2. 1965.

¹⁵⁰⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 20, док. док. 45421, Информација о односима НДР са афричким земљама и о посети В. Улбрихта УАР-у.

¹⁵⁰⁸ АЈ, 837, I-3-a/82-13, Информација, 17. 2. 1965.

¹⁵⁰⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 20, док. 45421, Белешка о пропутовању председника Државног савета НДР Валтера Улбрихта кроз Југославију.

¹⁵¹⁰ Приликом Улбрихтовог повратка из УАР-а 5. 3. 1965. Мика Шпиљак саопштио је Улбрихту да би Тито могао да посети НДР средином јуна. (АЈ, 837, I-3-a/82-13, Из белешке о пропутовању председника Државног савета НДР В. Улбрихта кроз Југославију, 23. 3. 1965); На основу разговора вођеног 5. марта 1961, источнонемачки отпрашник послова Херберт Шлаге предао је Протоколу Председника Републике крајем месеца приручник и предлог програма боравка Ј. Б. Тита у НДР-у. (АЈ, 837, I-2/26-2, Белешка у вези разговора

Иако овом приликом није дошло до сусрета са Титом, задржавањем у Југославији Улбрихт је слао снажан сигнал како Египту, другим арапским и несврстаним државама, тако и Западним Немцима, о пријатељству са Југославијом, али и о томе да је Немачка Демократска Република увелико призната од стране двојице лидера неангажованог света. Самим тиме, имао је разлога за задовољство када је 21. фебруара испловио из Дубровника за Египат, где ће га дочекати почасни плотун уз химну и заставу Немачке Демократске Републике.¹⁵¹¹

Иако нема непосредних доказа о посредничкој улози Југославије око Улбрихтове посете Каиру,¹⁵¹² југословенска дипломатија пажљиво је пратила ове догађаје, настојећи да из њих извуче корист за сопствене односе са Бомом. „За протеклих неколико месеци Влада СРН доживљавала је пораз за поразом“, сматрале су југословенске дипломате крајем фебруара.¹⁵¹³ Под тиме су подразумевали застој у односима са Совјетским Савезом по паду Хрушчова, затегнуте односе са Де Головом Француском, успешни притисак међународне јавности по питању застаревања ратних злочина, кризу у односима и са Израелом и са арапским државама, даљу међународну афирмацију Источне Немачке, која је кулминирала посетом Улбрихта УАР-у. Улбрихтова посета Каиру у Југославији је тумачена као доказ да је Халштајнова доктрина у кризи. „Садашња криза ХД [Халштајнове доктрине, прим. Н. Д. Л.] и слабљење положаја бонске владе непосредно јачају наше позиције у односу на СРН“, сматрало се у Југославији.¹⁵¹⁴ С једне стране, постојала је нада да ће Улбрихтова посета Каиру уверити Бон у то да евентуални притисак на Југославију не би донео пуно

Мирка Милутиновића са отправником послова Немачке Демократске Републике Хербертом Шлагеем, 31. 3. 1961).

¹⁵¹¹ Amit Das Gupta, „Ulbricht am Nil“, 111.

¹⁵¹² У грађи у коју смо имали увид нема непосредних доказа да је Тито утицао на Насера у том правцу. У разговорима вођеним између Тита и Улбрихта у Београду октобра 1964. Улбрихт је поменуо да планира да предложи Насеру да током зиме посети УАР. У забелешкама са разговора нема помена Титовог одговора на ову тему. (види: АЈ, 837, I-3-a/82-8, Забелешка о разговорима Председника Тита и Председника Валтера Улбрихта, 19. 9. 1964) У разговорима Тита и Насера приликом Титовог боравка у Каиру поводом самита несврстаних било је речи о Улбрихтовој посети Београду, као и о односима Југославије са Источном и Западном Немачком, али у забелешкама нема помена евентуалне Улбрихтове посете Египту. (види: АЈ, 837, I-4-a/5, Забелешка о разговору друга Председника са Председником Насером 14. октобра 1964; АЈ, 837, I-4-a/5, Забелешка о разговору друга Председника са Председником Насером 15. октобра 1964); Источнонемачка грађа истиче да је Југославија пружила организациону помоћ приликом Улбрихтовог путовања у УАР, али се не помиње ништа мимо пријема у Дубровнику на путу ка Каиру и назад. (видети, на пример: РА АА, МfАА, А 5345, Beispiele der Unterstützung der SFRJ für die DDR gegenüber der nichtpaktgebundenen Staaten, 2. 6. 1965).

¹⁵¹³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 1, док. 47981, Телеграм Георгијевића ДСИП-у, 25. 2. 1965.

¹⁵¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 1, док. 48943, Информација о стању односа СР Немачка – СФР Југославија, 11. 3. 1965.

користи.¹⁵¹⁵ Западнонемачке дипломате сматрале су да се Југославија надала да ће блискоисточна политика Бона навести Насера на дипломатско признање Источне Немачке.¹⁵¹⁶ С друге стране, пораст међународног угледа Источне Немачке након Улбрихтове посете био је у директном југословенском интересу. Пример Египта могао је охрабрити и друге арапске и афричке државе да одржавају односе са обема немачким државама. Без сумње, он је јачао и југословенски став о томе да је могуће сарађивати и са Источном и са Западном Немачком.¹⁵¹⁷ Због чега Улбрихт сме у Каиро, где Источна Немачка нема свог амбасадора, а Тито не сме у Источну Немачку са којом Југославија има дипломатске односе? – поручивао је Марко Никезић Западним Немцима преко француског амбасадора у Београду.¹⁵¹⁸

Иако свесни да би Западна Немачка могла реаговати довођењем у питање реализације споразума из 1964, из ДСИП-а су поручивали представницима у Бону да „у случајевима негативног реаговања у СРН на ову посету, треба се и даље постављати офанзивно, дајући одредбама тзв. „Мантел-протокола“ наше тумачење.“¹⁵¹⁹ Југословенско тумачење протокола подразумевало је неговање пријатељских односа са Савезном Републиком Немачком, без прејудуцирања југословенског односа са трећим земљама, па тако ни са Источном Немачком. Посету југословенског председника Немачкој Демократској Републици требало је тумачити као природну последицу позитивног тренда у билатералним односима Београда и Источног Берлина. Југословенски циљ био је да увери Бон како „се не ради ни о курсу кварења ни о запостављању односа са СРН у корист односа са НДР.“¹⁵²⁰ Стога је, управо у светлу Титове посете Источној Немачкој, нужно било интензивирати „наше активности према СРН“. Те активности обухватале су предлог да се формира мешовити одбор двеју влада предвиђен Протоколом потписаним лета 1964, на чијем би се челу нашао високи функционер ДСИП-а, позив Савезу индустрије СРН да

¹⁵¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 1, док. 46630, Информација о односима СФР Југославија – СР Немачка у вези са посетом друга Председника Немачкој Демократској Републици, 23. 2. 1965.

¹⁵¹⁶ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 200.

¹⁵¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 1, док. 48943, Информација о стању односа СР Немачка – СФР Југославија, 11. 3. 1965.

¹⁵¹⁸ РА АА, В 130/3129А, Aufzeichnung, 18. 2. 1965.

¹⁵¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 10, док. 41114, Месечно писмо ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса Бон—Мелем, 14. 4. 1965.

¹⁵²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 1, док. 48943, Информација о стању односа СР Немачка – СФР Југославија, 11. 3. 1965.

посети Југославију, позив да министар привреде Баварске посети Југославију, да се обнове преговори о запошљавању југословенских радника и о социјалном осигурању, интензивира интересовање за преговоре о културној, научној и техничкој сарадњи и др. На овај начин дали би сигнал Западним Немцима о заинтересованости за несметани наставак сарадње, а с друге стране испитали би колико су Западни Немци спремни да „затежу“ у односима са Југославијом.¹⁵²¹ Такође, конструктивним ставом у односу на проблеме из билатералних односа са СРН требало је допринети наклоњенијем ставу западних савезница према Југославији. Истовремено, није требало занемаривати питање обештећења, које је нудило простор за вршење константног притиска на Бон.¹⁵²²

Западни Немци прихватили су сазивање међувладиног Мешовитог одбора, међутим, на југословенско разочарање, западнонемачка делегација није прихватила готово ниједан југословенски предлог. Током разговора понављани су већ познати ставови – Западни Немци упозорили су Југословене да су најавом Титове посете прекршили одредбе додатног протокола о неговању пријатељских односа, док су Југословени одговорили да сами Западни Немци крше додатни протокол тиме што не решавају питање обештећења и проблем политичке емиграције.¹⁵²³ На потоњу југословенску опаску да нису задовољни резултатима заседања, Ханс Бок је одговорио „да је он лично изненађен да је у ситуацији када се очекује посета Председника „совјетској окупационој зони“ њихова страна уопште прихватила нашу иницијативу за састанак Мешовитог одбора“.¹⁵²⁴ Такође, почетком маја, представници СРН су истакли да ће Југославија одговор на ноту о обештећењу из фебруара претходне године добити тек након Титове посете Источној Немачкој, односно да ће одговор зависити од резултата посете.¹⁵²⁵ Суштински, Западни Немци нису желели да пруже повода да буду оптужени за кварење односа са Југославијом, те стога нису одбили преговоре. Такође, у контексту планиране успоставе дипломатских односа са Израелом, у Министарству спољних послова се сматрало да би према Југославији до Титове посете ипак

¹⁵²¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 1, док. 46630, Информација о односима СФРЈ Југославија – СР Немачка у вези са посетом друга Председника Немачкој Демократској Републици, 23. 2. 1965.

¹⁵²² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 1, док. 48943, Информација о стању односа СР Немачка – СФР Југославија, 11. 3. 1965.

¹⁵²³ РА АА, В 130/3129А, Gedächtnisprotokoll betr.: Deutsch/Jugoslawische Gemischte Kommission, 9. 4. 1965.

¹⁵²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 118, дос. 11, док. 413705, Забелешка о разговору Љ. Мајерића, саветника у ДСИП са Хансом Боком, шефом Службе за заштиту интереса СРН у Београду 15. априла 1965.

¹⁵²⁵ Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna*, 58.

требало водити умеренију политику, јер се страховало да би Београд могао подстаћи ланчану реакцију признавања Источне Немачке у Трећем свету. Након тог „грејс периода“ умерене политике требало је, након посете, спровести оштре санкције. Стога, њихова суздржаност током самих преговора, одбијање да потпишу споразум о гастарбајтерима, као и негативан став о југословенском учешћу у раду Комисије Европске економске заједнице, нису били случајни.¹⁵²⁶ Сматрали су да након заседања Мешовитог комитета Југословенима мора бити јасно да, уколико Тито у Источну Немачку отпутује у својству шефа државе, то неће бити без последица по односе са Западном Немачком.¹⁵²⁷

V.1.2 Припреме за посету југословенског председника Источној Немачкој

За Источне Немце предстојећа Титова посета била је политички догађај од изузетног значаја. У питању је била, са становишта међународе афирмације, најзначајнија посета једног страног државника Немачкој Демократској Републици до тада. Прве припреме започете су непосредно након сусрета Улбрихта и Тита у Београду. Тако је крајем октобра 1964. Одељење за штампу Министарства иностраних послова НДР-а затражило од посланице Елеоноре Штајмер да испита могућност да уредник популарног источнемачког недељника *Ноје берлинер илустрирте* посети Београд ради интервјуа и фоторепортаже са југословенским председником.¹⁵²⁸ Источнемачка посланица предала је средином новембра ед мемоар, истичући да је интервју посебно значајан у контексту предстојеће Титове посете Источној Немачкој коју очекују током наредне 1965. године.¹⁵²⁹ Штајмерова је молбу поновила и приликом наредног разговора са југословенским председником, када је добила позитиван одговор и обећање да ће интервју дати непосредно

¹⁵²⁶ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 197, 201.

¹⁵²⁷ PA AA, B42/102, Schuchmachtvertretung für deutsche Interessen an das Auswärtige Amt, 3. 5. 1965.

¹⁵²⁸ PA AA, MfAA, A 13401, Hoeldtke an E. Staimer, 23. 10. 1964.

¹⁵²⁹ PA AA, MfAA, A 13401, Aktenvermerk über die Unterredung mit dem Chef des Protokolls des Präsidenten Genossen Milutinović, am 16. 11. 1964; AJ, 837, I-3-a/82-9, Aide memoire, 16. 11. 1964; AJ, 837, I-3-a/82-9, Подсетник поводом пријема посланика ДР Немачке Елеоноре Штајмер, 6. 1. 1965.

Тито је одговорио да није у прилици у датом тренутку да да интервју за источнемачки недељник, али да би могао уочи саме посете. (AJ, 837, I-3-a/82-9, Белешка о разговору друга Председника са послаником НДР Елеоноре Штајмер на Брионима 7. јануара 1965. године, 13. 1. 1965).

деље пред посету.¹⁵³⁰ Тито је такође обећао да ће доставити фотографије за репортажу, које би покриле питања његове улоге у НОБ-у, залагања за политику мирољубиве коегзистенције, као и приватни живот.¹⁵³¹ Источни Немци су такође настојали да интервју буде праћен ексклузивним фото материјалом, те је у плану било да репортери из НДР-а фотографишу југословенског председника са супругом тим поводом у резиденцији.¹⁵³²

Интензивирање односа са Југославијом и приближавање Титове посете наметало је потребу темељне припреме. У њој су учествовали, поред Министарства спољних послова и ЈСПН-а, Државни савет, Министарски савет, Министарство државне безбедности, Министарство војске. Значајна пажња поклоњена је протоколарним припремама,¹⁵³³ а оцена да је Титова посета најзначајнији спољнополитички догађај за НДР након Улбрихтове посете Каиру¹⁵³⁴ наметала је потребу већег медијског ангажмана. Министарство иностраних послова НДР-а предлагало је да од марта 1964. источнонемачка штампа, радио и телевизија постепено повећавају број прилога о СФРЈ.¹⁵³⁵

Након што је термин Титове посете оквирно договорен за средину јуна, разрађен је и конкретан план пропагандних и информативних активности. Средином марта обављене су прве консултације са представницима источнонемачких штампаних медија, радија и телевизије, којима су дате смернице за интензивније извештавање о Југославији у наредном периоду. Израђена је и иницијална аргументација посете, која је, након дискусије у Политбироу ЈСПН-а, прослеђена медијима. Направљен је план за израду материјала о унутрашњем развоју у Југославији, о билатералним односима, југословенском ставу према немачком питању и уопштено о југословенској политици, који је требало да представља основу за извештавање о СФРЈ.¹⁵³⁶ На источнонемачкој телевизији требало је у већој мери

¹⁵³⁰ PA AA, MfAA, A 13401, Schlage an das MfAA, btr.: NBI-Interview des Genossen Tito, 21. 1. 1964; PA AA, MfAA, A 18013, Aktenvermerk über das Gespräch der Genossin Staimer mit dem Präsidenten der SFRJ, Genossen Tito, am 8. 5. 1965.

¹⁵³¹ PA AA, MfAA, A 13401, Schlage an das MfAA, btr.: NBI-Interview des Genossen Tito, 21. 1. 1964.

¹⁵³² PA AA, MfAA, A 18013, Aktenvermerk der Genossin Staimer über die Unterredung bei dem Gehilfen des Staatssekretärs für Auswärtige Angelegenheiten, Genossen Javorski, am 12. 5. 1965.

¹⁵³³ PA AA, MfAA, A 5344, Plan für die protokollarische Vorbereitung des Besuches des Präsidenten der SFRJ Josip Broz Tito, 3. 4. 1965.

¹⁵³⁴ PA AA, MfAA, A 5344, Hinweise für die Auswertung des Tito-Besuches in der DDR.

¹⁵³⁵ PA AA, MfAA, A 13401, Entwurf. Plan der Vorbereitung des Tito-Besuches 1965 in Presse, Fernsehen und Funk, 8. 2. 1965.

¹⁵³⁶ PA AA, C 1581/72, Maßnahmeplan zur pressemäßigen und auslandsinformativischen Vorbereitung und Sicherung des Besuches des Präsidenten der SFRJ und Generalsekretär des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens, Genossen Josip Broz Tito, in der DDR, 5. 4. 1965.

него раније приказивати југословенске кратке и игране филмове, користити материјале југословенске телевизије, као и организовати недељу југословенске телевизије у мају.¹⁵³⁷ Група сниматеља југословенске телевизије позвана је да посети НДР почетком маја, а након њих је Југославију требало да посети група репортера источњонемачке телевизије са циљем да током боравка у Југославији, сакупе видео материјал за једночасовни филм који је требало пуштати источњонемачким грађанима уочи Титове посете.¹⁵³⁸

Основне смернице садржане у аргументацији посете подразумевале су истицање да је посета југословенског председника велики догађај, чији значај превазилази оквире билатералних односа. Након Улбрихтове посете УАР-у, Титов долазак у Источни Берлин демонстрира растући углед и међународни ауторитет Немачке Демократске Републике. Он представља досадашњи врхунац у билатералним односима. Од значаја је било и истаћи да је Титова посета НДР-у истовремено и прва посета југословенског шефа немачкој држави након Другог светског рата. Посету је требало тумачити као признање историјске улоге НДР-а као прве државе радника и сељака на немачком тлу, у којој су искорењени милитаризам и фашизам. У извештавању је требало истицати социјалистички карактер Југославије, позитивне аспекте њеног послератног развоја, интензивирање сарадње са социјалистичким земљама, везе са новоослобођеним државама, као и, посебно, однос према немачком питању. У излагању билатералних односа требало је посебно наглашавати оне аспекте у којима постоји заједништво погледа и интереса.¹⁵³⁹ Са приближавањем посете акценат је требало ставити на спољнополитичка питања у којима постоји подударност у ставовима, попут потребе за успостављањем система европске безбедности на принципима мирољубиве коегзистенције, супротстављања свим облицима колонијализма и неоколонијализма. Требало је посебно наглашавати поклапања у односу према немачком

¹⁵³⁷ PA AA, MfAA, A 13401, Entwurf. Plan der Vorbereitung des Tito-Besuches 1965 in Presse, Fernsehen und Funk, 8. 2. 1965.

План приказивања југословенских филмова, као и наслове источњонемачких филмова послатих у Југославију видети у: PA AA, MfAA, A 13401, Information über Programmvorbereitungen im Zusammenhang mit bevorstehenden Staatsbesuch des Jugoslawischen Staatspräsidenten Gen. J. B. Tito in der DDR, 7. 5. 1965.

¹⁵³⁸ PA AA, MfAA, A 13401, Bericht über die Reise nach Jugoslawien und die Vorbereitung des Staatsbesuchs des Präsidenten der SFRJ J.B. Tito, 1. 4. 1965.

¹⁵³⁹ PA AA, MfAA, A 13401, Argumentationshinweise zum bevorstehenden Besuch des Genossen Josip Broz Tito in der Deutschen Demokratischen Republik, 1. 4. 1965.

питању и истицати Титове више пута понављане речи да је срећа што постоји Источна Немачка.¹⁵⁴⁰

Информативне и пропагандне активности биле су усмерене не само ка грађанима НДР-а, већ и ка иностранству. Посету је требало искористити за пропагирање источнонемачке политике, развоја и међународне улоге, а акценат ставити на Југославију, несврстане и западноевропске земље.¹⁵⁴¹ Источнонемачко посланство у Београду било је задужено за сакупљање релевантних информација о Југославији, као и за пласирање материјала о Немачкој Демократској Републици у југословенским медијима, државним, друштвеним и партијским институцијама. Делегација источнонемачких новинара требало је пре посете да проведе десет дана у Југославији у циљу сакупљања информација и ексклузивног фото материјала. У сарадњи *Привредног прегледа* и источнонемачког издавачког предузећа *Цајт им билд* договорено је објављивање брошуре о Немачкој Демократској Републици на српскохрватском језику.¹⁵⁴² Одељење за штампу источнонемачког МИП-а било је задужено да преко новинске агенције АДН, преко периодике намењене иностранству, међународних веза источнонемачког радија и телевизије пружи информације о припремама, току и исходу Титове посете. Такође, требало је подробно информисати иностране новинаре акредитоване у НДР-у о самој посети и о односима НДР–СФРЈ, а представништва НДР у иностранству добола су задатак да у време посете уприличе пријатељске сусрете са југословенским представницима.¹⁵⁴³ У плану је било и укључивање Југославије у информативни ангажман НДР-а у иностранству. Конкретно, требало је предложити југословенској страни да на конференцијама за штампу ДСИП-а детаљно обрађује питања односа са НДР-ом, да дају интервју представнику индонежанске новинске агенције акредитованом у Источној Немачкој, да испитају могућност специјалног додатка у *Ле монд дипломатик* или сличном листу посвећеном

¹⁵⁴⁰ PA AA, MfAA, A 13401, Argumentationshinweise zur Berichterstattung im Zusammenhang mit dem Tito-Besuch.

¹⁵⁴¹ PA AA, MfAA, A 13401, Entwurf. Plan zur auslandsinformativischen Tätigkeit anlässlich des Besuches des Präsidenten der SFRJ in der DDR, 1. 4. 1965.

¹⁵⁴² PA AA, C 1581/72, Maßnahmeplan zur pressemäßigen und auslandsinformativischen Vorbereitung und Sicherung des Besuches des Präsidenten der SFRJ und Generalsekretär des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens, Genossen Josip Broz Tito, in der DDR, 5. 4. 1965; PA AA, C 1581/72, Gesandtschaft Belgrad. Erfüllungsstand des Maßnahmeplanes zur pressemäßigen und auslandsinformativischen Vorbereitung und Sicherung des Besuches des Genossen Tito in der DDR, 4. 6. 1965.

¹⁵⁴³ PA AA, MfAA, A 13401, Entwurf. Plan zur auslandsinformativischen Tätigkeit anlässlich des Besuches des Präsidenten der SFRJ in der DDR, 1. 4. 1965.

дипломатији, да југословенски часописи намењени иностранству третирају односе са НДР-ом, као и да доставе материјале о томе југословенским дипломатским представништвима.¹⁵⁴⁴

Из материјала које су припремали представници источнонемачког министарства очито је видно задовољство убрзаним и повољним развојем билатералних односа од 1963. године, посебно у сфери економије, али и на плану југословенске подршке источнонемачкој спољној политици.¹⁵⁴⁵ Ово опште задовољство није значило да су Источни Немци били без резерви према југословенској спољној, а посебно не унутрашњој политици. На плану спољне политике замеран је пре свега став према Берлину и Берлинском зиду. Сматрало се да, иако не и званично, Југославија де факто прихвата Западни Берлин као део Савезне Републике Немачке, што се огледа у томе што практично сви споразуми Београда и Бона садрже и тзв. берлинску клаузулу, као и у чињеници да у конзуларном погледу грађане Западног Берлина југословенске власти третирају као Западне Немце. Закључивали су да у југословенској јавности владају погрешне представе о Берлину и потпуно непознавање источнонемачких предлога за решавање проблема Западног Берлина, као и да предстојећа посета пружа прилику да се таква ситуација измени.¹⁵⁴⁶

Када је у питању унутрашњи развој у Југославији, Источни Немци нису одустајали од квалификације политике Савеза комуниста Југославије као ревизионистичке и од оцене да је она довела до пуно грешака на плану унутрашњег развоја СФРЈ. Ипак, уочавали су да СКЈ настоји у последње време исправи учињене грешке, да се приближи социјалистичким земљама, те да НДР треба такав развој да потпомогне. Стога је у медијском извештавању о Југославији уочи Титове посете требало избећи све негативне коментаре и концентрисати се на позитивне аспекте југословенске стварности.¹⁵⁴⁷ Требало је избећи сваку критику на рачун југословенског пута у социјализам, у излагању о билатералним односима прескакати период затегнутости који је наступио 1957, хвалити VIII конгрес СКЈ, али не помињати VII

¹⁵⁴⁴ PA AA, MfAA, A 13401, Entwurf. Plan zur auslandsinformatoren Tätigkeit anlässlich des Besuches des Präsidenten der SFRJ in der DDR, 1. 4. 1965.

¹⁵⁴⁵ PA AA, MfAA, A 5345, Einschätzung der Entwicklung der politischen Beziehungen zwischen der DDR und der SFRJ, 25. 5. 1965; PA AA, MfAA, A 5345, Beispiele der Unterstützung der SFRJ für die DDR gegenüber der nichtpaktgebundenen Staaten, 2. 6. 1965.

¹⁵⁴⁶ PA AA, MfAA, A 5345, Einschätzung der Entwicklung der politischen Beziehungen zwischen der DDR und der SFRJ, 25. 5. 1965.

¹⁵⁴⁷ PA AA, MfAA, A 5345, Presse-Argumentation über die innenpolitische Lage in der SFRJ, 14. 4. 1965.

конгрес из 1958, радничко самоуправљање помињати само успутно, не разрађивати питања туризма и одустати од свеобухватних путописа.¹⁵⁴⁸ Суштински, сва контроверзна или потенцијално проблематична питања требало је избећи.

Источнонемачки циљеви у вези са посетом били су вишеструки. У плану је био разговор о билатералним питањима и питањима партијске сарадње. Требало је добити максималну југословенску сагласност за националну политику НДР-а и политику о питању европске безбедности. Такође, требало је изложити ставове о Ерхардовој влади, о политици СПД-а, указати на дволичност источне политике Бона и настојати да Југославија не начини потез који би оснажио ЦДУ/ЦСУ пред изборе. Требало је и изложити сопствену политику према питању Западног Берлина и издејствовати да југословенска страна јавно искаже подршку источнонемачким ставовима и осуди политику Бона. Југославију је требало подстаћи да искаже сагласност са источнонемачким и совјетским ставовима према агресији САД-а у Вијетнаму. Током посете требало је истаћи заједништво у борби против колонијализма, неоколонијализма, ослањајући се на закључке Каирске конференције, као и „раскринкати“ политику Бона у Азији, Африци и Латинској Америци. На крају, требало је изразити интерес и добити југословенску сагласност за координацију политике према несврстаним земљама, а против Халштајнове доктрине.¹⁵⁴⁹ Из постављених циљева јасно је да, иако је посета представљала значајан корак у развоју билатералне сарадње, она је примарно била у функцији источнонемачке националне и европске политике, односно у функцији супротстављања Бону на спољнополитичком плану, као и свестранијег укључивања Југославије у политику Истока. Све то иде у прилог тези да је Источни Берлин имао развијену, јасно профилисану и ка циљу усмерену политику према Југославији.¹⁵⁵⁰

¹⁵⁴⁸ PA AA, MfAA, A 13401, Entwurf. Plan der Vorbereitung des Tito-Besuches 1965 in Presse, Fernsehen und Funk, 8. 2. 1965.

¹⁵⁴⁹ PA AA, MfAA, A 5424, Entwurf der Konzepton für die außenpolitische Zielsetzung zum Besuch des Genossen Tito in der Deutschen Demokratischen Republik.

¹⁵⁵⁰ Friederike Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 268.

V.1.3 Јосип Броз Тито у Немачкој Демократској Републици и оштре реакције Бона

„Веома добро се сећам првог Титовог пријема у Берлину. Он ми засењује многе друге државне посете у којима сам касније учествовао,“ писао је у својим сећањима Иван Ивањи, који је као Титов преводилац учествовао у делегацији која је 1965. путовала у Источну Немачку.¹⁵⁵¹ На аеродрому Шенефелд уприличен је свечани дочек. Слетање авиона југословенског председника пратили су ловци источнонемачког ваздухопловства, а приликом његовог изласка из авиона интониране су химне двеју држава и испаливана, први пут у НДР-у, 21 топовска салва, након чега су Тито и Улбрихт извршили смотру почасне јединице, упутили се ка подијуму на ком су домаћин и гост одржали поздравне говоре, а затим одатле посматрали марш почасне јединице.¹⁵⁵² „Морам признати да сам се осећао некако тријумфално што ти Немци овако пролазе испред „мог“ Тита, команданта њихових непријатеља на Балкану, партизана“, присећао се Иван Ивањи.¹⁵⁵³

Западни Немци дуго су се надали да ће посета бити краткотрајна, успутна, незванична, по карактеру радна, да ће Тито путовати као шеф партије, да неће посетити Берлин ... Међутим, југословенски председник отпутовао је на челу државне и партијске делегације, која је у Источној Немачкој боравила пуних пет дана, током којих је посетила Источни Берлин, Дрезден и Хале.¹⁵⁵⁴ Програм боравка предвиђао је полагање венца на спомен-комплекс социјалистима у берлинском округу Фридрихсфелде, где су сахрањени, између осталих, Роза Луксембург, Карл Либкнехт и Ернст Телман, полагање венца на монументални споменик палим совјетским војницима у Трептову, подигнутом у част војника Црвене армије који су погинули приликом битке за Берлин, као и полагање венца у Заксенхаузену, некадашњем нацистичком концентрационом логору у ком су били интернирани и бројни социјалисти и комунисти. Поред тога, југословенска делегација обишла је Дрезден, где су посетили чувену галерију слика, а затим и Хале, где је уприличен

¹⁵⁵¹ Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, Beograd: Laguna, 2014, 135.

¹⁵⁵² AJ, 837, I-2/26-2, Церемонијал дочека на аеродрому.

¹⁵⁵³ Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 135.

¹⁵⁵⁴ AJ, 837, I-2/26-2, Програм боравка Председника СФР Југославије Јосипа Броза Тита и супруге у Немачкој Демократској Републици од 8. до 13. јуна 1965.

обилазак хемијског постројења Буна, као и велики митинг на ком су пред становништвом Халеа говорили Улбрихт и Тито.¹⁵⁵⁵

У симболичком смислу, полагање венаца у Фридрихсфелдеу, Трептову и Заксенхаузену било је у функцији идеолошке идентификације југословенских гостију са њиховим немачким домаћинима и наглашавања антинацистичких и социјалистичких традиција на које се ослањала Немачка Демократска Република. Обиласком Дрездена источнонемачко руководство могло се похвалити послератном реконструкцијом у савезничком бомбардовању потпуно порушеног историјског језгра града, док је посета дрезденској галерији пружала прилику за истицање немачког културног наслеђа и представљање Источне Немачке као баштиника и настављача позитивних културних традиција немачког народа. Посета Халеу била је прилика за демонстрирање привредних успеха Немачке Демократске Републике. Није необично што је у програм уврштено хемијско постројење, јер је управо хемијска индустрија била, након машиноградње, друга индустријска грана НДР-а, а са „Хемијским програмом“ из 1958. и мотом „Хемија доноси хлеб, благостање и лепоту“ огледало привредног успеха Немачке Демократске Републике, како у оквиру Источног блока тако и у односу на Западну Немачку.¹⁵⁵⁶ Посета је заокружена свечаним пријемом који је приредила југословенска страна, а на који је било позвано око седмасто званица. На аеродрому приликом полетања Титовог авиона уприличен је свечани испраћај са церемонијалом истим као при доласку.¹⁵⁵⁷

Званични разговори Јосипа Броза Тита и Валтера Улбрихта вођени су на почетку и на самом крају посете, односно 9. и 12. јуна. Улбрихт је истицао велики значај посете, која је према његовом мишљењу представљала не само допринос билатералној сарадњи, већ и миру и јединству међународног радничког покрета. Самим тиме, најавио је кључне теме о којима је било речи током званичних разговора. Значајан део Улбрихтовог излагања био је, очекивано, посвећен источнонемачкој борби за међународно признање, политици према земљама Азије и Африке, али и о подршци „демократским снагама“ на Западу. У том

¹⁵⁵⁵ АЈ, 837, I-2/26-2, Програм боравка Председника СФР Југославије Јосипа Броза Тита и супруге у Немачкој Демократској Републици од 8. до 13. јуна 1965.

¹⁵⁵⁶ Eli Rubin, „Plastic Consumer Goods in the Volkswirtschaft“, in: David F. Crew (ed.), *Consuming Germany in the Cold War*, Oxford/New York: Berg, 2003, 88.

¹⁵⁵⁷ АЈ, 837, I-2/26-2, Програм боравка Председника СФР Југославије Јосипа Броза Тита и супруге у Немачкој Демократској Републици од 8. до 13. јуна 1965.

контексту, речи је било и о „агресивној“ политици Западнонемачке владе, о нужности отпора западнонемачком посезању за нуклеарним наоружањем, мирољубивој коегзистенцији и европској безбедности. Улбрихт је истицао да Немачка Демократска Република мора подржати арапске земље које су непуних месец дана раније прекинуле дипломатске односе са Боном, да мора радити на потискивању западнонемачких културних институција у овим земљама, попут Гете института, те да би им значила сарадња са Државним секретаријатом за иностране послове у спровођењу политике на овим просторима. Истицао је значај редовних консултација о спољнополитичким питањима и координисања спољне политике социјалистичких земаља, у које је сврставао и Југославију. Било је речи и о проширивању економске сарадње и заједничком иступању двеју држава на тржиштима несврстаног света, на шта је Тито навео да је Југославија у више наврата губила на лицитацијама послове у корист Западне Немачке, посебно у УАР-у и Судану.¹⁵⁵⁸

И југословенски председник посветио је један део свог излагања Западној Немачкој и проблемима у односу Београда и Бона, истакавши да Западни Немци штите ратне злочинце, да одбијају да обештете југословенске жртве, да је Југославија трпела велике притиске поводом Титове посете НДР-у, поновивши већ познате речи да је срећа што постоји и Источна Немачка.¹⁵⁵⁹ У својим излагањима и Тито и Улбрихт говорили су о унутрашњим кретањима у својим земљама, о економском развоју, о иновацијама у сфери привреде, о успесима и потешкоћама са којима се суочавају. Двојица лидера разговарала су екстензивно и о политици Кине и проблему јединства у међународном радничком покрету. Посебно је било речи о билатералним односима између Југославије и, како је Тито наводио,

¹⁵⁵⁸ О економским односима није детаљно разговарано током Титове посете, јер је претходно у ДР Немачкој боравила југословенска делегација на челу са Борисом Крајгером на заседању Мешовитог комитета. Приликом разговора између Вијила Штофа и Бориса Крајгера, Штоф је похвалио идеју заједничког иступања на трећим тржиштима, јер „ни од чега се Западна Немачка толико не плаши као конкуренције“. Током заседања Мешовитог комитета потписан је споразум о индустријској сарадњи, општи услови за закључивање и спровођење кооперационих уговора, израђен дугорочни програм за научно-техничку сарадњу до 1970, као и аранжмани о сарадњи банака. Делегација је присуствовала и 20. годишњици победе над фашизмом у Источном Берлину. Видети: АЈ, 837, I-2/26-2, Информација о важнијим питањима југословенско-немачких економских односа која су третирана на II заседању југословенско-немачког комитета за привредну и научно-техничку сарадњу 4–6. маја 1965, 26. 5. 1965; АЈ, 837, I-2/26-2, Забелешка о разговору између потпредседника Савезног извршног већа Бориса Крајгера и председника Министарског савета НДР Вилија Штофа 4. маја 1965. приликом II заседања Мешовитог комитета за шривредну и научно-техничку сарадњу.

¹⁵⁵⁹ АЈ, 837, I-2/26-2, Забелешке о југословенско-немачким разговорима, вођеним 12. 6. 1965. за време посете Председника Тита Немачкој Демократској Републици.

„братске“ Немачке Демократске Републике.¹⁵⁶⁰ Током посете НДР-у Јосип Броз Тито сусрео се и са Максом Рајманом, секретаром забрањене Комунистичке партије у Западној Немачкој, ког је познавао још из хотела „Лукс“ у Москви. Рајман је жестоко осудио атентат на југословенског конзула у Западној Немачкој, истакавши да Титова посета представља велику помоћ комунистима у Савезној Републици. На Рајманову молбу, Тито је дао сагласност да се информација о њиховом сусрету буде објављена у немачкој штампи.¹⁵⁶¹ Сусрет са лидером комунистичке партије забрањене у Западној Немачкој био је још један трн у оку Бона.

Званичници у Бону били су видно незадовољни исходом Титове посете Источној Немачкој, чињеницом да је она била званичног карактера и да је протекла уз све државничке почести, да су двојица државника наглашавала заједништво у борби за мир и социјализам, да је Халштајнова доктрина нападана као мера притиска, да је хваљен напредак Немачке Демократске Републике, да је потенцирано да је једини пут за немачко уједињење кроз приближавање двеју држава, да је у заједничкој изјави истакнуто да је потребно нормализовати ситуацију у Западном Берлину.¹⁵⁶² Закључивали су, ипак, да је посета садржала и одређене, за СРН позитивне елементе. Конкретно, иако је југословенска страна први пут помињала проблем Западног Берлина, формулација о нужности *нормализације* тамошње ситуације није подразумевала и источнонемачки захтев да Западни Берлин буде засебан политички ентитет са статусом слободног града. Такође, позитивним су оцењивали чињеницу да је Тито одбио да посети Берлински зид, да Југославија није пристала на подизање посланстава у ранг амбасада, као и то што је Тито говорио о милитаристичким и реваншистичким *снагама* у Западној Немачкој, не изједначавајући их са Владом у Бону.¹⁵⁶³

Анализа нацрта заједничке изјаве доиста упућује на то да, иако посета несумњиво јесте представљала врхунац блискости двеју држава и партија, југословенска страна ипак није пристајала на све формулације које је источнонемачка страна предлагала, водећи

¹⁵⁶⁰ АЈ, 837, I-2/26-2, Забелешке о југословенско-немачким разговорима, вођеним 9. 6. 1965. за време посете Председника Тита Немачкој Демократској Републици; АЈ, 837, I-2/26-2, Забелешке о југословенско-немачким разговорима, вођеним 12. 6. 1965. за време посете Председника Тита Немачкој Демократској Републици.

¹⁵⁶¹ АЈ, 837, I-2/26-2, Белешка о разговору Председника Тита са Максом Рајманом, секретаром Комунистичке партије Савезне Републике Немачке, 12. 6. 1965.

¹⁵⁶² РА АА, В 42/178, Ausschreibung betr.: Besuch des jugoslawischen Präsidenten Tito in der SBZ, 18. 6. 1965; РА АА, В 42/178, Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das Auswärtige Amt, 21. 6. 1965.

¹⁵⁶³ РА АА, В 42/178, Ausschreibung betr.: Besuch des jugoslawischen Präsidenten Tito in der SBZ, 18. 6. 1965.

рачуна како о свом политичком курсу тако и о односима са западнонемачком државом. Заједничка изјава састављана је, по обичају, на основу нацрта двеју страна. Источнонемачки нацрт, који је достављен југословенској страни две недеље унапред, био је знатно дужи, детаљнији, конкретнији и оштрији од југословенског, који је домаћинима дат на увид тек другог дана посете, непосредно пред почетак састављања заједничког саопштења.¹⁵⁶⁴ Дискусија о саопштењу вођена је 9–11. јуна. Како се сећао Иван Ивањи, који је као преводилац учествовао у састављању саопштења, начелник Одељења за источноевропске земље ДСИП-а Милорад Пешић, који је са југословенске стране био задужен за састављање саопштења, добио је „упутства и широка овлашћења“.¹⁵⁶⁵ Иако су упутства дата Пешићу сигурно била детаљна, несумњиво су Југословени настојали да маниром којим су преговарали о заједничкој изјави оставе утисак веће демократичности него што постоји у НДР-у. Тако се Ивањи са подсмехом присећа да је заменик источнноемачког министра Кениг често напуштао седницу како би се консултовао, вероватно са самим Улбрихтом, док су Источни Немци бележили у извештају са разговора како нису знали Титово мишљење о питањима третираним у саопштењу, јер је у званичним разговорима тек 12. јуна он имао прилику да оцрта југословенске политичке ставове.¹⁵⁶⁶

Источнонемачки нацрт није био само дужи. Суштинска разлика лежала је у томе што је југословенска страна тежила да ставове о одређеним питањима задржи на начелном, принципијелном нивоу, док су Источни Немци настојали да своје ставове изразе што конкретније, детаљније и да добију југословенску сагласност за њих. Међутим, Југословени нису желели да вежу сопствену политику истицањем подршке политици НДР-а у конкретним спољнополитичким питањима, а још мање, како је Пешић истакао током преговора о саопштењу, да „гурну прст у око комшијама“, односно Западним Немцима.¹⁵⁶⁷

Тако је у Заједничкој изјави стајало да су две стране „истакле потребу нормализовања ситуације у Западном Берлину“, док је у иницијалном источнноемачком

¹⁵⁶⁴ PA AA, MfAA, C 1581/72, Vermerk über die Diskussion im Zusammenhang mit der Fertigstellung der Gemeinsamen Erklärung anlässlich des Besuchs des Genossen Tito in der DDR, 14. 6. 1965.

¹⁵⁶⁵ Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 140.

¹⁵⁶⁶ PA AA, MfAA, C 1581/72, Vermerk über die Diskussion im Zusammenhang mit der Fertigstellung der Gemeinsamen Erklärung anlässlich des Besuchs des Genossen Tito in der DDR, 14. 6. 1965; Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 140.

¹⁵⁶⁷ PA AA, MfAA, C 1581/72, Vermerk über die Diskussion im Zusammenhang mit der Fertigstellung der Gemeinsamen Erklärung anlässlich des Besuchs des Genossen Tito in der DDR, 14. 6. 1965.

нацрту овај одељак био далеко детаљнији и оштрији, наводећи потребу да се „нормализује ситуација на посебном подручју Западног Берлина који не припада западнонемачкој Савезној Републици“.¹⁵⁶⁸ У Заједничкој изјави истицано је да „стална и растућа активност милитаристичких и реваншистичких снага у Савезној Републици Немачкој, које желе да ревидирају резултате Другог светског рата и постојеће границе и теже да се домогну сурасполагања атомским оружјем, представља главну сметњу за мирни развитак и безбедност европских народа“, као и да се две стране противе приступу СРН нуклеарном наоружању у било ком облику.¹⁵⁶⁹ То су били и једини помени Западне Немачке у заједничком саопштењу. У иницијалном источњонемачком нацрту пак далеко више простора посвећено је нападима на СРН. Тако је у њему писало не само да „реваншистички и милитаристички кругови“ у СРН представљају претњу за мир, већ и да „они воде борбу за хегемонију западнонемачког империјализма над Западном Европом и раде на остваривању своје старе паролe „јуриша на Исток“. /“Дранг нацх Остен“/. У Заједничку изјаву нису ушли ни источњонемачки предлози да Југославија изражава „пуну солидарност“ са борбом НДР-а против „агресивних планова западнонемачких реваншистичких снага“, нити да ће две земље у „тесној сарадњи“ са несврстаним државама водити „борбу против колонијализма, против империјалистичке Халштајнове доктрине, за стварање безатомских зона и обезбеђивање мира у свету.“¹⁵⁷⁰

Очито, југословенска страна није желела да текстом заједничке изјаве ода утисак да учествује у источњонемачкој борби против Савезне Републике Немачке. Стога, иако је Југославија и сама била велики противник Халштајнове доктрине, у Заједничку изјаву нису ушле ни реченице да СФРЈ „одбацује ничим оправдане претензије реваншистичких кругова западнонемачке Савезне Републике да говори у име целе Немачке“, да „осуђује њихове покушаје да се помоћу Халштајнове доктрине, која се противи међународном праву, меша у ствари других држава“, као и да се заједно са Немачком Демократском Републиком залаже за „строго кажњавање свих нацистичких и ратних злочинаца који живе у Западној

¹⁵⁶⁸ Упоредити: АЈ, 837, I-2/26-2, Заједничка изјава, 12. 6. 1965. и АЈ, 837, I-2/26-2, Превод нацрта НДР: Заједничка изјава поводом посете Председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и генералног секретара Савеза комуниста Југославије Јосипа Броза Тита Немачкој Демократској Републици.

¹⁵⁶⁹ АЈ, 837, I-2/26-2, Заједничка изјава, 12. 6. 1965.

¹⁵⁷⁰ АЈ, 837, I-2/26-2, Превод нацрта НДР: Заједничка изјава поводом посете Председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и генералног секретара Савеза комуниста Југославије Јосипа Броза Тита Немачкој Демократској Републици.

Немачкој.¹⁵⁷¹ Југословенска страна је видно настојала да избегне могућност да и сама буде оптужена за мешање у унутрашње ствари других држава, а још мање да се у немачко-немачком сукобу стави директно у службу Источне Немачке. Посету је пред Западним Немцима требало правдати као израз побољшаних билатералних односа између Београда и Источног Берлина, која ничим не би требало да ремети југословенске односе са Владом у Бону.

Ипак, иако су начелно настојали да односе са једном немачком државом воде независно од односа са другом, Југословени су били итекако свесни њихове међузависности. То се, између осталог, огледало на питању подизања ранга представништава. Источни Немци су током претходних година у више наврата постављали то питање и добијали одговор југословенске стране да ранг треба да представља одраз билатералних односа, који у то време нису били на завидном нивоу. Међутим, 1965. године тај аргумент није више био валидан. Тога су били свесни и Југословени. Сматрали су да би подизање ранга представљало последњи корак који би уклонио све могућности да Југославија ограничава своје односе са Источном Немачком због притисака Бона, као и да то тога пре или касније мора доћи. Међутим, свесни да СРН тежи „конзервирању“ југословенско-источнонемачких односа и да би Бон на подизање ранга вероватно реаговао преиспитивањем дотадашње политике према Југославији, закључили су да би потенцијални притисци Бона у сфери кредитно-финансијских споразума значили да је Југославија у наредних годину дана била дужна да из сопствених средстава плати око 80 милиона долара Западној Немачкој, што би јој стварало немале тешкоће, посебно у светлу предстојеће привредне реформе. Сматрали су да Западним Немцима није у интересу затезање односа са Југославијом, али да би, у светлу тешкоћа са којима се СРН суочава у Трећем свету, реакција на подизање ранга представништава била неизбежна, макар као вид опомене трећим земљама у циљу очувања Халштајнове доктрине. Стога је закључивано да је Титова посета сама по себи „снажна манифестација наше све тешње сарадње са НДР“, те да

¹⁵⁷¹ Упоредити: АЈ, 837, I-2/26-2, Заједничка изјава, 12. 6. 1965. и АЈ, 837, I-2/26-2, Превод нацрта НДР: Заједничка изјава поводом посете Председника Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и генералног секретара Савеза комуниста Југославије Јосипа Броза Тита Немачкој Демократској Републици.

подизање ранга представништава треба и даље одлагати, а Источним Немцима ставити до знања да Југославија мора водити рачуна и о својим интересима на другим пољима.¹⁵⁷²

Међутим, Источни Немци били су изгледа свесни чињенице да је и Титова посета велики допринос међусобним односима, угледу Источне Немачке, те у месецима који су јој претходили нису ни постављали питање подизања ранга представништава. Исто тако, нису постављали ни питање евентуалне Титове посете Берлинском зиду. Вероватно је у сећању била дискусија приликом Кардељеве посете Источном Берлину претходне године, када је, упркос источнонемачком инсистирању, југословенска страна одбила да у план боравка уђе и посета Берлинском зиду. На опаску источнонемачке посланице да је зид „судбински важан“ за НДР, те да је подршка у овом питању „у заједничком интересу“, Мирко Тепавац је одговорио да „наша одлучна политика према реваншзму не мора бити доказивана једним таквим детаљем програма чији значај постаје све више формално-пропагандистички колико се временски удаљавамо од подизања зида“.¹⁵⁷³ Тиме је затворена дискусија о укључивању Берлинског зида у план Кардељеве посете НДР-у, а вероватно је, имајући то искуство у виду, и наредне године југословенска страна поштеђена непријатности које би могло изазвати евентуално одбијање.¹⁵⁷⁴

У источнонемачким припремним материјалима за Титову посету истиче се да би у зависности од тока разговора могли покренути питање подизања ранга представништава.¹⁵⁷⁵ На самом крају посете, током пријема који је уприличила југословенска страна, Ерих Хонекер је доиста напоменуо Крсту Црвенковском да је дошло време за подизање ранга посланстава у Београду и Источном Берлину.¹⁵⁷⁶ Иако у транскриптима разговора између Улбрихта и Тита нема помена овог питања, чини се да је о њему ипак било речи. У потоњим разговорима са Брежњевим неколико дана након боравка у Источној Немачкој, Тито је истакао да је са Улбрихтом разговарао о подизању

¹⁵⁷² АЈ, 837, I-2/26-2, Информација о питању ранга представништава СФРЈ и НДР, 6. 4. 1965; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 117, дос. 2, док. 411818, ДСИП: Питање ранга представништава СФРЈ и НДР, 5. 4. 1965.

¹⁵⁷³ АЈ, 837, I-5-b/81-3, Забелешка о разговору помоћника државног секретара Мирка Тепавца са послаником ДР Немачке Елеонором Штајмер, вођеним на коктелу у пољској амбасади, 16. 4. 1964.

¹⁵⁷⁴ АЈ, 837, I-2/26-2, Подсетник о ставовима НДР (за разговоре), 1. 6. 1965.

¹⁵⁷⁵ РА АА, МfАА, А 5424, Entwurf der Konzepton für die außenpolitische Zielsetzung zum Besuch des Genossen Tito in der Deutschen Demokratischen Republik.

¹⁵⁷⁶ РА АА, МfАА, А 5344, Bemerkung zum Aufenthalt des Genossen Tito und seiner Begleitung in der DDR, 16. 6. 1965.

посланстава у ранг амбасада, као и да је Улбрихт одговорио „да ово учинимо кад нама буде згодно“.¹⁵⁷⁷ Међутим, ово питање 1965. није званично покретано, већ је остављено за узвратну Улбрихтову посету Југославији, до које ће доћи наредне године.

Као и 1957, када је Југославија успоставила дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком, тако су и 1965. Западни Немци, али и потоњи истраживачи, постављали питање због чега је југословенски председник донео одлуку да учини званичну посету Источној Немачкој. Несумњиво, да је желео, посету је могао одгодити, или предложити прво сусрете на нивоу министара који овој посети на врху нису претходили.

Западнонемачке дипломате сматрале су да је на Титову одлуку могла утицати жеља за снажењем привредних односа, као и да је посету требало тумачити у контексту југословенско-совјетских привредних преговора. Кључним су међутим сматрали жељу југословенског председника да заокружи помирење са Совјетским Савезом и Источним блоком и да наследницима остави стабилне односе на овом плану. У Бону се постављало питање да ли је Источни Берлин постао толико значајан за Москву да Југославија није могла да га избегне.¹⁵⁷⁸ Закључак Министарства спољних послова у Бону био је да је посета представљала срачунати корак у склопу југословенске политике према Совјетском Савезу и Источној Европи, као и да је Југославији од смене у Кремљу и посебно у светлу односа са Кином изузетно стало до поверења Москве.¹⁵⁷⁹ Са таквим закључком слажу се и историчари који су се бавили овом темом.¹⁵⁸⁰ Најава посете доиста је уследила свега два месеца након смене у Кремљу. Пад Хрушчова 14. октобра 1964. дочекан је у Београду са извесним неспокојством везаним за будућност југословенско-совјетских односа. Страхovalo се да би на власт могле доћи „догматске снаге“ које би угрозиле позитиван развој међусобних односа. Ове страхове донекле је умирило Брежњевљево писмо Титу из новембра, у ком је истакао да смена власти у Москви неће утицати на совјетско-југословенске односе.¹⁵⁸¹ У том контексту, и најава посете Источном Берлину може се тумачити као сигнал југословенске стране о спремности на сарадњу са Источним блоком.

¹⁵⁷⁷ АЈ, 837, I-2/26-3, Забелешка о разговорима 19. 6. 1965.

¹⁵⁷⁸ РА АА, В 42/178, Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das АА, 21. 6. 1965.

¹⁵⁷⁹ РА АА, В 42/178, Diplogerma London, Paris, Washington, Moskau, Rom, New Delhi, Djakarta, UNOgerma Paris, UNOgerma New York, Repregerma Bukarest, Budapest, Sofia, Konsugerma Zagreb, 29. 6. 1965.

¹⁵⁸⁰ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 203–204.

¹⁵⁸¹ Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 249–251.

Међутим, до одлуке о посети Источној Немачкој дошло је најкасније месец дана пре Хрушчовљевог пада, током Улбрихтове посете Београду. Иако је приближавање Београда и Источног Берлина било саставни део отопљавања на релацији Београд–Москва, посета југословенског председника Источној Немачкој имала је већу тежину него посета било којој источноевропској престоници. С једне стране, посета Прагу, Варшави или Софији није са собом носила ризик од економских или политичких реперкусија, као што је посета НДР-у носила опасност погоршања односа са Западном Немачком. С друге стране, Ј. Б. Тито је сигурно био свестан да његово путовање у Источну Немачку представља прву званичну посету лидера несврстаног света источнонемачком режиму, што је у контексту спољнополитичке изолованости НДР-а представљало велику међународну подршку Немачкој Демократској Републици.

Истовремено, посета партизанског вође немачком тлу двадесет година по окончању рата носила је и симболички значај. У филму који је о Титовој посети снимило источнонемачко филмско предузеће ДЕФА (Deutsche Film-Aktiengesellschaft, DEFA) спикер је поставио исто питање које је себи постављао и Титов преводилац Иван Ивањи – „шта мисли маршал Тито кад немачки војници пред њим пролазе парадним кораком?“¹⁵⁸² И двадесет година касније, искуства из Другог светског рата обликовала су Титов однос према Немцима, двома немачким државама и немачком питању. У разговорима Тита и Улбрихта значајна тема била је Западна Немачка. Из Улбрихтовог излагања о политици Источне Немачке било је јасно у којој је мери она зависна од западнонемачке политике. Као основне правце спољнополитичког деловања Источног Берлина Улбрихт је навео ангажовање свих социјалистичких, новоослобођених и „демократских“ земаља против западнонемачког посезања за атомским наоружањем, ангажовање европских држава да склопе споразум о европској безбедности и залагање за мирољубиву коегзистенцију. Мирољубива коегзистенција у Немачкој, „у земљи где постоје две државе и где се национално питање налази на дневном реду“, отварала је и проблем решавања националног питања, сматрао је Улбрихт. Међутим, „ми се не можемо ујединити са Хитлеровим генералима и западнонемачким Гестапоом. Ту уједињења не може бити“, истицао је Улбрихт. Решавање националног питања је стога претпостављало „борбу против националистичког

¹⁵⁸² Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 135.

империјализма у Немачкој“. Другим речима, да би дошло до уједињења, прво је Западна Немачка требало да прође кроз „демократски преображај“. ¹⁵⁸³

Тито је наводио да Западна Немачка штити ратне злочинце, одбија да обештети југословенске жртве, те истицао, као и више пута раније, да је срећа што постоји Источна Немачка. „Кад се ставе на вагу Њемачка Демократска Република и Савезна Република Њемачка, без обзира што је ова друга богатија, ми морамо бити на оној страни где се ствара социјализам, где се изграђују социјалистички односи“, сматрао је Тито. „Њемачка Демократска Република је мирољубива земља. Као и ми, она стоји на истим позицијама коегзистенције, очувања мира и мирољубивог решавања међународних проблема, а Западна Њемачка све више клизи на позиције реваншизма и штити фашистичке елементе. Ми смо на својим леђима довољно искусили фашизам, да то не бисмо узимали у обзир у нашој политици“, закључио је Тито своје излагање о немачком питању. ¹⁵⁸⁴ Можда су управо овакве мисли пролазиле корз главу југословенског председника док је посматрао како немачки војници двадесет година након Другог светског рата парадирaju њему у част. Јер, чак и уколико су истините речи Ивана Ивањија да се Улбрихт и Тито лично нису подносили ¹⁵⁸⁵, обојица су били комунистички кадрови чије су погледе на свет формирали искуство рада у Коминтерни и идеолошке максиме из међуратног периода. Постојање Источне Немачке као социјалистичке државе у очима југословенског председника била је гаранција да у срцу Европе неће доћи до успона „милитаристичке“ и „фашистичке“ Немачке која би посезала за ревизијом граница успостављених 1945. године. Стога и речи двојице председника да Титова посета представља допринос миру и европској безбедности нису биле само празне флоскуле. Посетом Источном Берлину Тито је снажио позиције источнонемачке државе која се залагала за статус кво, за безатомску зону у средишту Европе, за неповредивост граница, која је одбијала уједињење „са Хитлеровим генералима“.

¹⁵⁸³ АЈ, 837, I-2/26-2, Забелешке о југословенско-немачким разговорима, вођеним 9. 6. 1965. за време посете Председника Тита Немачкој Демократској Републици.

¹⁵⁸⁴ АЈ, 837, I-2/26-2, Забелешке о југословенско-немачким разговорима, вођеним 12. 6. 1965. за време посете Председника Тита Немачкој Демократској Републици.

¹⁵⁸⁵ Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 136.

V.1.4 Југословенско-западнонемачки односи у сенци Титове посете Немачкој Демократској Републици

И Западни и Источни Немци јединствени су били у оцени да је посета Ј. Б. Тита Немачкој Демократској Републици подигла престиж источњонемачког режима и у спољној и у унутрашњој политици, као и да је допринела порасту угледа НДР-а међу несврстаним земљама.¹⁵⁸⁶ Такође, обе немачке државе сматрале су да је посетом југословенска страна допринела јачању источњонемачких и совјетских позиција у немачком питању.¹⁵⁸⁷

Иако Титова посета није променила југословенски став у појединим питањима попут статуса Западног Берлина или спремности да директно нападне Владу у Бону, она је Источним Немцима била подстицајна за даљу интензивнију политику према Југославији са крајњим циљем придобијања што конкретније југословенске подршке својој борби за међународно признање.¹⁵⁸⁸ Требало је у наредном периоду учинити напоре да се Југославија заједно са Немачком Демократском Републиком ангажује на међународном плану против западнонемачког „милитаризма“ и „реваншизма“, да промени став према Западном Берлину, као и да се ДСИП придобије за конкретну сарадњу на плану координисане политике према несврстанима и учешћа НДР-а у Уједињеним нацијама и њиховим подорганизацијама. Такође, требало је иницирати сусрет министара спољних послова, припремити терен за подизање ранга представништава, повећати број туриста, испитати могућности заједничког иступања на трећа тржишта, интензивирати културну размену, склопити низ споразума попут дугорочног трговинског споразума, ветеринарског споразума, споразума о правној помоћи и др.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁶ PA AA, B 42/178, Ausschreibung betr.: Besuch des jugoslawischen Präsidenten Tito in der SBZ, 18. 6. 1965; PA AA, B 42/178, Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das Auswärtige Amt, 21. 6. 1965; PA AA, MfAA, A 5345, Schlußfolgerungen aus dem Besuch des Präsidenten der SFRJ und Generalsekretärs des BdKJ, Genossen Josip Broz Tito in der DDR, 25. 6. 1965.

¹⁵⁸⁷ PA AA, MfAA, A 5345, Schlußfolgerungen aus dem Besuch des Präsidenten der SFRJ und Generalsekretärs des BdKJ, Genossen Josip Broz Tito in der DDR, 25. 6. 1965; PA AA, B 42/178, Diplogerma London, Paris, Washington, Moskau, Rom, New Delhi, Djakarta, UNOgerma Paris, UNOgerma New York, Reprgerma Bukarest, Budapest, Sofia, Konsugerma Zagreb, 29. 6. 1965.

¹⁵⁸⁸ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 212.

¹⁵⁸⁹ PA AA, MfAA, A 5345, Schlußfolgerungen aus dem Besuch des Präsidenten der SFRJ und Generalsekretärs des BdKJ, Genossen Josip Broz Tito in der DDR, 25. 6. 1965.

Непосредно након завршетка посете, Министарство спољних послова у Бону дало је веома оштро саопштење, истакавши да Југославија не треба више да се нада ниједном уступку од стране Савезне Републике, као и да ће политику према Југославији усмеравати на основу југословенског става према немачким „животним интересима“.¹⁵⁹⁰ Бонско министарство недвосмислено је истицало да Савезна Република Немачка своју политику према источноевропским државама кроји на основу њихове политике према немачком питању, да се Југославија више ангажовала за источнонемачку политику него поједине земље Источног блока, те да је погоршање југословенско-западнонемачких односа неизбежно.¹⁵⁹¹ „Ви играте на карту цепања Немачке, рушите витални циљ немачког народа. Зашто да и ми не идговорамо истом картом – цепањем Југославије“, био је још оштрији у својој осуди југословенске спољне политике представник западнонемачког Уреда за штампу. Његове речи биле су, према мишљењу југословенског представника у Бону Милана Георгијевића, одраз западнонемачке политике према Југославији, која „се није изменила за тридесет и више година а манифестације таквог прилаза и става одражавају се у свим областима, иначе веома развијених билатералних односа.“¹⁵⁹²

Посебно у светлу предстојећих избора заказаних за септембар 1965, западнонемачка влада суздржавала се од сваког корака који је могао да делује као уступак Југославији. Тако је, на пример, одбијен захтев немачких индустријалаца и трговаца да се отвори представништво трговинске коморе у Југославији, отказана је посета Савеза немачких индустрија, одбијен француски позив за учешће у консултативном састанку западних кредитора Југославије под образложењем нарушених односа са Београдом, а у октобру, двадесет месеци након југословенске ноте о решавању обештећења уручен је званично негативан одговор.¹⁵⁹³

Овакав суздржани став Бона према Југославији задржаће се током целе године. Трговинска размена се одвијала несметано, као и претходно договорени привредни и

¹⁵⁹⁰ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 204.

¹⁵⁹¹ PA AA, B 42/178, Diplogerma London, Paris, Washington, Moskau, Rom, New Delhi, Djakarta, UNOgerma Paris, UNOgerma New York, Repregerma Bukarest, Budapest, Sofia, Konsugerma Zagreb, 29. 6. 1965; PA AA, B 42/102, Beiträge des Referats II 5 zu den deutsch-französischen Konsultationen am 17. 7. 1965, 15. 7. 1965.

¹⁵⁹² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 3, док. 437327, Милан Георгијевић ДСИП-у, 19. 10. 1965.

¹⁵⁹³ Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin*, 204–207; Zoran Janjetović, *Od Auschwitz do Brijuna*, 60–61.

кредитни аранжмани. Самим тиме, као ни 1957, није било драстичних економских последица којих се југословенска дипломатија прибојавала. Међутим, СРН је одлагала решавање отворених питања попут споразума о радној снази, одговора на југословенски захтев за одлагање трансхе зајма, за помоћ у привредној реформи, одуговлачено је са ратификацијом декларације ГАТТ, ветеринарске конвенције и др. Из тога је југословенска страна закључивала да, упркос њиховим иницијативама, у датом тренутку Бон не жели побољшање односа.¹⁵⁹⁴ Услед економских обавеза према Западној Немачкој у Београду се сматрало да је Југославија у односима са СРН „слабији партнер“. Решавање проблема обештећења свакако би поправило југословенски положај спрам Бона, те је то остајало централно питање билатералних односа.¹⁵⁹⁵

Важно питање у међусобним односима било је везано и за проблем политичке емиграције у СРН. Ситуацију је додатно компликовала чињеница да је на дан Титовог доласка у Источни Берлин у Западној Немачкој дошло до новог напада на југословенске дипломате. У атентату који су извршили представници хрватске емиграције тешко је рањен југословенски конзул у Минхену Андрија Кларић. Југословенска страна сматрала је да није у питању случајан чин. На маргинама телеграма којим је примио вест о атентату на Кларића, Тито је написао да „ово није ствар појединаца, већ је у вези са политиком према нашој земљи. И у другим земљама има свакаких емиграната и не долази до таквих случајева.“ Његове инструкције биле су јасне – „треба предузети оштре дипломатске кораке, а и у штампи“.¹⁵⁹⁶

У ДСИП-у се сматрало да не само што СРН не настоји да спречи делатност антијугословенске емиграције, већ је напротив користи као средство притиска на Београд.¹⁵⁹⁷ Процењивало се да Западна Немачка, која је ојачала своју међународну позицију, води политику са циљем достизања статуса велике силе и нуклеарне силе, те да са тих позиција води и политику према Југославији, чију спољну политику негативно оцењује. Имајући то у виду, у ДСИП-у је крајем 1965. донета одлука „да се у дугорочној политици према СРН оријентишемо на побољшање односа и активнију сарадњу

¹⁵⁹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 4, док. 445545, II Управа свик ДК представништвима, 17. 12. 1965.

¹⁵⁹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 3, док. 431926, Забелешка са састанка посвећеног разматрању наших односа са СРН, одржаног 2. септембра 1965. године у II Управи ДСИП, 4. 9. 1965.

¹⁵⁹⁶ АЈ, 837, I-5-b/82-5, Белешка Јосипа Броза Тита на телеграму од 9. 6. 1965.

¹⁵⁹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 4, док. 445545, II Управа свик ДК представништвима, 17. 12. 1965.

(економску, политичку и другу) са свим оним земљама Истока, Запада и несврстаних, које су у различитим видовима активно ангажоване на онемогућавању овакве политике бонске владе“. Погоршано стање билатералних односа оцењивано је као „забрињавајуће“, јер „се уклапа у садашње негативне тенденције спољне политике СРН уопште“.¹⁵⁹⁸ Тако је југословенска дипломатија средином шездесетих година према Западној Немачкој остајала растрзана између привредних интереса и финансијских обавеза с једне стране и својих политичких принципа, политике према Европи, европској безбедности и немачком питању с друге стране. Оцена да је стање односа са СРН „забрињавајуће“ услед „негативних тенденција“ западнонемачке политике потицала је управо из овог другог комплекса питања која су усмеравала југословенску политику према Немачкој, из чега се види да су и билатерални односи са Бонмом неретко тумачени у кључу безбедносне политике југословенске државе.

За разлику од 50-их година, када су везе Југословена са западнонемачким социјалдемократима биле веома развијене и када се полагала нада у то да би изборна победа СПД-а довела до значајног спољнополитичког преокрета у СРН, средином седме деценије ситуација је била другачија. С једне стране, контакти са социјалдемократима бивали су све ређи, а с друге, сматрало се да се СПД у ставовима по кључним питањима унутрашње и спољне политике све више приближила позицијама Владе у Бону. Паралелно са интензивирањем односа са Источним блоком, обновљене су и везе Југословена са представницима илегалне Комунистичке партије Немачке.¹⁵⁹⁹ Током боравка у Источној Немачкој Јосип Броз Тито сусрео се са вођом КПН-а Максом Рајманом, ког је познавао још из хотела „Лукс“. Према Рајмановом уверењу, Титова посета Источној Немачкој представљала је и значајну подршку комунистима у Западној Немачкој, „јер је западнонемачки народ антикомунистички напујдан против СССР и НДР“, али „то није тако у односу на Тита и Југославију“.¹⁶⁰⁰

¹⁵⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 4, док. 445545, II Управа свик ДК представништвима, 17. 12. 1965.

¹⁵⁹⁹ Комунистичкој партији Немачке у СРН забрањена је делатност 1956. године.

¹⁶⁰⁰ АЈ, 837, I-2/26-2, Белешка о разговору друга Тита са другом Максом Рајманом, Резиденција друга Тита, Берлин, 12. 6. 1965.

У својим сећањима Иван Ивањи такође говори о сусрету Ј. Б. Тита и М. Рајмана у Берлину, видети: Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 148–149.

Рајманова жеља да посети Југославију испуњена је и он је у децембру допутовао у незваничну посету, током које се поново сусрео са југословенским председником. У разговорима вођеним 3. децембра у Београду било је речи о међупартијској сарадњи, Рајман је опширно говорио о борби КПН-а за легализовање њиховог рада у Западној Немачкој, о партијским ставовима, сарадњи са социјалдемократима у синдикатима и сл. Указивао је на „изразите фашистичке тенденције“ у Западној Немачкој, истичући да највећа опасност миру прети од западнонемачке жеље за атомским наоружањем. На његову опаску да је дужност немачких комуниста да се против ње боре, Тито је нагласио „да то није само њихова дужност, него дужност свију нас“. Упркос несугласицама током претходне две деценије и чињеници да је у многим питањима и даље постојало узајамно неповерење, чини се да је Тито сарадњу са Комунистичком партијом Немачке и немачким комунистима генерално видео у функцији виших циљева и политичких концепција везаних за проблем европске безбедности. „Немачки комунисти имају велику дужност у Европи“ и „на осталима је да им помогну“, истакао је југословенски председник.¹⁶⁰¹

V.2 ЕВРОПСКА БЕЗБЕДНОСТ, ЈУГОСЛАВИЈА И ДВЕ НЕМАЧКЕ ДРЖАВЕ (1965–1966)

V.2.1 Југославија и немачко питање у контексту европске безбедности

Средином 60-их година низале су се иницијативе различитих страна о достизању споразума о сарадњи и безбедности у Европи. Као и деценију раније, кључна нерешена питања била су везана за проблем немачке подељености и трке у наоружању. Идеја о денуклеаризованој зони у централној Европи, изражена тзв. „планом Рапацки“ из 1957, поново је актуелизована након Кубанске ракетне кризе. Иницијативе нису долазиле само са Истока. Идеја о безатомским зонама наилазила је на плодно тле и на северу Европе, где се од 1963. фински председник Урхо Кеконен залагао за денуклеаризовану зону на простору

¹⁶⁰¹ АЈ, 507/IX, 87/I-74, Забелешка о разговору Генералног секретара СКЈ Јосипа Броза Тита са Првим секретаром ЦК Комунистичке партије Немачке Максом Рајманом, 3. децембра 1965.

нордијских земаља.¹⁶⁰² „Меморандумом о замрзавању нуклеарног и термонуклеарног наоружања у Централној Европи“ из фебруара 1964. пољски званичници предлагали су формирање безатомске зоне која би обухватала две немачке државе, Пољску и Чехословачку, уз могућност да се она прошири и на друге заинтересоване земље Европе.¹⁶⁰³ Лета 1964. југословенска делегација на Конференцији представника мировних покрета медитеранских земаља у Алжиру изнела је предлог о денуклеаризацији медитеранског подручја.¹⁶⁰⁴ У говору у Генералној скупштини УН-а децембра исте године пољски министар спољних послова Адам Рапацки предложио је сазивање конференције о европској безбедности, у чијем би раду учествовале и Сједињене Америчке Државе, а исти предлог расправљан је и на састанку чланица Варшавског пакта јануара 1965. године у Варшави.¹⁶⁰⁵ Питање колективне безбедности у Европи тиме је изнова постављено на дневни ред.

Иницијативе о споразумевању између држава Европе долазиле су и са Запада, конкретно, из Париза. Од 1964. дошло је до драстичног погоршања француско-западнонемачких односа. С једне стране, у Бону је са Ерхардом и Шредером на чело државе и Министарства спољних послова дошла тзв. „атлантистичка“ струја, која је предност давала односима са Вашингтоном у односу на савез са Паризом. С друге стране, Де Гол је био жестоки противник МЛФ-а (Multilateral Forces), односно предлога о мултилатералној контроли нуклеарног наоружања у оквиру НАТО-а, чиме би и Бон добио право суодлучивања. Суштински је МЛФ напуштен крајем 1964, али то није променило однос француског председника према немачком питању. Током 1965. он је све јасније стављао до знања да решење немачког питања и европске безбедности види у оквиру споразума европских држава „од Атлантика до Урала“, уз учешће Совјетског Савеза, прихватање

¹⁶⁰² Rinna Elina Kulla, “Europe’s *Détente* and Yugoslavia’s Decline: The Birth of the CSCE across East Europe and the Waning of Tito’s Influence athwarth the Mediterranean South”, *Les Cahiers Sirice*, 2013/1 (no. 10), 104.

¹⁶⁰³ Ljubodrag Dimić, „Plan Gomulka i stavovi jugoslovenskog državnog i partijskog vrha o pitanju evropske bezbednosti 60-ih godina XX veka“, u: Momčilo Pavlović, Andrzej Začiminski, Pawel Wawryszak (ur.), *Jugoslavija i Poljska u XX veku. Međunarodni tematski zbornik radova sa konferencije*, Beograd: ISI, Ihism, Društvo istoričara Srbije, 2017, 308.

¹⁶⁰⁴ Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 249.

¹⁶⁰⁵ Csaba Békés, “The Warsaw Pact and the Helsinki Process, 1965–1970”, in: Wilfried Loth, Georges-Henri Sotou (eds.), *The Making of Détente: Eastern and Western Europe in the Cold War, 1965–75*, London–New York: Routledge, 2008, 202.

граница из 1945. и ограничавање статуса евентуално поново уједињене Немачке пре свега на плану поседовања нуклеарног оружја.¹⁶⁰⁶

У контексту појачане активности европских земаља на плану покретања питања безбедности и сарадње у Европи и Немачка Демократска Република настојала је да се наметне као активни и конструктивни саговорник. Увиђајући извесно попуштање затегнутости у Европи, слабљење кохезије у оквиру западног савеза, самосталније иступање Француске и растуће подозрење и неповерење које је на Западу постојало према западнонемачким плановима везаним за нуклеарно наоружање, Источни Берлин сматрао је да је тренутак погодан за сопствено активније наступање на плану европске сарадње и безбедности, а самим тиме и за јачање својих спољнополитичких позиција. Стога су се крајем 1965. двојица заменика министра спољних послова, Оскар Фишер и Георг Штиби, упутили у социјалистичке земље са нацртом предлога Владе НДР о европској безбедности са циљем консултација и задобијања подршке.¹⁶⁰⁷ Крајем децембра Оскар Фишер је допутовао и у Југославију. У разговорима вођеним у ДСИП-у 20. децембра Фишер је предао источномемачки нацрт, који је проблем мира у Европи сводио на три основна елемента – постепено разоружање и одрицање од поседовања атомског оружја, признавање статуса кво у Европи и непроменљивости постојећих граница, нормализација односа међу европским државама, укључујући и односе са два немачких државама.¹⁶⁰⁸ Информишући југословенску страну да ће већ почетком наредне године упутити своје предлоге у виду ноте свим европским земљама, молио је Југославију не само за мишљење о нацрту, већ и за конкретну подршку. Наиме, Фишер је пренео молбу да Југославија буде посредник за уручивање ноте Грчкој и Ватикану, као и да у разговорима са трећим земљама „популарише“ источномемачке предлоге. Истовремено, Оскар Фишер информисао је југословенске дипломате о намерама Источног Берлина да током 1966. постави званично

¹⁶⁰⁶ Жорж-Анри Суту, *Неизвестан савез*, 232–244.

¹⁶⁰⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 21, док. 443845, Излагање Оскара Фишера, помоћника министра иностраних послова НДР о решености владе НДР да покрене питање европске безбедности и пријема НДР у ОУН дана 20. 12. 1965.

¹⁶⁰⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 21, док. 446562, Предлог владе Немачке Демократске Републике владама свих европских држава о остварењу европске безбедности.

захтев за чланством у ОУН. Од Југославије су очекивали правну помоћ, али и подршку на међународном плану.¹⁶⁰⁹

Југословенска дипломатија будно је пратила све иницијативе које су се тичале европске сарадње и безбедности, а ова питања била су и неизоставни део разговора које су југословенске делегације на челу са Титом водиле у Пољској лета 1964, Чехословачкој и Источној Немачкој јуна 1965, Совјетском Савезу јула 1965, као и са пољском делегацијом у Београду новембра 1965. године. Током свих поменутих разговора изражаване су подударности у погледу решавања немачког питања, проблема мира и безбедности у Европи, осуђивана су настојања Западне Немачке да добије приступ атомском оружју, понављана је нужност мирољубиве коегзистенције, прихватања непроменљивости граница у Европи, подржан предлог о сазивању конференције о европској безбедности, упућивана подршка пољском предлогу о замрзавању нуклеарног наоружавања и формирању безатомских зона у централној Европи.¹⁶¹⁰ У настојању да се активно ангажује на плану европске сарадње и безбедности, Југославија је иступила као један од девет предлагача резолуције бр. 2129 Генералне скупштине УН-а децембра 1965. о „Акцијама регионалног карактера ради унапређења добросуседских односа међу европским државама са различитим друштвеним системима“, а затим се ангажовала са иницијативом сазивања састанка представника европских парламената.¹⁶¹¹

Југославија је регистровала и импулсе који су долазили из Париза. У Београду се сматрало да је Де Голова политика суштински „анти-западна“, да постоје подударности у интересима Француске и Југославије, посебно на плану зауздавања западнонемачког посезања за нуклеарним наоружавањем.¹⁶¹² Тако је у разговору са пољском делегацијом новембра 1965. истакнуто да европска политика Француске представља део „позитивних

¹⁶⁰⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 21, док. 443845, Излагање Оскара Фишера, помоћника министра иностраних послова НДР о решености владе НДР да покрене питање европске безбедности и пријема НДР у ОУН дана 20. 12. 1965.

¹⁶¹⁰ Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 248–255.

¹⁶¹¹ А/RES.2129 (XX), “Actions on the regional level with a view to improving good neighborly relations among European States having different social and political systems”, adopted at the 1408th plenary meeting, 21 Dec 1965. In: Resolutions adopted by the General Assembly during its 20th session. 21 September–22 December 1965. – A/6014. – 1966. – p. 10 – (GAOR, 20th sess., Suppl. no. 14); Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 255–260.

¹⁶¹² Katarina Todić, „The Traditional Friendship“, 246.

тенденција у Европи“, које треба подржати.¹⁶¹³ У истом смислу је и у свом говору пред Савезном скупштином почетком 1966. државни секретар за иностране послове Марко Никезић истакао да иницијативе које долазе, не само из Пољске и Скандинавије, већ и из Француске, „са више реализма прилазе проблему европске безбедности и сарадње“, у чему и Југославија „настоји да активно делује“. У истом говору Никезић је истакао и да нерешено немачко питање „трајно оптерећује европску ситуацију“, да приступ СРН нуклеарном оружју у било ком виду Југославија сматра „опасним и неприхватљивим“, поновивши југословенски став да до уједињења може доћи само путем признавања постојања двеју немачких држава, да уједињена Немачка мора бити „фактор мира и стабилности“, те да, на жалост, „манифестације реваншизма и милитаристичког духа, подржане често и са службених места, указују да се садашњи развој Савезне Републике Немачке креће супротним смером“.¹⁶¹⁴

Оцењујући источњонемачку иницијативу о питању европске безбедности, у Београду се сматрало да је „у питању шира, синхронизована акција ВП [Варшавског пакта, прим. Н. Д. Л.] о европској безбедности“, да источњонемачки предлог превасходно за циљ има јачање међународне позиције НДР и наметање својих интереса о немачком питању као заједничке политике источноевропских држава. Иако се сматрало да источњонемачки предлог не садржи ништа суштински ново, према процени ДСИП-а, у питању су „у суштини позитивни предлози“ који су „за нас прихватљиви“, а „по садржини се не разликују од наших ставова по овим питањима“. Међутим, као и много пута раније, југословенска дипломатија настојала је да ипак задржи дистанцу. Иако је донета одлука да се позитивно одговори на молбу за предају ноте грчкој влади, требало је водити рачуна „да се наше фактичко ангажовање у овој акцији сведе на меру која ће нам најмање донети штете у односима са Грчком и Западом“.¹⁶¹⁵ Југословенски одговор на ноту, који је уручен крајем марта,¹⁶¹⁶ изражавао је подршку источњонемачким ставовима, али су према инструкцијама ДСИП-а,

¹⁶¹³ „Информација о посети пољске партијско-владине делегације СФРЈ од 15. до 19. новембра 1965“, у: Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 380.

¹⁶¹⁴ „Излагање Марка Никезића на 39. седници Савезне скупштине (Савезно веће) од 20. 1. 1966“, у: Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 381.

¹⁶¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 21, док. 443845, Белешка у вези иницијатива владе НДР о европској безбедности, 7. 1. 1966.

¹⁶¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 410529, Забелешка о разговору Д. Вуколића, помоћника начелника I управе са Паулом Јакобсом, саветником Посланства НДР, 22. 3. 1966.

одговор као и коментари у штампи били „одмерни“, јасно указујући на то „да смо се на одређену, начелну подршку одлучили пре свега зато што су предлози изнети у ноти НДР у складу са нашим познатим ставовима о европској безбедности.“¹⁶¹⁷

У међувремену, крајем фебруара, источнонемачке дипломате предале су ДСИП-у ед мемоар о захтеву да НДР буде примљена у ОУН, којим је најављено да ће захтев упутити Генералном секретару УН-а У Танту 28. фебруара. Истовремено је упућена молба југословенској страни да овај корак Источног Берлина подржи у оквиру Уједињених нација, преко својих дипломатских представника у иностранству, а посебно у контактима са дипломатама несврстаних земаља.¹⁶¹⁸ Југословенски представници истицали су да ће пружити „одговарајућу подршку“, да Југославија има „своје начине и форме дејствовања“, као и да се увек залагала за „правилно“ решење немачког питања, о чему је „принципијелно иступала“.¹⁶¹⁹ Источни Немци су затим тражили да СФРЈ подржи источнонемачки захтев за пријем у ОУН писмом које би било упућено председнику Савета безбедности, али се из југословенског одговора да је „наш став о пријему НДР у ОУН јасан и познат“, да је ДСИП на конференцији за штампу подржао захтев владе НДР, те да „ћемо у овоме и даље поступати у смислу нашег раније датог обећања“ дало наслутити да југословенска страна није намеравала да се активније ангажује у овом питању, посебно имајући у виду да су се на начин који је то тражио Источни Берлин ангажовале само чланице Источног блока.¹⁶²⁰ Упркос томе што су Источни Немци упутили мисију добре воље у Југоисточну Азију, а министар спољних послова Ото Винцер пропутовао земљама Африке, ни једна несврстана земља није иступила писменим путем у подршку источнонемачком захтеву.¹⁶²¹ Имајући у виду чињеницу да је о чланству у УН-у одлучивао Савет безбедности, у ком су право вета имале САД, Британија и Француска, источнонемачки захтев у самом зачетку био је осуђен на неуспех.

¹⁶¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 115, дос. 21, док. 443845, Белешка у вези иницијатива владе НДР о европској безбедности, 7. 1. 1966.

¹⁶¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 46040, Забелешка о разговору Милорада Пешића, начелника Управе за Источну Европу са Јакобсом, саветником Посланства НДР, 23. 2. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 46040, Aide memoire.

¹⁶¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 48680, Забелешка о разговору Бошка Видаковића, помоћника државног секретара за иностране послове, са П. Јакобсом, отправником послова НДР, одржаном 8. 3. 1966.

¹⁶²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 414571, Забелешка о разговору М. Павићевића, заменика државног секретара за иностране послове, са Е. Штајмер, послаником НДР, дана 14. априла 1966.

¹⁶²¹ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 190.

Источна Немачка није била једина немачка држава која се пролећа 1966. ангажовала на плану европске политике. Резултати избора из септембра 1965. у Западној Немачкој наизглед нису донели никакву промену у политици Бона. Убедљиву победу остварила је поново ЦДУ/ЦСУ са 47,6%, док су социјалдемократе освојиле 39,3% гласова. Лудвиг Ерхард поново се нашао на челу коалиционе владе са слободним демократама, а на челу Министарства спољних послова остао је Герхард Шредер. Југословенска дипломатија негативно је тумачила нову декларацију владе СРН, сматрајући да се из ње јасно види да Бон и даље води политику са позиција силе.¹⁶²² Међутим, у Министарству спољних послова у Бону долазило је до извесних промена. Одмах по формирању нове владе Герхард Шредер је разрадио иницијативе са циљем подизања, како је сматрао, нарушеног спољнополитичког угледа Западне Немачке. Као проponent атлантистичке струје у партији и влади, Шредер је настојао да западнонемачку спољну политику усклади са политиком Сједињених Америчких Држава, која је под Кенедијем и затим Џонсоном све више наметала отварање према источноевропским земљама као императив. Иако Шредерова спољнополитичка концепција није значила напуштање Халштајнове доктрине и дипломатске изолације Источног Берлина, за разлику од Аденауерове усмерености на Москву, фокус је пребациван на односе са источноевропским државама са циљем изолације Источне Немачке у оквиру Источног блока и истовременог подривања утицаја Москве у источноевропским престоницама.¹⁶²³ Из такве спољнополитичке концепције, која је током 1963. резултирала отварањем трговинских мисија СРН у Пољској, Мађарској и Румунији, израсла је на пролеће 1966. године тзв. „Мировна нота“ Владе СРН. Она је истовремено представљала и одговор на совјетска настојања да представи Савезну Републику Немачку као кључну препреку споразумевању у Европи.

„Мировна нота“ Владе СРН уручена је свим земљама са којима је Западна Немачка имала дипломатске односе, као и свим чланицама Варшавског пакта осим Немачке Демократске Републике. Нота датирана 24. марта 1966. уручена је и Влади СФРЈ преко француске амбасаде у Београду и југословенске амбасаде у Паризу, а један примерак послат је поштом југословенској амбасади у Берну.¹⁶²⁴ Циљ Владе СРН, како се истицало у ноти,

¹⁶²² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф. 119, дос. 4, док. 445545, ДСИП свим ДК представништвима, 17. 12. 1965.

¹⁶²³ Joost Kleuters, *Reunification in West German Party Politics*, London: Palgrave MacMillan, 2012, 114–116.

¹⁶²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 11, док. 412808, Свим ДК представништвима, без датума (прва половина априла 1966); ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 10, док. 412945, Информација, 15. 4. 1966.

био је да изложи своју мирољубиву политику и предлоге за разоружање, контролу наоружања и европску безбедност, као и настојање да успостави пријатељске односе са источноевропским земљама. У складу с тиме, нота је садржала предлоге Западнонемачке владе да се поседовање атомског оружја ограничи на оне земље које га већ поседују, да се ограничи производња нуклеарног наоружања, а да се постојећи арсенали постепено смањују, да Западна Немачка потпише са источноевропским земљама (осим НДР коју није признавала као постојећу) споразуме о одрицању од употребе силе, а како би се те земље увериле да Бон не планира агресивни рат према Истоку, нота је предвиђала и споразуме о размени војних посматрача између СРН и земаља Источне Европе. Међутим, упоредо са истицањем жеље за добросуседским односима са земљама Источне Европе, у ноти је наглашено и то да границу на Одри и Ниси Влада СРН не посматра као коначну.¹⁶²⁵

Управо у контексту односа према питању европске безбедности југословенска дипломатија тумачила је и „мировну ноту“ Владе СРН. Сматрало се да нота представља израз западнонемачке потребе да своју политику „оправда“ и „прикаже у новом светлу“ како у очима Истока тако и у очима западних савезника, с обзиром на процену да је дотадашња немачка политика Бона довела СРН у „положај изолованости“. Ипак, детаљним ишчитавањем ноте, у ДСИП-у се дошло до закључка да она не доноси никакве суштинске промене у западнонемачкој политици која и даље немачко уједињење види као предуслов за споразумевање о европској безбедности, да се у ноти не помињу безатомске зоне, нити предлози и иницијативе других европских земаља, да се декларативно изражава жеља за пријатељским односима са Источном Европом, али да и даље СРН оптужује Совјетски Савез и Пољску за нестабилност у Европи, да се нотом СРН одриче територијалних претензија према Чехословачкој, али није спремна да се и формално одрекне Минхенског споразума, да се у ноти не помиње могућност успоставе дипломатских односа са источноевропским земљама, чиме се наставља политика њихове дискриминације на начелима Халштајнове доктрине. Ипак, сматрало се да значај „мировне ноте“ лежи у томе што она представља потврду „нужде“ у којој се СРН нашла, израз неуспеха дотадашње западнонемачке спољне политике и политике према немачком уједињењу. Иако је већ почетком априла припреман одговор на западнонемачку ноту, југословенска дипломатија

¹⁶²⁵ Текст ноте упућене Влади СФРЈ видети у: ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 9, док. 412577.

остајала је суздржана, сматрајући да је за процену да ли у политици СРН заиста долази до промена или не треба видети да ли ће декларативне изразе добре воље пратити и конкретни кораци. У односу према Југославији, ти конкретни кораци мерили би се променом става Бона о проблемима обештећења, дипломатских односа и других отворених питања.¹⁶²⁶

У недељама које су уследиле Југословенске дипломате испрва су регистровале одређена „посебна реаговања“ према СФРЈ, која су доводила у везу са „мировном офанзивом“ Бона. У питању су били успутни коментари француских дипломата приликом предаје ноте, заинтересованост америчких дипломата за југословенски одговор, жеља председника владе Баварске Алфонса Гопела да приватно посети Југославију, коментар председника ФДП-а Мендеа о односима са Југославијом и др. Па ипак, општа оцена гласила је да се СРН придржава „старе тактике“ у односима са Југославијом, односно – „кад смо им потребни, увек нешто наговештавају“.¹⁶²⁷ У прилог оваквом тумачењу ишла је и чињеница да у периоду по уручењу ноте није долазило ни до какве суштинске промене у односима са Владом у Бону.

Званични југословенски одговор на западнонемачку ноту уследио је пуна четири месеца по њеном уручењу. Преко шведске амбасаде у Бону уручена је југословенска нота датирана 21. јула 1966, која је садржала донекле избалансиран, али суштински негативан одговор. Истичући да су бројне европске државе учиниле напоре да путем споразумевања дође до консолидовања прилика у Европи, у ноти је изражено „жаљење“ Владе СФРЈ због чињенице да је Савезна Република „остала до сада изван напора“ других земаља. Влади СРН пребацivano је да настоји да одговорност за лоше међусобне односе пребаци на друге, да инсистира на сопственој концепцији решавања немачког питања, коју настоји да наметне другим државама, да решавање немачког питања поставља као предуслов дијалогу о европској безбедности, а не као резултат процеса регулисања европске сарадње, да одбија успоставу дипломатских односа са источноевропским државама.¹⁶²⁸

¹⁶²⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 11, док. 412808, Свим ДК представништвима, без датума (прва половина априла 1966); ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 10, док. 413818, Телеграм ДСИП-а Служби за заштиту југословенских интереса у Мелему и генералним конзулатима СФРЈ у Минхену и Хамбургу, 13. 4. 1966.

¹⁶²⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 10, док. 412945, Информација, 15. 4. 1966.

¹⁶²⁸ Југословенски одговор од 21. јула видети у: ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 12, док. 411957.

У ноти је изложен југословенски став о немачком питању и нужности споразумевања између двеју немачких држава, истакнуто је да је за отклањање неповерења према СР Немачкој нужно да Влада у Бону призна непроменљивост граница, испуни обавезе проистекле из Другог светског рата, одрекне се не само поседовања, већ и саодлучивања о употреби нуклеарног наоружања и успостави нормалне дипломатске односе са свим европским државама. Југословенски одговор тицао се и стања билатералних односа. На том плану пребацивано је Савезној Републици да према Југославији води политику „притиска и дискриминације“, која се огледала у прекиду дипломатских односа 1957, у одбијању да реши отворена питања попут обештећења југословенских жртава нацистичких прогона и онемогућавања антијугословенске терористичке делатности на својој територији. У одговору се истицало и да Халштајнова доктрина „грубо нарушава принцип немешања у унутрашње послове суверених држава“, те да интереси европске безбедности и интереси немачког народа намећу нужност напуштања такве политике. На крају, изражена је нада да ће Савезна Република повести политику попуштања и консолидације односа у Европи, али и да ће југословенска процена те политике зависити од конкретних корака западнонемачке политике како у Европи тако и према Југославији.¹⁶²⁹

Иако је југословенски одговор на западнонемачку „мировну ноту“ био негативан, док је са источномемачком нотом о европској безбедности југословенска дипломатија изразила сагласност, Југославија није 1966. пружила пуну подршку источноевропским иницијативама о европској безбедности. Лета 1966. ЦК СКЈ одбио је позив за учешће на конференцији комунистичких партија Европе о европској безбедности, сматрајући да је карактер таквог скупа „једностран“, да „не поставља најширу могућу платформу у борби за мир у Европи“, да постоји опасност да се она претвори у „пропагандну трибину“, „манифестациони скуп идејних једномишљеника“, који би имао „блоковски призив“ и „идеолошку обојеност“. По југословенском схватању, европска сарадња и безбедност надређене су идеолошким уверењима и предрасудама, а њен циљ је слабљење и превазилажење блоковске подељености. Полазећи од таквих позиција, југословенска дипломатија сматрала је да је достизање споразума о безбедности у Европи могуће једино кроз дијалог на широј основи независно од идеолошких убеђења и друштвено-политичких

¹⁶²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 12, док. 411957.

система.¹⁶³⁰ Стога се током 1966. Југославија ангажовала на сазивању конференције делегата европских парламената, пружајући на тај начин допринос европској сарадњи и дијалогу о европској безбедности.¹⁶³¹ У другој половини 60-их југословенска дипломатија уобличила је своју европску политику, у чијој је основи била „заједница интереса независних и равноправних држава“.¹⁶³²

V.2.2 Промене у Социјалдемократској партији Немачке и Југославија

Везе југословенских и социјалдемократских представника у Западној Немачкој средином 60-их биле су далеко ређе и слабије него током претходне деценије. Од тренутка када се социјалдемократско руководство окренуло трагању за заједничким језиком са Владом у Бону, јењавало је југословенско уверење да би социјалдемократска опција могла представљати алтернативу у западнонемачкој политици. Међутим, у првој половини 1966. дошло је до одређених промена које су привуке значајну пажњу југословенских дипломата и ДСИП-а. Почетком фебруара Валтер Улбрихт упутио је „отворено писмо“ делегатима Дортмундског партијског конгреса СПД-а заказаног за јун 1966. Писмо, објављено у целости у партијском органу ЈСПН-а *Нојес дојчланд*, истицало је страх источнонемачког руководства од политике атомског наоружавања Западнонемачке владе, њихових територијалних аспирација и залагања за ванредно законодавство. У писмо је истицана и нужност директних разговора ЈСПН-а и СПД-а као двеју радничких партија, без којих, како се сматрало, није могуће достићи разумевање и попуштање затегнутости у међунемачким односима. Ово није био први пут да је из Источног Берлина упућено отворено писмо пред социјалдемократски конгрес. Међутим, први пут 1966. године социјалдемократско руководство одговорило је на источнонемачку иницијативу. Одговор СПД-а такође је у целости објављен у *Нојес дојчланду* 26. марта. Тог дана тираж овог дневног листа плануо

¹⁶³⁰ „Предлог одлуке о неучествовању представника Савеза комуниста Југославије на Конференцији европских комунистичких партија о питању европске безбедности“, у: Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 385–387.

¹⁶³¹ Љубодраг Димић, *Између Истока и Запада*, 258–260.

¹⁶³² Исто, 272.

је.¹⁶³³ Затим су уследила још два отворена писма, ЈСПН предложила је директни сусрет представника двеју странака, а социјалдемократе су се сложиле, предложивши не само места сусрета – Карл Маркс Штат (Кемниц) и Хановер – већ и сопствене учеснике у разговорима – Вилија Бранта, Херберта Венера и Фрица Ерлера, три најзначајнија партијска руководиоца.¹⁶³⁴

Реакције источнонемачког становништва на могућност дијалога са Западним Немцима и састав предложене делегације СПД-а побудили су у Источном Берлину страхове и оклевања. Иако су писмо покренули са превасходним циљем сопствене афирмације, страховало се од политичког ефекта који би појављивање Бранта, Венера и Ерлера у Карл Маркс Штату могло имати по источнонемачки режим. Стога је ЈСПН испрва настојала да одложи термин предложеног сусрета. Руководство СПД-а такође је имало потешкоће да издејствује у Западној Немачкој слободни пролаз за учеснике планираниг разговора у Хановеру. На крају је СПД успео да обезбеди гаранције које су Источни Немци тражили, али је Источни Берлин отказао сусрет.¹⁶³⁵ Иако до сусрета представника СПД-а и ЈСПН-а није дошло 1966. године, отворена писма и пажња коју су привукла покренула су немачко питање са мртве тачке.¹⁶³⁶ Према мишљењу Херберта Венера, иако су разговори пропали, Социјалдемократска партија „вратила је немачку политику из дефанзиве“. Уз то, 1966. године управо је СПД, а не Влада у Бону, отворивши дијалог са Источном Немачком иступила као покретач немачке политике.¹⁶³⁷

Отварање дијалога између СПД-а и ЈСПН-а у Југославији је пажљиво праћено. Превасходно на основу извештаја југословенског амбасадора у НДР Бојана Полака, Прва управа ДСИП-а израдила је став према дијалогу ЈСПН–СПД.¹⁶³⁸ Сматрало се да је ЈСПН приликом покретања дијалога полазила од процене општих међународних кретања, ситуације у Источној Немачкој, Западној Немачкој и СПД-у. Конкретно, да међународне

¹⁶³³ Petra Weber, *Getrennt und doch vereint. Deutsch-deutsche Geschichte 1945-1989/90*, Bonn: ВрВ, 2020, 495–496.

¹⁶³⁴ Christoph Meyer, *Herber Wehner*, 270–271.

¹⁶³⁵ Petra Weber, *Getrennt und doch vereint*, 496; Christoph Meyer, *Herber Wehner*, 271–272.

¹⁶³⁶ У марту 1966. дошло је до сусрета представника ФДП-а и ЛДПД-а у Бад Хомбургу. Видети: Roger Engelmann, Paul Erker, *Annäherung und Abgrenzung*, 123–127.

¹⁶³⁷ Christoph Meyer, *Herber Wehner*, 272.

¹⁶³⁸ Видети извештаје: ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 5, док. 415274, Неки нови аспекти међунемачких односа, 18. 3. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 5, док. 415274, Посланство СФРЈ у НДР, ДСИП-у, 15. 4. 1966.

односе у Европи карактерише процес попуштања затегнутости, да је у том контексту СРН све више изолована, да постоје унутрашњи отпори политици Владе у Бону, да унутар Социјалдемократске партије постоји незанемарљиви отпор званичној партијској линији, као и да је економска и политичка ситуација у НДР-у довољно стабилна да партија може да покрене и усмерава дијалог са западнонемачком СПД. Сматрало се да је циљ ЈСПН-а с једне стране да се наметне као иницијатор дијалога о немачком питању и као равноправни партнер у разговорима са западнонемачком партијом, а с друге стране да подстакне СПД на промену политике према немачком питању и да се дистанцира од политике Владе СРН. Сматрало се да отворено писмо ЈСПН-а треба тумачити као саставни део ширих иницијатива НДР-а на плану европске безбедности и сопствене политичке афирмације, те да предлози Источног Берлина „у својој суштини представљају алтернативу политици СРН“.¹⁶³⁹ Анализирајући писма двеју страна, у ДСИП-у се закључивало да је ЈСПН поставила кључна питања међунемачких односа, док је СПД настојала да дијалог сведе на проблем Берлинског зида. Па ипак, сматрало се да дијалог сам по себи представља „позитивну новину у односима између ове две немачке партије“, да је ЈСПН успела да изађе из „инфериорног положаја“ и да се наметне као „равноправан партнер који указује на прихватљивију политику од СРН“.¹⁶⁴⁰

Истовремено, регистроване су одређена „позитивна кретања“ на западнонемачкој политичкој сцени, превасходно у редовима социјалдемократске опозиције и владајуће Партије слободних демократа. Из контаката југословенских дипломата у СРН представници ДСИП-а добијали су информације о извесном преокрету који је наступио унутар СПД-а након изборног пораза из 1965. Према југословенским изворима, у партији је јачао отпор „конформистичкој“ струји на челу са Хербертом Венером и настојањима да у питањима спољне и немачке политике курс СПД-а не одудара суштински од политике Владе. Све су гласнији били заговорници повратка „на позиције праве опозиције“ и измене партијске политике према Истоку и немачком питању.¹⁶⁴¹ Према информацијама којима је

¹⁶³⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 5, док. 415274, Неки аспекти новије спољне политике НДР (дијалог ЈСПН–СПД), 7. 5. 1966.

¹⁶⁴⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 5, док. 415274, Неки аспекти новије спољне политике НДР (дијалог ЈСПН–СПД), 7. 5. 1966.

¹⁶⁴¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 169, дос. 2, док. 411398, Забелешка о разговору М. Крајгера са уредником „ППП“ др Г. Екертом и сарадником листа Централног одбора немачких синдиката „Welt der Arbeit“ Јелонеком, дана

Југославија располагала, отпор званичној политичкој линији руководства СПД-а прво се осетио у западноберлинској партијској организацији, где се против источне политике партије огласио Југословенима одраније познат Хари Ристок, а временом и у другим локалним партијским подорганизацијама, попут Шлезвиг-Холштајна, где је на партијској конференцији против линије руководства иступио шеф СПД-а за Шлезвиг-Холштајн Јохен Штефен.¹⁶⁴²

Југословенски представници нису само регистровали унутрашња превирања у СПД-у, већ су настојали да ступе у контакт са пропонентима опозиционе струје, као што је био Јохен Штефен,¹⁶⁴³ водећи рачуна о томе „да не слабимо наше позиције код представника десног крила СПД које руководи са странком и свакако ће и даље руководити“.¹⁶⁴⁴ Разговори са члановима СПД-а, другим представницима политичког живота СРН, детаљно праћење дијалога СПД–ЈСПН, као и анализа закључака Дортмундског конгреса СПД-а из јуна 1966. наводила је југословенске представнике на закључак да је до одређене промене у политици СПД-а несумњиво дошло. Сматрали су да руководство партије, иако опрезно, све јасније почиње да прихвата постојање НДР-а, да престаје да рачуна са скорим уједињењем Немачке, да се оријентише на постепено остваривање међунемачке сарадње и стварање услова за међунемачко приближавање. Југословенска процена била је да позиције СПД-а у држави јачају, да тиме расту и изгледи да она дође на власт, а у том контексту су значајним сматрали то што СПД „настоји да формулише и поведе властиту спољну политику“, да се у том погледу „одлети од ЦДУ“ и поведе активнију политику према Истоку.¹⁶⁴⁵

За самог Вилија Бранта, градоначелника Западног Берлина и лидера СПД-а, изборни пораз 1965. доиста је био нека врста прекретнице, која га је мотивисала да у наредној години пређе у политичку „офанзиву“, посебно у погледу политике према Источној Немачкој и

26. 2. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 7, док. 47635, Неке појаве унутар Социјалдемократске партије Немачке (СПД), 13. 2. 1966.

¹⁶⁴² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 7, док. 47635, Неке појаве унутар Социјалдемократске партије Немачке (СПД), 13. 2. 1966.

¹⁶⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 12, док. 428301, Забелешка о разговору генералног конзула Узелац Илије са Јохеном Штефеном, шефом СПД-а за Шлезвиг-Холштајн, и Волфгангом Фехнером, уредником дневника „VZ Kieler Morgenzeitung“ из Кила, 27. 6. 1966.

¹⁶⁴⁴ ДА МСП РС, ПА 1966, ф. 167, дос. 5, док. 424973, Генерални конзулат СФРЈ у Хамбургу, II Управи ДСИП-а о политичкој ситуацији у СРН, 20. 6. 1966.

¹⁶⁴⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 169, дос. 1, док. 428315, Месечно писмо Управи за конзуларне послове, 19. 7. 1966.

Истоку.¹⁶⁴⁶ Та промена до које је дошло 1966. није означила дисконтинуитет са његовим претходним спољнополитичким и немачкополитичким концепцијама. Од 50-их година Брант је сматрао да путем контаката – културних, економских, свакодневних – са источноевропским земљама може доћи до њихове постепене унутрашње трансформације, што би последично водило већој самосталности у односу на Москву и већој упућености на Запад. Истим принципом водио се и у обликовању политике према немачком питању. Иако затварање граничних прелаза између Источног и Западног Берлина 1961. није био *нулти час* у формулисању Брантових немачкополитичких концепција, Берлински зид јесте представљао прекретницу утолико што је драстично смањило могућност контаката између Немаца источно и западно од „гвоздене завесе“. Виђење пута за остварење своје немачкополитичке концепције Вили Брант и његов блиски сарадник и политички саветник Егон Бар изнели су у познатим говорима у Туцингу лета 1963. године.¹⁶⁴⁷ Управо ови говори најчешће се узимају за тренутак када је спољнополитичка тактика о „политици малих корака“ и „промени путем приближавања“ добила свој пуни облик.

Као градоначелник Западног Берлина, Вили Брант је био у прилици већ на зиму 1963. да је и у пракси реализује путем склапања споразума о тзв. „божићним пропусницама“ за становнике Западног Берлина, који су први пут након подизања Берлинског зида били у прилици да посете своје рођаке у источном делу подељеног града. „Божићне пропуснице“ изазивале су подозрење Владе у Бону. Канцелар Ерхард називао је споразум „Тројанским коњем“ Валтера Улбрихта, који настоји да, наводећи западноберлински Сенат на споразум са источноберлинским представницима, легализује своју теорију о три државе, односно политичка ентитета – Бон, Источни Берлин и Западни Берлин.¹⁶⁴⁸ Влада је страховала да споразум са источнонемачким властима, макар и о једном хуманитарном питању, представља де факто признање Немачке Демократске Републике, али и да ће оно донети политичке поене западноберлинском градоначелнику. Доиста, не само што је чињеница да је око 700.000 становника Западног Берлина било у прилици да посети чланове породице из Источног Берлина допринела популарности и политичком угледу Вилија Бранта у самој

¹⁶⁴⁶ Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 185.

¹⁶⁴⁷ Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 180–181; Детаљну анализу говора у Туцингу дао је Душан Нећак у књизи о источној политици Вилија Бранта. Dušan Nećak, „Ostpolitik“ *Wilyja Brandta i Jugoslavija*, 1–10.

¹⁶⁴⁸ Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 182.

Немачкој, већ је тиме придобио и наклоност западних савезника, превасходно Сједињених Америчких Држава.¹⁶⁴⁹ Једна од кључних препрека која се социјалдемократима налазила на путу ка власти у Западној Немачкој лежала је у подозрењу које је Вашингтон имао према СПД-у још од Курта Шумахера као убеђеног социјалисте, који је, иако антикомуниста, гајио снажне антиамеричке сентименте. Према мишљењу Вилија Бранта, активна источна политика СРН није била у супротности са западним савезништвима и на руководству СПД-а 60-их година било је да увери Запад, пре свега САД, у сопствену поузданост. Наклоњеност Кенедијеве администрације Бранту, паралелно са извесним разочарањем Вашингтона Шредером, ишли су наруку социјалдемократима, који су се својим флексибилнијим приступом источној политици све боље уклапали у америчку политику према Истоку 60-их година.¹⁶⁵⁰

Изборни пораз из 1965. подстакао је социјалдемократско руководство на промену тактике. Први значајан корак била је отворена преписка са ЈСПН-ом, а, као што је и југословенска дипломатија примећивала, на Дортмундском партијском конгресу СПД-а дошло је до одређених суштинских новина. У свом говору Вили Брант је подвукао лојалност Западу и НАТО-у, непризнавање источнонемачког режима и коначности граница, одговорност четири силе за решење немачког питања, право на самоопредељење.¹⁶⁵¹ Међутим, за Бранта Источна Немачка није смела бити „иностранство“. Стога је истицао да треба признати да су на тлу Немачке Демократске Републике ипак остварени одређени успеси, као и да у Источној Немачкој долази до процеса унутрашњих промена, подстакнутих „изнутра“, које није могуће обуставити. Ове речи одражавале су Брантово становиште о постепеној трансформацији, које је заузимао и према другим земљама Источне Европе. Ипак, када је је о немачком питању реч, његово решење Брант је видео само у оквиру колективног система европске безбедности. За разлику од спекулација многих, укључујући и југословенске саговорнике у СРН, за политичку линију изнету на Дортмундском конгресу Вили Брант уживао је пуну подршку Херберта Венера и Хелмута

¹⁶⁴⁹ Joost Kleuters, *Reunification in West German Party Politics*, 124–126.

¹⁶⁵⁰ О односу Бранта и САД-а видети: Judith Michel, „Willy Brandt und die Vereinigten Staaten von Amerika“, in: Bernd Rother (Hrsg.), *Willy Brandts Außenpolitik*, 93–160.

¹⁶⁵¹ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 1. bis 5. Juni 1966 in Dortmund. Bonn: Vorstand der SPD, 1966. p. 65-66; 78-85, In: http://www.cvce.eu/obj/rede_von_willy_brandt_uber_die_lage_der_nation_dortmund_1_5_juni_1966-deceec6ebf1-6954-48c5-940c-66bf4f60467e.html (приступљено 24. 12. 2022).

Шмита.¹⁶⁵² Ипак, југословенске процене да СПД настоји да се „одлепи“ од политике Владе у Бону нису биле незасноване.

V.2.3 Резервисана блискост – Источни Берлин и Београд

Мада су позиције Источнонемачке владе и даље фаворизоване у односу на све остале политичке опције на немачком тлу, током 1966. све су израженије биле резерве у односу на унутрашњу и спољну политику Источног Берлина. Делимични излазак Француске из командних структура НАТО-а и извесно слабљење кохезије унутар Варшавског пакта били су знаци да су одређене промене односа у Европи на помолу. Дијалог СПД–ЈСПН, иако без конкретних резултата, такође је био сигнал да долази до помака и у немачком питању као кључном питању европске политике. У тим измењеним околностима југословенским дипломатама чинило се да у источнонемачкој политици ипак постоје одређени „елементи“ који „одудару од наших схватања“ и „представљају кочницу позитивном развоју међународних односа“. Процењујући да у Западној Европи долази до „прегруписавања“ и снажења левице, а у Источној Европи добија маха „процес демократизације економског и политичког живота“, чинило се да Немачка Демократска Република „није способна да се уклопи у општа кретања у Европи ни у демократизацију политичког живота у социјалистичким земљама“.¹⁶⁵³

У политици НДР-а учавали су противречности између декларативног залагања за мир и практичних корака који су, по југословенском мишљењу, водили даљој затегнутости у односима међу европским државама. Конкретно, сматрало се да НДР, у страху од тога да ће услед западнонемачке политике према Источној Европи остати изолована и у оквиру Варшавског пакта, врши притисак у циљу консолидације и јачања јединства унутар Источног блока, игнорише француску политику, противи се политици Румуније и преувеличава западнонемачку опасност. Све је то наводило на закључак да је политика Источног Берлина „негативнија од политике било које друге социјалистичке земље“, да она

¹⁶⁵² Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 186.

¹⁶⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 6, док. 424259, Неки елементи карактеристични за садашњи међународни положај и спољну политику НДР-а, јун 1966.

у међународним оквирима делује „као негативан фактор“, „у правцу успоравања позитивних кретања“ и да, упркос томе што Југославија пружа подршку источнонемачкој спољној политици, превасходно у односу на Бон, она „све више долази у колизију са нашим спољнополитичким ставовима“.¹⁶⁵⁴

Ни Источни Берлин није без резерви гледао на политичка кретања у Југославији средином 60-их година. Резерве су превасходно постојале у домену партијске политике. Сматрало се да је, након „ревизионистичког“ партијског програма усвојеног 1958, почетком 60-их у оквиру СКЈ било приметно „позитивно“ кретање у правцу јачања улоге партије у друштву, што је у знатној мери било последица државног и партијског приближавања Источној Европи. Међутим, услед унутрашњих тешкоћа које су се пре свега огледале на привредном плану, средином деценије све су се јасније кристалисале две струје у оквиру Савеза комуниста, једна, чији су пропоненти били Александар Ранковић и Вељко Влаховић, која се залагала за снажнију улогу партије, за демократски централизам и чвршћу централизацију политичког и привредног живота и друга, на челу са Едвардом Кардељем, Мијалком Тодоровићем и Владимиром Бакарићем, који су били „милитантни“ пропоненти самоуправљања на свим нивоима, залажући се за раздвајање партије, државе и привреде и иступајући против државног централизма. У том кључу тумачили су и одлуке Брионског пленума из јула 1966. Сматрали су да је смена Александра Ранковића и дискусија о злоупотребама у безбедносном апарату била само манифестација дубљих унутрашњих обрачуна, чија је суштина била у спровођењу „ревизионистичког“ курса у оквиру СКЈ.¹⁶⁵⁵

Током 1966. Источни Немци примећивали су и одређене некоректне поступке југословенске стране према Немачкој Демократској Републици, као што је било непозивање источнонемачких представника на дипломатске пријеме у два наврата, због противљења западнонемачких и иранских представника у Београду, али и неодговарајућег извештавања о Берлинском зиду, националној политици Источне Немачке, као и о случају источнонемачког професора и дисидента Роберта Хавемана, који је након серије предавања на Хумболт универзитету у зиму 1963/64. и интервјуа у западнонемачкој штампи избачен

¹⁶⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 6, док. 424259, Неки елементи карактеристични за садашњи међународни положај и спољну политику НДР-а, јун 1966.

¹⁶⁵⁵ BArch, DA 5/5500, Zur Rolle des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens beim Aufbau des Sozialismus in der SFRJ, 19. 9. 1966.

1964. из партије, да би у наредне две године добио отказ и био избачен из Академије наука НДР.¹⁶⁵⁶

С једне стране, односи Београда и Источног Берлина били су средином 60-их бољи него икада раније. С друге стране, питања око којих су постојала неслагања нису покретана, већ су прећуткивана у име добре атмосфере пред узајамне посете на врху. Ипак, неповерење није нестајало преко ноћи. Погоршање источњонемачких позиција у ваневропском свету пружило је могућност Југославији да доиста и у пракси покаже спремност да пружи дипломатску подршку Немачкој Демократској Републици. Наиме, након што је по смени Сиримаво Бандаранаике јесени 1965. редукован број чланова источњонемачког конзулата у Цејлону, почетком наредне године уследио је још један ударац позицијама НДР у Трећем свету.¹⁶⁵⁷ У фебруару 1966. дошло је до државног удара у Гани, једном од кључних источњонемачких упоришта у Африци. Смена Нкрумаха означила је и спољнополитички заокрет Гане од сарадње са Истоком ка оријентацији на западне земље. Убрзо затим, последњег дана фебруара 1966, нове власти у Гани наложиле су затварање источњонемачке трговинске мисије у Акри.¹⁶⁵⁸

Отправник послова НДР у Београду Јакобс затражио је 2. марта хитан пријем у ДСИП-у. По налогу своје владе, замолио је да Југославија преузме улогу заступнице источњонемачких интереса у Гани и пружи помоћ приликом евакуације особља трговинске мисије и других грађана НДР уколико за тим буде потребе.¹⁶⁵⁹ Југославија није била први избор Источног Берлина, али је Акра одбила источњонемачки предлог да њихове интересе заступа Чехословачка. Па ипак, оваква врста сарадње била је готово незамислива свега две-три године раније. С југословенске стране одлука о овом питању донета је на највишем нивоу. На забелешку о разговору Паула Јакобса и Бошка Видаковића сам југословенски председник ставио је примедбу: „треба прихватити“.¹⁶⁶⁰ Тако је југословенска страна

¹⁶⁵⁶ BArch, DA 5/5501, MfAA, Abt. SOE, Informationsmappe über die Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien, 20. 8. 1966.

¹⁶⁵⁷ William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 188–189.

¹⁶⁵⁸ Gareth M. Winrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, 56, 59.

¹⁶⁵⁹ PA AA, MfAA, C 1586/72, Aktenvermerk über ein Gespräch zwischen dem Genossen Jacobs und dem Gehilfen des Staatssekretariats für Auswärtige Angelegenheiten, Genossen Vidaković, am 2. 3. 1966; DA MСП РС, ПА, 1966, ф. 136, дос. 2, док. 46209, Забелешка о разговору Б. Видаковића, помоћника државног секретара, са отправником послова НДР П. Јакобсом, 2. марта 1966. године, 3. 3. 1966.

¹⁶⁶⁰ AJ, 837, I-5-b/81-4, примедба на документ „Из забелешке о разговору помоћника државног секретара за иностране послове Б. Видаковића са отправником послова НДР П. Јакобсом 2. марта 1965“.

прихватила да заступа источнонемачке интересе у Гани, под условом да се са тиме сагласи и Влада у Акри.¹⁶⁶¹

Титова одлука да се подржи захтев Источног Берлина није преиспитивана, али су пред југословенске дипломате искрсли одређени проблеми који су указивали на степен узајамног неповерења. Од Источних Немаца затражено је да доставе документа о делокругу трговинског представништва и дотадашњем степену, обиму и уговорним односима са Ганом, како би се утврдило који делокруг послова југословенска амбасада треба да преузме.¹⁶⁶² Међутим, уместо са одговором, Јакобс је на наредни разговор у ДСИП дошао са молбом да југословенска амбасада у Акри затражи пуштање на слободу источнонемачког држављанина и носиоца дипломатског пасоша Јиргена Кригера, ухапшеног од стране ганских власти, а, према Јакобсовим наводима, још једном Источном Немцу у Гани претила је иста судбина.¹⁶⁶³ Јирген Кригер, чије је право име било Јирген Рогала, боравио је у Гани као службеник Министарства државне безбедности НДР, где је водио тајну обуку ганских обавештајних кадрова.¹⁶⁶⁴

Иако се не може са сигурношћу тврдити, из југословенских извора се чини да југословенска страна није била упозната са природом делатности Јиргена Рогале у Гани, али да је по његовом хапшењу наслућивала да се ради о значајној особи за источнонемачке власти. „Због чега вам је тај Кригер толико важан, па он је само један обичан човек“, провокативно је запиткивао Бошко Видековић источнонемачку посланицу 10. маја у 19ч, приликом једног од хитних пријема које су источнонемачке дипломате у Београду затражиле поводом „случаја Кригер“.¹⁶⁶⁵ Иако је посланица Елеоноре Штајмер уверавала

¹⁶⁶¹ АЈ, 837, I-5-b/81-4, Из забелешке о разговору помоћника државног секретара за иностране послове Б. Видаковића са отправником послова НДР П. Јакобсом, 15. марта 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 136, дос. 2, док. 46209, Начелник I управе Милорад Пешић Кабинету друга Коче Поповића, ЦК СКЈ, 17. 3. 1966.

¹⁶⁶² РА АА, МfАА, С 1586/72, Aktenvermerk über ein Gespräch zwischen dem Genossen Jacobs und dem Genossen Vidaković, Gehilfe des Staatssekretärs für Auswärtige Angelegenheiten, am 15. 3. 1966; АЈ, 837, I-5-b/81-4, Из забелешке о разговору помоћника државног секретара за иностране послове Б. Видаковића са отправником послова НДР П. Јакобсом, 15. марта 1966.

¹⁶⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 410529, Забелешка о разговору Д. Вуколића, помоћника начелника I управе, са Паулом Јакобсом, саветником посланства НДР, 22. 3. 1966.

¹⁶⁶⁴ Gareth M. Winrow, *The Foreign Policy of the GDR in Africa*, 124–125; William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 189; Jens Gieseke, „Jürgen Rogalla“, in: *Wer war wer in der DDR? (online edition)*; John O. Koehler, *Stasi. The Untold Story of the East German Secret Police*, Westview Press, 1999.

¹⁶⁶⁵ РА АА, МfАА, С 1586/72, Vermerk über ein Gespräch der Genossin Staimer mit dem Stellvertreter des Ministers des Staatssekretariats für Auswärtige Angelegenheiten, Genossen Vidaković, am 10. Mai 1966 abends 19 Uhr, bezüglich des Austausches des Genossen Krüger gegen dem Ghanesen Mbroh, 12. 5. 1966.

Југословене да је Кригер ухапшен како би се „компромитовала“ источнонемачка политика, те да је његово хапшење „лишено сваког правног основа“,¹⁶⁶⁶ на југословенској страни могло се наслутити извесно незадовољство, како су истицали, „нелојалним“ држањем Источних Немаца, који су „тражили од нас ангажовање, а нису били спремни да нас упознају са стварним чињеничним стањем“.¹⁶⁶⁷ У сваком случају, Југославија је начелно пристала да интервенише везано за његово пуштање са слободе, али тек након што регулише сопствене дипломатске односе са новим режимом у Гани и затим добије сагласност за преузимање заштите источнонемачких интереса.¹⁶⁶⁸

Међутим, и пре него што су одговорили на југословенски захтев за заступање интереса НДР, нове власти Гане затражиле су од Југославије да посредује у размени ухапшених представника НДР у Гани и ганског представника Мброха који је реципрочно задржан у НДР, тако што би се ухапшени до размене ставили под надзор југословенских мисија у Берлину и Акри и истовремено би, под југословенским надзором, полетели са аеродрома из Источног Берлина, односно Акре.¹⁶⁶⁹ Иако су иницијално тражили да се размена изврши у Београду,¹⁶⁷⁰ Источни Немци су се убрзо сагласили са предлогом Гане, али су упутили југословенској страни молбу да у циљу додатне сигурности један југословенски дипломата прати источнонемачког држављанина на путу Акра–Лагос–Цирих, из страха да би могао бити отет на аеродрому,¹⁶⁷¹ што је југословенска страна прихватила.¹⁶⁷² Тако крајем маја представник југословенског посланства у Берлину испратио Мброха до преласка у Западни Берлин, а у пратњи југословенског дипломате из

¹⁶⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 5, док. 416996, Забелешка о разговору М. Пешића, начелника Управе за Источну Европу са послаником НДР у Београду Елеонором Штајмер, 7. 5. 1966.

¹⁶⁶⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 2, док. 417044, Оперативно писмо ДСИП-а, Посланству СФРЈ у Берлину, 12. 5. 1966.

¹⁶⁶⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 414571, Забелешка о разговору М. Павићевића, заменика државног секретара за иностране послове, са Е. Штајмер, послаником НДР, дана 14. априла 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 414798, Забелешка о разговору Бошка Видаковића, помоћника државног секретара за иностране послове, са П. Јакобсом, отправником послова НДР, одржаном 28. 4. 1966.

¹⁶⁶⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 416962, Забелешка о разговору Бошка Видаковића, помоћника државног секретара за иностране послове, са Елеонором Штајмер, послаником НДР, 6. маја 1966.

¹⁶⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 417039, Забелешка о разговору Бошка Видаковића, помоћника државног секретара за иностране послове, са Елеонором Штајмер, послаником НДР, одржаном 11. 5. 1966.

¹⁶⁷¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 4, док. 417070, Забелешка о разговору М. Пешића, начелника Управе за Источну Европу, са послаником НДР другарицом Елеонором Штајмер, 13. 5. 1966.

¹⁶⁷² РА АА, МfАА, С 1586/72, Aktenvermerk über ein Gespräch zwischen dem Genossen Jacobs und dem Leiter des 1. Politischen Departments im StfАА, Genossen Pešić, am 15. 5. 1966.

Акре Јирген Рогала стигао је преко Лагоса и Цириха у Немачку Демократску Републику.¹⁶⁷³ Тиме је најакутнија криза у односима Акра–Источни Берлин успешно завршена уз југословенско посредовање.

И даље је остало отворено питање заступања источнонемачких интереса у Гани, на шта се чекао званични одговор Акре. Источни Немци предлагали су да, ако Гана прихвати Југославију као заступника, под окриљем југословенске амбасаде у Акри остане изван број источнонемачких службеника. Југословенска огорченост развојем ситуације око Рогале дала се наслутити и из става о овом питању. Сматрали су да то треба избећи, „јер би нас то могло довести у врло тешку ситуацију обзиром на неискрен став НДР и на њене досадашње форме рада у Гани“.¹⁶⁷⁴ И приликом источнонемачке молбе из јула да се југословенски амбасадор у Акри распита о случају источнонемачке наставнице која је саслушавана од стране ганске полиције након што јој је дузет пасош, Пешић је, пристајући да интервенише, ипак иронично упитао Штајмерову да наставница није којим случајем Кригрова сарадница.¹⁶⁷⁵ Званични одговор Гане на захтев да Југославија преузме заступање источнонемачких интереса је изостајао и у другој половини године, али је ово питање временом изгубило на актуелности. Већ у новембру 1966. југословенска и источнонемачка страна су се сагласиле да се положај НДР у Акри значајно побољшао, као и да је источнонемачки представник Груневалд, ком није ускраћено право боравка у Гани, де факто од стране ганских власти прихватан као званични представник НДР. Из југословенске перспективе ово питање више није било акутно.¹⁶⁷⁶

¹⁶⁷³ PA AA, MfAA, C 1586/72, Aktenvermerk über ein Gespräch der Genossin Staimer mit dem stellvertretenden Leiter der 1. Politischen Abteilung, Genossen Vukolić, am 24. 5. 1966.

¹⁶⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 2, док. 423712, Записник о разговору друга Бојана Полака у Управи и у III одсеку, о отвореним и текућим питањима из односа СФРЈ–НДР.

¹⁶⁷⁵ PA AA, MfAA, C 1586/72, Aktenvermerk über ein Gespräch der Genossin Staimer mit dem Leiter der 1. Politischen Abteilung im StfAA, Genossen Pešić, am 12. 7. 66.

¹⁶⁷⁶ PA AA, MfAA, C 1586/72, Auszug aus Aktenvermerk über ein Gespräch zwischen dem Genossen Jacobs und dem Genossen Vukolić, stellvertretender Leiter der 1. Politischen Abteilung, sowie dem Genossen Urošev, Sektorleiter im StfAA, am 11. 11. 1966.

V.2.4 Припреме за Улбрихтову посету Југославији

Међутим, упркос несугласицама и недовољном поверењу, 1966. је у односима са Немачком Демократском Републиком протекла у знаку припрема за узвратну посету Валтера Улбрихта Југославији. У питању је била прва посета највишег представника једне немачке државе Југославији након Другог светског рата. У припремама посете с југословенске стране долазио је до изражаја „виши циљ“ и суштина односа са Источном Немачком, која је по значају превазилазила несугласице и неповерења око одређених питања међусобних односа. Наиме, како је југословенски амбасадор у Берлину Бојан Полак истицао, посету је требало припремити, не само као посету „госта друга Тита“, већ „као посету председника једне Немачке која представља алтернативу немачком милитаризму и фашизму“.¹⁶⁷⁷

Такав доживљај Источне Немачке додатно је појачан уочи саме посете, када је у Штутгарту извршен нови атентат на службеника југословенског конзулата у Савезној Републици Немачкој Саву Миловановића. Као и претходне године, када је извршен атентат на југословенског конзула Андрију Кларића на дан Титовог доласка у Источни Берлин, и 1966. је атентат непосредно претходио Улбрихтовој посети Југославији. Југословенска страна сматрала је да није у питању случајност, већ саставни део „политике притиска“ коју Бон спроводи према Југославији „због нашег става у немачком питању и наших односа са Немачком Демократском Републиком“. Сматрали су да из истог разлога ни једно отворено питање билатералних односа није било могуће решити од тренутка када је најављена посета Јосипа Броза НДР-у. „Изразито погоршање“ односа кулминирало је средином 1966. Након убиства Саве Миловановића, југословенска страна, која је до тог тренутка изражавала спремност на сарадњу са СРН, предузела је низ мера са циљем „да се одупремо притиску“, да истакне „нашу решеност за заштиту југословенских грађана“, „чврстину нашег става да односе с једном немачком државом развијамо независно од односа са другом“, али и „оправданост наших сумњи у погледу политике СРН коју је прокламовала у својој ноти од 24. марта“. Те мере подразумевале су с једне стране, повлачење захтева за одлагање плаћања

¹⁶⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 2, док. 48678, Посланство СФРЈ у НДР, ДСИП-у, 24. 2. 1966.

рате кредита, који је југословенска страна поднела у оквиру привредне реформе, а с друге протестну ноту поводом убиства југословенског службеника Саве Миловановића, као и медијско и дипломатско ангажовање усмерено против антијугословенске активности емиграције на тлу Савезне Републике Немачке. У истом контексту, отказано је или сведено на нижи ниво учешће на културним манифестацијама, приредбама и сајмовима који се организују у СРН, односно Југославији, као гостопримство „мисији добре воље“ западнонемачког Друштва за Југоисточну Европу.¹⁶⁷⁸

У тренутку изузетне затегнутости у односима Београда и Бона дошло је до посете Валтера Улбрихта Југославији. Улбрихтова посета, најављена приликом Титовог боравка у Источној Немачкој, након више одлагања договорена је за крај септембра 1966. Југословенска страна с правом је сматрала да источнонемачко руководство овој првој званичној посети Југославији придаје „посебан значај“ у контексту „даље међународне афирмације државности НДР“, као и „шире афирмације НДР у Југославији“, у циљу добијања југословенске подршке на међународном плану и „замрзавања“ односа Београда и Бона.¹⁶⁷⁹ Источни Немци су доиста видели могућност да искористе југословенски углед у Азији, Африци и Латинској Америци за сопствену борбу против Халштајнове доктрине, мада су, поучени дотадашњим искуством, сматрали да Југославија подржава социјалистичке земље само онда када је то и у њеном сопственом интересу.¹⁶⁸⁰ Није била незаснована ни западнонемачка процена да Југославија, којој је у интересу нормализација односа са Боном, сматра да је пут за то рушење Халштајнове доктрине, те стога подржава међународну афирмацију Немачке Демократске Републике, сматрајући да ће бити у бољој позицији уколико већи број држава призна Источни Берлин.¹⁶⁸¹ У припремама за Улбрихтову посету, југословенска страна је очекивала да он у разговорима посебно инсистира на што широј подршци Југославије источнонемачкој политици.¹⁶⁸²

¹⁶⁷⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 170, дос. 7, док. 432162, Информација о најновијем погоршању у односима СРН–СФРЈ, 12. 9. 1966.

¹⁶⁷⁹ АЈ, 837, I-3-a/87-15, Информација у вези са посетом председника Државног савета Немачке Демократске Републике В. Улбрихта Југославији, 21. 9. 1966.

¹⁶⁸⁰ ВArch, DA 5/5501, МfAA, Abt. SOE, Informationsmappe über die Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien, 20. 8. 1966.

¹⁶⁸¹ РА АА, В 42/178, Fernschreiben aus Wien, 7. 10. 1966.

¹⁶⁸² АЈ, 837, I-3-a/87-15, Информација у вези са посетом председника Државног савета Немачке Демократске Републике В. Улбрихта Југославији, 21. 9. 1966.

На инсистирање источнонемачке стране, уочи саме посете уприличени су 15–17. септембра у Београду разговори између високих представника двају министарстава иностраних послова о политичким питањима која ће бити предмет предстојећег сусрета на врху. Источнонемачка делегација изложила је ставове своје владе о европској безбедности, о политици Бона, о предусловима за попуштање затегнутости у Европи. Реч је била о питањима око којих није било несагласја у ставовима двеју страна, те су Источни Немци нагласили да би било од огромног значаја уколико би током посете двојица лидера иступила јавно са заједничким ставом о овим темама.¹⁶⁸³ Припремни разговори потврдили су да у низу значајних питања постоји сагласност Београда и Источног Берлина. Обе стране залагале су се за признавање „постојећих реалности“ у Европи, неповредивост граница, одрицање Бона од приступа нуклеарном наоружању у било ком виду, сматрале су да „реваншистичка“ и „агресивна“ политика Бона представља фактор сметње у Европи, да је нужно да дође до споразумевања између двеју немачких држава, да постоји потреба за нормализацијом односа у Европи, те да Немачка Демократска Република има значајну улогу у процесу попуштања затегнутости.¹⁶⁸⁴

Ипак, постојале су и извесне разлике у ставовима. Источни Немци сматрали су да Југославија потцењује опасност коју представља западнонемачка политика, сматрајући да је Европа једна од најмирнијих зона у свету тренутно, док су Југословени сматрали да Источни Немци прецењују западнонемачку опасност. Источнонемачка страна замерала је Југословенима што сматрају да ће кроз процес попуштања затегнутости аутоматски доћи и до сузбијања „реваншизма“ и „милитаризма“ у СРН, као и што „потцењују“ источну политику Бона, не постављају политичке услове за обнову дипломатских односа, сматрајући да она сама по себи представља слабљење Халштајнове доктрине. Замерке су постојале и у конкретним питањима. Тако су Источни Немци сматрали да Југославија није конзистентна у захтеву да НДР равноправно учествује у дијалогу о европској безбедности, нису били задовољни чињеницом што Југославија не признаје Западни Берлин као засебну политичку јединицу, а сматрали су и да је мало вероватно да ће, упркос својој начелној

¹⁶⁸³ ВArch, NY 4182/1237, Bericht über die Gespräche mit dem Stellvertreter der Staatssekretärs für Auswärtige Angelegenheiten der SFRJ, 19. 9. 1966.

¹⁶⁸⁴ Исто.

подршци, Југословени отворено иступити за пријем НДР у Уједињене нације.¹⁶⁸⁵ Предстојећи сусрет на врху пружао је прилику обема странама да утичу на своје саговорнике у циљу приближавања у појединим „спорним“ питањима, али и могућност да сусрет искористе за своје спољнополитичке интересе, који су се у појединим веома значајним питањима укрштали.

Као и приликом Титове посете Источној Немачкој претходне године, и овог пута су обе стране, а посебно источнонемачка, велику пажњу посветиле медијском извештавању. Већ почетком године планирано је да телевизијска екипа из НДР-а проведе месец дана у Југославији како би сакупили нове ексклузивне материјале за публицистичку припрему посете.¹⁶⁸⁶ Теме којима је требало посветити пажњу биле су везане за билатералне односе и за југословенску стварност, а екипа сниматеља добила је и упутства на који начин оба комплекса тема треба интерпретирати. У извештавању о Југославији акценат је требало ставити на трансформацију Југославије од заостале балканске до модерне индустријске земље током 21 године „народне власти“. Стога је требало посебну пажњу посветити прилозима о градовима, просвети, трансформацији заосталих подручја, о женама на руководећим функцијама. С друге стране, требало је посветити пажњу коренима југословенско-немачког пријатељства, конкретно Немцима који су се борили у редовима југословенских партизана и о батаљону Ернст Телман. У извештавању је требало наглашавати да је основа за пријатељске односе искорењивање милитаризма и фашизма у Немачкој Демократској Републици.¹⁶⁸⁷ На тај начин прављена је јасна дистинкција између Западне Немачке, која баштини традиције немачког „милитаризма“ и „фашизма“, и Источне, чији су се преци у претходном рату борили на истој страни као и југословенски партизани.

У сличном правцу ишли су и југословенски медијски планови. Тако је југословенски амбасадор у Источном Берлину Бојан Полак сматрао да у припреми Улбрихтове посете треба наглашавати да више не постоји јединствена Немачка, већ „једна, капиталистичка,

¹⁶⁸⁵ BArch, NY 4182/1237, Bericht über die Gespräche mit dem Stellvertreter der Staatssekretärs für Auswärtige Angelegenheiten der SFRJ, 19. 9. 1966.

¹⁶⁸⁶ PA AA, MfAA, A 13403, Gesandtschaft der DDR in Jugoslawien an das MfAA, betr.: Vorbereitung des Besuches des Staatsratsvorsitzenden in der SFRJ, 4. 3. 1966.

¹⁶⁸⁷ PA AA, MfAA, A 13403, Redaktion Außenpolitik, Konzeption zur Vorbereitung des Staatsbesuches in Jugoslawien und der jugoslawischen Fernsehwoche in der DDR, 23. 3. 1966.

која и даље тежи оживљавању немачког милитаризма“ и „друга, социјалистичка, која се бори за мир, против реваншизма“. На тај начин требало је ублажити доминантно негативну представу која је у Југославији постојала према Немцима, указујући на промене настале након Другог светског рата. У светлу предстојеће посете, у интересу је било писати о оним аспектима источњонемачке стварности око којих постоји заједнички интерес и став. Тако је требало опширније извештавати о привредном развоју НДР-а, док „тенденције које су на последњем пленуму дошле до изражаја у области идеологије и културе налажу нам да будемо обазриви у третирању ових питања“. Међутим, уместо о савременим уметничким и културним кретањима, могло се писати о немачком културном наслеђу.¹⁶⁸⁸

Упркос извесним узајамним резервама, југословенска страна је излазила у сусрет источњонемачким жељама како у припремама програма боравка тако и у информативном раду. Тако је услишен источњонемачки захтев да Улбрихт у Југославији одликује „телмановце“, да се кроз Југославију не вози у колима западњонемачке производње¹⁶⁸⁹, као и да, уместо Постојинске јаме, у програм уђе посета Загребу, током које би му био омогућен директан контакт са становништвом.¹⁶⁹⁰ Источњонемачка страна је била изузетно задовољна предусретљивошћу надлежних у Југославији приликом медијских припрема за Улбрихтов долазак и током саме посете. Тако су југословенске власти ипак одобриле да се брошура *Die DDR stellt sich vor* (НДР се представља), одштампана у 23.000 примерака на српскохрватском, дели у Југославији, иако је садржала пасус о Западном Берлину као посебној политичкој јединици, што је било у супротности са југословенским законом о штампи, односно одредбом која забрањује пропаганду против трећих земаља. Поред тога, штампан је и специјални билтен Посланства, одржане су изложбе *Neues Leben – neues Bauen* у Дому синдиката и *Deutsche Demokratische Republik – heute* у Културном центру града, које су, по источњонемачком мишљењу, биле изузетно добро медијски пропраћене, источњонемачкој посланици уприличено је телевизијско и радио обраћање, пред саму посету објављен је интервју Валтера Улбрихта у *Комунисту*, филм о Титовој посети НДР-

¹⁶⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 135, дос. 2, док. 48678, Посланство СФРЈ у Немачкој Демократској Републици, ДСИП-у, 24. 2. 1966.

¹⁶⁸⁹ АЈ, 837, I-3-а/87-15, Белешка у вези са посетом Валтера Улбрихта, 20. 9. 1966.

¹⁶⁹⁰ АЈ, 837, I-3-а/87-15, Белешка коју је предала Е. Штајмер, посланик НДР, другу Мирку Милутиновићу, 12. 9. 1966.

у приказиван је у свим републикама, а одобрен је за расподелу и низ других источнонемачких материјала.¹⁶⁹¹

О доброј вољи југословенске стране да изађе у сусрет Источним Немцима говори и „случај“ до ког је дошло уочи саме посете у Загребу и Љубљани. Наиме, непосредно пред Улбрихтов долазак у ове градове, службеник Источнонемачког посланства предао је у огласном заводу Хрватске 500 плаката са фотографијама Тита и Улбрихта, Јованке Броз и Лоте Улбрихт, Вељка Влаховића на VI конгресу ЈСПН-а, Тита у обиласку источнонемачког павиљона у Загребу и др. Упркос мишљењу протокола да лепљење плаката не би требало дозволити, јер је југословенска пракса да сами декоришу градове приликом посета страних државника, те би ово сворило незгодан преседан, Титова одлука била је пресудна: „Могло се дозволити на пар мијеста, али не много. То не смета ако је пријатељска садржина.“¹⁶⁹²

Југословенска страна поклонила је пажњу украшавању градова, посебно приликом Улбрихтовог дочека на железничкој станици у Београду 26. септембра у преподневним часовима. Према процени западнонемачких представника, град је био богато украшен, више него када су у посету долазили норвешки краљ и ирански шах, а отприлике као за посету Насера. Транспаренти су били делом стандардни као и за друге посете, али је било и парола попут „Живео друг Улбрихт“, резервисаних за посетиоце првог реда. Западни Немци примећивали су додуше да међу истакнутим заставама недостају заставе двеју партија.¹⁶⁹³ Доиста, ни у паролама које је припремила југословенска страна није било помена двеју партија.¹⁶⁹⁴ И током трајања посете Западни Немци истицали су да је Улбрихт примљен као значајан државник, али да је његов капацитет партијског лидера стављан у други план, закључујући из тога да Југославија очито није желела да се идеолошки идентификује са „стаљинистом“ Улбрихтом.“¹⁶⁹⁵ За југословенску страну Немачка Демократска Република

¹⁶⁹¹ PA AA, MfAA, A 13403, Vorbereitung und Durchführung von Maßnahmen auf dem Gebiet der Presse und der aulandsinformativischen Tätigkeit zum Staatsbesuch des Genossen Walter Ulbricht in der SFRJ; PA AA, MfAA, C 823, Vermerk über den Stand der Erfüllung des „Plans für die alsulandsinformativischen Maßnahmen aunlässlich des Staatsbesuches des Vorsitzenden des Staatsrates der DDR in der SFRJ im September 1966“, 21. 9. 1966.

¹⁶⁹² AJ, 837, I-3-a/82-15, Белешка, 27. 9. 1966.

¹⁶⁹³ PA AA, B 42/178, Fernschreiben aus Belgrad, 26. 9. 1966.

¹⁶⁹⁴ У припремљеним паролама било је речи о пријатељству двеју народа и двеју држава, о борби за мир, социјализам, коегзистенцију, затим парола добродошлице, као и оних које су гласиле „Живео друг Тито“ и „Живео друг Улбрихт“. Видети списак парола у: AJ, 837, I-3-a/87-15, ДСИП, Генералном секретаријату Председника Републике, 5. 9. 1966.

¹⁶⁹⁵ PA AA, B 42/178, Fernschreiben aus Wien, 7. 10. 1966.

била је доиста значајна преваходно као држава, у контексту европске безбедности и као противтежа Западној Немачкој. У идеолошком погледу источнонемачка партија била је Југославији најмање блиска од свих партија Источне Европе. Западнонемачки посматрачи Сматрали су да је услед идеолошких разлика Тито несумњиво суздржан када је Улбрихт у питању,¹⁶⁹⁶ да је на самом почетку посете атмосфера „затегнута“, да Улбрихт покушава да се додвори Титу, који је остајао озбиљан и „леден“.¹⁶⁹⁷ Према сећањима Ивана Ивањија, иако су у приватним разговорима „били на ти“, Улбрихт и Тито се међусобно нису подносили.¹⁶⁹⁸

V.2.5 Валтер Улбрихт у Југославији 1966. године

Први дан Улбрихтовог боравка у Југославији био је резервисан за протоколарне пријеме и полагање венаца.¹⁶⁹⁹ Западнонемачка страна пажљиво је пратила ко је од дипломатског кора био присутан на железничкој станици као и на свечаној вечери приређеној у част Валтера Улбрихта у СИВ-у. Током месеци који су претходили, Бон је пеко својих дипломатско-конзуларних представништава широм света, од Аустралије, преко Либана, Марока, Гане, Шведске до Венецуеле, настојао да утиче на то да стране дипломате акредитоване у Београду не присуствују свечаностима поводом Улбрихтовог доласка.¹⁷⁰⁰ Успех је био делимичан. Свечаном пријему на железничкој станици присуствовали, поред дипломата социјалистичких земаља, представници Индонезије, Камбоџе, Алжира, Бурме, Етиопије, Уругваја, УАР-а, Ирака, Финске, Малија, Сирије и Гвинеје.¹⁷⁰¹ На пријему који је приредио Валтер Улбрихт у хотелу „Метропол“ су, према западнонемачким изворима, присутни били представници Алжира, Сирије, Малија, Камбоџе, Бурме и Финске, а на

¹⁶⁹⁶ РА АА, В 42/178, Referat II A 5, Deutsch-jugoslawisches Verhältnis (Ulbrichtbesuch in Belgrad).

¹⁶⁹⁷ РА АА, В 42/178, Fernschreiben aus Zagreb, 29. 9. 1966.

¹⁶⁹⁸ Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 136–137.

¹⁶⁹⁹ АЈ, 837, I-3-a/87-15, Програм званичне посете Председника Државног савета Немачке Демократске Републике и Првог секретара ЦК ЈСПН друга Валтера Улбрихта и супруге Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији од 26. септембра до 2. октобра 1966. године.

¹⁷⁰⁰ Видети низ докумената у: РА АА, В 42/178.

¹⁷⁰¹ Извештај из Берлина помиње и представнике Уругваја и Бурме, који се не помињу у извештају из Загреба. Извештај из Берлина писан је на основу података објављених у источнонемачкој штампи. РА АА, В 42/178, Fernschreiben aus Berlin, 27. 9. 1966; РА АА, В 42/178, Fernschreiben aus Zagreb, 29. 9. 1966.

пријему који је приредио Јосип Броз, поред већ поменутих, присуствовали су и војни аташеи Мексика и Индонезије.¹⁷⁰² Према западнонемачким проценама, на пријему југословенског председника било је око 30% мање гостију него иначе, посебно када је реч о представницима дипломатског кора.¹⁷⁰³

Свечани пријем Јосипа Броза у част источнемачког госта уприличен је у згради Савезног извршног већа, где су домаћини са гостима прошли кроз главну свечану салу где су интониране химне, и републичке салоне украшене делима савремене југословенске уметности, све до босанског салона где је послужена вечера.¹⁷⁰⁴ Према сећањима Ивана Ивањија, који је као преводилац био присутан током целокупног трајања посете, Улбрихт и Тито водили су необавезујући разговор на немачком током шетње кроз салоне Савезног извршног већа. У главној сали „Југославија“ Валтер Улбрихт питао је „забезекнуто“ домаћина да ли му се заиста допада апстрактна композиција Петра Лубарде која краси бочни зид сале. „*Ма какви! Грозно је*“, гласио је, према Ивањију, Титов одговор. На Улбрихтово питање „*Па зашто је онда овде?*“, југословенски председник одговорио је да је вероватно „некаква комисија“ о томе донела одлуку.¹⁷⁰⁵ Ова епизода добро илуструје начин на који је Југославија градила представу о себи у иностранству. Свом социјалистичком госту југословенски председник поручивао је да већа отвореност ка Западу не угрожава социјалистичку суштину друштвеног поретка, да је режим у земљи стабилан, те нема разлога да стрепи од тога да би слободе у култури и уметности могле унети идеолошки немир, као и да целокупни систем у Југославији функционише тако да председник не мора да се брине о појединостима као што је украшавање СИВ-а, за које је наизглед незаинтересован. Имплицитно, овим путем критикована је пракса источнемачког режима у погледу односа према слободи уметничког стваралаштва.

Званични разговори вођени су 27. септембра у Београду и 1. октобра на Брионима, када је уследила и церемонија потписивања заједничке изјаве уз присуство новинара. У

¹⁷⁰² РА АА, В 42/178, Fernschreiben aus Zagreb, 29. 9. 1966.

¹⁷⁰³ РА АА, В 42/178, Fernschreiben aus Belgrad, 27. 9. 1966.

¹⁷⁰⁴ АЈ, 837, I-3-a/87-15, Белешка у вези са свечаним пријемом који даје Председник Републике са супругом у част Председника Државног савета НДР Валтера Улбрихта са супругом 26. септембра 1966. године у 20.30 часова у згради Савезног извршног већа.

¹⁷⁰⁵ У питању је композиција „Пут у космос“ Петра Лубарде. Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, 144.

питању је била прва Улбрихтова конференција за штампу пред западним, укључујући и западнонемачке новинаре.¹⁷⁰⁶ Донекле као и претходне године, до изражаја је дошла разлика између једнодушности Тита и Улбрихта током разговора и различитих приступа двеју страна приликом састављања заједничке изјаве. Остаје отворено питање да ли је разлог био тактичке природе, јер југословенска дипломатија није желела у званичним документима да се експлицитно обавезује, или пак у различитим погледима Јосипа Броза и ДСИП-а на одређена међународна питања. У разговорима који су вођени о међународним темама, Улбрихт је истицао „империјалистичку експанзију“ САД-а, која „охрабрује реваншистичку политику Западне Немачке“, говорио је о заједничком продору Вашингтона и Бона у афричке земље, о ситуацији у Вијетнаму, о „немачком империјализму“, о европској безбедности и спољнополитичким напорима Немачке Демократске Републике. Истицао је да је једини начин да дође до попуштања напетости у Европи да СР Немачка призна постојеће границе, успостави односе са Немачком Демократском Републиком и другим источноевропским земљама, пристане на безатомску зону на простору Немачке и на улазак обе немачке државе у Уједињене нације. Услед „агресивне“ политике Вашингтона и Бона, Улбрихт је сматрао да је нужна координисана политика свих социјалистичких држава и сарадња са несврстаним светом, преваходно на плану разбијања Халштајнове доктрине. Речи је било и о источнонемачким напорима да успостави односе са ваневропским светом. „Управо са становишта развијања ових односа наша посета Југославији има велики значај“, истицао је Улбрихт, јер „као једна од водећих неангажованих држава, Југославија врши изванредан утицај на владе неутралних земаља“.¹⁷⁰⁷

Одговарајући на Улбрихтово излагање, југословенски председник саопштио је – „потпуно се слажем с оцјеном друга Улбрихта у погледу европске ситуације и негативне улоге Савезне Републике Њемачке“. Тито је истакао да политика Бона води заостравању односа у Европи и свету. „Погледајте како се Западна Њемачка односи само према Југославији! Тамо се убијају наши људи, и то дипломатски представници и радници. То доказује да се ту не ради о појединим групама фашиста, о нашим емигрантима, већ да се

¹⁷⁰⁶ Око 40 новинара из Немачке Демократске Републике и Југославије било је присутно 1. октобра, а уз то још 18 западних новинара, највећим бројем из Савезне Републике Немачке. Источнонемачка страна се претходно сложила да западнонемачки новинари присуствују потписивању заједничког документа. АЈ, 837, I-3-a/87-15, Служба за штампу, За друга Председника, 1. 10. 1966.

¹⁷⁰⁷ АЈ, 837, I-3-a/87-15, Забелешке о разговору Председника Тита и Валтера Улбрихта 27. 9. 1966.

та кривична дјела врше преко њемачке полиције“, био је изричит Тито. Сматрао је да у СРН „све више узимају маха реваншистичке и фашистичке снаге“, да се Западна Немачка „оријентисала на реваншизам“, као и да пример Румуније сведочи да Бон „покушава да забије клин између социјалистичких држава, да нас завади“. Из речи Јосипа Броза било је јасно да он не прави разлику између Југославије и држава Источног блока када говори о социјалистичким државама. Даље је истицао да „са Савезном Републиком Њемачком имамо доста старих рачуна“. Говорећи о неиспуњеним југословенским потраживањима, истакао је – „Доста су нас они с тим уцјењивали, тражећи да не признамо Њемачку Демократску Републику. Ми не можемо трпјети притисак. Зато смо сада ријешили да наше представништво у Њемачкој Демократској Републици подигнемо на ранг амбасада. То треба да уђе у коминике.“¹⁷⁰⁸ Овом Титовом одлуком било је решено и последње питање из односа Југославије са Источном Немачком, око ког се Београд претходних година уздржавао, у настојању да не испровоцира Савезну Републику.¹⁷⁰⁹

У разговорима вођеним у Југославији било је речи и о унутрашњем развоју двеју земаља, о привредној реформи у Југославији и мерама у индустријском и пољопривредном сектору које су спроводиле источнонемачке власти. Југословенски председник опширно је говорио и о смени Александра Ранковића. Двојица лидера разменила су мисли и о „класним непријатељима“, како из иностранства, тако и у земљи. Сложили су се да се билатерални односи развијају повољно, посебно на привредном плану, као и да постоји простор за заједничко иступање на трећим тржиштима, које би имало не само привредни већ и политички значај, превасходно на плану потискивања Савезне Републике Немачке. У контексту источнонемачких напора да дође до дипломатског признања, Јосип Броз сам је понудио да питање односа Алжира и Источног Берлина покрене приликом предстојеће посете Бумедијана Југославији.¹⁷¹⁰ Тито је изразио пуну сагласност са источнонемачком политиком према Западној Немачкој, истичући – „она је правилна“.¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁸ Исто.

¹⁷⁰⁹ Одлука о давању агремана за изванредног и опуномоћеног амбасадора НДР у СФРЈ Елеонори Штајмер донета је већ 15. октобра 1966. Видети: АЈ, 837, I-3-a/87-16, Пријем амбасадора Елеоноре Штајмер.

¹⁷¹⁰ У југословенској грађи о посети Бумедијана Југославији 1966. нема транскрипта разговора, те се не може са сигурношћу тврдити да ли је било речи о Немачкој Демократској Републици. Упоредити: АЈ, 837, I-3-a/2-17.

¹⁷¹¹ АЈ, 837, I-3-a/87-15, Забелешке о разговору Председника Тита и Валтера Улбрихта 27. 9. 1966; АЈ, 837, I-3-a/87-15, Забелешке о разговору Председника Тита и Валтера Улбрихта 1. 10. 1966.

За разлику од потпуне сагласности коју је истицао Тито, представници ДСИП-а задужени за састављање заједничке изјаве имали су низ примедби на источнонемачки предлог. Сматрали су да су редови посвећени Вијетнаму „преоштри“, да је немачком питању посвећено превише пажње, да се пренаглашавају реваншистичке и милитаристичке снаге у Западној Немачкој, да се пренаглашава опасност „продора на Исток“, да је прецењена улога Источне Немачке у свету, да није нужно посебно наглашавати осуду Халштајнове доктрине, да је непотребно наглашавати да Западни Берлин није део СРН, да је сувишно истицање противљења застаревању ратних злочина. Такође, у пасусу о билатералним односима, сматрали су да је пренаглашена потреба усаглашавања привредног развоја двеју земаља, а недовољно истакнути посебни развојни путеви, да су поједине реченице везане за улогу партије и партијску сарадњу празне и излишне. Југословенске примедбе суштински су се сводиле на то да су формулације Источних Немаца „преоштре“, „преуске“ и да су „у супротности са нашим и немачким тежњама да се пронађе мирољубиво решење“.¹⁷¹² Коча Поповић је у вези са источнонемачким предлогом коминикеа сматрао да „није добро ни за нас прихватљиво оволико концентрисање на проблем Западне Немачке“, као и да се у делу о међународним питањима не треба „упуштати у *подршке*, што је увек нижи *род* од сагласности гледишта“.¹⁷¹³ Другим речима, упркос томе што су погледи Јосипа Броза и Валтера Улбрихта о већини међународних питања били готово идентични, подршка југословенске дипломатије Источној Немачкој, као ни претходних година, није била безрезервна.

Непосредно након Улбрихтовог боравка у Југославији, у Њу Делхију одржан је тројни састанак између Јосипа Броза Тита, Индира Ганди и Гамала Абдела Насера. Једна од тема било је свакако и немачко питање, о коме је је југословенски председник опширно говорио. Индира Ганди и Насер били су јесени 1966. добра публика за Титово излагање, имајући у виду то да је претходне године дошло до прекида дипломатских односа између УАР-а и Западне Немачке, а да је 1966. дошло до изразите затегнутости у односима између Бона и Њу Делхија.¹⁷¹⁴ Иако није експлицитно наводио своје саговорнике на признање Источне Немачке, вероватно имајући у виду да је развојна помоћ Западне Немачке била

¹⁷¹² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 21, док. 445815, Примедбе на поједине ставове у немачкој верзији заједничке изјаве.

¹⁷¹³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 134, дос. 21, док. 445776, Примедбе друга Коче Поповића, 27. 9. 1966.

¹⁷¹⁴ Amit Das Gupta, *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin*, 413–440.

кључни адут у рукама Бона, југословенски председник истицао је привредне успехе Немачке Демократске Републике, њену кредитну способност и економску стабилност. У контексту попуштања затегнутости у Европи, говорио је и о политици Западнонемачке владе, као јединој која се противи том процесу, придржавајући се Халштајнове доктрине и захтевајући атомско оружје. Сматрао је, међутим, да је СРН све више изолована и од стране сопствених савезника, да се суочава са привредним тешкоћама. Иако је највећи извор напетости у Европи антагонизам Источне и Западне Немачке, Тито је истакао да СРН „није овог момента онај фактор који забрињава у вези могућности нових заоштравања у Европи.“¹⁷¹⁵ На тај начин имплицитно је сугерисао да услед општих међународних кретања, као и унутрашњих тешкоћа, Бон нема маневарског простора да изазове кризу глобалних размера – аргумент који би могао ићи у прилог признавању друге немачке државе. С друге стране, иако је приликом Улбрихтове посете Југославији поново изражена подршка источњонемачком захтеву за пријем у Уједињене нације, једини даљи допринос југословенске дипломатије сводио се на начелно залагање Марка Никезића у генералној дебати да „и подељене земље постану чланице УН ако је то њихова жеља“, без експлицитног навођења источњонемачког захтева.¹⁷¹⁶ Разлог је могао лежати у различитим спољнополитичким концепцијама Тита и ДСИП-а које су биле видљиве од раних 60-их година, али и у чињеници да је у међувремену дошло до значајних промена на западнонемачкој политичкој сцени.

Реакције Западне Немачке на Улбрихтову посету Југославији биле су далеко смиренције него претходне године. У месецима који су претходили, у Бону се учврстило уверење да било какви покушаји да се Југословени одврате од позива Улбрихту, било кроз понуде или путем притиска преко савезника, неће уродити плодом, јер је код њих „јакко изражен комплекс да не допуштају да буду било *поткупљени* било *притиснути*“. Према мишљењу западнонемачких представника у Београду, најбоље би било не придати посети велики значај и реаговати смирено.¹⁷¹⁷ Мишљење добијено из Београда утицало је и на став заузет у Министарству спољних послова, где се сматрало да СРН нема превелики маневарски простор за вршење притиска на Југославију, а да даље заоштравање односа није

¹⁷¹⁵ АЈ, 837, I-4-а/6, Тројни састанак, 2. седница, 1. део, 22. 10. 1966 у 10ч

¹⁷¹⁶ АЈ, 837, I-3-а/87-16, Подсетник о ДР Немачкој и билатералним односима (поводом предаје акредитива новоименованог амбасадора Е. Штајмер), 5. 11. 1966.

¹⁷¹⁷ РА АА, В 42/178, *Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das Auswärtige Amt*, 29. 4. 1966.

у западнонемачком интересу. У складу с тиме, посету је требало тумачити као саставни део прошлогодишње Титове посете Источној Немачкој, на коју је Бон већ реаговао оштро, те самим тиме нема потреба за новим мерама.¹⁷¹⁸ Тако је у изјави поводом Улбрихтове посете Министарство спољних послова СРН потврдило став из прошлогодишње изјаве (од 15. јуна 1965), истичући „жаљење“ што је Југославија напустила самостално вођење политике и што укида право на самоопредељење за 17 милиона Немаца, чиме грубо повређује немачке интересе.¹⁷¹⁹ Иако је начелни став био да ће, докле год је на снази Халштајнова доктрина, Југославија бити изостављена из настојања да дође до нормализације односа са Источном Европом, у Бону се сматрало да привредни и културни односи треба да остану нетакнути, да је извесно побољшање атмосфере могуће и пожељно, те је у плану било иницирање сусрета представника министарстава спољних послова, а евентуално и забрана неке емигрантске организације, али не пре краја године, како Југословени не би стекли утисак да путем притиска на Бон могу остварити одређене резултате.¹⁷²⁰

V.2.6 Јесен 1966: нова преломница

Током лета 1966. у ДСИП се сливало све више вести о неспоразумима унутар ЦДУ/ЦСУ, о потенцијалној реорганизацији владе у оквирима владајуће коалиције, али и о могућностима да дође до тзв. „велике коалиције“ хришћанских демократа и социјалдемократа. У Југославији су се будиле наде да би, уколико дође до измена у влади СРН, а посебно до велике коалиције, морало последично доћи и до модификовања западнонемачке спољне политике и превасходно политике према Истоку.¹⁷²¹ Извештаји југословенских дипломата нису били неосновани. Позиције Лудвига Ерхарда доиста су слабиле како у оквиру кабинета тако и у редовима саме партије. Иако претходно

¹⁷¹⁸ PA AA, B 42/178, Abteilung II, Aufzeichnung betr.: deutsch-jugoslawisches Verhältnis, 21. 9. 1966.

¹⁷¹⁹ PA AA, B 42/178, Presseerklärung des Auswärtigen Amtes vom 27. 9. 1966.

¹⁷²⁰ PA AA, B 42/178, Fernschreiben aus Wien, 7. 10. 1966; PA AA, B 42/178, Referat II A 5, Deutsch-jugoslawisches Verhältnis (Ulbrichtbesuch in Belgrad); PA AA, B 42/178, Abteilung II, Aufzeichnung betr.: deutsch-jugoslawisches Verhältnis 13. 10. 1966; PA AA, B 42/178, Schutzmachtvertretung für deutsche Interessen an das Auswärtige Amt, 18. 10. 1966.

¹⁷²¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 169, дос. 1, док. 428315, ДСИП, Месечно писмо за јул 1966, 19. 7. 1966.

неприкосновен као министар привреде и творац западнонемачког „привредног чуда“, од ступања на место канцелара 1963. Лудвиг Ерхард критикован је као слаб лидер.¹⁷²²

Доиста, његов стил руковођења државом увелико се разликовао од Аденауеровог. Ерхард је био мање склон мешању у делатност ресорних министара, мање директиван, донекле и мање компетентан од свог претходника у оним сферама политичког живота које се нису односиле на привреду и финансије. Иако преузевши место канцелара, Ерхард се није истовремено нашао на челу Хришћанско-демократске уније, која је остала све до 1966. у рукама Конрада Аденауера. Неслагања на релацији Ерхард–Аденауер, која су се и у претходном периоду огледала превасходно на спољнополитичком плану у Ерхардовом противљењу Аденауеровом спољнополитичком курсу ослонца на Француску на уштрб односа са Вашингтоном, слабила су његов ауторитет и у наредним годинама. Као канцелар, Ерхард је водио политику отвореног и безусловног везивања са Сједињене Америчке Државе, што је не само нарушавало односе Бона и Париза, већ је, парадоксално, слабило и западнонемачке позиције према Вашингтону, одузимајући канцелару полуге притиска у односу на САД. Несугласице Бона и Вашингтона у питањима западнонемачког учешћа у одбрани Западне Европе, активне подршке рату у Вијетнаму, али и на плану односа са Истоком где је политика Бона у немачком питању представљала кочницу америчкој политици детанта, чиниле су западнонемачког канцелара рањивим за нападе оних представника сопствене партије који су се, попут Аденауера, противили Ерхардовом спољнополитичком курсу. Истовремено, спорији привредни раст у Западној Немачкој и инфлација будили су страхове од економске кризе, рушећи Ерхардов ауторитет као експерта у сфери привреде и финансија. С друге стране, кризу у самој влади узроковала је и све отворенија промена става коалиционе Партије слободних демократа у погледу односа са Источном Европом.¹⁷²³

Средином октобра 1966. југословенска страна процењивала је да су унутрашње позиције западнонемачке владе видно уздрмане, што је узроковало и слабљење њених спољнополитичких позиција. Разлози су били вишеструки. Кључни извор нестабилности југословенске дипломате виделе су у унутрашњем сукобу између тзв. „деголиста“ и

¹⁷²² Alfred C. Mirzejewski, *Ludwig Erhard: A Biography*, Chapel Hill/London: University of North Carolina Press, 2004, 182.

¹⁷²³ Alfred C. Mirzejewski, *Ludwig Erhard: A Biography*, 181–204.

„атлантиста“ у оквиру саме ЦДУ/ЦСУ, у економској кризи и последичном слабљењу Ерхардовог угледа. С друге стране, ударци на позиције Владе долазили су и од СПД-а, која је све више настојала да се у спољнополитичким питањима и у политици према немачком питању „одлепи од владе“, као и од ФДП-а, која је „лавирала“ међу јачим партијама, али ипак настојећи да се позиционира и у случају да се створе услови за формирање социјалдемократско-либералне коалиције. Југословенска страна сматрала је да, кроз „искоришћавање супротности“ унутар СРН, постоји простор за јачање сопствених позиција у билатералним питањима. На том путу требало је искористити и интересовање које за Југославију је постојало међу „одређеним снагама“ у Западној Немачкој.¹⁷²⁴ Међу тим заинтересованим „снагама“ посебно су се истицали представници слободних демократа.

Није била тајна у западнонемачком политичком животу да се Партија слободних демократа противила прекиду дипломатских односа са Југославијом још 1957. године. Када је у пролеће 1966. Влада СРН упутила „мировну ноту“ усмерену на побољшање односа са источноевропским земљама, председник Партије слободних демократа и вицеканцелар Ерих Менде истакао је на конференцији за штампу да је прекид односа са Југославијом био „најнегативнији доказ ефикасности ХД [Халштајнове доктрине, прим. Н. Д. Л.]“, те да СРН треба да обнови односе са Југославијом као израз „добре воље“ и решности да „мировна нота“ не остане мртво слово на папиру. Услов који је Менде поставио, да Југославија призна право СРН да представља цео немачки народ, као што је и сам знао, за Београд је био неприхватљив. Као вицеканцелар, Ерих Менде морао је да остане у оквирима званичне политике владе чији је представник био. Међутим, његова изјава представљала је, с једне стране, већ познати став ФДП-а да треба водити активнију политику према Истоку, а с друге и израз политичке атмосфере у Западној Немачкој у којој су све учесталије постале политичке иницијативе усмерене ка Источној Европи.¹⁷²⁵

Иако Мендеова „понуда“ није била конкретна нити реалистична, југословенска дипломатија се, као и десет година раније, поново заинтересовала за Партију слободних демократа. Из разговора са представницима ФДП-а и анализе тока и закључака партијског

¹⁷²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 168, дос. 1, док. 437795, Неки аспекти унутарње и спољне политике СРН, 17. 10. 1966.

¹⁷²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 10, док. 426272, Забелешка о разговору М. Крајгера са уредником „ППП“ билтена Екертом 4. 4. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 11, док. 420554, Забелешка о разговору (на ручку) са генералним секретаром ФДП-а Др Х. Фридрихсом 5. маја 1966.

конгреса из јуна 1966. долазило се до закључка да се у питањима спољне политике ФДП јавно залаже за еластичнију политику према Истоку, за дипломатске односе са источноевропским земљама, за побољшање односа са Југославијом, али и за дијалог са Источним Немцима.¹⁷²⁶ Сматрало се да су и СПД и ФДП на партијским конгресима јуна 1966. „толерисале знатно слободнија, и на неки начин еволуирана, мишљења у погледу основних поставки немачке спољне политике“.¹⁷²⁷

Став да путем узајамних посета могу пружити допринос активнијој источној политици није био новина у оквиру ФДП-а. Тако се почетком октобра у западнонемачкој штампи се појавила вест о томе да Томас Делер намерава да посети Југославију. У питању је био део ширих активности ФДП-а на плану односа са Истоком, те су тако функционери Слободних демократа лета 1966. посетили Чехословачку и Пољску, а у плану су биле и посете Румунији, Мађарској и Бугарској. У том контексту се крајем лета родила и идеја да у Југославију поново отпутује Томас Делер.¹⁷²⁸ Информација је међутим прерано „процурела“ у медије. У разговору са југословенским представником у Бону Делер је почетком октобра истакао да намерава да се кроз контакт са Југословенима у Бону лично информише о стању билатералних односа. На основу добијених информација разговарао би са министром спољних послова Герхардом Шредером. Иницијатива је била партијска, али са намером да ФДП, по сакупљању релевантних информација, са конкретним предлогом изађе пред владу. Југословенска страна сматрала је да је ФДП слаба и да ову иницијативу не треба прецењивати, али да је не треба ни потценити, те да није згорег да се проблем односа са Југославијом разматра на нивоу самог министра спољних послова. Делер је истакао да заиста намерава да посети Југославију, али да пре тога жели да разговара са Шредером, јер не види смисао путовања, уколико би ишао без икаквих овлашћења и пуномоћја.¹⁷²⁹ Међутим, истог дана када је у ДСИП стигао телеграм о разговору са Делером, у Бону је дошло до изласка представника слободних демократа из владе.

¹⁷²⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 11, док. 420554, Забелешка о разговору (на ручку) са генералним секретаром ФДП-а др Х. Фридрихсом 5. маја 1966.

¹⁷²⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 169, дос. 1, док. 420549, ДСИП, Месечно писмо за мај и јун 1966, 16. 6. 1966.

¹⁷²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 169, дос. 3, док. 437812, Забелешка М. Крајгера са ручка са В. Шолвером, шефом одељења за штампу ФДП-а на дан 10. 10. 1966.

¹⁷²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 170, дос. 7, док. 436538, Телеграм Рожмана, Бон, 8. 10. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 170, дос. 7, док. 438454, Телеграм Рожмана ДСИП-у, Бон, 27. 10. 1966.

Четири представника Партије слободних демократа напустила су Владу СРН 27. октобра 1966. године, након неслагања у дебати о буџету. Овај чин, који је био одраз дубљих неслагања у оквиру владајуће коалиције како у погледу унутрашњеполитичких питања тако и на спољнополитичком плану, превасходно у погледу политике према Истоку, отворио је питање даљег састава владе. Хришћанско-демократска унија, као најјача странка у Бундестагу, могла је наставити без коалиционих партнера, али као мањинска влада. Постојала је могућност наставка дотадашње коалиције, али вероватно уз промену канцелара, стварања социјалдемократско-либералне коалиције, која би уз незнатну већину била прилично слаба, и велике коалиције СПД-а и ЦДУ/ЦСУ. Другим речима, све су опције биле отворене. Југословенске дипломате пажљиво су пратиле развој политичке ситуације у Западној Немачкој.¹⁷³⁰

Према оцени Државног секретаријата за иностране послове, криза узрокована изласком слободних демократа из Владе СРН била је израз дубљих проблема са којима се Западна Немачка суочавала на унутрашњем плану и спољнополитичког раскорака са политиком западних савезника у условима измењених европских прилика. „Агресивна“ политика Бона одразила се, према мишљењу ДСИП-а, и на односе са Југославијом, који су септембра 1966. сведени „на најнижи ниво њиховог постојања“. Очекивало се да ће услед акутне кризе доћи до промена на плану спољне политике Западне Немачке. Уз извесне резерве, сматрало се да је „најреалније да се промене испоље у политици према Источној Европи“.¹⁷³¹ Југословенски закључци били су опрезни и када је 1. децембра на власт ступила нова коалиција хришћанских демократа и социјалдемократа. Међутим, иако се нису очекивале „радикалне“ промене, сматрало се да ће Бон ипак бити спреман на „одређена побољшања и еластичнију политику према Југославији“.¹⁷³² Стога је и југословенски приступ требало прилагодити новонасталим околностима. Конкретно, ДСИП је предлагао да се Западним Немцима стави до знања југословенска спремност на побољшање односа,

¹⁷³⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 5, док. 438455, Телеграм ДСИП-у, Бон, 28. 10. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 5, док. 438848, Телеграм ДСИП-у, Хамбург, 29. 10. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 5, док. 439214, Телеграм ДСИП-у, Бон, 4. 11. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 5, док. 440753, Телеграм ДСИП-у, Бон, 16. 11. 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф. 167, дос. 5, док. 440780, Телеграм ДСИП-у, Вашингтон, 17. 11. 1966.

¹⁷³¹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф. 149, дос. 13, док. 438134, Савезна Република Немачка и односи са Југославијом, 2. 11. 1966.

¹⁷³² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф. 149, дос. 13, док. 438134, Оцена садашње ситуације у СР Немачкој, 8. 12. 1966.

које би укључивало и нормализацију дипломатских односа, да се испита могућност директног сусрета Вилија Бранта и одређене „компетентне“ личности с југословенске стране, да се позитивно постави према евентуалним западнонемачким иницијативама, да се као и да се предложи решавање одређених неконтроверзних питања билатералних односа. Када је у питању медијско извештавање о Западној Немачкој, ДСИП је сматрао да би оно требало да буде „реалистичније“. Критика је упућена на рачун телевизије која „нарочито у последње време једнострано преносила материјале примљене из НДР“. Иако није требало „остављати места илузијама“, кроз медије је ипак требало да се пренесе утисак о очекивању „неких позитивнијих промена у немачкој политици“.¹⁷³³

¹⁷³³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф. 149, дос. 13, док. 438134, Процена политике Владе СРН у светлу декларације од 13. 12. 1966. и предлог за наше реаговање, 16. 12. 1966.

ЕПИЛОГ

Југословенске процене и наде да ће нова Западнонемачка влада повести еластичнију политику према Истоку нису биле неосноване. Иако су први кораци на путу приближавања Истоку учињени за време Ерхардовог мандата, до суштинске промене дошло је тек уласком социјалдемократа у владу крајем 1966. Спољнополитичка концепција „промене путем приближавања“ (Wandel durch Annäherung) била је блиска новом западнонемачком министру спољних послова Вилију Бранту већ 50-их, али је она јасније формулисана и вербализована тек током седме деценије.¹⁷³⁴ Ова политика почивала је на становишту да Немачка није изолована, да њено уједињење зависи од промене односа снага у Европи и да је само кроз контакте и приближавање могуће остварити промену.¹⁷³⁵

Као нови министар спољних послова Вили Брант је доиста био решен да источну и немачку политику СРН покрене „с мртве тачке“. Већ почетком 1967. преко југословенских представника у Западној Немачкој стизали су први позитивни сигнали. Истовремено, забринутост Источног Берлина, која је до изражаја дошла још лета 1966, да Југославија не планира да поставља политичке услове за евентуалну обнову дипломатских односа са Боном такође није била неоправдана.

Успостава дипломатских односа између Румуније и Западне Немачке почетком 1967. године означила је и прве јасне знаке кризе и размимоилажења у југословенско-источнонемачким односима. Наиме, Румунија је односе са Боном успоставила без консултација са Москвом и без постављања политичких услова у виду признања Немачке Демократске Републике или границе на Одри и Ниси. Иако је Букурешт постао прва

¹⁷³⁴ О уобличавању Брантове источне политике током 50-их видети: Wolfgang Schmidt, “Die Wurzeln der Entspannung: Der konzeptionelle Ursprung der Ost- und Deutschlandpolitik Willy Brandts in den fünfziger Jahren,” *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 51, No. 4 (2003), 521–563; Gottfried Niedhart, „The East – West Problem as Seen from Berlin: Willy Brandt’s Early Ostpolitik“, in: *Europe, Cold War and Coexistence 1953–1965*, 281–292; О Брантовом односу према Југославији у контексту политике према Истоку 50-их година видети: Natalija Dimić, „Vili Brant, Jugoslavija i jugoslovensko-sovjetski sukob: Nastajanje nove istočne politike?“, *Друштвене науке пред изазовима савременог друштва. Тематски зборник радова*, Ниш: Универзитет у Нишу 2017, 189–197.

¹⁷³⁵ Више о новој источној политици видети: Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 161–257; Gregor Schöllgen, *Deutsche Außenpolitik*, 2013; Gottfried Niedhart, “Ostpolitik: Transformation through Communication and the Quest for Peaceful Change“, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 18, No. 3, (2016), 14–59; Dušan Nečak, *Ostpolitik Willija Brandta i Jugoslavija*.

престоница након Москве у којој су били акредитовани дипломатски представници обе немачке државе, што је само по себи представљало корак на путу урушавања Халштајнове доктрине, у Источном Берлину расла је забринутост и неповерење према сопственим социјалистичким савезницима.¹⁷³⁶ У Бону је успостава односа са Румунијом и истовремено ненапуштање Халштајнове доктрине образлагано тзв. „теоријом о урођеној мани“ (Geburtsfehlertheorie), која је подразумевала да државе Источне Европе нису Источну Немачку признале својевољно, већ под притиском Москве, те самим тиме нису одговорне за тај чин. „Теорија о урођеној мани“, која се односила на државе Источног блока, није била примењива и на Југославију, која је Немачку Демократску Републику признала тек 1957, свесна последица које тај чин може имати.

У Источном Берлину страх је у основи био везан за опасност да успоставом дипломатских односа између Бона и источноевропских држава Немачка Демократска Република остане политички сасвим изолована. Свега недељу дана по успостави румунско-западнонемачких односа, у Варшави је одржан састанак осталих чланица Источног блока, на ком је донета тзв. „Улбрихтова доктрина“. Споразумом из Варшаве, источноевропске државе обавезале су се да дипломатске односе са СРН успоставе само под условом да Бон призна постојање Немачке Демократске Републике, границу на Одри и Ниси, поништи Минхенски споразум, призна засебан статус Западног Берлина и одрекне се права на располагање нуклеарним оружјем.¹⁷³⁷ Једина социјалистичка држава Европе која није пристала на „Улбрихтову доктрину“ била је Југославија. Самим тиме, она је унела раздор у до тог тренутка веома блиске односе са Источном Немачком у питању које је за Источни Берлин било од животног интереса. Истовремено, међутим, Југославија је тиме постала и једина социјалистичка земља у Европи у односима са којом је нова Западнонемачка влада могла да докаже своју решеност да унесе промене у источну политику.

С једне стране, југословенска решеност да не поставља политичке услове за обнову односа са Боном, увереност у то да ће улазак социјалдемократа у Владу СРН довести до позитивних промена у западнонемачкој спољној политици, да обнова односа са Боном не

¹⁷³⁶ Peter Ulrich Weiß, „Die Grenzen der *Brüderlichkeit*. Vertrauen und Misstrauen im deutsch-deutsch-rumänischen Dreieckverhältnis der 1960er Jahre“, In: Reinhild Kreis (Hrsg.), *Diplomatie mit Gefühl: Vertrauen, Misstrauen und die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Oldenbourg: De Gruyter, 2015, 49–64.

¹⁷³⁷ Peter Bender, *Neue Ostpolitik: Vom Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1986, 140.

доприноси само напретку у односима са државом која је на привредном плану од изузетног значаја за Југославију, већ представља и допринос европској сарадњи и безбедности, а с друге стране решеност Вилија Бранта да своје политичке концепције спроведе у дело, резултирали су у обнови дипломатских односа између Београда и Бона већ 31. јануара 1968. године.¹⁷³⁸

Почетком 1968. године деловало је да су односи између Југославије и Немачке Демократске Републике на врхунцу. Током година које су претходиле дошло је до узајамних званичних посета Јосипа Броза Тита и Валтера Улбрихта, као и у више наврата до сусрета и консултација министара спољних послова двеју земаља, Марка Никезића и Ота Винцера априла 1966, маја 1967. и децембра исте године.¹⁷³⁹ Истовремено, у јануару 1968, након више од десет година дошло је до обнове дипломатских односа између Југославије и Савезне Републике Немачке.

У јавности Источни Немци тумачили су овај корак као „државни погреб Халштајнове доктрине“, док су Западни Немци проглашавали још један успешан корак у реализацији нове источне политике. И док су се у Бону надали да ће Југославија постати пример за друге источноевропске државе,¹⁷⁴⁰ у Источном Берлину су страховали управо од тога да ће источна политика западнемачке владе довести до изолације Источне Немачке и у оквиру Источног блока. С друге стране, Источни Немци надали су се да ће обновом односа између Београда и Бона Југославија постати пример за остале државе Трећег света које су оклевалe да успоставе односе са Источном Немачком.¹⁷⁴¹ Управо таква „ланчана реакција“ у Трећем свету био је сценарио од кога је страховала влада у Бону.¹⁷⁴² Обе

¹⁷³⁸ Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka*, 51–83.

¹⁷³⁹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 118, дос. 14, док. 410585, Подсетник у вези са посетом државног секретара за иностране послове Марка Никезића Немачкој Демократској Републици од 22. до 26. априла 1968, 17. 4. 1968.

¹⁷⁴⁰ „Dok. 6, Ministerialdirektor Ruete an Botschafter Strätling, Bukarest, 8. Januar 1968“, in: Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1968*, Bd. I, München: Oldenbourg Verlag, 1999.

¹⁷⁴¹ РА АА, МfАА, С 1423/70, Zur Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen der SFRJ und Westdeutschland, Berlin, 5.2.1968; РА АА, МfАА, С 422/70, Maßnahmen auf außenpolitischem Gebiet, Februar 1968.

¹⁷⁴² Непосредно пред успоставу односа са Београдом, канцелар Кизингер упутио се у Југоисточну Азију како би осигурао да активна источна политика неће довести до колапса немачке политике Бона. Међутим и након тога, страховало се од дипломатских напора Источне Немачке, те је западнемачка дипломатија активно апеловала на државе Трећег света да се суздрже од дипломатског признања НДР. William Glenn Grey, *Germany's Cold War*, 203–204. Dok. 34, 42, 95, In: *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1968*, Bd. I.

немачке државе настојале су да подстакну југословенске званичнике да својим поступцима или изјавама учине корак у прилог својој „немачкој политици“.

Југословенска страна је сматрала да се обновом дипломатских односа са Западном Немачком де факто негира Халштајнова доктрина и наноси ударац политици претходних западнонемачких влада. Овакав став изношен је у разговорима са источнонемачким и источноевропским представницима. Међутим, за разлику од претходних година и супротно источнонемачким очекивањима, југословенска дипломатија није се 1968. године ангажовала на рушењу Халштајнове доктрине међу ваневропским земљама. Напротив, према инструкцијама Државног секретаријата за иностране послове, обнову односа требало је посматрати као билатерални чин, а примену Халштајнове доктрине према другим земљама као унутрашње западнонемачко питање.¹⁷⁴³ С друге стране, југословенска страна одбила је да у заједничку изјаву поводом обнове дипломатских односа са Боном уђе параграф о праву немачког народа на самоопредељење, упркос вишеструком западнонемачком инсистирању.¹⁷⁴⁴ Избалансиран однос према два немачким државама био је циљ југословенске политике све до позног лета 1968. Тако је и пут Марка Никеџића у Источни Берлин априла 1968. био добродошао као противтежа предстојећој Брантовој посети Југославији, односно као погодна прилика да се избалансира југословенски однос са Источном и Западном Немачком, као и да се нагласи југословенска независна позиција према немачком питању.¹⁷⁴⁵

Суздржан јавни став о Халштајновој доктрини, упркос уверењу да обнова дипломатских односа представља њену суштинску негацију, делом је био мотивисан потребом за економском и финансијском сарадњом са Боном, као и за решавањем у међувремену нагомиланих билатералних питања, попут проблема политичке емиграције, регулисања положаја југословенских радника у СРН, али и за стварањем повољне атмосфере за решавање питања обештећења.¹⁷⁴⁶ Међутим, током 1968. у односима

¹⁷⁴³ ДА МСП РС, ПА, ф. 167, дос. 2, док. 44445, Телеграм ДСИП-а свим ДК представништвима СФРЈ у иностранству, 2. 2. 1968.

¹⁷⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, ф. 167, дос. 1, док. 43072, Телеграм, Париз, 23. 1. 1968; ДА МСП РС, ПА, ф. 167, дос. 1, док. 4714, Предлог наших ставова за разговоре са СРН о обнављању дипломатских односа, 16. 1. 1968.

¹⁷⁴⁵ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 118, дос. 14, док. 410585, Подсетник у вези са посетом државног секретара за иностране послове Марка Никеџића Немачкој Демократској Републици од 22. до 26. априла 1968, 17. 4. 1968.

¹⁷⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 167, дос. 2, док. 44610, Забелешка о посети Југославији Вилија Бранта, 8. 2. 1968.

Београда са двама немачким државама идеолошка димензија добијала је на значају. Разлози су били двоструке природе. С једне стране, под утицајем догађаја у Чехословачкој и страховања источнонемачког руководства од захтева за либерализацијом и отварањем ка Западу у самој ДР Немачкој, почеле су се поново кристалисати идеолошке разлике између југословенске и источнонемачке партије. Југословенско руководство препознавало је у источнонемачкој партији јачање „догматских“ и „бирокатских“ снага, што је тумачено као „корак уназад“ у односу на унутарпартијски развој претходних година.¹⁷⁴⁷ Источни Немци су пак интерно негодовали због југословенског пута у социјализам који је деловао охрабрујуће на прашко руководство, али и због југословенско-западнонемачког приближавања. Сматрали су да Југословени потцењују „опасност“ нове источне политике западнонемачких социјалдемократа, у њој не препознају део „глобалне стратегије“ Сједињених Америчких Држава, те да Брантова „демагогија“ наилази у Југославији на плодно тле.¹⁷⁴⁸

Југословенска страна заиста јесте видела „напредак“ у политици Бона од уласка социјалдемократа у владу. Иако није било значајних помака у ставу према немачком питању, у ДСИП-у се сматрало да је велика коалиција ипак настојала да води независнију политику у односу на САД, као и да „са више реализма и еластичности“ приступа сарадњи са источноевропским земљама.¹⁷⁴⁹ За разлику од Источних Немаца, који су у „новој источној политици“ видели ништа друго до део „глобалне стратегије САД-а“, Југословени су у њој видели заматак самосталније европске политике западнонемачких социјалдемократа. И док су Источни Немци покушавали да убеду своје југословенске саговорнике у то да је циљ Вилија Бранта „социјалдемократизација“ Источне Европе, Југословени, и сами осетљиви на осуде за „социјалдемократизам“, у њему су видели „афирмисаног антифашисту“, човека знатно другачијег кова у односу на Аденауера и њему

¹⁷⁴⁷ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 116, дос. 6, док. 42062, Неки моменти унутрашњих кретања у НДР-у, 29. 4. 1968.

¹⁷⁴⁸ РА АА, МfАА, С 1423/70, Entwicklung der Beziehungen SFRJ-Westdeutschland nach Wiederaufnahme diplomatischer Beziehungen (Einschätzung), Berlin, 17. 4. 1968.

Видети и источнонемачке оцене Брантове посете Југославији у: РА АА, МfАА, С 1423/70

¹⁷⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 172, дос. 11, док. 418385, Информација о посети Југославији вице-канцелара и министра спољних послова СР Немачке Вилија Бранта, од 12. до 14. 6. 1968, 29. 5. 1968; ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 172, дос. 11, док. 418263, Предлог да друг Председник прими Вилија Бранта, министра спољних послова СРН, 22. 5. 1968.

близак круг људи који је руководио западнонемачком политиком скоро две деценије.¹⁷⁵⁰ Све је то уверавало југословенску страну да западнонемачким социјалдемократима треба пружити подршку, те да не треба минирати њихова настојања да воде активнију источну политику. За разлику од претходних година, сада су избегаване антинемачке кампање у јавности, постављање западнонемачкој влади услова или временских ултиматума, у намери да се не отежа њен положај.¹⁷⁵¹

Иако је у образлагању и тумачењу Брантове посете инсистирала на решавању нагомиланих билатералних проблема, односи са Западном Немачком ипак нису били само билатералног карактера. И сама обнова дипломатских односа без предуслова суштински је била израз подршке „новој источној политици“, блокираној од стране источноевропских земаља тзв. „Улбрихтовом доктрином“. Од социјалдемократа у Влади очекивало се да воде другачију европску политику од њихових претходника. У том светлу, и посета Вилија Бранта Југославији лета 1968. за циљ је имала да се кроз размену мишљења о кључним међународним питањима пружи подршка западнонемачкој влади „у оним ставовима, које бисмо ценили флексибилнијим и позитивнијим“.¹⁷⁵² Брантову посету ДСИП је ценио као успешну и корисну, сматрајући да је она основа на којој се даље могу побољшавати односи, постепено и стрпљиво.¹⁷⁵³ У питању је био саставни део југословенске европске политике у контексту њеног „повратка у Европу“.¹⁷⁵⁴

На југословенске односе са два немачким државама током 1968. пресудно ће утицати и догађаји у Чехословачкој. Наиме, долазак Александра Дубчека на чело Комунистичке партије Чехословачке јануара 1968. почео је да буди наде и страхове, реметећи постепено европски баланс. Источнонемачка подозривост према Бону била је константа, али се током 1968. она појачавала услед дешавања у суседној Чехословачкој. У

¹⁷⁵⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 172, дос. 11, док. 418263, Предлог да друг Председник прими Вилија Бранта, министра спољних послова СРН, 22. 5. 1968; ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 118, дос. 14, док. 410585/28, Записник о разговорима државног секретара Марка Никезића и министра иностраних послова НДР Ота Винцера у Берлину 23. и 24. априла 1968. године, 15. 5. 1968.

¹⁷⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 172, дос. 11, док. 418385, Информација о посети Југославији вице-канцелара и министра спољних послова СР Немачке Вилија Бранта, од 12. до 14. 6. 1968, 29. 5. 1968.

¹⁷⁵² ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 172, дос. 12, док. 422624, Телеграм ДСИП-а свим ДК представништвима СФРЈ, 19. 6. 1968.

¹⁷⁵³ Исто.

¹⁷⁵⁴ Љубодраг Димић, „Повратак у Европу: Југославија и питање европске безбедности крајем 60-их и почетком 70-их година XX века“, *Глас САНУ*, Том 428, књ. 18, 2018, 63–95.

манихејском погледу на свет, какав је постојао у Источном Берлину, подељеном на империјализам и социјализам, “империјалистички непријатељ” настојао је да искористи ситуацију у Прагу против тамошње партије, против социјалистичке заједнице и ултимативно против Немачке Демократске Републике. А непријатељ је била “глобална стратегија” Сједињених Америчких Држава и њена европска инкарнација у виду “нове источне политике” Бона. С друге стране, Западна Немачка јесте гајила наде да би промене у Прагу могле отворити простор за сарадњу и продор “нове источне политике” у још једној источноевропској престоници.¹⁷⁵⁵ Забринутост Источних Немаца око развоја у Чехословачкој била је макар двострука. С једне стране, страховало се од идеолошких утицаја који су се могли прелити преко границе, а с друге од потенцијалног спољнополитичког заокрета прашког руководства, које је до тада било један од најчвршћих ослонаца источне немачке политике, у правцу приближавања Западној Немачкој. Иако је обнова односа између Београда и Бона била знак урушавања Халштајнове доктрине, и у односу према Југославији тињала су подударна двострука страховања – од југословенско-западнонемачког приближавања и, „традиционално“, од југословенског „самосталног пута у социјализам“.

Од пролећа 1968. југословенске дипломате су сматрале да у Источном Берлину „конзервативне снаге“ односе превагу и у погледу односа према Југославији,¹⁷⁵⁶ што се огледа у извесним резервама источне немачких званичника, супротним позитивном тренду развоја билатералних односа какав је постојао до краја 1967.¹⁷⁵⁷ Међутим, док су према Југословенима испољавали извесне резерве и суздржаност, у случају социјалистичких земаља – чланица Варшавског пакта Источни Берлин био је спреман на све “неопходне” мере. Већ у марту је руководство НДР догађаје у Чехословачкој окарактерисало као

¹⁷⁵⁵ Преговори о отварању трговинске мисије вођени су већ 1967, а током 1968, све до интервенције Варшавског пакта у Чехословачкој, одржавани су неформални контакти између социјалдемократског руководства и чехословачких представника. Видети: Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 194–195.

И југословенски представници су по успостави односа са СРН подржавали западнонемачке наде да смена руководства у Прагу може отворити врата за даљи развој односа са Источном Европом. У разговору са саветником Амбасаде СРН у Београду Леком, Увалић је истакао да поуштање у комунистичком свету може створити повољну атмосферу за сарадњу са Западном Немачком, као и да Југославија настоји да сопственим поступцима пружи позитиван пример другим социјалистичким земљама. „Dok. 124: Botschaftsrat Loeck, Belgrad, an das Auswärtige Amt, 9. April 1968“, *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1968*, Bd. I, str. 448-9.

¹⁷⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 116, дос. 8, док. 413739, Телеграм ДСИП-у, Берлин, 11. 4. 1968.

¹⁷⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 116, дос. 6, док. 42062, Неки моменти унутрашњих кретања у НДР-у, 29. 4. 1968.

контрареволуцију. Улбрихт није имао сумње да организатори ове „контрареволуције“ седе у Вашингтону и у Бону, као и да је „прашки ревизионизам“ заправо усмерен против Немачке Демократске Републике.¹⁷⁵⁸

Подршка интервенцији у Чехословачкој августа 1968. за источнонемачко руководство није било само питање солидарности или послушности према Совјетском Савезу – у питању је била заштита сопствене безбедности, реакција на осећај прикљештености између источне политике Бона и идеолошког “ревизионизма” Прага, “животне угрожености” услед спољнополитичке изолације, која се није водила само на дипломатском плану, а са афро-азијског простора се почела премештати у непосредно суседство. И југословенска страна закључивала је да је Улбрихт био међу најактивнијим заступницима интервенције у Чехословачкој, доктрине о ограниченом суверенитету и тезе о једном јединственом путу у социјализам управо због тога што је за НДР однос социјалистичких земаља према немачком питању био “од животног значаја”.¹⁷⁵⁹

Ни југословенски однос према Западним Немцима није био без резерви.¹⁷⁶⁰ Иако су са неодобравањем гледали на „стежање обруча“ земаља Варшавског пакта око Чехословачке, југословенски руководиоци настојали су све до краја августа 1968. да не дају повода Западним Немцима за претпоставке о евентуалним несугласицама између Београда и Москве, или Источног Берлина. Тако је и у разговору са Вилијем Брантом на Брионима јуна 1968, на Брантово питање о совјетском ставу у вези са Чехословачком, Тито само укратко одговорио да Москва сигурно не жели поштравање затегнутости у Европи, променивши убрзо тему разговора.¹⁷⁶¹

Оваква суздржаност пред западним званичницима у погледу односа према догађајима у Чехословачкој опстајала је до 20/21. августа 1968. и интервенције земаља Варшавског пакта. На ванредној седници Председништва и Извршног комитета ЦК СКЈ, одржаној на Брионима већ 21. августа увече, Тито је одбацио образложење да је угроженост

¹⁷⁵⁸ Manfred Wilke, “Ulbricht, East Germany and the Prague Spring”, in: Günter Bischof, Stefan Karner, Peter Ruggenthaler (eds.), *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia*, Lexington Books, 2007, 341–370.

¹⁷⁵⁹ АЈ, 837, I-5-b/81-5, Информација о улози ЈСПН у заштравању односа међу комунистичким партијама и социјалистичким земљама, 13.1.1969.

¹⁷⁶⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 165, дос. 2, док. 415981, Генерални конзулат СФРЈ у Хамбургу ДСИП-у, Коментар штампе о догађајима у ЧССР – информација, 12. 4. 1968.

¹⁷⁶¹ АЈ, 837, I-3-a/83-19, Разговор Председника Републике са Вилијем Брантом, 15. 6. 1968.

чехословачких граница од стране Запада и Западне Немачке разлог војне интервенције.¹⁷⁶² „Не ради се само о Чехословачкој, већ у ствари и о нама“, истицао је Тито.¹⁷⁶³ Југословенско руководство је интервенцију у Чехословачкој и опасност доктрине о ограниченом суверенитету по југословенске позиције тумачило у двоструком кључу. С једне стране, сматрали су да се Југославија налази на путу совјетског „продора“ ка Блиском и Средњем истоку, те да је у том контексту њен географски положај значајан за совјетске геостратешке интересе.¹⁷⁶⁴ С друге стране, сматрали су да је интервенција унутрашњеполитички и идеолошки мотивисана, да је СССР страховао од „демократизације“ чехословачке партије и државе, од процеса осамостаљивања руководства источноевропских партија од Москве, који је започела Југославија двадесет година раније, а који је свој израз нашао у Чехословачкој 1968. године.¹⁷⁶⁵

Југословенска осуда интервенције пет земаља Варшавског пакта у Чехословачкој променила је однос Источног Берлина према Београду. „Немци постали осетно хладни“, примећивале су југословенске дипломате у источнонемачкој престоници већ крајем августа 1968. Ипак, опстајала је претпоставка да је Југославија у спољнополитичком погледу превише значајна за Источну Немачку да би њено руководство заузело курс драстичног погоршања односа.¹⁷⁶⁶ Међутим, супротно југословенским проценама, источнонемачка амбасада у Београду и Министарство спољних послова НДР слагали су се у оцени да је Југославија, полазећи од "ревизионистичких", "националистичких" и "антисовјетских" позиција, стала на страну “антисоцијалистичких” снага у Чехословачкој, као и да се својом реакцијом на догађаје у тој земљи сврстала “у ред империјалистичких држава”.¹⁷⁶⁷ Представници Амбасаде НДР у Београду упозоравали су на то да југословенско руководство и медији не само што негирају “контрареволуционарну опасност” у

¹⁷⁶² Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2012, 408–409; Љубодраг Димић, „Година 1968 – исходиште нове југословенске спољнополитичке оријентације“, у: *1968 – четрдесет година после*, 343–351.

¹⁷⁶³ Цитирано према: Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet*, 409.

¹⁷⁶⁴ Драган Богетић, „Поруке и поуке војне интервенције у Чехословачкој 1968. године“, у: *Право на побуну: '68. код нас и у свету*, 50–54.

¹⁷⁶⁵ Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet*, 408–409; Љубодраг Димић, „Година 1968 ...“, 343–351.

¹⁷⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 116, дос. 8, док. 428286, Телеграм ДСИП-у, Берлин, 31. 8. 1968.

¹⁷⁶⁷ РА АА, МfАА, С 1171/72, Einschätzung der Haltung der Partei- und Staatsführung der SFRJ zur Lage und zu den Ereignissen in der und um die Tschechoslowakische Sozialistische Republik, Belgrad, 16. 9. 1968; РА АА, МfАА, С 1171/72, Stellungnahme des МfАА und der Abt. Internationale Verbindungen zum Bericht der Botschaft der DDR in Belgrad über die Einschätzung der Haltung der Partei- und Staatsführung Jugoslawiens zur Lage und zu den Ereignissen in der CSSR, 20. 9. 1968.

Чехословачкој, већ и потцењују опасну природу “глобалне стратегије САД” и “нове источне политике Бона”.¹⁷⁶⁸ Министарство спољних послова НДР било је још оштрије, критикујући представнике Амбасаде да недовољно истичу настојања “западннемачког империјализма” да искористи догађаје у Чехословачкој како би појачао своје позиције у Југославији.¹⁷⁶⁹

Убрзо је и југословенској страни постало јасно да спољнополитички значај који су себи приписивали ипак неће спречити антијугословенске наступе у НДР, чак и од стране највиших партијских и државних личности, укључујући и Улбрихта. Ови напади доживљавани су као клевете, нетачне интерпретације југословенске политике, настојања да се она идентификује са империјалистичком, што односно као директна увреда која не може остати без последица на билатералне односе.¹⁷⁷⁰

Интервенција у Чехословачкој није остала без последица ни по источну политику Бона, а с тиме повезано ни по западннемачко-југословенске односе. Суштински, она је уверила западннемачку дипломатију и пре свега социјалдемократско руководство да активна источна политика не може ићи *мимо*, већ *преко* Москве, као и да је нужно прихватити статус *quo* у Европи, како би се исти могао променити. У питању је пре свега било прихватање постојања Немачке Демократске Републике – политика коју није могла остварити коалициона влада на челу са хришћанским демократама.¹⁷⁷¹ Иако су тенкови на улицама Прага и Братиславе привремено обуставили приближавање Бона и источноевропских земаља, они су истовремено убрзали темпо југословенско-западннемачке сарадње. На то је утицало више фактора. С једне стране, у том правцу деловали су политички и стратешки интереси Бона. У циљу макар делимичне реализације нове источне политике, упоредо са затварањем могућности за сарадњу са другим источноевропским земљама, растао је значај Југославије као примера којим се требало

¹⁷⁶⁸ PA AA, MfAA, C 1171/72, Einschätzung der Haltung der Partei- und Staatsführung der SFRJ zur Lage und zu den Ereignissen in der und um die Tschechoslowakische Sozialistische Republik, Belgrad, 16. 9. 1968.

¹⁷⁶⁹ PA AA, MfAA, C 1171/72, Stellungnahme des MfAA und der Abt. Internationale Verbindungen zum Bericht der Botschaft der DDR in Belgrad über die Einschätzung der Haltung der Partei- und Staatsführung Jugoslawiens zur Lage und zu den Ereignissen in der CSSR, 20. 9. 1968.

¹⁷⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 116, дос. 10, док. 441477, Белешка о нападима највиших руководилаца НДР на Југославију на пленуму ЦК ЈСПН и на академији поводом октобарске револуције, као и у другим приликама, 21. 11. 1968.

¹⁷⁷¹ Wolfgang Schmidt, „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, 195–197.

О преговорима Брантове владе са Москвом, видети: Julia von Dannenberg, *The Foundations of Ostpolitik*.

повести. С друге стране, на југословенску заинтересованост за интензивирање сарадње са Западном Немачком утицале су у значајној мери њене економске потребе.¹⁷⁷² Како је Марко Никезић истицао приликом сусрета са Вилијем Брантом у Њујорку октобра 1968, преговори који су вођени између двеју држава о кредитима имају и политички, не само економски значај.¹⁷⁷³ Другим речима, југословенска страна настојала је да искористи спремност Западних Немаца да зарад сопствених политичких интереса пружи Југославији економску помоћ у тренуцима затегнутости између Београда и Москве.

Међутим, на југословенско-западннемачко приближавање крајем 60-их година утицаја је имала и идеолошка блискост и комплементарна узајамна очекивања југословенских комуниста и западннемачких социјалдемократа. Од раних 50-их година Југославија је у представницима СПД-а видела „унутрашње демократске снаге“ које Западну Немачку могу повести у „прогресивном“ правцу. Од уласка СПД-а у Владу СРН 1966. југословенска страна очекивала је да утичу на „рационалнију“ и „мирољубиву“ европску политику Савезне Републике. С друге стране, сам Вили Брант од сукоба Југославије са Информбироом видео је у југословенском развоју потенцијални пример за остале комунистичке партије и источноевропске државе, односно модел за њихово одвајање од Москве.¹⁷⁷⁴ Тако је октобра 1968. у разговору са Никезићем нагласио значај који приписује развоју у западноевропским комунистичким партијама, посебно италијанској и француској, до ког је дошло након интервенције у Чехословачкој, уз молбу да Никезић ова његова опажања пренесе Титу. Веровао је да осамостаљивање комунистичких партија Западне Европе може знатно утицати на политичку ситуацију и однос снага у Европи, те да европске земље треба да имају простор за самостално деловање у правцу попуштања напетости у Европи, независно од односа Москве и Вашингтона.¹⁷⁷⁵ Односно, како је то поручивао преко свог пријатеља и повереника Леа Бауера, који је крајем 1968. посетио Југославију, за позитиван развој на левици велики значај имају управо СПД и СКЈ, прва као

¹⁷⁷² О привредним и финансијским потребама као једном од кључних мотива с југословенске стране за приближавање СРН, видети: Зоран Јањетовић, „Полуслужбено партнерство – Југославија и Савезна Република Немачка шездесетих година XX века“, у: *1968 – четрдесет година после. Зборник радова*, 259–273.

¹⁷⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 167, дос. 5, док. 437070, Телеграм ДСИП-у, Њујорк, 12. 10. 1968.

¹⁷⁷⁴ Natalija Dimić, “Vili Brant, Jugoslavija i jugoslovensko-sovjetski sukob: Nastajanje nove istočne politike?”, 189–197.

¹⁷⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф. 167, дос. 5, док. 437070, Телеграм ДСИП-у, Њујорк, 12. 10. 1968.

пример за западне, а друга за источне, социјалистичке земље.¹⁷⁷⁶ У питању је била представа Европе и европске сарадње не тако далека од визије коју су од 50-их година гајили југословенски комунисти. Иако је недуго након интервенције у Чехословачкој дошло до побољшања у југословенским односима са Истоком, у идеолошком смислу је из југословенске перспективе источнонемачко руководство остало оличење „догматских“ и „бирокаратских“ структура, док су западнонемачке социјалдемократе биле она „снага“ која је Западноу, а затим и уједињену Немачку могла повести у „прогресивном“ правцу. Уласком социјалдемократа у Западнонемачку владу 1966. суштински је отворено ново поглавље у југословенско-немачким односима, како на релацији Београд–Бон тако и Београд–Источни Берлин.

¹⁷⁷⁶ ДА МСП РС, ПА 1968, ф. 167, дос. 10, док. 446866, Забелешка о разговору Боре Мирковића, секретара Комисије за међународну сарадњу и везе СК ССРЊ и Душана Литвиновича, сарадника у Комисији, са Лео Бауером, уредником теоретског часописа Социјалдемократске партије Немачке „Ново друштво“ 24. 12. 1968.

ЗАКЉУЧАК

У југословенско-немачким односима Немачка, као економски снажнија, привредно развијенија, демографски бројнија, политички утицајнија, бивала је доминантна страна. И у периоду који је предмет наше дисертације, превасходно на економском плану, Југославија је била у слабијем положају. Међутим, на политичком плану, током две послератне деценије потези југословенске државе у више наврата задирали су у највиталније немачке интересе. Такав је био случај 1957. када је Југославија као прва ванблоковска држава признала Немачку Демократску Републику, поставши тиме прва „жртва“ Халштајнове доктрине. И 1961. на Београдској конференцији Југославија је предводила групу земаља која се залагала за признање постојања двеју немачких држава, што је до тог тренутка представљао највећи изазов дипломатској изолацији Источне Немачке. Посета Јосипа Броза Тита Немачкој Демократској Републици 1965. представљала је политички најзначајнију посету лидера једне стране државе Источном Берлину. Како је дошло до тога да Југославија игра тако значајну улогу у питањима од „животног“ интереса за обе немачке државе? Шта је усмеравало југословенску спољну политику према немачком питању? Због чега је Југославија била једно од попришта ривалства двеју немачких држава? На који су се начин Бон и Источни Берлин „борили“ за Југославију? Са каквим успехом? – нека су од питања на која смо настојали да одговоримо.

На крају Другог светског рата однос Немаца и Југословена био је однос починитеља и жртве, пораженог и победника. Југославија је била поново уједињена под руководством Комунистичке партије. Немачка је подељена на четири окупационе зоне из којих ће, паралелно са заоштравањем Хладног рата, настати две државе. Хладни рат одређивао је током наредне четири деценије оквир постојања двеју немачких држава, карактер њихових спољних и унутрашњих политика. Током првих послератних година Југославија је водила спољну и унутрашњу политику уз чврст ослонац на Совјетски Савез. Сукоб Југославије са Информбироом 1948. и политички заокрет до ког је дошло наредне године представљали су прекретницу и у немачко-југословенским односима. „Природни“ савезници које су Југословени имали у немачким комунистима преко ноћи постали су противници. На политичкој мапи подељене Немачке југословенско руководство било је приморано да трага

за новим партнерима. Југословенски однос према Немцима узнатној је мери био искуствено и идеолошки обликован. Искуство Првог, а посебно Другог светског рата, стопило се са комунистички формираном свешћу у представу о фашистичком непријатељу и у страх од јаке милитаристичке Немачке у срцу Европе која би могла посегнути за ревизијом исхода минулог рата.

Међутим, изоловано од стране дојучерашњих савезника са Истока, југословенско руководство окренуло се трагању за новим савезницима с друге стране „гвоздене завесе“. Нова политичка оријентација, укрштена са привредном нужношћу, усмерила је Југославију испрва ка трговинским везама, а затим и привредној и политичкој сарадњи са Западном Немачком. Између дојучерашњих ратних непријатеља и идеолошких противника отпочео је процес постепене изградње поверења, који ће водити успостави дипломатских односа 1951. године. У овом периоду дошло је и до промене југословенског става према немачком питању. Совјетски Савез, који је сада представљао претњу опстанку југословенског режима, више није био гарант „мирољубивог“ развоја Немачке. Почетком 50-их година, југословенска страна залагала се за решење немачког питања на принципу слободних демократских избора, поштовања независности и равноправности немачког народа, укључујући и право на наоружање. Иако веома блиски ставовима Бона, суштинска разлика лежала је у томе што југословенска страна није негирала постојање Немачке Демократске Републике – што је била окосница немачке политике СРН. Посматрано у контексту општих спољнополитичких ставова ФНРЈ, нови став према немачком питању био је у складу са принципима југословенске спољне политике, који су се у том периоду формирали, а који су били у функцији одбране сопствене независности. У југословенском погледу на Немачку почетком 50-их опстајала је идолошка димензија. Југословенски руководиоци и даље су страховали од успона немачког „милитаризма“ и „реваншизма“, полагајући наде у то да би равноправни третман Немаца у међународним односима осигурао јачање „унутрашњих демократских снага“, које би омогућиле да Немачка у будућности представља стуб мира, а не извор опасности у Европи. У оквиру трагања за идеолошким савезницима на Западу, југословенско партијско руководство ступало је у контакте са западноевропским социјалистима, а у том контексту и са представницима западнонемачке социјалдемократије, у чијем окриљу почињу препознавати „прогресивне“ снаге које би могле усмерити немачку будућност у „демократском“ правцу.

Политике како Бона тако и Источног Берлина према Југославији биле су у знатној мери обликоване под политичким и идеолошким утицајем савезника. Источнонемачко руководство беспоговорно је прихватило Резолуцију Информбироа против КПЈ. У Совјетској окупационој зони Немачке/Немачкој Демократској Републици отпочеле су унутарпартијске чистке свих доказаних или осумњичених „пријатеља“ Југославије, а за југословенску партију и председника везивале су се оптужбе за „ревизионизам“, „фашизам“ „социјалдемократизам“.

Чланови југословенске Војне мисије протерани су из источног у западне секторе Берлина, а сви контакти партијских тела и друштвених организација прекинути су. С друге стране, западнонемачко приближавање Југославији имало је улогу у оквиру стратегије Запада усмерене ка „одржавању Тита на површини“ и подривању јединства Источног блока. Тако су већ приликом првих трговинских споразума између Бона и Београда западни савезници интервенисали у корист Југославије. У питању је била пракса која ће се понављати наредних година. За Владу у Бону амбасада у Београду била је значајна „осматрачница“ према Истоку, будући да све до 1955. и отварања амбасаде у Москви СРН није имала ниједно представништво на Истоку Европе.

Постепени процес отопљавања на релацији Београд–Москва након смрти Стаљина отворио је врата приближавању Београда и Источног Берлина, али и немачко-немачком ривалству на југословенском тлу. Први контакти Београда и Источног Берлина одвијали су се од краја 1954. преко дипломатских представника двеју земаља у различитим источноевропским земљама. Путовање Тита у Индију и Бурму, на повратку са ког се задржао у Египту, које је отворило врата савезништву Југославије са овим ваневропским земљама, уверило је југословенски врх у то да ове државе одржавају знатно развијеније односе са Источном Немачком него Југославија, упркос томе што, као и Београд, дипломатске односе имају само са Боном. Паралелно са тиме, током 1954. југословенска дипломатија, услед растуће економске зависности од Западне Немачке и страха од западнонемачког привредног успона, почела је заузимати „коректно-хладни курс“ према Бону. Суздржаност према Бону, приступање Западне Немачке НАТО-у, упознавање са политиком Индије, Бурме и Египта, отопљавање према Истоку – утицали су на то да на пролеће 1955. југословенска дипломатија заузме став да је постојање две немачке државе

реалност и да Београд треба да успостави привредне и културне односе са Источном Немачком, иако дипломатски односи и даље нису били у плану. Ова одлука представљала је суштинску промену у југословенском ставу према немачком питању, а до ње је дошло пре посете совјетске делегације на челу са Хрушчовим и Булгаћином Београду 1955. и мимо совјетског притиска.

Од краја 1954. циљ Источног Берлина у односима са Југославијом било је стицање дипломатског признања. Кораци на том путу били су постепени. Западна Немачка, која је од 1954. самостално повела политику дипломатске изолације Источне Немачке, била је подозрива према источнонемачко-југословенском зближавању. Током 1955. низала су се упозорења западнонемачких дипломата југословенским представницима везано за југословенско-источнонемачко приближавање, али тек крајем године, након размене амбасадора са Москвом, политика непризнавања и дипломатске изолације Источне Немачке преточна је у политичку доктрину, добивши механизме за ефективно спровођење у дело. У питању је била тзв. Халштајнова доктрина, према којој је Влада у Бону на дипломатско признање Источне Немачке гледала као на непријатељски чин, који би резултирао прекидом дипломатских односа.

Халштајнова доктрина, којом је изражен примат политичких над привредним интересима, представљала је упозорење за југословенску страну, која се, у светлу предстојећих значајних привредних преговора са Боном, суздржавала од званичних изјава о постојању две немачке државе, као и од споразума на нивоу влада са Источним Берлином. Комбинацијом политичких упозорења и привредних понуда, Западнонемачка влада покушавала је да склапањем економских споразума са Југославијом изнуди уступке на политичком плану. У питању су били политичко-привредни механизми којима је западнонемачка држава спроводила политику глобалне изолације Источне Немачке. Привредни интереси и нужности наводили су Југословенску владу на тактизирање у односима са две немачке државе, али не и на суштинско обликовање својих спољнополитичких ставова. Након што је привредни споразум са Западном Немачком потписан, југословенски државници први пут су и јавно саопштили свој став о постојању две Немачке, уобличен годину дана раније. У питању су биле изјава министра спољних послова Коче Поповића на конференцији за штампу у Паризу и изјава Јосипа Броза

америчким новинарима, дате пред путовање југословенске делегације на челу са Титом у Совјетски Савез јуна 1956. Међутим, ниједна од ове две изјаве није имала међународни одјек као Титов говор у Москви, у ком је поновио став о немачком питању, односно становиште да је постојање две немачке државе реалност. Управо ширина одјека говора на стадиону Динама у Москви утицала је на то да се у свести савременика и потоњих истраживача промена југословенског става веже за јун 1956, што је наводило и на погрешну интерпретацију да је до ње дошло под совјетским притиском.

Југословенски став према немачком питању није губио идеолошку димензију. Путем приближавања са Источним Берлином југословенска страна надала се да ће допринети јачању „антистаљинистичких“ снага у Немачкој Демократској Републици. Истовремено, контакти са социјалдемократским првацима у Западној Немачкој и са појединим представницима слободних демократа будили су наде у то да би промена власти у СРН могла довести до заокрета у немачкој политици Бона. Југословенско руководство је сматрало да је након смрти Стаљина и XX конгреса КПСС-а Совјетски Савез спреман на сарадњу и компромисе на међународном плану, те да ту ситуацију треба искористити за споразумевање, попуштање затегнутости и, ултимативно, за слабљење и распуштање блокова. Сматрало се да политика Западнонемачке владе противречи овим процесима, те да би долазак социјалдемократа на власт могао довести до споразумевања са Истоком и Источном Немачком, што би и Немачку као кључни проблем подељене Европе укључило у општи тренд попуштања затегнутости. У Београду се веровало да јавно изношење југословенског става о постојању двеју немачких држава и нужности њихових међусобних контаката доприноси снажењу оних фактора у западнонемачком политичком животу, које су Југословени препознавали као „демократске“ и који су се залагали за сарадњу са Истоком. Наде су биле узајамне. У очима појединих руководилаца СПД-а, попут Херберта Венера, Ериха Оленхауера, али и Вилија Бранта, Југославија је средином 50-их деловала као потенцијални модел за друштвену и политичку трансформацију Источне Немачке, али и као мост за сарадњу са Москвом. Искусствено мотивисани страх од јачања „милитаристичке“ и „реакционарне“ Немачке утицао је на југословенске жеље и наде да ће у уједињеној Немачкој „унутрашње демократске снаге“ превагнути. Те „снаге“ средином 50-их препознаване су у социјалдемократима на Западу, а са процесом дестаљинизације и у немачким комунистима на Истоку.

Иако је став о постојању две Немачке уобличен претходне године, 1956. јесте била пресудна утолико што је тада донета одлука о томе да је успостава дипломатских односа са Источним Берлином неминовност. Након што су привредни споразуми са Западном Немачком склопљени и ратификовани, нестали су и они, како су то сами Југословени истицали, „опортунистички“ разлози који су наводили југословенску страну на тактизирање. Тако је јесени 1956. у разговорима са Хрушчовим југословенски председник изразио спремност да до краја године успостави дипломатске односе са Немачком Демократском Републиком. Можда би до тог корака и дошло већ 1956. године, да Мађарска криза није утицала на поновно погоршање југословенских односа са Истоком.

Готово истовремено са кризом у Мађарској, дошло је до кризе на Блиском истоку око Суеца, која је драстично заострила југословенске односе са западним силама. Паралелно са тиме, расли су страхови око све актуелнијег питања наоружавања западнонемачке армије нуклеарним оружјем. Упркос затегнутим односима са Источним Берлином, Југославија је подржавала предлоге источнонемачке стране о уједињењу Немачке. Након вишемесечног застоја у односима са Истоком, средином године дошло је до привременог побољшања, које је свој врхунац имало у састанку југословенске и совјетске делегације у Снагову крај Букурешта почетком августа 1957 године. У Снагову је било речи о немачком питању и југословенска страна изразила је спремност да успостави дипломатске односе са Источним Берлином. Међутим, упркос претпоставкама да је признање Немачке Демократске Републике представљало уступак југословенске стране Совјетима који су учинили приликом сусрета у Румунији, из извора се може посредно закључити да је одлука о признању донета најкасније у јуну, односно два месеца пре југословенско-совјетског сусрета. Другим речима, сусрет у Снагову био је тренутак када је југословенска страна званично саопштила Совјетима спремност на успоставу односа, али и *terminus ante quem* за доношење одлуке југословенске стране да овај корак учини. Истовремено, нема извора који указују на то да је југословенска одлука да призна Источну Немачку донета под притиском Москве, или доживљавана као „уступак“ Совјетском Савезу.

Непосредно пред признање Источног Берлина, у Београду је боравила пољска делегација. Том приликом, југословенска страна званично је признала границу на Одри и

Ниси као коначну немачко-пољску границу. У елаборацији става о немачком питању југословенски руководиоци континуирано су истицали да се при његовом решавању мора поћи од интереса немачког, али да притом морају бити задовољени и безбедносни интереси суседних европских народа. Стога је признавање границе на Одри и Ниси имало и своју улогу у спречавању могућности да уједињена немачка држава у будућности посегне за ревизијом граница, не само источних. Тим начелним ставом, југословенско руководство бранило је и себе од потенцијалне немачке агресије у будућности. У овом контексту, смисао добијају и југословенски наводи да признањем пољско-немачке границе на Одри и Ниси као коначне границе мира, доприносе очувању мира и безбедности на европском континенту.

Након размене писама, дипломатски односи између Београда и Источног Берлина успостављени су 15. октобра 1957. године. Западнонемачка влада реаговала је прекидом дипломатских односа са Београдом два дана касније, применивши први пут Халштајнову доктрину у пракси. Низ фактора наводио је југословенску страну на претпоставку, или макар наду, да реакција Бона неће бити тако оштра. Током лета 1957. бројни западнонемачки званичници најављивали су промену политике према Истоку до које би могло доћи након септембарских избора. Значајну улогу имао је и амбасадор СРН у Београду, који је био један од пропонената активне источне политике. Међутим, уместо да допринесе слабљењу Халштајнове доктрине и споразумевању Бона и Источног Берлина, југословенско признање Источне Немачке имало је сасвим супротан ефекат. Прекидом односа са Југославијом, она је први пут примењена у пракси, чиме је и додатно учвршћена.

Успостава односа са Источним Берлином није међутим отворила еру међусобне сарадње и пријатељства. Други југословенско-совјетски сукоб заострио се јесени 1957, утичући тиме и на „замрзавање“ источнонемачко-југословенске сарадње. Односи са Западном Немачком прекинути су на дипломатском плану, али су се у сфери економских и културних односа наставили. Тако ће наредних година Југославија имати на свим плановима осим на политичком развијеније односе са Боном него са Источним Берлином.

Растући значај југословенске сарадње са лидерима Трећег света у контексту немачког питања огледао се већ 1956. у пажњи којој су како Бон тако и Источни Берлин посветили тројном састанку Тита, Насера и Нехруа на Брионима 1956. године, иако он није

довео до промене у ставу Индије и Египта према Источном Берлину. Са померањем тежишта Хладног рата, па тиме и „немачког хладног рата“, са европског континента на ваневропски свет, са убрзаним процесом деколонизације и интензивирањем међусобне сарадње ванблоковских држава, југословенски став све је више добијао на значају. Успостава дипломатских односа Југославије и Источне Немачке и последични прекид односа Београда и Бона означили су крај немачко-немачког ривалства око југословенског (не)признавања Источног Берлина, али је истовремено интензивирана „борба“ око утицаја који би југословенски став о немачком питању могао имати на земље Трећег света. Упркос залагањима југословенских дипломата у „пријатељским“ ванблоковским земљама и подударним настојањима Источног Берлина, и Бон је реаговао политичким и економским средствима. Југословенско признање НДР-а није изазвало ланчану реакцију у Трећем свету. Упркос дипломатском признању, односи Југославије и Источне Немачке били су затегнути, услед тзв. другог идеолошког сукоба Београда и Москве. Међутим, ни позних 50-их година југословенски став према немачком питању није био у директној корелацији са политичким односима са двама немачким државама. Непосредно након што је крајем 1958. Хрушчовљевим ултиматумом отпочела друга Берлинска криза, југословенски председник упутио се на путовање по земљама Азије и Африке. Иако су из Источног Берлина и Москве стизале оптужбе да Титово путовање за циљ има подривање совјетског утицаја у овим земљама, у разговорима са афро-азијским лидерима Јосип Броз подржавао је совјетски предлог о Берлину као констурктивни допринос постепеном и мирољубивом решавању немачког питања.

Југословенски став о немачком питању крајем 50-их, изношен и током Титових разговора са лидерима несврстаног света, подразумевао је постепено решавање немачког питања, путем признања постојања Немачке Демократске Републике, затим успостављања сарадње између две Немачке испрва на економском плану, а затим и до уједињења у некој форми (кон)федерације у оквиру које би били очувани постојећи друштвено-политички системи, социјалистички на Истоку и капиталистички на Западу. Иако је многим Југословенима интимно била ближа идеја о подељеној, него о јединственој Немачкој, подељена Немачка, интегрисана у супротстављене војно-политичке блокове, била је константни извор напетости у средишту Европе. У том контексту, (кон)федерација двају делова Немачке, који би се међусобно контролисали и зауздавали, али истовремено били

принуђени на сарадњу у циљу очувања националног јединства, била је привлачна за југословенско руководство. Оваква Немачка била би и показна вежба за остваривост мирољубиве коегзистенције различитих модела развоја.

Истовремено, решавање немачког питања подразумевало је и нужност осигуравања безбедносних интереса суседних народа, као и „демократског“ карактера уједињене Немачке. Гарант демократског карактера Немачке, из југословенске перспективе, биле су оне „унутрашње снаге“ које су се противиле снабдевању Бундесвера атомским наоружањем, које су имале разумевања за интересе немачких суседа на Истоку, које нису водиле политику са позиција снаге. Таквом југословенском виђењу најближе су биле немачке социјалдемократе. Међутим, на прелазу из шесте у седму деценију, дошло је до суштинског заокрета у политици СПД-а. Након што се Годесбершким програмом из 1959. одрекла марксизма, током 1960. Социјалдемократска партија напустила је спољнополитички програм дистинктиван у односу на политику владе. Тиме је Југославија макар привремено „изгубила“ немачког савезника у решавању немачког питања, окренувши се ка ваневропским земљама у потрази за „појачањем“. Неуспех Женевске конференције 1959. и самита у Паризу наредне године говорили су у прилог томе да велике силе неће наћи споразумно решење немачког питања у скорој будућности.

Деколонизација низа афричких земаља 1960. године отворила је југословенској дипломатији нове могућности за склапање савезништава, представљајући истовремено и ново поприште немачко-немачког ривалства. Почетком 1961. Тито се упутио на двомесечно путовање по земљама Африке. Немачко питање овог пута није била тема разговора. Циљ је био међусобно упознавање и припрема терена за самит неангажованих земаља. Међутим, већ сама претконференција у Каиру отпочела је сенци новог Хрушчовљевог ултиматума о Берлину, а Београдска конференција под утиском почетка изградње Берлинског зида. Југословенска страна сматрала је да немачко питање није од виталног интереса за већину несврстаних земаља, да оне не познају праву природу „немачког реваншизма“, те да је Југославија одговорна за ставове које ће учеснице самита заузети о немачком питању на Београдској конференцији. Самит несврстаних представљао је јединствену прилику за Источне Немце, који су уложили велике пропагандне и политичке напоре у месецима који су претходили, како би подстакли земље Трећег света на признање Источног Берлина. С

друге стране, Бон је потценио значај Београдске конференције, уложивши недовољне напоре у осигуравање повољног исхода. Тек сам ток конференције, на којој се велика већина учесника изјаснила у својим говорима за признавање постојања две Немачке, алармирао је званичнике у Бону, који су у последњем тренутку упозорењима о прекиду развојне помоћи успели да спрече да у Завршни акт конференције уђе члан о постојању две немачке државе. Београдска конференција представљала је до тада највећи изазов Халштајновој доктрини. Једна од последица биће све отвореније везивање западнонемачке развојне помоћи несврстаним земљама за њихов став о немачком питању.

Говор Јосипа Броза на Београдском самиту био је оштар, али није донео суштинске новине у југословенском односу према немачком питању. Југословенски став био је у основи исти као и током претходних година када је „други идеолошки сукоб“ био на врхунцу. Самим тиме, он није представљао последицу побољшања у односима са Совјетским Савезом. Иако веома близак ставу СССР-а и земаља Источног блока, суштинска разлика лежала је у односу према питању сепаратног мировног уговора са Немачком Демократском Републиком, који југословенска страна ни у једном тренутку није јавно подржала.

Београдска конференција означила је преломни тренутак на путу отопљавања у односима Београда са Москвом и Источним Берлином. Иако на идеолошком плану нису јењавале несугласице и неповерење, постепено ће током наредних неколико година доћи до успона на плану привредне, културне, политичке и партијске сарадње. Источни Берлин настојао је да искористи добре односе са Југославијом за сопствену политичку афирмацију у ваневропском свету. Тако је у првој половини 60-их година НДР све учесталије захтевала југословенску подршку у међународним форумима, у билатералним односима са ваневропским земљама, као и у пропагандним кампањама против Западне Немачке. Југословенска дипломатија пружала је подршку источномемачком чланству у међународним организацијама, начелно је изражавала подршку источномемачкој дипломатској афирмацији, али чак ни у тренуцима највеће затегнутости у односима са Боном није посредовала код влада несврстаних земаља да признају НДР, нити је активно учествовала у источномемачким кампањама против Бона.

Београдска конференција, говор Јосипа Броза, залагање југословенске дипломатије за усвајање става да је постојање двеју немачких држава реалност, као и информације које су стизале до Бона да је југословенска страна у неформалним разговорима са делегацијама ваневропских земаља истицала да се прекид дипломатских односа са СРН није ни на који начин одразио на економске односе двеју земаља, утицали су на драстично погоршање југословенско-западннемачких односа. Кључни разлог оштрог курса који су према Југославији заузели представници Владе у Бону лежао је у страху од утицаја који би југословенски пример могао имати на друге ванблоковске земље. На погоршање међусобних односа утицали су и све учесталији антијугословенски инциденти представника политичке емиграције из СФРЈ на простору Западне Немачке. Иако су од почетка наредне године из Београда стизали сигнали о спремности на извесно побољшање, преваходно у сфери економских односа, Бон је остајао суздржан. Поред захтева за привредном сарадњом, из Југославије су интензивирани и захтеви за регулисањем потраживања. На извесне помаке у односима Београда и Бона, као што је и раније био случај, утицали су западни савезници, пре свега Сједињене Америчке Државе. Тако је Западннемачка влада пристала да исплати одштету за југословенске жртве виво експеримената, али и да позитивно одговори на југословенски захтев за трговинским преговорима. Међутим, преговори до којих је дошло 1963. године остали су без успеха.

Незадовољство САД-а утицало је на то да западннемачка страна не затвори врата даљим преговорима. Међутим, јесени 1963. достизање споразума са Југославијом није било приоритет, у светлу политичких промена у самој СРН, односно ступања Аденауера са места канцелара. У међувремену, у Југославији су отпочеле припреме за широку међународну кампању против СРН, усмерену на питања обештећења и антијугословенске емиграције, а са циљем вршења притиска на Бон и добијања уступака по овим, али и другим, преваходно привредним питањима. Тренутак је био добро одабран у светлу најаве новог самита несврстаних. У Бону су и даље била жива сећања на Београдску конференцију, те је западннемачка дипломатија настојала да се осигура да се не понови исти сценарио, или још горе, да не дође до колективног прознања Источне Немачке, што је био циљ коме је режим у Источном Берлину активно тежо.

Процењујући да немачко питање не представља акутно жариште кризе као што је био случај три године раније, да већина ненагажованих земаља није спремна да призна НДР, да би уношење немачког питања у дневни ред конференције само унело поделе у ионако крхко јединство учесница, те да југословенска иницијатива у овом правцу не би имала изгледа на успех, а само би додатно оптеретила југословенске односе са Бомом, југословенска страна одбила је источнонемачки предлог да се на претконференцији у Колумбу и на самиту у Каиру заложи за колективно признање Источног Берлина. Ова одлука донета је пре нових привредних преговора са Западнонемачком владом и независно од њиховог исхода, иако је Бон и даље свесно држан у неизвесности. Југословенска кампања против Бона 1964. вођена је путем медија, дипломатским каналима и, најважније, активним агитовањем код западних савезника. Иако је одјек у несврстаном свету највише узнемиравао Владу у Бону, и овог пута пресудни утицај имало је залагање у Вашингтону. Стога су већ на пролеће Западни Немци изразили спремност на обнављање привредних преговора и први споразум између представника влада двеју земаља склопљен је лета 1964. Поред економских одредби, споразум је садржао и додатни протокол којим су се две стране обавезале на то да ће у оквирима датих могућности стремити добрим односима и суздржавати се од корака који би могли да угрозе међусобне односе. Садржај додатног протокола прецизиран је усмено у потоњем разговору Ота Лара и Марка Никезића у Београду. Западнонемачка страна сматрала је да се на овај начин осигурала од даљих југословенских корака усмерених против Бона. У предвечерје Каирске конференције у Београд је допутовао и значајан гост из Источне Немачке. Наиме, на повратку из Бугарске, у Београду се у незваничној једнодневnoj посети задржао Валтер Улбрихт. У првом послератном сусрету са Титом, Улбрихт није експлицитно настојао да утиче на југословенски став у Каиру, али је из Београда понео обећање које ће у значајној мери (мада не и пресудно) допринети источнонемачкој политичкој афирмацији.

На самиту у Каиру немачко питање доиста није било значајна тема. Тито је у свом говору истакао познати југословенски став, чиме је источнонемачка страна била задовољна, али немачком питању није посветио пуно пажње, нити је оно заузимало централно место у Титовом излагању, што је задовољило и Западне Немце. Најкасније у Каиру је југословенска страна постала свесна да ће за решавање немачког питања ослонац ипак

морати да потражи у Европи, у контексту решавања све акутнијег питања европске безбедности и сарадње.

Наде Бона да ће споразум из лета 1964. отворити ново поглавље у односима са Београдом распршиле су се већ у децембру, када је југословенски председник најавио посету Источном Берлину, договорену током Улбрихтовог једнодневног боравка у Београду. Настојања Западних Немаца да утичу на то да посета буде одложена, или макар незванична, нису уродила плодом. Јосип Броз отпутовао је јуна 1965. у Немачку Демократску Републику на челу државне и партијске делегације, поставши тиме највише рангирани гост Источног Берлина из државе која није била чланица Источног блока. У међувремену, Улбрихт је још једном боравио у Југославији, на путу у посету Каиру. На овај начин југословенска страна пружила је јавну подршку међународној афирмацији Источног Берлина.

Упркос проценама Бона да је кључни разлог због ког се Тито одлучио да посети Источни Берлин лежао у потреби да након смене Хрушчова обезбеди несметани даљи развој односа са СССР-ом, одлука о посету НДР-у донета је макар месец дана раније, приликом краткотрајне Улбрихтове посете Београду. Мотивацију за ову југословенску одлуку пре треба тражити у контексту југословенске политике према питањима сарадње и безбедности у Европи. Средином 60-их низале су се иницијативе различитих страна о европској безбедности, а изнова је актуелизовано и питање приступа СРН нуклеарном наоружању. У том светлу, посета НДР-у као несумњиви знак подршке Улбрихтовом режиму представљала је и допринос европској безбедности, како је то видела југословенска страна.

Посета Тита НДР-у 1965. означила је почетак највеће затегнутости у односима Београда и Бона и заједно са Улбрихтовом посетом Југославији наредне године врхунац источнонемачко-југословенске сарадње. Међутим, упркос привидно одличним односима, на релацији Београд–Источни Берлин опстајало је неповерење и неслагање, превасходно на идеолошком плану. Потиснуто током 1965. и 1966. у циљу успешног спровођења сусрета на врху, оно ће изнова доћи до изражаја на прве знаке југословенско-западнонемачког зближавања. Након периода најдубље кризе у међусобним односима Београда и Бона, излазак слободних демократа из западнонемачке владе јесени 1966. и формирање нове

владе у коју су први пут ушли представници социјалдемократа био је за Београд дуго чекани знак да је промена источне политике СРН на помолу. Иако су југословенско-немачки односи почетком 70-их година ушли у мирнију фазу, турбулентне две и по деценије по окончању Другог светског рата, током којих је југословенска политика задрала у „највиталније“ немачке интересе представљале су сложено наслеђе са којим ће се две стране суочавати наредних деценија.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA)

Abteilung Auswärtiges Amt

Büro Staatssekretäre (Fond B 2)
Politische Abteilung (Fondovi B 11, B 12, B 26, B 40, B 42)
Zentralabteilung (Fond B 130)

Abteilung Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten (MfAA)

Fond M 1:
MfAA A (Akten bis 1966)
MfAA C (Akten ab 1967)

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde (BArch)

DA 5: Staatsrat

Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen (SAPMO/BArch)
DY 30: Sozialistische Einheitspartei Deutschland
NY 4182: Nachlass Walter Ulbricht

Bundesarchiv Koblenz (BAK)

B 102: Bundesministerium für Wirtschaft
B 122: Bundespräsidialamt
B 145: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung
B 206: Bundesnachrichtendienst
Z 35: Deutsches Büro für Friedensfragen
ZSg 120: Presseauschnittsamlung Frankfurter Presseinstitut

Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДА МСП РС)

Политичка архива (ПА)

Строго поверљива архива (строго пов.)

Архив Југославије (АЈ)

- 9 Министарство спољне трговине Владе ФНРЈ
- 112 Новинска агенција ТАНЈУГ
- 117 Савез синдиката Југославије
- 130 Савезно извршно веће
- 142 Социјалистички савез радног народа Југославије
- 507 Савез комуниста Југославије
- 837 Кабинет Председника Републике

Stasi-Unterlagen Archiv (BStU, MfS)

Archivierte Untersuchungsvorgänge (AU)
Hauptabteilung IX

Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BayHStA)

Südost-Institut (SOI)

Archiv der sozialen Demokratie (AdSD)

SPD-Parteivorstand, Bestand Kurt Schumacher,
SPD-Parteivorstand, Bestand Erich Ollenhauer
Herbert Wehner Archiv
Nachlass Siegmund Neumann

Војни архив (ВА)

Фонд ЈНА

Историјски архив Београда (ИАБ)

Безбедносно-информативна агенција (БИА)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/1950, Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), München: R. Oldenbourg Verlag, 1997.

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963, Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), München: R. Oldenbourg Verlag, 1993.

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965, Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), München: R. Oldenbourg Verlag, 1996.

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965, Hans-Peter Schwarz (Hrsg.), München: R. Oldenbourg Verlag, 1999.

Balkanski pakt 1953/1954. Zbornik dokumenata, Milan Terzić et al. (prir.), Beograd: Vojnoistorijski institut, 2005.

Bela knjiga o agresivnim planovima vlada SSSR, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji, Beograd: MIP FNRJ, 1951.

Dokumenti 1948, Knj. 1-3, Vladimir Dedijer, Beograd: Rad, 1979.

Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1949, Beograd: Jugoslovenski pregled, 1991.

Sednice Centralnog Komiteta KPJ (1948–1952), Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić (prir.), Beograd: Komunist, 1985.

Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Branko Petranović, Momčilo Zečević (prir.), Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1988.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, 1944-1946. Dokumenti, приредили Zdravko Dizdar, Vladimir Gajger, et.al., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest-Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.

Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952), Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić (prir.), Beograd: Izdavački centar Komunist, 1985.

The Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic in International Relations. Vol. 1. Confrontation and Co-operation, Günther Doeker, Jens A. Brückner (eds.), Dobbs Ferry, NY, Oceana Publications, 1979.

Unfulfilled Obligations of the Federal Republic of Germany, Belgrade: The Federation of Yugoslav Journalists/Međunarodna politika, 1964.

Борба комуниста Југославије за социјалистичку демократију. VI конгрес КПЈ (Савеза комуниста Југославије), Београд: Култура, 1952.

Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг. Том первый: 1946–1964, Москва: Институт славяноведения Российской академии наук, 2014.

Јосип Броз Тито, *Говори и чланци*, књ. IX, Загреб: Напријед, 1959.

Јосип Броз Тито, *Говори и чланци*, књ. VIII, Загреб: Напријед, 1959.

Јосип Броз Тито, *Тито: говори и чланци* књ. XIX, Загреб: Напријед, 1967.

Јосип Броз Тито, *Тито: говори и чланци*, књ. X, Загреб: Напријед, 1959.

Јосип Броз Тито, *Тито: говори и чланци*, књ. XI, Загреб: Напријед, 1959.

Јосип Броз Тито, *Тито: говори и чланци*, књ. XIII, Загреб: Напријед, 1960.

Јосип Броз Тито, *Тито: говори и чланци*, књ. XVII, Загреб: Напријед, 1965.

Југославија-СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1946-1964, Београд: Архив Југославије, 2014.

О контрареволуционарној и клеветничкој кампањи против Социјалистичке Југославије, Књ. 1, Београд: Борба, 1949.

О контрареволуционарној и клеветничкој кампањи против Социјалистичке Југославије, Књ. 2, Београд: Борба, 1950.

МЕМОАРИ И СЕЋАЊА

Adenauer, Konrad, *Erinnerungen 1955-1959*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1967.

Đilas, Milovan, *Vlast*, London: Naša reč, 1983.

Genscher, Hans-Dietrich, *Erinnerungen*, Berlin: Siedler Verlag, 1995.

Ivanji, Ivan, *Titov prevodilac*, Beograd: Laguna, 2014.

Kroll, Hans, *Lebenserinnerungen eines Botschafters* (Berlin–Darmstadt–Wien: Deutsche Buch-Gemeinschaft, 1968.

Mićunović, Veljko, *Moskovske godine 1956/1958*. (drugo izdanje), Beograd: Jugoslovenska revija, 1984.

Miljić, Božena (prir.). *Conference de Belgrade. Dnevnički zapisi Veljka Vlahovića sa Beogradske konferencije 1961*. Podgorica: Centar za demokratsku tranziciju/Narodni muzej Crne Gore, 2021.

Nenadović Aleksandar, *Razgovori s Kočom*, Zagreb: Globus, 1989.

Nenadović, Aleksandar, *Mirko Tepavac – sećanja i komentari*, Beograd: Radio B92, 1998.

Vlahović, Veljko, *Strogo pov. 1955-1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića*, Beograd: Stručna knjiga, 1998.

Wehner Herbert, *Zeugnis. Persönliche Notizen 1929–1942*, Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1982.

ШТАМПА

Berliner Zeitung

Der Sozialdemokratischer Pressedienst

Neue Zeit

Neuer Vorwärts

Neues Deutschland

SPD-Pressedienst

Борба

Политика

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Archiv des Deutschen Bundestages, *Plenarprotokolle* <https://www.bundestag.de/protokolle> (приступљено 12. 2. 2023)

Central Intelligence Agency (CIA)/Freedom of Information Act (FOIA) Electronic Reading Room <https://www.cia.gov/readingroom/> (приступљено 19. 3. 2023).

Deutsche Kommunisten: Biographisches Handbuch 1918 bis 1945, <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken> (приступљено 12. 2. 2023)

Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung online (<https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/index.html>) (приступљено 12. 2. 2023)

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952–1954, Western European Security, Volume V, Part 2, Document 135, “Final Act of the Nine-Power Conference Held in London Between the Twenty-Eighth of September and the Third of October, Nineteenth Hundred and Fifty-Four”, London, October 3, 1954. (доступно онлајн: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v05p2/d135>, приступљено 18. 3. 2023)

Marxists Internet Archive <https://www.marxists.org/english.htm> (приступљено 12. 2. 2023)

MfS-Lexikon <https://www.stasi-unterlagen-archiv.de/mfs-lexikon/> (приступљено 12. 2. 2023).

Muhle Susanne, „Wie das MfS Menschen entführen ließ“, <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/stasi/223062/entfuehrungen>, (приступљено 14.5.2020)

Pape, Matthias, "Müller-Graaf, Carl-Hermann" in: *Neue Deutsche Biographie* 18 (1997), S. 497-498 f. [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd106753606.html#ndbcontent> (приступљено 19. 3. 2023)

Regierungserklärung von Bundeskanzler Willy Brandt vor dem Deutschen Bundestag in Bonn am 28. Oktober 1969 (https://www.willy-brandt.de/fileadmin/brandt/Downloads/Regierungserklaerung_Willy_Brandt_1969.pdf), (приступљено 13. 10. 2017)

United Nations Digital Library <https://digitallibrary.un.org/?ln=en> (приступљено 12. 2. 2023)

Weber Hermann, „Die SED und der Titoismus. Wolfgang Leonhard zum 90. Geburtstag“, <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/54018/sed-und-titoismus?p=all&rl=0.880910679633921> (приступљено 20.5.2020)

Wer war wer in der DDR? Ein Lexikon ostdeutscher Biographien, <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken> (приступљено 12. 2. 2023)

Литература

1948 – Jugoslavija i Kominform: pedeset godina kasnije. Beograd: Međunarodna politika, 1998.

Aleksić, Dragan. „Posledice ekonomske eksploatacije Srbije u Drugom svetskom ratu“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd: ISI, 1996, 319-325.

- Allen Debra J. *The Oder Niesse Line: The United States, Poland and Germany in the Cold War*. Westport: Praeger, 2003.
- Anderson, Sheldon. *A Cold War in the Soviet Bloc. Polish-East German Relations 1945-1962*. Boulder: Westview Press, 2001.
- Anic de Osona, Maria. *Die erste Anerkennung der DDR: der Bruch der deutsch-jugoslawischen Beziehungen 1957*. Baden-Baden: Nomos Verlag, 1990.
- Baer, Friedericke. *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung. Die Jugoslawienpolitik der DDR 1946 bis 1968*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2009.
- Bange, Oliver, Poul Villaume (eds.). *The Long Détente: Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s-1980s*. Budapest-New York: CEU Press, 2017.
- Beattie, Andrew H. „The Politics of Remembering the GDR: Official and State-Mandated Memory since 1990“, in: David Clarke and Ute Wölfel (eds.), *Remembering the German Democratic Republic: Divided Memory in a United Germany*. London: Palgrave Macmillan, 2011, 23-36.
- Beer, Mathias, Gerhard Seewann (Hrsg.), *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches: Institutionen – Inhalte – Personen*, Oldenbourg: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2014.
- Beer, Mathias. „'Beg i proterivanje' iz Jugoslavije u uporednoj perspektivi: deset teza“, u: *O „nestanku“ nemačkih nacionalnih manjina: Jedno teško poglavlje u istoriji Jugoslavije 1941.–1955. godine*. Berlin/Ulm: Stiftung Flucht Vertreibung Versöhnung/Donauschwäbisches Zentralmuseum Ulm, 2016, 120–131.
- Békés, Csaba. “The Warsaw Pact and the Helsinki Process, 1965–1970”, in: Wilfried Loth, Georges-Henri Sotou (eds.), *The Making of Détente: Eastern and Western Europe in the Cold War, 1965–75*. London–New York: Routledge, 2008, 201–220.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama 1949-1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bender, Peter. *Die Neue Ostpolitik und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung*. München: DTV, 1995.
- Bender, Peter. *Neue Ostpolitik: Vom Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1986.
- Benz, Wolfgang (Hg.). *Deutschland unter alliierter Besatzung 1945-1949/55*. Berlin: Akademie Verlag, 1999.
- Benz, Wolfgang. *Die Bundesrepublik Deutschland. Geschichte in drei Bänden*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 1983.
- Bešlin, Branko. „Nemci u Vojvodini 1918–1941“. *Tokovi istorije* 1–4/1999, 207–239.

- Biber, Dušan. *Nacizam in Nemci u Jugoslaviji 1933–1940*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.
- Bogetić, Dragan. „Iskušnja na putu stvaranja Balkanskog saveza 1952-1955“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd: ISI, 1996, 117–127.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslavija i *Plan Rapacki*. Prilaz Jugoslavije i Poljske pitanju bezbednosti u Evropi“, u: Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćiminski, Pawel Wawryszuk (ur.), *Jugoslavija i Poljska u XX veku. Međunarodni tematski zbornik radova sa konferencije*. Beograd: ISI, Ihism, Društvo istoričara Srbije, 2017, 283–300.
- Bogetić, Dragan. „Podsticaji i ograničenja na putu normalizacije jugoslovensko-sovjetskih odnosa tokom 1956“. *Tokovi istorije* 3-4/2005, 160–181.
- Bogetić, Dragan. „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–1955. i oblikovanje jugoslovenske politike nesvrstanosti“. *Istorija 20. veka* 2/2001, 65–73.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslavija i Zapad: 1952–1955: jugoslovensko približavanje NATO-u*. Beograd: Službeni list, 2000.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslovensko-američki odnosi 1961–1971*. Beograd: ISI, 2012.
- Bogetić, Dragan. *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*. Beograd: ISI, 1990.
- Bogetić, Dragan. *Nesvrstanost kroz istoriju: od ideje do pokreta*. Beograd: ZUNS, 2019.
- Bogetić, Dragan. *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956–1961*. Beograd: ISI, 2006.
- Böhme, Kurt W. *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941–1949*, Band I/1, 2. unveränderte Auflage. Bielefeld: Verlag Ernst und Werner Giesking, 1976.
- Borković, Milan. *Kontrarevolucija u Srbiji: kvislinška uprava 1941–1944*, knj.1–2. Beograd: Sloboda, 1979.
- Bösch, Frank. „Geteilt und verbunden“, In: Frank Bösch (Hrsg.), *Geteilte Geschichte. Ost- und Westdeutschland 1970–2000*. Bonn: BpB, 2015, 7–37.
- Bošković, Milo. *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Zagreb–Novi Sad: Birotehnika–Dnevnik, 1985.
- Brey, Thomas. „Bonn und Belgrad - Die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Jugoslawien seit dem Zweiten Weltkrieg“. *Osteuropa*, Vol. 29, No. 8 (1979), 632–644.
- Brockmann, Stephen, Frank Trommler (eds.). *Revisiting Zero-Hour 1945: The Emergence of Postwar German Culture*. Washington: American Institute for Contemporary German Studies, 1996.
- Brzezinski, Zbigniew, William E. Griffith. “Peaceful Engagement in Eastern Europe”. *Foreign Affairs*, Vol. 39. No. 4 (1961), 642–654.

Büschel, Hubertus. „In Afrika helfen: Akteure westdeutscher *Entwicklungshilfe* und ostdeutscher *Solidarität 1955–1975*“. *Archiv für Sozialgeschichte*, 48 (2008), 333–365.

Buschfort, Wolfgang. *Das Ostbüro der SPD. Von der Gründung bis zur Berlin-Krise*. München: Oldenbourg Verlag, 1991.

Clay Large, David. *Germans to the Front: West German Rearmament in the Adenauer Era*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996.

Conze, Werner, Mario Rainer Lepsius (Eds.). *Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland, Beiträge zum Kontinuitätsproblem*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1983.

Cordell, Karl. *Germany, Poland and the Czech Republic since Reunification: The German Question Continued*. Routledge, 2005.

Creswell, Michael, Marc Trachtenberg. “France and the German Question, 1945–1955”. *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 3, Summer 2003, 5–28.

Cvetković, Slavoljub. „Balkanska federacija i Kominform“, u: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine : zbornik radova sa naučnog skupa*. Beograd: ISI, 1999, 59-65.

Cvetković, Vladimir. *Pogled iza gvozdene zavese: jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu: 1953–1958*. Beograd: INIS, 2013.

Czempiel, Ernst-Otto, Carl Christoph Schweitzer. *Weltpolitik der USA nach 1945. Einführung und Dokumente*. Bonn: Bpb, 1989.

Dahlmann, Dittmar. *Deutsch-jugoslawische Wirtschaftsbeziehungen in den 1950er und 1960er Jahren*. Bonn: Michael Zikic Stiftung, 2004.

Das Gupta, Amit. “The non-aligned and the German question”, u: Nataša Mišković, Harald Fischer-Tiné, Nada Boškowska (eds), *The Non-Aligned Movement and the Cold War: Delhi–Bandung–Belgrade*. London: Routledge, 2014, 162–179.

Das Gupta, Amit. “Ulbricht am Nil: Die deutsch-deutsche Rivalität in der Dritten Welt”, in: Udo Wengst, Hermann Wentker (Hrsg.), *Das doppelte Deutschland: 40 Jahre Systemkonkurrenz*. Bonn: Zentrale für politische Bildung in Deutschland, 2008, 111–134.

Das Gupta, Amit. *Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin. Die deutsche Südasienspolitik unter Adenauer und Erhard 1949–1966*. Husum: Matthiesen Verlag, 2004.

Dedijer, Vladimir. *Veliki buntovnik Milovan Đilas*. Beograd: Prosveta, 1991.

Defrance, Corina, Bettina Greiner, Ulrich Pfeil (Hg.). *Die Berliner Luftbrücke. Erinnerungsort des Kalten Krieges*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2018;

Dimić, Ljubodrag, Aleksandar Životić, *Napukli monolit: Jugoslavija i svet 1942–1948*, Beograd: Arhipelag/Službeni glasnik, 2012.

Dimić, Ljubodrag. „Ideology and Culture in Yugoslavia (1945–1955)“, In: Ljubodrag Dimić (ed.), *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945–1955*. Beograd: Katedra za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta u Beogradu/Arhiv Srbije i Crne Gore/INIS/LSE, 2005, 303–320.

Dimić, Ljubodrag. „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955–1956“. *Tokovi istorije* 1–4/1998, 23–59.

Dimić, Ljubodrag. „Plan Gomulka i stavovi jugoslovenskog državnog i partijskog vrha o pitanju evropske bezbednosti 60-ih godina XX veka“, u: Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćiminski, Pawel Wawryszak (ur.), *Jugoslavija i Poljska u XX veku. Međunarodni tematski zbornik radova sa konferencije*. Beograd: ISI, Ihism, Društvo istoričara Srbije, 2017, 301–322.

Dimić, Ljubodrag. „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–1955: prilog za istoriju hladnog rata“, *Tokovi istorije* 3–4/2004, 27–54.

Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat. Spoljna politika Jugoslavije u Hladnom ratu*. Beograd: Arhipelag, 2014.

Dimić, Ljubodrag. „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956“, u: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*. Beograd: ISI, 1999, 279–294.

Dimić, Natalija. „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and the West European Left, 1948–1953“. *Acta Histriae*, 27, 1/2019, 55–74.

Dimić, Natalija. „Vili Brant, Jugoslavija i jugoslovensko-sovjetski sukob: Nastajanje nove istočne politike?“, *Друштвене науке пред изазовима савременог друштва. Тематски зборник радова*. Ниш: Универзитет у Нишу 2017, 189–197.

Dinkel, Jürgen. *The Non-Aligned Movement: Genesis, Organization and Politics (1927-1992)*. Leiden: Brill, 2019.

Dobrivojević, Ivana. „U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih radnika na rad u zemlje Zapadne Evrope 1960–1976“. *Istorija 20. veka*, 1 (2008), 89–100.

Doder, Milenko. *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1989.

End, Heinrich. *Zweimal deutsche Außenpolitik. Internationale Dimensionen des innerdeutschen Konflikts 1949–1972*. Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1973.

Engelmann, Roger, Paul Erker. *Annäherung und Abgrenzung: Aspekte deutsch-deutscher Beziehungen 1956-1969*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1993.

Eppelmann, Rainer, Bernd Faulenbach, Ulrich Mählert (Hrsg.). *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung*. Paderborn: Schöningh, 2003.

Epstein, Catherine. „East Germany and its History since 1989“. *The Journal of Modern History*, Vol. 75, No. 3 (September 2003), 634-661.

Francois, Etienne. „An Archive’s Revolution and the Rewriting of History: East Germany”, in: Henry Rousso (ed.), *Stalinism and Nazism: History and Memory Compared*. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2004, 262-282.

Frøland, Hans Otto. „Mistrauen, Abhängigkeit und Entspannung: Nowegen und die deutsche Frage 1945-1973“, in: Jan Hecker-Stampehl (Hg.), *Neurdeuropa und die beiden deutschen Staaten 1949-1989: Aspekte einer Beziehungsgeschichte des Kalten Krieges*. Leipzig und Berlin: Edition Kirchhof & Franke, 2007, 91–118.

Fursenko, Alexandr, Timothy Naftali. *Khrushchev’s Cold War: The Inside Story of an American Adversary*. New York: W. W. Norton & Company, 2006.

Gaddis, John Lewis. *George F. Kennan: An American Life*. New York: The Penguin Press, 2011.

Gallus, Alexander. *Die Neutralisten. Verfechter eines vereinten Deutschland zwischen Ost und West 1945-1990*. Düsseldorf: Droste Verlag, 2001.

Ganović, Dragan. *Teroristi iz „šeste kolone“*. Dokumentarna hronika o terorističkoj aktivnosti protiv Jugoslavije. Beograd: Borba, 1979.

Gašić, Ranka. *Beograd u hodu ka Evropi. Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, Beograd: ISI, 2005.

Geppert, Dominik. *Die Ära Adenauer*. 2. Auflage, Darmstadt, WBG, 2007.

Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, 5 Bände, Stuttgart: DVA, 1981–1986.

Gheorghiu, Teodor Octavian. „The rural habitat and the Habsburg administration“, In: Victor Naumann (ed.), *The Banat of Timișoara: A European Melting Pot*. London: Scala Arts and Heritage Publishers, 2019, 149–160.

Glaser, Hermann. *Deutsche Kultur 1945–2000*. München: Ullstein, 2000.

Glaser, Hermann. *Kleine deutsche Kulturgeschichte von 1945 bis heute*, Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag. 2007, 52–54.

Glavnik, Aleksandar. „Jugoslavija i saveznička politika prema nemačkim reparacijama 1946–48“. magistarski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2000.

Glenn Gray, William. *Germany’s Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany 1949-1969*. Chapel Hill-London: The University of North Carolina Press, 2003.

Gniss, Daniela, *Der Politiker Eugen Gerstenmaier 1906-1986. Eine Biographie*, Düsseldorf: Droste, 2005.

Greiner, Bernd. *Die Morgenhtau-Legende: Zur Geschichte eines umstrittenen Plans*. Hamburg: Peter Lang, 1995.

Grewe, Wilhelm G. „Hallstein’s Conception of German-German Policy and Relations”, in: Wilfried Loth, William Wallace, Wolfgang Wessels (eds.), *Walter Hallstein: the Forgotten European?*. Macmillan Press, 1998, 39–59.

Griese, Olivia. „Ein Prüfstein für die Neutralität: Finnland und die beiden deutschen Staaten. Der schwierige Umgang mit einer Politik der Gleichbehandlung“, in: Jan Hecker-Stampehl (Hg.), *Nordeuropa und die beiden deutschen Staaten 1949–1989. Aspekte einer Beziehungsgeschichte im Zeichen des Kalten Krieges*. Leipzig-Berlin: Edition Kirchhof&Franke, 2007, 119–136.

Gumbert, Heather L. *Envisioning Socialism. Television and the Cold War in the German Democratic Republic*. The University of Michigan Press, 2014.

Hadži-Jovančić, Perica, *Treći Rajh i Jugoslavija: ekonomija straha 1933-1941*, Beograd: Društvo za urbanu istoriju, 2022.

Harbutt, Fraser J. *Yalta 1945. Europe and America at the Crossroads*. Cambridge University Press, 2010.

Harrison, Hope M. *Ulbricht and the Concrete 'Rose': New Archival Evidence on the Dynamics of Soviet–East German Relations and the Berlin Crisis, 1958–61*. Working Paper No. 5, CWIHP, Washington, 1993.

Hechelhammer, Bodo. „Die „Dossiers“. Reinhard Gehlens geheime Sonderkartei“, in: *Die Geschichte der Organisation Gehlen und des BND 1945–1968: Umriss und Einblicke Dokumentation der Tagung am 2. Dezember 2013*. Marburg: Unabhängige Historikerkommission zur Erforschung der Geschichte des Bundesnachrichtendienstes 1945–1968, 2014.

Heid, Ludger Joseph. *Peter Blachstein. Von der jüdischen Jugendbewegung zur Hamburger Sozialdemokratie: Biographie eines Sozialisten (1911–1977)*. Hamburg: VSA Verlag, 2014.

Heigl, Richard. *Oppositionspolitik. Wolfgang Abendroth und die Entstehung der Neuen Linken (1950–1968)*. Hamburg: Argument Verlag, 2008.

Henke, Klaus-Dietmar. *Geheime Dienste. Die politische Inlandsspionage der Organisation Gehlen 1946–1953*. Bonn: BpB, 2018.

Hentilä, Seppo. *Neutral zwischen den beiden deutschen Staaten. Finnland und Deutschland im Kalten Krieg*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006.

Herf, Jeffrey. *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanies*. Cambridge–London: Harvard University Press, 1997.

Hetterich, Volker. *Von Adenauer zu Schröder – der Kampf um Stimmen. Eine Längsschnittanalyse der Wahlkampagnen von CDU und SPD bei den Bundestagswahlen 1949 bis 1998*. Opladen: Leske + Budrich, 2000.

Hilger, Andreas. „Re-educating the German Prisoners of War: Aims, Methods, Results and Memory in East and West Germany“, in: Bob Moore, Barbara Hatley-Broad (eds.) *Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II*. Oxford/New York: Berg, 2005.

Hillaker, Lorn. „Representing a “Better Germany”: Competing Images of State and Society in the Early Cultural Diplomacy of the FRG and GDR“. *Central European History*, 53(2), 372–392.

Hillgruber, Andreas, *Alliierte Pläne für eine „Neutralisierung“ Deutschlands 1945-1955*, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge, G 286, Oplader, Westdeutscher Verlag, 1987.

Hinz, Thorsten. *Literatur aus der Schuldkolonie. Schreiben in Deutschland nach 1945*. Schnellroda, Edition Antaios, 2010.

Hitchcock, William I. *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe, 1944–1954*. University of North Carolina Press, 1998.

Hoffmann, Christhard. „Introduction: One Nation—Which Past? Historiography and German Identities in the 1990s“. *German Politics and Society* 15, No. 2 (1997), 1–8

Hoptner, Jacob. *Jugoslavija u krizi 1934–1941*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1973.

Horstmeier, Carel. „*Stiefkind der Staatengemeinschaft: Die Anerkennungspolitik der DDR in Westeuropa 1949–1973*“. Doktorska disertacija, Groningen: University of Groningen, 2014.

Hrbek, Rudolf. *Die SPD – Deutschland und Europa. Die Haltung der Sozialdemokratie zum Verhältnis von Deutschland-Politik und Westintegration (1945-1957)*. Bonn: Europa Union Verlag, 1972.

Hurwitz, Harold (unter Mitarbeit von Ursula Böhme und Andreas Malycha). *Die Stalinisierung der SED: Zum Verlust von Freiräumen und sozialdemokratischer Identität in den Vorständen 1946–1949*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997.

Iggers, Georg G. “New Directions in Historical Studies in the German Democratic Republic”, *History and Theory*. Vol. 28, No. 1 (Feb. 1988), 59–77.

Ilić, Saša. „Vrednovanje rada i životni uslovi nemačkih ratnih zarobljenika zaposlenih u privredi Jugoslavije 1945–1949“. *Istorija 20. veka* 2/2019, 157–176.

Ivanović, Vladimir. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965–1973*. Beograd: ISI, 2012;

Ivanović, Vladimir. *Jugoslavija i SR Nemačka 1967–1973: između ideologije i pragmatizma*. Beograd: ISI, 2009.

Jakovina, Tvrtko. *Socijalizam na američkoj pšenici 1948-1963*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002.

Jansen, Hans-Heinrich. „Karl Georg Pfeleiderers Gegenentwürfe zur Deutschlandpolitik Adenauers“, *Historisch-politische Mitteilungen*. 4/1997, 35–71.

Janjetović, Zoran. „O nacifikaciji vojvođanskih Švaba“, *Tokovi istorije*, 1–4/1999. 240–260.

Janjetović, Zoran. „Odnosi Srba i Nemaca u Vojvodini (XVIII-XX vek). *Tokovi istorije* 1-2/1996, 55–71.

Janjetović, Zoran. *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd: INIS, 2005.

Janjetović, Zoran. *Nemci u Vojvodini*. Beograd: INIS, 2009.

Janjetović, Zoran. *Od Auschwitz do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.

Jelić-Butić, Fikreta. *Ustaše i NDH 1941–1945*. Zagreb: Liber/Školska knjiga, 1977.

Jovanović, Jadranka. *Jugoslavija i Savet bezbednosti Organizacije ujedinjenih nacija 1945–1985*. Beograd: ISI, 1990.

Jovanović, Jadranka. *Jugoslavija u Organizaciji ujedinjenih nacija (1945–1953)*. Beograd: ISI, 1985.

Kačavenda, Petar (ur.). *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine: zbornik radova sa naučnog skupa*. Beograd: ISI, 1999.

Kačavenda, Petar, *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945*. Beograd: ISI, 1991.

Kaelble, Hartmut, Jürgen Kocka, Hartmut Zwahr (Hrsg.). *Sozialgeschichte der DDR*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1994.

Kardelj, Edvard. *Problemi naše socijalističke izgradnje, Knjiga III, Borba protiv sovjetske hegemonije i naša spoljna politika*. Beograd: Kultura, 1954.

Karner, Stefan. „Die Sowjetische Hauptverwaltung für Kriegsgefangene und Internierte. Ein Zwischenbericht“. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 42 (1994), Nr. 3, 447–471.

Keßler, Mario. „Zwischen Kommunismus und Sozialdemokratie, zwischen Ost und West. Die marxistischen Kleingruppen auf dem Weg in die deutschen Nachkriegsgesellschaften“, in: Arnd Bauerkämper, Martin Sabrow, Bernd Stöver (Hg.), *Doppelte Zeitgeschichte. Deutsch-deutsche Beziehungen 1945–1990*. Bonn: Dietz, 1998, 251–266.

Kilian, Werner. *Die Hallstein-Doktrin: Der diplomatische Krieg zwischen der BRD und der DDR 1955–1973: Aus den Akten der beiden deutschen Außenministerien*. Berlin: Duncker&Humblot, 2008.

Klasić, Hrvoje. *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.

- Kleßmann, Christoph. *Zwei Staaten, eine Nation. Deutsche Geschichte 1955–1970*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.
- Kleßmann, Christoph, Peter Lautzas (Hrsg.). *Teilung und Integration: Die doppelte deutsche Nachkriegsgeschichte als wissenschaftliches und didaktisches Problem*. Bonn: BpB, 2005.
- Klessmann, Christoph. „Die DDR-Geschichtswissenschaft aus der Sicht der Bundesrepublik“, in: Konrad H. Jarausch (Ed.), *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität: Bilanz der Geschichtswissenschaft der DDR*. Berlin: Akademie Verlag, 1991, 43–55.
- Kleßmann, Christoph. „Spaltung und Verflechtung – Ein Konzept zur integrierten Nachkriegsgeschichte 1945 bis 1990“, in: Christoph Kleßmann, Peter Lautzas (Hrsg.), *Teilung und Integration: Die doppelte deutsche Nachkriegsgeschichte als wissenschaftliches und didaktisches Problem*. Bonn: BpB, 2005, 20–37.
- Kleßmann, Christoph. „Verflechtung und Abgrenzung. Aspekte der geteilten und zusammengehörigen deutschen Nachkriegsgeschichte“, *ApuZ*, 1993, B29–30, 30–41.
- Kleßmann, Christoph. *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945–1955*. Bonn: BpB, 1991.
- Kleßmann, Christoph. *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945–1955*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.
- Kleßmann, Christoph. *Zwei Staaten, eine Nation: Deutsche Geschichte 1955 – 1970*. Bonn: BpB, 1997.
- Kleuters, Joost. *Reunification in West German Party Politics*. London: Palgrave MacMillan, 2012.
- Koehler, John O. *Stasi. The Untold Story of the East German Secret Police*. Westview Press, 1999.
- Korb, Alexander. „Von der Ustaša zur SOG: Die Südosteuropa-Gesellschaft und ihr Geschäftsführer Theodor von Uzorinac-Koháry (1958–1967)“. *Südosteuropa Mitteilungen*, 4/2014, 74–91.
- Koštunica, Vojislav, Kosta Čavoški. *Stranački pluralizam ili monizam: Obnova i zatiranje posleratne opozicije*. Beograd: Privredno pravni priručnik, 1990.
- Kovačević, Katarina. „Yugoslav-Hungarian Relations 1953–1956“, in: Ljubodrag Dimić (ur.), *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945–1955: Slučaj Jugoslavije*, Beograd: Filozofski fakultet, 2005, 140–158.
- Kramer, Mark. „Ideology and the Cold War“, *Review of International Studies*. Vol. 25, No. 4 (Oct 1999), 539–576.
- Krautkrämer, Elmar. *Deutsche Geschichte nach dem Zweiten Weltkrieg. Eine Darstellung der Entwicklung mit Dokumenten*. Hildheim: August Lax Verlag, 1962.

Kritidis, Gregor. *Linkssozialistische Opposition in der Ära Adenauer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der BRD*. Hamburg: Offizin Verlag, 2008.

Krizman, Bogdan (ur.). *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu*. Beograd/Zagreb: Arhiv Jugoslavije/Globus, 1981.

Krizman, Bogdan. *Ante Pavelić i Ustaše*. Zagreb: Globus, 1978.

Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslovenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

Kufferath, Philipp. „Der Sozialistische Bund und die linkssozialistische Ursprünge der Neuen Linken in den 1960er Jahren“, in: Christoph Jünke (Hrsg.), *Linkssozialismus in Deutschland. Jenseits von Sozialdemokratie und Kommunismus?*. Hamburg: VSA Verlag, 2010, 186–205.

Kufferath, Philipp. „Vom Parteinachwuchs der SPD zum Protagonisten der Neuen Linken. Die Geschichte des Sozialistischen Deutschen Studentenbundes (1946–1968)“, in: Klaus Kinner (Hrsg.), *Linke zwischen den Orthodoxien. Von Havemann bis Dutschke*. Berlin: Kar Dietz Verlag, 2011, 118–126.

Kulemann, Peter. *Die Linke in Westdeutschland nach 1945. Die erste Nachkriegszeit, zwischen sozialdemokratischer Integration und dem Stalinismus der KPD – das Scheitern der „Titoistischen“ Unabhängigen Arbeiterpartei UAP 1950*. Hannover: SOAK Verlag, 1978.

Kulla, Rinna Elina. „Europe’s *Détente* and Yugoslavia’s Decline: The Birth of the CSCE across East Europe and the Waning of Tito’s Influence athwarth the Mediterranean South“. *Les Cahiers Sirice*, 2013/1 (no. 10), 97–106.

Leffler, Melvyn P., Odd Arne Westad (Eds.), *The Cambridge History of the Cold War: Vol. I: Origins*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Leffler, Melvyn P., Odd Arne Westad (Eds.), *The Cambridge History of the Cold War: Vol. II: Crises and Détente*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Lemke, Michael. „Jugoslawien und Rumänien im Konzept der völkerrechtlichen Anerkennung der DDR 1949 bis 1967“, in: Heiner Timermann (Hrsg.), *Die DDR in Deutschland. Ein Rückblick auf 50 Jahre*. Berlin: Duncker&Humblot, 2001, 67–90.

Leonhard, Wolfgang. „Die Frühe Opposition in der DDR (1946–1949): Erinnerungen und Erfahrungen“, in: Hartmut Jäckel (Hrsg.), *Ein Marxist in der DDR: Für Robert Havemann*. München: Pieper Verlag, 1980, 20–43.

Leonhard, Wolfgang. *Die Revolution entlässt ihre Kinder*. Köln/Berlin: Kippenheuer & Witsch, 1955.

Lewkowicz, Nicolas. *The German Question and the International Order, 1943–48*. Palgrave Macmillan, 2010.

Lindenberger, Thomas. „Governing Conflicted Memories: Some Remarks about the Regulation of History Politics in Unified Germany“, in: Muriel Blaive, Christian Gerbel, Thomas Lindenberger (eds.), *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Innsbruck: Studien Verlag, 2011, 73–87.

Lindenberger, Thomas. „Ist die DDR ausgeforscht? Unsere Zeitgeschichte zwischen nationalem Boom und Globalisierung“. *ZeitRäume: Potsdamer Almanach des Zentrums für zeithistorische Forschung*, 2015, 100–116.

Lis, Lorejn. *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene države, Jugoslavija i hladni rat*. Beograd: BMG, 2003.

Löfler, Bernhard. *Soziale Marktwirtschaft und administrative Praxis. Das Bundeswirtschaftsministerium unter Ludwig Erhard*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2002.

Lompar, Rastko. „Devil at the Gates: German Intelligence Services and Propaganda in the Kingdom of Yugoslavia, 1938–1941“, In: Vojislav G. Pavlović (ed.), *The Balkans in the Age of New Imperialism and Beyond: Proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-East European Studies (Bucharest, 2-6 September 2019)*. Braïla : Editura Istros a Muzeului Braïlei "Carol I", 2021, 91–108.

Loth, Wilfried. „The German Question from Stalin to Khrushchev: the Meaning of New Documents“. *Cold War History*, Vol. 10, No. 2 (2010), 229–245.

Loth, Wilfried. „The Crucial Issues of the Early Cold War. The German question from Stalin to Khrushchev: The meaning of new documents“. *Cold War History*, Vol. 10. No. 2, May 2010, 229–245.

Loth, Wilfried. *Stalin's Unwanted Child. The Soviet Union, the German Question and the Founding of the GDR*. Macmillan Press, 1998.

Lukač, Dušan. *Treći Rajh i zemlje Jugoistočne Evrope*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1982.

Lüthi, Lorenz M. „Non-Alignment, 1961–74“, in: Sandra Bott, Jussi M. Hanhimäki, Janick Marina Schaufelbuehl. Marco Wyss (eds), *Neutrality and Neutralism in the Global Cold War: Between or within the blocs?*. London–New York: Routledge, 2016, 90–107.

Lüthi, Lorenz M. *The Sino-Soviet Split. Cold War in the Communist World*. Princeton University Press, 2008.

Mallinckrodt, Anita M. *Die Selbstdarstellung der beiden deutschen Staaten im Ausland: „Image-Building“ als Instrument der Außenpolitik*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1980.

Malycha, Andreas, Peter Jochen Winters. *Geschichte der SED: Von der Gründung bis zur Linkspartei*. Bonn: BpB, 2009.

Maričić, Alan. „Luckey that East Germany also exists“: Yugoslavia between the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic (1955–1968)“. PhD thesis, University of Waterloo, 2019.

Marjanucz, Laszlo. „Administration, Colonization and Culture“, In: Victor Naumann (ed.), *The Banat of Timișoara: A European Melting Pot*. London: Scala Arts and Heritage Publishers, 2019, 77–102.

Mayer, Herbert. „Parteisüberungen in der bundesdeutschen KPN – Ein westeuropäisches Fallbeispiel“. *Utopie kreativ*, Sonderheft 2007, 90–97.

Mehnert, Klaus. "Ost-West-Handelskonferenz in Genf". *Osteuropa* 03/1954, 229–232.

Merenik, Lidija. *Ideološki modeli: Srpsko slikarstvo 1945-1968*. Beograd: Beopolis, 2001.

Meyer, Christoph. *Herbert Wehner: Biographie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2006.

Mezger, Caroline. *Forging Germans: Youth, Nation, and the National Socialist Mobilization of Ethnic Germans in Yugoslavia, 1918–1944*. Oxford University Press, 2020.

Mijatov, Nikola. „Milovan Đilas i britanski laburisti 1950–1955“. *Istorija 20. veka*, XXXIII, 2, 2014, 27–44.

Mijatov, Nikola. *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950-1958*. Beograd: ISI, 2019.

Miletić, Aleksandar V. „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, In: Srđan Mičić and Jovan Čavoški (eds.), *On the Fault Lines of European and World Politics*. Belgrade: INIS, 2022, 289–355.

Miletić, Aleksandar V. „Yugoslav Communists and Belgian Socialists 1950–1956“. *Tokovi istorije* 3/2021, 121–143.

Miller, Roger G. *To Save a City: The Berlin Airlift, 1948–1949*. Air Force Historical Foundation, 1998.

Milošević, Nemanja (ur.). *Balkanski pakt 1954/1954, Zbornik radova*. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, 2008.

Mirnić, Josip. *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1974.

Mirzejewski, Alfred C. *Ludwig Erhard: A Biography*. Chapel Hill/London: University of North Carolina Press, 2004.

Mitrović, Andrej. *Kultura i istorija*. Beograd: Arhipelag, 2008.

Möller, Horst. „Zwei deutsche Staaten, eine Nation? Zum nationalen Selbstverständnis in den Verfassungen der Bundesrepublik Deutschland und der DDR“, in: Udo Wengst, Hermann Wentker

- (Hrsg.), *Das doppelte Deutschland: 40 Jahre Systemkonkurrenz*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2008.
- Morača, Pero. „Elaboration of the Political Platform of the CPY“, in: *War and Revolution in Yugoslavia 1941-1945*. Belgrade: Socialist thought and practice, 1985, 18–44.
- Morsej, Rudolf. „Gerstenmaier und Adenauer“, in: Günter Buchstab (Hrsg.), *Eugen Gerstenmaier (1906-1986): Kirche – Widerstand – Politik*. Sankt Augustin: KAS, 2006, 73–91.
- Muhle, Susanne. *Auftrag: Menschenraub. Entführungen von Westberlinern und Bundesbürgern durch das Ministerium für Staatssicherheit der DDR*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.
- Müller, Kay, Franz Walter. *Graue Eminenzen der Macht. Küchenkabinette in der deutschen Kanzlerdemokratie. Von Adenauer bis Schröder*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Muschik, Alexander. *Die beiden deutschen Staaten und das neutrale Schweden. Eine Dreieckbeziehung im Schatten der offenen Deutschlandfrage 1949–1972*. Münster: LIT Verlag, 2005.
- Nečak, Dušan. „Ostpolitik“ *Willyja Brandta i Jugoslavija (1963.-1969.)*. Zagreb: Srednja Europa/Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2015.
- Nečak, Dušan. *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*. Zagreb: Srednja Europa, 2004.
- Neubert, Ehrhart. *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*. Bonn: BpB, 2000.
- Niclauß, Karlheinz. *Kanzlerdemokratie. Regierungsführung von Konrad Adenauer bis Angela Merkel*, 3., aktualisierte und erweiterte Auflage. Wiesbaden: Springer VS, 2015.
- Niedhart, Gottfried. „Ostpolitik: Transformation through Communication and the Quest for Peaceful Change“. *Journal of Cold War Studies*, Vol. 18, No. 3, (2016), 14–59.
- Niedhart, Gottfried. „The East – West Problem as Seen from Berlin: Willy Brandt’s Early Ostpolitik“, in: Wilfried Loth (ed.), *Europe, Cold War and Coexistence 1953–1965*. London/Portland: Frank Cass, 2004, 281–292.
- Oppland, Torsten. „Gerhard Schröder and the First ‘Ostpolitik’“, in: Wilfried Loth (ed.), *Europe, Cold War and Coexistence 1953–1965*. London/Portland: Frank Cass, 2004, 270–280.
- Pavlica, Branko K. *Jugoslovensko nemački privredni odnosi 1949-1990*. Smederevo: Istorijski arhiv u Smederevu, 1999.
- Pavlica, Branko. *Jugoslovensko-nemački odnosi 1951–2004*. Beograd: autor, 2005.
- Pavlica, Branko. *Jugoslovensko-nemački ugovorni odnosi 1949–1990*. Beograd: autor, 1998.

- Pavlica, Branko. *Sporna pitanja jugoslovensko-nemačkih odnosa 1945–1990*. Beograd: autor, 1998.
- Pelikan, Jan. „Jugoslavija i Istočni blok 1953. godine“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Balkan posle Drugog svetskog rata*. Beograd: ISI, 1996, 98–116.
- Pence, Catherine. “Showcasing Cold War Germany in Cairo: 1954 and 1957 Industrial Exhibitions and the Competition for Arab Partners”. *Journal of Contemporary History*, Vol. 47, No. 1, Special Issue: Sites of Convergence – The USSR and Communist Eastern Europe at International Fairs Abroad and at Home, January 2012, 69–95.
- Petranović, Branko, Nikola Žutić (prir.). *27. mart 1941: tematska zbirka dokumenata*. Beograd: NICOM, 1990.
- Petranović, Branko, Sava Dautović. *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje 1945-1948. (Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države)*. Beograd: Istorijski institut Crne Gore, 1994.
- Petranović, Branko. *Balkanska federacija 1943–1948*. Šabac: Zaslou, 1991.
- Petranović, Branko. *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945)*, knj. 1–2. Beograd: Rad, 1983.
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački novinski centar, 1992.
- Petrović, Ljubomir. „Kulturni sukob blokova tokom Hladnog rata u jugoslovenskoj prestonici 1945-1955. godine“, u: Ljubodrag Dimić (ur.), *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955: Slučaj Jugoslavije*, Beograd: Filozofski fakultet, 2005, 336–341.
- Petrović, Vladimir. *Titova lična diplomatija: studije i dokumentarni prilozi*. Beograd: ISI, 2010.
- Pike, David. *The Politics of Culture in Soviet-Occupied Germany, 1945-1949*. Stanford: Stanford University Press, 1992.
- Pleterski, Janko. *Nacije, Jugoslavija, revolucija*. Beograd: Komunist, 1985.
- Poiger, Uta. *Jazz, Rock, and Rebels: Cold War Politics and American Culture in a Divided Germany*. Berkley/Los Angeles/London: University of California Press, 2000.
- Portmann, Michael. „Podunavskošvapsko stanovništvo u Vojvodini: beg, internacija i politika iseljavanja (1944–1954)“, u: *O „nestanku“ nemačkih nacionalnih manjina: jedno teško poglavlje u istoriji Jugoslavije 1941–1955. godine*. Berlin–Ulm: Donauschwäbisches Zentralmuseum Ulm, Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung, 2016, 84–92.
- Procacci, Giuliano. *The Cominform: Minutes of the Three Conferences 1947/1947/1949*. Milano: Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1994.

Prowe, Diethelm. „The New Nachkriegsgeschichte (1945-49): West Germans in Search of Their Historical Origins“, *Central European History*, 4/1977, 312–328.

Rajak, Svetozar. *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, Comradeship, Confrontation 1953–1957*. Abingdon: Routledge, 2010.

Raković, Aleksandar. *Rokenrol u Jugoslaviji 1956-1968. Izazov socijalističkom društvu*. Beograd: Arhipelag, 2011.

Režek, Mateja. „Milovan Djilas and the British Labour Party, 1950–1960“. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 58, 3, 2018, 58–77.

Riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1918.

Ristović, Milan. *Nemački „novi poredak“ i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45: planovi i praksa*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991.

Rizas, Sotiris. “Formulating a Policy towards Eastern Europe on the Eve of Détente: the USA, the Allies, and Bridge-Building, 1961–1964”. *Journal of Transatlantic Studies*, Vol. 12, No. 1, 2014, 18–40.

Rubin, Eli. „Plastic Consumer Goods in the Volkswirtschaft“, in: David F. Crew (ed.), *Consuming Germany in the Cold War*. Oxford/New York: Berg, 2003, 87–119.

Sabrow, Martin. „A Myth of Unity? German Unification as a Challenge in Contemporary History“, *German Historical Institute London Bulletin*. Vol 38, No. 2 (November 2016), 46–62.

Salamurović, Aleksandra. *Wie viele Gesichter hat Deutschland? Das Deutschlandbild in der serbischen Presse 1990–2006*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2013.

Sayle, Timothy Andrews. *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*. Cornell University Press, 2019.

Scherstjanoi, Elke. „Die sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953. Neue Dokumente aus dem Archiv des Moskauer Außenministeriums“. *VfZ*, Vol. 46, No. 3, 1998, 497–549.

Schildt, Axel (Hrsg.). *Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert. Ein Lexikon*. München: C.H. Beck Verlag, 2005.

Schilling, Britta. *Postcolonial Germany: Memories of Empire in a Decolonized Nation*. Oxford University Press, 2014.

Schmidt, Heide-Irene. “Pushed to the Front: The Foreign Assistance Policy of the Federal Republic of Germany, 1958–1971”. *Contemporary European History*, 12, 4/2003, 473–507.

Schmidt, Wolfgang. "Die Wurzeln der Entspannung: Der konzeptionelle Ursprung der Ost- und Deutschlandpolitik Willy Brandts in den fünfziger Jahren". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 51, No. 4 (2003), 521–563.

Schmidt, Wolfgang. „Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik“, in: Bernd Rother (Hg.), *Willy Brandts Außenpolitik*. Wiesbaden: Springer VS, 2014, 161–257.

Schmidt, Wolfgang. *Kalter Krieg, Koexistenz und kleine Schritte. Willy Brandt und die Deutschlandpolitik 1948–1963*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2001.

Schoenbaum, David, Elisabeth Pond. *The German Question and Other German Questions*. Palgrave Macmillan, 1996.

Schöllgen, Gregor. *Deutsche Außenpolitik von 1945 bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2013.

Schöllgen, Gregor. *Geschichte der Weltpolitik von Hitler bis Gorbatschow 1941–1991*. München: Verlag C.H. Beck, 1996.

Schrafstetter, Susanna. "The Long Shadow of the Past: History, Memory, and the Long Debate about West Germany's Nuclear Status 1954-1969". *History & Memory*, Vol. 16, 1/2004, 118–145.

Schubert, Gabriella, Zoran Konstantinović, Ulrich Zweiner (yp.). *Србу и Немци. Традиције заједништва против предрасуда / Serben und Deutsche. Traditionen der Gemeinschaft gegen Feindbilder*. Jena: Collegium Europaeum Jenense, Palm&Enke, 2003.

Schweigmann-Greve, Kay. „Auf weißer Straß' im Sonnenglast“ – Sonne, Völkerfreundschaft und Sozialismus. Fahrt, Zeltlager und Internationale Arbeitsbrigaden beim „Autoput“: Die SJD-Die Falken in den Fünfziger- und Sechzigerjahren in Jugoslawien, in: Günter Behrmann, Eberhard Schürmann, Helmut Willems (Hg.), *Der Felsengärtner: Freundesgabe für Roland Eckert*. Baunach: Spurbuchverlag, 2017, 128–150.

Selesković, Momčilo T. *Srbija u nemačkom javnom mnjenju 1914–1918*. Beograd: Rad, 1996.

Selinić, Slobodan. *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945-1955*. Beograd: INIS, 2010.

Smith, Arthur L., Jr. „Die deutschen Kriegsgefangenen und Frankreich 1945-1949“. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 32, No. 1 (1984), 103–121.

Smyser, William R. *From Yalta to Berlin. The Cold War Struggle over Germany*. New York, St. Martin's Press, 1999.

Smyser, William Richard. *Kennedy and the Berlin Wall*. Rowman & Littlefield Publishers, 2009.

Spanger, Hans-Joachim, Lothar Brock. *Die beiden deutschen Staaten in der Dritten Welt. Die Entwicklungspolitik der DDR – eine Herausforderung für die Bundesrepublik Deutschland?*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987.

Spannenberger, Norbert, „Südost-Forschung im Dienst der SS – Zur Biographie von Fritz Valjavec 1909–1945“, *Südosteuropa Mitteilungen*, 4/2014, 60–73.

Spehnyak, Katarina. „Josip Broz Tito’s Visit to Great Britany in 1953“, *Review of Croatian History*, 1/2005, 273–294.

Spohr Readman, Kristina. *Germany and the Baltic Problem after the Cold War: the Development of a New Ostpolitik 1989-2000*. London: Routledge, 2004.

Steffen Gerber, Therese. „Die Schweiz und das andere Deutschland. Schwizerische Entschädigungswünsche vor dem Hintergrund diplomatischer Nichtanerkennung der DDR (1949–1953)“, in: *Die Schweiz und Deutschland 1945-1961*. München: Oldenbourg Verlag, 2004, 51–68.

Steffen Gerber, Therese. „Die Schweiz und die DDR (1949–1972)“, in: Ulrich Pfeil (Hg.), *Die DDR und der Westen. Transnationale Beziehungen 1949–1989*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2001, 329–349.

Stoiljković, Miroslav. *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: ISI, 1989.

Stojkov, Todor. *Vlada Milana Stojadinovića 1935-1937*. Beograd: ISI, 1985.

Stykalin, Alexander. „On Specific Historical Circumstances Leadeing to the Liquidation of the Cominform“, in: Vojislav G. Pavlović (ed.), *The Balkans in the Cold War: Balkan Federations, Cominform, Yugoslav-Soviet Conflict*. Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2011, 243–264.

Štrbac, Čedomir. „Britanski laburisti u Jugoslaviji 1950“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Jugoslovensko-britanski odnosi: saopštenja sa okruglog stola, održanog 23–25. septembra 1987. godine u Kragujevcu, povodom 150 godina od dolaska prvog britanskog konzula u Srbiju*. Beograd: ISI, 1988, 331–344.

Tenca Montini, Federico, Saša Mišić. “Communisti di un altro tipo: le simpatie filo-Jugoslave in Italia (1948–1962)”. *Acta histriae*, 25. 2017, 3, 785–812.

Terzić, Milan. „Preservation of Ideological Identity: the Normalisation of Soviet-Yugoslav Relations after Stalin’s Death“, in: *The Balkans in the Cold War*, Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2011, 233-242.

Terzić, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: Uzroci i posledice poraza*, knjiga 2. Beograd/Ljubljana/Titograd: Narodna knjiga/Partizanska knjiga/Pobjeda, 1982.

Thaden, Matthias. *Migration und Innere Sicherheit: Kroatische Exilgruppen in der Bundesrepublik Deutschland 1945–1980*. Oldenbourg: De Gruyter, 2022.

Theurer, Marc Christian. *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin: Die Beziehungen der beiden deutschen Staaten zu Jugoslawien im Vergleich 1957 – 1968*. Berlin: Logos Verlag, 2007.

- Todić, Katarina. „A Traditional Friendship? France and Yugoslavia in the Cold War World, 1944-1969“. Doktorska disertacija, McMaster University, Hamilton, Ontario, 2015.
- Tripković, Đoko. „Jugoslavija i Maršalov plan“, *Istorija 20. veka* 1–2/1990. 59–76
- Tripković, Đoko. „Uspon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. godine“. *Istorija 20. veka*, 2/1998, 129–141.
- Tripković, Đoko. *Jugoslavija – SSSR 1956–1971*. Beograd: ISI, 2013.
- Tripković, Đoko. *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija*. Beograd: ISI, 1990.
- Troche, Alexander. *Ulbricht und die Dritte Welt: Ost-Berlins „Kampf“ gegen die Bonner „Alleinvertretungsmaßnahme“*, Erlangen und Jena: Palm&Enke, 1996.
- Unkovski-Korica, Vladimir. „The Yugoslav Communists’ Special Relationship with the British Labour Party 1950-1956“. *Cold War History*, 2014, Vol. 14, No. 1, pp. 23–46.
- Vestad, Od Arne. *Globalni Hladni rat: Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*. Beograd: Arhipelag, 2008.
- Vinaver, Vuk. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju nemački prodor 1929-1934*. Beograd: ISI, 1987.
- Vogelsang, Thilo. *Das geteilte Deutschland. Dtv-Weltgeschichte des zwanzigsten Jahrhunderts*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1966.
- Volkov, Vladimir K. *Staljin je hteo drugačiju Evropu*. Beograd: Narodna knjiga/Alfa, 2007.
- Von Dannenberg, Julia. *The Foundations of Ostpolitik: The Making of the Moscow Treaty between West Germany and the USSR*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Wawryszuk, Pawel. “Normalization of Polish-Yugoslav Relations after Wladislaw Gomulka’s Return to Power (1956-1958)”. *Istorija 20. veka* 2/2018, 139–154.
- Weber, Hermann. „Weiße Flecken und die DDR-Geschichtswissenschaft“, in: Konrad H. Jarausch (Ed.), *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität: Bilanz der Geschichtswissenschaft der DDR*. Berlin: Akademie Verlag, 1991, 139–154.
- Weber, Hermann. *DDR: Grundriß der Geschichte 1945–1990*. Hannover: Fackelträger, 1991.
- Weber, Hermann. *Ulbricht fälscht Geschichte: ein Kommentar mit Dokumenten zum "Grundriß der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung"*. Berlin: Neuer Deutscher Verlag, 1964.
- Weber, Jürgen. *Germany 1945–1990. A Parallel History*. Budapest/New York, CEU Press, 2004.

Weber, Jürgen. *Kleine Geschichte Deutschlands seit 1945*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2002.

Weber, Petra. *Carlo Schmid 1896–1979. Eine Biographie*. Frankfurt: Suhrkamp, 1998.

Weber, Petra. *Getrennt und doch vereint. Deutsch-deutsche Geschichte 1945–1989/90*. Bonn: BpB, 2020.

Weiß, Peter Ulrich. „Die Grenzen der *Brüderlichkeit*. Vertrauen und Misstrauen im deutsch-deutsch-rumänischen Dreieckverhältnis der 1960er Jahre“, In: Reinhild Kreis (Hrsg.), *Diplomatie mit Gefühl: Vertrauen, Misstrauen und die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. Oldenbourg: De Gruyter, 2015, 49–64.

Wengst, Udo, Hermann Wentker (Hrsg.). *Das doppelte Deutschland: 40 Jahre Systemkonkurrenz*. Bonn: BpB, 2008.

Wentker, Hermann. *Außenpolitik in engen Grenzen: Die DDR im internationalen System (1949–1989)*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2007.

Westad, Odd Arne. *The Cold War. A World History*. New York: Basic Books, 2017.

Wettig, Gerhard. *Sowjetische Deutschland-Politik 1953 bis 1958: Korrekturen an Stalins Erbe, Chruschtschows Aufstieg und der Weg zum Berlin-Ultimatum*. München: Oldenbourg Verlag, 2011.

Wilke, Manfred. „Ulbricht, East Germany and the Prague Spring“, in: Günter Bischof, Stefan Karner, Peter Ruggenthaler (eds.), *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia*. Lexington Books, 2007, 341–370.

Winkler, Heinrich August. *Der lange Weg nach Westen. Bd. 1: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik, Bd. 2: Deutsche Geschichte vom 'Dritten Reich' bis zur Wiedervereinigung*. München: C.H. Beck Verlag, 2000.

Winrow, Gareth M. *The Foreign Policy of the GDR in Africa*. Cambridge University Press, 1990.

Wolf, Frank. „In der Teilung vereint. Neue Ansätze der deutsch-deutschen Zeitgeschichte“, *Archiv für Sozialgeschichte*, 58, 2018, 353–391.

Wolle, Stefan. *Die DDR. Eine Geschichte von der Gründung bis zum Untergang, Der Große Plan: Alltag und Herrschaft in der DDR 1949-1961*. Bon: BpB, 2015.

Zubok, Vladislav, Constantine Pleshakov. *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1996.

Živković, Dušan. *Narodni front Jugoslavije 1935-1945*. Beograd: ISI/Narodna knjiga, 1978.

Živković, Nikola. „Stanje u jugoslovenskoj privredi neposredno po završetku Drugog svetskog rata“, u: Petar Kačavenda (ur.), *Balkan posle Drugog svetskog rata*. Beograd: ISI, 1996, 51–54.

Živković, Nikola. *Kako nas vide drugi: slika Srba u nemačkim medijima 1990–2000*. Novi Sad: Prometej, 2003.

Životić, Aleksandar, Jovan Čavoški. „On the Road to Belgrade: Yugoslavia, Third World Neutrals, and the Evolution of Global Non-Alignment, 1954–1961“. *Journal of Cold War Studies* (2016) 18 (4): 79–97.

Životić, Aleksandar. “Soviet Factor in Yugoslav-Albanian Relations 1953-1961”, in: Vojislav G. Pavlović (ed.), *The Balkans in the Cold War: Balkan Federations, Cominform, Yugoslav-Soviet Conflict*. Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2011, 303–324.

Životić, Aleksandar. „Insistiranje na principima? Jugoslavija i počeci rata u Koreji (1950–1951)“. *Annales. Ser. hist. sociol.*, Vol. 24, No. 4 (2014), 594–600

Аврамовски, Живко. *Британци о Краљевини Југославији: годишњи извештаји Британског посланства у Београду 1921-1938, књ. 2 (1931–1938)*. Београд – Загреб: Архив Југославије, 1986.

Алексић, Драган. *Привреда Србије у Другом светском рату*. Београд: ИНИС, 2002.

Анри-Суту, Жорж. *Неизвестан савез: историја европске заједнице*. Београд: Клио, 2001.

Антоловић, Михаел. „Српска историографија о Немцима у Војводини“, *Споменица историјског архива „Срем“*, 7. Сремска Митровица: 2008, 149–165.

Бекић, Томислав. „Херман Вендел и његова посредничка улога између нас и Немаца“. *Летопис Матице Српске*, год. 184, књ. 482, св. 1–2, јул–август 2008, 237–268.

Бешлин, Бранко. *Весник трагедије: немачка штампа у Војводини 1933–1941. године*. Нови Сад: Платонеум – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.

Бешлин, Бранко. *Насељавање Немаца у Војводини*. Нови Сад: Платонеум, 2006.

Богетић, Драган, Љубодраг Димић. *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6. септембра 1961*. Београд: ЗУНС, 2013.

Богетић, Драган. „Поруке и поуке војне интервенције у Чехословачкој 1968. године“, у: Љубодраг Димић, Војислав Г. Павловић (ур.), *Право на побуну: '68. код нас и у свету*. Београд: САНУ/Балканоолошки институт САНУ, 49–83.

Бонвеч, Б., А. Ю. Ватлин, Л. П. Шмидт (ред.). *1948 год в германской истории: Материалы конференции российских и немецких историков 19-20 июня 2008*. Москва: РОССПЭН, 2009.

Борозан, Ђорђе. *Велика Албанија: поријекло – идеје – пракса*. Београд: Војноисторијски институт Војске Југославије, 1995.

Вендел, Херман. *Борба Југословена за слободу и јединство*. Нови Сад/Београд: Прометеј/РТС, 2021.

Вреск, Соня. *Советский Союз и Югославия: проблемы политического взаимодействия в 1955-1971 гг.* докторска дисертација, Санкт Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет, 2011.

Гашић, Ранка. „Немачки културни утицај у Београду 30-их година 20. века“. *Историја 20. века* 1/2003, 31–46.

Гедис, Џон Л. *Хладни рат. Ми данас знамо*. Београд: Клио, 2003.

Глишић, Венцеслав, „Албанизација Косова и Метохије 1941–1945“, у: Андреј Митровић (ур.), *Срби и Албанци у 20. веку: циклус предавања 7-10. мај 1990. Зборник радова*, Београд: САНУ, 1991, 277–293.

Денда, Далибор. *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*. Нови Сад: Матица српска, 2019.

Димић, Љубодраг. „Година 1968 – исходиште нове југословенске спољнополитичке оријентације“, у: Радмила Радић (ур.), *1968: четрдесет година после*, Београд: ИНИС, 2008, 339–378.

Димић, Љубодраг. „Повратак у Европу: Југославија и питање европске безбедности крајем 60-их и почетком 70-их година XX века“. *Глас САНУ*, Том 428, књ. 18, 2018, 63–95.

Димић, Љубодраг. *Између Истока и Запада: Југославија, велике силе и питање безбедности у Европи (1945-1975)*. Београд: Филип Вишњић, 2022.

Димић, Љубодраг. *Историја српске државности, Књига III Србија у Југославији*. Нови Сад: САНУ/Беседа/Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001.

Димић, Наталија. „На обнови Југославије радимо за Немачку: немачки заробљеници, антифашисти, пропагандисти“. *Токови историје* 2/2020, 75–105.

Димић, Наталија. „Обрачун са титоистима у Совјетској окупационој зони Немачке: Случај Леонард“. *Токови историје* 1/2021, 133–164.

Драгишић, Петар. *Зидари туђе среће. Београдска штампа о економском емигрирању из Југославије у Западну Европу крајем шездесетих и почетком седамдесетих година*. Београд: ИНИС, 2019.

Драгишић, Петар. *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968–1980*. Београд: ИНИС, 2019.

Ђурић, Ђорђе. „Вук као историчар, узор и дело“, у: Нада Милошевић-Ђорђевић (ур.), *Вук Стефановић Караџић : (1787-1864-2014)*. Београд: САНУ/Службени гласник, 2015, 537–550.

Ђурић, Ђорђе. „Леополд Ранке (1795–1886), историчар Српске револуције“, у: Владан Гавриловић (ур.), *Војвођански простор у контексту европске историје. Зборник радова*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2012, 223–230.

Ђурковић, Миша, „Спољна политика Милана Стојадиновића“, у: Миша Ђурковић (ур.), *Милан Стојадиновић: политика у време глобалних ломова*. Београд: Завод за уџбенике, 2013, 44–74.

Едемский, Андрей Б. *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*. Москва: Наука, 2008.

Едемский, Андрей Б. „Был ли тайный сговор на Брионах накануне второй советской интервенции в Венгрии? (Советско-югославские консультации 2–3 ноября 1956 года)“, у: *Славянство, растворенное в крови... В честь 80-летия со дня рождения Владимира Константиновича Волкова (1930–2005): Сборник статей*. Москва: ИСРАН, 2010, 349–370.

Едемский, Андрей Б. „По следам секретных консультаций на Брионах 2–3 ноября 1956 г.“. *Славянский альманах* 2010, 462–488.

Едемский, Андрей Борисович. „О фиксации договоренностей советско-югославской встречи в Румынии 1–2 августа 1957 г.“, у: В. Т. Юнгблюд (ур.), *Международные отношения в XX веке. Сборник научных статей. Вып. 5*. Киров: ВятГУ, 201, 228–249.

Жарковић, Петар. „Сиповска концепција југословенске спољне политике: ДСИП у средишту унутарпартијских спорења“. *Токови историје* 1/2017, 97–121..

Животић, Александар. „Југославија и Блиски Исток у хладном рату (1945-1970), у: *Југославија у хладном рату*. Београд: ИНИС, 2010, 37–62.

Животић, Александар. *Југославија и суецка криза 1956–1957*. Београд: ИНИС, 2008.

Животић, Александар. *Форсирање песка. Одред ЈНА на Синају (1956-1967)*. Београд: Медија центар „Одбрана“, 2011.

Илић, Саша. *Странци „гастарбајтери“: Страна стручна радна снага у привреди Југославије 1945–1950*. Београд: Архив Југославије, 2020.

Јанковић, Миодраг, Велько Лалић. *Кнез Павле – истина о 27. марту*. Београд: Уна прес, 2007.

Јањетовић, Зоран. „Непролазна свакодневица: немачки допринос народној култури Војводине“. *Токови историје* 3–4/2008, 214–224.

Јањетовић, Зоран. „Полуслужбено партнерство – Југославија и Савезна Република Немачка шездесетих година XX века“, у: Радмила Радић (ур.), *1968 – четрдесет година после. Зборник радова*. Београд: ИНИС, 2008, 259–273.

Ковачевић, Катарина. „Југославија и мађарска криза 1956. године“, у: *Југославија у хладном рату – Прилози истраживањима*. Београд: ИНИС, 2010, 127–148.

Ломпар, Растко. „Контакти Немачке евангелистичке цркве и Српске православне цркве у контексту немачке спољне политике према Балкану 1935–1941“. *Токови историје*, 2/2020, 51–73.

Лукач, Душан. „Дилеме Стојадиновићеве спољне политике у време утемељивања осовине Рим—Берлин“. *Balkanica*, Vol. 10, 1979, 211–220.

Марковић, Предраг Ј. *Београд између Истока и Запада (1948–1956)*. Београд: Службени лист СРЈ, 1996.

Милетић, Александар В. „Југословенски комунисти и норвешки лабуристи 1951–1956“, *Токови историје* 2/2022, 112–119.

Милетић, Александар В. „Пријем делегације британских лабуриста код маршала Тита у оквиру њихове прве посете Југославији 1950. године“. *Токови историје*, 1/2011, 137–164.

Милетић, Александар В. *Преломна времена: Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица (1950-1954)*. Београд: ИНИС, 2019.

Милетић, Александар В. „Милован Ђилас и француски социјалисти 1950–1954“. *Токови историје* 1/2020, 155–174.

Милошевић, Слободан. *Избеглице и пресељеници на територији окупиране Југославије 1941–1945*. Београд: ИСИ, 1981.

Немања Д. Андријашевић, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу (Südosteuropa Institut) у Минхену 1955–1975“, *Токови историје* 1/2019, 111–144.

Николић, Горан, „Економска политика за време владе М. Стојадиновића 1935–1939. године“, у: Миша Ђурковић (ур.), *Милан Стојадиновић: политика у време глобалних ломова*. Београд: Завод за уџбенике, 2013, 124–141.

Николић, Коста. „Ратни циљеви Комунистичке партије Југославије у Другом светском рату“, у: *Срби и рат у Југославији 1941. године*. Београд: ИНИС/МЖГ/ИСРАН, 2014, 477–498.

Николић, Коста. *Владе Краљевине Југославије у Другом светском рату*. Београд: ИСИ, 2008.

Павлица, Бранко. *Југословенско-немачки културни односи (1951–1990)*. Нови Сад: Матица Српска, 2001.

Павлица, Бранко. *Југословенско-немачки привредни односи 1949–1990*. Смедерево: Историјски архив, 1999.

- Павловић, Момчило, Ивана Пантелић (ур.). *27. март 1941: седамдесет година касније : зборник радова*. Београд: ИСИ/Фонд Краљевски двор, 2012.
- Перишић, Мирослав. *Од Стаљина ка Сартру: формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*. Београд: ИНИС, 2008.
- Петрановић, Бранко, Сава Даутовић. *Велика шизма: четрдесетосма*. Подгорица: ЦИД, 1999.
- Петрановић, Бранко. „Косово у југословенско-албанским односима и пројект балканске федерације“, у: *Срби и Албанци у XX веку*. Београд: САНУ, 1991, 375–398.
- Радоњић, Немања. „Слика Африке у Југославији (1945–1991)“. докторска дисертација, Београд 2020.
- Ристовић, Милан. *Црни Петар и балкански разбојници. Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903–1918)*. Београд: Удружење за друштвену историју/Чигоја, 2003.
- Селинић, Слободан. „Економска емиграција из Југославије шездесетих година XX века“, у: Радмила Радић (ур.), *1968 – четрдесет година после*, Београд: ИНИС, 2008, 549–573.
- Селинић, Слободан. *Југословенско-чехословачки односи 1945-1955*. Београд: ИНИС, 2010.
- Симић, Бојан. *Милан Стојадиновић и Италија: између дипломатије и пропаганде*. Београд: ИНИС, 2019.
- Симић, Бојан. *Пропаганда Милана Стојадиновића*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2007.
- Софронијевић, Милорад (прир.). *Срби о знаменитим Немцима*. Београд: Евро, 1998.
- Стыкалин, Александр Сергеевич. „Проблема ефективности функционирования Коминформа и мотивы его роспуска в контексте отношений СССР и стран советского блока с Югославией. 1949 – 1956“. *Славяноведение*, 1/2014, 12–29.
- Терзић, Милан. „Југославија и Балкански пакт 1953/1954“, у: Александар Животић (ур.), *Југославија у Хладном рату: прилози истраживањима*, Београд: ИНИС, 2010, 111–126.
- Тимошенкова, Екатерина Петровна. *Германский вопрос во внешней политике Советского Союза (1945-1955 гг.)*, Доклады Института Европы № 217. Москва: Институт Европы РАН, 2008.
- Трговчевић, Љубинка. *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Службени гласник/Историсјки институт, 2003.
- Трипковић, Ђоко. „XX Конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза и југословенско-совјетски односи“. *Архив* 1/2001, 200–214.

Филитов, Алексей М. „СССР и германский вопрос: поворотные пункты, 1941–1961 гг.“, у: Наталия И. Егорова, Александр О. Чубарьян, *Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива*. Москва: Олма-Пресс, 2003, 223–256.

Цветковић, Емилија З. „Два плана и два Маршала у светлу југословенско-америчких односа (1947–1951)“. *Баштина*, св. 57, 2022, 253–270.

Чавошки, Јован. „Други Београд или други Бандунг?: Југославија и борба за превласт унутар Трећег света (1962–1965)“. *Токови историје* 2/2021, стр. 87–117.

Чавошки, Јован. „Југославија, Алжир, несврстане земље и велике силе у Хладном рату 1954-1962“, у: *Југославија-Алжир. Зборник радова са научне конференције, Алжир, 27. јануар 2013*. Београд: Архив Југославије, 2013, 101–140.

Шуберт, Габријела. „Кад се Гете срео с Вуком ... Погледи на изабране странице српско-немачких односа“. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, свеска 129, 2009, 7–22.